

Franciscus Patricius
DISCUSSIONUM PERIPATETICARUM TOMUS QUARTUS
(Liber I-V)

Frane Petrić
PERIPATETIČKE RASPRAVE – SVEZAK ČETVRTI
(Knjiga I.-V.)

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

IZDAJE:
INSTITUT ZA FILOZOFIJU

ZA IZDAVAČA:
Filip Grgić

UREDNICI:
Mihaela Girardi-Karšulin
Ivica Martinović
Olga Perić

PREVELI:
Mihaela Girardi-Karšulin i Ivan Kapec

FILOLOŠKA REDAKTURA LATINSKOG TEKSTA
I HRVATSKOG PRIJEVODA:

Olga Perić

RECENZENTI:
Erna Banić-Pajnić
Branko Despot
Darko Novaković

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

Knjiga je proizašla iz znanstvenog projekta: *Grisogono i Petrić – dva svijeta renesansne filozofije (191-1911112-1100)* koji je financiralo Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa RH.

Knjiga je izrađena i tiskana uz potporu Zaklade Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa RH i Ministarstva kulture RH.

Franciscus Patricius
DISCUSSIONUM
PERIPATETICARUM
TOMUS QUARTUS (Liber I-V)

Frane Petrić
PERIPATETIČKE
RASPRAVE
SVEZAK ČETVRTI (Knjiga I.-V.)

Preveli

Mihaela Girardi-Karšulin i Ivan Kapec

Filološka redakтура latinskog teksta i prijevoda

Olga Perić

Priredili

Mihaela Girardi-Karšulin, Ivica Martinović i Olga Perić

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

Zagreb, 2012.

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

SADRŽAJ

Discussionum peripateticarum tomus quartus (Liber I-V) Peripatetičke rasprave – svezak četvrti (Knjiga I.-V.)

<i>Predgovor</i>	VII
Metode <i>Peripatetičkih rasprava</i> i njihova uloga u Petrićevoj obrani <i>Nove sveopće filozofije</i> (Mihaela Girardi-Karšulin) . . .	XI
Petrićeva prosudba Aristotelove prirodne filozofije u <i>Discussiones peripateticae</i> i njezini odjeci u <i>Nova de universis philosophia</i> (Ivica Martinović)	XLVII
Naslovna strana i sadržaj <i>Peripatetičkih rasprava</i> , Basel 1581 (latinski i hrvatski)	XCIV
Discussionum peripateticarum tomus quartus Peripatetičke rasprave, svezak četvrti	1
Ad Benedictum Manzoliium – Benedettu Manzoliiju	6
Liber primus – Prva knjiga	10
Liber secundus – Druga knjiga	84
Liber tertius – Treća knjiga	144
Liber quartus – Četvrta knjiga	194
Liber quintus – Peta knjiga	262

SADRŽAJ

Discussionum peripateticarum tomus quartus (Liber VI-X) Peripatetičke rasprave – svezak četvrti (Knjiga VI.-X.)

Discussionum peripateticarum tomus quartus	
Peripatetičke rasprave, svezak četvrti	341
Liber sextus – Šesta knjiga	342
Liber septimus – Sedma knjiga	384
Liber octavus – Osmi knjiga	446
Liber nonus – Deveta knjiga	476
Liber decimus – Deseta knjiga	528
Kazalo pojmova	573
Kazalo imena	617
Popis citiranih mjesta i izvora grčkih citata	625
Bibliografija	631
Izdanja <i>Peripatetičkih rasprava</i> Frane Petrića	631
Sekundarna literatura o <i>Peripatetičkim raspravama</i> Frane Petrića (izbor)	631
Hrvatski prijevodi djela Frane Petrića	640

Predgovor

Nakon što je 2009. godine objavljen treći svezak *Peripatetičkih rasprava* kao sljedeći objavljujemo sada četvrti svezak *Peripatetičkih rasprava*. Četvrti svezak *Peripatetičkih rasprava* posvećen je kritici Aristotelove filozofije prirode, stoga je u urednički kolegij uz dosadašnje urednice Mihaelu Girardi-Karšulin i Olgu Perić ušao i Ivica Martinović. Na taj način uključene su sve tri struke bitne za ovo izdanje: filološka, filozofska i matematičko-prirodnoznanstvena. Latinski je tekst, kao i u trećem svesku, iz izvornika transkribirao Tomislav Čepulić, tekst je prevela, osim prve knjige koju je preveo Ivan Kapec, Mihaela Girardi-Karšulin a filološku redakciju latinskog teksta i hrvatskog prijevoda učinila je Olga Perić. Grčke citate je sa suvremenim kritičkim izdanjima usporedio Damir Salopek.

Četvrti svezak *Peripatetičkih rasprava* posvetio je Petrić, kako je spomenuto, kritici Aristotelove filozofije prirode. Vrlo je vjerojatno da je analiza Aristotelove prirodne filozofije nastala među prvim tekstovima koji su ušli *Peripatetičke rasprave*. Petrić, naime u petoj knjizi četvrtog sveska *Peripatetičkih rasprava* navodi da je o Aristotelovoj prirodnoj filozofiji raspravljao na Božić i na dan sv. Stjepana godine 1568. To Petrićevo raspravljanje može se, dakle, smatrati zametkom teksta ovog četvrtog sveska *Peripatetičkih rasprava*. Prvi svezak *Peripatetičkih rasprava* objavljen je godine 1571., a sva četiri zajedno objavljena su 1581. godine. S obzirom na te datume može se s dosta vjerojatnosti pretpostaviti da je Petrić započeo rad na *Peripatetičkim raspravama* upravo analizom i kritikom Aristotelove prirodne filozofije. Usput možemo i spomenuti da se u istoj petoj knjizi četvrtog sveska *Peripatetičkih rasprava* spominje još jedan važan datum. Petrić, naime, tamo navodi da je rođen oko četiri sata u noći 25. travnja 1529. godine.

S obzirom na to da je u ovom četvrtom svesku *Peripatetičkih rasprava* prirodoznanstvena tematika centralna, ovaj četvrti svezak ima dva uvoda, jedan koji tematici prilazi s ontološkog aspekta (Mihaela Girardi-Karšulin) i drugi koji tu tematiku sagledava iz povijesnoznanstvenog i prirodnofilozofskog aspekta (Ivica Martinović).

Četvrti svezak *Peripatetičkih rasprava* predstavlja, dakle, jednu tematsku cjelinu, ali je ipak tiskan u dvije knjige. Prva knjiga obuhvaća tekst od I. do V. a druga od VI. do X. knjige četvrtog sveska. To je bilo potrebno zbog toga što bi jedna knjiga koja bi obuhvaćala sve knjige četvrtog sveska bila prevelika i nepraktična za rad i čitanje. Da bi se unatoč tiskanju u dvije knjige istaknula jedinstvenost četvrtog sveska u cjelini, odlučili smo da se paginacija kontinuirano nastavlja iz prve u drugu knjigu. Tako druga knjiga, nakon šest stranica numeriranih rimskim brojevima, započinje stranicom 341. Osim toga u obje su knjige tiskana oba Sadržaja, ali obrnutim redoslijedom.

U uređivanju ovog sveska rukovodili smo se istim principima kao i u uređivanju trećeg sveska pa ih ovdje samo ponavljamo.

U priređivanju latinskog teksta držali smo se, koliko je bilo moguće, Petrićeve grafije i poštivali je i onda kad odstupa od suvremenih standarda latinske ortografije, ali je u skladu s onovremenim načinom pisanja.

Grčke citate izuzeli smo iz latinskog teksta i donijeli ih ispod latinskog teksta što latinski tekst čini preglednijim, a ujedno olakšava razumijevanje Petrićeve prijevodne interpretacije. Time se oslobađa latinski tekst od neposredne usporedbe s grčkim originalom, a da se ta usporedba ne spriječava, nego upravo omogućava. Hrvatski se prijevod citata povodi za Petrićevim prijevodom (a ne za originalnim grčkim tekstom), jer je za ovo izdanje bitno kako je Petrić razumijevao predsokratovce, Platona i Aristotela, a ne to kako ih mi danas tumačimo.

Grčki tekst citata lociran je prema kritičkim izdanjima, ali nije iz njih preuzet, nego iz Petrićevih grčkih navoda. Grčke citate je prema Petrićevu tekstu uredio Damir Salopek u skladu sa sljedećim načelima: ako se Petrićev tekst razlikovao samo u sitnim

grafijskim detaljima (koji su mogući u grčkom jeziku), ostavljen je onakav kako ga Petrić navodi. Na mjestima gdje su se razlike činile (ili su zaista bile) značajnije, one su obilježene trima vrstama zagrada: uglata zagrada [] označava Petrićev tekst koji je različit od kritičkog, vitičasta zagrada { } označava tekst kritičkog izdanja, ali kojeg nema kod Petrića, prelomljena zagrada < > označava tekst kojeg nema u kritičkom izdanju, a u Petrićevu tekstu postoji. Takvi se slučajevi mogu temeljiti na nama nepoznatim izdanjima teksta ili su možda i Petrićeve interpretacijske intervencije. Kada je riječ o značajnim morfološkim pogreškama primijenjena je formula: {corr. ex}.

Latinski tekst smo nastojali kritički izdati unoseći ispravke u tekst tamo gdje nam se činilo da se radi o zabuni ili tiskarskoj pogrešci ali i tamo gdje je oblik sam po sebi bio moguć, ali je njegova promjena bila pretpostavka smislenog prijevoda. Sve takve izmjene evidentirane su u fusnotama.

Kao i treći svezak ovaj četvrti popraćen je Kazalom imena, Kazalom pojmova, Kazalom citiranih mjesta i Bibliografijom. Bibliografija je preuzeta iz trećeg sveska i nadopunjena bibliografijom u međuvremenu izdanih djela. Sastavila ju je Ivana Skuhala Karasman.

U Zagrebu, 4. travnja 2012.

Urednici:
MIHAELA GIRARDI-KARŠULIN
IVICA MARTINOVIĆ
OLGA PERIĆ

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

Metode *Peripatetičkih rasprava* i njihova uloga u Petrićevoj obrani *Nove sveopće filozofije*

MIHAELA GIRARDI-KARŠULIN

1. Metode *Peripatetičkih rasprava*

Općenito je poznato da novovjekovna filozofija započinje tematiziranjem metode. Za to shvaćanje paradigmatičan je Descartes koji piše traktat o metodi i koji zasniva ideju o bespretpostavnom početku filozofije i znanosti. No također je poznato da je i epoha koja prethodi novovjekovnoj filozofiji, dakle renesansna filozofija, bila zaokupljena pitanjima metode. Tako se mogu tumačiti renesansna sporenja oko prednosti Platonove, odnosno Aristotelove filozofije, o tome svjedoče i humanistička protivljenja skolastičkoj filozofiji. No u tom smislu može se tumačiti i renesansna sklonost kabali kao prosljeđivanju od arhetipskog, preko inteligibilnog k elementarnom svijetu, jednako kao i veliki interes za metodu Ramona Llulla. Renesansna zaokupljenost metodom dolazi do izražaja i na zalazu renesanse 1633. godine kada jedna privatna akademija u Parizu na svom sastanku tematizira pitanja metode.¹ Da sve te metode o kojima je u renesansi riječ ne dopiru do ideje novovjekovne matematičke prirodne znanosti, danas je također poznato i opće mjesto. Uobičajilo se govoriti o anticipacijama, ali i o pragu epoha, razmeđu i sl. To znači: ako renesansa i ne dopire do pojma novovjekovne znanosti i filozofije, ipak – i to se također može smatrati već općeprihvaćenim – renesansno mišljenje vodi u novovjekovno. Kako to čini – u tome se pogledu mišljenja razilaze i odgovori su različiti od slučaja do slučaja, od filozofije do filozofije.

¹ Ta je diskusija objavljena: *Receuil général des questions traitées és Conférences*, Lyon 1633. Usp. Frances A. Yates, *Umijeće pamćenja*, naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2011, str. 420–421.

Poznato je i to da se Frane Petrić u *Novoj sveopćoj filozofiji*, već u podnaslovu, poziva na tri različite metode: 1. na aristotelovsku, 2. na svoju vlastitu i 3. na platoničku – čime pokazuje da je i njemu pitanje metode bilo jako važno.

Istraživanja su se manje bavila pitanjem Petrićeve metode u *Discussiones peripateticae* – premda u njima pitanje metode nije manje važno nego u *Novoj sveopćoj filozofiji*. Što se metode tiče, napominje se da su *Discussiones peripateticae* pisane *komparativnom metodom*. To je nedvojbeno točno s obzirom na drugi i treći svezak gdje Petrić uspoređuje Aristotelovo učenje s učenjima *starijih filozofa* i Platona. No time nije sve rečeno čak ni o metodi drugog i trećeg sveska, jer se usporedba u drugom svesku provodi s ciljem utvrđivanja *sličnosti*, a u trećem svesku s ciljem utvrđivanja *različitosti*. Izbor onoga što treba biti uspoređeno određuje i samo uspoređivanje – pa se s pravom može reći da se tu radi o dvije varijante komparativne metode.

U Uvodu za ovaj četvrti svezak *Peripatetičkih rasprava* ne osvrćem se posebno na prvi svezak *Peripatetičkih rasprava*, ali ipak treba reći da sam Petrić reklamira svoje *Peripatetičke rasprave* kao pisane *sine ira et studio*, objektivnom povijesno-istraživačkom metodom. Objektivnom pristupu smjera Petrićeva izjava da je istražio Aristotelov život i djelo, da je uzeo u obzir sve Aristotelove tekstove i sve komentatore, kao i isticanje da nije ništa izmislio i da za sve ima potvrdu u tekstovima.² Petrić, međutim, zagovara

² Nam et Aristotelis vitam omnem, ex variis fide dignissimis authoribus collegi; libros eius omnes conquisivi; controversias, quas subierunt monstravi; ex controversiis, quos potui, eximi fragmenta eorum, qui perierunt in unum conduxim; exotericorum aliorumque eius generis quaestionem arduam discussi; titulos aliquot Aristotelicos restitui; loca omnia, quibus Aristoteles libros et extantes et non extantes appellat recensui. Librorum genera partitus sum eaque in genera digessi; libros suis generibus subieci eorumque inter se ordinem constitui. Peripateticorum veterum, quantum colligere potui, historiam contexui; eorum in Aristotele interpretando – rationes, in philosophando – methodos, ante oculos posui; quae optima ex aristotelis sententia philosophandi ratio esset, quaeque optima in Aristotelis dogmatibus pervidendis esset methodus, exposui. In quibus omnibus institutum illud servavi, ut nihil sine Aristotelis ipsius, sine suorum interpretum aliorumque probatissimorum authorum testimoniis dicerem; ea,

neovisnost od tumačenja komentatora, posebno Averoesa. On odobrava pristup Aristotelovu djelu koji vlada u francuskim i španjolskim peripatetičkim školama i zalaže se za metodu kojom se mimo sedimentiranih tumačenja komentatora želi doprijeti do izvornog Aristotelova mišljenja.³

Koliko je pak malo uspio provesti tu nakanu u djelo pokazuje s jedne strane rezultat njegovih istraživanja – tj. činjenica da se njegovi zaključci ne slažu s današnjim rezultatima povijesnofilozofskih istraživanja⁴, s druge strane i sam Petrić relativizira obećanu objektivnost – izlažući da se filozofija, pa tako i istraživanje nečije (i Aristotelove i Platonove) filozofije, ne sastoji samo u tome da se odredi što je netko mislio, nego također da se vidi *kako stoji s istinom stvari*.⁵ Oni koji se toga ne drže, a to su po Petrićevu mišljenju aristotelovci, uopće se ne mogu zvati filozofima – ljubiteljima mudrosti, nego filodoksima – ljubiteljima mnijenja.⁶ Metoda, dakle, koju Petrić zastupa u prvom svesku jest neko objektivno povijesno-filološko istraživanje, ali *s posebnim obzirom na istinu stvari*. Činjenica je da *propositum*, namjera s

a quo authore dicerentur, ostendi; locos monstravi; verba ipsa et graeca, quando habui, et latina, attuli, quo ea, quae novitatem quandam prae se ferre videbantur a me non existimares conficta. (*Discussionum peripateticarum tomi quatuor*, Basileae 1581, Posveta Zahariji Mocenigu na početku prvog sveska, nepaginirano, 4b-c)

³ In Gallicis vero atque Hispanicis <tj. školama> simplex Aristoteliorum sine ullo interpretum adminiculo, sine ullis vel dubitationibus vel quaestionibus interpretatio. Quae decima numeretur peripatetice philosophandi ratio. Usp. Franciscus Patricius, *Discussionum peripateticarum tomi quatuor*, Basileae 1581, str. 163.

⁴ Usp. u bibliografiji navedene radove Marije Muccillo, osobito M. Muccillo, La Storia della Filosofia presocratica nelle »Discussiones peripateticae« di Francesco Patrizi da Cherso, *La Cultura* 1–2 Anno XIII (XCV), 1975.

⁵ Itaque primaria veritas est rerum existentia, secundaria rerum existentia simul et apparentia. Usp. Franciscus Patricius, *Discussionum peripateticarum tomi quatuor*, Basileae 1581, str. 165.

⁶ Omnemque a Stratone Lampsaceno, ad nostra tempora Peripateticorum scholam, philodoxorum potius, quam philosophorum scholam fuisse recte quis censeat, [...] Usp. Franciscus Patricius, *Discussionum peripateticarum tomi quatuor*, Basileae 1581, str. 168. r. 50.

kojom se pristupa istraživanju i temeljno filozofsko opredjeljenje, utječe na proklamiranu objektivnost.

No ovdje treba prvenstveno izložiti Petrićevu metodu u četvrtom svesku *Peripatetičkih rasprava*. Ovdje Petrić više ne primjenjuje komparativnu metodu (uspoređivanje Aristotelovih učenja s učenjima pred Sokratovaca i Platona), a interes za to *kako stoji s istinom stvari* mnogo je očitiji. Petrić, naime, taj četvri svezak naslovljava kao *ocjenu Aristotelovih učenja (censura Aristotelis dogmatum)* u prirodnoj filozofiji. Ta je metoda *ocjene*, da anticipiramo, a pažljivom čitaocu četvrtog sveska bit će očito, utemeljena na tradicionalnim, skolastičkim metodičkim strategijama. Govorim o metodi u jednini, jer ono zajedničko svim tim strategijama jest pobijanje Aristotelove filozofije, demontiranje jednog tradicionalnog školskog filozofiranja. Ono što je, međutim, posebno zanimljivo i što treba pokazati i obrazložiti, da opet anticipiram, jest pitanje, kako je moguće da jedna kritika, pristrana i danas neprihvaćena – kakva je Petrićeva kritika Aristotela – unatoč toj pristranosti i unatoč tome što primjenjuje jednu metodu pobijanja zasnovanu na tradicionalnim strategijama, može doći, mimo onoga što izričito proklamira (i što danas smatramo da nije točno), do filozofski zanimljivih teza koje na neki način imaju srodnosti s nekim tezama koje se javljaju u novovjekovnoj pa i suvremenoj filozofiji.

Napomenimo još i to da, osim toga što treba imati na umu da u strogom smislu ne govorimo o metodi, nego o *metodama* ili metodičkim strategijama, da o metodi ili strategijama pristupa tematici u Petrića ne možemo govoriti nezavisno od sadržaja o kojemu je riječ.

Četvrti se svezak *Peripatetičkih rasprava*, koji obuhvaća deset knjiga, može podijeliti na tri (odnosno četiri) veće tematske cjeline. U prvim trim knjigama (1. O principima prirodnih stvari, 2. O lišenosti i formi, 3. O prvoj materiji) pobija Petrić tri početla Aristotelove prirodne filozofije: formu, materiju i lišenost. U središnjim trima knjigama (4. O vječnosti svijeta i vremena, 5. O vječnosti kretanja i 6. O vječnosti i biti neba) razmatra Petrić i pobija Aristotelovu tezu o vječnosti kretanja te biti svijeta i neba. U trima sljedećim knjigama (7. Prva knjiga o elementima, 8. Dru-

ga knjiga o elementima i 9. O nastajanju i propadanju) razmatra Petrić elemente i promjene stvari u svijetu sastavljenih iz elementata. To je područje mijenjanja, nastajanja i propadanja, premda su sami elementi vječni. Deseta knjiga (10. O šest smjerova neba) donekle odudara od te teme, jer je u njoj riječ, kako stoji u naslovu knjige, o šest smjerova neba. Termin *nebo* ovdje je donekle zbunjujući jer se smjerovi odnose jednako na nebo kao i na svijet (ispod Mjeseca), dakle na sveukupnost. Riječ je zapravo o prostornosti, a glavno je pitanje treba li prostorne smjerove (gore-dolje; lijevo-desno; naprijed-natrag) imenovati u odnosu na čovjeka (ili neko drugo živo biće u svijetu) ili u odnosu na položaj neba i nebeska kretanja. Petrić se zalaže za zajedničko, objektivno određenje prema nebu i nebeskim kretanjima, a ne za ono prilagođeno subjektu (čovjeku, životinji, biljci) koji se smješta u prostor. Zato se u, donekle zbunjujućem, naslovu desete knjige apostrofiraju *smjerovi neba* (jer se smjerovi po Petrićevu mišljenju određuju prema nebeskim tijelima i kretanjima) – premda je riječ o smjerovima u kojima jesu i u kojima se kreću bića u svijetu.

Neke od metoda koje Petrić primjenjuje u ovom četvrtom svesku izložit ću na primjerima: 1. na primjeru Petrićeve kritike Aristotelova učenja o vječnosti kretanja i 2. na primjeru Petrićeve kritike Aristotelove tvrdnje da u nebu ne postoje nikakve kontrarnosti. U oba primjera pojam kontinuiteta igra neku ulogu, ali u prvom je primjeru centralan. U prvom primjeru na dva načina osporava Petrić pojam kontinuiteta, prvo njegovu primjenjivost na prirodna kretanja a potom, općenitije, načelnu mogućnost postojanja ideje beskonačne djeljivosti u konačnom mišljenju. U drugom primjeru Petrić kritizira, zapravo ironizira, Aristotelovu sferalnu arhitekturu neba. Na kraju još želim ukazati 3. na ulogu koju je Petrić dodijelio svojim *Peripatetičkim raspravama* u pokušaju da svoju *Novu sveopću filozofiju* skine s *Popisa zabranjenih knjiga*.

1.a Pojam kontinuiteta (1) – prelazak iz roda u rod

Aristotelov pojam kontinuiteta izlaže i pobija Petrić u trima središnjim knjigama četvrtog sveska *Peripatetičkih rasprava* koje tematiziraju vječnost kretanja. Petrić prosljeđuje na sljedeći na-

čin: on prvo navodi različite Aristotelove argumente za vječnost svijeta, vremena, kretanja i neba, a potom ih sve pobija Aristotelovim vlastitim učenjima, tj. navodeći druge Aristotelove teze na temelju kojih proizlazi da su te teze o beskonačnosti besmislene i neodržive, odnosno međusobno inkompatibilne. Riječ je, dakle, o nekoj vrsti *immanentne kritike*, tj. o Petrićevu utvrđivanju unutrašnjih proturječnosti u Aristotelovu *sistemu filozofije*.

Mogućnost i smislenost takvog proslijeda sadržana je u pretpostavci da je Aristotelov opus doista sebi konzistentan sustav, inače isticanje međusobne kontradiktornosti pojedinih teza ne bi imalo smisla. U takvom shvaćanju koje Aristotelovu filozofiju sagledava kao sustav, konzistentan ili nekonzistentan, ali svakako takav da teži sustavnosti, nema mjesta za pretpostavku o razvoju i promjenama u Aristotelovu mišljenju, kako se danas običava tumačiti Aristotela. Petrić također ne pomišlja na to da bi mogao pojedinu Aristotelovu argumentaciju, i pojmove koji se u njoj rabe, sagledati u kontekstu problema koji je u nekom trenutku Aristotel želio riješiti, nego svaku argumentaciju i svaki pojam sagledava kao facetu ili ulomak cjeline, cjelovitog govora o sveukupnom biću⁷. Taj Petrićev stav možemo odrediti kao tradicionalan i on bitno određuje njegove izvode.

⁷ Da Petrić drži da je sustav filozofije cilj kojem ne teži samo Aristotelova filozofija, nego i njegova vlastita vidi se, kako je rečeno, iz metode pobijanja Aristotela, tj. iz Petrićeva nastojanja da utvrdi nekonzistentnosti u Aristotelovu sustavu, ali i iz toga kako je odredio zadatak vlastite filozofije. Naslov njegova glavnog djela glasi, naime, *Nova de universis philosophia*, *Nova sveopća filozofija* ili *Nova filozofija o sveukupnim bićima*. Pojam cjeline, sveukupnosti bića koje je novoplatonički strukturirano sugerira i strukturiranu, odnosno sustavnu znanost (filozofiju) o tom biću. Takav stav o Petrićevoj *Nova de universis philosophia* izlaže i Leibniz u *Scientia generalis. Characteristica. Calculus universalis*, »Itaque saepe miratus sum nondum extitisse quendam qui systema philosophiae Platonicae sanioris daret, nam Franciscus Patritius, non contemnendi vir ingenii Pseudo-Platoniorum lectione animum praecorruperat.« *Philosophische Schriften von Gotfried Wilhelm Leibniz*, Berlin (Weidmann 1875–190) 7. Bd. str. 148. Iako Leibniz ne prihvaća nego odbacuje Petrićevo učenje, ipak se iz citirane rečenice vidi da je smatrao kako je Petrić težio za novoplatoničkim sistemom.

U kontekstu četvrtog sveska *Peripatetičkih rasprava* osobito treba upozoriti na dva aspekta Petrićeve kritike Aristotelova dokaza za vječnost kretanja, neba i svijeta. Kako taj dokaz Aristotel utemeljuje u pojmu beskonačne djeljivosti, Petrićeva je kritika dokaza za vječnost kretanja, neba i svijeta u stvari kritika Aristotelova pojma kontinuiteta.

Pojam kontinuiteta jedan je od najznačajnijih pojmova Aristotelove *Fizike*, a o Petrićevoj kritici Aristotelova pojma kontinuiteta kod nas su pisali Žarko Dadić⁸ i Ivica Martinović.⁹ Iz njihovih radova jasno proizlazi da Petrić tom svojom kritikom nije bio sretne ruke i na pravom putu; pojam kontinuiteta jedan je od najoriginalnijih i najznačajnijih Aristotelovih pojmova koji je bio u povijesti vrlo utjecajan u znanosti, a značajan je i danas.

Nema nikakve dvojbe da Petrić u kritici Aristotelova pojma kontinuiteta nije bio u pravu. No drugo je pitanje moramo li zato Petrićevu kritiku Aristotelova pojma kontinuiteta jednostavno proglasiti neuspjelom ili promašenom ili je možda moguće, ne doduše opravdati Petrićevu kritiku, ali ipak razumjeti smisao koji je imala za Petrića. Ako ne pitamo je li Petrić u pravu sa svojom kritikom, tj. ako ne pitamo je li Petrićeva kritika sukladna onome što mi danas mislimo o Aristotelovu pojmu kontinuiteta, nego pitanje postavimo na neki drugi način – možda će i ocjena Petrićeve kritike biti drugačija.

Kako drugačije možemo postaviti pitanje o značenju i vrijednosti neke povijesne kritičke teze ili argumentacije, a da se pitanje ne postavi iz našeg današnjeg razumijevanja istine stvari? Nije, držim, nužno uspoređivati naše današnje razumijevanje (Aristotelova) pojma kontinuiteta i Petrićevo shvaćanje, te na temelju te usporedbe ocijeniti Petrića. Možemo, povijesnofilozofski legitimno, jednostavno pitati: za što je Petriću trebala kritika

⁸ Usp. Žarko Dadić, Frane Petrić o pojmu neprekinutosti i beskonačnosti, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, god. 5. br. 9–10/1979, str. 161–167; također Žarko Dadić, *Franjo Petriš*, Zagreb 2000.

⁹ Usp. Ivica Martinović, Petrićeva prosudba Aristotelove prirodne filozofije, *Obnovljeni život* 52/1 (1997), str. 3–20; također Ivica Martinović, Petrićevi prigovori Aristotelovu pojmu neprekidnine, *Filozofska istraživanja* 30 (2010), str. 467–485.

Aristotelova pojma kontinuiteta i koja je Aristotelova »zabluda«, po Petrićevu mišljenju, proizašla iz tog pojma kontinuiteta. U tom slučaju ne ocjenjujemo Petrićevu kritiku pojma kontinuiteta prema suvremenim shvaćanjima, nego tumačimo funkciju koju po Petriću pojam kontinuiteta ima u Aristotelovoj filozofiji (prirode). Na temelju odgovora na to pitanje možemo sagledati zašto i na koji način Petrić kritički pristupa Aristotelovoj prirodnoj filozofiji, što mu je u njoj sporno. Odgovor na to pitanje može se dati na osnovi kritike koju je Petrić izložio u četvrtom svesku *Peripatetičkih rasprava*.

Kritika Aristotelova pojma kontinuiteta jedna je od središnjih točaka Petrićeve kritike Aristotelove filozofije prirode. Iz konteksta u kojem razmatra o pojmu kontinuiteta jasno proizlazi da Petrić sagledava Aristotelov pojam kontinuiteta u njegovoj funkciji u filozofiji prirode, a ne prvenstveno kao matematički pojam.

Petriću je pojam beskonačne djeljivosti važan prije svega zato jer smatra da Aristotel s pomoću njega dokazuje beskonačnost i rezultirajuću vječnost kretanja, vremena, svijeta i neba.

Prije samih Petrićevih primjedbi na Aristotelov pojam beskonačne djeljivosti treba reći kako Petrić strukturira, kako izlaže Aristotelov argument (jer ovdje je prije svega riječ o metodi i argumentaciji, a ne o sadržaju Petrićeve kritike). Aristotelov dokaz polazi od teze, kaže Petrić, da je (dijeljenjem) beskonačna, i to potencijalno beskonačna, primarno veličina. Iz te potencijalne beskonačnosti dijeljenja veličine, kaže Petrić, izvodi Aristotel potom beskonačnost a zatim i vječnost vremena, svijeta i neba. Ta argumentacija pretpostavlja, kaže Petrić, da su kretanje i nebo veličine.

To je naravno samo kostur argumentacije, Petrićevo je izvođenje mnogo šire, ali bit izvođenja svodi se na taj shematski prikaz. Niz: iz beskonačne potencijalne djeljivosti (veličine) proizlazi beskonačnost (kretanja, neba), iz te beskonačnosti (kretanja i neba) proizlazi napokon vječnost (neba) može se naravno eksplicirati i u obrnutom smjeru: vječnost (kretanja, neba) temelji se na beskonačnosti (kretanja i neba), a ta beskonačnost na beskonačnoj djeljivosti (veličine, kretanja i neba).

Petrić se toj argumentaciji suprotstavlja tvrdnjom da, ako se i pretpostavi da je točno da je veličina potencijalno beskonačno djeljiva, to ipak nikako ne vrijedi kao dokaz da su vrijeme, svijet i nebo beskonačni i vječni. Dokaz koji na temelju (potencijalno) beskonačne djeljivosti veličine, tumači Petrić, želi dokazati beskonačnost i vječnost kretanja i neba proturječi nekim temeljnim vlastitim Aristotelovim principima. Naime, ako je beskonačnost dijeljenja uopće moguća, kaže Petrić, ona pripada matematičkim entitetima.¹⁰ To je, dakle, matematička beskonačnost i, ako i vrijedi za matematičke predmete, ne može se rabiti u argumentaciji za dokazivanje beskonačnosti prirodnih entiteta (svijet, nebo, kretanje).¹¹ Iz matematičkih se počela ne mogu izvoditi zaključci o prirodnim stvarima. To je sam Aristotel tvrdio – Petrić navodi 6. poglavlje *De sensu et sensibili*, gdje Aristotel izražava dvojbu da bi osjetilno moglo biti sastavljeno iz neosjetilnog, te kritiku pitagorovaca u 13. i 14. knjizi *Metafizike* koji su prema Aristotelu neopravdano izvodili prirodne i božanske stvari iz matematičkih.

Petrićev argument svodi se na sljedeće: pod pretpostavkom da je točno da su matematički entiteti beskonačno djeljivi, primjena te beskonačne djeljivosti u dokazivanju vječnosti vremena, kretanja, neba i svijeta nelegitimna je, jer proturječi vlastitom Aristotelovom principu da se ne smije *prelaziti iz roda u rod*, iz roda matematičkih entiteta u rod prirodnih entiteta. Aristotelov dokaz da je nebo vječno jer je njegovo kružno kretanje kontinuirano neispravan je, s obzirom da primjenjuje jedan matematički pojam (kontinuiranost, beskonačnu djeljivost) na prirodno i osjetilno tijelo.

Formalno je Petrićeva argumentacija jasna i točna: on Aristotelov izvod (iz kontinuiranosti kretanja neba proizlazi vječ-

¹⁰ Esto numerus additione. Esto magnitudo ablatione seu divisione infinita. Rogamus nos, qui numerus additione est infinitus, quae magnitudo? Naturalesne numeri et magnitudines an mathematicae? Si mathematicas dicat, dicemus nos primo aliena, non propria esse ista principia, contra Aristotelica dogmata. Non debere, non posse ex mathematicis principiis de naturalibus rebus conclusiones concludi. (Usp. ovdje str. 204. r. 8–14)

¹¹ Non licere nobis per suas leges non licere illi per eadem de genere uno in aliud genus transire aut transferre. (Usp. ovdje str. 206. r. 2–3)

nost neba) pobija drugom Aristotelovom tezom (neprihvatljivost prelaženja iz roda u rod) i ukazuje na besmislenost Aristotelova izvoda u vidokrugu te teze (koju je preliminarno prihvatio kao istinitu). To je ona *immanentna kritika* koju smo uvodno spomenuli, ukazivanje na nekoherentnost Aristotelova sustava. Ona, doduše, ne dokazuje da nije istina da su vrijeme, kretanje i dr. vječni, nego samo pokazuje da je argumentacija kojom to Aristotel želi izvesti u okviru njegova sistema u sebi kontradiktorna. To je Petrić uredno izveo.

No formalna ispravnost tog Petrićevog prigovora Aristotelu temelji se na jednoj pretpostavci, tj. da je pojam kontinuiteta za Aristotela uistinu matematički pojam, odnosno da je pojam beskonačne (potencijalne) djeljivosti za Aristotela bio svojstvo (samo) matematičkih entiteta, matematičkih veličina.

O točnosti ili netočnosti te Petrićeve pretpostavke ovisi i odgovor na pitanje bi li Aristotel morao prihvatiti Petrićev prigovor da je dokazujući vječnost neba (iz kontinuiranosti njegova kretanja) prešao iz roda u rod. Držim da ta Petrićeva pretpostavka nije točna i za to bih se shvaćanje ponajprije pozvala na Wolfganga Wielanda¹² i Ingemara Düringa¹³. Kontinuitet Aristotel nije tematizirao kao matematički pojam, kontinuiranost je za njega bila temeljna struktura svijeta koji zamjećujemo.

O tome svjedoči prije svega mjesto na kojem je nastao pojam kontinuiteta, a pronalazimo ga kad postavimo pitanje *zašto*

¹² Aristoteles behandelt das Kontinuum nicht als Problem einer mathematischen Strukturtheorie, deren einziges Kriterium die innere Konsequenz und Widerspruchsfreiheit ist, sondern als Grundstruktur der vorgegebenen anschaulichen Welt, und er bestimmt seinen Begriff nur soweit, als dies zur begrifflichen Bewältigung der Tatsachen der Anschauung erforderlich ist. Usp. W. Wieland, *Die Aristotelische Physik*, Göttingen, 1970. str. 281.

¹³ To nedvojbeno proizlazi i iz Düringove teze da je problem kontinuiteta postavio Zenon sa svojim paradoksima kretanja a da na njih Aristotel odgovara svojim pojmom kontinuiteta. Usp. Die Lehre des Aristoteles vom Kontinuum ist physikalisch, nicht mathematisch begründet. Ingemar Düring, *Aristoteles. Darstellung und Interpretation seines Denkens*, Heidelberg 1966. str. 328.

je Aristotel formulirao pojam kontinuiteta i koje je poteškoće s pomoću njega rješavao. Za Aristotela je pojam beskonačne djeljivosti pojam s pomoću kojega se on uspio suprotstaviti Zenonovim aporijama kretanja. Uvođenje pojma beskonačne djeljivosti jest *spašavanje zamjedbeno evidentnog fenomena kretanja*¹⁴. Njegova povezanost s neposrednom osjetilnom evidencijom jasna je, jer rješavajući Zenonovu aporiju kretanja Aristotel treba učiniti pojmljivim, inteligibilnim, dostupnim razumu ono što je u neposrednom zamjećivanju oduvijek bilo jasno i što nikad nije bilo dvojbeno – a to je: a) da stvari ponekad miruju, a da se ponekad kreću i b) da onaj koji je brži stiže na cilj prije polaganijeg. Nije, naime, Zenon pobijao ono što je zamjetljivo nedvojbeno, činjenicu kretanja, nego je ukazivao na poteškoće koje nastaju kad razum želi misliti (pojmiti) kretanje razlučujući ga na trenutačne nedjeljive dijelove (točke).

1.b Pojam kontinuiteta (2) – biće razuma (ens rationis) – »kritika psihologizma«

Kako je, međutim, Petrić došao do shvaćanja da je pojam kontinuiteta kod Aristotela matematički pojam? Za beskonačno dijeljenje veličina kaže Aristotel da nije u zbilji, nego u mogućnosti, da je veličina *potencijalno*, a ne aktualno djeljiva¹⁵; naime, čim se neko dijeljenje ostvari, ono kontinuirano time je prekinuto. Ono kontinuirano potencijalno je beskonačno djeljivo i u toj *potencijalnosti*, a ne u ostvarenosti dijeljenja, jest kontinuirano kao kontinuirano. Na temelju tog Aristotelova određenja kontinuirano

¹⁴ Termin *σώζειν τὰ φαινόμενα* prisutan je u grčkoj filozofiji u astronomiji a odnosi se na usaglašavanje teorije o nebeskim kretanjima s onime što vidimo, tj. s fenomenima. Usp. ἐν τῷ κέντρῳ δὲ οὖσαν τὴν γῆν καὶ κύκλῳ κινουμένην, τὸν δὲ οὐρανὸν ἠρεμεῖν Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός ὑποθέμενος σώζειν ὡς τὰ φαινόμενα. (Heraclides Ponticus Phil. *Fragments* 106.2 – 3)

¹⁵ Usp. ARIST. Ph. 206a.14 –17 λέγεται δὴ τὸ εἶναι τὸ μὲν δυνάμει τὸ δὲ ἐντελεχείᾳ, καὶ τὸ ἄπειρον ἔστι μὲν προσθέσει ἔστι δὲ καὶ διαίρεσει. τὸ δὲ μέγεθος ὅτι μὲν κατ' ἐνέργειαν οὐκ ἔστιν ἄπειρον, εἴρηται, διαίρεσει δ' ἔστιν. Također: ARIST. Ph. 186a.9–10: εἰς ἄπειρον γὰρ διαίρετόν τὸ συνεχές.

nosti kao samo *potencijalne*¹⁶ beskonačne djeljivosti shvaća Petrić kontinuiranost kao matematičko svojstvo, odnosno svojstvo matematičkih predmeta.

Sada možemo također pitati u koju svrhu, *zašto* Petrić potencijalnu djeljivost tumači kao matematički pojam? Što, naime, znači za kontinuiranost, beskonačnu djeljivost da je samo *u mogućnosti*? Petrić to korektno peripatetički tumači tako da je potencijalna djeljivost beskonačna samo *u mišljenju* a ne i u zbilji. Ako nešto nije zbiljsko (u okviru peripatetizma), ne može biti niti prirodno niti božansko, nego je ili umišljotina i himera ili matematički predmet. Tako, naime, peripatetizam razlučuje tri predmeta teorijskih znanosti: predmet prve filozofije (metafizike) jest ono odvojeno i bez materije, božansko; predmet fizike jest ono odvojeno i u kretanju, povezano s materijom; a predmet matematike jest *ono što je samo u mišljenju odvojeno*. Ono matematičko postoji, doduše, i u prirodnom biću, ali ne *kao odvojeno*. Fraza: *postoji u prirodnom biću, ali ne odvojeno* znači: ako su točka i trokut osjetilno prikazani u materiji – u kamenu ili pijesku – onda nemaju precizno ona svojstva koja imaju kao odvojeni, npr. da je zbroj kutova u trokutu jednak dva-ma pravim kutovima, da je točka ono što nema dijelova i slično.

Tako je Petrić, ostajući unutar peripatetizma, tj. klasifikacije teorijske znanosti i propisa *neprelaznja iz roda u rod*, došao do zaključka koji na neki način odgovara današnjim shvaćanjima, odnosno do shvaćanja da je pojam kontinuiteta kao beskonačne potencijalne djeljivosti matematički pojam.

Za Aristotela, međutim, pojam kontinuiteta nije matematički pojam – što se može vidjeti, kako na temelju tumačenja Aristotelova pojma kontinuiteta prethodno navedenih autora (Wieland, Düring), koji su se tim pojmom u Aristotela intenzivno bavili, tako i iz citata koji sam Petrić navodi u ovom četvrtom svesku¹⁷

¹⁶ Usp. Joannes Philoponus Phil., *De aeternitate mundi* 444, 8: μάτην γὰρ ἔξει τὴν δύναμιν μηδέποτε προιοῦσαν εἰς ἐνέργειαν.

¹⁷ συνεχῶς δὲ κινεῖται τὸ μηθὲν ἢ ὅτι ὀλίγιστον διαλεῖπον τοῦ πράγματος μὴ τοῦ χρόνου (Ph 226b.25,27–29) Usp. Franciscus Patricius, *Discussionum peripateticarum* tomus quartus/Frane Petrić: Peripatetičke rasprave – svezak četvrti, ovdje str. 294. r. 15–16.

– pogotovo ako se uzme i nastavni Aristotelov primjer koji Petrić ne navodi.¹⁸

Pojam potencijalnosti, mogućnosti koja nikad ne dolazi do konačnog ozbiljenja, ne smješta pojam beskonačne djeljivosti među matematičke entitete, jer postoji barem još jedan pojam u Aristotela koji ima ta svojstva a nije matematički pojam. To je pojam *prve materije* koja nedvojbeno za Aristotela nije matematički pojam. S druge strane, Petrić ima pravo, ono što je u mogućnosti, jest u mišljenju, kao što je samo u mišljenju i prva materija, čista ili puka mogućnost, koja nikada kao čista mogućnost nije, ne postoji zasebno, materija nikada nije bez ikakve forme; kao zbiljska, materija je uvijek oformljena materija.

Što se onda može reći da je za Aristotela pojam potencijalne djeljivosti, uopće pojam uvijek potencijalnog, ne zbiljskog? Ne želeći prenapregnuti suvremene termine, može se reći da je pojam potencijalnog – potencijalne djeljivosti, pretpostavka, uvjet mogućnosti da nešto jest. Konkretno: pojam kontinuiteta, beskonačne djeljivosti uvjet je mogućnosti da bi Aristotel mogao pobiti Zenonove aporije kretanja; pojam kontinuiteta jest pretpostavka, uvjet mogućnosti inteligibilnosti kretanja. Pojam prve materije jest pretpostavka, uvjet mogućnosti da osjetilno jest i da se kao osjetilno mijenja. No također treba s Petrićem istaknuti da beskonačna djeljivost jest samo u mišljenju, da je ona u mišljenju kao konstrukcija mišljenja, peripatetička bi terminologija bila: ona je

¹⁸ Kao primjer za tezu da kod kontinuiranog može izostati jedan sasvim mali dio, ὀλίγιστον (stvari, ali ne vremena), navodi Aristotel muziku, tj. pojavu da nakon sasvim malog prekida može poslije najviše zazvučati najniža žica. Taj primjer samo je uvjetno iz matematike, tj. ako se podrazumijeva podjela matematike na aritmetiku, geometriju, muziku i astronomiju, a držim da Aristotel tim primjerom ukazuje na činjenicu da je melodija *jedna cjelovita* melodija – makar ima razmaka među pojedinim tonovima. To bih razumjela kao upućivanje na ono što kasnije zove *retencijom* – suzvučanje prošlog u sadašnjem. (Usp: μή τοῦ χρόνου (οὐδὲν γὰρ κωλύει διαλείποντα, καὶ εὐθὺς δὲ μετὰ τὴν ὑπάτην φθέγγασθαι τὴν νεάτην) ἀλλὰ τοῦ πράγματος ἐν ᾧ κινεῖται. ARIST. Ph. 226b.29–31)

nešto uzeto, pretpostavljeno; ona ni u mišljenju nije kao dano ili zamijećeno, nego kao pretpostavka na temelju koje je tek nešto moguće.

Ma koliko je Petrić pogriješio u ocjeni značenja (i primjenjivosti u fizici) Aristotelova pojma beskonačne djeljivosti – protiv Aristotela i zajedno s Aristotelom zastupajući neprelaženje iz roda u rod – u jednom se ne udaljava od suvremenog shvaćanja, naime, locirajući pojam beskonačne djeljivosti u matematiku.

U još nečemu sigurno nije pogriješio (osim što mu danas ne možemo prihvatiti argumentaciju). Pojam beskonačnog dijeljenja i pojam kružnog kontinuiranog kretanja neba ne može biti dokaz za vječnost neba.

Može se reći: u duhu renesansne filozofije, vrlo paradoksalno, Petrić je na temelju krivih premisa i jedne tada već za humaniste neprihvatljive školske metode došao do (barem djelomično) istinitog zaključka u tim dvjema stvarima: 1) kontinuitet je matematički pojam i 2) on ne može poslužiti u dokazu za vječnost neba.

Međutim, Petrićeva kritika pojma beskonačne djeljivosti ne svodi se samo na kritiku zaključivanja od kontinuiranog kružnog kretanja neba na vječnost neba, ne svodi se samo na utvrđivanje Aristotelove pogreške prelaska iz roda matematičkih predmeta u rod prirodnih stvari.

Petrić ne dovodi u pitanje samo upotrebljivost pojma beskonačne djeljivosti za dokazivanje vječnosti kretanja, nego i načelno ispituje o mogućnosti beskonačnog dijeljenja i kad se ono uzme za sebe kao matematički pojam. Petrić, naime, decidirano tvrdi da ni matematički broj ne može rasti u beskonačno i da se ni matematička veličina ne može dijeliti u beskonačno.¹⁹ Tu kritiku proveo je Petrić preispitujući ontički status matematičkih predmeta. Konkretna svrha tog ispitivanja za Petrića bila je

¹⁹ Si in hominis anima mathematica sint et per abstractionem ab ea fiant, nec per additionem numerus, nec magnitudo per divisionem infinita esse possunt. Neque enim animae sensus, nec phantasia, nec opinio, nec ratio, nec intellectus infinite aut dividere aut augere quicquam possunt. Usp. ovdje, str. 208. r. 23–27.

u tome da dokaže da pojam kontinuiteta kao matematički pojam nema nikakve dokazne snage u dokazu za vječnost neba. Svrha tog dokazivanja jednaka je onoj kojom se Petrić rukovodio pri dokazivanju da je Aristotel primjenjujući pojam kontinuiteta na kretanje učinio logičku pogrešku *prelaska iz roda u rod*. No ova druga kritika općenitija je i ne odnosi se samo na pojam kontinuiteta, nego *mutatis mutandis* može se odnositi na sve matematičke predmete i općenito na matematiku kao znanost. Treba napomenuti da i to ispitivanje ontičkog statusa pojma kontinuiteta i uopće matematičkih predmeta provodi Petrić kao *imanentnu kritiku*, tj. na temelju vlastitih Aristotelovih načela. Kao rezultat jedne imanentne kritike ta konsekvencija, međutim, važi za Petrića samo u okviru Aristotelove i peripatetičke filozofije, a ne važi u okviru platonizma. Ona pretpostavlja shvaćanje da ono *u duši* znači *ono apstrahirano*, opće skupljeno iz pojedinačnog i da to opće nije nužno.²⁰

Petrić pita što su to matematički predmeti, tj. predmeti koji postoje samo u (konkretnom, empirijskom) mišljenju a ne i u stvari, jesu li to božanska i odvojena bića ili prirodna bića. Nisu ni jedno ni drugo, premda se nalaze u prirodnim bićima. Iz prirodnih bića bivaju *apstrahirani* mišljenjem. Kao matematički (a ne više prirodni) entiteti oni su u mišljenju ili kako Petrić kaže – u duši. Pritom sve što je *samo u duši*²¹, a nije i u stvari (a za platoničara Petrića *ne biti u stvari* odnosi se na sve ono što je u osjetilnom a ne posjeduje ideju kao svoj predložak), kontingentno je, slučajno i ne nužno. Osim za pojam kontinuiteta, beskonačne djeljivosti, tu kontingentnost, ne-nužnost, ne-zbiljskost Petrić tvrdi izrijekom i za vrijeme.

Međutim, koje su konsekvencije koje proizlaze iz tog tumačenja? Ono što je u duši, ako nije puka izmišljotina, u duši je nastalo

²⁰ *Singularia autem et universale ex eis collectum nullam habet necessitatem*. Usp. Franciscus Patricius, *Discussionum peripateticarum tomus tertius* / Frane Petrić, *Peripatetičke rasprave – svezak treći*, Zagreb 2009, str. 138. r. 13–14.

²¹ *samo u duši* ovdje treba shvatiti kao: samo u konkretnom čovjeku, u konkretnoj ljudskoj duši, u aristotelovskom, a ne u platoničkom smislu: u duši kao jednoj od hipostaza.

putem apstrakcije, pa je, dakle, iz iskustva, modernom terminologijom rečeno, aposteriorno je i nije nužno i općevažeće, nego je slučajno. Tu bismo Petrićevu kritiku primjerenosti za znanost onih pojmova koji su *samo u duši* suvremenom terminologijom mogli nazvati *kritikom psihologizma*.

Kako je kod Petrića riječ o matematičkim predmetima, konsekvencija bi bila da matematika nije i ne može biti znanost. Svakako, to ne možemo smatrati Petrićevim osobnim stavom, on je platoničar i za njega matematički predmeti, kao uostalom i svi drugi, imaju svoj predložak u idejama. Zato bi preciznija formulacija bila sljedeća: ako su matematički predmeti u duši i nastaju apstrakcijom iz prirodnog bića – kako to smatra Aristotel – onda matematika ne može biti znanost.

Svakako sâm Aristotel nije smatrao da matematika nije znanost, dapače ona je teorijska znanost, i nema nikakvih poteškoća da se iz Aristotelova teksta pokaže da je matematika za Aristotela znanost. Dakle, niti je to Aristotelov stav, niti je Petrićev, nego je to Petrićevo svodenje *ad absurdum* Aristotelove teorije apstrakcije i njegove kritike ideja.

Što je, onda, tu filozofski zanimljivo i značajno? Da je sve znanje iz iskustva, *nihil est in intellectu quod non fuerit in sensu*, peripatetički je stav, ili ga barem Petrić shvaća kao peripatetički stav, no on traje duboko u novi vijek (do Leibniza koji dodaje: *nisi intellectus ipse* i naravno do Kanta), a susrećemo ga i u suvremenoj filozofiji. Petrićevo shvaćanje da ništa što jest na temelju apstrakcije, što jest (samo) u mišljenju/duši (dakako u okviru peripatetizma i kada nije riječ o Platonovim idejama) nije i ne može biti nužno i nije predmet stroge znanosti, možemo tumačiti, vrednovati i prihvatiti kao jednu ranu varijantu filozofske kritike ekstremnog empirizma.

Konačni zaključak koji slijedi temelji se na jednoj pretpostavci koju je teško braniti s potpunom sigurnošću, ali za koju se ipak može reći da ništa ne upućuje na to da bi bila neistinita. Čini se da je Petrić prvi koji je Aristotelov pojam kontinuiteta tumačio kao (samo) matematički pojam koji postoji samo u duši, dobiven je apstrakcijom i koji kao apstrahiran iz osjetilnog ne može imati nužno i opće važenje. Ako je to točno, a nema naznaka da bi tre-

balo biti netočno, postavlja se pitanje – je li to Petrićevo shvaćanje moglo imati neke konsekvencije u smislu povijesne djelotvornosti?

U Petrićevu pristupu Aristotelovoj (prirodnoj) filozofiji otkriveni su mnogi, u odnosu na tradiciju novi aspekti, no mora se također reći da su istodobno neki aspekti tradicionalnog tumačenja Aristotela pali u zaborav. Nije, naravno, riječ o zaboravu u pejorativnom smislu. To nije »zaboravljivost« i nema negativno značenje. Dapače, taj je zaborav pretpostavka napredovanja prema nečem novom.

U kojem se smislu može zamisliti da ova Petrićeva, danas neprihvatljiva, interpretacija ukazuje prema onom budućem, novovjekovnom?

Petrić je pokazao da iz njegove perspektive Aristotel čini upravo ono što načelno osporava da je moguće i dozvoljeno: uvodi matematiku u fiziku. Sam Petrić, doduše, ne prihvaća tu primjenu matematičkog pojma na osjetilno kao legitiman pristup u prirodnoj filozofiji i ne razmišlja o modusima u kojima bi takav pristup bio izvediv, ali je pokazao da je Aristotel inteligibilnost kretanja utemeljio na jednom matematičkom pojmu, pojmu koji je samo u mišljenju. Nasuprot tom Aristotelovu postupku u fizici Petrić, odbacujući konstruktivna rješenja za »spašavanje fenomena«, daje prednost (empirijskim) istraživanjima neposrednog uzroka.²²

Odbacivanjem pitanja o tome koje su to nužne pretpostavke da bi kretanje bilo inteligibilno (dostupno razumskom raščlanjivanju) kao bespredmetnog, pokazuje Petrić da svijet iskustva za

²² U tom smislu treba tumačiti Petrićevu kritiku Aristotelove teze da su počela stvari kontrarna (lišenost i forma) i njegovo zastupanje teze pred Sokratovaca koji tvrde da su počela slična. To ponajviše pokazuju Petrićevi primjeri kojima potkrepljuje svoju kritiku kontrarnih počela: [...] ali najviše ću od svega tvrditi da je vatra nastala u drvetu učinjena sličnom, ὁμοειδῆ, iste vrste vatri koja je rađa, da je porod iz žene stvoren sličnim, ὁμοειδῆ, iste vrste ocu i majci koji ga rađaju, i tako se stvara slično od sličnog, slično iz sličnog, prvotno, po sebi, καθόλου. Također muškarac rađa u ženi koja je njemu slična i ὁμοειδῆ, iste vrste, vatra ipak ne u sebi sličnom drvetu, ali je poslije također slično. Usp. ovdje str. 67. r. 21–27.

njega više nije puko *mnijenje*. Svijet iskustva za Petrića je neupitno kauzalno i inteligibilno strukturiran, njegovu inteligibilnost nije potrebno dodatno dokazivati. To je, može se reći, ne samo odmak od Aristotela nego je ujedno i jedan *neplatonički* element u Petrićevu novoplatonizmu.

Iskorak od razmatranja o pretpostavkama u empirijsko opisivane fenomena ili »zaborav« pitanja o pretpostavkama, premda se u povijesnofilozofskom smislu može sagledati kao neuočavanje onog bitnog u Aristotelovoj filozofiji, predstavlja zapravo pretpostavku za izdvajanje empirijskog istraživanja i opisivanja fenomena iz filozofije.

2. Petrićeva antinomija

Jedna od zanimljivih Petrićevih argumentacija jest i postupak koji možemo nazvati Petrićevom antinomijom. Riječ je o argumentaciji koju Petrić rabi u šestoj knjizi IV. sveska *Peripatetičkih rasprava*, sveska koji, kako smo rekli i kako sam Petrić navodi, sadrži ocjenu Aristotelovih učenja. Ta šesta knjiga nosi naslov »O vječnosti i biti neba« i u njoj Petrić podvrgava kritici Aristotelovo učenje o nebu, prije svega Aristotelov stav da u nebu ne postoji ništa kontrarno. Na temelju dokaza da u nebu nema ničeg kontrarnog Aristotel dalje izvodi da nebo, nebesko kretanje, mora biti vječno (jer propada samo ono kontrarno od kontrarnog). Osporavajući Aristotelovo shvaćanje da u nebu nema ničeg kontrarnog Petrićeva je temeljna namjera pobiti Aristotelovo učenje o vječnosti neba.

Petrićeva argumentacija širi u više smjerova; ovdje je, međutim, za nas zanimljiv samo jedan smjer argumentacije, tj. onaj koji možemo nazvati *Petrićevom antinomijom*.

Na početku razmatranja Petrić pita: kako Aristotel može znati da u nebu ne postoji ništa kontrarno? Točnije bi zapravo pitanje trebalo glasiti: kako Aristotel može znati da u nebu ne postoje kontrarnosti? Pitanje se precizira: znade li Aristotel *osjetilom* ili na osnovi *razloga* da u nebu nema ničeg kontrarnog. Osjetilom (tj. vidom), izvodi Petrić, Aristotel bi mogao znati da u nebu *postoji* kontrarnost *svjetlog* i *tamnog*. Druga osjetila do neba ne dopiru.

Dalje analizira Petrić *razloge* na temelju kojih Aristotel izvodi da u nebu nema ničeg kontrarnog, a sam dokazuje da u nebu postoji kontrarnost *mekanog* i *tvrdog*. On polazi od konstatacije da je *mekano* pasivna kvaliteta, a da je *tvrdog* aktivna kvaliteta. Također, on pretpostavlja Aristotelovo pravilo koje kaže: ako postoji jedno kontrarno, onda nužno mora postojati i drugo.

Da u nebu postoji mekano i tvrdo dokazuje Petrić na temelju Aristotelovog dokaza za sferni oblik neba. Aristotel tvrdi da je nebo sferno na temelju tri razloga: 1. prvom tijelu (a to je nebo) pripada prvi oblik – to je sfera; 2. da nebo nije sfernog oblika postojao bi izvan neba prazan prostor – a to je nemoguće i 3. jedino se sfera ne može dijeliti jer ima samo jednu površinu.

Tim razlozima, tako izlaže Petrić, želi Aristotel pokazati da je krajnje nebo sferno. Na temelju pak sfernog oblika krajnjeg, odnosno prvog neba želi Aristotel, tako izvodi Petrić, dokazati da su i niže sfere, tj. sfere planeta, Mjeseca, a potom i sfera vatre, zraka i vode sferne. One su sferne zato što se kontinuirano nastavljaju na sferu krajnjeg neba (tj. sferu zvijezda stajaćica), a što se kontinuirano nastavlja na sferno, to je i samo sferno.

Petrić ponajprije prihvaća Aristotelove argumente za sfernost prvog neba i potom sva izvođenja koja iz toga proizlaze za sfere planeta pa sve do sfere vode želeći sagledati tu argumentaciju u odnosu na Aristotelovu tezu da u nebu nema ničeg kontrarnog. Petrić formulira pitanje na sljedeći način: pretpostavivši sfernost prvog neba iz čega proizlazi sfernost onoga što se kontinuirano nastavlja na to prvo sferno nebo, što se može zaključiti o tome ima li ili nema kontrarnosti u nebu?

Ovdje treba napraviti malu digresiju. Ni Aristotel, a za njim (na ovom mjestu) ni Petrić, ne upotrebljavaju pojam kontinuiranog u smislu matematičkog pojma (barem to ne čine uvijek). To se vidi iz Aristotelove definicije onog kontinuiranog na koju se Petrić poziva i koja glasi: »Kontinuirano se kreće ono što ne propušta ili ništa ili sasvim malo od stvari, a ne od vremena.«²³ Poenta je citata u riječima *pauxillum intermittit*, grč. ὀλίγιστον

²³ συνεχῶς δὲ κινεῖται τὸ μηθὲν ἢ ὅτι ὀλίγιστον διαλείπον τοῦ πράγματος μὴ τοῦ χρόνου. Petrićev prijevod je: *Continue vero movetur,*

διαλειπτον iz čega proizlazi da kontinuirano (kretanje) nije, kako je kod nas uobičajeno prevoditi, *neprekinuto* (kretanje), nego da ipak podnosi male prekide, ne doduše u vremenu (to je naime nemoguće), nego u stvari.²⁴ To znači da ovdje kontinuirano znači otprilike: cjelovito jedno. Cjelovito može biti malo prekinuto, a da i dalje ostane cjelovito i da taj prekid ne utječe na kontinuiranost kretanja. Ta definicija nije tako stroga, određena i matematička kao ona: »Kontinuirano je ono čije su krajnosti jedno.«²⁵ Definicija kontinuiranog (kretanja) koje može propustiti malo stvari bez sumnje pripada području osjetilnog zamjećivanja. Mi doživljavamo kao jedno i cjelovito i ono kod čega nešto nedostaje, ali tako malo da to ne utječe na percepciju cjeline. Govoreći o kontinuiranom nastavljanju sfera na sferu prvog neba Petrić očito ima u vidu definiciju koja predviđa neku *malu prekinutost* u stvari; jer inače se ne bi uopće moglo govoriti o sferama nego o samo jednoj sferi – ako bi kontinuiranost bila ona u kojoj su krajnosti jedno. Spomenimo usput i to da za razliku od Petrića Bošković ovu Aristotelovu definiciju kontinuiranog koja dopušta mali prekid više ne može prihvatiti – što svjedoči da Bošković, kad govori o kontinuiranom, ima u vidu »jaku definiciju« kontinuiranog, tj. strogi, matematički pojam kontinuiranog.²⁶

quod nihil aut pauxillum intermittit rei, non temporis. Usp. ARIST. Ph. 226b.25, 27–29 i ovdje str. 297. bilj. 29.

²⁴ Usp. ovdje str. 292. bilj. 17; ta Aristotelova »slaba definicija« kontinuiranog svakako nije onaj pojam kontinuiranog za koji W. Wieland kaže: Denn gerade die Kontinuitätslehre gehört zu den Teilen der aristotelischen Physik, die von den Begründern der modernen Naturwissenschaft niemals bekämpft oder auch nur in Frage gestellt worden sind. Usp. Wolfgang Wieland, *Die aristotelische Physik*, Goettingen 1970, str. 278.

²⁵ τοῦτο δ', ὅταν ἐν τὸ ἔσχατον γένηται ἀμφοῖν. Usp. ARIST. Ph. 228a.31–b.1: i ARIST. Ph. 231a.22: συνεχῆ μὲν ὧν τὰ ἔσχατα ἔν.

²⁶ Usp. Ruđer Bošković, *Teorija prirodne filozofije*, Zagreb 1974. str. 13: »Continuitatis lex, de qua hic agimus, in eo sita est, uti superius innui, ut quaevis quantitas, dum ab una magnitudine ad aliam migrat, debeat transire per omnes intermedias eiusdem generis magnitudines. Solet etiam idem exprimi nominando transitum per gradus intermedios, quos quidem gradus Maupertuisius ita accepit, quasi vero quaedam exiguae accessiones fierent momento temporis, in quo quidem is censuit violari iam necessario

Vratimo se Petrićevu izvođenju o odnosu sfernosti neba i nepostojanju kontrarnog u nebu. Petrić pita, na čemu se temelji sfernost onoga što se kontinuirano nastavlja na prvo nebo (koje je sferno). Prvo sljedeće nebo koje se nastavlja na krajnje (tj. prvo) nebo je Saturnov krug – pa se pitanje precizira ovako: na temelju čega jest Saturnovo nebo, koje se kao prvo kontinuirano nastavlja na prvo nebo, sferno. Petrić odgovara: Saturnovo je nebo sferno zato što prvo sferno nebo svojom *tvrdošću* oblikuje Saturnovo nebo, koje je u odnosu na njega *mekano*, u sferni oblik.

To sferno oblikovanje ili utiskivanje sfernog oblika napreduje sve do sfere Mjeseca i to ne samo ako je riječ o kontinuiranom nastavljanju, nego i onda kada je riječ (samo) o doticanju. Sfera vode, zraka i vatre nisu kontinuirane, dodiruju se, ali su sfernog oblika na temelju kontinuiranog nastavljanja nebeskih sfera i potom doticajnog nastavljanja elementarnih sfera. To je struktura ili, da tako kažem, topografija svijeta kako je Petrić izlaže prema Aristotelu, odnosno tako Petrić tumači Aristotelovu topografiju svijeta. Sada se postavlja pitanje kako se s obzirom na tu strukturu može odgovoriti na pitanje ima li ili nema kontrarnosti u nebu.

Prvo (krajnje) nebo utiskuje svoj oblik, Saturnovo nebo popušta pritisku i biva oblikovano od prvog neba. Prvo je, dakle, nebo *tvrd*, Saturnovo u odnosu na njega *mekano*. I tako redom, dok na kraju sfera zraka (*tvrd*) ne oblikuje (*mekanu*) sferu vode.

Iz tog opisa oblikovanja sfera proizlazi, po Petriću, ponajprije da u nebu postoji kontrarno: tvrdi, aktivni oblik prvog neba i mekani pasivni oblik Saturnove sfere, potom tvrdi oblik Saturnova kruga koji oblikuje mekani krug Jupiterova kruga – itd. Kako prethodna sfera određuje oblik onoj koja slijedi, tako je prethodna tvrda u odnosu na onu koja slijedi, a oblikovana koja slijedi mekana je u odnosu na onu koja ju oblikuje i koja joj prethodi. Prema tome postoji u nebu barem kontrarnost *tvdog* i *mekanog*.

legem ipsam, quae utcumque exiguo saltu utique violatur nihilo minus, quam maximo; cum nimirum magnum, et parvum sint tantummodo respectiva: et iure quidem id censuit;«

No Petrić je već u tekstu koji prethodi ovom izvodu oblikovanja sfera nabrojio osam parova kontrarnih kvaliteta. To su: 1. toplo-hladno; 2. suho-vlažno; 3. teško-lagano; 4. tvrdo-mekano, 5. čvrsto-zdrobivo; 6. hrapavo-glatko; 7. grubo-nježno i 8. gustorijetko. Od njih su dva prva para primarna, a ostali su iz njih izvedeni. Prema tome ne postoje u nebu samo kontrarnosti *tvrdog* i *mekanog*, nego i sve one druge (Petrić ih zove majkama) iz kojih te kontrarnosti tvrdog i mekanog proizlaze, tj. suhost koja je majka tvrdosti i vlažnost koja je majka mekanosti. No osim hladnoće i suhosti, koje su pasivne kvalitete, u nebu nužno postoje i njima paralelne aktivne kvalitete: toplina i vlažnost – po Aristotelovu pravilu: Kad je postavljeno jedno kontrarno, mora se postaviti i drugo. Petrić je, dakle, izveo iz teze o sfernom obliku prvog neba, koji oblikuje sve ostale nebeske i elementarne sfere, da u nebu postoje kontrarnosti – a protiv izričite Aristotelove teze.

Osim što teza o sfernom oblikovanju neba izravno protuslovi tezi da u nebu ne postoji kontrarno (iz čega proizlazi da sfernost neba ne može biti argument za vječnost neba), utvrđuje Petrić više dodatnih *nakaza (monstra)*, odnosno apsurdnih kontradikcija koje slijede iz sfernog oblikovanja koje nužno uključuje postojanje kontrarnosti u nebu.

Prva je nakaza sferna vatra. Nju sferno oblikuje krug Mjeseca – dakle krug Mjeseca je tvrd, a vatra je mekana. No, majka mekanog, tj. kvaliteta primarne kontrarnosti iz koje proizlazi mekanost, jest vlažnost – dakle vatra je, zato što je mekana, također i vlažna.

Druga je nakaza voda. Budući da sfera vatre sferno oblikuje sferu zraka, zrak je mekaniji od vatre, a budući da sfera zraka oblikuje sferu vode, voda je mekanija od zraka.

Treća je nakaza zemlja koja je po istom principu mekanija od vode.

Izložena Petrićeva argumentacija nedvojbeno je imanentna kritika. Petrić polazi od Aristotelove teze kako je nužno da je prvo nebo sferno i da su niža nebesa (nebeski krugovi), jer se kontinuirano nastavljaju na prvo nebo, također sferna i tu tezu tumači prema iskustvenom zapažanju da tvrde tijelo određuje

oblik mekšeg tijela. Na temelju paradigme *utisnuti oblik nečemu i biti oblikovan od nečega*, ukazuje Petrić na besmislice koje proizlaze u takvoj konstrukciji i u sprezi s Aristotelovom teorijom o kvalitetama. Zahvat je problematičan i s peripatetičkog stajališta, s obzirom da se radi o nebu koje nije sastavljeno od četiriju elemenata i njihovih kvaliteta, nego je peta supstancija. Mogao bi važiti za podmjesečni svijet i kao kritika ideje kretanja prema vlastitom mjestu, tj. vlastitoj sferi.

Petrić, dakle, zaključuje da se putem sfernog oblika prvog neba i kontinuiranog nastavljanja drugih nebeskih krugova mora zaključiti da u nebu ima kontrarnosti. To se može, kaže Petrić, dokazati i obrnutim putem nego što je to prvotno učinio. Taj drugi put ide ovako: Voda je okrugla, dakle i vatra koja je okružuje, zatim i krug Mjeseca koji je okružuje itd. sve do najvišeg kruga neba.

Kad je išao prvim, tj. Aristotelovim putem dokazivanja sfernog oblika neba krenuo je Petrić od triju dokaza za sfernost prvog neba. Sada, kad kreće obrnutim putem, ne polazi ni od kakva dokaza, nego jednostavnom konstatacijom: voda je okrugla – bez obrazloženja. Ako to ne želimo Petriću uračunati u nedostatak, moramo reći da Petrić sada ne polazi od dokaza nego od neposredne zamjedbene činjenice ili, možda je bolje reći, od preduvjeranja koje se temelji na interpretaciji nekih iskustvenih činjenica, interpretaciji koja ima svojstvo samorazumljivosti. Može se reći da je to legitimni aristotelovski pristup od onoga što je prvo za nas (do onoga što je prvo po prirodi stvari). Dakle, Petrić postupa u skladu s Aristotelovim principima ili barem misli da postupa s njima u skladu.

Polazeći od toga da je voda okrugla zaključuje se da je zbog njezine okruglosti i zrak okrugao, potom je i vatra okrugla i krug je Mjeseca zbog vatre okrugao itd. Sve do sfere prvoga neba. Povezano s kvalitetama koje se pokazuju pri utiskivanju oblika proizlazi: voda je najtvrdja, zrak mekaniji od vode, vatra mekanija od zraka itd. Sve do prvog neba koje je najmekanije. Usporedbom prvog i drugog puta dokazivanja dolazi se do sljedećeg rezultata: ono što se na prvom putu od prvog neba do vode (od-

nosno zemlje) pokazalo (izvelo) kao najtvrđe, tj. prvo nebo, sada se na drugom putu (od vode) to isto pokazuje kao najmekanije. Taj se Petrićev izvod može nazvati *antinomijom*.

Što je Petrić htio pokazati tom antinomijom, a što je ono što je faktički pokazao, odnosno što mi možemo, mimo Petrićeva izričitog htijenja, interpretirati kao od Petrića nesagledanu konsekvenciju njegova izvoda?

Petrić je uočio i to, smatram, točno da Aristotel želi formalizirati nebeska kretanja te da je to svrha i dokazivanja sfernog oblika i kontinuiranog kretanja. To Aristotelovo nastojanje Petrić je htio izvrnuti ruglu na taj način da tu formalizaciju protegne i na podmjesečni svijet, što više, da prilagodi uvjete Aristotelova formaliziranja uvjetima koji vrijede u svijetu dostupnom (svim) osjetilima.

Što možemo reći o tom Petrićevu izvodu? 1. S aspekta aristotelizma, prilagođavanje nebeskog utiskivanja oblika uvjetima koji vrijede za zemaljsko utiskivanje oblika neprihvatljivo je, jer nebo je peta supstancija. 2. S aspekta novovjekovne prirodne znanosti Petrić je na taj način dokinuo jedino područje (koje nije sasvim umsko nego je i vidljivo, dostupno osjetilu vida) na kojem je i za aristotelizam važila matematika. To, međutim, nije a priori bilo nekorisno ili štetno za buduću znanost. Naime, matematiziranje prirode bez sumnje nije zahtijevalo supstanciju koja svojom materijom neće davati nikakav otpor ideji, unakazivati je, nego uočavanje (u smislu koncipiranja ili misaonog eksperimenta) onih prirodnih fenomena iz kojih se matematički odnosi mogu iščitati (npr. slobodni pad). Knjiga prirode pisana je matematički, ali matematički pisana knjiga prirode nije jedina knjiga prirode, štoviše nije knjiga prirode koja je pristupačna neposrednoj zamjedbi. Da bi se uočila knjiga prirode koja je pisana matematički, trebalo ju je prije toga otkriti, misaono koncipirati ili uzeti.

Povijesna je činjenica da je matematiziranje prirode koincidiralo s dokidanjem razlike između nadmjesečnog i podmjesečnog svijeta – prema tome Petrićevo dokidanje područja podobnog za matematiku (supralunarnog svijeta) ne može se smatrati da je bilo kontraproduktivno za nastanak prirodne znanosti.

Što preostaje? Postoji li nešto na temelju čega možemo smatrati da *Petrićeva antinomija svijeta* nadilazi puki renesansni sukob s aristotelizmom iz novoplatoničke perspektive?

Sasvim kratko navela bih sljedeće: Petrić je htio pokazati da po vlastitim Aristotelovim principima, a nasuprot njegovim izravnim tvrdnjama, u nebu postoje kontrarnosti. Petrić je pokazao da, ako prihvatimo koncepciju utiskivanja oblika i primanja oblika – prema paradigmi kako se to događa u svijetu – moramo u nebu prihvatiti kontrarnosti tvrdog i mekog. Štoviše, u skladu s Aristotelovim razlikovanjem puta od onog što je prvo za nas (do prvog po prirodi stvari) i puta od onog što je prvo po prirodi stvari (do prvog za nas), upast ćemo u antinomiju, tj. za isti entitet tvrdit ćemo da je i tvrd i mekan (tvrđi i mekaniji).

Rezultat tih Petrićevih izvoda, međutim, nije dokaz da u nebu (nasuprot Aristotelu), postoje kontrarnosti, nego je sljedeći: projekt, zamisao da nebeske sfere utiskuju svoj oblik i da primaju oblik od druge sfere nije put na kojem možemo nešto spoznati o nebu.

3. Pogled prema naprijed – uloga *Peripatetičkih rasprava* u Petrićevoj obrani *Nove sveopće filozofije*

Rečeno je o strategijama koje Petrić upotreblava u *Peripatetičkim raspravama* protiv Aristotelove filozofije, no i same *Peripatetičke rasprave* rabi Petrić kao strategiju u obrani svojeg glavnog spisa: *Nova de universis philosophia*. Ta činjenica dodatno objašnjava u kojem svjetlu sagledava Petrić ulogu i doprinos svojih *Peripatetičkih rasprava*.

Poznato je da su *Peripatetičke rasprave* imale veći neposredni utjecaj nego *Nova sveopća filozofija*. Taj je utjecaj trajao sve do sedamnaestog stoljeća. Prvo su *Peripatetičke rasprave* odmah po objavljivanju potaknule živu polemiku između Teodora Angeluccija i samog Petrića²⁷, a u sedamnaestom stoljeću pokazuju još jasan utjecaj na

²⁷ Usp. Girardi-Karšulin, Mihaela, Polemika između Frane Petrića i Teodora Angeluccija, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 1–2 (59–60) Zagreb 2004. str. 103–117.

Pierrea Gassendija i Marina Mersenna²⁸. Taj utjecaj Petrićevih *Peripatetičkih rasprava* koji je veći od utjecaja *Nove sveopće filozofije* u literaturi se obrazlaže činjenicom da je *Nova sveopća filozofija* došla na Indeks zabranjenih knjiga, a da *Peripatetičke rasprave* nisu nikad došle na udar cenzure i tako su ostale čitateljima pristupačnije. Manje je istražena uloga koju su *Peripatetičke rasprave* imale u Petrićevu pokušaju da se *Nova sveopća filozofija* obrani od cenzure.

Kao uvod u četvrti svezak *Peripatetičkih rasprava* nije toliko važno izložiti pojedine Petrićeve teze s pomoću kojih je branio svoju *Novu sveopću filozofiju*, nego načela, strategije Petrićeve obrane, jer pritom postaje jasno kakvu je i koliku ulogu Petrić u obrani *Nove sveopće filozofije* dodijelio *Peripatetičkim raspravama*.

Unaprijed se može reći da mogućnost, potrebu i obranu svog novoplatoničkog (kršćanskog) sustava filozofije Petrić temelji u uvidu u bezvrijednost Aristotelove filozofije (u filozofskom i teološkom smislu). Naime, Aristotelova je filozofija za Petrića ili neistinita ili je preuzeta, plagirana od preteča²⁹. Mimo općepoznate načelne Petrićeve kritičnosti prema Aristotelu ovdje treba konkretno prikazati što Petrić napada kod Aristotela i kojim se argumentima služi. Time postaje jasno što je za Petrića *filozofija* i koji su njezini zadaci te kako on tu filozofiju, putem odbacivanja Aristotelove filozofije, želi obrazložiti i obraniti od prigovora.

Treba, dakle, utvrditi strategije Petrićeve obrane *Nove sveopće filozofije* od kritike Crkvene cenzure, a kako su provedene u spisu koji je iz rukopisa objavljen 1993. g. pod naslovom *Nova de universis philosophia. Emendationes – Nova sveopća filozofija. Ispravke [ili Popravci]*.³⁰ Da bi se ta strategija izložila i razumjela, treba krenuti od nekih općeprihvaćenih teza.

²⁸ Usp. Girardi-Karšulin, Mihaela, Petrić u sedamnaestom stoljeću, *Priilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, XXXIV (2008), 67–68; 1–2; 43–53.

²⁹ Usp. M. Muccillo: La Storia della Filosofia presocratica nelle »Discussiones peripateticae« di Francesco Patrizi da Cherso, *La Cultura* 1–2 Anno XIII (XCV), 1975.

³⁰ Spis nije objavljen za Petrićeva života. Objavljen je 1993: Francesco Patrizi da Cherso, *Nova de universis philosophia*, Materiali per un' Edizione emendata, a cura di Anna Laura Puliafito Bleuel, Olschki, Città di Castello, 1993.

Nova de universis philosophia, glavno Petrićevo filozofsko djelo, došlo je, s mogućnosti ispravke, na *Indeks zabranjenih knjiga. Discussionum peripateticarum* T. IV. drugo su glavno Petrićevo djelo. Uobičajeno se tumače kao predradnja za izgradnju Petrićeva novoplatoničkog sustava i nikada nisu, kako je rečeno, došle na udar službene cenzure. Kada je *Nova sveopća filozofija* došla na *Indeks zabranjenih knjiga*, Petrić je u obranu svoje *Nove sveopće filozofije* napisao tri spisa: *Apologia ad censuram*, *Declarationes*³¹ i *Nova de universis philosophia. Emendationes*. Od ta tri spisa *Emendationes* su najkasnije postale poznate, objavljene su 1993. i do danas nisu dobro istražene. Petrićeve strategije obrane *Nove sveopće filozofije* stoga se ovdje izlažu prema tekstu spisa *Nova de universis philosophia. Emendationes*.

Upada na prvi pogled u oči da su neki naslovi poglavlja³² u *Emendationes* isti kao i u *Nova de universis philosophia*. To su naslovi: »Pampsihija« i »Panaugija«, ali se neki drugi naslovi ne javljaju: »Panarhija« i »Pankozmija«. Osim toga u spisu *Emendationes* promijenjen je i redoslijed, tako da je sada »Panaugia« došla na posljednje mjesto, dok »Pampsihija« i u *Novoj sveopćoj filozofiji* i u *Emendationes* zauzima pretposljednje mjesto.

³¹ Karakteristične izvratke iz spisa *Apologia ad censuram* i *Declarationes* objavio je T. Gregory, »Apologia« e le »Declarationes« di F. Patrizi, *Medioevo e Rinascimento*, Firenze 1955. str. 387–424. Također: »L' Apologia ad censuram« di Francesco Patrizi, *Rinascimento IV*, 1953, str. 89–104. Rukopisi su: *Apologia ad censuram*, cod. Lat. Barberianus 38, Bibl. Vaticana i *Declarationes* [...] in quaedam Novae suae Philosophiae loca obscuriora, f. 58, cod. Lat. Barberianus 318, Bibl. Vaticana. Usp. također: Luigi Firpo, *Filosofia italiana e controriforma – II La condanna di Francesco Patrizi*, *Rivista di Filosofia XLI*, Torino, str. 159–173. i Stjepan Krasić, »Slučaj Petrić« i stavljanje na *Indeks zabranjenih knjiga* njegova djela »*Nova de universis philosophia*«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, god. 5. br. 9–10/1979. str. 85–109.

³² Naslovi su poglavlja objavljenog teksta sljedeći: 1. Ad sanctissimum ac beatissimum Clementem VIII, Pontificem Maximum; 2. Primae philosophiae Liber primus De principiis; 3. Primae philosophiae Liber* De universitate; Pampsychiae Liber II An mundus sit animatus; Pampsychiae IV De una anima; Quartae philosophiae Panaugiae Liber I De luce primaeva; Quartae philosophiae Panaugiae Liber II De lucis natura.

U *Emendationes* postoje, međutim, i sadržaji kojih u *Novoj sveopćoj filozofiji* uopće nema. Tako na početku *Emendationes* stoji kao tema *prima philosophia* koja se u *Novoj sveopćoj filozofiji* ne navodi. *Prima philosophia* je, kako je poznato, jedan od Aristotelovih termina za onu znanost koja je sadržana, kako to Petrić kaže, u »knjigama koje se zovu metafizičke«. Petrić, dakle, deklarativno počinje obranu s metafizikom. No, kad se uđe u tekst ta dva prva poglavlja u *Emendationes*, vidjet će se da je ta preliminarna teza o »metafizičkom« utemeljenju dvosmislena, da tu doduše jest riječ o metafizici, ali u jednom sasvim osobitom smislu, onako kako Petrić koncipira pojam metafizike. Zato se neće činiti prezaoš-trenom teza (koju svakako u daljnjem tekstu treba obrazložiti): U prvim dvama poglavljima *Emendationes* pojašnjava Petrić da je njegov sustav *Nove sveopće filozofije* utemeljen u analizi i filozofskoj kritici Aristotelove filozofije koju je on proveo u *Peripatetičkim raspravama* i koju je, s obzirom na to da nije nikad bila stavljena u pitanje, smatrao neproblematičnom i prihvaćenom.

U uvodnom tekstu, posveti papi Klementu VIII. zastupa Petrić svoju tezu koju je izlagao već u *Peripatetičkim raspravama*, da treba čitati grčke knjige (pod *grčkim knjigama* ne podrazumijeva Aristotela, nego predsokratovce, Platona i platoničare), Sibilinska proročanstva i Hystaspa (što se može odnositi kako na Zaratustru tako i na helenistički spis Hystaspovo proročanstvo). To su autori na koje se Petrić poziva u *Peripatetičkim raspravama*, a ovdje upozorava na njihovu »podobnost« u (kršćanskoj) filozofiji, tj. na činjenicu da su ih preporučili sv. Pavao i Bazilije.

Na početku *Emendationes* nema kritičkih tonova protiv Aristotela, ali svi navedeni autori prisutni su u *Peripatetičkim raspravama*, gdje je njihova misao suprotstavljena Aristotelu kao istinska i pobožna filozofija prema Aristotelovoj bezbožnoj, plagijatorskoj i neistinitoj. Ta kontrapozicija: Aristotel naprama »starima«, kao što je poznato, noseća je misao drugog i trećeg sveska *Peripatetičkih rasprava*.

Nakon posvete, dva poglavlja knjige (*Primae philosophiae Liber primus. De principiis* i *Primae philosophiae Liber**. *De universitate*), kako je spomenuto, nose oznaku pripadnosti *prvoj filozofiji*, tj. metafizici. Na tom mjestu, na početku knjige, u *Novoj*

sveopćoj filozofiji nalazi se »Panaugija« – ali za nju se uglavnom ne drži da sadrži metafizičku tematiku.

U literaturi se naprotiv češće spominje da je Petrićeva »Panaarhija« u stvari *prva filozofija* i da je stoga začudan njezin položaj na *drugom* mjestu u *Novoj sveopćoj filozofiji*. No tekst u spisu *Emendationes* koji sam Petrić imenuje *prvom filozofijom* ne poziva se na »Panaarhiju« u *Novoj sveopćoj filozofiji*. Na temelju toga može se pretpostaviti da ili Petrić »Panaarhiju« nije držao svojom *prvom filozofijom* ili da je, kao jednu od mogućih, tu *prvu filozofiju*, nakon cenzure, htio zamijeniti *nekom drugom prvom filozofijom*.

U prvom poglavlju te prve knjige *prve filozofije* »O principima«, koje nema nikakva posebnog naslova, ne izlaže Petrić početak »Panaarhije«, nego ono što i u *Novoj sveopćoj filozofiji* stoji na početku – početak »Panaugije«. Po tome nije baš preuzetno zaključiti da sam Petrić (barem) prvi dio »Panaugije« deklarira kao *prvu filozofiju*.³³ Petrić na početku spisa *Emendationes*, spisa koji je pisao u obranu *Nove sveopće filozofije*, ponavlja teze s početka »Panaugije« i deklarira ih kao *osnove prve filozofije*; doduše, ne tvrdi da je on *prvu filozofiju* na tom mjestu cjelovito izložio, ali kaže da će je cijelu izložiti, ako će mu život za to biti dovoljan.³⁴ Cjelovita *prva filozofija* do tada, po Petriću, *uopće* ne postoji. Kao fragmente *prve filozofije* navodi Petrić malobrojne *logije kaldejske filozofije*, malobrojne *egipatske knjižice* (misli na Hermesa Trismegista), *kabalu*, Okela Lukanusa, Timeja Lokranina i Arhita Tarentinca. Ti autori *nisu* navedeni na početku »Panaugije«, ali su obilno citirani u 2. i 3. knjizi II. sveska *Peripatetičkih rasprava* i u 1., 2. i 5. knjizi III. sveska *Peripatetičkih rasprava*. O Aristotelu na tom

³³ Činjenica da Petrić u *Emendationes* u poglavlju u kojem je riječ o prvoj filozofiji ili metafizici tumači svoju Panaugiju« potvrđuje moje tumačenje (za koje tada nisam imala ovaj dokaz) u disertaciji (M. Girardi-Karšulin, *Filozofska misao Frane Petrića*, Zagreb, 1988, str. 6. i 226) kad Petrićevu »Panaugiju« nazivam: »Aristotelovska metafizika svjetla« i tvrdim da je »Panaugija« *prva filozofija*, tj. učenje o prvom uzroku, napisana aristotelovskom metodom (...).

³⁴ Francesco Patrizi da Cherso, *Nova de universis philosophia, Materiali per un' Edizione emendata*, a cura di Anna Laura Puliafito Bleuel, Olschki, Città di Castello, 1993, str. 7.

mjestu u *Emendationes* nema ni riječi, a za peripatetičku filozofiju Petrić kaže da je: *tenebrosa i obscura, impia, in nullis sibi constans, incerta, concludens nihil*. Stoičku i epikurejsku filozofiju, Akademiju i skepticizam ovlaš spominje i poriče njihovo značenje, a za svoju filozofiju kaže da će nasuprot ovima ona biti *dogmatska*. Pojam *dogmatski* tu nije, kako ga danas obično rabimo, suprotnost *kritičkom* i *slobodnom* mišljenju i učenju, nego je suprotnost onom *skeptičkom, nezaključnom, neodređenom, nesigurnom* i sl. kao onaj koji je istinit i koji nešto stvarno tvrdi i dokazuje. Osim tih filozofija navodi Petrić još Telezija, za čiju filozofiju tvrdi da je utemeljena na osjetilu, a ne na razumu.

Ako bi se željelo u nekoliko rečenica sažeti tematiku tog prvog poglavlja *Emendationes*, reći će se: Petrić kao svoj program obrane u prvom poglavlju *Emendationes* izlaže početak »Panaugije« kao nacrt *prve filozofije* te se poziva na prihvatljive i istinite predradnje drugih autora, a odbija neprihvatljive postojeće filozofeme.

Kao prihvatljive navodi one iste na koje se poziva u kritici Aristotela, u *Peripatetičkim raspravama*: kaldejsku i egipatsku filozofiju, kabalnu, pitagorovce, Okela, Timeja i Arhitu. Neprihvatljivi su peripatetizam, stoa, epikureizam, skepticizam Akademije, Pironova skepsa i Telezije. Jednom rečenicom: tu Petrić početak »Panaugije« određuje kao *prvu filozofiju* i brani je autorima s pomoću kojih je u *Peripatetičkim raspravama* dokazivao nepodobnost Aristotela u kršćanskoj filozofiji. Platon i Aristotel nisu poimence navedeni.

Drugo poglavlje *Primae philosophiae Liber primus De principis* ima naslov koji glasi: »Filozofija«. I to je poglavlje tumačenje početka »Panaugije«. ³⁵ Na tom mjestu u *Emendationes* rabi Petrić umjesto riječi *studium (sapientiae)* koji se nalazi u *Novoj sveopćoj filozofiji* i riječ *amor (sapientiae)* – što je još jasnija etimologija riječi φιλοσοφία. Potom se *studium sapientiae* tumači kao *universitatis cognitio*. Sada u *Emendationes*, a u razlici prema »Panaugi-

³⁵ Petrić se referira na tekst u *Novoj sveopćoj filozofiji* od rečenice: *Philosophia studium est sapientiae* do otprilike *et propositorum probationes exordiamur*. Usp. Frane Petrić, *Nova sveopća filozofija – Nova de universis philosophia*, Zagreb, 1979, str. 1Ar – 1Av.

ji«, Petrić se vraća na *Peripatetičke rasprave* i uvodi na neki način razlikovanje koje je proveo u 13. knjizi I. sveska o pet istina,³⁶ s time da je sad kao *prava istina (vera cognitio)* istaknuta samo prva *primarna istina* (kojom naš um dohvaća stvari kakve one i jesu), dok su one izvedene istine iz *Peripatetičkih rasprava* ovdje određene kao neistinite ili netočna spoznaja, *falsa cognitio*. Unatoč toj terminološkoj razlici to je ono isto tumačenje koje je Petrić prvi put izlagao u *Peripatetičkim raspravama*. U *Peripatetičkim raspravama* razlikovanje pet stupnjeva istine imalo je za svrhu da Aristotelovu filozofiju, a posebno filozofiju aristotelovaca (ljubitelja mnijenja) locira u nižim stupnjevima, odnosno ispod istine koja je spoznaja stvari same. U *Emendacijama* pak razlikovanje jedne istinite spoznaje i četiriju neistinitih oblika dohvaćanja stvari ima za svrhu lociranje istinite filozofije u prvom, istinitom stupnju spoznaje stvari samih.

Na strani objekta spoznaje, s obzirom na razlikovanje istinite i neistinite spoznaje, sve se stvari pokazuju ili kao *tamne (obscurae* – pripadne neistinitoj spoznaji), ili kao *jasne (evidentes* – pripadne pravoj spoznaji). Na subjektivnoj strani *jasna spoznaja* zove se *evidencija*, koja može biti dvostruka: *evidencija osjetila* i *evidencija uma*. Pojmom *tamnih i jasnih stvari* uveden je *pojam evidencije*; pojmom evidencije uvedeno je *razlikovanje evidencije razuma i osjetila*, pojmom *evidencije osjetila i razuma* uvodi se vid i predmet vida – svjetlo.

U vidu kao *dohvaćanju* i u svijetlom biću kao *dohvaćenom* ujedinjena je osjetilna i razumska evidencija; *spoznaja* se tumači prema *paradigmi gledanja*, a *spoznato* prema *paradigmi onog jasno ugledanog*. Bez sumnje je i ovo poglavlje *Emendacija* metafizičko utemeljenje spomenutog paralelnog teksta iz *Nove sveopće filozofije*, odnosno »Panaugije«. U odnosu na prvo poglavlje *Nove sveopće filozofije* *Emendationes* se više ne pozivaju na filozofiju starih, nego na vlastita Petrićeva metodička razmatranja iz *Peripatetičkih rasprava*. Treba istaknuti kao posebno važno da je u tom tekstu početak »Panaugije« nedvojbeno određen kao *prva filozofija*. Po-

³⁶ Francisci Patricii *Discussionum peripateticarum*, T. IV., (sv. I.), Basileae, 1581, str. 165–167.

jam *metafizika*, dakako, Petrić ne navodi jer je prema njemu imao jaku averziju.

U sljedećim poglavljima *Primae philosophiae Liber primus De principiis* razmatranje je doslovno posvećeno počelima, principima: Prvo načelnom razmatranju o tome koja su određenja počela kao takvog (Principia), zatim pojedinačnim analizama koje su nam ovdje važne utoliko što ponavljaju analize prvi put izložene u četvrtom svesku *Peripatetičkih rasprava*.

Mora iznenaditi činjenica da u *Emendationes* Petrić ponavlja teze koje je izložio u ovom četvrtom svesku *Peripatetičkih rasprava*, u poglavlju koje je naslovljeno o *prvoj filozofiji*. Naime četvrti svezak »Aristotelis dogmatum censuram continens« (koji sadrži ocjenu Aristotelovih učenja), koji ovdje objavljujemo, ne predstavlja kritiku Aristotelove *prve filozofije* ili *metafizike* nego kritiku Aristotelove prirodne filozofije. Teze koje Petrić izlaže u *Emendationes* gotovo su potpuno, s obzirom na smisao, a velikim dijelom i sasvim doslovno, preuzete iz četvrtog sveska *Peripatetičkih rasprava*.³⁷ Ti tekstovi o principima u *Emendationes* predstavljaju, kao i oni u četvrtom svesku *Peripatetičkih rasprava*, kritiku Aristotelovih principa, ali je ta kritika principa u *Emendationes* smještena u fundamentalnu tematiku *prve filozofije*, dok je u *Peripatetičkim raspravama* određena kao kritika Aristotelove prirodne filozofije.

Postoji još jedna razlika. U četvrtom svesku *Peripatetičkih rasprava* razmatra Petrić počela Aristotelove filozofije bez usporedbe s Platonom ili drugim starim filozofima. U *Emendationes* te se analize ponavljaju, ali poredbeno (kao u drugom i trećem svesku *Peripatetičkih rasprava*); Petrić ujedno inzistira na razlikama između Aristotela i starih. Povežemo li taj pomak od tematike prirodne filozofije u *Peripatetičkim raspravama* do tematike prve filozofije u *Emendationes* s imanentnom kritikom koja je prisutna u četvrtom svesku *Peripatetičkih rasprava* i s poredbenom kritikom u *Emendationes*, može se tumačiti da Petrić drži kako je Aristotelovo učenje o počelima zapravo profanacija *prve filozofije* u

³⁷ Usp. naslov prve knjige IV. sveska: I. De principiis rerum naturalium kao i neke druge naslove tog sveska: II. De privatione et forma, III. De materia prima, IV. De mundi temporisque aeternitate.

(Aristotelovu) *fiziku*, ili – rabeći jednu moderniju terminologiju – spuštanje ontološke tematike na ontičku. To je i bila Petrićeva teza u *Peripatetičkim raspravama*, ali ne u četvrtom, nego u trećem svesku *Peripatetičkih rasprava*. Zato se može reći da Petrić u *Emendationes*, u obrani svoje *Nove sveopće filozofije*, povezuje osnovne teze drugog, trećeg i četvrtog sveska *Peripatetičkih rasprava*.

Ukazujući na razlike između Aristotela i starih tvrdi Petrić da stari filozofi nisu definirali što je to princip, što odobrava, jer principi su ono prvo prije čega nema ničega, a definicija pretpostavlja nešto što prethodi. Principi se, dakle, ne mogu definirati, a Aristotel ipak definira princip, počelo kao *ono po čemu nešto ili jest ili biva ili se spoznaje*.

Stari filozofi govore o samo jednom počelu, dok Aristotel govori o mnogim počelima. Petrić drži da su stari mislili da je počelo ono po čemu stvari jesu i nastaju (moramo se usput zapitati nije li to ipak definicija?), a ne ono po čemu se stvari spoznaju.

Međutim, načelna je Petrićeva primjedba da Aristotelovo shvaćanje svijeta kao nenastalog dokida potrebu za ikakvim principima bitka i bivanja; određenje *nenastao* (svijet) tumači Petrić kao *biti po sebi, biti iz sebe i ne biti od ikog drugog*. Ili svijet ne može biti nenastao i nepropadljiv ili ne može biti iz jedne cjelokupne materije. Te su dvije teze, po Petriću, međusobno inkompatibilne i na temelju te inkompatibilnosti dokazuje da je Aristotel krivo zasnovao pojam počela.

Na kraju osporava Petrić *kršćansku interpretaciju* Aristotelove filozofije, odnosno njezinu primjerenost za izlaganje kršćanskog shvaćanja svijeta. To je tumačenje Petrić također pripremio u *Peripatetičkim raspravama*, osobito u trećoj knjizi drugog sveska pod naslovom: »Dogmatum theologorum concordia« gdje izričito kaže da po Aristotelu nepokretnih (nepokrenutih) pokretača ili odvojenih biti ima više, a ne samo jedan³⁸. Nasuprot kršćanskoj

³⁸ Usp. Franciscus Patricius, *Discussionum peripateticarum tomi quatuor*, Basileae 1581, str. 206 r. 26–30. Illud tantum advertere decet quomodo hic supra coelum primum essentias plurali numero statuat, cum antea non plures esse asseruerit abstractas, quam essent coelestes orbes, easque orbibus coordinatas. Et si plures sint movere eas ut fines, his verbis:

tradiciji koja u Aristotelovu pojmu prvog nepokretnog, odnosno nepokrenutog pokretača vidi temeljni filozofski dokaz za egzistenciju Božju, a Aristotelovu *Metafiziku* sagledava kao prototip prirodne teologije, Petrić tvrdi u *Emendationes* da Aristotel nije poznavao jednog pokretača, nego čak tri³⁹. Jednog *metafizičkog*, tj. odmaknutog, svijetu transcendentnog koji je finalni uzrok, drugog *fizičkog* koji je eficientni uzrok i trećeg kojeg izjednačuje s prirodom (*bog i priroda ne čine ništa uzalud*), koji za razliku od prvih dvaju, koji samo pokreću prvi nebeski krug, nešto čini u svijetu. Petrić na temelju tog tumačenja zaključuje da Aristotelova koncepcija svijeta nije monarhija (vlast jednog principa), nego najgora od svih anarhija.

Petrić u *Emendationes* brani *osnove* svojega, odnosno svakoga filozofskog sustava, *metafizičke osnove*. Petrićeva *Nova sveopća filozofija*, međutim, ne sadrži dio koji bi se zvao *metafizika*, *ontologija*, *prva filozofija* ili *teologija*. Općenito se smatra da je »Panaarhija« Petrićeva prva filozofija, no početak *Emendacija* koji se izričito odnosi na metafizičke osnove Petrićeva sustava referira se na prvi dio *Nova de universis philosophia*, na početne tekstove u »Panaugiji« za koju bismo po tome mogli reći da je metafizički temelj, temelj sustava kojim se dokazuje postojanje svjetla kao prvog uzroka svega što je svijetlo.

U daljnjem izlaganju o prvoj filozofiji u *Emendationes* ne referira se Petrić više uopće na *Novu sveopću filozofiju*, nego izričito na *Peripatetičke rasprave*. Osnovna Petrićeva misao jest da se na temelju Aristotelovih počela (lišenost, forma, materija) *ne može zasnovati nikakva metafizika*. Aristotelova počela u kontekstu njegova shvaćanja beskonačnosti svijeta sadrže unutrašnje nedosljednosti ili, ako se ipak može zasnovati neka metafizika, to nije učenje o jednom prvom pokretaču, nego politeizam (trijumvirat) metafizičkog, fizičkog i unutarsvjetskog djelatelja. Petrićeva stra-

³⁹ Usp. Namque unum hunc Deum et principem metaphysicum non solum rebus regendis praefecit. Sed alterum physicum ei adnectit. [...] Sed et tertium his addit, eum qui cum Natura nihil frustra facit. Francesco Patrizi da Cherso, *Nova de universis philosophia*, Materiali per un' Edizione emendata, a cura di Anna Laura Puliafito Bleuel, Olschki, Città di Castello, 1993. str. 31–32.

tegija obrane *Nove sveopće filozofije* sastoji se, dakle, u sljedećem: metafizičke osnove *Nove sveopće filozofije* (tj. »Panaugija«) moraju biti dobre i čvrste, jer je Aristotelova alternativa (platoničkoj, Petrićevoj) metafizici, usprkos općem shvaćanju, nemoguća. U dokazivanju neupotrebljivosti aristotelizma za utemeljenje metafizike rabi Petrić i doslovno i u sažetijem obliku svoje *Peripatetičke rasprave* možda i zato što, iako se u njima pojavljuje niz teza koje se javljaju i u *Novoj sveopćoj filozofiji*, *Peripatetičke rasprave* nikad nisu postale metom službene crkvene cenzure.*

* Tekst ovog uvoda nije bio u ovom obliku do sada nigdje objavljen. Zadnje poglavlje u skraćenom je obliku objavljeno u *Prilozima za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 2009/1–2 (69–70) str. 37–44. Za ostale autoričine radove o Petriću usp. na str. 631. »Sekundarna literatura o *Peripatetičkim raspravama* Frane Petrića.«

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

Petrićeva prosudba Aristotelove prirodne filozofije u *Discussiones peripateticae* i njezini odjeci u *Nova de universis philosophia*

IVICA MARTINović

1. Prirodnofilozofske teme u Petrićevim *Peripatetičkim raspravama*

Godine 1571., dvije i po godine nakon povratka s Cipra u Veneciju,¹ Petrić je zamislio velebno djelo u kojem se htio iscrpno i sustavno sučeliti s cjelinom Aristotelove misli. Nakanivši pisati na latinskom, prvi je svezak naslovio *Discussionum peripateticarum tomi primi libri XIII*, podrazumijevajući da će to djelo sadržavati rasprave o peripatetičkoj filozofiji, dakle o filozofiji Aristotelovoj i njegovih ranijih i kasnijih tumačitelja, a ne rasprave pisane u duhu Aristotelove filozofije. Primjereno je smislu Petrićeva djela zvati ga: *Rasprave o peripatetičkoj filozofiji*. Ali na hrvatskom ga se udomaćilo nazivati *Peripatetičke rasprave*, pa se tim naslovom služimo u ovom izdanju.

Svoj je prvotni nacrt susreta s cijelim Aristotelom Petrić ostvario u četiri sveska. Prvi i uvodni imao je obraditi Aristotelov život, djela i utjecaj. Sastavljajući ga, pisac je mogao očitovati svoju filološko-povijesnu upućenost. U drugom je svesku filozof iz Cresa prepoznavao zajedničke stečevine antičke filozofije, a u trećem je uočavao razlike između Aristotela i njegovih grčkih prethodnika. Četvrti i posljednji svezak poslužio mu je za konačnu prosudbu Aristotelova mišljenja, a u tu je svrhu odabrao devet tema iz filozofije prirode. U cjelini, u Petrićevu pristupu

¹ Franciscus Patricius, *Discussionum peripateticarum tomi IV*. (Basileae: Ad Perneam Lecythum, 1581), u predgovoru »Ad Zachariam Mocenicum M. Antonii Senatoris Optimi Filium.«, ff. 4r-5r, na f. 4r.

antičkoj prirodoslovnoj baštini treba uočiti metodičko stupnjevanje: slaganje, neslaganje, ocjena (*concordia, discordia, censura*). Prvi je svezak *Peripatetičkih rasprava* Petrić objavio 1571. godine u Ferrari, gradu svoga profesorskog djelovanja, a dovršeni spis, ostvaren u četiri sveska, tiskan je 1581. godine u Baselu.

Pristup, odabran u pojedinom svesku svojih *Rasprava*, Petrić je s osobitom pomnjom primijenio na prirodnu filozofiju za koju je koristio sedam srodnih imena: *physiologia, physica, physica scientia, scientia naturalis, philosophia naturae, philosophia naturalis i philosophia physica*. U skladu s tim nazivljem, Petrić je antičkog filozofa, kad i ukoliko proučava prirodu, zvao *fiziologom, fizičarem, prirodoznanstvenikom ili prirodnim filozofom*. Nagnut nad Aristotelovim prirodnofilozofskim spisima i cjelokupnim grčkim prirodoslovljem kao nad zrcalom, Petrić nam je omogućio vidjeti četiri svoje predodžbe o prirodnoj filozofiji, jer je Aristotelov nauk o prirodi proučavao pod četiri različita kuta.

1.1. Broj i poredak Aristotelovih knjiga o prirodi

U devetoj knjizi prvoga sveska *Peripatetičkih rasprava*, sukladno njezinu naslovu »Aristotelicorum librorum in singulis generibus distributio«, Petrić je sebi postavio težak historiografski zadatak: po pojedinim vrstama ili temama ustanoviti poredak Aristotelovih knjiga, a najviše se pozabavio brojem i slijedom njegovih prirodoslovnih knjiga. Prvo je ustvrdio da je Aristotelova prirodoslovna ostavština sadržana u »ne manje od 52 knjige, u kojima je najviše zasjao Aristotelov genij«. ² Među njima prva mjesta zauzimaju: 1. osam knjiga *Fizike*; 2. četiri knjige *O nebu*; 3. dvije knjige *O nastajanju i propadanju*; 4. prve tri knjige *Meteorologije*.

Poredak ostalih knjiga predmet je dugotrajnih rasprava među proučavateljima Aristotelove filozofije, kako među Grcima tako i među Arapima, a Petrić uspoređuje Simplicija i Filopona, Avicenu i Averoesa. Napokon, on je sâm s pomoću Aristotelovih autoreferencija sastavio »istinski i pravi poredak Aristotelovih

² Patricius, *Discussionum peripateticarum tomi IV*, Basileae 1581, str. 112.22.

knjiga« (*verum et germanum Aristotelicorum naturalium librorum ordinem*³). Osim toga, ponudio je poredak trideset Aristotelovih knjiga o prirodi počevši od općenitijeg prema manje općenitom predmetu.⁴ A ipak je istraživanje zaključio tvrdnjom da se problemi koji se tiču poretka Aristotelovih spisa ne mogu lako riješiti. Tako je, naime, glasio posljednji rubni podnaslov devete knjige: »Problemata in ordinem redigi non facile possunt.«⁵

1.2. Zajedničke stečevine antičke prirodne filozofije

Pri usporedbi Aristotelove prirodne filozofije s prirodoslovnim gledištima njegovih grčkih prethodnika pošao je Petrić od pitanja o kojima postoji slaganje (*concordia*) u grčkoj prirodoslovnoj baštini. Zajedničke stečevine u prirodoslovnim učenjima obradio je u drugom svesku svojih *Rasprava*, i to u petoj i šestoj knjizi. Evo rečenice koja najbolje očituje Petrićev pristup: »Budući da je Aristotelova fizička znanost sadržana u 50 knjiga i u njima se ispituje deset općih teorema: o počelima, o zajedničkim akcidentima, o svijetu, o nebu, o elementima, o djelovanju, o isparavanju, o duši, o životinjama, o biljkama, ništa od ovoga po mnogim svjedočanstvima samoga Aristotela nisu izostavili ni oni stari fizičari.«⁶

Aristotelu je, tako Petrić shvaća razvoj prirodoslovlja i umovanja o prirodi, ostalo ne otkriti, nego usavršiti nauk o prirodi: »Prema tome, sve su uzroke i principe filozofi prirode stariji od Aristotela i poznavali i raspravili. A ako nisu kao Aristotel – nisu kako stvar stoji – to se više ne tiče otkrivanja nego usavršenja, što ćemo poslije marno pretresti.«⁷ Time je profesor sa Sveučilišta u

³ Patricius, *Discussionum peripateticarum tomi IV*, Basileae 1581, str. 124.46.

⁴ Patricius, *Discussionum peripateticarum tomi IV*, Basileae 1581, str. 126.54–55.

⁵ Patricius, *Discussionum peripateticarum tomi IV*, Basileae 1581, str. 127.18–23.

⁶ Patricius, *Discussionum peripateticarum tomi IV*, Basileae 1581, str. 228.6–11; vidi srodan opis i na str. 235.38–40.

⁷ Patricius, *Discussionum peripateticarum tomi IV*, Basileae 1581, str. 228.47–50.

Ferrari umanjio Aristotelovu ulogu u razvoju grčke prirodoslovne misli, ali je otvorio pitanje o samom sebi kao filozofu prirode i prirodoslovcu: što je Petrić stvarno mislio o napretku u spoznanju prirode, o mogućnosti novih prirodoslovnih spoznaja? Ako je Cresanin tako mislio o otkriću u prirodoslovlju 1581. godine, taj je stav sigurno promijenio kad je prionuo napisati novu geometriju, novi nauk o prostoru, novi filozofski sustav.

Među pitanja o kojima postoji znatna suglasnost među antičkim prirodoslovcima Petrić je ubrojio i dva važna astronomska pitanja: položaj Zemlje u sredini svijeta i omeđeno nebo: »I glede položaja Zemlje u 13. poglavlju <druge knjige *De coelo*> kazuje <Aristotel> da su pitagorovci imali mišljenje oprečno ostalim filozofima: 'Dakle, o njezinu položaju nemaju svi isto mišljenje, no da je smještena u središtu tvrdi najviše onih koji god kažu da je nebo omeđeno; suprotno govore Italici zvani pitagorovcima.'«⁸

Osim u astronomiji, Petrić je za suglasjem unutar grčke prirodoslovne baštine tragao i u trima područjima prirodne filozofije koja će kasnije prerasti u zasebne discipline: meteorologiju, zoologiju i botaniku.⁹

Pri izlaganju Aristotelove filozofije prirode, i to one njezine najstrože jezgre, Petrić je, poput Aristotela i svih njegovih privrženika, razlikovao »počela« (*principia*) i »elemente« (*elementa*). »Počela ne smiju bivati niti jedna od drugih, niti od čega drugoga, a od njih potječe sve.¹⁰ [...] Počela uistinu uvijek ostaju.«¹¹, zapisao je Aristotel u prvoj knjizi svoje *Fizike*, da bi istaknuo njihovu samostojnost i vječnost. Počela pritom treba razumjeti kao *uzroke*: tvarni, oblikovni, tvorni i svršni. Tek tada Aristotel može definirati prirodu i o njezinoj svrhovitosti izreći znameniti stav:

⁸ Patricius, *Discussionum peripateticarum tomi IV*, Basileae 1581, str. 230.15–20.

⁹ Patricius, *Discussionum peripateticarum tomi IV*, Basileae 1581, str. 231–235.

¹⁰ Usp. ARIST. Ph. 188a.27–28.

¹¹ Usp. ARIST. Ph. 189a.19–20.

»Bog i priroda ništa ne rade uzalud.« (*Deus et Natura nihil frustra facit.*¹²)

Time Aristotel nije još rekao *kako* je građen svijet. Da bi to izrekao, progovorit će i o elementima fizičkoga svijeta. Element treba razumjeti kao gradivni sastojak svijeta, i to od najranijega iskaza te vrste, koji iskaz Aristotel pripisuje Empedoklu. U potrazi za suglasjem starih Petrić upućuje na isti iskaz u hermetičkom latinskom spisu *Asclepius*: »Četiri su elementa od kojih je oblikovan cijeli svijet: vatra, voda, zemlja, zrak.«¹³

1.3. Razlike između Aristotela i njegovih grčkih prethodnika u prirodnoj filozofiji

U trećem svesku *Peripatetičkih rasprava*, sukladno izričaju u njegovu naslovu *Aristotelis et veterum philosophorum discordiam continens*, Petrić je prikazao razlike između Aristotela i grčkih mu prethodnika. Te su se razlike odnosile na filozofiju o Bogu, prirodnu filozofiju, praktičnu filozofiju i, dakako, na Platonov nauku o idejama. U grčkoj prirodoslovnoj predaji prije Aristotela filozof iz Cresa prepoznao je tri različita pristupa i odvojeno ih opisao u trima knjigama trećeg sveska: u drugoj je knjizi proučio Aristotelove stavove o trojici ranih grčkih prirodoslovaca Empedoklu, Anaksagori i Demokritu; u trećoj je knjizi obradio prigovore koje je Aristotel uputio Pitagorinim sljedbenicima; u šestoj se knjizi usredotočio na razlike između učitelja Platona i učenika Aristotela.¹⁴

¹² Patricius, *Discussionum peripateticarum tomi IV*, Basileae 1581, str. 241.28 i 241.51. Usp. ARIST. Cael. 271a.33.

¹³ Usp. *Discussionum peripateticarum tomi IV*, Basileae 1581, str. 252.24–25.

¹⁴ »Liber II. Aristotelis cum tribus Physiologis dissensio.«, »Liber III. Aristotelicae contra Pythagorreos obiectiones, earumque solutiones.« i »Liber VI. Aristotelica contra Platonem obiecta in Physiologia eorumque dilutiones.«, in: Franciscus Patricius, *Discussionum peripateticarum tomus tertius* (Basileae: Ad Perneam Lecythum, 1581; Zagreb: Institut za filozofiju, 2009), str. 54–81, 82–113, 236–297. Nadalje: Patricius, *Discussionum peripateticarum tomus tertius* (2009).

Među ranim grčkim filozofima prirode odlučio je Petrić proučiti trojicu »koje je <Aristotel> napadao oštrije, nego ostale«¹⁵: Empedokla, Anaksagoru i Demokrita. Tim je Aristotelovim napadima prilagodio i svoju metodu istraživanja grčke prirodoslovne starine. Najprije bi izložio Aristotelov prigovor, a zatim bi ponudio razloge protiv Aristotelova napada, ostajući uvijek zadubljen nad Aristotelovim spisima i svjedočanstvima drugih pisaca i komentatora. Aristotel je, primjerice, zabilježio: »<Empedoklo> kaže da nijedan od elemenata ne nastaje jedan iz drugog.«¹⁶ Empedoklovi stihovi uvjeravaju Petrića da je Empedoklo naučavao upravo suprotno – »da elementi nastaju jedan iz drugoga.«¹⁷

Ili, Aristotel je Anaksagori prigovorio da je element vatru nazvao eterom, a Petrić je uočio proturječje u Aristotelovim spisima: »Ipak to što ovdje <u trećem poglavlju prve knjige *De coelo*> kudi, u trećem poglavlju prve knjige *Meteorologije* hvali.«¹⁸

Ili, Aristotel je upozorio na tri različita polazišta Demokritove prirodne filozofije: počelā prirode ima beskonačno mnogo¹⁹; počelo prirode je jedno – »neko zajedničko tijelo« (*corpus quoddam commune*²⁰); dva su oprečna počela prirode – puno i prazno (*solidum et vacuum*²¹). Petrić je Demokrita branio zaključkom: »Tako iz te tako raznolike ocjene Demokritovih počela ne možemo utvrditi što je Demokrit uistinu postavio – je li ih beskonačno, je li jedno ili su dva kontrarna počela.«²²

Prikazujući odnos Aristotela prema pitagorovcima, Cresanin je prvo izdvojio problem o šest nebeskih smjerova (*de sex coeli distantis*) kako ga je Stagiranin oblikovao u drugom poglavlju druge knjige *De coelo*: »Tko se ne bi čudio pitagorovcima

¹⁵ Patricius, *Discussionum peripateticarum tomus tertius* (2009), str. 55.8–9.

¹⁶ Patricius, *Discussionum peripateticarum tomus tertius* (2009), str. 55.19–20.

¹⁷ Patricius, *Discussionum peripateticarum tomus tertius* (2009), str. 57.1–2.

¹⁸ Patricius, *Discussionum peripateticarum tomus tertius* (2009), str. 69.4–5.

¹⁹ Patricius, *Discussionum peripateticarum tomus tertius* (2009), str. 75.8–9.

²⁰ Patricius, *Discussionum peripateticarum tomus tertius* (2009), str. 75.10–11.

²¹ Patricius, *Discussionum peripateticarum tomus tertius* (2009), str. 75.25–26.

²² Patricius, *Discussionum peripateticarum tomus tertius* (2009), str. 77.1–3.

da su rekli da postoje samo ova dva počela: desno i lijevo, a izostavili su uistinu četiri, premda nisu manje temeljna.«²³ Petrić se suprotstavio Aristotelu pozvavši se na jednog od ponajboljih Aristotelovih tumačitelja Simplicija: »Dapače, poznavali su <pitagorovci> svih šest položaja i poučavali su ih po svjedočanstvu samoga Aristotela.«²⁴ Tu će temu Cresanin zasebno ocijeniti u desetoj, posljednjoj knjizi četvrtoga sveska *Peripatetičkih rasprava*.

U trinaestom poglavlju druge knjige *O nebu* Aristotel je, ističe Petrić, dugo pobijao nauku pitagorovaca o mjestu i kretanju Zemlje i Protuzemlje.²⁵ U čemu se sastojalo to Aristotelovo pobijanje Cresanin nije detaljno objasnio, nego je, ponovo s oslonom na Simplicija, zaključio da su pitagorovci u tome prepoznavali simbol po običaju svoje škole.

Treći je važan Aristotelov prigovor, izrečen u prvom poglavlju prve knjige *O nebu*, bio upućen ulozi koju su neki od pitagorovaca namijenili brojevima: »Neki prirodu uspostavljaju iz brojeva.«²⁶ Petrić je protumačio da su se pitagorovci tom prilikom, još jednom sukladno razjašnjenju aristotelovca Simplicija, izrazili »simbolički, mistički, alegorički.«²⁷

Matematičke tvorevine (*mathemata*), pri čemu se podrazumijevaju: brojevi, likovi i harmonije, poslužile su pitagorcima, tvrdi Petrić, kao sustav znakova za priopćavanje poruke, kao što su Orfeju poslužile priče a Egipćanima hijeroglifi.²⁸ Štoviše, brojevi, likovi i harmonije bili su Pitagori »simboli razmišljanja«

²³ Patricius, *Discussionum peripateticarum tomus tertius* (2009), str. 83.16–18. ARIST. *Cael.* 285a.10–13

²⁴ Patricius, *Discussionum peripateticarum tomus tertius* (2009), str. 83.25–85.1.

²⁵ Patricius, *Discussionum peripateticarum tomus tertius* (2009), str. 85.19–20.

²⁶ Patricius, *Discussionum peripateticarum tomus tertius* (2009), str. 87.14–15.

²⁷ Patricius, *Discussionum peripateticarum tomus tertius* (2009), str. 87.8–9.

²⁸ Patricius, *Discussionum peripateticarum tomus tertius* (2009), str. 89.20–21.

(*symbola cogitationum*), s istim obrazloženjem kojim je Aristotel opisao odnos slova i riječi u svom djelu *Peri hermeneias*.²⁹

U ocjeni neslaganja između Platonove i Aristotelove prirodne filozofije Petrić je pošao od uvida da je Aristotel svom učitelju Platonu uputio više poruga u filozofiji prirode nego u filozofiji o Bogu.³⁰ On je proučio sve prigovore koje je Aristotel uputio Platonovoj prirodnoj filozofiji, redovito ustajući protiv Aristotelovih »izvrtanja« Platonovih izričaja i protiv Aristotelovih »otvorenih laži«. ³¹ Očekivano, Aristotelovi su prigovori većinom usmjereni na dijalog *Timej*, u kojem je Platon oblikovao vlastitu prirodnu filozofiju, ali su upućeni i *Filebu* i Platonovim nenapisanim naučima. Da se pokaže kako je Petrić pristupao Aristotelovim prigovorima Platonu, neka posluži devet Platonovih tvrdnja koje su Aristotel i Petrić različito tumačili:

1. Kako je Aristotel zabilježio u *Fizici*, Platon je za počela prirode postavio *veliko* i *malo* kao materiju; k tomu je tvrdio da su *veliko* i *malo* za Platona dvije beskonačnine (*duo infinita*).³² Petrić je za tim Platonovim tvrdnjama tragao u pisanim djelima i ondje ih nije našao. Pritom je Cresanin izrekao pronicljive ocjene o Platonovim djelima: »u *Timeju* nije učio ništa o tom *velikom* i *malom*, ali mnogo o materiji«; najprikladnije mjesto za tu temu treba tražiti u nepotpunom *Filebu* jer se upravo ondje »čita mnogo o granici i beskonačnom, o onom *više* i *manje*«. ³³

²⁹ Patricius, *Discussionum peripateticarum tomus tertius* (2009), str. 89.23–26.

³⁰ Patricius, *Discussionum peripateticarum tomus tertius* (2009), str. 237.6–7 »Plures in naturae philosophia quam in divina Aristoteles contra praeceptorem cavillos effinxit...«

³¹ Vidi osobito Patricius, *Discussionum peripateticarum tomus tertius* (2009), str. 242–264, gdje je Petrić Aristotelov pristup Platonovoj filozofiji učestalo opisivao latinskim nazivcima: *calumnia*, *reprehensio*, *obtretractio*, *mendacium*.

³² Patricius, *Discussionum peripateticarum tomus tertius* (2009), str. 237.8–11.

³³ Patricius, *Discussionum peripateticarum tomus tertius* (2009), str. 243.24–25; 243.7–9.

Naprotiv, prema Petriću, Platon je u zagonetci, ne pisao, nego govorio nešto sasvim drugo: »beskonačno je kao složeno od velikog i malog«. ³⁴

2. Prema Aristotelu, kako stoji u prvoj knjizi *O nebu*, Platon je u *Timeju* tvrdio da su se elementi gibali neuređeno prije nastanka svijeta. Prema Petriću, kad je Platon govorio o prijelazu »iz nereda u red«, elemente nije spomenuo. ³⁵
3. U spisu *O nastajanju i propadanju* Aristotel je prigovorio Platonovu nauku o ustroju elemenata: »Budući da su elementi tijela, razlaže ih sve do površina; a nemoguće je da prva materija bude površina.« ³⁶ Petrić mu se vješto usprotivio: Platon je te površine pripisao elementima ukoliko su tijela, a ne materiji koja je i za njega nevidljiva i bezoblična. Uz to, Cresanin je naveo glasovito mjesto iz *Timeja*, gdje Platon opisuje rastavljanje elemenata u četiri koraka – od tijela do dvaju temeljnih pravokutnih trokuta. Da bi mogao zaključiti: »Nema ovdje razlaganja elemenata u materiju, nema identiteta površina s materijom.« ³⁷ Osim toga, Petrić je nastupio protiv još jednoga Aristotelova pokušaja s istim ciljem, onoga u prvoj knjizi *O nebu*, gdje Aristotel prigovara: »čvrsta su tijela sastavljena iz površina, površine iz crta, crte iz točaka.« ³⁸ S pravom je Cresanin istaknuo da Platon u tom kontekstu nije spomenuo ni crte ni točke; dakle, professor platoničke filozofije u Ferrari jasno je razlikovao 'atomizam' pitagorovaca od Platonova 'atomizma'. Napokon, Petrić se poslužio Aristotelovim prigovorima da bi kritizirao njegov hilemorfizam: zar su tijela učinjena od netjelesnog? ³⁹

³⁴ Patricius, *Discussionum peripateticarum tomus tertius* (2009), str. 243.19–20.

³⁵ Patricius, *Discussionum peripateticarum tomus tertius* (2009), str. 245.7–9.

³⁶ Patricius, *Discussionum peripateticarum tomus tertius* (2009), str. 255.11–13.

³⁷ Patricius, *Discussionum peripateticarum tomus tertius* (2009), str. 257.4–5.

³⁸ Patricius, *Discussionum peripateticarum tomus tertius* (2009), str. 257.11–12.

³⁹ Patricius, *Discussionum peripateticarum tomus tertius* (2009), str. 259.11.

4. U trećoj knjizi *Fizike* Aristotel je izlagao o šest 'vrsta mjesta' (*loci species*): gore i dolje, naprijed i natrag, desno i lijevo, koje to nisu »samo u odnosu na nas, nego je to određeno u samoj cjelini«. ⁴⁰ Time je, tumači Petrić, Stagiranin ponovo nastupio protiv svoga učitelja, a da ga poimence nije spomenuo. Jer je Platon u *Timeju* zaključio: »Nije ispravno držati da po naravi postoje neka dva mjesta koja dijele sveukupnost u dvoje suprotno: jedno *dolje* prema kojem putuje sve što ima neku tjelesnu masu, drugo *gore* ka kojemu ide sve na silu.« ⁴¹ Uspoređujući navode iz Aristotelove *Fizike* i Platonova *Timeja*, Cresanin uočava dvije bitne razlike: Platon je bio protiv gledišta da po naravi postoje oprečna mjesta u sveukupnosti i nije pristao uz to da sva kretanja prema gore nisu prirodna. Premda učinkovito sažima ovu razliku između Platona i Aristotela, Petrić u trećem svesku ne zauzima stav: »Koja je misao istinitija, raspravili smo u vlastitom razmatranju.« ⁴² To će razmatranje čitatelj pronaći u desetoj knjizi četvrtoga sveska naslovljenoj *De sex coeli distantiiis*.
5. Aristotel je, ističe Petrić, tvrdio da Platon nije raspravljao o rastu i da nije pisao o promjeni. ⁴³ Upućen da je promjena (*alteratio*) prevažna tema svake prirodne filozofije, Petrić se potrudio pronaći navode o rastu i promjeni u četirima Platonovim djelima: *Timeju*, *Fedonu*, *Teetetju* i *Zakonima*. A poentirao je ovako: »Aristotel nikad ni u jednoj od svoje 32 knjige o životinjama [...] nije učio kako nastaje meso i kost,« ⁴⁴ a Platon je to učio u *Timeju*.
6. Aristotel je, dalje zapaža Petrić, prigovorio Platonu da u *Timeju* zastupa tvrdnju da su materija i umještanje isto. Cresanin pak podsjeća da je za Platona materija »prihvatište« (*susceptaculum*) svakoga nastajanja, dapače da je to izvorno Platonov

⁴⁰ Patricius, *Discussionum peripateticarum tomus tertius* (2009), str. 261.23–24.

⁴¹ Patricius, *Discussionum peripateticarum tomus tertius* (2009), str. 263.3–6.

⁴² Patricius, *Discussionum peripateticarum tomus tertius* (2009), str. 263.12–13.

⁴³ Patricius, *Discussionum peripateticarum tomus tertius* (2009), str. 271.4–7.

⁴⁴ Patricius, *Discussionum peripateticarum tomus tertius* (2009), str. 273.2–4.

nauk. Ipak, uz pomoć navoda iz *Timeja* Petrić obrazlaže da je »jedno materija, a drugo mjesto tijelā«⁴⁵. I uz ovu razliku Petrić najavljuje: »Koje je od učenja istinitije, na drugom će se mjestu raspraviti.«⁴⁶ Razmatranje o tom problemu uvrstit će u treću knjigu četvrtoga sveska.

7. U prvoj knjizi *O duši* Aristotel je ustvrdio »da Platon u *Timeju* tvori dušu iz elemenata«.⁴⁷ Petrić pak obrazlaže da Platon sastavlja dušu iz nedjeljivog i djeljivog, iz istog i drugog, a to za Platona nisu elementi.⁴⁸
8. Aristotel je, također u *O duši*, istaknuo da se u Platona svaka spoznaja ravna po načelu: »Slično se sličnim spoznaje«, a Petrić je primijetio da je nešto takvo Platon u *Timeju* rekao samo o vidu: vatra, od koje je oko sastavljeno, teče od oka i nailazi na vanjski predmet, dakle i na njegovu boju, i postaje »slično sraslo sa sličnim«⁴⁹, ali time nije okončan proces spoznavanja; tek kad kretanje dopre do duše, nastaje osjet vida. Ipak, ovom se prilikom Petrić odmaknuo ne samo od Aristotela, nego i od Platona: »Veliko je pitanje, o kojem su dugo raspravljale velike i mnoge sile umova, jedni i drugi, peripatetičari i platoničari i liječnici koji uz njih pristaju i oni koji se bave perspektivom, da li vid nastaje izlaženjem zrākā iz očiju ili zbog ulaska vrsta u oči.«⁵⁰
9. Napokon, Petrić je usporedio Aristotelovo i Platonovo gledište o disanju. Što je prije: udisaj ili izdisaj? Aristotel je obrazlagao da je prije udisaj: »oni koji umiru izdišu«⁵¹. Platon je istom problemu prišao s druge strane: kako se u tijelu uspije očuvati toplina? Samo tako da sjedište puno vatre ne pripušta

⁴⁵ Patricius, *Discussionum peripateticarum tomus tertius* (2009), str. 279.6.

⁴⁶ Patricius, *Discussionum peripateticarum tomus tertius* (2009), str. 279.3–4.

⁴⁷ Patricius, *Discussionum peripateticarum tomus tertius* (2009), str. 279.18.

⁴⁸ Patricius, *Discussionum peripateticarum tomus tertius* (2009), str. 281.1–4.

⁴⁹ Patricius, *Discussionum peripateticarum tomus tertius* (2009), str. 281.16–17.

⁵⁰ Patricius, *Discussionum peripateticarum tomus tertius* (2009), str. 285.18–21.

⁵¹ Patricius, *Discussionum peripateticarum tomus tertius* (2009), str. 291.18.

nikakvu stvar dok se izdisajem ne oslobodi mjesto za ulazak novoga zraka. Petrić se, dakako, priklonio Platonovu modelu objašnjenja disanja.⁵²

U šestoj knjizi trećega sveska *Peripatetičkih rasprava* Petrić je sustavno branio Platonova *Timeja*. Izrijekom: »Za sva mjesta koja je Aristotel do sada poimence pobijao iz *Timeja* – pokazali smo da su bila pobijana krivo i zlonamjerno i protiv jasne Platonove misli.«⁵³ Tako je nastao Petrićev popis razlika između Platonove i Aristotelove prirodne filozofije. Nad tim se popisom zapitati: Jesu li te razlike poslužile za konačnu Petrićevu ocjenu Aristotelove prirodne filozofije? Još i više: Je li se Petrić, na temelju spomenutih Platonovih gledišta ili u opreci spram Aristotelovih gledišta, mogao zaputiti u izgradnju vlastite prirodne filozofije? Da bi se odgovorilo na ova pitanja, potrebno je proučiti četvrti svezak Petrićevih *Peripatetičkih rasprava*.

1.4. Sustavna prosudba Aristotelove prirodne filozofije

U četvrtom svesku *Peripatetičkih rasprava*, »koji sadržava ocjenu Aristotelovih učenja«, Petrić se u potpunosti posvetio istraživanju prirodnofilozofskih pitanja, kako bjelodano dokazuje i kazalo sveska.⁵⁴ Zašto se Petrić odlučio upravo na ocjenu Aristotelove prirodne filozofije? Smatrao ju je jednim od četiriju glavnih dijelova Aristotelove filozofije koju, prema tradicionalnoj podjeli, i on dijeli na: »naturalis, divina, civilis, logica«. Štoviše, smatrao ju je najboljim dijelom Aristotelova mišljenja, istaknuvši o Aristotelu i njegovoj filozofiji: »Njezin pak dio o prirodi učinio ga je nadaleko slavnim.«⁵⁵ Petrićev je dugoročni plan uključivao

⁵² Patricius, *Discussionum peripateticarum tomus tertius* (2009), str. 291.22–24 – 293.1–2.

⁵³ Patricius, *Discussionum peripateticarum tomus tertius* (2009), str. 295.18–20.

⁵⁴ Usp. ovdje: Franciscus Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber I–V, str. 5.

⁵⁵ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber I–V, str. 11.16.

marljivo propitati »kako je istinita i točna Aristotelova prirodna filozofija.«⁵⁶

Pri vrednovanju Aristotelove filozofije prirode, a to znači i pri izricanju svojih stajališta o prirodi, Petrić je Aristotelove spise o prirodi doživljavao sukladno općoj predodžbi koja se ustalila od Averoesova doba: »Ta cijela prirodna filozofija obuhvaćena je u 52 cjelovite knjige koje su preostale od mnogih koje je napisao. Neki su ih razdijelili u 618 poglavlja. U ovim tako brojnim poglavljima i knjigama raspravlja se samo o devet općih teorema ili teza, ili ih više voliš zvati problemima.«⁵⁷ U odnosu na Petrićev pristup Aristotelovu prirodnofilozofskom pokladu u drugom svesku ovdje je izostavljen teorem o svijetu: zato je prvobitni broj teorema umanjen za jedan.

Sustavno istraživanje Aristotelova nauka o prirodi profesor platoničke filozofije u Ferrari uobličio je u deset knjiga. U prvim trimu bila je riječ o početima prirodnih stvari. Na početku izlaganja o početima Petrić je morao raščistiti važno metodološko pitanje: komu više pristoji izlagati *de principiis philosophiae physicae*⁵⁸ – »fizičkom« ili »prvom« filozofu, fizičaru ili metafizičaru? Izjasnio se u prilog fizičaru ukoliko se ti principi odnose na kretanje. Aristotelovsko razlikovanje: »Počela su razmatrana, kod metafizičara kao počela bića uopće, a kod fizičara kao počela fizičkih bića.«⁵⁹ nije zadovoljilo Petrića. Smatrao je da u pozadini toga razlikovanja ipak stoji zaključak da je »zadaća prvog filozofa raspravljati o početima prirodnih stvari, o mogućnosti i o kretanju«⁶⁰. Petrićev je zaključak da Aristotel raspravlja o

⁵⁶ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber I–V, str. 13.7.

⁵⁷ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber I–V, str. 11.22–12.1

⁵⁸ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber I–V, str. 17.13–15.

⁵⁹ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber I–V, str. 17.19–21.

⁶⁰ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber I–V, str. 25.18–20.

počelima prirodnih stvari i u *Fizici* i u *Metafizici* i da je pritom nedosljedan.⁶¹

Postoje, prema Aristotelu, tri počela prirodnih stvari: materija, lišenost i forma, a značenje svakoga od njih Petrić je podvrgnuo pomnom kritičkom ispitivanju. U trećoj knjizi, prilikom prosuđivanja kako je Aristotel pomišljao materiju, Petrić je prvi put spomenuo pojam pokusa (*experimentum*) kad je razlagao o *transmutaciji elementata* tj. o Aristotelovu stavu da četiri elementa – zemlja, voda, zrak i vatra – mogu prelaziti jedan u drugoga: »Ako ne bih potpuno nijekao da to mijenjanje biva, nego bih jako dvojio ili bih malo iznio dvojbu, kojim će me se razlozima u to uvjeriti, ili na osnovi kojih iskustava (Petrić piše: *experimentis*) pokazati? Ne kažem o cjelovitim elementima, pitam o njihovim dijelovima. Sigurno nitko nikada nije vidio da se dio sfere vatre pretvorio u zrak, jer nitko nikada nije vidio ni cijelu sferu vatre i nitko nikada nije vidio da je dio zraka prešao u tu vatru; vjeruje se na temelju razloga, da ta dva elementa imaju međusobnu oznaku, samu toplinu, da se po njoj jedan u drugoga mijenjaju međusobnim dodirrom.«⁶² Naprotiv, svakome je dostupan jedan drugi pokus ili iskustvo: »Ja imam iskustvo s loncima na čijim se poklopcima para koja isparava, a ne zrak, pretvara u vodu.«⁶³ U istinitoj filozofiji, zaključuje Petrić, nećemo dopustiti razloge koji se ne slažu s iskustvima.⁶⁴

U sljedećim trima knjigama svojih *Peripatetičkih rasprava* Petrić propituje kako je Aristotel obrazlagao vječnost svijeta, vremena, kretanja i neba. Na početku raspre on odmah podsjeća da Aristotel za vječnost koristi drugo ime: *beskonačnost*. Zato njegovu pozornost privlači Aristotelov pojam beskonačnosti u fizici i u matematici. Cresanin je Aristotelu zamjerio što je zaključke o beskonačnosti u matematici primijenio u fizici: »[...] beskonač-

⁶¹ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber I–V, str. 25.21–23.

⁶² Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber I–V, str. 177.1–10.

⁶³ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber I–V, str. 179.16–17.

⁶⁴ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber I–V, str. 179.33–34.

nost matematičkog broja i matematičke veličine tuđa je prirodnim stvarima.«⁶⁵ Štoviše, izričito je osporio beskonačnost u samoj matematici: »Mi ipak poričemo da ustrajemo u istom rodu, da je istinito da matematički broj može rasti u beskonačno. Poričemo također da se matematička veličina može beskonačno bilo umanjivati bilo dijeliti.«⁶⁶

Kako rastumačiti Petrićev pristup beskonačnim veličinama? Prema Aristotelu, beskonačnost se očituje na dva načina: kod brojeva dodavanjem, kod geometrijskih veličina diobom. Riječ je o vrsti beskonačnosti, koja se ostvaruje u postupku koji se *uvijek iznova može ponoviti*, dakle o *potencijalnoj* beskonačnosti. Značenje Petrićevih prigovora valja otkriti u žučljivu zauzimanju protiv potencijalne beskonačnosti. Platoničar nije mogao ne prigovoriti istinskom dostignuću Aristotelove *Fizike*. Aristotel je, uvodeći pojam potencijalne beskonačnosti, pomišljao na mislene i pomislive postupke, a platoničar je zahtijevao da oni budu događajni i ostvareni kad se tiču samih prirodnih stvari.

Iste primjedbe, prosuđuje Petrić, valja izreći i o vremenu, »koje je Aristotelu treće beskonačno«.⁶⁷ Je li vrijeme uistinu ono beskonačno? Aristotel je ponudio šest razloga u prilog potvrdnom odgovoru, Petrić ih je sve osporio. A osporivši beskonačnost vremena, mogao je Petrić lako osporiti i beskonačnost kretanja: »O kretanju treba reći isto što smo rekli o vremenu.«⁶⁸ Je li shvaćao da time ipak pristaje uz Aristotelovu tvrdnju o istovrsnu ustroju vremena i kretanja?

Glede kretanja Petrić je, dakako, lučio kretanje pokretljivog tijela od kretanja pokretača (*motus mobilis* i *motus motoris*).⁶⁹ K

⁶⁵ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber I–V, str. 203.16–19.

⁶⁶ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber I–V, str. 209.7–10.

⁶⁷ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber I–V, str. 217.20–21.

⁶⁸ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber I–V, str. 239.1.

⁶⁹ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber I–V, str. 279.1–2.

tomu, razlikovao je prvog od drugotnih pokretača (*primus motor, secundarii motores*).

Žustro je i iscrpno proturiječio Aristotelovu nauku o odlikovanu položaju kružnoga gibanja među svim ostalim gibanjima, postavivši pitanje: »To je, dakle, netočnost ove Aristotelove teze: nijedno kretanje nije i ne može biti kontinuirano i jedno osim kružnog?«⁷⁰

U sedmoj i osmoj knjizi četvrtoga sveska Petrić je raspravio prastaro pitanje o sastavu svijeta: koliko je elemenata svijeta i koji su to? Prvi je Empedoklo učio da elemenata ima četiri: vatra, zrak, voda i zemlja. Aristotel je tim elementima zemaljskog ili sublunarnog kruga pridodao sferu elementarne vatre ili vatrene sferu u nebeskom području koju, kritički primjećuje Petrić, »nitko nikada nije dotaknuo, nitko od ljudi nikada nije vidio.«⁷¹ Da bi, pozivajući se i na Aristotelove iskaze o ulozi osjeta u spoznaji prirodnih stvari, poentirao: »Nije, dakle, u prirodnoj stvari trebalo napustiti osjetilo [...]«⁷² Upozorivši na mjesto gdje Aristotel spominje zvijezde koje se rasipaju ispod vatrene kruga, Petrić je o Aristotelovu peptom, nedodirljivu i nevidljivu elementu zaključio: »Ja ću zaključiti protiv njegovih da su zvijezde koje se rasipaju i koje nastaju niže, dovoljan znak da nije nužno izmišljati nikakvu sfernu vatru.«⁷³

Odatle je Cresanin krenuo u sustavno osporavanje vatre kao elementa: »Dakle, sfera vatre je pod nebom; to smatraju najvaljanijim obrazloženjem da se sferu vatre uvede u prirodu. Tim istim ću <obrazloženjem> ne manje, nego čak valjanije dokazati da je nebo vatra [...]«⁷⁴ Pozvao se na »sâm vid, koji u nebu vidi mnoge tisuće i rodove plamenova, i jer nam ništa takvog ne

⁷⁰ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber I–V, str. 301.36–303.1.

⁷¹ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber VI–X, str. 397.16.

⁷² Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber VI–X, str. 399.24–25.

⁷³ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber VI–X, str. 409.13–15. ARIST. Mete. 341a.31–34.

⁷⁴ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber VI–X, str. 415.22–24.

pruža sfera vatre pod nebom.«⁷⁵ Time je Petrić prvi put najavio temu 15. knjige svoje *Pancosmije* »Jesu li zvijezde ognji?« (*An sidera sint ignes*), ali pokrenuo i novu, još dalekosežniju zamisao. Prvi je put uveo nebo u svoje naučavanje o elementima: »Nebo je, jer su svjetlo i toplina očiti, otac sveg rađanja. Zrak je njihov prenositelj i oruđe. Voda i zemlja su majka.«⁷⁶ Razlog za uvedbu neba su svjetlo i toplina (*lumen et calor*), koji će tek 1591. godine postati počelima njegove vlastite prirodne filozofije. U osmoj je knjizi Cresanin dodatno osnažio svoja razmišljanja. *Sub luna* postoje samo tri elementa: zrak, voda i zemlja. Izrijeком: »Po mojoj tvrdnji vatra nije nikakav element.«⁷⁷

Uz to, Petrić je raspravio i Aristotelov nauk o težnji elemenata prema svom *prirodnom mjestu*. Oспорio je taj nauk jednostavnim protuprimjerom, podrugujući se Aristotelu: »Plamen se uzdiže, dakle sfera vatre je gore. Plamen se spušta, dakle sfera vatre je dolje. Plamen se kreće zakrivljeno, dakle sfera vatre smještena je zakrivljeno.«⁷⁸

Dapače, prigovor upućen Aristotelu Petrić je još zaoštrio kad je postavio pitanje koje pogađa u srž mehanike: »A ja ću pitati da prvo pokažu način na koji kružno kretanje neba može uzrokovati pravocrtno kretanje.«⁷⁹

Petrić, dakako, nije propustio upozoriti na posljedice Aristotelova nauka da elementi imaju svoja prirodna mjesta i da oni, ako se na tom mjestu ne nalaze, njemu teže. Ako je tijelo, što se najčešće događa, sastavljeno od više elemenata, a svaki se element nastoji gibati prema svom prirodnom mjestu, što treba zaključiti o gibanju takva tijela? Na temelju proučavanja Aristotelovih odgovora na to

⁷⁵ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber VI–X, str. 415.25–27.

⁷⁶ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber VI–X, str. 431.4–6.

⁷⁷ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber VI–X, str. 461.28.

⁷⁸ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber VI–X, str. 425.10–12.

⁷⁹ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber VI–X, str. 435.21–23.

pitanje, Petrić je izrekao svoju prosudbu: »Bezvrijedna je, dakle, filozofija koju nam je Aristotel izložio o jednostavnim i miješanim kretanjima, nedosljedna, slaba, pogrešna.«⁸⁰

Devetu Petrićevu knjigu, posvećenu nastajanju i propadanju, otvara ontološki iskaz iz druge knjige Aristotelova djela *De generatione et corruptione*: »Bolje je biti nego ne biti.«⁸¹ (*melius autem ipsum esse, quam ipsum non esse.*), a Petrić ga preoblikuje u iskaz vlastitog nadahnuća: »Priroda želi bitak, nebitak dakle izbjegava i grozi <ga> se.«⁸² Platoničar na ferrarskoj sveučilišnoj katedri u žarište raspre postavlja Aristotelovo tumačenje nastajanja koje podrazumijeva kontinuirani proces, a ne prekid. Oprečno Aristotelu, Petrić je uvjeren da prekid bolje od kontinuiranog procesa opisuje događaj nastanka.⁸³ Osim što višestruko tematizira što je priroda, a što nastajanje ili rađanje, Cresanin vrlo iscrpno raspravlja o odnosu jedinke i vrste s ključnim stavom: »Nastajanje jedinki ne dovodi do nastavljanja jedinki, nego do očuvanja vrsta.«⁸⁴ Ti tekstovi promiču Petrića u kasnorenesansnoga filozofa biologije.

U zaključnoj, desetoj knjizi svoje ocjene Aristotelova mišljenja o prirodi Petrić je raspravljao o smjerovima u svemiru. Najprije je opisao stajalište Pitagorinih sljedbenika koji su na nebu razlikovali šest smjerova: gore, dolje, naprijed, natrag, desno, lijevo, pri čemu su »lijevo« i »desno« smatrali principima, uočavajući dakle vrijednost simetrije. Aristotel je u predgovoru svojim knjigama *O nebu* dokazivao da sva tijela imaju tri izmjere: dužinu, širinu i dubinu, a u rijetkim je prilikama znao *gore* okarakterizirati kao kraj svemira, oprečno Platonu koji je nijekao da u svemiru postoji *gore* i *dolje*. Sam pak Petrić zastupao je radikalni stav: »ne postoji u nebu nikakvo po prirodi *desno* i *lijevo*, nikakvo po priro-

⁸⁰ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber VI–X, str. 455.14–16.

⁸¹ ARIST. GC 336b.28–29.

⁸² Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber VI–X, str. 477.8–9.

⁸³ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber VI–X, str. 509.27–29.

⁸⁴ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber VI–X, str. 505.10–11.

di gore i dolje, nikakvo po prirodi naprijed i natrag«. ⁸⁵ Za njega već 1581. – u nebu nema povlaštenih smjerova.

Premda je Petrić u cijelom četvrtom svesku filozofirao upravo u oporbi ili odmaku spram Aristotelove prirodne filozofije, Cresanin i Stagiranin u jednom su važnom gledištu bili suglasni – geocentrizmu. Prvi se put Petrić o tome očitovao u četvrtoj knjizi kad pita: »Zašto, naime, središte svijeta, zašto Zemlja neprestano miruje?« ⁸⁶ Drugi put, kad razmišlja da neka prirodna mogućnost uzalud postoji: »Dopuštam: na isti način na koji je Zemlja pokretljiva s obzirom na mjesto, a ipak se ne kreće.« ⁸⁷ Posljednji put u desetoj knjizi nakon iscrpne argumentacije u prilog izotropnosti prostora, kad 'po sličnosti' predlaže dogovor o tome što je gore a što dolje: »nego najviši vrhunac neba za gore, a samu Zemlju za dolje, nad kojom se, dok ona ostaje nepomičnom, ono kreće.« ⁸⁸

Je li Petrić 1581. godine, kad zaključuje svoj rukopis, znao da je Kopernik 1543. godine objavio svoje djelo *De revolutionibus orbium coelestium*, a u njemu i heliocentričku sliku svijeta? Je li možda tek pri pregovorima sa svojim baselskim izdavačem doznao da je upravo u Baselu 1566. godine izašlo novo izdanje Kopernikova epohalnog djela s tom istom heliocentričkom slikom svijeta? Dva važna dokumentarna priloga uz *Peripatetičke rasprave*, kazalo izvorā »Auctorum nomina quibus in hisce libris Fr. Patritius usus est.« ⁸⁹ i predmetno kazalo »Rerum et verborum maxime memorabilium elenchus.« ⁹⁰, šute o Koperniku. Ipak, taj će stav Petrić izmijeniti najkasnije do 1589., a 1591. godine i objaviti u svom remek-djelu *Nova de universis philosophia*. U knjizi na-

⁸⁵ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber VI–X, str. 569.11–13.

⁸⁶ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber I–V, str. 277.4–5.

⁸⁷ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber I–V, str. 289.14–15.

⁸⁸ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber VI–X, str. 569.26–27.

⁸⁹ Patricius, *Discussionum peripateticarum tomi IV*, Basileae 1581, f. 2v.

⁹⁰ Patricius, *Discussionum peripateticarum tomi IV*, Basileae 1581, nakon str. 481 na ff. S1–S6, T1–T8.

slovljenoj »De astrorum motu.« unutar *Pancosmije* opisat će tradiciju heliocentričke slike svijeta i kao posljednjega u nizu istaknuti Nikolu Kopernika, »najvećega zvjezdoznanca našega doba«, koji tvrdi da se Zemlja uistinu kreće.⁹¹

2. Petrićevi prigovori Aristotelovim pojmovima beskonačnog i kontinuiranog

Među temama, koje je Petrić obradio u četvrtom svesku, po filozofskoj zamašitosti i uloženu naporu izdvaja se Petrićeva kritika Aristotelovih pojmova beskonačnog i kontinuiranog. Čak i ako nije naslovna? Ipak, ona je naslovna jer se iza obilježja 'vječan' u naslovima četvrte i pete knjige u četvrtom svesku Petrićevih *Peripatetičkih rasprava*, krije opsežna raspra o tomu jesu li vrijeme i kretanje 'beskonačni' i 'kontinuirani'. Ta je Petrićeva raspra s Aristotelom potrajala sve do 1591., dakle do objavljivanja *Nove sveopće filozofije*. Zato vrijedi istražiti Petrićev put u razumijevanju beskonačnog i kontinuiranog, put na kojem je uspooredno osporavao Aristotelova rješenja i nudio vlastita, drugačija od Pitagorinih i Platonovih rješenja. Time se iz jedne nove perspektive može utvrditi značenje Petrićeva pristupa u četvrtom svesku *Peripatetičkih rasprava*.

2.1. Za najmanju prirodnu veličinu u Discussiones peripateticae

Aristotelovim pojmovima beskonačnog i kontinuiranog Petrić je prvi put prigovorio u četvrtoj knjizi četvrtoga sveska svojih *Peripatetičkih rasprava*, gdje je, kako joj upućuje naslov, raspravljao »o vječnosti vremena i svijeta«. Kako je zapisao na početku četvrte knjige, Cresanin je odlučio raspraviti »o kretanju i vremenu kojima je Aristotel pokušao potkrijepiti vječnost neba i svijeta«. ⁹² O čemu je zapravo želio raspravljati? O tomu kako se

⁹¹ Franciscus Patricius/Frane Petrić, *Nova de universis philosophia/Nova sveopća filozofija* (Ferrariae 1591; Zagreb 1979), f. 103.2.-104.2.

⁹² Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber I-V, str. 195.9-10.

u kretanju i vremenu očituje ili prepoznaje beskonačno. Koje je Aristotelove tekstove odabrao za proučavanje? Treću, četvrtu i šestu knjigu Aristotelove *Fizike*.

Kako je to Cresanin razumio, Aristotel je u svojoj prirodnoj filozofiji poduzeo ovo zaključivanje:

vrijeme, broj i dijeljenje veličine su beskonačni ⇒
kretanje je vječno ⇒
nebo je vječno ⇒
svijet je vječan.⁹³

Da se ospori to zaključivanje, dostatno je osporiti prvu tvrdnju, koja u Aristotelovu izričaju glasi: »Ono beskonačno nužno se mora dopustiti u prirodi – ne doduše nešto aktualno, nego potencijalno u trima stvarima: u vremenu, broju i dijeljenju veličine.«⁹⁴ Ali Petrić tvrdi više od toga: »Beskonačnost broja i veličine, jer su to matematičke stvari, ništa se ne tiču fizičke stvari.«⁹⁵ Na kakvu beskonačnost broja i veličine pritom pomišlja? Na onu koju su Aristotel i aristotelovska tradicija iznjedrili: broj je potencijalno beskonačan dodavanjem; veličina je potencijalno beskonačna dijeljenjem. U kojem se području događaju ti beskonačni postupci? U matematici ili prirodi? Petrić dovitljivo zapitkuje jesu li broj i veličina prirodna ili matematička bića. Pritom naravno očekuje da će mu aristotelovci odgovoriti da su matematička. Za taj odgovor Petrić ima pripremljen dalekosežan prigovor: »Ne treba, ne može se iz matematičkih počela izvoditi zaključke o prirodnim stvarima.«⁹⁶ Ili u Aristotelovu jeziku: »Nije dopušteno prelaziti iz jednoga roda u drugi.«⁹⁷

⁹³ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber I–V, str. 203.9–12.

⁹⁴ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber I–V, str. 201.32–34. ARIST. Ph. 206a.9–12.

⁹⁵ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber I–V, str. 203.13–15.

⁹⁶ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber I–V, str. 205.15–16.

⁹⁷ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber I–V, str. 201.2–3.

Među bićima Aristotelove *Fizike* postoji korjenita podjela: matematička su bića broj i veličina; prirodna su vrijeme, kretanje, nebo i svijet.⁹⁸ Time je postignuto razgraničenje između matematike i prirode. Može li se uspostaviti odnos između matematike i prirode i, ako može, kako se on može opisati? Petrić je u Aristotelovim spisima tragao za odgovorom na ovo pitanje. U jednom se složio s Aristotelom: »Ne mogu, dakle, prirodne stvari nastati od matematičkih.«⁹⁹ Time je Cresanin definitivno napustio Platonov 'atomizam' – rastavljanje fizičkih tijela na pravokutne trokute. Ali Petrić je tvrdio više od toga: »I ne može se iz matematičkih propozicija izvesti ili sabrati konkluzija o prirodnom.«¹⁰⁰ Ili, primjereno problemu kojim se Petrić bavi u četvrtoj knjizi: »Nije se moglo, dakle, po njegovim <Aristotelovim> pravilima, iz beskonačnog dijeljenja matematičke veličine izvesti beskonačnost kretanja, niti iz dodavanja matematičkog broja zaključiti na beskonačnost vremena.«¹⁰¹

Očigledno, Cresanin je smjerao dalekosežno – protiv dvaju ključnih Aristotelovih dokaza u šestoj knjizi *Fizike*, time i glavnoga Aristotelova zaključka: staza kretanja, kretanje i vrijeme istovrsni su, oni su kontinuirani. Usput, tek je tu nedvojbeno da Petrić obilježja 'beskonačno djeljiv' i 'beskonačan' koristi kao istoznačnice, a da se u četvrtoj knjizi izbjegava poslužiti Aristotelovim stručnim terminom 'kontinuiran'.

U osvit nove matematizacije prirode Petrić je bio protiv Aristotelove matematizacije prirode. Što je time mogao postići? Je li Petrić bio samo protiv Aristotelove matematizacije prirode ili protiv matematizacije prirode uopće? Neki su njegovi zaključci smjerali izravno protiv određenih Aristotelovih dokaza, ali neki su zvučali bezuvjetno: »I ne može se iz matematičkih propozicija izvesti ili sabrati konkluzija o prirodnom.« Kakvu je perspektivu Petrić takvim tvrdnja-

⁹⁸ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber I–V, str. 205.11–13, 207.1.

⁹⁹ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber I–V, str. 207.18–19.

¹⁰⁰ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber I–V, str. 207.29–31.

¹⁰¹ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber I–V, str. 207.31–32 – 209.1–2.

ma otvorio istraživanju prirode? Je li razmišljao o tomu da ponudi nekakav drugi pristup zaključivanjima o prirodnim stvarima?

Jedno je Cresaninu sigurno smetalo u Aristotelovu pristupu: potencijalnost. Ili, kako se sâm znao izraziti: »ta mogućnost, koja nikada neće doći do ozbiljenja«,¹⁰² to da se broj može uvećavati potencijalno beskonačnim dodavanjem, to da se veličina može umanjivati potencijalno beskonačnim dijeljenjem. On će, tu je odluka već pala, i matematička i prirodna bića promatrati uvijek aktualno. Aktualnost, umjesto Aristotelove potencijalnosti – to je prvo obilježje Petrićeva pristupa matematici i prirodi.

Taj pristup ima i svoje drugo lice – finitizam. Pomni čitatelj Aristotelove *Fizike*, kakav je Petrić uistinu bio, uspio je u Aristotela pronaći stavove koje je tumačio u prilog svom finitizmu. Primjerice, da Aristotel zaključuje raspravu o beskonačnom u trećoj knjizi *Fizike* tvrdnjom: »Veličina pak niti oduzimanjem niti inteligibilnim povećavanjem nije beskonačna.«¹⁰³ Ili još općenitije, iz osme knjige *Fizike*: »Da ništa konačno nema beskonačnu moć.«¹⁰⁴ Pritom Petrićev finitizam poprima ovaj oblik: »Kao što broj smanjivanjem i dijeljenjem ne odlazi u beskonačnost, nego se zaustavlja u jedinici, tako se također dijeljenje i smanjivanje veličine zaustavlja u točki.«¹⁰⁵ To je iskaz nedvojbeno pitagorovskoga nadahnuća, ali za njega Petrić pronalazi potvrdu i u Aristotelovoj *Topici*.

Ne samo da je Petrić aktualno razumijevao beskonačnost prirodnoga broja, nego je to i dokazivao s oslonom na Aristotela: »Aristotel je također nijekao da išta može postati veće od beskonačnog.«¹⁰⁶ Govoreći o ljudskoj populaciji u prošlosti, Cresanin ju je smatrao ozbiljenom beskonačninom. Pridodajući joj besko-

¹⁰² Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber I–V, str. 211.17–18, 22–23.

¹⁰³ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber I–V, str. 211.29–30. ARIST.Ph. 208a.21–22.

¹⁰⁴ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber I–V, str. 211.21–22. ARIST.Ph. 266a.24–25.

¹⁰⁵ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber I–V, str. 211.30–33.

¹⁰⁶ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber I–V, str. 213,17–18.

načno mnogo budućih jedinki, zapravo pridodajući odjednom sve jedinke koje će se roditi u budućnosti, on je zaključio: »Beskonačno će tim dodavanjem postati veće.«¹⁰⁷ A to je proturječje.

O prirodnoj veličini Petrić je zauzeo isto polazište kao i Aristotel: »Nijedna veličina nije aktualno beskonačna.«¹⁰⁸ Ali to za Petrića znači: sve su prirodne veličine konačne, pa tako i najveća i najmanja: »Najveća je prirodna veličina samo nebo, svijet, ali nužno postoji i najmanja veličina.«¹⁰⁹ Petrić je tu izrijeком prihvatio Aristotelovu sliku svijeta: kuglu s konačnim polumjerom. Istodobno, on je nastupio protiv beskonačnoga dijeljenja veličine: što se može dopustiti u mišljenju, ne nastupa u samim stvarima. Njegov je finitizam poprimio novi oblik: »Dijeljenje, oduzimanje, smanjivanje zaustavit će se na najmanjoj prirodnoj veličini.«¹¹⁰ Dvapat je Petrić zaključio da postoji 'najmanja prirodna veličina', ali se nije očitovao što ona jest.

U novom pokušaju da odredi što je beskonačno, Petrić je podsjetio na dva važna Aristotelova rezultata iz šeste knjige *Fizike*. Prvi je da treba razlikovati dva roda beskonačnoga: ono koje nastaje beskonačnim dijeljenjem i ono koje se očituje kad su odsutne krajnosti ili međe. Drugi je da su veličina, kretanje i vrijeme »istoga srodstva«¹¹¹, danas bismo rekli: istoga ustroja. Oni su »i kvantitativni i kontinuirani i djeljivi«,¹¹² kako je pri kraju četvrte knjige *Fizike* Aristotel sazeo svoje glavno dostignuće s početka šeste knjige. Petrić ga je u konačnici ocijenio ovako: »Taj razlog beskonačnosti na temelju dijeljenja ne donosi nikakvu snagu ni

¹⁰⁷ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber I–V, str. 213.23–24.

¹⁰⁸ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber I–V, str. 213.31.

¹⁰⁹ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber I–V, str. 215.3–4.

¹¹⁰ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber I–V, str. 215.15–17.

¹¹¹ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber I–V, str. 221.21.

¹¹² Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber I–V, str. 229.27.

istinu za vječnost vremena i kretanja. Onu drugu beskonačnost s obzirom na krajnosti, koja je tu snagu ili istinu mogla donijeti da se u prirodi pronašla, sam je Aristotel istjerao i odbacio iz veličine, u kretanju i vremenu i sljedno tomu očito ju je zanijekao.«¹¹³ Kao da je Petrić tu priznao da se oko beskonačnog, koje je lišeno svojih međa, ima smisla potruditi: ako potraga za njim u prirodi nije dosad urodila plodom, možda jednom urodi?

Strogo razgraničenje matematike i prirodne filozofije te zaključak o postojanju najmanje prirodne veličine bili su glavni učinci prve Petrićeve strategije u osporavanju Aristotelova razumijevanja beskonačnog i kontinuiranog.

2.2. Protiv kontinuiranosti vremena, za njegov vječni slijed

Druga je Petrićeva strategija bila još radikalnija, a odnosila se samo na vrijeme. Petrić je za vrijeme nakanio istražiti ovo četvero: »beskonačnost, slijed, kontinuiranost, vječnost« (*infinitas, successio, continuatio, aeternitas*).¹¹⁴ Protiv beskonačnosti vremena, kako ju je razumijevao Aristotel, Petrić se založio u početnim razmatranjima četvrte knjige, kad je poricao da su broj, vrijeme i dijeljenje veličine, to troje – beskonačni.

Sada je prionuo propitati kontinuiranost vremena. »Čini se da ju je Aristotel uspostavio u sredini da poveže oboje: beskonačnost i vječnost«,¹¹⁵ primjećuje Petrić. Da bi osporio kontinuiranost vremena, posegnuo je za prokušanim rješenjem. Dokazat će jaču tvrdnju – da vrijeme nije kvantitativno. Ako dokaže da vrijeme nije kvantitativno, onda je dokazao da nije ni kontinuirano; a ako nije kontinuirano, nije, prema Aristotelu, ni beskonačno djeljivo odnosno, prema Petrićevu terminološkom izboru, nije beskonačno.

Aristotel je u *Kategorijama* i u *Metafizici* ponudio definicije kvantitativnog. Njima se opisuje vrsta djeljivosti koja treba uro-

¹¹³ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber I–V, str. 229.14–19.

¹¹⁴ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber I–V, str. 219.25–26.

¹¹⁵ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber I–V, str. 229.21–22.

diti nastankom nečega što je najpreciznije označeno kao 'nešto jedno' i 'ovo nešto'. Petrić se zapitao vrijedi li to za vrijeme i njegov je odgovor: »Prošlo vrijeme nije više ništa, buduće vrijeme još nije, i stoga nisu ovo nešto, nisu ovo jedno, nemaju nikakav položaj.«¹¹⁶ Jedino, što se u vremenu može prihvatiti, to je *sada*, a *sada* ni za Aristotela nije dio vremena. Time je, s oslonom na Aristotelovu definiciju kvantitativnog, Petrić osporio kvantitativnost vremena uopće, dakle i onu kvantitativost koju je Aristotel nazvao kontinuiranost.

Razglabanje o vremenu zaključio je Petrić iznenađujućim odgovorom na pitanje: »Na koji je način vrijeme beskonačno?« Ne krajnostima, jer je i Aristotel bio protiv; ne dijeljenjem, jer je Petrić uvjeren da je uspješno osporio taj rod na temelju Aristotelovih nauka. Petrić je stoga uveo treći rod za beskonačno: »vječni slijed« (*successio sempiterna*). Kako ga definira? Tako da preuzima Aristotelovu definiciju potencijalno beskonačnoga: »time što se uvijek drugo pa drugo uzima, i uzeto je uvijek omeđeno, ali uvijek drugo pa drugo.«¹¹⁷ Nije je prihvatio za beskonačni postupak dijeljenja, za koju ju je Aristotel namijenio, nego s pomoću nje oblikuje treći rod. Zašto? Da bi pod tim novim vidikom zauzeo stav o ustroju vremena. Ali Petrić je i ovom prigodom aktualist. Ono što se »uzima uvijek drugo pa drugo« nisu konačni vremenski razmaci, kao u Aristotela, nego drugi i opet drugi *sada*, pri čem *sada* nije dio vremena i nije vrijeme, kako je već učio Platon u *Parmenidu*, ili kako je, podsjeća Petrić, učio Aristotel.

2.3. Tragom Aristotelova razlikovanja continue – continuum

U petoj knjizi četvrtoga sveska *Peripatetičkih rasprava* Petrić je istražio »posebnu vječnost prvoga, naime nebeskoga kretanja«¹¹⁸, kako ju je obradio Aristotel u osmoj knjizi *Fizike*. Kako,

¹¹⁶ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber I–V, str. 235.18–20.

¹¹⁷ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber I–V, str. 243.2–3.

¹¹⁸ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber I–V, str. 291.1–2.

prema Aristotelu, ono što je vječno, ono što je uvijek, nužno mora biti – kontinuirano, Petrić se sada morao suočiti s Aristotelovim razumijevanjem kontinuiranoga u trećoj knjizi *Fizike*. Usporedio je dvije različite Aristotelove odredbe. Prva je u dvjema inačicama opisala narav kontinuiranoga: »Kažem da je kontinuirano kad isto i jedno bivaju krajnosti jednog i drugog, kojima se dodiruju i kako ime znači: drže skupa.«¹¹⁹ (*Dico autem continuum esse, quando idem et unum fiunt utriusque extrema, quibus continguntur, et ut nomen significat continentur.*) i »Kontinuirano je ono čije su krajnosti jedno.«¹²⁰ (*Continua quidem quorum extrema unum.*) Tom se definicijom Aristotel poslužio da bi na početku šeste knjige *Fizike* dokazao da kontinuiranost povlači djeljivost u beskonačnost, a tek potom išao dokazivati: kretanje, staza kretanja i vrijeme jesu kontinuirani.

Druga je Aristotelova definicija odgovarala na pitanje: Što znači kretati se kontinuirano? »Kontinuirano se pak kreće ono što ne propušta ništa ili vrlo malo od stvari, a ne od vremena.« (*Continue vero movetur, quod nihil aut paucillum intermittit rei, non temporis.*)¹²¹ To je definicija koja zahtijeva isti ustroj kretanja i vremena, ali dopušta da se ustroj kretanja i onoga, u odnosu na što se kretanje događa, razlikuju: moguće je da se »propusti vrlo malo od stvari«. To je definicija kontinuiranoga kretanja koja, primjerice, dopušta neki prekid na stazi kretanja ako je riječ o kretanju duž neke staze.

Stoga je Petrić upozorio: »Ili je netočna definicija kontinuiranog kretanja ili ona druga <što je kontinuirano>.«¹²² Jer, ne samo da se dokazi u šestoj knjizi *Fizike* oslanjaju na definiciju kontinuiranoga (*continuum esse*), nego se ne mogu izvesti s pomoću definicije kontinuiranoga kretanja (*continue movetur*). Je li Petrić, primjerice, znao za komentar Tome Akvinskoga? A on je *continue movetur* razjasnio dosjetivši se primjera: ako se na cesti postave kamenovi koji

¹¹⁹ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber I–V, str. 293.16–18. ARIST. Ph. 227a.11–12.

¹²⁰ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber I–V, str. 293.18–19. ARIST. Ph. 231a.22.

¹²¹ Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber I–V, str. 295.15–16. ARIST. Ph. 226b.27–29.

¹²² Patricius, *Discussionum Peripateticarum tomus quartus*, liber I–V, str. 297.5–7.

su jedan od drugoga malo udaljeni, čovjek će s pomoću njih prijeći cestu kontinuiranim kretanjem.¹²³ S pomoću toga primjera može se dakako rastumačiti kretanje čovjeka i životinje, ali ne i kretanje nebeskoga tijela. To Petrić i primjećuje: da se s pomoću *continue movetur* ne može razjasniti kontinuirano kretanje neba. A o kretanju neba u petoj knjizi četvrtoga sveska i jest riječ.

2.4. Protiv beskonačne djeljivosti crte u Della nuova geometria

Pet godina nakon objavljivanja *Peripatetičkih rasprava*, tijekom 1586. godine, napisao je Petrić dva djela u kojima je izravno zauzimao stavove o kontinuiranom i diskretnom, o beskonačnom i konačnom. Prvo je, bar u nacrtu, sastavio djelce *De rerum natura libri II priores*, a potom i svoje glavno matematičko djelo *Della nuova geometria libri XV.*, jer se u uvodu svoje *Nove geometrije* pozvao na pretpostavke izložene »u našim knjigama o prostoru«.¹²⁴

Razvedeno, ali ne i sustavno, svoje je prigovore protiv Aristotelova nauka o neprekidnini Cresanin izložio u drugoj knjizi svoga djela *De rerum natura libri II priores*.¹²⁵ Godine 1591. zabilježio je prve odjeke te knjižice među aristotelovcima: »Neki moji prijatelji peripatetičari, kad su pročitali dvije moje knjižice o prostoru, slasno su me ismijavali. Jer da ništa takvo nije napisao njihov učitelj.«¹²⁶ Njihovi prigovori, najvjerojatnije prigovori aristotelovaca iz Petrićeva intelektualnoga okruženja u Ferrari, morali su se odnositi i na Petrićeva gledišta o neprekidnini i njezinoj beskonačnoj djeljivosti.

¹²³ St. Thomas Aquinas, *Commentary on Aristotle's Physics* (Notre Dame, Indiana: Dumb Ox Books, 1999), n. 687, str. 337.

¹²⁴ *Della nuova geometria di Franc.[esco] Patrici libri XV.* (In Ferrara: Per Vittorio Baldini Stampator Ducale, 1587), str. 2: »Supponendo prima alcune cose, che ne' nostri libri del spazio habbiamo dimostrato.« Usp. Žarko Dadić, *Franjo Petriš i njegova prirodnofilozofska i prirodoznanstvena misao* (Zagreb: Školska knjiga, 2000), str. 172.

¹²⁵ *Francisci Patricii Philosophiae de rerum natura libri II. priores, alter de spacio physico, alter de spacio mathematico.* (Ferrariae: Victor Baldinus, 1587).

¹²⁶ Franciscus Patricius/Frane Petrić, *Nova de universis philosophia/Nova sveopća filozofija* (Ferrariae 1591; Zagreb 1979), f. 61.1.

Svoja gledišta o točki i crti, a protiv beskonačne djeljivosti crte, Petrić je sustavno izložio u prvim trima knjigama svoga djela *Della nuova geometria libri XV.*, i to u matematičkom ruhu – naizmjeničnim nizanjem tvrdnje i njezina dokaza (*proposizione – dimostrazione*). U prvoj knjizi »Del punto.« (»O točki«) ne samo da je već u prvim definicijama naznačio drugačiji pristup od Euklidova nego je i uveo vlastite pojmove najmanjeg prostora i točke:

- »I. Najmanji prostor je onaj od kojega nema manjega prostora.
- II. Najveći prostor je onaj od kojega nema većega prostora.
- III. Srednji prostor je onaj za koji postoji manji, veći i jednak prostor.
- IV. Točka je najmanje u prostoru.«¹²⁷

Time što je najmanjem prostoru i točki dodijelio različit ontički status, odredio im je i različite uloge. Najmanji prostor u toj knjizi više nije spomenuo, nego je sve dokaze usmjerio prema dvama zaključcima o točki:

1. »Točka nije izmjerljiva ni od koje veličine.«;
2. »Točka ima odnos prema jednoj točki, više drugih točaka ili crta ili kutova ili površina ili tijela, koji su u prostoru.«¹²⁸

S druge strane, u aksiomima se usredotočio na pojmove dijela i djeljivosti:

- »II. Cjelina je ono što ima dijelove.
- III. Svaka se cjelina dijeli na dijelove.
- IV. Svaki je dio manji od cjeline.
- V. Svaka se kvantiteta može dijeliti ili je djeljiva.
- VI. Svaka djeljiva <kvantiteta> djeljiva je na manje.«¹²⁹

Potom je u drugoj knjizi »Di due, o piu punti, nello spazio riguardantisi.« (»O dvjema ili više točaka koje se dotiču u prostoru«) dokazivao da dvije ili više točaka koje se dotiču ne tvore

¹²⁷ Patrici, *Della nuova geometria*, str. 5.

¹²⁸ Patrici, *Della nuova geometria*, str. 13 i 16.

¹²⁹ Patrici, *Della nuova geometria*, str. 3–4.

crtu, ne oblikuju plohu, ne proizvode tijelo, ne zauzimaju prostor.¹³⁰ Glavni je zaključak druge knjige glasio: »Dvije ili više točaka koje se dotiču ne proizvode tijelo.«¹³¹

U trećoj knjizi »Della linea in genere« (»O crti općenito«) Petrić je opširno izložio svoja stajališta protiv beskonačne djeljivosti crte, i to »s pomoću razmatranja te uređenih i lakih dokaza«.¹³² Formulirao je i, kako Cresanin inzistira, 'dokazao' 17 propozicija da bi u prvom zaključku mogao ustvrditi: »Nijedna crta nije djeljiva u beskonačnost.«¹³³ Preostalih 16 propozicija treće knjige formulirao je i 'dokazao' da bi dospio do drugoga zaključka: »Najmanja crta uvijek može postati većom.«¹³⁴ Aristotelovci su se lako mogli složiti s glavnim zaključkom druge knjige, ali nisu mogli prihvatiti prvi zaključak treće knjige Petrićeve *Nove geometrije*.

Napokon, svoje stavove protiv Aristotelova poimanja neprekidnine, objavljene u razdoblju 1586–1587, Petrić je javnosti ponovo predstavio okupljene na jednom mjestu – u svom remek-djelu *Nova de universis philosophia* (1591) na sljedeći način:

1. druga knjiga »De spacio mathematico« (»O matematičkom prostoru«) djelca *De rerum natura libri II priores* (1587) postala je, uz neznatne izmjene i izostavljanjem podnaslovā, drugom knjigom *Pancosmije* s istim naslovom;
2. prve dvije knjige Petrićeve *Nove geometrije* o točki i njezinim odnosima prema drugim geometrijskim tvorevinama prerađene su u prvi odjeljak »De puncto« (»O točki«) treće knjige *Pancosmije*, naslovljene »De physici ac mathematici spacia affectionibus« (»O svojstvima fizičkoga i matematičkoga prostora«), pri čem je napušteno matematičko ruho *Nove geometrije*;

¹³⁰ Patrici, *Della nuova geometria*, str. 18–26.

¹³¹ Patrici, *Della nuova geometria*, str. 25.

¹³² Patrici, *Della nuova geometria*, str. 27–51, na str. 27.

¹³³ Patrici, *Della nuova geometria*, str. 49: »Risoluzione delle prime XVII. proposizioni. Niuna linea è divisibile in infinito.«

¹³⁴ Patrici, *Della nuova geometria*, str. 50: »Risoluzione delle seconde XVI. proposizioni. La linea minima puo sempre divenir maggiore.«

3. treća knjiga »Della linea in genere« Petrićeve *Nove geometrije* prerađena je u odjeljak »De linea« (»O crti«) treće knjige *Pancosmije*, gdje je Cresanin u svom latinskom prijevodu objavio oba zaključka iz treće knjige svoje *Nove geometrije*.¹³⁵ Pripomenuti je, cijela treća knjiga *Pancosmije* preslikava ustroj i sadržaj Petrićeve *Nove geometrije*; stoga s pravom Petrić tu treću knjigu naziva »prvim osnovama naše nove geometrije«. ¹³⁶ Odjek je Petrićeve *Nove geometrije* bio u veliku nesrazmjeru s piščevom ambicijom.

2.5. Za aktualno beskonačni prostor izvan svijeta u Nova de universis philosophia

U knjizi »De spacio physico«, koju je 1591. godine otisnuo kao prvu u svojoj *Pancosmiji*, Petrić je u četiri koraka dokazao:

1. prostor je nešto;
2. prostor je trodimenzionalan;
3. postoji prazan prostor;
4. dapače, postoji prazan prostor izvan svijeta.

Ovu posljednju tvrdnju temeljio je na uvidu da je nebo tijelo s oplošjem: »I stoga čitavo nebo, kao i čitav svijet, nužno će obavijati vanjski prostor.«¹³⁷

Tek nakon ovih pripremnih radnja prionuo je Petrić ustanoviti je li prostor »koji sa svih strana izvana obavija čitav svijet« konačan ili beskonačan. Njegov je odgovor glasio: i konačan i

¹³⁵ Franciscus Patricius/Frane Petrić, *Nova de universis philosophia/Nova sveopća filozofija*, *Pancosmia* (Ferrariae 1591; Zagreb 1979), latinski prijevod prvoga zaključka na f. 70.1; latinski prijevod drugoga zaključka na f. 70.2. Nadalje: Patricius, *Pancosmia*.

¹³⁶ Patricius, *Pancosmia*, f. 73.2: »novae nostrae geometriae elementa sunt primaria«. Usp. i izričaj »libri de nova geometria«, kojim se na kraju druge knjige *Pancosmije* najavljuje treća, f. 68.4.

¹³⁷ Patricius, *Pancosmia*, f. 63.4.

beskonačan, konačan onim dijelom kojim dotiče vanjsko površje svijeta, a u suprotnom smjeru beskonačan.¹³⁸

U sljedećem je koraku Cresanin o tom beskonačnom prostoru izvan svijeta zapitao: s kojom je beskonačnošću beskonačan – potencijalnom ili aktualnom (*infinitate potentialine an actuali*)?¹³⁹ Odgovorio je ovako: »Ako bi se reklo potencijalnom, nužno bi slijedilo da je sada konačan, a poslije će postati beskonačnim, i to još potencijalno. A ako je to besmisleno reći, zaključit ćemo da je taj prostor aktualno beskonačan.«¹⁴⁰ Da će Petrić tvrditi da je prostor izvan svijeta aktualno beskonačan, to se i moglo očekivati nakon njegovih stavova protiv potencijalne beskonačnosti u *Discussiones peripateticae*. Ali način kako je prikazao potencijalnu beskonačnost 1591. godine otkriva da ni tada nije htio razmatrati potencijalno beskonačni postupak dodavanja ili uvećavanja kako ga je uveo i podrobno razjasnio Aristotel u *Fizici*.

Tek nakon uvida u temeljna svojstva prostora započeo je Petrić s razmatranjem u kojem je zaključio da je prostor prvo počelo njegove prirodne filozofije.

2.6. Prvi prigovori protiv neprekidnine u Nova de universis philosophia

U knjizi »De spacio mathematico«, kako ju je 1591. godine otisnuo u svojoj *Pancosmiji*, oblikovao je Petrić nekoliko prigovora protiv Aristotelova pojma neprekidnine, protiv beskonačne djeljivosti konačne kvantitete, u konačnici protiv potencijalne beskonačnosti.

Prvi je prigovor Aristotelovu nauku o neprekidnini Petrić uputio na početku knjige »De spacio mathematico«, kad je istraživao opreke (*contraria*) između najvećega i najmanjega (*maximum et minimum*). Nakon što je i u *Peripatetičkim raspravama* i u knjizi »De spacio physico« toliko toga izrekao o konačnom i beskonačnom, bio je uvjeren: »Ako u stvarima postoji najveće, po-

¹³⁸ Patricius, *Pancosmia*, f. 64.1.

¹³⁹ Patricius, *Pancosmia*, f. 64.2

¹⁴⁰ Patricius, *Pancosmia*, f. 64.2.

stojat će u stvarima i najmanje.«¹⁴¹ Evo, kako je Cresanin na tragu toga uvida razlikovao najveće i najmanje: »I kao što je najveće beskonačno, tako će najmanje biti konačno. I kao što se najveće može najviše dijeliti, tako se najmanje nikako ne može dijeliti. A ovo oboje treba misliti o prostoru. I kao što je onaj beskonačni prostor beskonačno djeljiv, konačni je konačno djeljiv.«¹⁴²

Ova posljednja tvrdnja onā je do koje je Petrić htio doći u ovom svom zaključivanju. Ta posljednja tvrdnja mogla bi se okarakterizirati kao Petrićev 'postulat o djeljivosti'. Njime je Petrić osporio Aristotelov nauk o beskonačnoj djeljivosti konačne kvantitete, premda Stagiranina izriječkom nije spomenuo: »I tako je, izgleda, lažan onaj stari nauk: svaka kvantiteta ili *quantum* može se dijeliti u beskonačnost. Nužno je da protivni nauk bude istinit: konačni je prostor djeljiv sve dotle dok ta dioba ne dospije do najmanjega prostora.«¹⁴³

Uvođenjem pojma *minimum spacium* Petrić je već tu najavio svoje rješenje za dijeljenje konačne kvantitete – u opreci spram Aristotelova nauka.

Propitujući odnos točke i crte, Cresanin je zatim otklonio i rješenje *punctum fluens*, koje se može naći i u Seksta Empirika i u Prokla: »Niti će crta biti točka koja teče.«¹⁴⁴ Tek je tada ponudio svoju definiciju crte: »Crta je prostor omeđen dvjema točkama.«¹⁴⁵ Pritom je uočio sljedeću činjenicu: broj dva pojavljuje se aktualno zajedno s crtom. Ako se to poopći, istodobno aktualno postoje diskretna i kontinuirana kvantiteta. Ta mu je činjenica dostajala da svojim čitateljima poruči: »Neka od sada potomke ne muči ono pitanje, koje je stare teško mučilo: Koja je kvantiteta, kontinuirana ili diskretna, po naravi starija i prije? One su istodobno. Niti je jedna prije druge, niti je jedna bez druge, niti jedna bez druge može biti.«¹⁴⁶

¹⁴¹ Patricius, *Pancosmia*, f. 66.1.

¹⁴² Patricius, *Pancosmia*, f. 66.1.

¹⁴³ Patricius, *Pancosmia*, f. 66.1.2.

¹⁴⁴ Patricius, *Pancosmia*, f. 66.3.

¹⁴⁵ Patricius, *Pancosmia*, f. 66.3.

¹⁴⁶ Patricius, *Pancosmia*, f. 66.3.

Da bi ojačao svoj zaključak da je prijepor o starini diskretne i kontinuirane kvantitete izlišan, Petrić je pristao uz pitagorovce i njihovu korespondenciju između geometrije i aritmetike:

2 ↔ crta, 3 ↔ površina, 4 ↔ tijelo.

Izrijeком: »Priroda nije dopustila da neprekidnina napreduje niti preko četvero brojeva (koji čine deset, zadnji od brojeva) niti preko tijela.«¹⁴⁷ Čuvajući korespondenciju između broja i geometrijske tvorevine na način pitagorovaca, Petrić još jednom nastupa protiv Aristotela, ovaj put protiv razdvajanja aritmetike i geometrije, kako ga je Aristotel uveo, razradio i protumačio u trećoj knjizi svoje *Fizike*: »da za broj postoji granica prema najmanjem, a napredovanjem naviše uvijek se može premašiti svaka množina; naprotiv, za veličine vrijedi suprotno: napredovanjem prema najmanjem može se premašiti svaka veličina, a napredovanjem naviše ne biva beskonačna veličina.«¹⁴⁸

Nakon toga je Petrić za temu odabrao odnos beskonačnoga prostora prema matematičkim tvorevinama u njemu. Sve geometrijske kvantitete i brojevi leže u beskonačnom prostoru. Budući da je prostor aktualno beskonačan, nužno je, zaključuje Petrić, i da sve što u njemu leži bude aktualno beskonačno.¹⁴⁹ Taj je zaključak, premda lako osporiv, Petrić sročio tako da bi mu poslužio za obračun s Aristotelom. Opet Petrić o svom oponentu govori u množini, opet Petrić spominje stare (*veteres*) koji da su izrekli četiri tvrdnje:

1. U veličini točaka ima beskonačno.
2. Crta se može dijeliti u beskonačnost.
3. Crta se može protegnuti u beskonačnost.
4. Broj se može povećavati u beskonačnost.¹⁵⁰

U svim četirima tvrdnjama očituje se potencijalna beskonačina, beskonačina koju je Aristotel genijalno definirao u trećoj knjizi svoje *Fizike*: »Općenito, beskonačina postoji, jer se uvijek

¹⁴⁷ Patricius, *Pancosmia*, f. 66.3.

¹⁴⁸ ARIST. Ph. 207b.1–5.

¹⁴⁹ Patricius, *Pancosmia*, f. 66.4.

¹⁵⁰ Patricius, *Pancosmia*, f. 66.4.

uzima drugo i opet drugo, a to što se uzima uvijek je konačno, ali uvijek drugo i opet drugo.«¹⁵¹ Petrićev je stav određen samim time što on ne razmatra ili ne uzima u obzir potencijalnu beskonačninu, ni kako ju je Aristotel definirao ni bilo kako drugačije. Primjera radi, promotrimo kakav je stav Petrić zauzeo prema drugoj tvrdnji, koja je svojevrsna operativna definicija crte kao neprekidnine još od Aristotelove *Fizike*. Cresanin će odmah reći da je, od četiriju izdvojenih tvrdnja, druga »najprijepornija« (*maxime controversa*). Zašto? Evo Petrićeva obrazloženja: »Drugu tvrdnju i prihvaćamo i nijećemo. [...] Prihvaćamo, naime, da se beskonačna crta, koja se, oslobođena točaka, približava beskonačju, može dijeliti u beskonačnost. [...] Ali za crtu, koja je omeđena točkama i konačna (kako su to stari shvaćali i naučavali), to potpuno nijećemo.«¹⁵²

Petrićev je zaključak posve u skladu s njegovim već formuliranim 'postulatom o djeljivosti'. Ali tu nije riječ o tomu, koliko god je Petriću taj postulat ovdje dobrodošao. Petrić dobro zna da su stari (čitaj: Aristotel) izrekli tu tvrdnju za konačnu crtu, omeđenu točkama. Tvrdnja je jaka upravo zato jer se u konačnoj kvantiteti očituje potencijalna beskonačnost. Začudo, Petrićev zaključak sadržava i jezgrovit opis kako on razumijeva beskonačnu crtu: crta se, oslobođena svojih granica, »približava beskonačju«. Petrić, koji je na toliko mjesta istaknuo da ono što je beskonačno poima aktualno, ovdje prvi i jedini put koristi izričaj koji je prikladan za opis potencijalno beskonačnoga postupka. Sigurno, on nije želio ustuknuti pred problemom. I zato je najavio da tu tvrdnju, »jer je rodila velike besmislice i jer je izazvala rat velikih vojski umova, moramo i mi s najvećom pomnjom promotriti.«¹⁵³ I izravno upućuje na autora: »Aristotel, koji je čini se najviše od starih odobravao ovu sentenciju.«¹⁵⁴ I jasno otkriva izvore: »kako ondje <u *Fizici*>, tako i u posebnoj knjizi posvećenoj tom predmetu, koju je naslovio *De insecabilibus lineis* (*O nerasjecivim crtama*).«¹⁵⁵

¹⁵¹ ARIST. Ph. 206a.27–29.

¹⁵² Patricius, *Pancosmia*, f. 66.4.

¹⁵³ Patricius, *Pancosmia*, f. 66.4.

¹⁵⁴ Patricius, *Pancosmia*, f. 66.4.

¹⁵⁵ Patricius, *Pancosmia*, f. 66.4.

2.7. Izravna polemika s Aristotelom o definiciji neprekidnine

Tek nakon te opsežne pripreme ušao je Petrić u izravnu polemiku s Aristotelom. Prvo je osporio Aristotelovu tvrdnju o beskonačnoj djeljivosti neprekidnine, a osporavanje je započeo tvrdnjom koja se odnosila na Aristotelove spise u cijelosti: »Isti <Aristotel> ni na jednom od toliko mjesta u svojim knjigama nikakvim dokazima nije dokazao tvrdnju: neprekidnina ili veličina može se dijeliti u beskonačnost.«¹⁵⁶ U sljedećoj rečenici pridodao je, međutim, razjašnjenje, kojim se ograničio samo na jedno mjesto, opravdano je pretpostaviti na treću knjigu *Fizike*: »Naime, gdje <Aristotel> izričito raspravlja o beskonačnini, on to ne dokazuje ni na koji način, nego od matematičara samo preuzima pretpostavku.«¹⁵⁷

Da bi se ocijenilo je li Petrićev prigovor utemeljen, treba podsjetiti kako je tom problemu pristupio Aristotel. A u *Fizici* je pristupio ovako: prvo je u trećoj knjizi uveo pojam potencijalne beskonačnine, u petoj pojam neprekidnine, da bi u šestoj proveo dokaz za beskonačnu djeljivost neprekidnine u dva koraka. U prvom koraku dokazao je *a contrario* tvrdnju: neprekidnina nije sastavljena od nedjeljivih dijelova.¹⁵⁸ U drugom koraku zaključio je: neprekidnina se može dijeliti – ili na nedjeljivo ili na uvijek djeljivo. Dakle, vrijedi: neprekidnina je djeljiva na uvijek djeljivo.¹⁵⁹ Ili, u jednakovrijednom izričaju: neprekidnina se može beskonačno dijeliti.

U trećoj knjizi *Fizike*, dok izričito raspravlja o beskonačnini, Aristotel ovako sažima svoj plan pri istraživanju neprekidnine i beskonačnine: »Čini se kako je kretanje jedna od stvari koje su kontinuirane, a beskonačno se pokazuje kao prvo u kontinuiranome. Stoga se događa onima koji određuju kontinuirano da se često služe pojmom beskonačnoga, naime: kontinuirano je ono što je beskonačno djeljivo.«¹⁶⁰

¹⁵⁶ Patricius, *Pancosmia*, f. 66.4.

¹⁵⁷ Patricius, *Pancosmia*, f. 66.4.

¹⁵⁸ ARIST. Ph. 231b.2–7.

¹⁵⁹ ARIST. Ph. 231b.15–16.

¹⁶⁰ ARIST. Ph. 200b.16–20.

On tu tek najavljuje što kani dokazati i tu doista ne dokazuje tvrdnju da je neprekidnina beskonačno djeljiva. Još se jednom na stranicama treće knjige *Fizike* susreće tvrdnja koja izravno povezuje neprekidninu i beskonačninu, a da ni na tom mjestu nije dokazana: »Za veličine vrijedi suprotno: neprekidnina se dijeli u beskonačnost; napredovanjem prema većem ne biva beskonačnina.«¹⁶¹ Kad je riječ o trećoj knjizi *Fizike*, kojoj je tema beskonačnina, Petrić je u pravu ako tvrdi da Aristotel ondje nije dokazao beskonačnu djeljivost neprekidnine. Ali je Aristotel to dokazao u šestoj knjizi *Fizike*.

U drugom koraku Cresanin je osporio i samu Aristotelovu definiciju neprekidnine: »Potom, kad <Aristotel>, izgleda, hoće definirati neprekidninu, vara čitatelje. I ne uči nas što je neprekidnina. Nego definira: neprekidnine su one kojima su krajnosti jedno.«¹⁶² Istini za volju, ta Aristotelova definicija izvorno glasi: »Kažem da je kontinuirano kad isto i jedno bivaju krajnosti jednog i drugog, kojima se dodiruju i kako ime znači: drže skupa.«¹⁶³ Aristotel time hoće reći: kad granice dviju stvari postaju brojem jedna granica, tada se te dvije stvari spajaju na način da ih zovemo neprekidninom.

Aristotelova definicija u svom izvornom obliku uključuje poteškoću: što su to 'jedno i drugo', a dotiču se svojim granicama? U definiciji se podrazumijeva, a s kasnijim razjašnjenjima i primjerima postaje jasno: to su – ili dvije istovrsne stvari ili različiti dijelovi jedne stvari. Da Aristotel pomišlja i na različite dijelove jedne stvari, jasno je iz njegove kasnije tvrdnje: »neprekidnina ima različite dijelove«.¹⁶⁴ Prema tome, Aristotelova definicija neprekidnine uključuje troje:

1. da postoje dvije istovrsne stvari ili dva dijela iste stvari;
2. da se te stvari ili dijelovi dotiču svojim granicama;
3. da se te dvije stvari ili dva dijela jedne stvari povezuju s pomoću svojih granica, tako da se ustanovi da njihove granice postaju brojem jedna granica.

¹⁶¹ ARIST. Ph. 207b.15–18.

¹⁶² Patricius, *Pancosmia*, f. 67.1.

¹⁶³ Vidi bilješku 119. ARIST. Ph. 227a.11–12.

¹⁶⁴ ARIST. Ph. 231b.4–5.

Uz to, Aristotel se pobrinuo za dobar okoliš svoje definicije. Njegov je primjer, uz ostale, i kalemljenje mladice, za koji se u latinskoj tradiciji ustalio stručni nazivak *copulatio naturalis*, a u hrvatskom prijevodu – srašćivanje i sraštaj.

Petrić se na dvama razinama susreo s poteškoćama kako razumjeti neprekidninu prema navedenoj Aristotelovoj definiciji. Prvo, Aristotelovu je definiciju Cresanin pročitao kao da je njom definirano što su to neprekidnine, a ne neprekidnina; kao da je u definiciji riječ o množini, a ne jednini: »Neprekidnine su one ...« Samom je Petriću takvo definiranje sporno. Odatle i njegov zahtjev: »Nego od njega <Aristotela> tražimo ovo: da ne definira više neprekidninā, nego samo jednu neprekidninu. To bi nam bilo dosta; onih više neprekidninā njemu darujemo. Dakle, što je neprekidnina?«¹⁶⁵

Potom Petrić nudi i raspravlja dvije latinske inačice Aristotelove definicije neprekidnine u jednini: »kojih su krajnosti jedno« (*quorum extrema sunt unum*) i »kojega su krajnosti jedno« (*cuius extrema sunt unum*).¹⁶⁶ Iz obje je stilizacije jasno: Petrić previđa poteškoću, koju Aristotelova definicija uistinu sadržava: što su to 'jedno i drugo', koji se dotiču svojim granicama, pa da njihove granice postaju jednom granicom? Kako Petrić čita Aristotela, neprekidnina se u Aristotela definira samo i isključivo s pomoću vlastitih granica ili s pomoću vlastite granice, a 'jedno i drugo', koje se dotiču, ni na koji način nisu uključene. A iz toga horizonta ne može se razumjeti što je to neprekidnina prema Aristotelu. S takvim se čitanjem Aristotelova definicija i može okarakterizirati kao »ona prijetvorna definicija neprekidninā« (*palliata illa continuorum deffinitio*¹⁶⁷), kako je to Petrić učinio.

Pri kraju svoga napada na Aristotelovu definiciju neprekidnine Petrić se zgrozio nad još jednom važnom Aristotelovom tvrdnjom: »U neprekidnini – dijelovi su prije cjeline.«¹⁶⁸ Petrić je to mogao pročitati upravo u Aristotelovu djelcu *De inseparabilibus lineis*, i kad

¹⁶⁵ Patricius, *Pancosmia*, f. 67.1.

¹⁶⁶ Patricius, *Pancosmia*, f. 67.1.

¹⁶⁷ Patricius, *Pancosmia*, f. 67.1.

¹⁶⁸ Patricius, *Pancosmia*, f. 67.1.

je riječ o crti i kad je riječ o fizičkom tijelu.¹⁶⁹ To djelce Petrić dobro poznaje, dapače u njegovu tekstu prepoznaje 24 dokaza protiv nedjeljivih crta ili za beskonačnu djeljivost crte.¹⁷⁰ Ali ni to mu nije bilo dosta da prepozna nezamjenjivu ulogu, koju pojam dijela ili istovrsne stvari ima u Aristotelovoj definiciji neprekidnine.

2.8. Protiv beskonačne djeljivosti crte

Nakon svojih prigovora Aristotelovu razumijevanju neprekidnine Petrić je pristupio ključnom Aristotelovu primjeru za neprekidninu – crti. S kojom svrhom? Da bi obeskrjepio dokaze, »kojima je <Aristotel> nastojao potkrijepiti beskonačnu djeljivost neprekidnine i osporiti nedjeljive crte.«¹⁷¹

Petrićevo se polazište ne razlikuje od Aristotelova: »što sam <Aristotel> tvrdi: crta nije sastavljena od točaka.«¹⁷² Ali mu se cilj itekako razlikuje od Aristotelova: »Najviše od svega nijećemo ono što najviše od svega tvrde i on <Aristotel> i sinovi geometričarā: crta se može dijeliti uvijek i u beskonačnost ili se može dijeliti na uvijek djeljivo.«¹⁷³ Tu je Cresanin, a da nije u pravu, još jednom ponovio da ni Aristotel ni matematičari nijednim razlogom nisu dokazali beskonačnu djeljivost crte, ali je nabrojio još tri razloga protiv očitovanja potencijalne beskonačnosti: »osjetilo i narav same stvari i shvaćanje ljudskoga uma«¹⁷⁴. Time je Cresanin pripremio teren za svoje novo rješenje: »Crta je najjednostavnija stvar.«¹⁷⁵ Ali – što se s tim rješenjem može učiniti bilo u matematici bilo u filozofiji? I kako se ono može razumjeti?

Što je Petrić htio postići tom tvrdnjom o crti, postalo je jasno tek kad je uveo pojam nedjeljive i najmanje crte: »Ništa ne priječi da definicija nedjeljive i najmanje crte bude primjerena crti općenito,

¹⁶⁹ Aristoteles, *De insecabilibus lineis*, u: Aristoteles, *Opera omnia* IV (Hildesheim – New York: Georg Olms Verlag, 1973), str. 47–53, na str. 47.

¹⁷⁰ Patricius, *Pancosmia*, f. 67.2.

¹⁷¹ Patricius, *Pancosmia*, f. 67.2.

¹⁷² Patricius, *Pancosmia*, f. 67.2.

¹⁷³ Patricius, *Pancosmia*, f. 67.2.

¹⁷⁴ Patricius, *Pancosmia*, f. 67.2.

¹⁷⁵ Patricius, *Pancosmia*, f. 67.2.

te kako pravoj tako i zakrivljenoj crti po vrsti.«¹⁷⁶ Uz nazivak *atomos et minima linea* služi se Cresanin, i to u istom stupcu, i drugim nazivcima *minima et atomos linea*, *atomos linea*, *indivisibilis linea*, *indivisibilis et minima linea*, kad pomišlja na veličinu poseže za nazivkom *minima magnitudo* (68.1), ali najčešće koristi nazivak »najmanja crta« (*minima linea*). Odredbeno je svojstvo najmanje crte da je ona nedjeljiva kvantiteta: »Najmanja crta, osim gola imena, ima i nešto vlastito: da se ne može dijeliti, a kamoli da bi se mogla dijeliti u beskonačnost.«¹⁷⁷ Cresanin dodatno razjašnjava da najmanju crtu treba razlikovati od točke. Naime, nedjeljivost crte i nedjeljivost točke dvije su različite nedjeljivosti: »Točka je nedjeljiva kao međa, a crta kao omeđena <kvantiteta>.«¹⁷⁸ Tu Petrić otkriva da izvrsno razlikuje među i ono što je omeđeno međom, što je bitna pretpostavka da bi se mogao razumjeti Aristotelov pojam neprekidnine.

Možda najvažnije, Cresanin ne zaobilazi temu kako on zamišlja najmanju crtu: »Ništa ne priječi da, kao što je dana najmanja prava crta, bude dana i najmanja kružna.«¹⁷⁹ Za Petrića, dakle, nema povlaštena oblika najmanje crte.

Pri nizanju argumenata protiv beskonačne djeljivosti crte Petrić se jednom pozvao i na Aristotelovu tvrdnju: »Takva pak podjela niti je ikad izvedena zbiljski (*in actum*) niti se kasnije može izvesti.«¹⁸⁰ Da se beskonačna dioba crte ne smije pojmiti aktualno, nego da je ona potencijalno beskonačni postupak, to Aristotel doista tvrdi – u raznim inačicama. Najopćenitije: »A bjelodano je da je svaka neprekidnina djeljiva na one stvari koje su uvijek djeljive.«¹⁸¹ Naprotiv, Petrić hoće i ustraje da bi takva beskonačna dioba crte bila aktualna – *in actum*! Kad potom Petrić upozorava da i Aristotel i matematičari aristotelovci, baveći se beskonačnošću, rade uvijek s konačnim veličinama (*finitae magnitudines*),¹⁸² to je novi oblik Petrićeva nerazumijevanja potencijalne beskonačnosti

¹⁷⁶ Patricius, *Pancosmia*, f. 67.3.4.

¹⁷⁷ Patricius, *Pancosmia*, f. 67.4.

¹⁷⁸ Patricius, *Pancosmia*, f. 67.4.

¹⁷⁹ Patricius, *Pancosmia*, f. 67.4.

¹⁸⁰ Patricius, *Pancosmia*, f. 67.4.

¹⁸¹ ARIST. Ph. 231b.15–16.

¹⁸² Patricius, *Pancosmia*, f. 67.2.

kako ju je uveo Aristotel. Aristotel potencijalnu beskonačninu i definira s pomoću beskonačnog niza konačnih veličina – »kao dan ili kao natjecanje«¹⁸³, svaki put konačan dan, ali i uvijek i opet različit dan. Aristotel doista u svakom koraku promatra konačne veličine, ali i zahtijeva: posljednjega koraka nema! Gdje Aristotel promatra potencijalno beskonačno dijeljenje crte, ondje bi Petrić htio ustanoviti da je ta dioba aktualna.

2.9. Ponovno protiv kontinuiranosti vremena

Tijekom raspre s Aristotelom oko neprekidnine u »De spacio mathematico.« Petrić je samo jednom spomenuo vrijeme: »U ovoj stvari vrijeme ne igra nikakvu ulogu. Niti se uzajamno mjere, niti su istoga roda, niti je ispravno uspoređivati vrijeme s veličinom, što smo dokazali u *Discussiones peripateticae*.«¹⁸⁴ Uputio je, dakle, na svoj raniji sraz s Aristotelom o obilježjima vremena, a on se zbio na stranicama četvrte knjige četvrtoga sveska, posebno u njezinu odjeljku »De temporis infinitate«.

Petrić je pritom ciljao na ovaj svoj zaključak: »Stoga je netočno da se vrijeme može uvijek dijeliti, beskonačno dijeliti. Netočno je također da je vrijeme kontinuirano. Treće je netočno da je vrijeme takvo kvantitativno, i točnije je učinjen predikament vremena, različit od kvantitete.«¹⁸⁵

U odjeljku »De temporis infinitate« proučio je Cresanin vrijeme s obzirom na četiri obilježja: beskonačnost, slijed, kontinuiranost i vječnost (*infinitas, successio, continuatio* ili *continuitas, aeternitas*). Ondje je osporio neprekinutost vremena i kretanja, kako ih je Aristotel obrazložio u *Fizici* i *Metafizici*. Time je izrijekom pokušao osporiti zamašite Aristotelove rezultate u šestoj knjizi *Fizike*. Naime, Aristotel je ondje dokazao upravo suprotno: vrijeme, kretanje i staza kretanja istovrsni su; sve troje su kontinuirani.

¹⁸³ Usp. npr. ARIST. Ph. 206a.21–25.

¹⁸⁴ Patricius, *Pancosmia*, f. 67.2.

¹⁸⁵ Usp. ovdje: *Discussionum Peripateticarum tomus quartus, liber I–V*, str. 237.26–29.

2.10. Pokušaj 'računa' s beskonačninama

Raspra s Aristotelom oko beskonačne djeljivosti crte poslužila je Petriću da priđe novoj temi – svojevrsnu 'računu' s beskonačninama. Mogu li se beskonačnine među sobom razlikovati? Kako se mogu beskonačnine uspoređivati? I tima slična pitanja. Do te je teme Petrić došao kad je želio upozoriti na »mnoge nemoguće stvari« (*impossibilia multa*), koje slijede iz beskonačne djeljivosti crte. Cresanin je pritom nanizao četiri takve »nemoguće stvari«:

1. Sve su crte međusobno jednake.
2. Konačna crta jednaka je crti protegnutoj u beskonačnost.
3. Dio crte jednak je cijeloj crti.
4. Dvije beskonačnine nisu međusobno jednake.¹⁸⁶

Zašto su sve crte međusobno jednake? Dvije nejednake crte dijele se, upozorava Petrić, u jednaku beskonačnost (*aequale infinitum*): »Beskonačina od beskonačnine nije ni veća ni manja.«¹⁸⁷ A ako se njihovom diobom postiže jednaka beskonačnost, i one su nužno jednake. Tu Petrić kao da uključno tvrdi: sve beskonačnine imaju jednak broj članova; izraženo matematičkom terminologijom s kraja 19. stoljeća: sve beskonačnine imaju isti kardinalni broj.

Obrazloženje koje je primijenio na dvije nejednake crte može se primijeniti i na odnos između konačne i beskonačne crte. Za Petrića se »crta protegnuta u beskonačnost« (*linea protracta in infinitum*) dijeli u istu onu beskonačnost u koju se dijeli svaka konačna crta. Odatle slijedi njihova jednakost.

Što pak vrijedi za dvije nejednake konačne crte, vrijedi za konačnu crtu i njezin dio: »Dio crte bit će jednak cijeloj crti.«¹⁸⁸ A to izrijeком proturiječi petom aksiomu Euklidovih *Elementa*: »Cjelina je veća od dijela.«, kao i četvrtom aksiomu Petrićeve *Nove geometrije*: »Svaki je dio manji od cjeline.«¹⁸⁹

¹⁸⁶ Patricius, *Pancosmia*, f. 67.2.3.

¹⁸⁷ Patricius, *Pancosmia*, f. 67.2.

¹⁸⁸ Patricius, *Pancosmia*, f. 67.2.

¹⁸⁹ Patrici, *Della nuova geometria*, str. 4: »IV. Ogni parte è minor del tutto.«

Osim toga, apsurd se pojavljuje i u drugom smjeru: »Dvije beskonačnine neće biti međusobno jednake.«¹⁹⁰ Petrić je u tu svrhu proučio sljedeći primjer. Promotrimo dvije crte; prva je duga jednu stopu, a druga dvije stope. Druga će, »po zdravoj pameti, po općem suglasju geometričarā« (*certe ex sensu communi, ex geometrarum omnium consensu*), biti dvaput veća od prve. Raspolovimo dužu crtu. Polovica duže crte bit će jednaka kraćoj crti. Ako sad podijelimo kraću crtu i polovicu duže crte u beskonačnost, te se diobe neće razlikovati, podrazumijeva se, po broju diobenih članova. Kraća crta i polovica duže crte imat će jednaku beskonačnu diobu. Istodobno, dijeljenje crte od dvije stope bit će, kako formuliira Petrić, »za jednu stopu veće od« dijeljenja crte koja je duga jednu stopu. To bi se moglo razumjeti: beskonačna dioba crte od dvije stope imat će jedan diobeni član više od beskonačne diobe crte od jedne stope. Prema tomu, dvije beskonačnine neće biti međusobno jednake.¹⁹¹ A to je, zaključuje Petrić, nemoguće.

Tu Petrić nastupa s dalekosežnim filozofskim prigovorom, prigovorom kojim osporava Aristotelovo razlikovanje *potentia-actus*: »Dvije crte, koje se mogu dijeliti u beskonačnost, aktualno su podijeljene u beskonačnost. I tako će potencija i akt biti isto.«¹⁹² Dakle, Petrić prvo tvrdi da se potencijalna dioba u beskonačnost od aktualne diobe u beskonačnost ne razlikuje. A čim je zaniijekao razliku između potencijalno beskonačne i aktualno beskonačne diobe crte, on – ni manje ni više – u drugom koraku dokida Aristotelovo razlikovanje između potencije i akta. Kako Petrić dokazuje prvi korak?

»One dvije crte – crte su aktualno. Neka se podijele. Tada će dijelovi obiju crta biti crte aktualno. Ako se dioba nastavi u beskonačnost, dijelovi nastali uvijek beskonačnim dijeljenjem, bit će crte aktualno. Dakle, u tim se dijelovima akt neće ništa razlikovati od potencije. Dakle, potencija i akt su isto.«¹⁹³

Ključ za ocjenu Petrićeva postupka nalazi se u izričaju »ako se dioba nastavi u beskonačnost« (*et divisione in infinitum proce-*

¹⁹⁰ Patricius, *Pancosmia*, f. 67.3.

¹⁹¹ Patricius, *Pancosmia*, f. 67.2.3.

¹⁹² Patricius, *Pancosmia*, f. 67.3.

¹⁹³ Patricius, *Pancosmia*, f. 67.3.

dente). U kakvu beskonačnost? Kako? Ako se proces diobe zamišlja kao potencijalno beskonačni postupak, taj se proces diobe ne zaustavlja, a budući da se ne zaustavlja, ne može se izjednačiti ono što se dogodilo prije zaustavljanja s onim što se tek može zamisliti da će se dogoditi nakon zaustavljanja. I u tom se dokazu očituje da Petrić beskonačno dijeljenje crte razumijeva aktualno, a ne – poput Aristotela – potencijalno. Uz to, iako bi ga primjeri mogli uputiti i na drugačiji zaključak, Petrićevo je polazište da postoji jedna i samo jedna vrst beskonačnosti: aktualna.

2.11. *Petrićev pojam neprekidnine:*

Geometrija i aritmetika u Petrićevoj genealogiji znanosti

Na samom kraju knjige »De spacio mathematico« Petrić je izložio vlastitu genealogiju znanosti. U toj je genealogiji matematika prije prirodoslovlja, prirodoslovlje prije praktične filozofije, a unutar matematike i prirodoslovlja discipline su također poredane po starini.

Pristupajući tom zadatku, Petrić je napokon ponudio tri vlastita uvida o neprekidnini. Prvi je put zapisao kako on razumijeva neprekidninu i prekidninu: »Neprekidnina je, tvrdimo, ono što se proteže, a prekidnina ono što se od neprekidnine odsijeca.«¹⁹⁴ Nakon toliko uloženoga napora protiv Aristotelove definicije neprekidnine, za Petrića je neprekidnina isto što i – protežnina! Preslabo? Svakako, izvan izvornog Aristotelova horizonta pitanja tj. mimo odnosa među istovrsnim stvarima! A prekidnina nastaje od neprekidnine odsijecanjem, dakle dijeljenjem, koje, odmah upozorava Petrić, nije beskonačan postupak.

Drugo, temeljno je obilježje neprekidnine njezina aktualna egzistencija: »Neprekidnina uvijek postoji aktualno; umom se ni aktualno ni potencijalno ne da dijeliti, nego se da samo zamišljati podijeljenom.«¹⁹⁵ Što znači ovo »uvijek«, a što pak znači da se neprekidnina »umom ne da potencijalno dijeliti nego samo zamišljati podijeljenom«? Petrić je uvjeren da je u »De spacio

¹⁹⁴ Patricius, *Pancosmia*, f. 68.1: »Continuum autem asserimus esse id quod extenditur, discretum vero quod de continuo desecatur.«

¹⁹⁵ Patricius, *Pancosmia*, f. 68.1.

physico«, prvoj knjizi svoje *Pancosmije*, dokazao aktualnu egzistenciju najveće neprekidnine – beskonačnoga prostora koji se od međe svijeta proteže prema van. Kako u prirodi i stvarima postoje opreke tj. uz najveće postoji i najmanje, aktualno postoji i najmanja neprekidnina. Time Petrić naknadno ukrepljuje svoj zaključak o *najmanjoj crti*.

Treće, neprekidnina postoji po naravi – za razliku od prekidnina – pa je s oslonom na tu opreku moguće podrobno opisati odnos neprekidnina i prekidnina: »Očito, neprekidnina je po svojoj naravi starija i prije svakog dijeljenja. Dijeljenjem i rasijecanjem neprekidnina, što je učinjeno snagom ljudskoga razmišljanja, nastao je broj. I odatle je očito zašto su stari, prije nagađajući nego znajući uzrok, broj nazvali diskretnom kvantitetom. I očito, kontinuirana je kvantiteta po naravi, a broj je djelo ljudskoga razuma. I u tijelima svijeta, međusobno odijeljenima, kontinuirana je kvantiteta po naravi. I jasno izlazi: neprekidnina je starija od prekidnina. Jer nikojom silom ne može nastati nikakvo prekidanje, osim ako nije prethodila neprekidnina.«¹⁹⁶

U skladu s tim trima uvidima Petrić je zaključio: geometrija ili znanost o neprekidninama (*continuorum scientia*) po naravi je starija od aritmetike ili znanosti o prekidninama (*discretorum scientia*). S istom metodologijom Petrić je nastavio i dalje graditi svoju genealogiju znanosti:

1. prostor je prije svega, prema tome i prije stvari; dakle, matematika kao znanost o prostoru (*spatii scientia*) po naravi je prije prirodoslovlja (*physiologia*);
2. djela i trpnje ljudi dolaze nakon djela prirode; dakle, prirodoslovlje je po naravi starije od praktične filozofije.¹⁹⁷

Ipak, Petrić je svojim čitateljima ostao dužan razjasniti zašto je u prijeporu o starini neprekidnina i prekidnina iznenada promijenio stav. Jer, priklanjajući se pitagorovskoj tradiciji, na početku knjige »De spacio mathematico« tvrdio je bez okolišanja: »Neprekidnina i prekidnina su istodobno. Niti je jedna prije druge, [...]«¹⁹⁸ A na

¹⁹⁶ Patricius, *Pancosmia*, f. 68.2.

¹⁹⁷ Patricius, *Pancosmia*, f. 68.2.

¹⁹⁸ Patricius, *Pancosmia*, f. 63.3.

kraju te iste knjige, ponovo uz tumačenje kako nastaje broj, dakle unutar istoga konteksta, zaključio je suprotno: »Neprekidnina je starija od prekidnine.«¹⁹⁹ Otkud oprečne tvrdnje o istoj temi u istoj knjizi? Svakako, za redakciju teksta Petrić je imao vremena – pune četiri godine od objavljivanja djela *De rerum natura libri II priores* do objavljivanja *Nove sveopće filozofije*. Čini se stoga da je Petrić u svom tekstu želio zadržati dva sloja: prvi s prigovorima Aristotelu, u kojem mu je oslonac na pitagorovsku tradiciju bio prihvatljiv, i drugi s vlastitom definicijom neprekidnine.

Bez polemičkoga žara pri sastavljanju genealogije znanosti, Petrić je na samom kraju knjige »De spacio mathematico« izložio svoje vlastite stavove o neprekidnini, nažalost tek uz štura obrazloženja:

1. neprekidnina je protežnina;
2. neprekidnina postoji jedino aktualno; zato su najveća i najmanja neprekidnina aktualne;
3. neprekidnina postoji po naravi, i to u dvama područjima: matematici i svijetu; zato je po naravi starija od prekidnine.

Usporede li se Petrićeve odredbe neprekidnine s Aristotelovom definicijom, postaje posve jasnim razlog Petrićeva osporavanja Aristotelove definicije: protivljenje potencijalnoj beskonačnini.

Genealogiju znanosti Petrić je započeo graditi uz pomoć svoga razumijevanja neprekidnine i prekidnine. Da bi je dovršio, u nju je ugradio i svoje razumijevanje prostora, svjetlosti, tvari i ljudskih čina. Premda je s više strana uputio prigovore Aristotelovu pojmu neprekidnine, Petrić je geometriji kao znanosti o neprekidninama dodijelio prvo mjesto u svojoj genealogiji znanosti. Ujedno je prihvatio da neprekidnina postoji – kao protežnina; aktualno, a ne potencijalno; po naravi, a ne snagom ljudskoga razmišljanja; u dvama područjima: u matematici i svijetu.

3. Prvi nacrt Petrićeve filozofije prirode

Što je Frane Petrić postigao kritičkim čitanjem Aristotelovih prirodnofilozofskih spisa, ponajviše triju djela: *Fizike*, *O nebu* i *O nastajanju i propadanju*? Najbolje odgovore nude stranice četvrtoga sveska *Peripatetičkih rasprava*.

¹⁹⁹ Patricius, *Pancosmia*, f. 68.2.

Nastupio je za aktualnu, a protiv potencijalne beskonačnosti u matematici i prirodi.

Založio se da se matematika i prirodna filozofija potpuno odvoje – jer nije moguće iz matematičkih počela izvoditi zaključke o prirodnim stvarima.

Prvi je put zaključio da postoje najveća i najmanja prirodna veličina.

Usprotivio se Aristotelovu stavu da kretanju po kružnici pripada povlašteno mjesto među svim kretanjima.

Prigovorio je Aristotelu da je sfernu vatru kao peti, nedodirljivi i nevidljivi element jednostavno izmislio. Taj Petrićev stav možda najbolje očituje kako je razmišljao o osjetu, opažaju i pokusu.

Prvi je put uključio nebo u svoje naučavanje o elementima – radi svjetlosti i topline.

Izostavio je vatru s popisa sublunarnih elemenata koji sudjeluju u transmutaciji.

Osporio je cijeli Aristotelov nauk o postojanju prirodnih mjesta za elemente i o prirodnoj težnji elemenata prema tim mjestima. Zakone mehanike trebalo je, dakle, potražiti izvan Aristotelove filozofije prirode.

Nastajanje je opisao kao prekid, protivno aristotelovcima koji ga opisuju s pomoću kontinuiranoga procesa.

Prvi je put raspravljao o odnosu jedinke i vrste, što ga, uz ostale tematski srodne uvide, promiče u kasnorenesansnoga filozofa biologije.

U opreci spram Platona i Aristotela, tvrdio je da u nebu nema povlaštenih smjerova.

U četvrtom svesku *Peripatetičkih rasprava* Petrić je izradio prvi nacrt svoje prirodne filozofije, učinivši prvi korak prema vlastitom filozofskom sustavu. Ali je već pri tom prvom koraku bilo jasno da će u njegovu filozofskom sustavu prirodnoj filozofiji pripasti odlikovano mjesto. Kao što joj je, po Petrićevu mišljenju, već pripao u Aristotelovu filozofskom sustavu.*

* Ovaj uvod u mnogom preuzima iz mojih ranijih članaka »Petrićeva prosudba Aristotelove prirodne filozofije« (1997) i »Petrićevi prigovori Aristotelovu pojmu neprekidnine« (2010), a nove uvide izlaže na str. LIII–LVIII, LXV–LXXIV, LXXVII–LXXVIII.

FRANCISCI
PATRICII
DISCVSSIONVM
Peripateticarum

TOMI IV.

Quibus ARISTOTELICÆ Philosophiæ vniuersa
Historia atque Dogmata cum VETERVM
Placitis collata, eleganter & erudi-
tè declarantur.

*OPERIS veteri rerum nouitate gratissimi Argumenta
sequens docebit pagina.*

BASILEAE

AD PERNEAM LECYTHVM
CAESAREO PRIVILEGIO SVFFVSAM.

CIO IO XXCL

*

Naslovnica *Discussionum peripateticarum t. IV*

FRANE PETRIĆ
PERIPATETIČKE RASPRAVE
u 4 SVESKA

u kojima se vješto i učeno objašnjavaju sveukupna
povijest i učenja ARISTOTELOVE filozofije
uspoređeni s mišljenjima STARIH.

Sadržaj DJELA vrlo cijenjenog zbog stare novosti stvari
izložiti će sljedeća stranica.

Svjetiljka nogama mojim
riječ je Tvoja¹

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU
U BASELU
KOD PIETRA PERNE
S CARSKOM DOZVOLOM
1581.

¹ Usp. Ps 119,105

TOMORVM QVATVOR
Argumenta.

TOMVS I.

De A R I S T O T E L I S Vita, Moribus, Libris, Auditorib. Sectatoribus, Expositoribus, Interpretibus, Sectis, philosophandi ratione, libris tredecim differit.

TOMVS II.

Aristotelis cum Platone alijsq; veteribus Philosophis, à multis promissam, à nemine editam, in omni philosophiæ genere CONCORDIAM, libris octo continet.

TOMVS III.

Aristotelis cum Platone alijsq; veteribus, à nemine promissam vel editam DISCORDIAM libris septem persequitur.

TOMVS IV.

Aristotelis Dogmatum CENSURAM philosophicam libris decem instituit.

() z

Sadržaj svih četiriju svezaka knjige Frane Petrića:
Discussionum peripateticarum tomi IV

SADRŽAJ ČETIRIJU SVEZAKA

Svezak I

Raspravlja u trinaest knjiga o ARISTOTELOVU životu, običajima, knjigama, slušateljima, sljedbenicima, izlagačima, tumačima, sljedbama i o načinu filozofiranja.

Svezak II

Sadrži u osam knjiga SLAGANJE Aristotela s Platonom i drugim starim filozofima u svakom rodu filozofije, koje su mnogi obećali, a nitko nije objavio.

Svezak III

Slijedi u sedam knjiga NESLAGANJE Aristotela s Platonom i drugim starima koje nitko nije ni obećao, ni objavio.

Svezak IV

Izlaže u deset knjiga filozofsku OCJENU Aristotelovih učenja.

Petrićev portret iz 1580. godine, otisnut u knjizi *Discussionum peripateticarum tomi IV* na str. 1v.

ZA FILOZOFIJU

Franciscus Patricius
DISCUSSIONUM
PERIPATETICARUM
TOMUS QUARTUS
(Liber I-V)

Frane Petrić
PERIPATETIČKE
RASPRAVE
SVEZAK ČETVRTI
(Knjiga I.-V.)

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

[361]

FRANCISCI PATRITII
DISCUSSIONUM PERIPATETICARUM
TOMUS QUARTUS

Aristotelis dogmatum Censuram continens

BASILEAE
AD PERNEAM LECYTHUM
MDXXCI

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

[361]

FRANE PETRIĆ
PERIPATETIČKE RASPRAVE
SVEZAK ČETVRTI

koji sadrži ocjenu Aristotelovih učenja

U BASELU
KOD PIETRA PERNE
1581.

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

TOMI QUARTI LIBRORUM ELENCHUS

- Liber I. De principiis rerum naturalium
Liber II. De privatione et forma
Liber III. De materia prima
Liber IIII. De mundi temporisque aeternitate
Liber V. De motus aeternitate
Liber VI. De coeli aeternitate essentiaque
Liber VII. De elementis primus
Liber VIII. De elementis secundus
Liber IX. De generatione et corruptione
Liber X. De sex coeli distantis

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

SADRŽAJ KNJIGA ČETVRTOG SVESKA

- Knjiga I. O principima prirodnih stvari
- Knjiga II. O lišenosti i formi
- Knjiga III. O prvoj materiji
- Knjiga IV. O vječnosti svijeta i vremena
- Knjiga V. O vječnosti kretanja
- Knjiga VI. O vječnosti i biti neba
- Knjiga VII. O elementima knjiga prva
- Knjiga VIII. O elementima knjiga druga
- Knjiga IX. O nastajanju i propadanju
- Knjiga X. O šest smjerova neba

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

AD BENEDICTUM MANZOLIUM
EPISCOPUM REGIENSEM

Hosce X Discussionum mearum peripateticarum libros, prae-
 5 sul optime atque eruditissime, tibi do ac dico, amico vero ac veteri. Memoria tenes idque saepe refers, dum Patavii philosophiae gratia uterque essemus annis ab hinc vigintiocto, occulto quodam genio utrumque et trahente et impellente in amicitiam nos convenisse. Quam et ego semper ex animo colui et idem te fecisse video. Neque enim locorum distantia, qua tu quidem per Italiam perque Galliam, ego vero per Dalmatiam, per Graeciam, per
 10 Asiam, ac demum per Hispaniam atque Galliam disiuncti postea semper fuimus, potuit eam oblivioni tradere, neque ex animis nostris eradere fortuna dispar, quae te in arduis semper negotiis ac magnis, magnorum principum habuit, donec ad eam dignitatem, qua nunc frueris, longe merito es evector. Ego vero pauperie pressus, dum aliena commoda curo, mea non curo, continuis itineribus terraque marique exercitus, Cyprica clade oppressus atque ingratisimorum pessimorumque hominum fraudibus insidiisque circumventus, Mutinae in patria tua te absente apud
 20 veteres amicos apudque Alexandrum Baranzonum equitem ac Tarquiniam Molziam, singularem totius saeculi foeminam, primum resedi, postea e marinis fortunaeque fluctibus in hunc portum sum devector, ubi te saepius reviso fruorque.

Huc postquam veni et studiis meis me reddidi et scripta a me
 25 iam olim quaedam in manus resumpsi, quantum potui polivi. Ea quoniam philosophiae studiosis profutura speravi, in publicum exire volui. Ea sunt post primum Venetiis editum tres alii Discussionum peripateticarum tomi. Quartum hunc ex ordine
 30 tuo nomine insignitum volo. In eo quaestiones aliquot Aristotelicae agitantur. Si quid in iis ex veritate dictum pro tua doctrina singulari iudicaveris, non frustraneam operam me navasse cre-

BENEDETTU MANZOLIJU BISKUPU REGGIO EMILIJE

Ovih deset knjiga mojih *Peripatetičkih rasprava*, predobri i ve-
 oma obrazovani biskupe, dajem i posvećujem tebi, starom i istin- 5
 skom prijatelju. Sjećaš se i to često pričaš da smo sklopili prijatel-
 jstvo dok smo jedan i drugi prije 28 godina bili u Padovi zbog
 filozofije, jer je i jednog i drugog vukao i gonio neki tajni demon.
 To <prijateljstvo> sam i ja uvijek od sveg srca njegovao i vidim
 da si i ti to isto učinio. Nije ga mogla zaboravu predati niti uda- 10
 ljenost mjesta kojom smo kasnije uvijek bili razdvojeni, ti doista
 po Italiji, po Francuskoj, ja pak po Dalmaciji, Grčkoj, Aziji i ko-
 načno Španjolskoj i Francuskoj, niti ga je iz naših duša <mogla>
 izbrisati različita <nam> sreća koja je tebe zadržavala uvijek u
 teškim i velikim poslovima velikih prinčeva, dok nisi bio potpu- 15
 no opravdano uzdignut do onog uglednog položaja na kojem si
 danas. Ja pak pritisnut siromaštvom, dok se brinem za tuđi pro-
 bitak ne brinem se za svoj, mučeći se neprestanim putovanjima
 po zemlji i moru, na Cipru shrvan nevoljom te okružen preva-
 rama i zamkama najnezahvalnijih i najgorih ljudi, prvo sam se 20
 zaustavio u Modeni, tvojoj domovini, dok si ti bio odsutan, kod
 starih prijatelja, kod viteza Aleksandra Baranzona i Tarkvinije
 Molze izuzetne žene cijelog stoljeća; potom su me valovi morski
 i valovi sudbine dovezli u ovu luku gdje te češće viđam i uživam
 u tvom društvu. 25

Pošto sam ovamo došao i predao se svojim studijima, ponovo
 sam uzeo u ruke neke moje nekadašnje spise i dotjerao ih koliko
 sam mogao. Budući da sam se nadao da će koristiti onima koji se
 bave filozofijom, htio sam <s njima> izaći u javnost. To su, nakon
 što je prvi svezak izdan u Veneciji, tri druga sveska *Peripatetič-* 30
kih rasprava. Ovaj četvrti po redu želim da bude urešen tvojim
 imenom. U njemu se raspravlja nekoliko Aristotelovih pitanja.
 Ako prema svojoj izuzetnoj učenosti prosudiš da je u njima ne-

AD BENEDICTUM MANZOLIUM

dam. Sin quid acutius non introspexi, scito animum non defuisse neque deesse veritatis in philosophia indagandae. Quaecumque id sit, tu animo amico ea suscipe, ac Patricium tuum memoria serva.

što rečeno po istini, neću smatrati da sam se uzalud trudio. Ako pak nešto nisam točnije razabrao, znaj da nije nedostajalo i da ne nedostaje želje da se istraži istina u filozofiji. Kakvo god to bilo, primi prijateljskom dušom i sačuvaj u sjećanju svojeg Petrića.

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

DISCUSSIONUM PERIPATETICARUM
TOMI IIII LIBER I

De principiis rerum naturalium

5 Pertractatis a nobis iis omnibus, quae ad concordiam atque
etiam discordiam Aristotelis cum Platone vetustioribusque phi-
losophis pertinerent duobus antecedentibus librorum tomis, ad
propriam iam Aristotelis philosophiam ac eius propria dogmata
discutienda descendendum esse videtur. Eius autem philosop-
10 hiae partes quatuor fuerant praecipuae. Naturalis, divina, civilis,
logica. In hac quidem a discipulo Theophrasto, charissimo, pra-
ecipuo, est desertus. A Stoicis etiam vellicatus magnopere. Ab
iisdem etiam in civili, ab Epicuro, a Platone, a Pythagora Pytha-
goreisque est superatus. In divina vero Platonis, Pythagoreorum,
15 Aegyptiorum, Chaldaeorumque longo intervallo a tergo relictus,
ne vestigia quidem consequitur aut attingit. Naturalis autem pars
eum longe inclytum fecit.

In qua quidem tametsi a Theophrasto eodem multis in par-
tibus sit derelictus, a Xenarcho, a Boetho, ab Athenaeo, ab ali-
20 is multis etiam Platonis, Plotino, Proclo, aliis sit reprehensus:
attamen ab Averrois aetate, a CCCC scilicet annis ad nostra tem-
pora, prae caeteris omnibus mortalibus eum excelluisse commu-
nis hominum et opinio et consensus fuit.

Ea naturalis philosophia omnis comprehensa est LII totis
25 libris, qui, de multis quos conscripserat, supersunt. Ii sunt a
quibusdam DCXVIII capitibus distincti. His tam numerosis et
capitibus et libris non plura quam novem omnino generalia the-

PERIPATETIČKE RASPRAVE SVEZAK IV. KNJIGA 1.

O počelima prirodnih stvari

Nakon što smo u prethodna dva sveska raspravili o svemu što bi se ticalo slaganja i neslaganja¹ Aristotela s Platonom i sa starijim filozofima, čini se da se treba spustiti na raspravljanje o samoj Aristotelovoj filozofiji i o njezinim vlastitim naucima. Četiri su dijela njegove filozofije bila najvažnija: prirodna filozofija, božanska, građanska i logika. U ovoj <logici²> ga je napustio njegov najdraži učenik, izvrsni Teofrast. Stoici su ga jako čerupali, ti isti, Epikur, Platon, Pitagora i pitagorovci nadvisili su ga također i u građanskoj filozofiji. U božanskoj filozofiji tako je daleko zaostao iza leđa Platona, pitagorovaca, Egipćana i Kaldejaca da im ni tragove ne slijedi niti ih stiže. Dio pak prirodne filozofije učinio ga je veoma slavnim.

Premda ga je upravo u njoj u mnogim dijelovima napustio isti Teofrast, a pobijali su ga Ksenarh, Boet, Atenej i drugi, kao i mnogi platoničari: Plotin, Proklo i drugi, ipak je od vremena Averroesa, od prije 400 godina, sve do našeg doba bilo opće mnijenje i suglasje ljudi da se Aristotel izdigao iznad svih ostalih smrtnika.

Ta cijela prirodna filozofija obuhvaćena je u 52 cjelovite knjige koje su preostale od mnogih koje je napisao. Neki su ih razdijelili u 618 poglavlja. U ovim tako brojnim poglavljima i knjigama raspravlja se samo o devet općih teorema ili teza, ili ih više voli

¹ Usp. naslove drugog i trećeg sveska *Peripatetičkih rasprava*: II. sv. Aristotelis et veterum philosophorum concordiam continens i III. sv. Aristotelis et veterum philosophorum discordiam continens.

² Usp. npr. Bobzien Susanne, Wholly hypothetical syllogisms, *Phronesis*. A Journal for Ancient Philosophy, str. 87–137, 2000. I Bochenski Joseph, *La logique de Théophraste*, Librairie de l'Université 1947. Reprint New York, Garland 1987.

oremata seu theses, seu problemata mavis nuncupare, pertractantur. Ea sunt: de principiis naturalium rerum; de communibus naturalium rerum accidentibus; de coelo; de elementis; de actione eorum et passione; de exhalatione; de plantis; de animalibus; 5 de anima. Singula haec novem theoremata si vita atque ocium supersit, erunt a nobis diligenter discutienda, ut quam magnus Aristoteles, quam admirandus vir fuerit, quam vera, quam exacta eius naturalis philosophia sit, quam merito, quam acri et examineⁱ et iudicio sint eam sectatores, eius innumerabiles admirati, 10 liquido innotescat.

Inter ea theoremata primum est discutiendum illud quod reliquis praeposuit Aristoteles, et consensu Peripati totius praeire debet. Id autem est theorema de principiis. Quod quidem theorema tanti Aristoteles fecit, ut in principiis contemplandis, tractandis, 15 scribendis, laborem atque operam maximam consumpserit. Ad cuius rei testimonium non enumerabo capita quibus ea est prosecutus, quae innumera sunt, sed sat erit libros integros indicasse, qui universalibus his principiis occupantur vel docendis vel dedocendis. Ii sunt primus et secundus *Physicus*, primus, 20 septimus, octavus, duodecimus, terdecimus, quatuordecimus, ex iis quos vocant *Metaphysicos*. Horum maiore parte primi *Physici* toto fere primo *Metaphysico* (ita et nos appellemus) et tertiodecimo et quatuordecimo dedocemur principia quaedam. Docemur vero quaedam alia principia, parte non magna primi *Physici*, toto 25 secundo, totis 7, 8 et 12 *Metaphysico*, ita ut fere pares sint libri ab Aristotele consumpti in docendo atque in dedocendo principia. Porro horum tot librorum mole non plures quam 15 theses tractantur. Dedocentes quidem septem:

30 Prima non esse unum principium, contra Parmenidem et Melissum.

II. Non esse infinita.

ⁱ Auct. corr. ex examinae

zvati problemima. To su: o počelima prirodnih stvari, o zajedničkim akcidentima prirodnih stvari, o nebu, o elementima, o njihovom djelovanju i trpnji, o isparavanju, o biljkama, o životinjama, o duši. Tih devet pojedinih teorema trebat ćemo pažljivo raspraviti, ako nam život i slobodno vrijeme dopusti, da sa sigurnošću bude poznato, kako je velik bio Aristotel, kako vrijedan divljenja, kako je istinita i točna njegova prirodna filozofija, kako su joj se oštromnim proučavanjem i prosudbom divili bezbrojni njegovi sljedbenici. 5

Između tih teorema prvo treba raspraviti ono što je Aristotel stavio ispred ostalih <stvari> i što po složnom mišljenju čitave peripatetičke škole i treba ići naprijed. To je naime teorem o počelima. Aristotel ga je smatrao toliko važnim da je najviše rada i truda utrošio upravo na motrenje, raspravljanje i pisanje o počelima. Za dokaz te stvari neću nabrajati poglavlja u kojima je to slijedio i kojih je bezbroj, nego će biti dovoljno da naznačim cijele knjige koje se bave tim univerzalnim počelima, bilo da ih poučavaju, bilo da ih osporavaju. To su 1. i 2. knjiga *Fizike* i 1., 7., 8., 12., 13., 14. knjiga onih spisa koje zovu *Metafizika*. Među tim knjigama, u većem dijelu 1. knjige *Fizike* i u gotovo cijeloj 1. knjizi *Metafizike* (nazovimo ju i mi) i u 13. i 14. osporavaju nam se neka počela. Poučava nas se o nekim drugim počelima u nevelikom dijelu 1. knjige *Fizike*, u čitavoj drugoj, i u čitavoj 7., 8. i 12. knjizi *Metafizike*, tako da je gotovo jednak broj knjiga koje Aristotel posvećuje dokazivanju i osporavanju počela. Dalje, u mnoštvu tolikih knjiga raspravlja se samo o 15 teza. Osporavajućih teza ima sedam: 20 25

Prva je: da ne postoji jedno počelo, protiv Parmenida i Melisa.³

II. da počela nema beskonačno mnogo.⁴

³ Usp. ARIST. Ph. 185a.4–10: ἡ γὰρ ἀρχὴ τινὸς ἢ τινῶν. ὅμοιον δὴ τὸ σκοπεῖν εἰ οὕτως ἐν καὶ πρὸς ἄλλην θέσιν ὁποιανοῦν διαλέγεσθαι τῶν λόγου ἕνεκα λεγομένων (οἷον τὴν Ἡρακλείτειον, ἢ εἴ τις φαίη ἄνθρωπον ἓνα τὸ ὄν εἶναι), ἢ λύειν λόγον ἐριστικόν, ὅπερ ἀμφοτέροι μὲν ἔχουσιν οἱ λόγοι, καὶ ὁ Μελίσσου καὶ ὁ Παρμενίδου· καὶ γὰρ ψευδῆ λαμβάνουσι καὶ ἀσυλλόγιστοί εἰσιν·

⁴ Usp. ARIST. Ph. 185b.2–5: ὁ γὰρ τοῦ ἀπείρου λόγος τῷ ποσῷ προσχρῆται, ἀλλ' οὐκ οὐσία οὐδὲ τῷ ποιῷ. εἰ μὲν τοίνυν καὶ οὐσία ἔστι

III. Non esse chaos et homoeomerias contra Anaxagoram.

IV. Non esse atomos contra Democritum et Leucippum.

V. Non esse elementa haec sensibilia, contra Empedoclem, Thaleta, Anaximandrum, Anaximenem et alios quosdam.

5 VI. non esse mathemata aut numeros aut figuras contra Pythagoricos.

VII. Non esse magnum, parvum, ideas, contra Platonem.

[365] Docentes vero theses non plures quam octo:

Primo principia esse finita.

10 II. Debere esse permanentia.

III. Non ex aliis generata.

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

III. da ne postoji kaos niti homeomerije, protiv Anaksagore.⁵

IV. da ne postoje atomi, protiv Demokrita i Leukipa.⁶

V. da ovo osjetilno nisu elementi, protiv Empedokla, Talesa, Anaksimandra, Anaksimena i još nekih drugih.⁷

VI. da ne postoje matematički <predmeti>, niti brojevi, niti likovi, protiv pitagorovaca.⁸ 5

VII. da ne postoji veliko, malo ni ideje, protiv Platona.

[365] Dokazujućih pak teza ima samo osam:

Prvo: da počela ima konačno mnogo.⁹

II. da moraju biti trajna.¹⁰ 10

III. da nisu nastala iz drugih <počela>.¹¹

καὶ ποσόν, δύο καὶ οὐχ ἓν τὸ ὄν· εἰ δ' οὐσία μόνον, οὐκ ἄπειρον, οὐδὲ μέγεθος ἔξει οὐδέν·

⁵ Usp. ARIST. Ph. 203a.19–23: ὅσοι δ' ἄπειρα ποιοῦσι τὰ στοιχεῖα, καθάπερ Ἀναξαγόρας καὶ Δημόκριτος, ὁ μὲν ἐκ τῶν ὁμοιομερῶν, ὁ δ' ἐκ τῆς πανσπερμίας τῶν σχημάτων, τῇ ἀφῆ συνεχῆς τὸ ἄπειρον εἶναι φασίν·

⁶ Usp. ARIST. Ph. 213a.29–b.4: οἰόμενοι δὲ τὸ ὄν ἅπαν εἶναι σῶμα φασίν, ἐν ᾧ ὅλως μηδέν ἐστι, τοῦτ' εἶναι κενόν, διὸ τὸ πλήρες ἀέρος κενὸν εἶναι. οὐκ οὖν τοῦτο δεῖ δεικνύναι, ὅτι ἐστὶ τι ὁ ἀήρ, ἀλλ' ὅτι οὐκ ἐστὶ διάστημα ἕτερον τῶν σωμάτων, οὔτε χωριστὸν οὔτε ἐνεργεῖα ὄν, ὃ διαλαμβάνει τὸ πᾶν σῶμα ὥστε εἶναι μὴ συνεχῆς, καθάπερ λέγουσιν Δημόκριτος καὶ Λεύκιππος καὶ ἕτεροι πολλοὶ τῶν φυσιολόγων, ἧ καὶ εἴ τι ἔξω τοῦ παντός σώματος ἐστὶν ὄντος συνεχοῦς. οὔτοι μὲν οὖν οὐ κατὰ θύρας πρὸς τὸ πρόβλημα ἀπαντῶσιν, ἀλλ' οἱ φάσκοντες εἶναι μᾶλλον.

⁷ Usp. ARIST. Ph. 188b.27–30 πάντες γὰρ τὰ στοιχεῖα καὶ τὰς ὑπ' αὐτῶν καλουμένας ἀρχάς, καίπερ ἄνευ λόγου τιθέντες, ὅμως τὰναντία λέγουσιν, ὥσπερ ὑπ' αὐτῆς τῆς ἀληθείας ἀναγκασθέντες.

⁸ Usp. ARIST. Ph. 193b.31–35: περὶ τούτων μὲν οὖν πραγματεύεται καὶ ὁ μαθηματικός, ἀλλ' οὐχ ἡ φυσικοῦ σώματος πέρας ἕκαστον· οὐδὲ τὰ συμβεβηκότα θεωρεῖ ἢ τοιοῦτοις οὔσι συμβέβηκεν· διὸ καὶ χωρίζει χωριστὰ γὰρ τῇ νοήσει κινήσεώς ἐστι, καὶ οὐδὲν διαφέρει, οὐδὲ γίγνεται ψεῦδος χωριζόντων.

⁹ Usp. ARIST. Cael. 302b.26–27: φανερόν ὅτι πολλῶ βέλτιον πεπερασμένας ποιεῖν τὰς ἀρχάς,

¹⁰ Usp. ARIST. Ph. 189a.19–20: τὰς δὲ ἀρχὰς ἀεὶ δεῖ μένειν.

¹¹ Usp. ARIST. Ph. 188a.27–28: δεῖ γὰρ τὰς ἀρχὰς μήτε ἐξ ἀλλήλων εἶναι μήτε ἐξ ἄλλων, καὶ ἐκ τούτων πάντα· Citat se odnosi također na IV. i V. tezu.

IV. Non ex se invicem.

V. Ex iis omnia.

VI. Esse contraria.

VII. Esse tria: contraria duo, unum contrariis subiectum, hoc
5 materiam esse, illa privationem et formam.

VIII. Praeter haec, esse efficiens principium et finale princi-
pium.

De XV his thesibus, septem dedocentes omnino non attinge-
mus, cum aliquid sit de iis pertractatum, commentationibus iis
10 quae praecesserunt. Sed 8 docentes theses singillatim in examen
vocabimus.

Multis controversiis, contentionibus atque etiam clamoribus
in Peripateticis scholis iam multos per annos agitur quaestio
ista. An physici philosophi sit munus de principiis physicae
15 philosophiae tractare? An vero primi philosophi id muneris sit?
Vel etiam logici? Aristotelis factum et autoritas cogit omnes,
ne audeant opinari nedum promere non recte eum fecisse, qui
et physicis et primae philosophiae libris id egerit. Ratio additur
licere physico philosopho physica principia tractare: quatenus
20 scilicet ad motum sint principia, qui proprius est et physicorum
entium et physicae contemplationis proprium est subiectum.

Alii multas contra rationes adferunt et subtiles et argutas,
nonnullas etiam sophisticas, quibus probent metaphysici id offi-
cium esse. Non tamen vel mussitare audent Aristotelem non suo

IV. da nisu jedna iz drugih.

V. da je iz njih sve.

VI. da su kontrarna.¹²

VII. da ima tri počela; dva su kontrarna a jedno je u osnovi kontrarnima: to <treće> je materija, ono su lišenost i forma.¹³ 5

VIII. osim njih da postoji još eficientno počelo i finalno počelo.¹⁴

Od ovih 15 teza, onih sedam osporavajućih nećemo uopće dotaknuti jer je nešto o njima već raspravljano u onim spisima koji su prethodili.¹⁵ No osam dokazujućih teza ispitat ćemo jednu po jednu. 10

Već se mnogo godina pretresa to pitanje kroz mnoge svađe, prepirke i također vikom u peripatetičkim školama. Da li je zadatak prirodnog filozofa da raspravlja o počelima filozofije-fizike ili je to zadatak prvog filozofa ili pak logičara? Ono što je učinio Aristotel i <njegov > autoritet prisiljava sve da se ne usude ni pomisliti, a kamoli reći, da on, koji je o tome raspravljao u knjigama fizike i prve filozofije, nije dobro postupio. Dodaje se razlog da je dopušteno filozofu fizičaru raspravljati o fizičkim počelima ukoliko su to počela koja se odnose na kretanje, koje je svojstveno fizičkim bićima, i vlastiti je predmet fizičkog razmatranja. 20

Drugi pak iznose mnoge suprotne razloge i tankočutne i oštroumne, pa i mnoge sofističke da dokažu da je to zadaća <filozofa> metafizičara. No ipak se ne usuđuju čak ni promrmljati da

¹² Usp. ARIST. Ph. 188a.28–29: τοῖς δὲ ἐναντίοις τοῖς πρώτοις ὑπάρχει ταῦτα.

¹³ Usp. ARIST. Metaph. 1069b.32–34: τρία δὲ τὰ αἴτια καὶ τρεῖς αἰ ἀρχαί, δύο μὲν ἢ ἐναντίωσις, ἥς τὸ μὲν λόγος καὶ εἶδος τὸ δὲ στέρησις, τὸ δὲ τρίτον ἢ ὕλη.

¹⁴ Petrić vjerojatno misli na citat koji slijedi, naime Aristotelov termin ἀρχὴ κινήσεως – počelo kretanja. ἀρχὴ κινήσεως obično se prevodi kao *causa efficiens*: Metaph 1013b.3 [...] 1013b.11: τὰ μὲν οὖν αἴτια σχεδὸν τοσαυταχῶς λέγεται, [...] ἀλλ' οὐ τὸν αὐτὸν τρόπον ἀλλὰ τὸ μὲν ὡς τέλος τὸ δ' ὡς ἀρχὴ κινήσεως.

¹⁵ Petrić tu misli na treći svezak *Peripatetičkih rasprava* koji je posvećen neslaganju Aristotela s njegovim pretečama i kritici njihovih učenja, pa tako i kritici njihovih učenja o počelima.

loco non proprio, duobus physicis libris dum tractat, de principiis tractasse. Adeo reverentiam viri colunt reverenter, ut philosophicum velint et vi et argumentis appellari: verum non audeant, non dico inquirere, sed nominare. Audeamus nos aliquid, qui omni
 5 iuramento soluti, philosophi nomen non autoritate doctrinaque cuiusquam hominis, sed veritatis amore, studio ambimus. Qui amor, quod studium, si non philosophi nomen meretur, ne ambimus quidem.

Physicam philosophiam Aristoteles a philosophia prima
 10 multis locis distinxit, praesertim 6. *Metaphysici* (utimur enim in praesentia receptis inscriptionibus) primo capite et libri 11. capite 6. verbis utroque loco clarissimis. Primo:¹ *Si enim non est alia quaequam substantia praeter eas, quae natura constant, physica fuerit prima philosophia. Si vero est substantia aliqua immobilis; ipsa prior*
 15 *et prima philosophia et universaliter ita quod prima. Et de ente uti ens huiusce fuerit contemplari et quid est et inexistencia universaliter ut ens. Secundo vero loco:*² *Si vero physicae substantiae primae entium sunt, etiam physica prima scientiarum fuerit. Si vero alia est natura, et substantia separata et immobilis, aliam necesse est etiam scientiam*
 20 *ipsius esse et priorem physicae et universaliter priorem.*

His locis clarissima distinctio duarum scientiarum. Priore etiam prima philosophia traditur ens uti ens speculari. Et enti accidentia uti ens. Quod item principio 4. libri scripsit:³ *Est scientia quaedam, quae speculatur ens uti ens, et quae huic accidunt per se.* Hanc vero eam esse, quae ab initio horum librorum ipsi pro-

¹ εἰ μὲν οὖν μὴ ἔστι τις ἑτέρα οὐσία παρὰ τὰς φύσει συνεστηκίας, ἢ φυσικῆ ἂν εἴη πρώτη ἐπιστήμη [φιλοσοφία]: εἰ δ' ἔστι τις οὐσία ἀκίνητος, αὕτη προτέρα καὶ φιλοσοφία πρώτη, καὶ καθόλου οὕτως ὅτι πρώτη· καὶ περὶ τοῦ ὄντος ἢ ὄν ταύτης ἂν εἴη θεωρῆσαι, καὶ τί ἔστι καὶ τὰ ὑπάρχοντα <καθόλου> ἢ ὄν. [ARIST. *Metaph.* 1026a.27–32]

² εἰ μὲν οὖν αἱ φυσικαὶ οὐσαὶ πρώται τῶν ὄντων εἰσὶ, καὶ ἡ φυσικὴ πρώτη τῶν ἐπιστημῶν εἴη· εἰ δ' ἔστιν ἑτέρα φύσις καὶ οὐσία χωριστὴ καὶ ἀκίνητος, ἑτέραν ἀνάγκη καὶ τὴν ἐπιστήμην αὐτῆς εἶναι καὶ προτέραν τῆς φυσικῆς καὶ καθόλου τῷ προτέραν. [ARIST. *Metaph.* 1064b.9–14]

³ Ἔστιν ἐπιστήμη τις ἢ θεωρεῖ τὸ ὄν ἢ ὄν καὶ τὰ τούτῳ ὑπάρχοντα καθ' αὐτό. [ARIST. *Metaph.* 1003a.21–22]

Aristotel nije na pravom, na vlastitom mjestu raspravljao, dok o počelima raspravlja u dvije knjige *Fizike*. Tako s poštovanjem štiju ugled čovjeka, premda žele da ih se i po snazi i po argumentima zove filozofima, da se ne usuđuju, da kažem ne samo istraživati ono istinito, nego ni imenovati ga. Usudimo se ipak mi nešto <reći>, jer smo slobodni od svake zakletve i ne tražimo naslov filozofa na temelju autoriteta ni nauka bilo kojeg čovjeka, nego na temelju ljubavi i težnje prema istini; a ako ta ljubav i ta težnja ne zaslužuju naslov filozofa – onda ga niti ne tražimo.

Na mnogim mjestima, osobito u 6. knjizi *Metafizike* (za sada se, naime, služimo prihvaćenim naslovima) u prvom poglavlju, i u 11. knjizi u šestom¹⁶ poglavlju, na oba je mjesta veoma slavnim rečenicama Aristotel razlikovao fiziku od prve filozofije. Prvo: »Naime, ako ne postoji neka druga supstancija, osim onih koje su po prirodi složene, fizika bi bila prva filozofija; ako pak postoji neka nepokretna supstancija, ona je prije i prva filozofija i opća zato jer je prva. I ona će promatrati biće kao biće, te ono što jest i ono što mu pripada kao biću.« Na drugom mjestu: »Ako su dakle fizičke supstancije prve među bićima, fizika će biti prva među znanostima; ali ako postoji neka druga narav i supstancija koja je odvojena i nepokretna, nužno je da o njoj postoji druga znanost i da je prije fizike i da je općenito prije.«

Na ovim mjestima najjasnija je razlika između dviju znanosti. Na prvom se mjestu također iznosi da prva filozofija proučava biće kao biće i akcidente biću kao biću. To je također napisao i na početku 4. knjige: »Postoji neka znanost koja promatra biće kao biće i ono što mu pripada po sebi.« Da je to pak ona znanost koju

¹⁶ U suvremenim izdanjima taj se tekst nalazi u sedmom poglavlju.

posita est inquirenda, his verbis declarat:⁴ *Quoniam principia et summas causas quaerimus. Ideo nobis entis uti ens primae causae sumendae sunt. Et sequenti capite:*⁵ *Clarum est, quod et entia unius est speculari uti entia. Ubique vero proprie primi est scientia et ex quo alia*
 5 *pendent et ob quod dicuntur. Si ergo hoc est substantia, substantiarum oportuerit principia et causas habere philosophum*ⁱⁱ.

Quid autem sint illae substantiae [366] libro 8. capite 1. declarat hisce verbis:⁶ *Dictum vero est, quod substantiarum quaeruntur causae et principia et elementa, substantiae vero aliae confessae quidem sunt ab omnibus, de aliis vero proprie quidam pronunciarunt.*
 10 *Confessae quidem naturales, veluti ignis, terra, aqua et alia simplicia corpora, deinde plantae et partes earum, et animalia et partes animalium, et tandem coelum et partes coeli. Quae eadem libro 5. capite 8. etiam tradidit, harum autem substantiarum quaenam aliae sunt*
 15 *causae, principia et elementa, quam materia et forma, et quae 1. et 2. Physico sunt ab eo tradita? Eadem enim verba principia, causae et elementa prooemio statim Physico nominatim scribunt. De materia et forma quoque 7. et 8. Metaphysicis tractat. Et 12. sic*
 20 *orditur:*⁷ *De substantia est speculatio, substantiarum enim principia et causae quaeruntur.*

⁴ ἐπεὶ δὲ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἀκροτάτας αἰτίας ζητοῦμεν, διὸ καὶ ἡμῖν τοῦ ὄντος ἢ ὄν τὰς πρώτας αἰτίας ληπτέον. [ARIST. Metaph. 1003a.26–32]

⁵ δῆλον οὖν ὅτι καὶ τὰ ὄντα μιᾶς θεωρῆσαι ἢ ὄντα. πανταχοῦ δὲ κυρίως τοῦ πρώτου ἢ ἐπιστήμη, καὶ ἐξ οὗ τὰ ἄλλα ἡρτῆται, καὶ δι' ὃ λέγονται. εἰ οὖν τοῦτ' ἐστὶν ἡ οὐσία, τῶν οὐσιῶν ἂν δέοι τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς αἰτίας ἔχειν τὸν φιλόσοφον. [ARIST. Metaph. 1003b.15–19]

⁶ εἴρηται δὴ ὅτι τῶν οὐσιῶν ζητεῖται τὰ αἴτια καὶ αἱ ἀρχαὶ καὶ τὰ στοιχεῖα. οὐσίαι δὲ αἱ μὲν ὁμολογούμεναί εἰσιν ὑπὸ πάντων, περὶ δὲ ἐνίων ἰδίᾳ τινὲς ἀπεφῆναντο· ὁμολογούμεναι μὲν αἱ φυσικαί, οἷον πῦρ γῆ ὕδωρ {ἀήρ} καὶ τᾶλλα τὰ ἀπλᾶ σώματα, ἔπειτα τὰ φυτὰ καὶ τὰ μόρια αὐτῶν, καὶ τὰ ζῶα καὶ τὰ μόρια τῶν ζώων, καὶ τέλος ὁ οὐρανὸς καὶ τὰ μόρια τοῦ οὐρανοῦ. [ARIST. Metaph. 1042a.4–11]

⁷ Περὶ τῆς οὐσίας ἢ θεωρία· τῶν γὰρ οὐσιῶν αἱ ἀρχαὶ καὶ τὰ αἴτια ζητοῦνται. [ARIST. Metaph. 1069a.18–19]

ⁱⁱ Auct. corr. ex philosophum

je na početku ovih knjiga predložio za istraživanje, objašnjava ovim riječima: »Budući da istražujemo počela i najviše uzroke, moramo uzeti prve uzroke bića kao bića.« I u sljedećem poglavlju: »Jasno je da je zadaća jedne znanosti promatrati bića kao bića. I uopće pripada znanosti o prvome istraživati ono o čemu drugo ovisi i po čemu se imenuje. Stoga ako je to supstancija, onda bi filozof morao posjedovati počela i uzroke supstancija.« 5

Što su pak te supstancije [366] objašnjava u 8. knjizi, u 1. poglavlju ovim riječima: »Rečeno je pak da se traže uzroci, počela i elementi supstancija. O jednim supstancijama svi se slažu, dok su o drugima neki izložili vlastite stavove. Slažu se o prirodnim <supstancijama>, kao što su vatra, zemlja, voda i ostala jednostavna tijela, zatim biljke i njihovi dijelovi, životinje i dijelovi životinja, pa napokon nebo i dijelovi neba.« To isto je izložio u 5. knjizi, u 8. poglavlju. A koji su drugi uzroci, počela i elementi tih supstancija, nego materija i forma koje je iznio u 1. i 2. knjizi *Fizike*? Naime iste riječi: počela, uzroci i elementi pišu poimence odmah u uvodu *Fizike*. O materiji i formi također raspravlja i u 7. i 8. knjizi *Metafizike*. I 12. <knjiga> ovako započinje: »Razmatranje je o supstanciji jer se istražuju uzroci i počela supstancija.« 10 15 20

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

Et continuato tenore deinceps de sensibili substantia, de transmutatione, de materia et forma, de principiis et elementis sensibilibus quot et quales sint, quinque capitibus sequentibus pertractat. Quid multa? Eadem est contra antiquos de principiis disputatio primo *Metaphysico*, quam fuerat 1. *Physico*. Plura multo de principiis iisdem libris *Metaphysicis* sunt tradita quam *Physicis*, his namque 1. libri capita 8 et libri 2. capita 3 in principiorum horum tractatione consumpta sunt. *Metaphysicis* vero 1. libri capita 5, libri 2. caput 1, libri 3. capita 3, libri 5. capita 5, libri 6. caput 1, libri 7. capita 6, libri 8. caput 1, libri 12. capita 5, ita ut de naturalibus principiis capita sint in *Metaphysicis* numero 27, *Physicis* vero capita 11 tantum.

Si itaque tam longam de naturalium substantiarum principiis libris *Metaphysicis* tractavit, quid opus fuit *Physicis* eadem repetere? Si id munus metaphysici (qui substantiarum causas et principia quaerit) proprium fuit, alieno loco in *Physicis* eadem tractare fuit. Si vero physici munus fuit, cur longiore disputatione *Metaphysicis* taedio nos affecit? Cur leges a se latas 1. *De partibus animalium*, de non repetendo eadem saepe transgressus est? Alieno praesertim munere, siquidem aliam esse physicam philosophiam a prima philosophiaⁱⁱⁱ ipse nos docuit.

Audio, quid aiant tutores sui. In *Metaphysicis* tractata esse principia uti sunt entium principia in universum. In *Physicis* uti sunt entium physicorum principia. Nos vero rogamus: ecquid Aristotelis doctrina vera est? Primum philosophum tractare de ente uti ens? Deque primo ente, quod substantia est? Uti 2. capite libri 4. substantiae autem confessae uti ex 5. et 8, attuli, sunt naturales illae ab eo numeratae.

ⁱⁱⁱ Auct. corr. ex (prima philosophia)

Neprekinutim slijedom potom u pet sljedećih poglavlja raspravlja o osjetilnoj supstanciji, o mijenjanju, o materiji i formi, o počelima i elementima osjetilnih <bića>, koliko ih ima i kakva su. Zašto tako mnogo? Ista ta rasprava o počelima protiv starih u prvoj knjizi *Metafizike* bila je i u prvoj knjizi *Fizike*. O istim počelima mnogo je više izneseno u *Metafizici* nego u *Fizici*; u njoj samo su osam poglavlja prve knjige i tri poglavlja druge knjige upotrijebljena u raspravljanju o tim počelima; u *Metafizici* pak pet poglavlja 1. knjige, prvo poglavlje 2. knjige, tri poglavlja 3. knjige, pet poglavlja 5. knjige, prvo poglavlje 6. knjige, šest poglavlja 7. knjige, prvo poglavlje 8. knjige i 5 poglavlja 12. knjige. Tako je u *Metafizici* dvadeset i sedam poglavlja o prirodnim počelima, a u *Fizici* samo jedanaest poglavlja.

Ako je tako dugo raspravljao o počelima prirodnih supstancija u *Metafizici*, zašto je to isto trebalo ponoviti i u *Fizici*? Ako je to bila zadaća metafizičara (koji istražuje uzroke i počela supstancija), na tuđem je mjestu u *Fizici* raspravljao o istom. Ako je to bila zadaća fizičara zašto nam je dosađivao dužom raspravom u *Metafizici*? Zašto je prekoračio pravila, koja je sam donio u 1. knjizi *O dijelovima životinja*, da se ne smije često ponavljati isto¹⁷, pogotovo s tuđom zadaćom, kad nas je sam učio da je zaista fizika različita filozofija od prve filozofije.

Čujem što kažu njegovi zaštitnici; da se u *Metafizici* raspravlja o počelima kako su počela bića općenito, a u *Fizici* kako su počela fizičkih bića. Mi pak pitamo je li Aristotelov nauk istinit, da prvi filozof raspravlja o biću kao biću i o prvom biću koje je supstancija – kao što su u 2. poglavlju 4. knjige¹⁸ priznate supstancije koje je nabrojio one prirodne, kako sam naveo iz 5. i 8. knjige.¹⁹

¹⁷ Vjerojatno aluzija na ARIST. PA 644a.34–b.1: Ἦν δὲ συμβήσεται λέγειν πολλάκις περὶ τοῦ αὐτοῦ πάθους διὰ τὸ κοινῆ πλείοσιν ὑπάρχειν, ταύτη δ' ἐστὶν ὑπάτοπον καὶ μακρὸν τὸ περὶ ἐκάστου λέγειν χωρὶς.

¹⁸ Usp. ARIST. Metaph. 1003a.33–1005a.18.

¹⁹ Usp. ARIST. Metaph. 1042a.24–25: νῦν δὲ περὶ τῶν ὁμολογουμένων οὐσιῶν ἐπέλωμεν. αὐταὶ δ' εἰσὶν αἱ αἰσθηταί [8. knjiga], također i Metaph. 1017b.10–13: Οὐσία λέγεται τὰ τε ἀπλᾶ σώματα, οἷον γῆ καὶ

Sed dicent forte metaphysicum non considerare principia naturalium substantiarum, quatenus istae substantiae sint cum motu. Quid obsecro aient? Motus nonne accidens est? Et quidem accidens substantiae? Accidens entis? Ens? Nonne metaphysicus motum, ut ens, considerabit? Nonne etiam ut accidens entis? 5 Nonne etiam ut accidens primo enti substantiae? Quandoquidem considerat inexistencia enti uti ens? Et quae huic inexistunt per se? Praeterea, motus nonne est aut actio aut passio? Ex praedicamentis unum vel etiam duo?

10 A metaphysico autem omnia entia praedicamentis comprehensa considerantur, ita enim nos docuit Aristoteles multis locis et initio libri 8. Nonne Aristoteles *Metaphysicis* libro 7. capitibus 7, 8, 9, de generatione libri 12. capite 2. de transmutatione disputavit? Nonne totus liber 9. consumptus est in tractatione de 15 potentia et actu? Horum prior ita propria est physicae materiae, ut nulla materia sit, nihil omnino generetur, nisi potentia adsit.

Est igitur ex hac disputationum serie; ex Aristotelis doctrina, facto, ratione, primi philosophi munus de principiis naturalium rerum, est de potentia, est de motu tractare. Alieno ergo loco 20 inter physica tractata sunt, eodem legum authore, latore, leges suas transgrediente. Atque haec de his breviter disputata sunt. Maiora aggrediamur.

25 Principiorum conditiones

Post Anaxagoram primo *Physico*, longe satis sermone, reprehensum, aggreditur Aristoteles suam sensim prodere sententiam. Aitque melius esse pauca et finita ponere principia, uti fecit

No, možda će reći da metafizičar ne razmatra počela prirodnih supstancija ukoliko su te supstancije s kretanjem²⁰. Što će, molim, reći? Zar nije kretanje akcident i zaista akcident supstancije i akcident bića, biće? Neće li metafizičar razmatrati kretanje kao biće, kao akcident bića? Također i kao akcident prvom biću – supstanciji, kad već proučava ono što je u biću kao biću i što u njemu postoji samo po sebi? Osim toga, nije li kretanje ili djelovanje ili trpnja? Iz <popisa> predikamentata jedan ili čak dva <predikamenta>?

Metafizičar razmatra sva bića obuhvaćena predikamentima, tako nas je Aristotel učio na početku 8. knjige i na mnogim drugim mjestima. Nije li Aristotel u 7. knjizi *Metafizike* u poglavljima 7., 8. i 9. raspravljao o nastajanju, a u 2. poglavlju 12. knjige o mijenjanju? Nije li čitava 9. knjiga utrošena na raspravu o mogućnosti i djelovanju? Ono prvo od dvoga tako pripada građi fizike da ne bi postojala nikakva materija, niti bi što nastajalo da nije prisutna mogućnost.

Stoga je, iz ovog sadržaja rasprava, po Aristotelovom nauku, činjenično i na temelju razloga, zadaća prvog filozofa da raspravlja o počelima prirodnih stvari, o mogućnosti i o kretanju. Na tuđem je, dakle, mjestu, među predmetima fizike raspravljao <o tome> isti pisac zakona, zakonodavac koji prelazi preko svojih zakona. O tome neka bude ova kratka rasprava. Krenimo na veće stvari!

Uvjeti počelā

Nakon što je Anaksagora u 1. knjizi *Fizike*, u prilično velikoj raspravi prekoren, polako pristupa Aristotel izlaganju svoje misli. Kaže, da je bolje postaviti malobrojna i konačna počela,

πῦρ καὶ ὕδωρ καὶ ὅσα τοιαῦτα, καὶ ὅλως σώματα καὶ τὰ ἐκ τούτων συνεστῶτα ζῷα τε καὶ δαιμόνια καὶ τὰ μόρια τούτων· [5. knjiga]

²⁰ Usp. ARIST. *Metaph.* 1025b.18–21: ἐπεὶ δὲ καὶ ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη τυγχάνει οὕσα περὶ γένος τι τοῦ ὄντος (περὶ γὰρ τὴν τοιαύτην ἐστὶν οὐσίαν ἐν ἣ ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως καὶ στάσεως ἐν αὐτῇ).

Empedocles, quam infinita, uti fecit Anaxagoras homoeomerias. Rationem eius prolata et tum subiicit et quinto toto capite. Sexto demum affert. Sed infert, antiquos omnes contraria principia posuisse. Parmenides [367] frigidum et calidum. Alii densum et rarum. Democritus solidum et vacuum. Sed cur ait omnes? Si Anaxagoras non posuit contraria, sed homaeomerias et ὁμοειδῆ. Deinde si Parmenides contraria duo posuit, cur accusatur longo et spinoso capite unum posuisse? Cur falso accusatur? Dicunt sui, haec principia duo Parmenidis naturalia esse, unum illud non esse physicum. At si non est physicum illud unum principium, cur vir sapiens et bonus exagitur inter naturalia principia? Alieno loco? Ubi nunc est methodus Aristotelica, qua tantopere eum praeceluisse sui praedicant? Sed mittamus haec leviora, inexcusabilia. Quid deinceps?

Omnes veteres, ait Aristoteles, principia contraria fecerunt. Idque collaudat, approbat, tuetur, statuit contraria esse principia. Rationem reddit: quia contrariis primis conditiones eae insunt, quae principiis debent inesse. Eae autem conditiones sunt tres. Prima: non oportere principia ex se invicem generari. Secunda: non oportere principia ex aliis generari. Tertia: omnia oportere ex principiis generari. Haec verane sunt? Cur non oportet principia ex se invicem generari? Quae nam principia?

Duo genera principiorum nos docet contraria scilicet hoc capite. Deinde contraria haec esse, privationem et formam: alterum, materiam contrariis his subiectam. Contraria haec principia ex se invicem non generari ait? Si de his id non dicit, dicat nobis alia principia contraria. At nulla nos alia docet. Haec ergo privatio et forma sunt, quae ex se invicem non generantur? Docemur enim:⁸ *Contrariis primis insunt haec.* Et mox:⁹ *Eo quod contraria non ex se invicem.* Ait contrariis primis hoc inesse. Id vero estne proprium

⁸ τοῖς δὲ ἐναντίοις τοῖς πρώτοις ὑπάρχει ταῦτα. [ARIST. Ph. 188a. 28–29]

⁹ διὰ δὲ τὸ ἐναντία μὴ ἐξ ἀλλήλων. [ARIST. Ph. 188a.30]

kako je to učinio Empedoklo, nego beskonačna, kako je Anaksagora učinio homeomerije. Razlog za tu tvrdnju prešućuje u cijelom petom poglavlju, tek ga u šestom iznosi. Međutim kaže da su svi stari filozofi postavili kontrarna počela: Parmenid – hladno [367] i toplo, drugi – gusto i rijetko, Demokrit – čvrsto i prazno. No, zašto kaže – svi, ako Anaksagora nije postavio kontrarna <počela>, nego homeomerije i <istovrsna> ὁμοειδῆ? Potom, ako je Parmenid postavio dva kontrarna <počela>, zašto se optužuje u dugačkom i cjepidlačkom poglavlju, da je postavio jedno? Zašto je krivo optužen? Kažu <Aristotelovi> da su ta dva Parmenidova počela prirodna <počela>, a da ono jedno <počelo> nije fizičko. Ako ono jedno počelo nije fizičko, zašto se taj mudar i dobar čovjek napada među prirodnim počelima na tuđem mjestu? Gdje je sad Aristotelova metoda kojom se toliko isticao prema izjavama njegovih? No ostavimo ovo laganije – bez opravdanja. Što zatim?

Svi stari, kaže Aristotel, postavili su kontrarna počela²¹. I to on hvali, podržava, odobrava. Utvrdio je da su počela kontrarna. Daje razlog, jer su u prvim kontrarnostima oni uvjeti koji moraju biti u prvim počelima. Tri su takva uvjeta. Prvi: da počela ne smiju nastati jedna iz drugih. Drugi: da počela ne smiju nastati iz drugih. Treći: da sve treba nastati iz počelā. Je li to istinito? Zašto ne smiju počela nastati jedna iz drugih? Koja, naime, počelā?

Uči nas u ovom poglavlju da postoje dva roda počela i to kontrarna. Zatim, da su ta kontrarna <počela>: lišenost i forma, a drugo da je materija njima kontrarnima u osnovi. Zar ne kaže da ta kontrarna počela ne nastaju jedno iz drugog? Ako to ne kaže o ovima, neka nam kaže da su druga počela kontrarna. Ali ne uči nas o nikakvim drugim <počelima>. To su, dakle, lišenost i forma, koji ne nastaju jedno iz drugog? Naime Aristotel nas uči: »To pripada prvim kontrarnim <oprekama>«; i malo dalje: »Stoga što kontrarno ne nastaje jedno iz drugog.« Kaže da

²¹ Usp. ARIST. Metaph. 1004b.29–31: τὰ δ' ὄντα καὶ τὴν οὐσίαν ὁμολογοῦσιν ἐξ ἐναντίων σχεδὸν ἅπαντες συγκεῖσθαι πάντες γοῦν τὰς ἀρχὰς ἐναντίας λέγουσιν.

primorum contrariorum? An omnium? Explicavit:¹⁰ *Eo quod prima sint, non ex aliis, eo vero quod contraria, non ex se invicem.* Ita ut conditio 'ex se invicem non generari' sit propria contrariorum eo quod contraria. Et altera conditio 'non ex aliis generari' sit contrariorum primorum eo quod prima. Esto.

Itaque contrariorum est, ut ex se invicem non generentur. Quorum contrariorum? Artificialiumne, an naturalium? At docet statim quidquid generatur, ex contrario generari:¹¹ *Sed album quidem fit ex non albo, et hoc non ex omni, sed ex nigro.* Nonne album est contrarium nigro? Est quidem. Et album fit ex nigro. Quomodo ergo contrariorum est ex se invicem non generari? Nonne hoc ipso capite exemplis albi, musici, harmonizati, domus, statuae, figurati, docet ex contrariis omnia fieri? Nonne concludit in haec verba:¹² *Si ergo hoc verum est, fiet omne quod fit et corrumpitur omne quod corrumpitur, vel ex contrariis, vel in contraria et horum intermedia. Intermedia autem contrariorum sunt?* Quae nam ergo haec est philosophia? Principia ex se invicem non generantur quia contraria sunt? Et statim: quidquid generatur ex contrario generatur?

Sed salvabunt (ita enim loquuntur Peripatetici ab Averroee, non ab Aristotele profecti) me falli et fallere. Non enim quaecumque contraria dixisse Aristotelem ex se invicem non generari, sed contraria ea quae sunt principia. Accipio. Esto sane. Sed quae nam sunt ista contraria, quae principia sunt, quae nam alia dabunt nobis, nova an vetera praeceptoris? Si nova, nihil ad Aristotelis doctrinam. Si praeceptoris vetera, et recte facient et dabunt privationem et formam. Haec namque et prima et contraria sunt simul. Quid ergo, haec nonne ex se invicem generantur? Nonne ex privatione fit forma? Et ex forma, nonne privatio fit? Liceat cuique homini ex inductione Aristotelica singularium universale concludere. Aristoteles ex nigro - privatione, album - formam generavit, ex amuso musicum, ex anharmosto harmonizatum, ex

¹⁰ διὰ μὲν τὸ πρῶτα εἶναι μὴ ἐξ ἄλλων, διὰ δὲ τὸ ἐναντία μὴ ἐξ ἀλλήλων. [ARIST. Ph. 188a.29–30]

¹¹ ἀλλὰ λευκὸν μὲν γίγνεται ἐξ οὐ λευκοῦ, καὶ τούτου οὐκ ἐκ παντὸς ἀλλ' ἐκ μέλανος. [ARIST. Ph. 188a.36–188b.1]

¹² εἰ τοίνυν τοῦτ' ἔστιν ἀληθές, ἅπαν ἂν γίγνοιτο τὸ γιγνόμενον καὶ φθειροίτο τὸ φθειρόμενον ἢ ἐξ ἐναντίων ἢ εἰς ἐναντία καὶ τὰ τούτων μεταξύ. τὰ δὲ μεταξύ ἐκ τῶν ἐναντίων ἐστίν, [ARIST. Ph. 188b.21–24]

to pripada prvim kontrarnim oprekama. Je li to vlastitost prvih kontrarnih ili svih? Razložio je: »Zbog toga što su prvotna ne proizlaze iz nečeg drugog, a zbog toga što su kontrarna ne nastaju jedno iz drugog;« tako da je uvjet: da ne nastaju jedno iz drugog svojstven kontrarnim <oprekama> zbog toga što su kontrarne, a drugi uvjet: da ne nastaju iz nečeg drugog <svojstven je> prvim kontrarnim <oprekama> zato što su prve. Neka bude. 5

Dakle, svojstvo je kontrarnih opreka da ne nastaju jedne iz drugih. Ali, kojih to opreka, da li artifičijelnih ili prirodnih? Odmah nas poučava da što god nastaje, nastaje iz kontrarnog. »Ali bijelo nastaje iz ne-bijelog i to ne iz svakog nego iz crnog.« Zar nije bijelo kontrarno crnom? Svakako jest. Bijelo nastaje iz crnog. Kako je onda svojstvo kontrarnih <opreka> da ne nastaju jedne iz drugih? Zar Aristotel upravo u tom poglavlju na primjerima bijelog, obrazovanog, skladnog, kuće, kipa, i oblikovanog ne poučava da sve nastaje iz kontrarnih <opreka>. Zar ne zaključuje ovim riječima: »Dakle ako je ovo istinito, nastat će sve što nastaje i propast će sve što propada ili iz kontrarnih <opreka> ili u kontrarne <opreke> i njihove sredine. No ne pripadaju li sredine kontrarnim oprekama?« Koja je to filozofija? Počela ne nastaju jedna iz drugih jer su kontrarna, i odmah zatim: što god nastaje, nastaje iz kontrarnog? 10 15 20

Ali spasit će <Aristotela> (tako naime govore peripatetičari koji kreću od Averoesa a ne od Aristotela) tako, da se ja varam i da obmanjujem. <Tvrde>, naime, da Aristotel nije rekao da bilo koje kontrarne <opreke> ne nastaju jedne iz drugih, nego samo one kontrarne koje su počela. Prihvaćam, neka bude. No koje su te <kontrarne> opreke koje su počela? Koje će nam druge dati, nove ili učiteljeve stare? Ako <nam dadu> neke nove, ne odnose se na Aristotelovo učenje, a ako stare učiteljeve, ispravno će učiniti i dat će: lišenost i formu. To su prva <počela> i ujedno kontrarna. Što je to, zar ne nastaju jedna iz drugih? Ne nastaje li iz lišenosti forma i ne nastaje li iz forme lišenost? Neka bude svakom čovjeku dopušteno da po Aristotelovoj indukciji iz pojedinačnog zaključi opće. Aristotel je iz crnog – iz lišenosti izveo bijelo – formu, iz neobrazovanog obrazovano, iz neskladnog 25 30 35

infigurato figuratum, ex privatione cuiuscumque formam cuiuscumque et conclusit universaliter: *Ergo quidquid fit, ex contrario fit*. Idem 7. capite exemplis artificialibus adstruxit. Nos naturalibus magis ad rem facientibus inducamus.

5 Ex non homine fit homo, ex non equo equus, ex non bove
bos, ex non asino asinus, ex non arbore arbor. Et sic de singulis.
Ergo ex privatione cuiuscumque rei fit forma rei eiusdem. Neque
vero haec Aristotelica doctrina non est. Ut etiam altera haec. Ex
forma fit privatio, ex homine non homo, ex equo non equus et
caetera, quando scilicet corrumpuntur. Fit ergo in individuis ge-
10 neratio omnis Aristotelico dogmate, ex privatione ad formam, et
corruptio omnis ex forma ad privationem. Verum ergo est id, in
qualibet etiam specie dicere [368] atque etiam in quolibet genere,
si per tutores liceat ex individuis species, ex speciebus genera
vere colligere. Verum ergo erit ex privatione in genere formam
15 in genere generari et ex forma privationem. Verum quoque haec
duo Aristotelica principia. Verum quoque haec esse contraria.
Verum quoque esse prima contraria. Verum denique contraria
principia ex se invicem posse generari. Cur ergo docemur princi-
pia, quia contraria sunt, ex se invicem non generari?

20 Si arguentur iterum Aristotelem dixisse primis id contrari-
is non quibuscumque convenire, sane percepimus id et conclu-
simus iam. Sed quia id eis libet, denuo interrogabimus, an ipsi
quicquam cognoscant, quod principiis prius fit? An haec duo
formam et privationem pro principiis et quidem contrariis pri-
25 mis agnoscant? Si agnoscant, conclusam rem habemus. Si non
agnoscant, rogabimus, ut prima ista principia ignota nobis pro-
dant, ostendant nobis patrem ac matrem principiorum. Si non
ostendant (neque enim ex Aristotele possunt) pro concessio, pro
concesso concludemus nos ex Aristotele privationem et formam
30 principia esse, prima principia esse, contraria principia esse,
prima contraria esse, nihilominus ex se invicem posse generari.
Atque ideo non veram esse primam de tribus principiorum con-
ditionem. Principia ex se invicem non generari.

skladno, iz neoblikovanog oblikovano, iz lišenosti bilo čega formu bilo čega i izveo je opći zaključak: »Stoga, što god nastaje, nastaje iz kontrarnog.«²² Isto je u 7. poglavlju²³ utvrdio primjerima artificijelnih stvari. Uvedimo prirodne primjere koji su djelotvorniji za samu stvar.

Iz ne-čovjeka nastaje čovjek, iz ne-konja konj, iz ne-goveda 5
govedo, iz ne-magarca magarac, iz ne-drвета drvo. I tako o svakoj pojedinoj stvari. Dakle iz lišenosti bilo koje stvari nastaje forma te iste stvari. To je svakako Aristotelov nauk, kao i ovaj drugi. Iz forme nastaje lišenost, iz čovjeka ne-čovjek, iz konja ne-konj itd., tj. kada propadaju. Biva, dakle, u jedinkama svako nastajanje, po 10
Aristotelovom poučku, iz lišenosti u formu, i svako propadanje iz forme u lišenost. Istinito je, dakle, to reći i u bilo kojoj drugoj vrsti, [368] i u bilo kojem rodu, ako dozvole <Aristotelovi> zaštitnici da se od jedinki u skladu s istinom izvedu vrste, a od vrsta rodovi. Bit će, dakle, istinito da iz lišenosti naprosto nastaje forma naprosto, i iz forme lišenost. Istinito je da su to dva Aristotelova počela. 15
Istinito je također da su to kontrarne <opreke>. Istinito je također da su prve opreke. Istinito je konačno da kontrarna počela mogu nastati jedno iz drugog. Zašto nas, dakle, uče da počela, zato što su kontrarna, ne mogu nastati jedno iz drugog? 20

Ako budu ponovno prigovarali da je Aristotel rekao da to odgovara prvim kontrarnim <oprekama>, a ne bilo kojima, uistinu smo to shvatili i već zaključili. No, jer im je to drago, pitat ćemo ponovno, znaju li oni nešto što je prije počelā. Da li to dvoje: lišenost i formu priznaju kao počela i to kao prva kontrarna počela? 25
Ako ih priznaju, zaključujem stvar. Ako ne priznaju, molit ćemo ih da nam navedu ta prva nama nepoznata počela, da nam pokažu oca i majku počelā. Ako ne pokažu (a to po Aristotelu ne mogu) kao dopušteno, zaključit ćemo mi kao dopušteno da su po Aristotelu lišenost i forma počela, da su prva počela, da su kontrarna počela, da su prve kontrarne <opreke>, a da ipak mogu nastati jedno iz drugog, prema tome da nije istinit onaj prvi od triju uvjeta počelā, tj. da počela ne nastaju jedno iz drugog. 30

²² Usp. ARIST. Cael. 270a.14–15: διὰ τὸ γίγνεσθαι μὲν ἅπαν τὸ γιγνόμενον ἐξ ἐναντίου.

²³ Tj. prve knjige *Fizike*, usp. ARIST. Ph. 190b.5–17.

Et si adferant ex 7. capite id non posse fieri, quia praeceptor docuerit:¹³ *Ab invicem enim pati contraria impossibile*. Adferam ego ex 9. capite contrariam huic doctrinam:¹⁴ *Corruptibilia enim ad invicem contraria*. Et quod illi per illam negent, id ego per hanc
 5 affirmabo. Quid ergo contrarius sibi ipsi Aristoteles? Id arguere non pergam, salvent sui, si modo possunt, ac torqueant sua et aliorum ingenia. Haec de prima principiorum conditione.

Quid de secunda? *Principia non gigni ex aliis*. Haec quidem verissima est. Si enim ex aliis fierent, non haec, sed alia illa essent
 10 principia.

Quid de tertia? *Et ex his omnia alia?* Ex principiis enim omnia: non quidem immediate omnia, sed tamen omnia quaecumque fiunt. Confessum esto. *Principia non fieri ex aliis. Ex principiis omnia*. Prima illa reiecta negotium nobis amplius non facessat.
 15 Duae istae conditiones ex Aristotelis doctrina primis contrariis conveniunt, ita ut prima contraria principia rerum naturalium esse concludantur.

Sed quaeremus nos dubitatores quandoquidem *de singulis dubitare non est inutile*, utrum duae istae principiorum conditio-
 20 nes magis primis contrariis, quam primis similibus conveniant? Cur non prima similia poterunt dici ex veterum doctrina, non ex aliis generari? Ex primis similibus omnia generari?

Si quaerant a me: ostende nobis prima similia, quaeram ego ab eis: ostendite nobis prima contraria. Ostendent privationem
 25 et formam. Si negavero ea esse prima contraria, quomodo probabunt? Nimirum argumento Aristotelis ex 6. capite 1. *Physici*:¹⁵

¹³ ὅτι ἀλλήλων γὰρ πάσχειν τὰναντία ἀδύνατον. [ARIST. Ph. 190b.33]

¹⁴ (φθαρτικὰ [φθαρτὰ] γὰρ ἀλλήλων τὰ ἐναντία), [ARIST. Ph. 192a.21–22]

¹⁵ μία τε ἐναντίωσις ἐν παντὶ γένει ἐνί, ἢ δ' οὐσία ἔν τι γένος, [ARIST. Ph. 189a.13–14]

Ako bi iz 7. poglavlja naveli da to ne može biti, jer je učitelj poučio: »Nemoguće je da kontrarne <opreke> trpe jedna od druge«, ja ću navesti iz 9. poglavlja nauk ovom suprotan: »Ono propadljivo međusobno je kontrarno.« Ono što će oni onim naukom poricati, ja ću ovim tvrditi. Zašto dakle Aristotel proturiječi sam sebi? To više neću nastaviti objašnjavati. Neka spašavaju njegovi, samo ako mogu, i neka muče umove svoje i drugih. To o prvom uvjetu počelā.

Što o drugom <uvjetu>? »Počela ne nastaju iz drugih.«²⁴ Ovo je najistinitiji <uvjet>. Naime, kad bi nastajala iz drugih, ne bi bila počela, nego bi one druge <stvari> bile počela.

A što o trećem <uvjetu>? Iz njih sve ostalo. Naime iz počelā je sve: ne neposredno sve, ali ipak sve što nastaje. Neka bude priznato: da počela ne nastaju iz drugih, da je sve iz počelā. Budući da je onaj prvi uvjet odbačen, ne zadaje nam više poteškoće. A ta dva uvjeta, po Aristotelovom nauku, odgovaraju prvim kontrarnostima, tako da je zaključak da su prve kontrarnosti počela prirodnih stvari.

No pitat ćemo mi sumnjala²⁵, budući da »nije beskorisno sumnjati o pojedinom«,²⁶ da li ta dva uvjeta počelā odgovaraju više prvim kontrarnim <oprekama>, nego prvim sličnim <počeli- ma>. Zašto se ne bi moglo reći za prva slična <počela>, po nauku starih <filozofa>, da ne nastaju iz drugog, a da sve nastaje iz prvih sličnih <počela>?

Ako bi tražili od mene: pokaži nam prva slična <počela>, ja bih od njih tražio: pokažite nam prva kontrarna <počela>. Pokazat će lišenost i formu. Ako budem nijekao da su to prve kontrarne <opreke>, kako će oni dokazati <da jesu>? Sigurno Aristotelovim

²⁴ Nema grčkog, usp. ARIST. Ph. 188a.27–30 δει γὰρ τὰς ἀρχὰς μῆτε ἐξ ἀλλήλων εἶναι μῆτε ἐξ ἄλλων, καὶ ἐκ τούτων πάντα τοῖς δὲ ἐναντίοις τοῖς πρώτοις ὑπάρχει ταῦτα, διὰ μὲν τὸ πρῶτα εἶναι μὴ ἐξ ἄλλων, διὰ δὲ τὸ ἐναντία μὴ ἐξ ἀλλήλων.

²⁵ Usp. u ovom svesku knjiga II. U sličnoj je frazi upotrijebljen drugi termin. Ovdje stoji *dubitatores*, tamo u gramatički malo izmijenjenoj rečenici, ali s istim citatom: *dubionibus*. Usp. knj. II, str. 105. bilj. 27.

²⁶ Nema grčkog, usp. ARIST. Cat. 8b.23–24 τὸ μέντοι διηπορηκέναι ἐφ' ἑκαστον αὐτῶν οὐκ ἄχρηστόν ἐστιν.

Una contrarietas in omni genere uno, substantia vero unum quoddam genus. Nec solum unum quoddam genus, sed primum genus, πρῶτον γένος, ex 4. *Metaphysico*, ex *Praedicamentis*. Contrarietas ergo quae est in substantia, est prima contrarietas. At nulla est
 5 contrarietas in substantia, o boni, ex praedicamento substantiae ex hoc ipso 6. capite:¹⁶ *Adhuc non esse dicimus substantiam contrariam substantiae*. Si arguent haec verba dicere substantiam non esse contrariam substantiae, rogabo ego, an aliquam agnoscant in substantia^{iv} contrarietatem? Si nullam aient, contradicent Aristoteli id asserenti:¹⁷ *Una contrarietas in omni genere uno, substantia vero unum quoddam genus*. Ergo in substantia contrarietas est. Et in fine capitis:¹⁸ *Semper enim in uno genere una contrarietas*. Et ante:¹⁹ *Substantia namque unum quoddam genus est entis*. In omni genere uno una est contrarietas, substantia est unum genus, in
 15 substantia ergo una est contrarietas. Argumentum nullo vitio laborans.

At quaenam est ista in substantiae genere contrarietas? Si dicant privatio et forma, formam substantiam ex eorum philosophia esse concedam. De privatione rogabo, an substantia sit? Si
 20 negabunt, subiungam. Ergo privatio in genere substantiae non est. Non ergo privatio et forma, contrarietas in substantiae genere est. Si affirmant privationem substantiam esse, subdam. Ergo aliquod non ens substantia est, et aliqua substantia est non ens,

¹⁶ ἔτι οὐκ εἶναι φάμεν οὐσίαν ἐναντίαν οὐσίᾳ. [ARIST. Ph. 189a. 32–33]

¹⁷ μία τε ἐναντίωσις ἐν παντὶ γένει ἐνί, ἢ δ' οὐσία ἔν τι γένος, [ARIST. Ph. 189a.13–14]

¹⁸ ἀεὶ γὰρ ἐν ἐνὶ γένει μία ἐναντίωσις ἔστιν, [ARIST. Ph. 189b.25–26]

¹⁹ ἢ γὰρ οὐσία ἔν τι γένος ἐστὶ τοῦ ὄντος. [ARIST. Ph 189b.23–24]

^{iv} Auct. corr. ex substantio

obrazloženjem iz 6. poglavlja 1. knjige *Fizike*: »U svakom pojedinom rodu jedna je kontrarnost, a supstancija je neki jedan rod.« Ne samo neki pojedini rod, nego prvi rod, πρῶτον γένος²⁷ – iz 4. knj. *Metafizike*²⁸, iz *Predikamentata*²⁹. Stoga je kontrarnost koja je u supstanciji prva kontrarnost. Ali, o dobri <aristotelovci>, ne postoji nikakva kontrarnost u supstanciji po predikamentu supstancije, baš u ovom 6. poglavlju.³⁰ »Još kažemo da ne postoji supstancija kontrarna supstanciji.« Ako budu prigovarali da te riječi govore da supstancija nije kontrarna supstanciji, pitat ću ih, priznaju li neku kontrarnost u supstanciji? Ako budu rekli da nema nijedne, proturiječit će Aristotelu koji tvrdi: »U svakom pojedinom rodu jedna je kontrarnost, a supstancija je neki jedan rod.« U supstanciji, dakle, postoji kontrarnost. I na kraju poglavlja: »U jednom rodu uvijek je jedna kontrarnost.« I prije: »Supstancija je naime jedan neki rod bića.« U svakom pojedinom rodu jedna je kontrarnost, supstancija je jedan rod, dakle, u supstanciji postoji jedna kontrarnost. Obrazloženje – koje nije opterećeno nikakvom pogreškom.

No koja je to kontrarnost u rodu supstancije? Ako bi rekli: lišenost i forma, dopustio bih da je prema njihovoj filozofiji forma supstancija. Pitat ću o lišenosti, da li je supstancija. Ako budu nijekali, dodat ću: lišenost, dakle, nije u rodu supstancije. Stoga lišenost i forma nisu kontrarnost u rodu supstancije. Ako potvrđuju da je lišenost supstancija, dodat ću: neko je ne-biće supstancija i neka je supstancija ne-biće. Tim obrazloženjem i na temelju

²⁷ Doslovna sintagma πρῶτον γένος postoji kod Aristotela, ali se ne odnosi na supstanciju (usp. ARIST. Metaph. 999a.1 i ARIST. Metaph. 1023a.27).

²⁸ Usp. ARIST. Metaph. 1003b.16–19: πανταχοῦ δὲ κυρίως τοῦ πρώτου ἢ ἐπιστήμη, καὶ ἐξ οὗ τὰ ἄλλα ἤρτηται, καὶ δι' ὃ λέγονται. οὐσία, τῶν οὐσιῶν ἂν δέοι τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς αἰτίας ἔχειν τὸν φιλόσοφον.

²⁹ Usp. ARIST. Cat. 2b.7–8: Τῶν δὲ δευτέρων οὐσιῶν μᾶλλον οὐσία τὸ εἶδος τοῦ γένους· ἔγγιον γὰρ τῆς πρώτης οὐσίας ἐστίν.

³⁰ Čini se da je riječ o sljedećem mjestu: ARIST. Cat. 3b.24–25: Ὑπάρχει δὲ ταῖς οὐσίαις καὶ τὸ μηδὲν αὐταῖς ἐναντίον εἶναι. τῇ γὰρ πρώτη οὐσία τί ἂν εἴη ἐναντίον; Taj se citat, međutim, danas nalazi u petom, a ne u šestom poglavlju. Doslovni citat koji slijedi kod Petrića nađen je u *Fizici* (ARIST. Ph. 189a.32–33).

hoc sane argumento, vestra confessione, privatio est substantia, privatio est non ens ex 8. et 9. capitibus huius primi *Physici*. Ergo aliquod non ens est substantia. Ergo etiam [369] per conversionem, aliqua substantia est non ens. Quod si audeant asserere, flagello eiiciam sophismatum venditores e philosophiae templo sacrosancto. Si negetur ut absurdum, absurdum id quoque fuerit, unde sequitur scilicet privationem esse in genere substantiae. Non ergo haec contrarietas privationis et formae in substantiae genere est.

10 Quae nam igitur alia est in substantiae genere contrarietas? Si nulla reperiatur, in substantiae genere non esse contrarietatem dicemus. Atque ideo non esse verum. In omni uno genere unam esse contrarietatem. Quod praedicamento substantiae et quantitatis praeceptor iste confirmavit, nullam in eis contrarietatem
15 esse docens.

Primum genus, cui insit contrarietas, est qualitatis genus. At isti ipsi generi etiam similitudo est propria. Prima ergo contrarietas in qualitate, prima etiam similitudo in qualitate. Cur ergo non fieri ex aliis, alia fieri ex ipsis, magis primis contrariis convenit, quam primis similibus, cum utraque in eodem genere sint?
20 Quia, inquit, Aristoteles docet generationem ex contrariis, non ex similibus fieri. At inquam ego: antiqui docent generationem ex similibus fieri, non ex contrariis.

Inquit: autoritas virorum impar. Non sunt veteres cum
25 Aristotele comparandi. Mittamus autoritates philosophis rerum veritatis indagatoribus non dignas. Dicant nobis Aristote-

vašeg priznanja: lišenost je supstancija, lišenost je ne-biće, iz 8. i 9.³¹ poglavlja prve knjige *Fizike* <proizlazi>: neko ne-biće je supstancija. Stoga je također, [369] po konverziji³², neka supstancija ne-biće. Ako bi se usudili to tvrditi, bičem bih protjerao prodavače sofizama iz svetog hrama filozofije. Ako bi se to nijekalo kao apsurdno, onda će apsurdno biti i ono, odakle slijedi, tj. da je lišenost u rodu supstancije. Nije, dakle, ta kontrarnost lišenosti i forme u rodu supstancije. 5

Koja je druga kontrarnost u rodu supstancije? Ako se nijedna ne nađe, reći ćemo da u rodu supstancije ne postoji kontrarnost. Stoga da nije istinito da u svakom pojedinom rodu postoji jedna kontrarnost. To je sam učitelj potvrdio o predikamentu supstancije i kvantitete³³, poučavajući da u njima ne postoji nikakva kontrarnost. 10

Prvi rod u kojem se nalazi kontrarnost je rod kvalitete. A tom istom rodu vlastita je i sličnost. Dakle, prva kontrarnost je u kvaliteti, ali i prva sličnost je u kvaliteti. Stoga zašto <ono>: da ne nastaje iz drugog i da drugo nastaje iz njih samih, pristaje više prvom kontrarnom, nego prvom sličnom, kada su i jedno i drugo u istom rodu? Zbog toga, reći će, što Aristotel poučava da nastajanje biva iz kontrarnog a ne iz sličnog. A ja ću reći da stari filozofi uče da nastajanje biva iz sličnog a ne iz kontrarnog. 15 20

Reći će da autoritet ljudi nije jednak. Ne mogu se stari <filozofi> uspoređivati s Aristotelom. Pustimo autoritete koji nisu primjereni filozofima, tražiteljima istine stvari.³⁴ Neka nam kažu 25

³¹ U osmom poglavlju 1. knjige *Fizike* raspravlja Aristotel o nastajanju iz ničega, a u devetom o razlici između materije i lišenosti kao o razlici između akcidentalnog ne-bića i ne-bića po sebi.

³² Riječ je o neposrednom zaključku, tj. subjekt i predikat partikularno afirmativnog suda premise u konkluziji su samo zamijenili mjesta.

³³ Usp. ARIST. Cat. 5b.11–15: Ἐπι τῷ ποσῷ οὐδέν ἐστιν ἐναντίον, (ἐπι μὲν γὰρ τῶν ἀφωρισμένων φανερόν ὅτι οὐδέν ἐστιν ἐναντίον, οἷον τῷ διπλήχει ἢ τριπλήχει ἢ τῇ ἐπιφανείᾳ ἢ τῶν τοιούτων τινί, οὐδέν γὰρ ἐστιν ἐναντίον), εἰ μὴ τὸ πολὺ τῷ ὀλίγῳ φαίη τις εἶναι ἐναντίον ἢ τὸ μέγα τῷ μικρῷ.

³⁴ Usp. I sv. *Peripatetičkih rasprava*, knj. XIII u kojoj Petrić razlikuje šest stupnjeva istine (Sexuplex igitur est verum, per gradus dispositum: str. 167. u izvorniku) od kojih je istina stvarī prvi stupanj.

licam rationem in re ipsa, non in illius autoritate sitam ostendant.

Aient: ex nigro fit album; aient veteres: ex albo fit album, ex nigro fit nigrum; ostendent veteres in substantiae quoque genere similitudinem, simileque ex simili generari, hominem ex homine, nigrum hominem ex nigro homine, album hominem ex homine albo, vos non potestis in substantia contrarietatem reperire. Non gignitur ex homine albo niger homo, ex nigro homine albus homo, nisi per accidens, ut album (aiebat praeceptor) per accidens fit ex musico. Sed ita, ut plurimum fieri, uti natura opera sua facit, ostendere non poteritis?

Quid ergo, utra verior sententia: Aristotelisne, ex contrariis contraria fieri? An antiquorum, ex similibus fieri similia? Cum hoc rerum ordine natura, ut plurimum, per se ordinate res suas generet, ex contrariis neque proprie, neque per se, sed per accidens generat? Quin imo, si verum sit, ex contrariis res generari, nulla generabitur substantia, nulla enim substantia contraria substantiae, nulla in substantia contrarietas.

Si dicatis: in substantia est contrarietas, corporeum et incorporeum, animatum, inanimatum, rationale, irrationale, aiam ego cum bonis antiquis: corporeum ex incorporeo non fit, neque incorporeum ex corporeo, neque animatum ex inanimato generatur, neque inanimatum ex animato, neque rationale ex irrationali, neque ex rationali irrationale, nisi forte per accidens. Non ergo in substantia ex contrariis fit generatio, sed ex simili: corporeum ex corporeo, animatum ex animato, rationale ex rationali, irrationale ex irrationali, homo ex homine. Homo enim generat hominem, ait etiam praeceptor, bos bovem, equus equum. Non ergo vere contrarium ex contrario, sed simile ex simili, natura rerum res suas generat.

Falsum ergo est, ad rerum effectus comparatum, Aristotelicum dogma: contrarium ex contrario fieri. Falsum est principia esse contraria. Falsum denique contrariis primis competere ex se

Aristotelov razlog u samoj stvari, neka pokažu da nije utemeljen na njegovom ugledu.

Reći će: iz crnog nastaje bijelo; stari će reći: iz bijelog nastaje bijelo, iz crnog nastaje crno. Stari će pokazati sličnost u rodu supstancije, da slično nastaje iz sličnog, čovjek iz čovjeka, crni čovjek iz crnog čovjeka, bijeli čovjek iz bijelog čovjeka, a vi ne možete naći kontrarnost u supstanciji. Ne nastaje iz bijelog čovjeka crni čovjek, niti iz crnog čovjeka bijeli čovjek, osim akcidentalno, kao što bijelo (govorio je učitelj) akcidentalno nastaje iz obrazovanog. Zar nećete moći pokazati, kako najčešće biva, kako priroda stvara svoja djela?

Koja je dakle misao istinitija, da li Aristotelova da iz kontrarnog nastaje kontrarno, ili <ona> starih filozofa da iz sličnog nastaje slično, kad priroda tim redom stvari, najčešće po sebi, uređeno, rađa svoje stvari, a iz opreka ne rađa <ih> niti svojstveno, niti po sebi, nego akcidentalno. Dapače, ako bi bilo istinito da stvari nastaju iz kontrarnog, nijedna supstancija neće nastati, nijedna, naime, supstancija nije kontrarna supstanciji, u supstanciji ne postoji nikakva kontrarnost.

Ako biste rekli: u supstanciji postoji kontrarnost: tjelesno i bestjelesno, živo i neživo, racionalno i iracionalno, ja ću reći zajedno s dobrim starima da tjelesno ne nastaje iz bestjelesnog, niti bestjelesno iz tjelesnog, ni živo iz neživog, niti racionalno iz iracionalnog, niti iz racionalnog iracionalno, osim možda akcidentalno. Stoga ne nastaje u supstanciji nastajanje iz kontrarnog, nego iz sličnog, tjelesno iz tjelesnog, živo iz živog, racionalno iz racionalnog, iracionalno iz iracionalnog, čovjek iz čovjeka. Čovjek, naime, rađa čovjeka³⁵, kaže također i učitelj, govedo <rađa> govedo, konj konja. Stoga nije doista: kontrarno iz kontrarnog, nego slično iz sličnoga, priroda stvari stvara svoje stvari.

Netočan je, dakle, Aristotelov poučak da kontrarno nastaje iz kontrarnog, uspoređen s učincima stvari. Isto tako je pogrešan i <taj> da su počela kontrarna. Konačno i onaj da prvim kon-

³⁵ Usp. ARIST. Ph. 194b.13: ἄνθρωπος γὰρ ἄνθρωπον γεννᾷ καὶ ἦλιος.

invicem non generari. Falsum etiam omnia ex ipsis generari, cum nulla sit in primo genere in substantia contrarietas: est tamen in primo hoc genere generatio, est etiam in secundo quantitate scilicet, ubi itidem nulla contrarietas. Et in tertio, qualitate, ubi primum sit contrarietas, generatio non ex contrariis, sed ex similibus: album ex albo, non ex nigro, calidum ex calido, non ex frigido.

Sed potest nobis confusionem forte parere modus iste loquendi fieri, generari 'ex'. Videtur enim Aristoteli particula ista 'EX' materiae convenire proprie, ut cum dicitur: ex semine fit planta, ex lapidibus domus. Cum autem dicitur 'ex contrario, ex privatione' videtur nec materiam, nec formam, nec efficiens significare, nec finem. Cum dicitur generari ex similibus, videtur efficiens vel forma dici. Ac propterea modus iste loquendi, si potest, tollendus, vel ex natura principiorum declarandus atque ex ipsiusmet Aristotelis doctrina.

Quid est igitur principium, bone Aristoteles? Encomia, laudes magnas et pulchras ab eo principii habemus, laudem quidem bis 1. *De coelo* capite 5:²⁰ *Huic vero causa est, quia principium potestate maius est quam magnitudine, quare quod in principio paucum est, in fine fit permagnum.* 1. *Nicomachio* capite 7:²¹ [370] *Persequi tentandum singula, quatenus sunt nata, et studendum, ut definiantur recte. Magnum enim habent momentum ad sequentia, videtur itaque plus quam dimidium totius esse ipsum principium.*

Principii definitio qualis, et significata et ordines

[in margine]

Significata principii septem, ordines duos 5. *Metaphysico* habemus capite 1, definitionem nullam. Ita fere non dicam in omnibus,

²⁰ Τούτου [Τούτω] δ' αἴτιον ὅτι ἡ ἀρχὴ δυνάμει μείζων [μείζον] ἢ μεγέθει, διόπερ τὸ ἐν ἀρχῇ μικρὸν ἐν τῇ τελευτῇ γίνεται παμμέγεθες. [ARIST. Cael. 271b.11–13]

²¹ μετιέναι δὲ πειρατέον ἐκάστας ἢ πεφύκασιν, καὶ σπουδαστέον ὅπως διορισθῶσι καλῶς· μεγάλην γὰρ ἔχουσι ῥοπήν πρὸς τὰ ἐπόμενα. δοκεῖ γὰρ πλείον ἢ <τὸ> ἥμισυ τοῦ παντός εἶναι ἡ ἀρχή, [ARIST. EN 1098b.4–7]

trarnostima pripada da ne nastaju jedne iz drugih. Pogrešan je također i onaj da sve nastaje iz njih, jer u prvom rodu, u supstanciji ne postoji kontrarnost a ipak biva nastajanje u prvom rodu, također i u drugom, u kvantiteti gdje isto tako ne postoji nikakva kontrarnost. A u trećem <rodu>, u kvaliteti gdje je isprva kontrarnost, nastajanje nije iz kontrarnog, nego iz sličnog: iz bijelog bijelo, a ne iz crnog; toplo iz toplog, a ne iz hladnog. 5

No možda nam stvara zabunu taj način govorenja: bivati, nastajati *iz*. Čini se, naime, da Aristotelu ta riječ *iz* navlastito odgovara materiji, kao kad se kaže, *iz* sjemena nastaje biljka, *iz* kamenja kuća. No kad se kaže *iz* kontrarnog, *iz* lišenosti, čini se da ne označava ni materiju, ni formu, ni eficientni uzrok, ni svrhu. Kad se kaže da nastaje *iz* sličnog čini se da se izriče eficientni uzrok ili forma. Zbog toga, ako je moguće, treba ukloniti taj način govorenja ili ga treba razjasniti iz naravi počela i iz samog Aristotelova nauka. 10 15

Što je dakle počelo, dobri Aristotele? Od Aristotela imamo pjesme slavljenice, velike i lijepe pohvale počela, dvaput pohvalu, u 5. poglavlju 1. knjige *O nebu*: »Tome je pak uzrok, jer je počelo veće s obzirom na moć, nego s obzirom na veličinu, stoga ono što je u počelu maleno, na kraju je ogromno.« I u 1. knjizi *Nikomahove etike* u 7. poglavlju: [370] »Treba nastojati istraživati svako pojedino kako je nastalo i težiti da se ispravno definira, to ima veliku važnost za ono što slijedi. Čini se, dakle, da je samo počelo više od polovice cjeline.« 20 25

Definicija počela, značenja i redovi

[na margini]

U 5. knjizi *Metafizike*, u 1. poglavlju³⁶ imamo sedam³⁷ značenja počela i dva reda³⁸, ali nijednu definiciju. Tako najmetodičniji

³⁶ Usp. ARIST. *Metaph.* 1012b. 34–1013a.23

³⁷ Vidi poglavlje: Prvo i ostala značenja počela. (str. 43. r. 10.)

³⁸ Petrić misli na razlikovanje počela koja i dalje traju u nastalim stvarima od počela koja nisu u nastalim stvarima, usp. ARIST. *Metaph.* 1013a.19–20 τούτων δὲ αἱ μὲν ἐνυπάρχουσαι εἰσιν αἱ δὲ ἐκτός.

sed maiore in parte, definitio rerum a methodicotate philosopho omittitur: ut liberioribus scilicet legibus fruere, uti foecunditatem ingenii, facundiam linguae, veluti ad thesin Rhetoricam philosophiae Theoremata declamaret. Si definitio cuiuscumque rei principio aut medio aut etiam fine tradita ab eo esset, non illi licuisset tam libere, tam contradictorie saepe evagari, propositam rem omittere, aliam agere quam saepissime. Date igitur nobis, methodicotate, principii definitionem in tot tractationibus de principiis.

10 **Principii significatio prima et reliquae**
[in margine]

Definitione non respondet Aristoteles, respondet significatorum enumeratione. Prima principii significatio, unde quidpiam rei moveatur primo; 2. unde aliquid pulcherrime fiat; 3. unde primo aliquid fiat inexistente; 4. unde primo aliquid fiat non inexistente; 5. ubi ex electione mota moventur; 6. artes; 7. unde primo res est cognoscibilis. Haec septem sunt significata, ex quibus communes omnibus proprietates colliguntur in his verbis:²² *Omnium sane commune est principiorum, ut primum sit, unde quid vel est vel sit vel cognoscitur. Horum vero alia inexistunt, alia extra sunt. Ideo etiam natura principium est et elementum et ratiocinium et electio et essentia et id cuius gratia.*

²² πασῶν μὲν οὖν κοινὸν τῶν ἀρχῶν τὸ πρῶτον εἶναι ὅθεν ἢ ἔστιν ἢ γίγνεται ἢ γινώσκεται· τούτων δὲ αἱ μὲν ἐνυπάρχουσαι εἰσιν αἱ δὲ ἐκτός· διὸ ἢ τε φύσις ἀρχὴ καὶ τὸ στοιχεῖον καὶ ἡ διάνοια καὶ ἡ προαίρεσις καὶ οὐσία καὶ τὸ οὐ ἔνεκα· [ARIST. Metaph. 1013a.17–21]

filozof, neću reći gotovo u svim <spisima>, ali u većem dijelu, ispušta definiciju stvari, da bi uživao u slobodnijim pravilima, tj. da bi vježbao plodnu nadarenost i rječiti govor, ili pak da bi uvježbavao filozofske poučke za retorsko izlaganje. Da je on izložio definiciju bilo koje stvari, u početku ili u sredini ili i na kraju, ne bi mu bilo dopušteno tako slobodno i često tako proturječno lutati, veoma često napuštati predloženu stvar i razmatrati drugu. Dajte nam, dakle, definiciju počela, vi najmetodičniji <filozofi>, u tolikim raspravama o počelima!

Prvo i ostala značenja počela

[na margini]

Aristotel ne odgovara definicijom, odgovara nabranjem značenjā. Prvo je značenje počela: odakle se isprva nešto od stvari kreće;³⁹ 2. odakle nešto na najljepši način biva; 3. odakle isprva nešto biva nečime što jest u njemu;⁴⁰ 4. odakle isprva nešto biva nečime što nije u njemu;⁴¹ 5. gdje se izborom pokretano kreće;⁴² 6. umijeća;⁴³ 7. po čemu je prvo stvar spoznatljiva.⁴⁴ To je sedam značenja iz kojih se povezuju svojstva zajednička svima, ovim riječima: »Zajedničko je svojstvo svih počela da je ono prvo, odakle što ili jest ili nastaje ili se spoznaje. Od ovih počela jedna su prisutna u stvarima a druga su izvan njih. Stoga je priroda i počelo i element i razumijeće i izbor i bit i svrha.«

³⁹ Usp. ARIST. Metaph. 1012b.34–35: ὅθεν ἄν τις τοῦ πράγματος κινήσει πρώτον.

⁴⁰ Usp. ARIST. Metaph. 1013a.4: ἡ δὲ ὅθεν πρώτον γίνεται ἐνυπάρχοντος.

⁴¹ Usp. ARIST. Metaph. 1013a.7: ἡ δὲ ὅθεν γίνεται πρώτον μὴ ἐνυπάρχοντος.

⁴² Usp. ARIST. Metaph. 1013a.10–11: ἡ [ἀρχὴ λέγεται] δὲ οὗ κατὰ προαίρεσιν κινεῖται τὰ κινούμενα καὶ μεταβάλλει τὰ μεταβάλλοντα. Petrić očito oṽ prevodi s ubi, dok bi se očekivalo cuius.

⁴³ Usp. ARIST. Metaph. 1013a.13: ἀρχαὶ λέγονται καὶ αἱ τέχναι.

⁴⁴ Usp. ARIST. Metaph. 1013a.14–15: ἔτι ὅθεν γνωστὸν τὸ πράγμα πρώτον.

Principii Aristotelis definitio

[in margine]

Sed proferent tandem procul a principiorum tractationibus repertam principii definitionem capite 3. libri *De poetica*.²³ *Principium est quod non necessario post aliud est, sed post ipsum aliud aptum natum est esse vel fieri.*

Mitto excutere, qualis nam sit haec definitio. Sed contraria illa, quae pro principiis rerum nobis ponuntur, definitione hac comprehensane sunt? Ea non necessario aliud praecedere videntur? Si non necessario, an possibiliter? Si hoc, potest ergo aliquid principium anteire. Si hoc, quomodo ei conditioni respondebit principia non esse ex aliis? An forte definitio haec, inter fabulas posita, fabulis competet? Primis rerum naturae principiis non competet? Primis scilicet contrariis?

Sed contraria haec prima quae principia rerum naturae statuuntur, ad quem nam principii ordinem reducuntur? Ex eorumne numero sunt, quae rei insint? An quae extraneae sint?

Si dicatur contraria ambo inesse rei, res ergo non duabus naturis, materia et forma, constat, sed tribus: subiecto et duobus contrariis, privatione et forma: calido et frigido, quo quid absurdius? Si dicatur contraria ambo extra rem esse, res ergo solo subiecto, nulla forma constabit. Reliquum ergo est dicere contrariorum alterum extra rem esse, alterum rei inesse. Experiamur id in rebus ipsis.

Lignum ante frigidum est, accedente igne calescit. Frigiditas ligni extra lignum est an vero ligno inest, ante quam lignum incalcescat? Nulli sensato dubium inesse. Caliditas ergo extra lignum

²³ ἀρχὴ δὲ ἐστὶν ὁ αὐτὸ μὲν μὴ ἐξ ἀνάγκης μετ' ἄλλο ἐστίν, μετ' ἐκεῖνο δ' ἔτερον πέφυκεν εἶναι ἢ γίνεσθαι [ARIST. Po. 1450b.27–28]

Aristotelova definicija počela [na margini]

No, navest će konačno, daleko od rasprava o počelima pronađenu definiciju, u 3. poglavlju knjige o *Poetici*. »Počelo je ono što nije nužno poslije drugog, nego je poslije njega nešto drugo prikladno rođeno da jest i biva.« 5

Propuštam ispitati kakva je to definicija. No, jesu li tom definicijom obuhvaćena ona kontrarna <počela> koja su nam postavljena kao počela stvari? Ne čini li se da nešto nužno prethodi njima <kao počelo>? Ako ne nužno, da li moguće? Ako je tako, nešto drugo može prethoditi počelu. Ako je tako, kako će <počelo> odgovarati onom uvjetu, da počela ne bivaju iz nečeg drugog? Da li će možda ta definicija, smještena među mitove, pripadati mitovima?⁴⁵ Neće li pripadati prvim počelima prirode stvari, tj. prvim kontrarnim <počelima>? 10 15

No, ta prva kontrarna počela koja se određuju kao počela prirode, na koji će se red⁴⁶ počela svesti? Pripadaju li broju <onih počela> koja su unutar stvari, ili onih koja su izvan stvari?

Ako bi se reklo da su oba <kontrarna počela> unutar stvari, onda se stvar ne sastoji od dviju naravi, od materije i forme, nego od triju: od subjekta i od dvaju kontrarnih <počela>: lišenosti i forme, npr. vrućeg i hladnog. Što je od toga besmislenije? A ako bi se reklo da su oba kontrarna <počela > izvan stvari, stvar će se sastojati od samog subjekta i nikakve forme. Preostaje, dakle, reći da je od kontrarnih <počela> jedno izvan stvari a drugo da je u stvari. Istražimo to u samim stvarima. 20 25

Drvo, prije hladno, kad mu pristupi vatra, zagrijava se. Hladnoća drveta je izvan drveta, a da li je u drvu prije nego što se drvo zagrije? Nikom razumnom nije dvojbena da je u drvu. Toplina

⁴⁵ Petrić ironizira Aristotelovu definiciju počela s obzirom na mjesto gdje se nalazi ta definicija, tj. u *Poetici*. Budući da je u *Poetici* riječ o pjesničkom umijeću, o mitovima i tragediji, ironično pita Petrić – ne pripada li Aristotelova definicija počela u pjesništvo, u mitove.

⁴⁶ Usp: U 5. knjizi *Metafizike*, u 1. poglavlju imamo sedam značenja počela i dva reda, ali nijednu definiciju, ovdje str. 41. r. 28.

est. At quae caliditas? Lignine an ignis? Ignis quidem caliditas extra lignum, sed ligni caliditas in ligno. Si et ipsum ex elementis quatuor commistis constet. Utra harum duarum caliditatum frigiditati ligni contraria est? Utraque nimirum. Utra generatur?
5 Ligni caliditas, quae prius extra lignum erat. A quo nam generatur? A lignine frigidityte an ab ignis caliditate? Si vera est positio contrarium a contrario generari, ligni caliditas a ligni frigidityte generatur. Quid igitur opus fuit ignem adferre, ut lignum incallescet? Quandoquidem frigidityte sua incalescit, accenditur hiemeque nos frigentes calefacit. Sed id quidem nostra tempestate
10 evaserit ridiculum, forte in Graecia olim fuit in usu atque ex usu. Rationabile namque est credere id evenisse: alioquin rem nostris temporibus, nostris oculis, manibus tam fatuam, sapientissimus omnium hominum magister libris suis non inseruisset, contrarium
15 a contrario fieri non asseruisset.

Cum itaque eo temporis ita contigerit, irreprehensus maneto. Nobis, quibus aliter tempora attulerunt, aliter asseverandum, calorem ligni a calore ignis, simile a simili, non contrarium a contrario generari, hominem rationalem non ab irrationali bruto
20 aliquo, sed a rationali homine et simili homine generari, a simili externo [371] simile internum rei. Atque ita verum fuerit principium alterum extra rem esse, alterum rei inesse. Sed similia esse ea, non contraria. Atque etiam ita principia manebunt quarta conditione, si similia sint. Si vero contraria, alterum non manebit:
25 frigiditate ligni a caliditate ignis expulsa.

Sed clamabunt hic optimi tutores me aequivocum^v facere, technas struere, namque Aristotelem dixisse contrarium ex contrario, non autem contrarium a contrario fieri, aliquid esse 'ex' aliud 'ab'. Esto, examinemus igitur id vestrum 'ex' quid sibi velit

^v Auct. corr. ex equivocum

je dakle izvan drveta. No koja to toplina, da li drveta ili vatre? Toplina vatre je zaista izvan drveta, no toplina drva je u drvu, ako se i ono samo sastoji od četiriju pomiješana elementa. Koja je od tih dviju toplina kontrarna hladnoći drveta? Bez sumnje jedna i druga. Koja nastaje? Toplina drveta koja je prije bila izvan drveta. A od čega nastaje, da li od hladnoće drveta ili od topline vatre? Ako je istinita tvrdnja da kontrarno nastaje iz kontrarnog, toplina drveta nastaje od hladnoće drveta. Zašto je, dakle, trebalo prinijeti vatru da bi se drvo ugrijalo, kad se svojom hladnoćom zagrijava, zapaljuje i u zimi nas, kad nam je hladno, grije. No to bi u naše vrijeme uistinu bilo smiješno, možda je nekada u Grčkoj bilo u upotrebi i korisno. Razumno je, naime, vjerovati da je bilo tako, inače ne bi u naše vrijeme, našim očima i rukama stvar tako ludu, učitelj najpamentiji od svih ljudi unio u svoje knjige, ne bi tvrdio da kontrarno nastaje iz kontrarnog.

Budući da se takvo što u ono doba možda događalo, neka mu se ne osporava. Nama kojima je vrijeme drugačije donijelo, trebamo drugačije tvrditi, da toplina drveta <nastaje> od topline vatre, slično od sličnog, a ne kontrarno od kontrarnog, da čovjek s razumom ne <nastaje> od neke životinje bez razuma, nego od razumnog čovjeka i sličnog čovjeka, od slične izvanjskosti [371] <nastaje> slična unutrašnjost stvari. I tako će biti istinito da je jedno počelo izvan stvari, a drugo da je u stvari, ali da su ona slična, a ne kontrarna. Također tako će ostati počela po četvrtom uvjetu⁴⁷, ako bi bila slična, a ako bi bila kontrarna, drugo⁴⁸ <od njih> neće ostati, jer je hladnoća drveta izbačena toplinom vatre.

No vikat će tu čestiti <Aristotelovi> zaštitnici da sam dvo-smislen, da smišljam lukavstva, da je naime Aristotel rekao da <nastaje> kontrarno *iz* kontrarnog, a ne da biva kontrarno *od* kontrarnog; da je jedno *iz*, a drugo *od*. Neka bude. Ispitajmo to

⁴⁷ Čini se da Petrić ovdje rabi pogrešnu riječ. Naime, on je nabrojio tri, a ne četiri *uvjeta* počela (*conditiones sunt tres*, str. 26. r. 18). Petrić vjerojatno ovdje misli na četvrtu od sedam dokazujućih Aristotelovih teza o počelima, na tezu: da nisu <počela> jedna iz drugih.

⁴⁸ Ovdje također ne misli Petrić na drugi *uvjet* počela (počela ne smiju nastati iz drugih – str. 27. r. 21, nego na drugu od sedam dokazujućih teza o počelima, tj. na tezu: da počela moraju biti trajna (str. 15. r. 10.).

acuto isto aculeo. Si 'ex' vim talem habet, ut contrarium possit
facere esse principium, necesse est istud 'ex contrario' in aliquam
principii significationem incurrere. Ex contrario itaque estne
principium ut natura? Si tale esset aut materia aut forma esset
5 necessario aut universalis natura, quae efficiens causa est. At nul-
la harum trium potest dici natura istud 'ex contrario'. Quid? An
ut elementum? Si id, esset tum aut materia, aut forma, aut unum
ex elementis, aut ex mistis elementis^{vi} aliquid. Non est autem,
ut non est etiam, veluti ratiocinium, neque ut electio, ut vero
10 substantia potestne? At quo pacto si substantiae nihil est con-
trarium? Si nullum in substantia contrarium? Si nulla substan-
tia substantiae contraria? Si non materia, si non forma, si non
compositum? At neque ut cuius gratia et ut finis. Nullum itaque
'istud ex contrario' est e dinumeratis ultimo loco ab Aristotele
15 principiis. An vero de prioribus, illud unde res est cognoscibilis
primo? Nequaquam. Ut vero artes? Neque id. Quid cuius secun-
dum electionem moventur mota? Neque id quidem. Forte vero
tale est principium. Unde fit primum non inexistente? Id forte
est. Non enim in ligno iam calefacto inest frigiditas.
20 Sed neque id quidem, quando Aristotelesmet ipse continua-
tis verbis explicat hisce: *Unde primum motus natus est incipere, et
mutatio, veluti filius ex patre et matre et pugna ex convicio.* Quid ergo

^{vi} Corr. ex elementatis

vaše *iz*, što znači s tim oštrim trnom. Ako *iz* ima takvu moć, da bi moglo učiniti da kontrarno bude počelo, nužno je da se to *iz kontrarnog* <počela> nađe u nekom značenju počela⁴⁹. Da li je, dakle, ono: *iz kontrarnog*, počelo kao priroda? Da je takvo <počelo>, nužno bi bilo da je ili materija ili forma ili univerzalna narav koja je eficientni uzrok. Ali za nijedno od ovo troje ne može se reći da je po prirodi to *iz kontrarnog*. Što? Da li je <*iz kontrarnog*> kao element? Da je to, bilo bi ili materija ili forma ili jedno od elemenata ili nešto iz pomiješanih elemenata. Ipak nije, kao što nije <*iz kontrarnog*> kao razlog ni kao izbor. A da li može biti <počelo> kao supstancija? No na koji način, ako ništa nije kontrarno supstanciji, ako u supstanciji ne postoji ništa kontrarno; ako nijedna supstancija nije kontrarna supstanciji – niti materija, niti forma, niti složeno? A ne može <biti počelo> niti kao *zbog čega* niti kao svrha. Dakle to *iz kontrarnog* nije nijedno od počela koja je Aristotel nabrojao na posljednjem mjestu. Da li je pak <neko počelo> od ranijih, npr. odakle je stvar prvo spoznatljiva?⁵⁰ Nikako. Da li kao *umijeća*?⁵¹ Niti to. Što, prema čijem⁵² se izboru kreće pokrenuto?⁵³ Uistinu ni to. Možda je pak takvo počelo: zašto isprva nešto biva nečime što nije u njemu?⁵⁴ To možda jest. Naime ne nalazi se hladnoća u drvetu koje je već toplo.

Ali uistinu nije ni to, kad sam Aristotel objašnjava ovako nastavnim riječima: »Odakle je prvo nastalo i započelo kretanje i promjena, kao što nastaje sin od oca i majke, i bitka iz prepir-

⁴⁹ Iako se terminološki potpuno ne poklapa, ovdje Petrić ispituje moguće značenje tog *iz* s obzirom na sedam značenja počela navedenih na str. 43. r. 12–17.

⁵⁰ Usp. ARIST. Metaph. 1013a.14–15: ἔτι ὅθεν γνωστὸν τὸ πρῶτον, πρῶτον,

⁵¹ Nema grčkog, ARIST. Metaph. 1013a.13: ἀρχαὶ λέγονται καὶ αἱ τέχναι,

⁵² Usp. u ovoj knjizi, str. 43. bilj. 42.

⁵³ Nema grčkog, usp. ARIST. Metaph. 1013a.10–11: οὐ κατὰ προαίρεσιν κινεῖται τὰ κινούμενα

⁵⁴ ARIST. Metaph. 1013a.7: ὅθεν γίγνεται πρῶτον μὴ ἐνυπάρχοντος.

estne principium illud, unde primum fit inexistente? Nequaquam. Non enim inest rei eo modo quo Aristoteles explicat, *veluti navigii carina et domus fundamentum*. Quod si non cadat in reliqua duo principii significata, actum iam fuerit de isto 'ex contrario'.

5 Ea sunt, *unde pulcherrime unumquodque fiat*. Non videtur. Secundo vero, *unde aliquid rei moveatur primum*. Hoc sane videtur. Nam ignis videtur calefactionem suam incipere in frigiditate ligni, ut in frigiditate videatur primum res moveri, ut motus initio viae vel longitudinis. Sed si tale principium est, cur non dicitur ab
10 Aristotele: *omnis generatio fit in contrario*? Et desinat nobis ambiguitatibus mentem perplectere?

Omnis ergo generatio fit *in contrario* atque in hoc redit illud, *ex contrario*, ut motus in via. Atque ita contrarium est principium generationis, ut viae initium est principium motus gradientis. Si
15 ita dixisset, *exemisset* hominum ingenia ex tormentis, in quae sese coniiciunt sponte, ut beatum principium hoc generationis intelligant.

Aequivoca illa: *ex contrario, a contrario*, Peripati universi mentes excruciat. Dicatur igitur omnis generatio fit *in contrario*, atque
20 *κάλλιστα ἂν γένοιτο, pulcherrime fiet, in contrario*. Non autem *ex contrario*, non enim ut ex materia aut ex forma ut domus ex lapidibus. Neque *a contrario*, ut ab efficiente. Id enim falsum esse est ostensum. Sed a simili efficiente. Itaque horum loco reponatur. Quidquid gignitur, *in contrario* gignitur. Quidquid corrumpitur,
25 *in contrario* corrumpitur et contraria talia principia rerum dicun-

ke.«⁵⁵ Nije li, dakle, počelo ono: odakle isprva nešto biva nečime što jest u njemu? Nikako. Naime nije prisutno u stvari na onaj način kako Aristotel objašnjava: »Kao kobilica broda, kao temelj kuće.«⁵⁶ Ako pak <iz kontrarnog> ne potpada pod ostala dva značenja, već je raspravljeno o tome 'iz kontrarnog'. To su prvo: »odakle bi nešto na najljepši način postalo.«⁵⁷ Ne čini se. Drugo: odakle je neka stvar najprije pokrenuta.⁵⁸ Svakako se čini da je tako. Naime, čini se da vatra počinje svoje zagrijavanje u hladnoći drveta, da bi se činilo da je prvo u hladnoći stvar pokrenuta, kao što kretanje <započinje> na početku puta ili dužine. No, ako je takvo počelo, zašto Aristotel ne kaže da svako nastajanje biva *u kontrarnom* i prestane nam dvosmislenostima smotavati um.

Stoga svako nastajanje biva *u kontrarnom* i na to se svodi ono *iz kontrarnog* kao što je kretanje na putu. I tako je kontrarno počelo nastajanja, kao što je početak puta počelo kretanja koje napreduje. Da je tako rekao <Aristotel>, izbavio bi ljudske duhove iz muka u koje se dobrovoljno bacaju da shvate to blaženo počelo nastajanja.

Ti dvosmisleni <izrazi> *iz kontrarnog* i *od kontrarnog* muče umove čitave peripatetičke škole. Neka se, dakle, kaže da svako nastajanje biva *u kontrarnom*, i da bi κάλλιστα ἂν γένοιτο, na najljepši način postalo: *u kontrarnom*, a ne *iz kontrarnog*. Ne <nastaje>, naime, kao *iz* materije ili *iz* forme, kao kuća *iz* kamena, niti *od kontrarnog* kao od eficientnog uzroka, pokazano je da je to pogrešno, nego *od* sličnog eficientnog uzroka. Stoga neka se umjesto tih <izraza> postavi: Što god nastaje, nastaje *u kontrarnom*, što god propada, *u*

⁵⁵ Nema grčkog, usp. ARIST. Metaph. 1013a.7–10: ἡ δὲ ὄθεν γίγνεται πρῶτον μὴ ἐνυπάρχοντος καὶ ὄθεν πρῶτον ἡ κίνησις πέφυκεν ἄρχεσθαι καὶ ἡ μεταβολή, οἷον τὸ τέκνον ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ τῆς μητρὸς καὶ ἡ μάχη ἐκ τῆς λοιδορίας.

⁵⁶ Nema grčkog, usp. ARIST. Metaph. 1013a.4–5: οἷον ὡς πλοίου τρόπις καὶ οἰκίας θεμέλιος,

⁵⁷ Nema grčkog, usp. ARIST. Metaph. 1013a.1–2: ὄθεν ἂν κάλλιστα ἕκαστον γένοιτο.

⁵⁸ Nema grčkog, usp. ARIST. Metaph. 1012b.34–35: Ἀρχὴ λέγεται ἡ μὲν ὄθεν ἂν τις τοῦ πράγματος κινήθει πρῶτον.

tur, ut in quibus generatio et corruptio fiat: non autem ex quibus, aut a quibus.

5 Sed hoc ipsum etiam *in contrario* fieri, ne in novas difficultates incidamus (sat enim superque priores torsiones nos defatigarunt) clarius excutiamus. Omnis Peripateticorum senatus populusque sine discrimine, sine haesitatione ulla autumant *quidquid fit, ex contrario fit*. Id verumne esset an secus, numquam cogitasse videntur, numquam in rebus, tantum in Aristotelis verbis expenderunt, numquam cum experientia contulerunt. Quia id Aristoteles dixerit, verissimum credere sat habuerunt. Pythagoricum
10 morem ab authore eorum reprehensum, ἀὐτὸς ἔφα in Aristotele renovarunt.

Philoponi dubitatio et interpretatio

[in margine]

15 Solus de tot millibus, ni fallor, Philoponus haesitavit, rem pro comperta non habuit. Sed quomodo exponeretur illud 'ex' laboravit. In hanc sententiam venit, ut illud 'ex' idem diceret quod 'post' ut totum hoc *quidquid generatur ex contrario*, id est *post contrarium* sonaret. Procul sane ab Aristotelis verbis, a Peri-

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

kontrarnom propada. Kontrarnima se zovu takva počela stvari *u* kojima biva nastajanje i propadanje, a ne *iz* kojih ili *od* kojih.

No, također to *sámo*, da biva *u kontrarnom*, jasnije ćemo raspraviti, da ne upadnemo u nove poteškoće (dosta su nas i previše izmorile prijašnje muke). Čitav senat i narod peripatetički bez razlike, bez ikakva oklijevanja drži: »Što god nastaje, *iz kontrarnog* nastaje.«⁵⁹ Da li je to istinito ili nije, čini se da nisu nikad razmišljali, nikad nisu odmjeravali u samim stvarima, nego samo u Aristotelovim riječima; nikad to nisu usporedili s iskustvom. Bilo im je dovoljno da vjeruju da je najistinitije, jer je to Aristotel rekao. Pitagorovski običaj *αὐτὸς ἔφα*⁶⁰, koji je sam njihov učitelj pobijao⁶¹, obnovili su u Aristotelu.

Filoponova dvojba i tumačenje

[na margini]

Jedini se od tolikih tisuća, ako se ne varam, Filopon kolebao, nije tu stvar držao sigurnom, nego se trudio kako da se izloži ono *iz*. Došao je do zaključka da ono *iz* znači isto što i *poslije*, tako da bi čitava <misao> glasila: »Što god nastaje <nastaje> *iz kontrarnog*«, tj. *poslije kontrarnog*.⁶² Ta misao zaista je daleko od Aristotela.

⁵⁹ Nema grčkog, usp. ARIST. Metaph. 1087a.36–b.1: ἀλλὰ μὴν γίγνεται πάντα ἐξ ἐναντίων ὡς ὑποκειμένου τινός· ἀνάγκη ἄρα μάλιστα τοῖς ἐναντίοις τοῦθ' ὑπάρχειν.

⁶⁰ Fraza kojom su se pitagorovci za istinitost neke teze pozivali na autoritet učitelja: sam <učitelj> je rekao.

⁶¹ Petrić vjerojatno misli na Aristotelu pripisanu frazu: ALEXANDER Med. Therapeutica, 2.155.21–22: φίλος μὲν ὁ Πλάτων, φίλη δὲ καὶ ἡ ἀλήθεια, δυοῖν δὲ προκειμένων προκριτέον τὴν ἀλήθειαν. Obično se citira u latinskoj verziji: Amicus Plato, magis amica veritas. Fraza se temelji na tezi iz *Nikomahove etike*: EN 1096a.16–17: ἀμφοῖν γὰρ ὄντων φίλον ὄσιον προτιμᾶν τὴν ἀλήθειαν.

⁶² Usp. PHILOPONUS, In Ph. 16.111.27–16.112.3 οὐ γὰρ ὑπομένει τὸ ἕτερον ἐπελθὸν τὸ λοιπόν, ὡσπερ ὁ χαλκὸς τὸ τοῦ ἀνδριάντος εἶδος, καὶ ἀπλῶς ἢ ὕλη τὸ εἶδος· ἅμα γὰρ ἦν οὕτω τὰ ἐναντία. οὕτω μὲν οὖν οὐκ ἐξ ἀλλήλων τὰ ἐναντία. ἐξ ἀλλήλων δὲ πάλιν λέγεται τῷ μετ' ἀλλήλα εἶναι, ὡσπερ ὁ Πλάτων ἐν τῷ Φαίδωνι κυριώτερον ὠνόμασε

pateticorum omnium sententia. Non tamen ita procul a re. Namque in ligno frigido calor inducitur postquam frigus ibi est, nisi in ligno frigus fuisset, calor illuc non esset inductus. Sed calore adveniente frigus decedit, ita ut vere dicatur calorem in [372] ligno post frigus generatum esse. Sed utrum horum principium est generationis? An utrumque? Sed videndum, Lynceis oculis pervidendum, idemne sit dicere contraria esse principia generationis. Et quidquid fit, *ex contrario* fit? Videtur sane illud *quidquid fit* genitum inferre.

10 Generationem vero viam esse ad genitum efficiendum. Utrum igitur vere dicent Peripatetici, omnis generatio fit ex contrario, vel *a contrario*, vel *post contrarium*? Vel verius dicemus nos, qui non iuravimus, omnis generatio fit *in contrario*? Generatio ista excutienda ecquid in sinu habeat aequivoci, ne nobis ludificetur.

15 Duplicem videtur Peripatus adinvenisse vel etiam triplicem.

Prima est generatio ea, quae excepto locali, pro quolibet motu sumitur sine discrimine, ut non magis formam quam magnitudinem aut qualitatem aliquam dicant esse generatam.

20 Secunda magis propria pro motu eo in qualitatibus substantiae alicuius, qui veluti praeparatio et dispositio quaedam est ad substantialem formam inducendam.

Tertia ipsius substantialis formae inductio.

25 Quid igitur dicemus? Tertia haec generatio, quae proprie est generatio, *ex contrarione* facta est an *a contrario*, an *post contrarium*? At quo pacto horum ullum dicendum, si nulla in substantia contrarietas?

30 Sed esto in substantia contrarietas ea, quam Aristoteles, quam Peripateticorum omnis senatus, ne populum dicam, assignant. Privationis scilicet et formae. Utrum ergo forma ex privatione facta est vel a privatione vel post privationem? Certe rectius, ve-

telovih riječi i svih peripatetičara. Ipak nije tako daleko od same stvari. Naime, u hladnom drvu uvodi se toplina nakon što je ondje bila hladnoća. Da nije u drvetu bila hladnoća, ne bi onamo bila uvedena toplina. No, kad toplina dolazi, hladnoća odlazi, tako da se s pravom može reći da je toplina u drvetu [372] nastala 5
poslije hladnoće. Ali koje je od ovih počelo nastajanja? Da li i jedno i drugo? No, treba vidjeti, Lincejevim očima prozreti, je li isto reći da su počela nastajanja kontrarna i što god biva *iz kontrarnog* biva. Čini se da ono: *što god biva* uvodi ono nastalo.

Nastajanje je pak put prema stvaranju nastalog. Da li će dakle 10
peripatetičari doista reći da svako nastajanje biva *iz kontrarnog*, ili *od kontrarnog*, ili *poslije kontrarnog*, ili ćemo pak istinitije tvrditi mi, koji se nismo zakleli, da svako nastajanje biva *u* kontrarnom. To nastajanje treba istražiti, nema li u krilu nešto dvosmisleno da se s nama ne poigrava. Čini se da je peripatetička škola pronašla 15
dvostruko ili čak trostruko <nastajanje>.

Prvo je nastajanje ono koje se uzima, izuzevši mjesno kretanje, za bilo koje kretanje bez razlike, tako da kažu da nije nastala forma više od veličine ili neke kvalitete.

Drugo je nastajanje svojstvenije za ono kretanje u kvalitetama 20
neke supstancije, koje je kao neka priprava ili neka raspoloženosť za uvođenje supstancijalne forme.

Treće <nastajanje> uvođenje je same supstancijalne forme.

Što ćemo dakle reći? Da li ovo treće nastajanje, koje je u pravom smislu nastajanje, nastaje *iz kontrarnog* ili *od kontrarnog* ili 25
poslije kontrarnog? No, na koji način treba reći ijedno od toga, ako ne postoji nikakva kontrarnost u supstanciji?

No, neka bude kontrarnost u supstanciji, ona na koju ukazuje Aristotel, na koju <ukazuje> cijeli senat peripatetičara, da ne kažem cijeli narod, tj. <kontrarnost> lišenosti i forme. Da li 30
je, dakle, forma nastala *iz* lišenosti ili *od* lišenosti ili *poslije* liše-

μετ' ἀλλήλα αὐτὰ εἰρηκώς, διότι μετὰ τὸ λευκὸν τὸ μέλαν εὐθὺς γίνεσθαι πέφυκε, καὶ πάλιν φθαρέντος τοῦ μέλανος τὸ λευκόν, καὶ ἐπὶ πάντων ὁμοίως. οὕτως οὖν ἐξ ἀλλήλων τὰ ἐναντία, ὅτι οὐκ ἂν γένοιτό τι θερμὸν μὴ πρότερον ψυχρὸν ὄν, καὶ τὸ ὡς θερμὸν φθειρόμενον εἰς ψυχρὸν πάντως μεταβάλλει.

rius, auribus, mentibus consonantius dicetur post privationem generationem formae factam esse. At secunda generatio ex contrariane qualitate an a contraria, an post contrariam dicenda est fieri? Eodem certe modo quo prior. Neque enim ex frigiditate aut
 5 a frigiditate, sed post frigiditatem calor ille ad formam dispositivus inductus est. Eodem etiam pacto prima illa generalis generatio non ex contrario, sed post contrarium fit. Haec de generatione triplicis significati.

De generato vero quid nobis ex veritate dicendum? Calor fit
 10 in ligno ab igne, utrumne *ex contrario* an *a contrario* an *post contrarium*? Forma bovis fit in sanguine ac semine, an ex bovis privatione, an a bovis privatione, an post bovis privationem? Cui dubium post contrarium? Post bovis privationem calorem genitum? Bovem factum? Excludatur ergo a philosophia, a veritate modus
 15 ille vel loquendi vel opinandi vel sciendi omnem generationem, omne generatum *ex contrario*, vel *a contrario* fieri: retineatur hoc post contrarium, post privationem.

Sed illud nostrum *in contrario* generationem fieri, generatum *in contrario* fieri, tollendumne an retinendum? Generatio illa
 20 triplex fit in subiecto aliquo. Non negabunt. Generatio magnitudinis, caloris, formae, clarum est, oculis obiectum est fieri in subiecto, parvo, frigido, vel medio: ea forma privato et generatum omne in subiecto ea forma privato, subiecto contrariam vel qualitatem vel magnitudinem possidente. Tenendum ergo et hoc
 25 nostrum. *In contrario* subiecto scilicet contrarium ante possidente, sive id privatio sit, sive qualitas, sive etiam quantitas.

Concludamus tandem omnem generationem, omne generatum non *ex contrario*, non *a contrario*, sed *post contrarium* et
 30 *in contrario* fieri. Quamobrem illud falsi est arguendum, quod capite 5. *Physici* primi Aristoteles concludit.²⁴ *Itaque omnia, quae natura fiunt, fuerint vel contraria vel ex contrariis*. Falsum inquam id totum est. Falsumque esse Aristotelesmet ipse attestatum reliquit 1. *De ortu et interitu* capite 5. docens nos in haec

²⁴ ὥστε πάντ' ἂν εἴη τὰ φύσει γιγνόμενα ἢ ἐναντία ἢ ἐξ ἐναντίων.
 [ARIST. Ph. 188b.25–26]

nosti? Sigurno će se reći ispravnije i istinitije, ušima i umovima sukladnije, da je forma nastala *poslije* lišenosti. A treba li reći da drugo nastajanje biva *iz* kontrarne kvalitete ili *od* kontrarne ili *poslije* kontrarne. Sigurno na isti način kao i prethodno. Nije, naime, *iz* hladnoće ili *od* hladnoće, nego *poslije* hladnoće uvedena ona toplina, koja priprema za formu. Na isti način ono prvo opće nastajanje ne biva *iz* kontrarnog ni *od* kontrarnog, nego *poslije* kontrarnog. To o nastajanju s trostrukim značenjem. 5

O nastalom što trebamo reći po istini? Toplina nastaje u drvu od vatre, da li *iz* kontrarnog ili *od* kontrarnog ili *poslije* kontrarnog? Forma goveda nastaje u krvi i sjemenu, da li *iz* lišenosti goveda, ili *od* lišenosti goveda, ili *poslije* lišenosti goveda? Kome je dvojbeno da je *poslije* kontrarnog, da je *poslije* lišenosti goveda nastala toplina, da je postalo govedo. Neka se isključi, dakle, iz filozofije, iz istine onaj način ili govorenja ili mnijenja ili znanja, da svako nastajanje, da sve nastalo biva *iz* kontrarnog ili *od* kontrarnog. Neka se zadrži ovo *poslije* kontrarnog, *poslije* lišenosti. 10 15

No treba li odbaciti ili zadržati ono naše, da u kontrarnom biva nastajanje i da nastalo biva u kontrarnom? Ono trostruko nastajanje biva u nekom subjektu. Neće poricati. Nastajanje veličine, topline, forme, jasno je, stoji pred očima, da biva u malenom, hladnom ili srednjem subjektu koji je lišen te forme, i da svako nastalo <biva> u subjektu koji je lišen te forme, u subjektu koji ima kontrarnu ili kvalitetu ili veličinu. Dakle treba zadržati i ovo naše, »u kontrarnom« subjektu, tj. koji prije posjeduje ono kontrarno, bilo da je to lišenost, ili kvaliteta ili pak kvantiteta. 20 25

Zaključimo napokon da svako nastajanje, da svako nastalo biva ne *iz* kontrarnog, ni *od* kontrarnog, nego *poslije* kontrarnog i u kontrarnom. Zbog toga treba osuditi kao neistinito ono što Aristotel zaključuje u 5. poglavlju prve knjige *Fizike*: »Dakle sve što po prirodi biva, bit će ili kontrarno ili *iz* kontrarnog.« Kažem: sve je to netočno. Da je netočno sam je Aristotel ostavio potvrđenim u 1. knjizi *O nastajanju i propadanju*⁶³ u 5. poglavlju, učeći nas 30

⁶³ Riječ je o Aristotelovom spisu: Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς koji Petrić prevodi i kao *De generatione et corruptione* i kao *De ortu et interitu*, kao na ovom mjestu. Oba su prijevoda tradicionalno u upotrebi.

verba:²⁵ *Gignitur quidem simpliciter aliud ex alio, sicuti et in aliis determinatum est, et ab aliquo actu existente, vel eiusdem speciei, vel eiusdem generis, veluti ignis ab igne et homo ab homine. Et eiusdem libri capite 7. scribit:*²⁶ *Necesse et efficiens et patiens genere simile esse et idem specie vero dissimile et contrarium.* Posterior sane haec pars specie dissimile et contrarium aperte contradicit superius scripto: ὁμοειδεῖ *eiusdem speciei*, neque ullis salvatorum machinis potest conciliari.

Advertendum illud quoque quod ait:²⁷ *Quare rationabile iam est ignem calefacere et frigidum frigefacere, et omnino efficiens assimilare sibi patiens, efficiens enim et patiens contraria sunt et generatio [373] in contrarium, itaque necesse est patiens in efficiens mutari.* Quibus sane verbis generationem fieri in contrarium autumant, non ex contrario aut a contrario.

Sed non minor contradictio haec alia est, dum agens et patiens ait esse contraria: supra vero dixerat: vel ὁμοειδοῦς, *eiusdem speciei*. Qua re quid inconstantius? Quid tanti nominis philosopho indignius? Sed licuit sibi quidquid voluit: et tamen omnia credita a suis sunt oracula, in contrariis dogmatibus permultis fides par illi habita. Eiusdem speciei sunt homo generans cum homine genito: ignis generans cum genito igne, non autem contraria sunt et si quae est inter agens et patiens differentia, inter ignem et lignum, inter hominem et menstruum sanguinem, ea primo generis differentia est, speciei non primo, eademque non sunt contraria sed heterogenea. Sed nos res ipsas perpendamus, contradictiones suas mittamus.

In omni generatione est agens, est patiens, ut alterum agit, alterum patitur, contraria videntur, namque actio et passio con-

²⁵ Γίνεται μὲν οὖν ἀπλῶς ἕτερον ἐξ ἑτέρου, ὥσπερ καὶ ἐν ἄλλοις διώρισται, καὶ ὑπὸ τινος δὲ ἐντελεχείᾳ ὄντος, ἢ ὁμοιοειδοῦς ἢ ὁμογενοῦς, οἷον πῦρ ὑπὸ πυρὸς ἢ ἄνθρωπος ὑπ' ἀνθρώπου, [ARIST. GC 320b.17–20]

²⁶ ἀνάγκη καὶ τὸ ποιοῦν καὶ τὸ πάσχον τῷ γένει μὲν ὅμοιον εἶναι καὶ ταῦτό, τῷ δ' εἶδει ἀνόμοιον καὶ ἐναντίον· [ARIST. GC 323b.31–33]

²⁷ Διὸ καὶ εὐλογον ἤδη τό τε πῦρ θερμαίνειν καὶ τὸ ψυχρὸν ψύχειν, καὶ ὅλως τὸ ποιητικὸν ὁμοιοῦν ἑαυτῷ τὸ πάσχον· τό τε γὰρ ποιοῦν καὶ τὸ πάσχον ἐναντία ἐστί, καὶ ἡ γένεσις τοῦναντίον. ὥστε ἀνάγκη τὸ πάσχον εἰς τὸ ποιοῦν μεταβάλλειν. [ARIST. GC 324a.9–12]

ovim riječima: »Jedno iz drugog zaista jednostavno nastaje, kao što je određeno i u drugim <spisima>, i od nečega što aktualno postoji, ili iste vrste ili istog roda, kao vatra od vatre i čovjek od čovjeka.« I u 7. poglavlju iste knjige piše: »Nužno je da ono što djeluje i ono što trpi bude po rodu slično i isto, a po vrsti pak neslično i kontrarno.« Taj drugi dio: po vrsti neslično i kontrarno – očito proturječi onom gore napisanom, ὁμοειδεῖ, iste vrste – i ne može se pomiriti nikakvim lukavstvima spasitelja.

Potrebno je obratiti pažnju također i na ono što kaže: »Stoga je u skladu s razumom da vatra grije, a hladnoća hladi i uopće da eficientni uzrok čini sebi sličnim ono što trpi, jer su eficientni uzrok i ono što trpi kontrarni i nastajanje [373] biva u kontrarnom. Dakle nužno je da se ono trpno promijeni u ono djelatno.«⁶⁴ Na temelju tih riječi misle da nastajanje biva *u* kontrarno, a ne *iz* kontrarnog ili *od* kontrarnog.

Ali nije manja ova druga kontradikcija, kad kaže da su ono što djeluje i ono što trpi kontrarni; gore je pak rekao: ili ὁμοειδοῦς, »iste vrste«. Što je od te stvari nedosljednije, što je nedostojnije za filozofa tolikog ugleda? No bilo mu je dopušteno sve što je htio. Ipak sve što njegovi vjeruju su proroštva, među premnogim kontrarnim poučcima, jednako su mu vjerodostojna <kao i proroštva>. Iste su vrste čovjek koji rađa kao i čovjek koji nastaje; <iste su vrste> vatra koja zapaljuje i ona koja je zapaljena, a nisu kontrarne; i ako postoji neka razlika između onoga što djeluje i onoga što trpi – između vatre i drveta, između čovjeka i menstrualne krvi – to je prvotno razlika roda; <razlika> vrste nije prvotno, naime ono <što djeluje i ono što trpi> nije kontrarno, nego raznorodno. No odvagamo same stvari, pustimo njegove kontradikcije.

U svakom nastajanju postoji ono što djeluje i ono što trpi; kako jedno djeluje, a drugo trpi, čini se da su kontrarni. Naime,

⁶⁴ Petrić prevodi Aristotelovove termine τὸ ποιητικὸν i τὸ ποιοῦν kao *efficiens* i kao *agens*, ali ne razlikuje dosljedno ta dva termina.

trariae. An vero alia etiam ratione contraria sint, id est disquirendum.

5 Ignis agit in lignum frigidum, quod ignis calorem patitur, ut ignis agens est, lignum patiens, contraria sunt inter se. An vero contraria etiam genere? Nequaquam, nam ambo substantiae, ambo corpora, ambo inanima, his rationibus homogenea sunt. Sed alterum simplex, alterum mistum forte est, hac ratione videntur contraria esse. An ideo, quod mixtio ignis contraria est simplicitati ignis, mistione illa patitur a simplicitate? Ita ut formae istae ad invicem agant et patiantur? Vel totum lignum a toto igne patitur?

10 Si priori modo respondeatur, actiones non amplius erunt τῶν ὑποκειμένων, *suppositorum*, sed formarum ipsarum. Si secundo, rursus rogabo, lignum ab igne patitur ob suam mistionem, qua scilicet est contraria ignis simplicitati, an alia ratione? Si ratione mistionis, passio haec ligno inesset, simplicitas ignis non nisi in mistum corpus ageret et ab igne non nisi mistum corpus pateretur. At confessum est ignem agere apud Peripatum in aerem, in aquam, in terram, simplicia corpora et lignum mistum corpus, a misto etiam corpore patitur: securi, lapide, aliis. Non ergo haec^{vii} actio et passio ratione contrarietatis, quae inter simplex et mistum corpus est, eveniunt. Alia ergo ratio quaerenda.

25 An igitur qua substantiae, qua corpora, qua inanima ambo? Si quapiam harum, iam potius, quia eadem non quia contraria agit alterum, alterum patitur. Qua ergo ratione id illis evenit? An quia eiusdem non sint speciei? Id enim forte visus est Aristoteles innuere, cum diceret agens et patiens oportere esse homogenea, specie vero non similia, sed contraria.

^{vii} Auct. corr. ex hae

djelovanje i trpnja su kontrarni. Da li su i iz nekog drugog razloga kontrarni, to treba istražiti.

Vatra djeluje na hladno drvo, koje trpi toplinu vatre. Kako je vatra djelatna, a drvo trpno, kontrarni su međusobno. Da li su kontrarni također i po rodu? Nikako, oboje su naime supstancije i oboje tijela, oboje su beživotni, iz tih su razloga istorodni. Ali jedno je jednostavno a drugo je možda miješano, iz tog se razloga čini da su kontrarni. Da li mješavina drva zato, što je kontrarna jednostavnosti vatre, zbog te miješanosti trpi od jednostavnosti? I tako da te forme međusobno djeluju i trpe? Ili čitavo drvo trpi od čitave vatre?

Ako bi se odgovorilo na prvi način, neće to više biti djelovanja τῶν ὑποκειμένων, podmetaka⁶⁵, nego samih formi. Ako <bi se odgovorilo> na drugi način, opet ću pitati, da li drvo trpi od vatre zbog svoje miješanosti, koja je kontrarna jednostavnosti vatre, ili iz drugog razloga? Da je iz razloga miješanosti ta trpnja prisutna u drvetu, jednostavnost vatre djelovala bi samo na miješano tijelo i od vatre bi trpilo samo miješano tijelo. A peripatetičari priznaju da vatra djeluje na zrak, na vodu, na zemlju, na jednostavna tijela; i drvo, miješano tijelo, trpi također od miješanog tijela: od sjekire, od kamena i drugih. Ne događa se, dakle, djelovanje i trpnja iz razloga kontrarnosti koja je između jednostavnog i miješanog tijela. Stoga treba tražiti neki drugi razlog.

Da li <su kontrarni> ukoliko su oboje supstancije, ukoliko tijela, ukoliko su beživotni? Ako su to po nečemu od ovoga, jedno djeluje, a drugo trpi, prije jer su isti, a ne zato što su kontrarni. Dakle, zašto im se to događa? Da li zato jer nisu iste vrste? Naime, možda se činilo da je to Aristotel odobrio kad je rekao da ono što djeluje i ono što trpi treba biti istog roda, a po vrsti ne slično, nego kontrarno.

⁶⁵ To je jedino mjesto u četvrtom svesku na kojem Petrić τὸ ὑποκειμένον prevodi sa *suppositum*. Inače Petrić *suppositum* rabi u smislu *pretpostavljen*. Možda i ovdje *suppositorum* nije prijevod τῶν ὑποκειμένων, nego objašnjenje, tj. upućivanje na to da Aristotel pretpostavlja da je τὸ ὑποκειμένον, tj. subjekt, djelatna, dok bi na temelju Petrićeva izvoda proizlazilo da je djelatna sama forma.

An vero species ignis contraria est speciei ligni? At qua contrarietate? Neque enim manifesta per seipsam est. Forte dicatur contrarietate formae et privationis? Quia scilicet lignum privatum est ignis forma. At haec non est specierum contrarietas, species enim et ignis et ligni ens est per se, privatio per se est non
5 ens. Si contrarietas ista ignis et ligni est penes calidum et frigidum, dicimus nos istam esse accidentium contrarietatem, qualitatum, non specierum.

Deinde quaeremus si lignum calidum calore solis sit, postea
10 ignis accedat, an ideo ignis calidus, in calidum illud lignum, quia contraria non sunt, non aget? Non accendet? Non comburet? Si hoc concedatur, διανοίας ἀρρωστίαι, *mentis morbo* dicemus eos aegrotare, qui tam sensatam rem dimittant, rationem rei quae non est perquirant. Si concedatur ignem in calidum lignum acturum,
15 iam id non erit ratione contrarietatis, quae nulla est. Si arguentur illud lignum calidum effectum esse prius ab igne aliquo, concedemus nos libenter: sed secundum actionem interrogare urgebimus, an ratione contrarietatis calidi et frigidi sit, cum nulla adsit frigiditas? Si nobis concedent secundam actionem non ratione contrarietatis factam, iam extorsimus non omne quod φύσει, *natura* fit,
20 *ex contrariis, a contrario, post contrarium, in contrario* fieri.

Si de prima actione nos illi interrogent, quae facta est inter ignem calidum et lignum frigidum, an ratione contrarietatis facta sit? Si fatebimur, adiungemus eam contrarietatem non
25 in ὁμοειδεῖ, *re eiusdem speciei*, sed in qualitibus, in accidentibus fuisse. Deinde addemus: accidisse ligno, ut frigidum esset, ut etiam in secunda actione accidat, ut calidum sit. Atque inter ignem et prius lignum contrarietatem per accidens fuisse. Ideoque per accidens istud, cum e scientiis ab Aristotele eiectum sit,
30 reici debere e scientiae naturalis principiis, asseremus de rerum generationis principiis eximi debere.

Non [374] debere rerum ipsarum accidentalium esse principia, credi, admitti, esse per se, esse ordinata, esse permanentia debere. Si non fatebimur actionem illam primam ratione contrarietatis factam, rationem adferemus, quia ignis sua caliditate
35 non in omne frigidum agit, non in adamantem, non in salamandram, ac forte non in alia aliqua. Deinde, debere etiam frigus

Je li pak vrsta vatre kontrarna vrsti drveta? I kojom kontrarnošću? Nije naime očita sama po sebi. Možda se može reći: kontrarnošću forme i lišenosti, jer je drvo lišeno forme vatre. Ali to nije kontrarnost vrsta, naime, vrsta vatre i drva biće je po sebi, lišenost je po sebi ne-biće. Ako je ta kontrarnost vatre i drveta u vezi toplog i hladnog, mi kažemo da je to kontrarnost akcidenta-
ta, kvalitetâ a ne vrstâ. 5

Zatim ćemo pitati, ako bi drvo bilo toplo topline sunca, i poslije bi mu prišla vatra, da li onda vatra koja je topla neće djelovati na ono toplo drvo, jer nisu kontrarni? Neće ga upaliti, spaliti? Ako se to dopusti, reći ćemo da boluju *διανοίας ἀρρωστίαι*, bolešću uma, jer odbacuju tako razumljivu stvar i traže razlog za stvar koja ne postoji. Ako bi se dopustilo da vatra djeluje na toplo drvo, to neće biti iz razloga kontrarnosti koja ne postoji. Ako bi brbljali <peripatetičari> da je ono drvo prije toplim učinila neka druga vatra, rado ćemo to dopustiti, no ustrajat ćemo pitati o onom drugom djelovanju, da li biva iz razloga kontrarnosti toplog i hladnog, kad nema nikakve hladnoće? Ako nam dopuste da drugo djelovanje nije nastalo iz razloga kontrarnosti, već smo izvukli da sve što nastaje φύσει, po prirodi, ne nastaje iz kontrarnih <počela>, od kontrarnog, poslije kontrarnog, u kontrarnom. 10
15
20

Ako bi nas pitali o prvom djelovanju koje je nastalo između tople vatre i hladnog drva, da li je nastalo iz razloga kontrarnosti, ako priznamo, dodat ćemo da ta kontrarnost nije bila *ὁμοειδεῖ*, u stvari iste vrste, nego u kvalitetama i akcidentima. Zatim ćemo dodati da je drvu bilo akcidentalno da je hladno, kao što je također u drugom djelovanju akcidentalno da je toplo i da je između vatre i prvotnog drva kontrarnost bila akcidentalna. Stoga po tom akcidentalnom, budući da je Aristotel <ono akcidentalno> izbacio iz znanosti, tvrdit ćemo da <kontrarnost> treba izbaciti iz počela prirodne znanosti, da ju treba izuzeti iz počela nastanka stvari. 25
30

Ne smije [374] se vjerovati ni dopustiti da su počela samih stvari akcidentalna, treba <vjerovati i dopustiti> da su po sebi, da su uređena i da su trajna. Ako ne priznamo da je ono prvo djelovanje nastalo iz razloga kontrarnosti, navest ćemo razlog, jer vatra svojom topline ne djeluje na svako hladno, ne <djeluje> na dijamant, na salamandera, a možda ni na nešto drugo. Nada- 35

ratione istius contrarietatis in omne calidum agere, nullum autem in ignis caliditatem agit. Neque omne humidum in omne siccum, neque omne siccum in omne humidum, nec omne lene in asperum, aut densum in rarum, aut leve in grave, aut tenax
 5 in friabile, aut molle in durum, neque omnia ista e converso in sua contraria.

Quod tamen, si formalitas, ut loquuntur, actionis et passionis omnis naturalis generationis contrarietas esset eique primo et per se competeret, inesset: competeret et inesset etiam
 10 καθόλου, *universaliter*, et necessario, omni contrarietati. At si non omni competit, non omni inest, non ergo per se, non primo competit, ut omnis rerum generatio, ut omnis actio et passio rerum inter contraria, a contrariis necessario fiat. Et si fiat id, per accidens iam fiat. Si argutentur, id datum primis,
 15 non secundis qualitatibus, fatentur iam contrarietatem non esse καθόλου, primo, per se, principium actionis et generationis.

Deinde quaeremus nos: an id in primis qualitatibus contrariis sit καθόλου, primo, per se? Si non fatebuntur, per accidens id
 20 eis quoque inesse, fatebuntur. At si fatebuntur: καθόλου, primo, per se; rogabimus, cur siccum non agit in humidum suum contrarium? Non enim visum est umquam terram siccam humidum aquae, aeris siccasse. Atque etiam cur frigiditas terrae ignem non frigefacit? Si excusent id datum, igni, ut terrae frigiditatem calefaciat, non e converso, et aquae humiditatem siccitatem terrae
 25 humefacere, non e contra, interrogabo, cur id eveniat? Si ratione contrarietatis actio fiat, cur id potius calido et humido datum, quam frigido et sicco?

Si dicant cuiusdam maioris activitatis causa, quae in calido
 30 et humido est id evenire, iam qualitatum contrarietatem mittunt, quantitatis contrarietatem inducunt. Si modo maius et minus contraria sunt. Si non sunt, actio iam omnem contrarietatem exiit. Si sunt, exemit sese actio ex primarum qualitatum contrarietate.

lje, da i hladnoća iz razloga te kontrarnosti treba djelovati na sve toplo, a ipak nijedna <hladnoća> ne djeluje na toplinu vatre. Ne djeluje niti sve vlažno na sve suho, niti sve suho na sve vlažno, ni sve glatko na hrapavo, niti gusto na rijetko, ili lako na teško, ili čvrsto na drobljivo, ili meko na tvrdo, niti sve to obratno <ne 5 djeluje> na svoje kontrarno.

Međutim, da je kontrarnost, kako kažu, formalno određenje djelovanja i trpnje svakog prirodnog nastajanja kontrarnost, i da joj ono <formalno određenje djelovanja i trpnje> pripada prvotno i po sebi i u njoj jest – pripadalo bi <to formalno određenje 10 djelovanja i trpnje> καθόλου, općenito i nužno svakoj kontrarnosti i bilo bi u njoj⁶⁶. Ali ako ne pripada svakoj <kontrarnosti> i nije u svakoj, ne pripada joj, dakle, po sebi i prvotno, tako da svako nastajanje stvari, da svako djelovanje i trpnja stvari biva 15 nužno između kontrarnog i od kontrarnog. I ako bi to bivalo, bivalo bi samo akcidentalno. Ako budu mrmljali, da to vrijedi za prve, a ne za druge kvalitete, priznat će već da kontrarnost nije καθόλου, prvotno, po sebi počelo djelovanja i nastajanja.

Nadalje, pitat ćemo mi, da li to u prvim kontrarnim kvalitetama biva καθόλου, prvotno, i po sebi? Ako ne potvrde, priznat 20 će onda da im je to također samo akcidentalno prisutno. A ako potvrde da je καθόλου, općenito, prvo, po sebi, pitat ćemo, zašto suho ne djeluje na vlažno, na svoje kontrarno. Naime, nikad se nije vidjelo da je suha zemlja osušila vlažnost vode, zraka. I također zašto hladnoća zemlje ne hladi vatru? Ako bi opravdavali 25 da je dano vatri to da grije hladnoću zemlje, a ne i obratno i <da je dano> da vlažnost vode vlaži suhoću zemlje, a ne i obratno, pitat ću, zašto se to događa? Ako bi to djelovanje bivalo iz razloga kontrarnosti, zašto je to dano prije toplom i vlažnom nego 30 hladnom i suhom?

Ako bi rekli da se to događa iz razloga neke veće djelatnosti, koja je u toplom i vlažnom, već napuštaju kontrarnost kvalitetā i uvode kontrarnost kvantitete, ako je uopće veće i manje kontrarno, a ako nije, djelovanje je već odložilo svu kontrarnost. A ako 35 jest, djelovanje se izuzelo iz kontrarnosti prvih kvalitetā.

⁶⁶ To znači: svaka bi kontrarnost bila kontrarnost djelovanja i trpnje.

Si sunt contraria maius et minus, an ratione contrarietatis huius agunt et patiuntur? An alia quappiam ratione? Si contrarietatis ratione, cur non omne maius in omne minus agit? Cur non etiam omne minus in omne maius? Si id in rebus non est observatum, nec fit, exemimus actionem ex hac quoque quantitatis contrarietate.

Si vero non sit in substantia contrarietas, ut nobis tradidit naturae magister, omnem generationem, omnem actionem ex omni contrarietate exemimus. Non est ergo contrarietas principium actionis et passionis, non omnis generatio ex contrario fit, non a contrario, non post contrarium, non in contrario ratione contrarietatis scilicet per se, primo, καθόλου, necessario. Et si qua contrarietas intercedat, ea per accidens intercedit, quia scilicet actio, generatio in rebus fiant, quae contrariae sint, non tamen qua contrariae sunt.

Atque ita, Aristotelico dogmate, principia rerum contraria cum statuuntur, principia per accidens statuuntur. Itaque rerum generatio, quae miro ordine ac stabili in universo perseverat, principia per accidens, incerta, inordinata, instabilia habebit.

Quid ergo generatio, actio, si non ex contrarietate est, estne ex similitudine? Si aiam, interrogabunt: quid ergo ignis ligno est similis? Viri semen sanguini mulieris? Negabo sane id. Sed maxime omnium affirmabo ignem in ligno genitum, similem, ὁμοειδῆ, eiusdem speciei generanti igni effectum, natum ex foemina simile ac ὁμοειδῆ generanti patri ac matri effectum, atque ita simile a simili, simile ex simili, primo, per se, καθόλου effici: in simili etiam mas sibi foemina generat atque ὁμοειδεῖ, non tamen ignis in simili sibi ligno post simile etiam.

Antiquorum philosophia Aristotelis melior.

Aristotelis principia negantur, antiquorum astruuntur
[in margine]

Atque ideo quatuor omnibus partibus meliorem, veriolem fuisse eorum antiquorum philosophiam, qui rerum principia si-

Ako je manje i veće kontrarno, da li iz razloga te kontrarnosti djeluju i trpe, ili iz nekog drugog razloga? Ako iz razloga kontrarnosti, zašto ne djeluje svako veće na svako manje? Zašto također i svako manje na svako veće? Ako to nije bilo primijećeno u stvarima, niti biva, izuzeli smo djelovanje također i iz ove kontrarnosti kvantitete. 5

Ako pak ne bi postojala kontrarnost u supstanciji, kako nam je prenio učitelj prirode, izuzeli smo svako nastajanje i svako djelovanje iz svake kontrarnosti. Nije, dakle, kontrarnost počelo djelovanja i trpnje, ne biva svako nastajanje *iz kontrarnog*, niti *od kontrarnog*, niti *poslije kontrarnog*, niti *u kontrarnom* iz razloga kontrarnosti, po sebi prvotno, καθόλου i nužno. I ako bi se koja kontrarnost dogodila, događa se akcidentalno, naime zato, jer djelovanje i nastajanje bivaju u stvarima koje su kontrarne, a ne utoliko što su kontrarne. 10

I tako, po Aristotelovu poučku, kad se postavljaju kontrarna počela stvari, akcidentalno se postavljaju počela. Dakle, nastajanje stvari koje u sveukupnosti traje u divnom i čvrstom poretku, imat će akcidentalna počela, nesigurna, neuređena i nestalna. 15

Što dakle, ako nastajanje, djelovanje nije iz kontrarnosti, da li je iz sličnosti? Ako budem tvrdio, pitat će, je li dakle vatra slična drvetu, sjeme muškarca krvi žene? To ću zaista nijekati, ali najviše ću od svega tvrditi da je vatra nastala u drvetu učinjena sličnom, ὁμοειδής, iste vrste vatri koja je rađa, da je porod iz žene stvoren sličnim, ὁμοειδής, iste vrste ocu i majci koji ga rađaju, i tako se stvar slično od sličnog, slično iz sličnog, prvotno, po sebi, καθόλου. Također muškarac rađa u ženi koja je njemu slična i ὁμοειδής, iste vrste, vatra ipak ne u sebi sličnom drvetu, ali je poslije također slično. 20 25

Filozofija starih – bolja od Aristotelove
Niječu se Aristotelova počela, potvrđuju <počela> starih
[na margini] 30

I tako se u sva četiri dijela⁶⁷ pokazuje da je filozofija onih starih, koji su uspostavili slična počela stvari, bila bolja i istinitija, od

⁶⁷ Pod četiri dijela <nastajanja> podrazumijeva Petrić nastajanje: *ex contrario* – iz kontrarnog, *a contrario* – od kontrarnog, *post contrarium* – posli-

milia statuebant, quam eorum, qui contraria ponerent, apparet quam Aristotelis: qui contrariis istis suis principiis, nedum res ipsas, sed ne nomen quidem de tredecim principii significationibus accomodavit ullum, nullo modo per se, nullo nisi per acci-
5 dens pacto, principia, quid dico principia, ne principia quidem esse possunt.

Et si isto possunt, nullam tamen vim, nullum robur, nullam virtutem ad res generandas habent, nihil ad cuiusquam rei generationem conferunt. Quid enim frigiditas ligni confert, ut ab
10 igne aut calefiat aut ignescat? Aut quid privatio formae confert ad [375] formam generandam? At simile vim habet, confert, semper, aut fere semper, simile generat. Suane similitudine id agat an alia quapiam virtute, id nostrae philosophiae reservamus.

Sed iam rem hanc de principiis contrariis concludamus. Fal-
15 so ab Aristotele, contraria posita esse rerum naturalium principia, nulla ratione contrariis actionem, passionem, generationem rerum fieri: nullam principii vim contrariis inesse, nullum principii nomen convenire, et si quid sint, si quod nomen habeant, id totum per accidens est ideoque e scientia reiiciendum.

20 **Alia Aristotelis redargutio**
[in margine]

Sed reliqua prosequamur principiis attributa. Post confutatas Anaxagorae infinitas homaeomerias intulit Aristoteles melius esse finita et terminata ponere principia. Rationem ibi non
25 reddidit. Post introducta contraria repetit melius esse terminata principia ponere. Rationem reddidit. Quia scilicet si infinita

onih koji su postavili kontrarna <počela>, od <filozofije> Aristotelove, koji tim svojim kontrarnim počelima nije doveo u sklad ne samo same stvari, nego ni ikakav naziv za trinaest⁶⁸ značenja počela. Ta počela ne mogu biti ni na koji način po sebi, ni na kojoj osnovi, osim akcidentalno, počela; a to što kažem počela, uistinu ne mogu ni biti počela. 5

Pa ako tako i mogu, ipak nemaju nikakvu snagu, nikakvu čvrstinu, nikakvu vrsnoću za rađanje stvari i ništa ne pridonose za nastajanje bilo koje stvari. Što, naime, pridonosi hladnoća drveta da ju vatra zagrije ili zapali? Ili što lišenost forme pridonosi za nastanak forme? [375] A ono slično ima moć, pridonosi uvijek ili gotovo uvijek, rađa slično. Da li to možda pokreće sličnošću ili nekom bilo kojom drugom vrsnošću, to zadržavamo za našu filozofiju. 10

No, zaključimo već ovu stvar o kontrarnim počelima: Aristotel je netočno postavio da su počela prirodnih stvari kontrarna; ni iz kojeg razloga kontrarnim <počelima> ne biva djelovanje, trpnja i nastajanje stvari; kontrarno ne sadrži nikakvu snagu počela, ne pristaje mu nijedno ime počela i ako bi <kontrarno> bilo <počelo>, ako bi imalo nekakav naziv, to je potpuno akcidentalno i stoga to treba izbaciti iz znanosti. 15 20

Drugo pobijanje Aristotela

[na margini]

No istražimo ostale attribute počelima. Nakon što je pobijao Anaksagorine beskonačne homeomerije, Aristotel je izložio da je bolje postaviti konačna i ograničena počela. Tamo nije naveo razlog. Nakon što je uveo kontrarna počela, ponavlja da je bolje postaviti ograničena počela. Naveo je razlog: da 25

je kontrarnog i *in contrario* – u kontrarnom. Na sva četiri načina nastajanja ispravnije je, tvrdi Petrić, reći da je nastajanje *iz sličnog, od sličnog, poslije sličnog i u sličnom*.

⁶⁸ Nije sasvim jasno zašto ovdje Petrić navodi trinaest značenja počela. Na str. 41. r. 28–29. kaže da Aristotel ima sedam značenja počela. Nakon toga raščlanjuje ta značenja i navodi ih više, ali čini se da bi se iz toga moglo navesti i više od trinaest značenja.

essent, non esset scibile ipsum ens. Quid est hoc, non esset scibile ens? An vero natura in rebus universi huius fabricandis nostrae cognitionis rationem ullam habet, ut hoc potius quam illud faciat: hoc quam illo modo agat? Ut nostrae cognitioni inserviat? Ut
 5 nobis faciat satis? Quid ergo est, quod libro 4. *De causis partium* capite 12. scribit?²⁸ *Instrumenta ad opus natura facit, non autem opus ad instrumenta.* Causa itaque haec, cur finita sint principia, nulla est.

Non melior est illa alia, quam reddidit, non esse unum principium. Quia scilicet si unum esset, non essent contraria principia, quae omnino duo sunt. Ostensum enim iam est contraria non esse principia. Atque ideo causa ista nulla est. At cuiusmodi etiam illa est? Non quaelibet contraria esse principia, quia:²⁹ *Alia aliis priora contraria, et fiunt alia ex aliis, veluti dulce et amarum, et album et nigrum. At principia semper oportet manere.* Quid est hoc
 15 aenigma? Principia oportet semper manere? An illud est, quod

²⁸ τὰ γὰρ ὄργανα πρὸς τὸ ἔργον ἢ φύσις ποιεῖ, ἀλλ' οὐ τὸ ἔργον πρὸς τὰ ὄργανα. [ARIST. PA 694b.13–14]

²⁹ ἄλλα ἄλλων πρότερα ἐναντία, καὶ γίγνεται ἕτερα ἐξ ἀλλήλων [ἄλλων], οἷον γλυκὺ καὶ πικρὸν καὶ <τὸ> λευκὸν καὶ <τὸ> μέλαν, τὰς δὲ ἀρχὰς ἀεὶ δεῖ μένειν. [ARIST. Ph. 189a.17–20]

ih je beskonačno, samo biće ne bi bilo spoznatljivo.⁶⁹ Što znači to – da biće ne bi bilo spoznatljivo biće? Da li uistinu priroda u oblikovanju stvari ove sveukupnosti ima ikakav pojam o našoj spoznaji, da radije čini ovo nego ono, da djeluje više na ovaj nego na onaj način, tako da služi našoj spoznaji, da nas zadovolji?⁷⁰ Što je to što piše u 4. knjizi *O uzrocima dijelova* u 12. poglavlju? »Priroda stvara instrumente za djelo, a ne djelo za instrumente.« Stoga je ništavan onaj razlog zbog kojega bi počela bilo konačno.

Nije bolji ni onaj drugi razlog koji je dao: *da ne postoji jedno počelo*. Naime da postoji jedno počelo, ne bi postojala kontrarna počela koja su u svemu dva.⁷¹ Već je pokazano da počela nisu kontrarna. Stoga je taj razlog ništavan. A koje je vrste taj razlog – da nije bilo koje kontrarno počelo, jer: »Jedno kontrarno je prije drugog i biva jedno iz drugog, kao slatko i gorko, bijelo i crno. No počela trebaju trajati uvijek.« Kakva je to zagonetka? Zar počela trebaju uvijek trajati? Da li je to ono što je rekao u prethod-

⁶⁹ Usp. ARIST. *Metaph.* 994b.27–31: ἀλλὰ μὴν καὶ εἰ ἀπειρά γ' ἦσαν πλήθει τὰ εἶδη τῶν αἰτίων, οὐκ ἂν ἦν οὐδ' οὕτω τὸ γινώσκειν· τότε γὰρ εἰδέναι οἰόμεθα ὅταν τὰ αἰτία γνωρίσωμεν· τὸ δ' ἀπειρον κατὰ τὴν πρόσθεσιν οὐκ ἔστιν ἐν πεπερασμένῳ διεξελεῖν.

⁷⁰ Petrić ovdje tvrdi da priroda nije svrhovito uređena prema čovjeku. Ne čini se, međutim, da bi Petrić htio osporiti svaku svrhovitost u prirodi. Ta Petrićeva teza na više je načina problematična. Čini se da nije kršćanska, jer, kršćanski gledano, čovjek je kruna stvaranja i sve stvorenje je usmjereno prema njemu kao prema svojoj svrsi. Filozofski je također problematična u tom smislu što ne uzima u obzir činjeničnost spoznaje. Ako je točna teza, da biće nije spoznatljivo, ako su počela beskonačna (a to Petrić zapravo nije porekao), onda – kad bi počela (nekog ili nekih bića) bila beskonačna, spoznaje bića uopće ne bi bilo. Međutim, čini se da je ono što Petrić želi reći sljedeće: ako su počela onoga što spoznajemo konačna, to još ne znači da ne postoje i druga počela pa i drugo biće koje ne spoznajemo. Također je interesantno da Petrić uvodi pojam *prirode* koji kod Aristotela ne postoji na tom mjestu, odnosno u gore navedenom citatu. Tu kod Petrića priroda znači svrhovitost u prirodi, svrhovitu uređenost prirode koju Petrić također ne dovodi u pitanje – samo osporava tezu da bi ta uređenost bila usmjerena prema čovjeku.

⁷¹ Vjerojatno ironična manipulacija citata: ARIST. *Ph.* 185a.3–4 οὐ γὰρ ἔτι ἀρχὴ ἔστιν, εἰ ἐν μόνον καὶ οὕτως ἐν ἔστιν.

praecedenti capite dixerat inter principiorum condiciones: principia non ex se invicem, non ex aliis gigni? Atque ideo oportere ea semper manere? Hocque inest primis contrariis, non vero iis, quae ex primis orta sunt. *Sunt enim alia aliis priora, et fiunt alia*
5 *ex aliis*. Nulla ergo contrarietas quae possit generari, principium esse potest. Namque si neque ex se invicem, neque ex aliis oporteat principia gigni, principia oportet esse ingenerabilia, atque ideo oportet ea semper manere. Si itaque id verum sit, ea contraria, quae principia sunt, et semper manent et ingenerabilia sunt.
10 Non ergo quaecumque contraria, sed ea dumtaxat, quae manent, et ingenerabilia sunt, principia sunt. Ea autem sunt, quae non ex se invicem, non ex aliis gignuntur. At haec primis contrariis dicta sunt inesse. Invenienda itaque sunt prima ista contraria, ut ea in solium principiorum statuamus. At ubi ea inquiremus? In generibus entis nimirum, quoniam docuit nos contraria esse quae in eodem genere plurimum distant. Et in unoquoque genere unam esse contrarietatem. Contraria itaque ista in generibus inquirenda.

Et non est procul a ratione, ut prima contraria in primo genere inquirantur. In quo si non sint, in secundo quaerantur, et post
20 in tertio ac deinceps, quousque prima ista contraria reperiantur, magnoque plausu ac laetitia in solium principale collocentur.

Quod nam est igitur primum genus? Cui dubium – substantia? In substantia ergo primo genere prima contraria quaerenda. Et eius generis in primis substantiis si quaerantur, non absonum
25 a ratione erit. At in genere primo prima substantia est ea, qua ablata tolluntur sequentes. Sic enim nos docuit capite *de priore* et 5. *Metaphysico* et locis aliis. Sic etiam capite ipso de substantia:

nom poglavlju⁷² među uvjetima počelā: da počela ne <nastaju> jedna iz drugih, da ne nastaju iz drugog i da zato trebaju uvijek trajati? To pripada prvom kontrarnom, a ne onom koje je nastalo iz prvog. »Naime, jedno <kontrarno> je prije drugog i jedno biva iz drugog.«⁷³ Dakle, niti jedna kontrarnost koja bi mogla nastati ne može biti počelo. Ako ne bi trebalo <biti> da počela nastaju jedna iz drugih, niti iz nečeg drugog, treba da počela budu nerodiva, dakle treba da traju uvijek. Ako bi to bilo istinito, ono kontrarno, koje je počelo, i uvijek traje i nerodivo je. Ne, dakle, bilo koje kontrarno, nego točno uzeto, ono koje traje i nerodivo je, neka bude počelo. A to je ono koje ne nastaje jedno iz drugog, niti iz nečeg drugog. Rečeno je da to pripada prvom kontrarnom. Stoga valja pronaći ta prva kontrarna <počela>, da ih postavimo na prijestolje počelā. A gdje ćemo ih tražiti? Svakako u rodovima bića, jer nas je poučavao, da je kontrarno ono što je u istom rodu najviše udaljeno; i da je u svakom rodu jedna kontrarnost. Dakle, to kontrarno treba tražiti u rodovima.

Nije daleko od razloga da se prvo kontrarno traži u prvom rodu. Ako ne bi bilo u njemu, tražilo bi se u drugom, poslije u trećem i zatim sve dok se to prvo kontrarno ne bi pronašlo i s velikim pljeskom i radošću bilo smješteno na prijestolje počela.

No, što je dakle prvi rod? Kome je dvojbeno <da je to> supstancija. U supstanciji, u prvom rodu treba tražiti prvo kontrarno. I ako se bude tražilo među prvim supstancijama tog roda, neće biti neskladno s razlogom. A u prvom rodu, prva je supstancija ona čijim se dokinućem dokidaju sljedeće. Naime, tako nas je učio u poglavlju o onom *prethodnom*⁷⁴ i u 5. knjizi *Metafizike* i na drugim mjestima, također i u samom poglavlju o *supstanci-*

⁷² Usp. ARIST. Ph. 188a.27–28: δεῖ γὰρ τὰς ἀρχὰς μῆτε ἐξ ἀλλήλων εἶναι μῆτε ἐξ ἄλλων, καὶ ἐκ τούτων πάντα. Citat se nalazi u petom poglavlju 1. knjige *Fizike*.

⁷³ Nema grčkog, usp. ARIST. Ph. 189a.17–18: ἔτι δὲ ἔστιν ἄλλα ἄλλων πρότερα ἐναντία, καὶ γίγνεται ἕτερα ἐξ ἀλλήλων,

⁷⁴ Usp. ARIST. *Metaph.* 1018b.9 i dalje: Πρότερα καὶ ὕστερα λέγεται [...].

Non existentibus primis substantiis impossibile est aliarum aliquam esse. Haec autem est, ut aliquis homo, aliquis equus. Num ergo in primis istis substantiis individuus prima ista contrarietas est posita, quae princeps sit rerum? Non videtur: primae enim istae
5 substantiae gignuntur, corrumpuntur atque ex se invicem et ex aliis fiunt, ideoque non semper manent.

Proxime sequuntur has primas secundae, quae species est. Et si libet tertia, quae genus. In utra ergo harum est prima contrarietas? In utraque ponamus, nihil ad principia rerum reperietur,
10 ac pro principio posterius quoddam statuemus, universale enim ex Aristotelis dogmate aut nihil aut posterius est. Non ergo prima ista contrarietas in primis substantiis, non in secundis, non in tertiis inquirenda, sed audendum in tota substantia, absoluta, docuit cum nos in unoquoque genere esse unam contrarietatem,
15 docuit etiam substantiam unum esse genus.

In substantia ergo contrarietas, eaque prima in primo genere, ad quam omnes aliae referantur. Sic enim fine eius capitis scripsit:³⁰ [376] *Omnes vero contrarietates reduci videntur in unam.* In quam unam si non in primam? Quae nam ergo ista est? Videtur hoc libro privationem et formam statuuisse. *Metaphysico* vero
20 4. capite 2. ita loquitur:³¹ *Fere omnia reducuntur contraria in principium hoc.* Quod nam? Eodem capite:³² *Omnia namque vel contraria vel ex contrariis, principia vero etiam contrariorum, unum et multitudo.* Quid dicemus? Unum et multa contraria sunt? Prima contraria sunt vel potius contrariorum primorum principia? Sic
25 potius ut ex illo ‘καί – et’ apparet, itaque contrariorum primorum principia sunt Unum et Multa. Si quis dixerit unum et mul-

³⁰ πᾶσαι τε αἱ ἐναντιώσεις ἀνάγεσθαι δοκοῦσιν εἰς μίαν. [ARIST. Ph. 189b.26–27]

³¹ σχεδὸν δὲ πάντα ἀνάγεται τὰναντία εἰς τὴν ἀρχὴν ταύτην [ARIST. Metaph. 1003b.36–1004a.1]

³² πάντα γὰρ ἢ ἐναντία ἢ ἐξ ἐναντίων, ἀρχαὶ δὲ τῶν ἐναντίων τὸ ἐν καὶ πλῆθος. [ARIST. Metaph. 1005a.3–5]

ji.⁷⁵ »Ako ne postoje prve supstancije, nemoguće je da bude neka od drugih.« A ta prva jest npr. neki čovjek, neki konj. Da li je, dakle, u tim prvim supstancijama-jedinkama postavljena ta prva kontrarnost koja je osnovna stvar? Ne čini se: jer te prve supstancije nastaju i propadaju; bivaju jedne iz drugih i iz nečeg drugog i stoga ne traju uvijek. 5

Najbliže slijede iza tih prvih supstancija one druge, koje su vrsta, i ako se hoće i ona treća koja je rod. U kojoj je, dakle, od tih prva kontrarnost? U koju god je postavimo ništa se neće naći za počela stvari. Za počelo odredit ćemo nešto što je kasnije; naime ono univerzalno po Aristotelovom poučku ili je ništa ili je kasnije. Ne trebamo, dakle, tražiti tu prvu kontrarnost niti u prvim supstancijama niti u drugim niti u trećim. No treba se odvažiti <da je potražimo> u cijeloj supstanciji, sveukupnoj, jer nas je <Aristotel> poučavao da u svakom pojedinom rodu postoji jedna kontrarnost; također nas je učio da je supstancija jedan rod. 10 15

U supstanciji je, dakle, kontrarnost, i to ona prva, u prvom rodu, na koju se odnose sve druge. Tako je naime napisao na kraju onog⁷⁶ poglavlja. [376] »Čini se pak da se sve kontrarnosti svode na jednu.« Na koju jednu, ako ne na prvu? Koja je ta <prva>? Čini se da je u toj knjizi odredio lišenost i formu. U 2. poglavlju 4. knjige *Metafizike* kaže: »Gotovo sve kontrarno svodi se na to počelo.« Ali koje? I u istom poglavlju: »Sve je, naime, ili kontrarno ili iz kontrarnog, a počela su kontrarnog: jedno i mnoštvo.« Što ćemo reći? Jedno i mnogo je kontrarno? Da li je to prvo kontrarno ili radije počela prvog kontrarnog? Bolje tako kako se vidi iz onog: καί - i. Dakle, počela prvog kontrarnog su Jedno i Mnogo. Ako tko kaže da su jedno i mnogo ono prvo kontrarno sâmo, i da 20 25

⁷⁵ Za poglavlje o supstanciji usp. ARIST. *Metaph.* 1017b.10–25. Za citat se čini da nije doslovan, usp. ARIST. *Metaph.* 1017b.13–19 ἅπαντα δὲ ταῦτα λέγεται οὐσία ὅτι οὐ καθ' ὑποκειμένου λέγεται ἀλλὰ κατὰ τούτων τὰ ἄλλα. ἄλλον δὲ τρόπον ὃ ἂν ἦ αἴτιον τοῦ εἶναι, ἐνυπάρχον ἐν τοῖς τοιούτοις ὅσα μὴ λέγεται καθ' ὑποκειμένου, οἷον ἡ ψυχὴ τῷ ζῳῷ. ἔτι ὅσα μόρια ἐνυπάρχοντά ἐστιν ἐν τοῖς τοιούτοις ὀρίζοντά τε καὶ τότε τι σημαίνοντα, ὧν ἀναιρεμένων ἀναιρεῖται τὸ ὅλον.

⁷⁶ Usp. ARIST. *Ph.* 189b.26–27 – to je treća rečenica prije kraja šestog poglavlja prve knjige *Fizike*.

ta, ipsa esse prima contraria: ideoque ea esse rerum principia, is
duas principiorum conditiones non servabit, primam et tertiam,
primam non oportere principia esse ex se invicem, at ab uno sunt
5 et multa. Tertiam, ex principiis omnia esse reliqua, at praeter unum
et multa reliqua nulla sunt.

Si vero unum et multa principia contrariorum sunt et princi-
pia non sunt ex aliis, contraria prima non erunt principia, quia ex
aliis sunt: uno et multis. Hae rationes unum et multa nec contra-
ria prima, nec principia esse sinunt, nec etiam contraria prima,
10 quaecumque illa sint, esse principia.

Credamus tamen magis Aristotelis authoritati quam Aristote-
telis rationi, prima contraria esse rerum principia primaque con-
traria in primo genere rerum esse necesse esse. Ea nimirum quae
principia et nominavit et docuit, privationem et formam. Quid
15 ergo nobis ex his principiis erit? Semperne manebunt? Ingenera-
bilia erunt? Non ex se invicem fient? Non ex aliis? Omnia ex iis?
Quae igitur ista forma est, quae, quia principium est, semper manet?
Non ex privatione fit? Non ex alia re? Privatio itidem, quia
principium sit, semper manet, non ex forma, non ex alia re fit.

20 Materiam nobis Aristoteles tradidit, quae principium rerum
generatarum sit, semper maneat, ex contrario nullo fiat, ex nulla
re alia fiat, ex ea omnia fiant. At privationem talem nullam tra-
didit, nullam naturalem formam. Quandam aliam formam, quae
principium sit nominavit. Sed huic physico negotio non attinen-
25 tem ad primam philosophiam reiecit 9. capite: *De physicis et natu-
ralibus formis in postea ostendendis dicemus.*

Quae ergo est ea forma, quae pro principio rerum naturali-
um statuitur? Si divina forma est primae philosophiae propria,
cur hic secundae philosophiae et rerum generationis principium

su stoga počela stvari, taj neće čuvati dva uvjeta počelā, naime prvi i treći; prvi: da prva počela ne smiju biti jedno iz drugog – a od jednog jest mnogo; <neće sačuvati ni> treći: sve ostalo je iz počela – a osim jednog i mnogog ne ostaje ništa.

Ako su pak jedno i mnogo počela kontrarnog, a počela nisu iz drugog, prvo kontrarno neće biti počelo, jer je iz drugog: iz jednog i iz mnogog. Ovi razlozi ne dopuštaju da jedno i mnogo budu niti prvo kontrarno niti počela, a niti da prvo kontrarno, koje god da ono jest, bude počelo.

Vjerujemo ipak više Aristotelovom autoritetu, nego Aristotelovom dokazu, da je prvo kontrarno počelo stvari i da je nužno da je ono kontrarno u prvom rodu stvari; ono zaista što je počelima zvao i naučavao: lišenost i formu. Što možemo zaključiti iz tih počela? Hoće li uvijek trajati, biti nerodiva, neće bivati međusobno jedno iz drugog, niti iz <nečeg> drugog, a sve <će bivati> iz njih? Koja je, dakle, ta forma koja, jer je počelo, uvijek traje? Ne biva li iz lišenosti, iz neke druge stvari? Lišenost isto tako, jer je počelo, uvijek traje, ne biva iz forme niti iz neke druge stvari.

Aristotel nam je izložio materiju, koja bi bila počelo stvari koje su nastale, koja bi mogla uvijek trajati, ne bi bivala ni iz kojeg kontrarnog, ne bi bivala ni iz koje druge stvari, a iz nje bi bivalo sve ostalo. Nikakvu takvu lišenost nije izložio, niti ikakvu prirodnu formu. Imenovao je neku drugu formu koja bi bila počelo; međutim, budući da se ne tiče ovog posla fizike, prebacio ju je u prvu filozofiju.⁷⁷ U 9. poglavlju <kaže>: »O fizičkim i prirodnim formama koje treba kasnije pokazati, reći ćemo.«⁷⁸

Koja je dakle ta forma koja se određuje kao počelo stvari? Ako je božanska forma vlastita prvoj filozofiji, zašto se postavlja ovdje, u drugoj filozofiji kao počelo nastajanja stvari? Zatim,

⁷⁷ Usp. ARIST. Ph. 192a.34–b.1: *περὶ δὲ τῆς κατὰ τὸ εἶδος ἀρχῆς, πότερον μία ἢ πολλαὶ καὶ τίς ἢ τίνες εἰσὶν, δι' ἀκριβείας τῆς πρώτης φιλοσοφίας ἔργον ἐστὶν διορίσαι, ὥστ' εἰς ἐκείνον τὸν καιρὸν ἀποκείσθω.*

⁷⁸ Nema grčkog, usp. Ph. 192b.1–2: *περὶ δὲ τῶν φυσικῶν καὶ φθαρτῶν εἰδῶν ἐν τοῖς ὑστερον δεικνυμένοις ἐροῦμεν.*

ponitur? Deinde cui privationi contraria est? Ex qua privatione ipsa fit? Et si fit, quomodo semper manet?

5 Nullus adhuc Peripateticus divinam hanc formam dixit generari, privationi, de qua hic sermo Aristoteli est, opponi. Non ergo hic labor noster consumendus, de physica forma sermo nobis esto, physicarum enim rerum principia quaeruntur, physica scientia tractatur, physica materia proponitur, physica etiam et principia et contraria in quaestione sunt. De contrarietate ergo ista physica privationis et formae sermo esto.

10 Materia contrariis istis subiecta est. Esto. Materia est principium semper manens. Esto. Materia sui natura omni forma privata est. Scimus id ex Aristotele; materia tamen numquam formis privata est. Id quoque Aristotelicum est. Quid dicendum? Privationem illam, quam materiae dicimus comitem, aequalisne
15 materiae erit, ita ut totam materiam occupet? Aut partem tantummodo occupabit? Si partem, ergo materiae alia pars, formata sui natura erit. Quod Aristotelicum non est. Tota ergo materia sui natura privatione formarum occupatur.

20 Nunc quaerimus, ista universalis privatio an sit ponenda pro principio, contrario scilicet altero, an pars eius? Si tota privatio principium sit, tota quoque ad contrarii sui adventum, formae scilicet universalis cuiusdam peribit. Nam mea materia privationem mei habebat antea, post adventum formae meae periit ea privatio. Quod in singulis quibuscumque generabili-
25 bus semper necessario venit. Forma vero privationi universae contraria ea est, quae totam materiam format. Ea est, ut opinor (quando Aristoteles nullamne innuit quidem), mundi totius forma. Ad adventum ergo formae mundi tota privatio periit. Nulla ergo in mundo privatio amplius est. Si nulla, quomodo
30 ergo principium est? Et principium quidem semper manens, si nulla remansit?

kojoj je lišenosti kontrarna? Iz koje lišenosti sama nastaje? Ako nastaje, na koji način uvijek traje?

Nijedan peripatetičar zasad nije rekao da ova božanska forma nastaje, da biva suprotstavljena lišenosti, o kojoj tu Aristotel raspravlja. Stoga, ne treba trošiti trud oko toga. Raspravljajmo o fizičkoj formi, traže se, naime, počela fizičkih stvari, raspravlja se o znanosti fizike, predmet fizike izložen je za raspravu, u pitanju su također fizička počela i ono <fizičko> kontrarno. Neka bude rasprava o fizičkoj kontrarnosti lišenosti i forme.

Materija je subjekt tom kontrarnom. Neka bude. Materija je počelo koje uvijek traje. Neka bude. Materija je po svojoj naravi lišena svake forme.⁷⁹ Znamo to iz Aristotela. Materija ipak nikada nije posve lišena formi.⁸⁰ I to je također Aristotelovo. Što treba reći? Da li će ona lišenost za koju kažemo da je pratilac materije biti jednaka materiji tako da zaposjeda cijelu materiju, ili će zaposjesti samo dio? Ako <će samo> dio, drugi će dio materije biti po svojoj naravi oblikovan. To nije Aristotelovo. Dakle, cijela je materija po svojoj naravi zaposjednuta lišenošću formi.

Sad pitamo da li se ta univerzalna lišenost treba postaviti kao kontrarno počelo, dakako jedno od dvaju, ili samo jedan njezin dio? Ako bi cijela lišenost bila počelo, cijela će također propasti – pri dolasku njoj kontrarnog, tj. neke univerzalne forme. Naime, moja je materija prije imala lišenost mene. Nakon dolaska moje forme ta je lišenost propala. To dolazi nužno uvijek u bilo kojem pojedinom rodiovom. Ta je pak forma kontrarna cjelokupnoj lišenosti koja oblikuje cijelu materiju. Ta je, po mom mišljenju, (budući da ju sam Aristotel zaista nije ni nagovijestio) forma cijelog svijeta. Dakle, kod dolaska forme svijeta cijela je lišenost propala. Dakle, u svijetu više ne postoji nikakva lišenost. Ako nijedne nema, kako biva počelo i to počelo koje uvijek traje – ako nijedna nije preostala?

⁷⁹ Usp. ARIST. Cael. 306b.16–20: ὥσπερ γὰρ ἐν τοῖς ἄλλοις ἀειδὲς καὶ ἄμορφον δεῖ τὸ ὑποκείμενον εἶναι (μάλιστα γὰρ ἂν οὕτω δύναίτο ὀρθομύζεσθαι, καθάπερ ἐν τῷ Τιμαίῳ γέγραπται, τὸ πανδεχές), οὕτω καὶ τὰ στοιχεῖα δεῖ νομίζειν ὥσπερ ὕλην εἶναι τοῖς συνθέτοις.

⁸⁰ Usp. ARIST. GC 320b.16–17: Ἐκεῖνο δὲ οὐ ταῦτα ἔσχατα ἢ ὕλη, ἣν οὐδέποτε ἄνευ πάθους οἷόν τε εἶναι οὐδ' ἄνευ μορφῆς.

Si non tota ista totius materiae socia privatio, principium est, sed ea pars, quae socia est materiei parti illi, quam elementa informant, rogamus primo, unde ista differentia est? Ut pars materiae quae coelesti forma informatur nulli privationi associetur?

5 Pars altera associetur, quae elementis subiacet?

Rogamus secundo, an tota materia elementorum formis subiecta privationem comitem habet? An huius quoque aliqua pars? Si pars, unde ista in ista materia differentia? Si totam totius elementorum formae adventus corrumpit eam [377] nullaque amplius remansit, quomodo est principium? Et quomodo principium semper manens?

Sed Aristotelicum dogma est elementa tota non corrumpi, non generari, partes elementorum et corrumpi et generari. Corruptionis ergo huius et generationis partialis principia quaeruntur. Partialis ergo privatio, partialis forma, pro principiis statuendae? Esto. Partialis ergo ista privatio ad partialis formae adventum remanetne an perit? Si perit, non est principium manens. Si remanet, privatio et forma contraria principia non sunt.³³ *Corruptiva enim sunt adinvicem contraria*, ait 9. capite, ait millies. Si privatio et forma non sunt contraria, non sunt ergo principia, contraria namque esse rerum principia docti sumus.

Deinde partialis ista forma aeternane est an corruptibilis? Si aeterna, nullam amplius generationem aspiciet Sol, quod maxima hominum pars exoptat. Si corruptibilis, quonam modo est principium manens? At si de tribus principiis materia, privatione, forma, duo haec non manent, materia sola manens est, qua

³³ (φθαρτικὰ γὰρ ἀλλήλων τὰ ἐναντία) [ARIST. Ph. 192a.21–22]

Ako ta cijela lišenost, koja je pridružena cijeloj materiji, nije počelo, nego onaj dio koji je pridružen onom dijelu materije, koji oblikuju elementi, prvo pitamo, odakle je ta razlika – da dio materije koje je oblikovan nebeskom formom, nije pridružen nijednoj lišenosti⁸¹, a da je drugi dio, koji je u osnovi elementima, pridružen lišenosti? 5

Pitamo drugo, da li čitava materija koja je u osnovi formama elemenata, ima lišenost kao pratilju? Ili možda samo neki njezin dio? Ako samo dio <materije>, odakle je onda u toj materiji ta razlika? Ako cijela <materija ima lišenost kao pratilju>, dolazak cijele forme elemenata uništio ju je [377] i nijedna više nije preostala, kako je <lišenost> počelo i to počelo koje uvijek traje? 10

Ali Aristotelov je poučak da cijeli elementi ne propadaju i da ne nastaju, a da dijelovi elemenata i propadaju i nastaju. Traže se dakle počela ovog djelomičnog propadanja i nastajanja. Dakle, djelomična lišenost i djelomična forma trebaju se odrediti kao počela? Neka bude. Ta djelomična lišenost pri dolasku djelomične forme ostaje ili propada? Ako propada, nije počelo koje traje. Ako ostaje, lišenost i forma nisu kontrarna počela. »Ono propadljivo je međusobno kontrarno.« kaže Aristotel u 9. poglavlju i kaže tisuću puta. Ako lišenost i forma nisu kontrarne, onda nisu počela, jer nas se poučilo da su počela stvari kontrarna. 15

Zatim, ta djelomična forma, je li vječna ili propadljiva? Ako je vječna, Sunce više neće gledati nijedno nastajanje, što zapravo želi najveći dio ljudi. Ako je propadljiva, na koji je način počelo koje traje? A ako od ovih triju počela: materije, lišenosti i forme, ova dva ne traju, samo je materija ona koja traje, kojim je razlo- 20

⁸¹ U spisu *De caelo* Aristotel samo na dva mjesta govori o *στέγησις* i to ne u onom kontekstu u kojem govori Petrić. Petrić, naime, hoće reći da bi materija neba morala biti bez lišenosti, *στέγησις*, ako bi nebo trebalo biti vječno i nepromjenljivo. Tako Petrić tumači Aristotela. Kao dvojbeno izlaže Petrić ono što bi slijedilo iz toga – naime, da je materija elemenata (u svijetu) povezana s lišenošću – što rezultira nastajanjem i propadanjem u svijetu, dok je materija neba bez lišenosti – što rezultira nepromjenljivošću neba. 25

ratione verum fuit illud: *principia semper oportet manere*. Si verum id non fuit ac non est, principiorum ista conditio falsa et fuit et est. Verae ergo principiorum conditiones, vera principia inquirenda, si modo sunt inquirenda et non sumenda.

Prvu knjigu transkribirao:

IVAN KAPEC

Korektura latinskog teksta:

OLGA PERIĆ

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

gom bilo istinito ono: »Počela moraju uvijek trajati.«⁸² Ako to nije bilo istinito, a nije, taj uvjet počelā pogrešan je i bio i jest. Stoga treba tražiti istinite uvjete počelā, istinita počela, ako ih treba samo tražiti i ne uzeti.

Prvu knjigu preveo:

IVAN KAPEC

Filološka redakтура prijevoda:

OLGA PERIĆ

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

⁸² Nema grčkog, usp. ARIST. Ph. 189a.19–20 τὰς δὲ ἀρχὰς αἰεὶ δεῖ μένειν.

DISCUSSIONUM PERIPATETICARUM
TOMI IIII LIBER II

DE PRINCIPIIS

Privatione et Forma

5

Vera principia naturae rerum fine libri prioris esse diximus quaerenda. Eane sunt ista ab Aristotele constituta – materia, privatio et forma? An alia inquirenda? Haec primo examinanda, ut etiam si principiorum conditiones illae tres: ex se invicem non fieri, contraria esse, manentia esse, verae non sint, possint tamen
10 haec tria vera esse principia. Quid ergo agendum? Discutienda singulatim sunt. Ac prius privatio ipsa in manus sumenda. Prius enim quam forma ab Aristotele proposita, per eam et forma et materia inductae sunt. Privationis autem istius, quid potissimum
15 primo in examen vocandum? Nonne essentia eius, et uti nostrates aiunt, quidditas? Ex hac perspecta, an idonea privatio sit, uti pro principio rerum statuatur, facilius innotescet.

Quid ergo est apud Aristotelem privatio? Eam primo nobis explicat exemplis: ἀμούσου, ἀναρμόστου, ἀναρμοστίας, ἀσχημοσύνης, non musici, inconcinni, inconcinnitatis, infiguratio-
20 nis. Quae quidem artium exempla esse videntur, nullum nobis rerum naturalium exemplum privationis protulit eo 5. capite 1. *Physici*, nullum et in mentem venit. Venit tamen in mentem ex his artificialibus conclusionem in naturalibus inferre. Sic enim
25 postea exempla intulit:¹ *Si ergo hoc est verum, omne quod gignitur gignetur et quod corrumpitur corrumpetur, vel ex contrariis vel in contraria et in horum intermedia.* Deinde mox:² *Itaque omnia, quae*

¹ εἰ τοίνυν τοῦτ' ἔστιν ἀληθές, ἅπαν ἄν γίγνοιτο τὸ γιγνόμενον καὶ φθειροίτο τὸ φθειρόμενον ἢ ἐξ ἐναντίων ἢ εἰς ἐναντία καὶ τὰ τούτων μεταξύ. [ARIST. Ph. 188b.21–23]

² ὥστε πάντα' {ἄν εἴη} τὰ φύσει γιγνόμενα ἢ ἐναντία ἢ ἐξ ἐναντίων. [ARIST. Ph. 188b.25–26]

PERIPATETIČKE RASPRAVE
SVEZAK IV. KNJIGA 2.

O POČELIMA

O lišenosti i formi

5

Na kraju prethodne knjige rekli smo da treba tražiti istinita počela prirode stvari. Da li su to ona koja je Aristotel utvrdio: materija, lišenost i forma, ili treba tražiti druga počela? To treba prvo ispitati, kako bi ipak ta tri počela mogla biti istinita, ako ona tri uvjeta počela: [1] da ne proizlaze međusobno jedna iz drugih, [2] da su kontrarna, [3] da su trajna, i nisu istinita. Što, dakle, treba činiti? Jedno po jedno treba raspraviti. A prvo treba samu lišenost uzeti u razmatranje. Aristotel ju je izložio prije nego formu, njome su uvedene i forma i materija. A od te lišenosti što je najvažnije što prvo treba ispitati? Je li to njezina bit, kako naši kažu, štostvo? Iz nje sagledane lakše će postati jasno, je li lišenost prikladna da se postavi kao počelo stvari.

Što je, dakle, kod Aristotela lišenost? Nju nam prvo tumači primjerima: ἀμούσου, ἀναρμόσου, ἀναρμοστίας, ἀσχημοσύνης, neobrazovanog, neharmoničnog, neharmoničnosti, neoblikovanosti. Čini se da su to primjeri vještina, nije nam dao niti jedan primjer lišenosti prirodnih stvari u onom 5. poglavlju 1. knjige *Fizike*, nije mu niti jedan pao napamet. Ipak mu pada na pamet da iz tih artifičnih primjera izvede konkluziju o prirodnim stvarima. Tako je, naime, kasnije uveo primjere: »Ako je to, dakle, istinito, sve što nastaje, nastat će, i što propada, propast će ili iz kontrarnog ili u kontrarno i u ono između.« Uskoro zatim:

natura fiunt vel contraria vel ex contrariis. Si ego ita argumentarer. Artificialia ex contrariis fiunt. Ergo omnia naturalia ex contrariis fiunt, exploderer, esibillarer e scholis omnibus, sed quia Aristoteles id fecit, acquiescunt, admirantur omnes, personam philosophantur, non rem.

Quid deinde 7. capite satis longo protulitne naturale privationis exemplum? De eodem musico et amuso sermo prolixior, deinde ἀμορφίαν, ἀσχημοσύνην, ἀταξίαν, *informitatem, infigurationem, inordinationem* inducit. Cumque suam de naturalibus principiis sententiam proposuisset proferre, ludificatur nobis artificialia proferendo, non privationis modo, sed formae quoque musici, harmonizati, figurati, statuae, domus, sed etiam materierum, lapidum, aeris, auri, artibus [378] subiectorum. Nullum naturale exemplum praeter album et nigrum 5. capite, duobus 15 verbis 7: *Veluti plantae et animalia ex semine. Et veluti quae augentur. Et veluti quae mutantur secundum materiam.* Ut nobis non quid privatio sit, principium istud tam augustum generationis rerum tradatur, sed semina coniectionum spargantur. 8. tandem capite prodit et quid privatio sit et quale principium sit gravibus 20 his verbis:³ *Nos quoque ipsi dicimus gigni quidem nihil simpliciter ex non ente, nihilo tamen minus gigni aliquid ex non ente veluti per accidens, ex privatione enim, quae est per se non ens non inexistente fit.* Privatio, inquit, est per se non ens et ea non inexistente fit per accidens generatio.

³ ἡμεῖς δὲ καὶ αὐτοὶ φάμεν γίγνεσθαι μὲν μηθὲν [οὐδὲν] ἀπλῶς ἐκ μὴ ὄντος. πῶς μέντοι [ὅμως μὲν τι] γίγνεσθαι ἐκ μὴ ὄντος, οἷον κατὰ συμβεβηκός (ἐκ γὰρ τῆς στέρησεως, ὃ ἐστὶ καθ' αὐτὸ μὴ ὄν, οὐκ ἐνυπάρχοντος γίγνεταιί {τι}). [ARIST. Ph. 191b.13–16]

»Stoga sve što nastaje po prirodi ili je kontrarno ili iz kontrarnog.« Da sam ja tako obrazlagao: artificijelni predmeti nastaju iz kontrarnog, dakle sve prirodno nastaje iz kontrarnog, bio bih udarcima potjeran i isfućkan iz svih škola, ali jer je to Aristotel učinio, zadovoljni su, svi se dive, filozofiraju o osobi a ne o stvari. 5

Zar je ono što je zatim iznio u dosta dugom 7. poglavlju prirodni primjer lišenosti? O istom obrazovanom i neobrazovanom dulja je rasprava, potom uvodi: ἀμορφίαν, ἀσχημοσύνην, ἀταξίαν¹ neoformljenost, neoblikovanost, neuređenost. Kad god bi obećao da će izložiti svoju misao o prirodnim počelima, ruga nam se iznoseći artificijelne <primjere>, ne samo lišenosti, nego također i forme obrazovanog, skladnog, oblikovanog, kipa, kuće, no također i <primjere> materija: kamenja, zraka, zlata koje su predmeti vještina; [378] Nema nijednog prirodnog primjera osim bijelog i crnog², u 5. poglavlju, u dvije riječi u 7. <poglavljju>: »Kao što biljke i životinje nastaju iz sjemena.³ I kao ono što se povećava. I kao ono što se mijenja s obzirom na materiju⁴.« – tako da nam se ne iznosi što je to lišenost, to tako sveto počelo nastajanja stvari, nego se sije sjemenje nagađanja. Konačno u 8. poglavlju otkriva što je lišenost i kakvo je to počelo ovim ozbiljnim riječima: »I mi sami kažemo da doista ništa ne nastaje jednostavno iz ne-bića, ipak, ništa manje da nešto nastaje iz ne-bića kao akcidentalno; nastaje naime iz ne-upostojeće lišenosti koja je ne-biće po sebi.« Lišenost je, kaže, po sebi ne-biće i iz nje koja nije u-postojeća, akcidentalno biva rađanje. 25

¹ Usp. ARIST. Ph. 190b.15: ἀσχημοσύνην καὶ τὴν ἀμορφίαν καὶ τὴν ἀταξίαν.

² Usp. ARIST. Ph. 188a.36–b.1: ἀλλὰ λευκὸν μὲν γίγνεται ἐξ οὐ λευκοῦ, καὶ τούτου οὐκ ἐκ παντός ἀλλ' ἐκ μέλανος ἢ τῶν μεταξὺ, 5. poglavlje 1. knjige *Fizike*.

³ Nema grčkog, usp. Ph. 190b.4–5 οἷον τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα ἐκ σπέρματος. – 7. poglavlje 1. knjige *Fizike*.

⁴ Nije doslovni citat koji slijedi, usp. malo dalje: Ph. 190b.5–6: γίγνεται δὲ τὰ γιγνόμενα ἀπλῶς τὰ μὲν μετασχηματίζει ... Ph. 190b.6–7: οἷον τὰ αὐξανόμενα ... Ph. 190b.8–9: τὰ δ' ἀλλοιώσει, οἷον τὰ τρεπόμενα κατὰ τὴν ὕλην. Petrić je jako preuredio citat.

Bone Deus. *Ex nihilo nihil fit*, dixerant veteres. Dixit Aristoteles, ut sese illis opponeret, *ex nihilo, ex non ente per se, fiunt quaecumque fiunt*. Quid vanius? Admirantur tamen sui, quia dixerit non inexistente fieri, per accidens fieri, mirabilis sapientia. Si nihil
5 est, si non ens est, quomodo aut inexistat, aut non inexistat?

At illud *'per accidens'* quale est? 6. *Metaphysico* capite 2. haec scripsit idem Aristoteles:⁴ *Primum de eo, quod per accidens est, dicendum, quod nulla circa ipsum est contemplatio: signum vero, quia nulli scientia cura est ipsius, nec practicae nec factivae, nec contemplativae*.
10 *Causam eodem capite addit:*⁵ *Apparet enim accidens prope quid ipsius non entis*. Si accidens, id est illud quod raro fit, non ens prope est: a nulla consideratur scientia, nec factiva, nec activa, nec contemplativa, cur privatio, quae omnino non ens est, minus multo quam accidens est, quae non dico raro fit, sed numquam
15 fit, principium eius scientiae ponitur, quae nisi prima philosophia esset, regina omnium scientiarum esset? Quid dico scientiae? Principium inquam rerum ipsarum? Entium principium, non ens ponitur? Neque vero semel privationem per se non ens esse docuit, sed ter. Sic enim 9. capite repetit:⁶ *Nos vero materiam et privationem aliud esse dicimus et horum hoc quidem non ens esse per accidens materiam. Privationem vero per se*. 1. *De causis partium*
20 *capite 3:*⁷ *Praeterea, privatione necesse est dividere, et dividunt, qui in duo partiuntur. Non est autem differentia privationis, quatenus privatio, impossibile enim est species esse non entis, veluti carentia pedum et alarum*.
25

⁴ πρῶτον περὶ τοῦ κατὰ συμβεβηκὸς λεκτέον, ὅτι οὐδεμία ἐστὶ περὶ αὐτὸ θεωρία. σημεῖον δέ· οὐδεμιᾶ γὰρ ἐπιστήμη ἐπιμελὲς περὶ αὐτοῦ οὔτε πρακτικῆ οὔτε ποιητικῆ οὔτε θεωρητικῆ. [ARIST. *Metaph.* 1026b.3–5]

⁵ φαίνεται γὰρ τὸ συμβεβηκὸς ἐγγύς τι τοῦ μὴ ὄντος. [ARIST. *Metaph.* 1026b.21]

⁶ ἡμεῖς μὲν γὰρ ὕλην καὶ στέρησιν ἕτερόν φαμεν εἶναι, καὶ τούτων τὸ μὲν οὐκ ὄν εἶναι κατὰ συμβεβηκὸς, τὴν ὕλην, τὴν δὲ στέρησιν καθ' αὐτήν, [ARIST. *Ph.* 192a.3–5]

⁷ Ἐτι στερήσει μὲν ἀναγκαῖον [ἀνάγκη] διαρθεῖν, καὶ διαρθεῖσιν οἱ διχοτομοῦντες. Οὐκ ἔστι δὲ διαφορὰ στερήσεως ἢ στέρησις· ἀδύνατον γὰρ εἶδη εἶναι τοῦ μὴ ὄντος, οἷον τῆς ἀποδίας ἢ τοῦ ἀπτεροῦ. [ARIST. *PA* 642b.21–24]

Dobri Bože! »Iz ničega ništa ne nastaje«⁵ – rekli su stari. Aristotel je rekao da bi im protuslovio, iz ničega, iz ne-bića po sebi⁶, nastaje što god nastaje. Što je ispraznije? Ipak se njegovi dive, jer je rekao da nastaje iz onoga što ne u-postoji, da nastaje akcidentalno, divna mudrost. Ako je ništa, ako je ne-biće, kako ili u-po-
5
stoji ili ne u-postoji?

A ono akcidentalno, kakvo je? U 2. poglavlju u 6. knjizi *Metafizike*, ovo je napisao isti Aristotel: »Prvo treba reći o onome što je akcidentalno, da o tome ne postoji teorijska znanost; znak je pak da nije na brizi nijednoj znanosti, ni praktičkoj, ni tvornoj, niti teorijskoj;« Uzrok dodaje u istom poglavlju: »Čini se da je akcident, gotovo ne-biće.« Ako je akcident, tj. ono što rijetko biva, gotovo je ne-biće, ne razmatra ga nijedna znanost, niti tvorna, niti aktivna, niti teorijska, zašto se onda lišenost koja je potpuno ne-biće, koja je mnogo manje <biće> nego akcident, koja, ne ka-
10
žem, rijetko biva, nego nikada ne biva, postavlja kao počelo one znanosti koja bi, da ne postoji prva filozofija, bila kraljica svih znanosti⁷? Što, kažem, znanosti? Zar se, rekoš, kao počelo samih stvari, počelo bića, postavlja ne-biće? Uistinu nije samo jedanput poučavao da je lišenost po sebi ne-biće, nego tri puta. Tako, nai-
15
me, u 9. poglavlju ponavlja: »Mi pak kažemo da je drugo materija i <drugo> lišenost, i od ovih da je materija ne-biće akcidentalno, a lišenost <je ne-biće> po sebi.«; u 1. knjizi *O uzrocima dijelova*⁸, u 3. poglavlju: »Osim toga pomoću lišenosti nužno je dijeliti i dijele oni koji dijele na dva dijela.⁹ Ne postoji, međutim, razlika <unutar> lišenosti, ukoliko je lišenost, jer je nemoguće da postoje vrste
20
ne-bića, kao npr. onog beznogog i onog beskrilnog.«

⁵ Usp. ARIST. Ph. 187a.27–29: διὰ τὸ ὑπολαμβάνειν τὴν κοινὴν δόξαν τῶν φυσικῶν εἶναι ἀληθῆ, ὡς οὐ γιγνομένου οὐδενὸς ἐκ τοῦ μὴ ὄντος.

⁶ Usp. ARIST. Ph. 191b.15–16: ἐκ γὰρ τῆς στερήσεως, ὃ ἐστὶ καθ' αὐτὸ μὴ ὄν, οὐκ ἐνυπάρχοντος γίγνεται τι.

⁷ Usp. ARIST. Metaph. 1026a.27–29: εἰ μὲν οὖν μὴ ἔστι τις ἑτέρα οὐσία παρὰ τὰς φύσει συνεστηκυίας, ἢ φυσικὴ ἂν εἴη πρώτη ἐπιστήμη.

⁸ Riječ je o spisu: *O dijelovima životinja*

⁹ Aluzija na Platonove dihotomije.

Si itaque privatio revera est non ens, cur nobis pro principio nobilissimae scientiae, pro principio rerum ipsarum ponitur? Emendavit hunc lapsum acutissimi ingenii vir et verbis et opere. Nam cum primo *Physico* privationem unum de principiis statuisset, praeceptorem et reliquos veteres viros sapientes et bonos, qui
5 tam bellum principium ignorassent, irrisisset, veluti poenitentia ductus 2. *Physico* 1. capitis fine ita scripsit:⁸ *Privatio namque species aliquo modo est: si vero est privatio et contrarium quid circa simplicem generationem, sive non est, posterius inspiciendum.*

10 Paucissimis verbis duo absurdissima prolata. Primum id quod per se non ens est speciem esse quandam, secundum, quod iam determinatum est libro priore, velle se postea inspicerem, an scilicet in simplici generatione sit ista privatio et sit contrarium quid, aut non sit. Tot viros bonos irrisit, ut privationem hanc
15 introduceret, ut principium generationis faceret. Deinde ait se velle postea considerare, ubi nam quaeso locorum? Quando? Nimirum quando de generatione simplici agetur; et ubi agitur? 5. *Physico* primum nullum verbum praeter hoc: καὶ γὰρ ἡ στέρησις κείσθω ἐναντίον⁹ *Etenim privatio ponatur contrarium.* Postea 2. libro *De ortu* de simplici generatione agitur prolixè 9. et 10. capite, nullum de privatione verbum. Principia statuuntur, materia, forma, agens, non privatio, non contrarium ullum. Quo modo ergo nobis agitur, producitur pro principio privatio? Revocatur in dubium? Promittitur denuo de ea sermo? Promissis non statur? Contra-
25 rium omnino docetur capitis 9. fine?¹⁰ *Multo enim rationabilius est ens non enti generationis causa esse, quam non ens enti esse ipsius.*

30 Quomodo ergo privatio, non ens, entibus erit causa esse? Et si sit, ex quolibet fiet quodlibet, aequè enim petra, aes, arbor, folium, papyrus, privationem hominis habent. Ex petra ergo et aere [379] et arbore et papyro homo nascetur. Cur enim potius ex

⁸ καὶ γὰρ ἡ στέρησις εἶδος πῶς ἐστίν. εἰ δ' ἔστιν στέρησις καὶ ἐναντίον τι περὶ τὴν ἀπλήν γένεσιν ἢ μὴ ἔστιν, ὕστερον ἐπισκεπτέον. [ARIST. Ph. 193b.19–21]

⁹ [ARIST. Ph. 225b.3–4]

¹⁰ πολὺ γὰρ εὐλογώτερον τὸ ὄν τῶ μὴ ὄντι γενέσεως αἴτιον εἶναι ἢ τὸ μὴ ὄν τῶ ὄντι τοῦ εἶναι. [ARIST. GC 336a.20–22]

Ako je dakle lišenost uistinu ne-biće, zašto nam se postavlja za počelo najplemenitije znanosti, za počelo samih stvari? Popravio je tu omašku najoštroumniji muž i riječima i djelom. Naime, budući da je u prvoj knjizi *Fizike* lišenost postavio kao jedno od počelâ, ismijao učitelja i ostale stare, muževe mudre i dobre, koji navodno nisu poznavali tako lijepo počelo, kao potaknut ka-
 janjem u 2. knjizi *Fizike* na kraju 1. poglavlja napisao je ovako:
 »Lišenost je, naime, na neki način vrsta; je li pak lišenost i nešto kontrarno s obzirom na jednostavno nastajanje ili nije – treba razmotriti kasnije.«

S veoma malo riječi izneseno je dvoje najbesmislenije: prvo da je ono što je po sebi ne-biće neka vrsta; drugo da kasnije želi razmotriti što je već određeno u prethodnoj knjizi¹⁰, tj. da li u jednostavnom nastajanju postoji ta lišenost i da li je ona nešto kontrarno ili nije. Tolike dobre muževe je ismijao da bi uveo tu lišenost, da bi je učinio počelom nastajanja. Zatim kaže da <to> želi kasnije razmatrati; na kojem to, pitam, mjestu? Kada? Bez sumnje, kada bude riječ o jednostavnom nastajanju; a gdje se o tome raspravlja? Najprije, u 5. knjizi *Fizike* ni riječ, osim ovoga: καὶ γὰρ ἡ στέρησις κείσθω ἐναντίον, »Lišenost naime neka bude postavljena kao ono kontrarno.« Kasnije u 2. knjizi *O nastajanju* raspravlja se opširno u 9. i 10. poglavlju o jednostavnom nastajanju – nema ni riječi o lišenosti. Kao počela postavljaju se: materija, forma, djelatno počelo, a ne lišenost, niti ikakvo kontrarno¹¹. Na koji nam se način lišenost razmatra, uvodi za počelo? Dovodi li se u dvojbu? Obećava se ponovo rasprava o njoj? Ne održavaju se obećanja? Poučava li se uopće ono kontrarno u 9. poglavlju na kraju? »Mnogo je, naime, razumnije da je biće uzrok nastajanja ne-biću, nego ne-biće <da bude uzrok> biću da uopće jest.«

Na koji će način, dakle, lišenost, ne-biće, biti uzrok bićima da jesu? A ako jest <ne-biće uzrok bićima da jesu>, iz bilo čega bivat će bilo što; jednako, naime, kamen, mjed, stablo, list, papirus sadrže lišenost čovjeka. Iz kamena, dakle, [379] mjedi i drva i lista

¹⁰ Petrić misli na 7., 8. i 9. poglavlje 1. knjige *Fizike*.

¹¹ Točno je da se u spisu *De generatione et corruptione* termin στέρησις spominje samo na tri mjesta.

privatione ea, quae in semine viri est, quae ex ea quam in semine leonis, aut delphini, aut plantae est? Quandoquidem: ἀδύνατον {γὰρ} εἶδη εἶναι τοῦ μὴ ὄντος¹¹, *impossibile est species esse non entis*, ut nos paulo supra docuit. Sed cur ergo angor rationibus
 5 comminiscendis? Verbis Aristotelis adducendis? Quibus privationem de triumvirato principiorum excludamus? Cum ipsemet Aristoteles, author, pater ipsius eam excludat eo maxime loco, quo eam genuit, 7. scilicet capite 1. Physici, dum ita scribit:¹² *Clarum itaque, quod si sunt causae et principia naturalium entium, ex*
 10 *quibus primis sunt, et factae sunt non per accidens, sed unumquodque quod dicitur secundum substantiam, quod fit omne ex subiecto et forma.*

Totam vero hanc disputationem non ita multo post concludens sic scripsit:¹³ *Et clarum est, quod oportet subiici aliquid contrariis et contraria duo esse. Modo vero quodam alio non necessarium, sufficiens enim erit alterum contrariorum facere absentia et praesentia mutationem.* Si forma itaque sufficiens est dum abest et adest omnem mutationem facere, privatio non est necessaria. Si hoc ne principium quidem dici potest, cur ergo principii loco ponitur?
 20 Cur entia multiplicantur sine necessitate? Nonne id ex sui sententia fatuitas quaedam est? Si Plato sexagies nominatim, si veteres omnes millies, sunt maxima ab eo iniuria reprehensi et exagitati, cur non liceat nobis non dico reprehendere virum tantum hac in re, sed ab eo saltem discedere, cum principium physicarum
 25 rerum, principium logicum, principium grammaticum negatio-

¹¹ [ARIST. PA 642b.22–23]

¹² φανερόν οὖν ὡς, εἴπερ εἰσὶν αἰτίαι καὶ ἀρχαὶ τῶν φύσει ὄντων, ἐξ ὧν πρώτων εἰσὶ καὶ γεγόνασι μὴ κατὰ συμβεβηκός ἀλλ' ἕκαστον ὁ λέγεται κατὰ τὴν οὐσίαν, ὅτι γίγνεται πᾶν ἐκ τε τοῦ ὑποκειμένου καὶ τῆς μορφῆς. [ARIST. Ph. 190b.17–20]

¹³ καὶ δῆλόν ἐστιν ὅτι δεῖ ὑποκεῖσθαι τι τοῖς ἐναντίοις καὶ τὰναντία δύο εἶναι. τρόπον δέ τινα ἄλλον οὐκ ἀναγκαῖον· ἱκανὸν γὰρ ἔσται τὸ ἕτερον τῶν ἐναντίων ποιεῖν τῇ ἀπουσίᾳ καὶ παρουσίᾳ τὴν μεταβολήν. [ARIST. Ph.191a.4–7]

i papirusa nastat će čovjek. Zašto, naime, radije iz one lišenosti koja je u sjemenu muža, nego iz one koja je u sjemenu lava, ili delfina, ili biljke – ἀδύνατον {γὰρ} εἶδη εἶναι τοῦ μὴ ὄντος »kad je nemoguće da postoji vrsta ne-bića«, kako nas je malo gore poučio. No zašto se ja mučim smišljanjem razlogā, navođenjem Aristotelovih riječi kojima bismo isključili lišenost iz trijumvirata počelā, kad je sam Aristotel, autor, njezin otac, isključuje, ponajviše na onom mjestu gdje ju je rodio, tj. u 7. poglavlju 1. knjige *Fizike*, dok piše ovako:¹² »Jasno je, ako postoje uzroci i počela prirodnih bića, iz kojih kao prvih <ona> jesu i nastaju, ne akcidentalno, nego svako pojedino koje se naziva prema supstanciji, da sve nastaje iz subjekta i forme.«

Zaključujući cijelo to razmatranje, ne mnogo kasnije, ovako je napisao: »I jasno je da treba biti nešto u osnovi kontrarnom i da je kontrarno dvoje. Na neki drugi pak način nije to nužno, dostatno će biti da jedno od kontrarnog <svojom> odsutnošću i prisutnošću učini mijenjanje.« Ako je forma, dakle, dovoljna, dok je odsutna ili prisutna, da učini cjelokupno mijenjanje, lišenost nije nužna. Ako se ta <lišenost> ne može zvati ni počelom, zašto se, dakle, stavlja na mjesto počela? Zašto se bića umnažaju bez nužnosti¹³? Nije li to po njegovu mišljenju neka glupost? Ako je on Platona šezdeset puta poimence, ako je sve stare tisuću puta nepravedno pobijao i napadao, zašto ne bi bilo dopušteno nama – ne kažem – pobijati toliko važnog muža u toj stvari, nego bar od njega odstupiti, kad je kao počelo fizičkih stvari postavio lo-

¹² Nema grčkog, usp. ARIST. Ph. 190b.17–20: φανερόν οὖν ὡς, εἶπερ εἰσὶν αἰτίαι καὶ ἀρχαὶ τῶν φύσει ὄντων, ἐξ ὧν πρώτων εἰσὶ καὶ γέγονασι μὴ κατὰ συμβεβηκὸς ἀλλ' ἕκαστον ὃ λέγεται κατὰ τὴν οὐσίαν, ὅτι γίγνεται πᾶν ἕκ τε τοῦ ὑποκειμένου καὶ τῆς μορφῆς.

¹³ Petrić se poziva na načelo štedljivosti koje se citira i kao Ockham-ova britva (koje zahtijeva najmanji mogući broj hipoteza za izgradnju neke teorije). Načelo se poziva na Aristotela (priroda ne čini ništa uzalud – IA 711a.18 ὅτι ἡ φύσις οὐδὲν δημιουργεῖ μάτην). Usp. također kritiku ideja: ARIST. Metaph. 1078b.31–36: οἱ δ' ἐχώρισαν, καὶ τὰ τοιαῦτα τῶν ὄντων ιδέας προσηγόρευσαν, ὥστε συνέβαινεν αὐτοῖς σχεδὸν τῷ αὐτῷ λόγῳ πάντων ιδέας εἶναι τῶν καθόλου λεγομένων, καὶ παραπλήσιον ὥσπερ ἂν εἴ τις ἀριθμῆσαι βουλόμενος ἐλαττόνων μὲν ὄντων οἶοιτο μὴ δυνήσεσθαι, πλείω δὲ ποιήσας ἀριθμοῖη.

nis scilicet posuerit? Quid enim aliud privatio est, quam negatio, ipsomet id docente 6. *Physico*, capite 5:¹⁴ *Quando una mutationum est, ea quae per contradictionem, quando mutatur ex non ente in ens, dereliquit non ens, erit ergo in ente. Omne enim necesse est esse vel non*
 5 *esse, clarum ergo quod in ea, quae per contradictionem mutatione.*

Idem repetit capite 9, sed clarissime capite 10:¹⁵ *Mutatio vero nulla est infinita, omnis enim erat ex aliquo in aliquid, et ea quae in contradictione et ea quae in contrariis itaque et earum, quae in contradictione affirmatio et negatio terminus, veluti generationis ens, corruptionis vero non ens, earum vero quae in contrariis contraria.*
 10

Concludamus igitur recto et iusto iure absurdum fuisse non necessariam privationem principium rerum statuere, absurdum fuisse in scientia nobilissima principium, quod per accidens est inducere, cuius nulli scientiae, vel activae, vel factivae, vel contemplativae cura ulla est, suo dogmate, absurdum fuisse privationem, quae per se non ens est, entium principium facere:¹⁶ *Quomodo namque ex non substantiis substantia fuerit? Vel quomodo prius non substantia quam substantia fuerit? Ut ipsemet altero loco scripsit.*
 15

Privationi nihilo illi nihili principio contrariam statuit formam eamque principium alterum generationis rerum facit, ex qua et materia fiat quidquid fit, ut iis verbis: *Quoniam fit omne ex subiecto et forma. Quae absentia et praesentia sufficiens erit facere*
 20

¹⁴ ἐπεὶ {οὖν} μία τῶν μεταβολῶν ἢ κατ' ἀντίφασιν, ὅτε μεταβέβληκεν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ ὄν, ἀπολέλοιπεν τὸ μὴ ὄν. ἔσται ἄρα ἐν τῷ ὄντι πᾶν γὰρ ἀνάγκη ἢ εἶναι ἢ μὴ εἶναι. φανερόν οὖν ὅτι ἐν τῇ κατ' ἀντίφασιν μεταβολῇ etc. [ARIST. Ph. 235b.13–17]

¹⁵ μεταβολὴ δ' οὐκ ἔστιν οὐδεμία ἄπειρος· ἅπαντα γὰρ ἦν ἕκ τινος εἷς τι, καὶ ἢ ἐν ἀντιφάσει καὶ ἢ ἐν ἐναντίοις. ὥστε <καὶ>τῶν {μὲν} κατ' ἀντίφασιν ἢ φάσις καὶ ἢ ἀπόφασις πέρας (οἷον γενέσεως μὲν τὸ ὄν, φθορᾶς δὲ τὸ μὴ ὄν), τῶν δ' ἐν τοῖς ἐναντίοις τὰ ἐναντία· [ARIST. Ph. 241a.26–30]

¹⁶ πῶς οὖν [γὰρ] ἐκ μὴ οὐσιῶν οὐσία ἂν εἴη; ἢ πῶς ἂν πρότερον μὴ οὐσία οὐσίας <ἂν> εἴη; [ARIST. Ph. 189a.33–34]

gičko počelo, tj, gramatičko počelo negacije. Što je, naime, lišenost drugo nego negacija, kako on sam to uči u 6. knjizi *Fizike* u 5. poglavlju: »Kada je <prisutno> jedno od mijenjanja, ono koje <nastaje> po kontradikciji, kada se <nešto> mijenja iz ne-bića u biće, <to> napušta ne-biće; bit će, dakle, u biću. Nužno je, naime, 5 da sve ili jest ili nije; jasno je, dakle, <da> u onom mijenjanju koje <nastaje> po kontradikciji,« [itd.]¹⁴

Isto ponavlja u 9. poglavlju, ali veoma jasno u 10. poglavlju: »Nijedno mijenjanje nije beskonačno, svako bijaše, naime, iz nečega u nešto i ono koje <nastaje> u kontradikciji i ono koje 10 <nastaje> u kontrarnom; dakle granica je i onih koji <nastaju> u kontradikciji potvrđivanje i nijekanje, tj. <granica> nastajanja – biće, a propadanja pak ne-biće. Onih pak koji <nastaju> među kontrarnim, <granica je> ono kontrarno.«

Stoga zaključimo ispravno i s punim pravom da je bilo besmisleno kao počelo stvari postaviti ne-nužnu lišenost, da je bilo besmisleno u najplemenitiju znanost uvesti počelo koje je akcidentalno, do kojeg, po njegovu učenju, nije nipošto stalo nijednoj znanosti, niti praktičkoj niti tvornoj niti teorijskoj, da je bilo besmisleno lišenost, koja je po sebi ne-biće, učiniti počelom bića: 20 »Kako bi naime bila supstancija iz ne-supstancijā, ili kako bi bila ne-supstancija prije nego supstancija?« – kako je sam napisao na drugom mjestu.

Onoj ništavnoj lišenosti, počelu ničega, kao kontrarnu je postavio formu i nju čini drugim počelom nastajanja stvari; iz nje i materije može nastati štogod nastaje, ovim riječima: »Jer sve je iz subjekta i forme.¹⁵ Ona <forma> će odsutnošću i prisutnošću biti 25

¹⁴ *etc.* nalazi se u grčkom citatu i nije ponovljeno u latinskom prijevodu citata, ali nije sastavni dio citata, nego je upućivanje na ono što slijedi u citatu i za što se pretpostavlja da to čitatelj znade; usp. ARIST. Ph. 235b.16–17 φανερόν οὖν ὅτι ἐν τῇ κατ' ἀντίφασιν μεταβολῇ τὸ μεταβεβληκὸς ἔσται ἐν ᾧ μεταβέβληκεν.

¹⁵ Pisano kao citat, nema grčkog, usp. Ph. 190b.19–20: ὅτι γίγνεται πᾶν ἔκ τε τοῦ ὑποκειμένου καὶ τῆς μορφῆς. Također: Ph. 191a.7: ἰκανὸν γὰρ ἔσται τὸ ἕτερον τῶν ἐναντίων ποιεῖν τῇ ἀπουσίᾳ καὶ παρουσίᾳ τῆν μεταβολήν.

mutationem. Hanc formam 7. capite nominibus quatuor insigni-
vit: μορφήν, τὸ τόδε τι, λόγον, εἶδος, *formam, quodquid, rationem,*
speciem appellans. 2. vero *Physico*, capite 3. de numero causarum
esse dicit: εἶδος, παράδειγμα, λόγον, τὸ τὶ ἦν εἶναι, *Speciem,*
5 *exemplum, rationem, quod quid erat esse*. 2. *De anima* capite 1. vocat
οὐσίαν, ἐντελέχειαν, *substantiam et entelechiam*ⁱ alibi ἐνέργειαν,
actum. Ut omnia formae nomina novem ni fallor sint. Forma, spe-
cies, ratio, quod quid, quod quid erat esse, exemplum, substan-
tia, entelechia, actus.

10 Non est propositum nomina discutere, res ipsa est perpen-
denda. Conditiones formae, quod sit, alterum contrarium, quod
sit principium, quod sui praesentia et absentia faciat mutatio-
nem, quod simul cum subiecto faciat unumquodque secundum
substantiam, quod duplex sit: physica altera et altera, quae ad
15 primam philosophiam attinet, quod sit natura, causa. Octo condi-
tiones hae traditae sunt 1. *Physici* capite 7. et 9. et 2. *Physici*
capite 1. et 3. Has discutiamus.

Ac primo rogemus ab Aristotele, ab suis, de qua nam forma
sermo sit Aristoteli, dum ait eam esse principium rerum natura-
20 lium? Novimus enim in doctrina sua formam aliam accidentalem
dici, [380] aliam substantialem; aliam corruptibilem, physicam
scilicet, aliam incorruptibilem. Dum de musico, de statuaⁱⁱ, de
domo 5. capite et 7. primi *Physici* tractat, generationem acciden-
talis formae tractat. Incorruptibilem formam ad primam philo-
25 sophiam ait pertinere: de physicis vero et corruptibilibus formis
in postea demonstrandis ait se dicturum. In quibus nam? Ait
Simplicius in 2. *Physico*. In hoc quid tradit? Formam esse, natu-
ram esse causam de octo conditionibus, duas ultimas nimirum.

ⁱ Corr. ex endelechiam

ⁱⁱ Del. de statua

dovoljna da učini mijenjanje.¹⁶ Tu formu u 7. je poglavlju ukra-
sio četirima imenima, zovući je: μορφή, τὸ τὸδε τι, λόγος, εἶδος¹⁷
– forma, to nešto, razlog, vrsta. U 2. pak knjizi *Fizike* u 3. poglavlju
kaže da pripada broju uzroka: εἶδος, παράδειγμα, λόγος, τὸ τι
ἦν εἶναι¹⁸, vrsta, predložak, razlog, ono što bijaše biti. U 2. knjizi 5
O duši, u 1. poglavlju zove je: οὐσία, ἐντελέχεια,¹⁹ supstancija i
entelehija, a drugdje ἐνεργεία, ozbiljenje, tako da je svih imena
forme, ako se ne varam, devet: forma, vrsta, razlog, to nešto, ono
što bijaše biti, predložak, supstancija, entelehija, ozbiljenje.

Nije mi namjera raspravljati o imenima, samu stvar treba 10
istražiti. Uvjeti forme: [1] da je ono drugo kontrarno, [2] da je po-
čelo, [3] da svojom prisutnošću i odsutnošću čini mijenjanje, [4]
da zajedno sa subjektom čini nešto jedno s obzirom na supstan-
ciju, da je dvostruka: [5] jedna fizička, [6] druga koja se tiče prve
filozofije, [7] da je priroda, <da je> [8] uzrok. Ovih osam uvjeta 15
izloženo je u 1. knjizi *Fizike* u 7. i 9. poglavlju i u 2. knjizi *Fizike* u
1. i 3. poglavlju. Raspravimo ih.

A prvo pitajmo Aristotela i njegove o kojoj formi Aristotel go-
vori kad kaže da je ona počelo prirodnih stvari? Doznali smo u 20
njegovom nauku da se jedna forma zove akcidentalnom, [380] a
druga supstancijalnom, jedna propadljivom, tj. ona fizička, druga
nepropadljivom. Dok raspravlja o obrazovanom, o kipu, o kući
u 5. i 7. poglavlju 1. knjige *Fizike*, raspravlja o nastajanju akci-
dentalne forme. Za nepropadljivu formu kaže da se tiče prve fi-
lozofije; o fizičkim i propadljivim formama kaže da će govoriti 25
među onim što će kasnije dokazivati. Među kojim, naime? Kaže
Simplicije: u 2. knjizi *Fizike*. Što iznosi u toj knjizi? Da je forma
priroda, da je uzrok,²⁰ od osam uvjeta bez sumnje <iznosi> dva

¹⁶ Pisano kao citat, nema grčkog, usp. Ph. 191a.6.

¹⁷ Usp. ARIST. Ph. I, 7; 189b.30–191a.22.

¹⁸ Usp. ARIST. Ph. II, 3; 194b.15–195b.30.

¹⁹ Usp. ARIST. de An. 412a. 3–11.

²⁰ Usp. Simplicius, in Ph. 9.277.27–31: ἡ φύσις αἰτία ἐστὶν ἐκάστῳ τῶν φυσικῶν τοῦ εἶναι τοῦτο ὅπερ λέγεται, τὸ δὲ αἰτιον τοῦ εἶναι ὅπερ λέγεται ἐστὶ τὸ αἰτιον τοῦ ἐντελεχείᾳ εἶναι καὶ μὴ μόνον δυνάμει, τὸ δὲ αἰτιον τοῦ ἐνεργείᾳ εἶναι τοῦτο ὅπερ λέγεται τὸ εἶδος ἐστὶν ἡ φύσις ἄρα τὸ εἶδος ἐστὶν.

Sex reliquas cui nam formae tribuit? Accidentali an substantiali? Physicae vel non physicae? Si dicant accidentali, quonam pacto accidens substantiae erit principium? Quomodo ex materia et accidente substantiae compositae constabunt? Si de non
5 physica loquitur, ea nihil ad hanc philosophiam attinet, physicarum enim rerum principia indagamus. Si de physica forma, cur differt de ea loqui? Nonne hic locus inter principia erat tractandi de principio? Sed esto liber pervenerat ad finem.

Forma physica [in margine]

10 Quid nam sequentibus de ea scribitur? Nil praeter ea duo, quod sit natura, quod sit causa. Si concedamus id methodi magistro, rem ipsam teneamus, physicarum rerum physica forma esto principium. Physica forma duplex, accidentalis: calidum, frigidum, reliquae huiusmodi; substantialis forma: hominis, equi,
15 platani, caeterae tales. Quae nam duarum harum principium naturalium rerum est? Non est ab eo explicatum. Si dicatur, accidentalis. Sed quomodo substantiae ex accidenti orientur? Esto ergo substantialis. Id enim non quidem ab eo docemur, sed nos divinamus. Ex hac enim cum subiecto coniuncta et substantiae
20 compositae constare videntur et accidentia oriri in Peripato. De hac ergo rogare non desinemus.

Haec forma substantialis cum subiecto, ὑποκειμένῳ iuncta principiumne est rerum naturalium omnium? Omnium. Cum quo subiecto? An cum materia? Cum hac ipsa. Hanc enim pro
25 principio altero statuit. Materiam scimus primam materiam primo dici. Prima materia universalis materia est, omnibus corporibus, universo mundo subiacet. Non est distinctum ab Aristotele totamne materiam principium dicat, an partem eius aliquam. Rationabile videtur totam voluisse. Tum rogamus: forma
30 ea, quae principii nomine insignitur, totine huic materiae iuncta est an parti? Si toti dicatur, tota quaedam forma ea quoque est, toti materiae aequalis. Si haec naturalium rerum principium sit, qua ratione ei convenient tres haec conditiones, uti sit alterum contrarium, quando substantiae nihil est contrarium? Quando

posljednja. Kojoj je formi pripisao šest ostalih? Da li akcidentalnoj ili supstancijalnoj, fizičkoj ili ne-fizičkoj? Ako budu rekli akcidentalnoj, na koji će način akcident biti počelo supstancije? Kako će se iz materije i akcidenta sastojati složene supstancije? Ako govori o ne-fizičkoj <formi>, ta se ništa ne tiče te filozofije, istražujemo 5
naime počela fizičkih stvari. A ako <govori> o fizičkoj formi, zašto odlaže da o njoj govori? Nije li tu među počelima bilo mjesto raspravljanja o počelu? No neka bude – knjiga je bila došla kraju.

Fizička forma [na margini]

Što se o njoj piše u sljedećim <knjigama>? Ništa osim ovog 10
dvoga: da je priroda, da je uzrok. Ako to dozvolimo učitelju metode, držimo se same stvari: počelo fizičkih stvari neka bude fizička forma. Fizička forma je dvostruka, akcidentalna: toplo, hladno i ostale takve <forme>; i supstancijalna forma: čovjeka, konja, platane i ostale takve. Koja je naime od tih dviju <formi> 15
počelo prirodnih stvari? On to nije razložio. Ako bi se reklo: akcidentalna, na koji će način nastati supstancije iz akcidenta? Neka, dakle, bude supstancijalna. To nas, naime, on ne uči, nego mi to naslućujemo. Čini se da se iz nje, povezane sa subjektom, sastoje složene supstancije i da nastaju akcidenti – prema peripatetičkoj 20
školi. O njoj, dakle, nećemo prestati pitati.

Da li je ta supstancijalna forma povezana sa subjektom, ὑποκειμένω počelo svih prirodnih stvari? Svih. S kojim subjektom? Da li s materijom? S njom samom, nju je, naime, postavio za drugo počelo. Za materiju znamo da se prvotno naziva prvom 25
materijom. Prva materija je univerzalna materija, leži u temelju svim tijelima, sveukupnom svijetu. Aristotel nije razlučio, zove li počelom cijelu materiju ili neki njezin dio. Čini se razumnim da je htio da je cijela <materija počelo>. Tada pitamo: je li ona forma koja je označena imenom počela, povezana s cijelom tom mate- 30
rijom ili s dijelom? Ako se kaže: s cijelom, ona je također neka cijela forma, jednaka cijeloj materiji. Ako je ta <forma> počelo prirodnih stvari, iz kojeg joj razloga odgovaraju ova tri uvjeta: <prvi uvjet> da je ono drugo kontrarno, kad supstanciji nije ništa

privatio non est substantiae contraria? Secunda ut praesentia sui et absentia faciat mutationem. Si mundi forma aeterna est? Numquam a mundi materia separatur? Tertia, ut ἕκαστον κατὰ τὴν οὐσίαν sit ex hac tum forma et materia universali. Si ἕκαστω
 5 particulari, contrapositum sit univertale. Si multa singularia substantiae sint? Si conditiones hae tres formae isti principio non serventur, principium esse non poterit. Forma ergo ista universalis non est rerum naturalium singularium principium. Esto ergo partialis aliqua.

10 Insigniores partiales duae sunt. Coelestis et elementalis: illa cum materia coelesti (si Peripateticus senatus populusque consentiant), ista cum materia elementorum coniuncta. Utra nam harum principium est? Si coelestis asseratur, quid ergo elementalis forma, elementa ipsa, naturales res non sunt? Si utraque
 15 naturalis, si utraque cum materia sua coniuncta, facit eorum *unumquodque* ἕκαστον secundum substantiam, cur potius materia et forma dicantur esse principia rerum, quam materiae et formae? Cum hae apud Aristotelem coelestis scilicet et elementalis forma longe inter se differant, nec uno nomine nisi aequivoco com-
 20 prehendi possint? Praeterea elementorum materia quadripartita est, quatuor differentibus formis subiecta.

Cur ergo non dicatur materiae quinque et quinque formae rerum principia sunt? At si formae istae quinque non mutantur, quomodo dicitur *forma absentia et praesentia sui sufficiens est ad*
 25 *transmutationem faciendam*? Si haec lex servari debet ei formae, quae principium est, particularem eam esse necesse est, particulares enim *individuae*, ἄτομοι adsunt et absunt a materiis suis et mutationem rei faciunt. Individuae ergo formae principium erunt. Cur ergo dicitur materia et forma principia sunt? Non
 30 autem materia et formae? Materia scilicet universalis et formae particulares? Cur ergo non clare docemur in re tanta? Cur ei in mentem non rediit, quod¹⁷ *principia mole cum parva sint, vi sunt*

¹⁷ ἀρχαὶ μεγέθει οὔσαι μικραὶ τῆ δυνάμει μεγάλαι εἰσίν. [ARIST. GA 788a.13–14]

kontrarno, kad lišenost nije kontrarna supstanciji? Drugi <uvjet> da svojom prisutnošću i odsutnošću čini mijenjanje, ako je forma svijeta vječna, ako se nikada ne odvaja od materije svijeta? Treći <uvjet> da ἕκαστον κατὰ τὴν οὐσίαν²¹, [svako pojedino prema supstanciji] jest iz te forme i univerzalne materije, ako je 5
ἕκαστω, [svakom] partikularnom suprotstavljeno univerzalno, ako su ono mnogo singularno supstancije? Ako za to počelo ne mogu biti sačuvana ova tri uvjeta forme, ono neće moći biti počelo. Dakle, ta univerzalna forma nije počelo pojedinih prirodnih stvari. Neka, dakle, bude <počelo> neka parcijalna <forma>. 10

Značajnije su dvije parcijalne <forme>: nebeska i elementarna, ona povezana s nebeskom materijom (ako bi se složili peripatetički senat i narod), ova s materijom elemenata. Koja od njih je počelo? Ako bi se tvrdilo da je nebeska, zar elementarna forma, sami elementi, nisu prirodne stvari? Ako je jedna i druga prirodna, ako jedna i druga povezana sa svojom materijom čini njihovo *svako pojedino* ἕκαστον prema supstanciji, zašto se kaže da su materija i forma počela stvari radije, nego materije i forme, kad se one kod Aristotela, tj. nebeska i elementarna forma, međusobno veoma razlikuju i mogu biti obuhvaćene jednim imenom, samo dvoznačnim? Osim toga materija elemenata je četverodijelna, leži u osnovi četirima različitim formama. 15
20

Zašto se ne može reći: pet materija i pet formi su počela stvari? A ako se tih pet formi ne mijenja, kako se kaže: »forma je svojom prisutnošću i odsutnošću dovoljna da učini mijenjanje²²«? Ako taj zakon treba biti sačuvan za onu formu koja je počelo, nužno je da ona bude partikularna; naime, partikularne <forme> kao jedinke, ἄτομοι, prisutne su i odsutne od svojih materija i čine mijenjanje stvari. Jedinke, dakle, forme bit će počelo. Zašto se, dakle, kaže: materija i forma su počela, a ne materija i forme, tj. 25
30
univerzalna materija i partikularne forme? Zašto nas se ne poučava jasno u toliko važnoj stvari? Zašto mu nije palo na pamet da »počela su, premda masom mala, velika s obzirom na snagu«?

²¹ Usp. ARIST. Ph. 190b.19.

²² Usp. ARIST. Ph. 191a.7 ἱκανὸν γὰρ ἔσται τὸ ἕτερον τῶν ἐναντίων ποιεῖν τῇ ἀπουσίᾳ καὶ παρουσίᾳ τὴν μεταβολήν.

magna? Cur id, quia unus error in principio factus [381] plures in progressu secum trahit. Quia verissimum illud est Hesiodi: ἀρχὴ δ' ἡμῖσιν παντός, *Principium dimidium totius*. Si nobis declaretur a suis, istas individuas formas principia esse rerum generatarum, quia ex ea et subiecto ἕκαστον κατὰ τὴν οὐσίαν γίνεται *unumquodque secundum substantiam gignitur*. Interrogabimus, quomodo eis competat conditio illa?¹⁸ *Principia semper oportet manere*.

Deinde rogabimus, ut nobis explicent, primaene individuae formae principia ista sint, vel mediae, vel ultimae? Primas voco, quae immediate materiam illam informem vestiunt, ut elementorum formae, vel ex eis factae gradatim mediae, lapidis vel minerali, vel plantae, vel Zoophyti, vel animalis, vel ultima hominis, in huius enim formam videtur natura compositionem formarum sistere. Priusquam enim mens in infantem deforis adveniat, ut nos ipse Aristoteles docet, reliqua omnis anima advenit sensitiva. Et ante quam haec, plantae vita vivit infans, ante quam item hanc nanciscatur, alia temperies praecedat oportet. Neque hoc est in Aristotelis philosophia inauditum. Quibus non negatis rogamus quam nam formam, vel formarum quem gradum hominis generati principium esse dicant? Rationemne ultimam ac mentem? Vel hac priorem animalis? Vel ista anteriorem plantae? Vel primam denique elementorum?

Hic miras ingeniorum torsiones vidi, miros cruciatus, ut Aristotelem (sic loquuntur) salvarent. Neque enim quicquam horum

¹⁸ τὰς δὲ ἀρχὰς ἀεὶ δεῖ μένειν. [ARIST. Ph. 189a.19–20]

Zašto <mu nije palo na pamet> ono: jer jedna pogreška nastala na početku [381] u napredovanju sa sobom povlači više njih.²³ Jer najistinitije je ono Hesiodovo: ἀρχὴ δ' ἡμῖσιν παντός²⁴ »Početak je polovica cjeline.« Ako bi nam njegovi objasnili da su te jedinke forme počela stvari koje nastaju, jer iz njih i iz subjekta ἕκαστον 5 κατὰ τὴν οὐσίαν γίνετα²⁵ »nastaje svako pojedino s obzirom na supstanciju«, pitat ćemo na koji način tim <formama> pripada onaj uvjet: »Treba da počela uvijek traju.«

Zatim ćemo pitati da nam objasne, da li te prve jedinke forme jesu počela ili <one> srednje ili krajnje? Prvima zovem one koje 10 neposredno oblače onu bezobličnu materiju, kao forme elemenata, ili <su počela> one koje su iz njih postepeno nastale srednje <forme>: kamena ili metala ili biljke ili zoofita²⁶ ili životinje ili krajnja <forma> čovjeka; čini se, naime, da k njegovoj formi priroda vodi oblikovanje formi. Prije nego što u dijete izvana pri- 15 dođe um, kako nas sam Aristotel uči, došla je cijela ostala duša, osjetilna; i prije nje dijete živi životom biljke, a prije nego i nju dobije, treba prethoditi neka druga blaga toplina. I to se u Aristotelovoj filozofiji čulo. Budući da to ne niječete, pitamo za koju formu ili koji stupanj formi će reći da je počelo nastalog čovjeka? 20 Da li za krajnji razum i um ili onu životinjsku koja je prije njega ili onu biljke koja joj prethodi ili konačno onu koja je prva <forma> elemenata?

U tome sam vidio čudesna izvijanja duhova, čudesna mučenja, da bi (tako govore) spasili Aristotela. Nije nas, naime, on sam 25

²³ Usp. ARIST. Cael. 271b.11–13 Τούτου δ' αἴτιον ὅτι ἡ ἀρχὴ δυνάμει μείζων ἢ μεγέθει, διόπερ τὸ ἐν ἀρχῇ μικρὸν ἐν τῇ τελευτῇ γίνεταί παμμέγεθες.

²⁴ Usp. HIPPIATRICA Berolinensia 59.2.1 Ἡσίοδος μὲν ἡμῖσιν τοῦ παντός φησιν εἶναι τὴν ἀρχήν,

²⁵ U Aristotela nije nađen doslovan citat. Najbliži je: Ph. 190b.19–20: ἕκαστον ὃ λέγεται κατὰ τὴν οὐσίαν, ὅτι γίνεταί πᾶν ἐκ τε τοῦ ὑποκειμένου καὶ τῆς μορφῆς. Najbliži je citat nađen kod Oribasiusa: Collectiones medicae 62.25.12–13: ἕκαστον γὰρ τῶν ὄντων μέγα γίνεταί κατὰ τὴν οἰκείαν οὐσίαν αὐτῆς αὐξάνομενον.

²⁶ Zoofitima su stari botaničari nazivali biljke za koje su držali da imaju svojstva i biljke i životinje.

ipse aperte nos docuit. Nomen formae declaravit, mentem suam non patefecit, rem ipsam non explicavit.

Nos ita inducimus. Si ultimam formam aut mediarum aliquam aiant, quaeremus, quomodo serventur eae principiorum
 5 conditiones: ex eis omnia fieri, ipsa non ex aliis, atque alia illa tradita ab eo libro 5. *De generatione animalium*, capite 7:¹⁹ *Hoc enim est principium esse, ut ipsum sit causa multorum: hoc autem superius nihil sit.* Si dicent primam, rogabimus, quomodo servetur illa alia conditio. Ex forma et subiecto fieri unumquodque secundum
 10 substantiam? Atque ideo quomodo non sequatur, ut recte dicatur, elementorum formas omnium generatorum rerum substantias esse. Et quia omnibus communes formae sint, nihil differre plantam ab elementis, nihil ab his et ab illa differre animal; nihil homo a reliquis rebus ullis generatis.

15 Ex his scopulis effugiunt Aristotelici atque (ut quoquo modo possint salvare praeceptorem) aiunt: forma generica est principium, forma scilicet simpliciter sumpta. Audio verba, rem non percipio. Rogamus vos, dicite nobis dubionibus (de singulis enim dubitare valde est utile, uti et vos et nos admonuit princeps vester). Quid est haec forma generica? Forma simpliciter?
 20 Verbane est inania an animi conceptus, an res (uti dicere soletis) realis? Non putamus vos dicturos eam esse verba inania. Neque forte conceptum animi vel primae vel secundae intentionis. Neque enim nobis complacuit natura tam insulse, ut quod conciperemus nos homunciones, quod eloqueremur, rerum suarum,
 25 suarum generationum principia esse voluerit. Ens ergo reale sit

¹⁹ τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ ἀρχὴν εἶναι, τὸ αὐτὴν μὲν αἰτίαν εἶναι πολλῶν, ταύτης δ' ἄλλο) ἄνωθεν μηθέν. [ARIST. GA 788a.14–16]

ništa od toga otvoreno učio. Izrekao je ime forme, svoje mišljenje nije otkrio, samu stvar nije objasnio.

Mi izvodimo ovako: ako bi rekli krajnju formu ili neku od srednjih, pitat ćemo, kako bi se sačuvali oni uvjeti počela: da iz njih <počela> sve nastaje, da sama nisu iz drugih i ono ostalo što je iznio u 5. knjizi *O rađanju životinja* u 7. poglavlju: »Naime, biti počelo to znači: da je samo uzrok mnogih <stvari> a da iznad njega nije ništa.« Ako kažu prvu <formu>, pitat ćemo kako bi se sačuvarao onaj drugi uvjet: da iz forme i subjekta nastaje svako pojedino s obzirom na supstanciju? I stoga, kako ne bi moglo slijediti, da se točno kaže, da su forme elemenata supstancije svih stvari koje su nastale. I jer su svima forme zajedničke, da se ništa ne razlikuje biljka od elemenata, a da se od njih i od nje ništa ne razlikuje životinja, <da se> čovjek ništa <ne razlikuje> ni od kojih ostalih nastalih stvari.

Iz tih procjepa bježe aristotelovci i (da bi na neki način mogli spasiti učitelja) kažu: forma roda je počelo, tj. forma jednostavno uzeta. Slušam riječi, ne razumijem stvar. Pitamo vas, recite nama koji dvojimo²⁷ (o pojedinim je, naime, stvarima vrlo korisno dvojiti²⁸, kako je i vas i nas upozorio vaš prvak), što je ta forma roda, forma jednostavno? Jesu li to prazne riječi ili pojam duše ili zbiljska (kako običavate reći) stvar? Ne mislimo da ćete reći da su to prazne riječi, možda niti da je pojam duše, bilo prve ili druge intencije. Nije nam priroda bila tako neukusno sklona, da bi htjela, da ono što smo mi čovječuljci pojмили i što smo izrekli, budu počela njezinih stvari, njezinih nastajanja²⁹. Dakle realno biće treba biti ta forma roda, ako mora biti počelo realnih bića. Možda

²⁷ *nobis dubionibus* Usp. Dubio – Instrumentum incurvum, vel quo aliquid curvatur et inflectitur, Du Cange *et al.*, *Glossarium mediæ et infimæ latinitatis*. Niort: Favre, 1883–1887. Ako se shvati prema tom značenju, prijevod bi bio: nama koji iskrivljavamo. Prevedeno je prema značenju glagola *dubitare* koji je u citatu – dvojiti. To sugerira navod u ovom svesku knj. 1. str. 33. bilj 24. koji donosi u sličnom kontekstu i s istim Aristotelovim citatom oblik *dubitatores*.

²⁸ Usp. ARIST. Cat. 8b.23–24: τὸ μέντοι διηπορηκέναι ἐφ' ἑκάστων αὐτῶν οὐκ ἄχρηστόν ἐστιν.

²⁹ Usp. 1. knjiga, str. 71. bilj. 70.

oportet generica ista forma, si realium entium principium esse debet. Forte eam dicetis universalem formam, quae in omnibus individuis reperitur, quod universale in multis, non vos Peripatus, sed nostra Platonica familia primo appellarunt. Nam si hoc
5 non est, res realis non est. Platonicas enim ideas, universale ante multa irridetis. Tertium illud genericum, universale post multa, aut nihil esse, aut quid posterius princeps vester autumat.

Esto ergo forma ista generica simpliciter forma, universalis illa forma in multis, rogamus vos, docete nos, quae nam genericarum formarum istarum principium rerum generatorum est?
10 Sunt enim plures, aliae in aliis, ut trigonus in tetragono. Forte non probabitis specificam hominis formam, ultima enim est. An vero animalis genericam formam? An animati? An corporis? An postremo substantiae? Hae enim sunt alia in alia ut trigonus in
15 tetragono, minor ambitus in maiore ambitu. Quam ergo harum prae caeteris, generatorum rerum, individuorum a natura productorum, principium esse asseritis? Videtur rationi consonum vos dicturos primam illam universalissimam, substantiae genericam formam principium esse reliquarum. Principia enim ex
20 nullo alio, ex principiis omnia.

Si hanc ponitis vel etiam quamlibet aliam universalem, quomodo illa conditio formae servatur, ut praesentia et absentia sua faciat mutationem? Quae non nisi individuis formis convenit.

Quomodo alia illa? Physicum de formis physicis et corruptibilibus tractare? Quonam etiam modo vera erit sententia illa 3.
25 *De coelo* capite 7. ita prolata:²⁰ [382] *Oportet forte sensibilibus sensibilia, aeternorum vero aeterna, corruptibilium vero corruptibilia esse principia, omnino vero homogeneaⁱⁱⁱ ipsis subiectis.* Principia rerum sensibilibus, corruptibilium inquirimus, nobis promittuntur.
30 Cur ergo nobis supplantatur substantiae generica forma? Quae

²⁰ Δεῖ γὰρ ἴσως τῶν μὲν αἰσθητῶν αἰσθητάς, τῶν δὲ αἰδίων αἰδίους, τῶν δὲ φθαρτῶν φθαρτάς εἶναι {τάς} ἀρχάς, ὅλως δ' ὁμογενεῖς τοῖς ὑποκειμένοις. [ARIST. Cael. 306a.9–11]

ⁱⁱⁱ Corr. ex homogeneas

ćete reći da je to ona univerzalna forma koja se nalazi u svim jedinkama što je isprva nazvala univerzalnim u mnogom naša platonička obitelj, a ne vi, peripatetička škola. Naime, ako to ne postoji, ne postoji realna stvar. Ismijavate platoničke ideje, ono univerzalno prije mnogog. Ono treće koje je rod, univerzalno poslije mnogog, vaš prvak drži da je ili ništa ili nešto kasnije.³⁰ 5

Neka, dakle, bude ta forma roda, forma jednostavno, ona univerzalna forma u mnogom. Pitamo vas, poučite nas koja je od tih formi roda počelo nastalih stvari? Ima ih, naime, više; jedne u drugima, kao trokut u četverokutu. Možda nećete odobriti da je to forma vrste čovjeka, naime ona je posljednja; da li pak forma roda životinje, živog bića, tijela ili konačno supstancije? One su jedne u drugima, kao trokut u četverokutu³¹, manji opseg u većemu. Za koju, dakle, od ovih tvrdite da je prije drugih počelo nastalih stvari, jedinki stvorenih od prirode. Čini se da je u skladu s razumom da ćete reći da je ona prva najopćenitija forma roda supstancije počelo ostalih. *Počela <ne proizlaze> iz ničega drugog, a iz počela <proizlazi> sve.*³² 10 15

Ako postavljate tu <formu roda supstancije> ili također koju god drugu univerzalnu, kako se čuva onaj uvjet forme da svojim prisustvom i odsustvom čini mijenjanje? Taj <uvjet> odgovara samo formama jedinkama. 20

Kako onaj drugi <uvjet>: da fizičar raspravlja o fizičkim i propadljivim formama? Na koji će način također biti istinita ona misao u 3. knjizi *O nebu* u 7. poglavlju, ovako iznesena: [382] »Možda treba da počela osjetilnih <stvari> budu osjetilna, a vječnih vječna, propadljivih pak propadljiva: svakako istorodna sa svojim subjektima.« Obećavaju nam: istražujemo počela osjetilnih, propadljivih stvari. Zašto nam se, dakle, podmeće forma 25

³⁰ Petrić tu govori o *sporu oko univerzalija* i zauzima konceptualistički stav – forma, univerzalno je u mnogom i tvrdi da tzv. konceptualizam dolazi iz platoničke škole.

³¹ Usp. ARIST. de An. 414b.28–29: παραπλησίως δ' ἔχει τῷ περὶ τῶν σχημάτων καὶ τὰ κατὰ ψυχὴν. Također Simplicius, in de An. 11.108.12–13 ἐπὶ δὲ τῶν σχημάτων τὸ τρίγωνον ἐν τῷ τετραγώνῳ, καὶ τὸ θρεπτικὸν ἐν τῷ αἰσθητικῷ.

³² Usp. ARIST. Ph. 188a.27–28: δεῖ γὰρ τὰς ἀρχὰς μῆτε ἐξ ἀλλήλων εἶναι μῆτε ἐξ ἄλλων, καὶ ἐκ τούτων πάντα.

neque sensibilis est, neque corruptibilis? Subiectum est individuum, genitum, corruptibile et homogeneous principium formam oportet esse, individuum scilicet, sensibile, corruptibile: τῶν γὰρ φθαρτῶν φθαρτὰς δεῖ εἶναι τὰς ἀρχάς *Corruptibilia enim corruptibilia oportet esse principia*. Forma principium rerum generatarum est? An non est? Aristoteles quidem autumat esse: autumat senatus populusque Peripateticus omnis. Conditiones tamen author ipse principiis apponit, apponit etiam formae, quae ita inter sese pugnant, ut non possimus omnibus conditionibus servatis formam principium esse vel aequalem materiae, vel par-
 5
 10
 15
 20
 25

Aut ergo conditionum aliqua tollendae sunt, ne forma de principiorum tribunali deiiciatur aut si conditiones servandae, forma inde deiiciatur. Quorum alterutrum fiat, non recte nobis Aristotelem principia tradidisse fatendum erit. Haec de primo *Physico* examinata sunt.

Secundo asserit formam esse naturam, esse causam, duo haec discutiamus. Initio libri naturam statim definit:²¹ *Tamquam sit natura principium quoddam et causa ipsius moveri et quiescere in eo, in quo inest primo per se et non per accidens*. Haec natura generalis est, speciales duae, materia et forma.

De materia:²² *Videtur vero natura et substantia rerum natura existentium quibusdam esse, primum subiectum cuique inconcinnum per se*.

De forma vero in haec verba: ²³ *Alio vero modo forma et species, ea, quae secundum rationem*. Et:²⁴ *Itaque, alio modo, natura fuerit*

²¹ ὡς οὐσης τῆς φύσεως ἀρχῆς τινὸς καὶ αἰτίας τοῦ κινεῖσθαι καὶ ἡρεμεῖν ἐν ᾧ ὑπάρχει πρῶτως καθ' αὐτὸ καὶ μὴ κατὰ συμβεβηκός. [ARIST. Ph. 192b.20–23]

²² δοκεῖ δ' ἡ φύσις καὶ ἡ οὐσία <ή> τῶν φύσει ὄντων ἐνίοις εἶναι τὸ πρῶτον ἐνυπάρχον [ὑποκείμενον] ἐκάστω, ἀρρυθμιστον {δν} καθ' ἑαυτό. [ARIST. Ph. 193a.9–11]

²³ ἄλλον δὲ τρόπον ἢ μορφή καὶ τὸ εἶδος τὸ κατὰ τὸν λόγον. [ARIST. Ph. 193a.30–31]

²⁴ ὥστε ἄλλον τρόπον ἢ φύσις ἂν εἴη τῶν ἐχόντων ἐν αὐτοῖς κινήσεως ἀρχὴν ἢ μορφή καὶ τὸ εἶδος, οὐ χωριστὸν ὄν ἀλλ' ἢ κατὰ τὸν λόγον. [ARIST. Ph. 193b.3–5]

roda supstancije koja nije niti osjetilna niti propadljiva? Subjekt je jedinka, nastao, propadljiv i forma treba biti istorodno počelo, tj. jedinka, osjetilno, propadljivo: τῶν γὰρ φθαρτῶν φθαρτὰς δεῖ εἶναι τὰς ἀρχάς³³, »Počela propadljivih stvari trebaju biti propadljiva.« Je li forma počelo stvari koje nastaju ili nije? Aristotel zaista smatra da jest. To smatra i cijeli peripatetički senat i narod. Sam autor <Aristotel> ipak postavlja uvjete počelima, postavlja ih također i formi; ti uvjeti tako si međusobno proturječe, da ne možemo, dok su svi uvjeti zadržani, tvrditi da je forma počelo, niti ona izjednačena s materijom, niti parcijalne <forme>: nebeska i elementarna, niti također forme jedinki, niti one prve jednostavne, niti srednje, niti posljednje, pa ni ona koju su aristotelovci uveli: forma roda.

Stoga treba neke od uvjeta dokinuti, da forma ne bi bila izbačena s postolja počelā ili, ako se uvjeti moraju sačuvati, treba formu odatle izbaciti. Štogod od toga dvojega bilo, trebat će priznati da nam Aristotel nije točno prenio počela. To neka bude istraženo iz prve knjige *Fizike*.

U drugoj <knjizi *Fizike*> tvrdi da je forma priroda, da je uzrok; raspravimo to dvoje. Na početku knjige odmah definira prirodu. »Kao da je priroda neko počelo i uzrok samog kretanja i mirovanja u onome u čemu jest prvo po sebi a ne akcidentalno.« Ta je priroda opća, a dvije su posebne: materija i forma.

O materiji: »Čini se pak da je priroda i supstancija nekima od stvari koje postoje po prirodi, prvi subjekt svakoj pojedinoj po sebi neskladan.«

O formi ovim riječima: »Na drugi <je> pak način forma i vrsta ona koja je prema razboru.« I: »Stoga na drugi način priroda

³³ Usp. ARIST. Cael. 306a.9–11.

eorum, quae habent in seipsis motus principium, forma et species non separata, nisi secundum rationem.

His et aliis alibi verbis asseritur materiam et formam esse naturam. Itaque si vera est definitio naturae, quod sit principium
 5 motus et quietis in eo in quo est, et materia et forma sit natura, sequetur necessario materiam et formam principium motus et quietis esse in eo, in quo sunt. Haec ratio ab omni Peripato
 admissa, a nemine negata est umquam, sequens vero haec alia nescio, an sit omnibus audita vel cogitata. Materia et forma sunt
 10 principia motus et quietis eorum in quibus sunt, sunt item principia substantiae cuiusque, ergo principia substantiae sunt etiam principia motus et quietis eorum in quibus sunt. Non negabitur puto ab ullo Aristotelicorum.

Sed quaerimus, cuius nam motus principia sint istae naturae? Ista substantiae? Ista principia? Activine motus, an passivi?
 15 Et ut expressius dicatur: τοῦ κινεῖν ἢ τοῦ κινεῖσθαι, *movere vel moveri*. In definitione naturae positum est τοῦ κινεῖσθαι, *moveri*, non autem τοῦ κινεῖν, *movere*. Quae res non satis observata plurimos de senatu, nedum plebeios Peripateticos in multos errores
 20 traxit, qui satis habuerunt dicere naturam esse principium motus et quietis, nihili pensi habentes cuius motus, naturam dixerit praeceptor esse principium; repetamus ergo. Natura est principium τοῦ κινεῖσθαι, *moveri*. Materia et forma sunt natura: materia ergo et forma sunt principium τοῦ κινεῖσθαι, *moveri*. Sed
 25 hae ipsae materia et forma principia sunt substantiae cuiusque, ergo principia substantiae sunt etiam principia τοῦ κινεῖσθαι. Ergo substantia composita ex materia et forma a suis principiis ambobus habebit ipsum moveri, τὸ κινεῖσθαι, non autem ipsum movere, τὸ κινεῖν. Ergo movebitur tantummodo, non autem movebit.
 30

Cur ergo dicuntur elementorum formae elementa movere? Cur forma lapidis dicitur movere lapidem deorsum? Cur forma dicitur esse principium motus activi? Cur forma dicitur esse actus, materia autem potentia? Si umquam id Aristoteles dixit
 35 (dixit autem saepe), saepe ipse sibi contradixit.

bi pripadala onim <stvarima> koje u sebi imaju počelo kretanja, neodvojena forma i vrsta, osim s obzirom na razum.«

Ovim i drugim riječima drugdje tvrdi se da su materija i forma priroda. Stoga, ako je istinita definicija prirode, da je počelo kretanja i mirovanja u onome u čemu jest, a materija i forma je priroda, slijedit će nužno da su materija i forma počelo kretanja i mirovanja u onome u čemu jesu. Onaj <prvi> razlog dopušta cijela peripatetička škola, nitko ga nikad nije poricao, onaj pak drugi koji slijedi, ne znam jesu li ga svi čuli ili pomislili. Materija i forma su počela kretanja i mirovanja onih u kojima jesu; isto su tako počela bilo koje supstancije, dakle počela supstancije su također počela kretanja i mirovanja onih u kojima jesu. To neće, mislim, zanijekati nitko od aristotelovaca.

No pitamo, kojeg su, naime, kretanja počela te prirode, te supstancije, ta počela – da li aktivnog ili pasivnog kretanja? I da se jasnije kaže: τοῦ κινεῖν ἢ τοῦ κινεῖσθαι,³⁴ onog *pokretati* ili onog kretati se? U definiciji prirode postavljeno je ono: τοῦ κινεῖσθαι, kretati se, a ne τοῦ κινεῖν, *pokretati*. Ta stvar, nedovoljno razmotrena, odvukla je mnoge peripatetičare iz senata, a ne samo plebejce, u mnoge zablude – jer im je bilo dovoljno reći da je priroda počelo kretanja i mirovanja, ne vodeći računa o tome, kojeg je kretanja učitelj rekao da je priroda počelo. Ponovimo dakle. Priroda je počelo onoga τοῦ κινεῖσθαι, kretati se. Materija i forma su priroda; dakle materija i forma su počela onoga τοῦ κινεῖσθαι, kretati se. No one same – materija i forma – počela su svake supstancije, dakle počela supstancije su također počela onoga τοῦ κινεῖσθαι, kretati se. Dakle supstancija složena iz materije i forme, od svoja oba počela imat će ono τὸ κινεῖσθαι, kretati se, a ne ono *pokretati*, τὸ κινεῖν. Dakle, samo će se kretati <supstancija složena iz materije i forme>, a neće pokretati.

Zašto se, dakle, kaže da forme elemenata pokreću elemente? Zašto se kaže da forma kamena pokreće kamen prema dolje? Zašto se kaže da je forma počelo aktivnog kretanja? Zašto se kaže da je forma ozbiljenje, a materija mogućnost? Ako je to Aristotel ikada rekao (a rekao je često), često je sam sebi suprotno govorio.

³⁴ Upućivanje na definiciju prirode, usp. str. 108. bilj. 21.

- Quid ad hanc aliam: Forma est principium τοῦ κινεῖσθαι. Anima est forma corporis organici etc. Ergo anima est principium τοῦ κινεῖσθαι, *moveri*, corpus organicum etc. [383] Quo nihil absurdius, nihil inconstantius. Neque enim maior negari potest, neque etiam minor ex iis verbis:²⁵ *Necesse enim animam substantiam esse, ut formam corporis*, quae sunt 2. *De anima*, capite 1. Ex hac ergo doctrina neque animalia, neque animata, neque mixta, neque elementa principium habent in se τοῦ κινεῖν, *move-re*, vel se ipsa vel alia.
- Ratio eadem valebit in coelis, si ex materia et forma composita sunt, si sunt naturalia corpora. Quae omnia si absurda sunt in Aristotelis doctrina, forma, unde ea omnia pendent, non est natura, ut ipse asseruit, aut natura est etiam principium τοῦ κινεῖν, *move-re*, quod ipse non asserit. Non ergo haec valde forti ratione sunt dicta, non vere docta.

Formam magis esse naturam quam materia

[in margine]

- Praeterea, quid illud est, quod ait? Formam esse magis naturam quam materiam? Si utraque et substantia est et causa substantiae compositi? Utraque principium τοῦ κινεῖσθαι et natura utraque? Quid ergo est istud magis?

- An forte id magis, fortius quid vel validius vel intensius vel maius indicat? Si forma et materia substantiae sunt, substantia non recipit magis et minus. An vero forma validior natura est quam materia? Id enim velle videtur, cum rationem sententiae huius reddit:²⁶ *Unumquodque enim tunc dicitur, quando actu fuerit magis quam quando potentia*. Mittamus illud 'dicitur', si id est in locutione: in re videamus, quid sit. Estne materia ea, quae dicitur esse δυνάμει, *in potentia*, ita, ut materia nec actu materia sit, sed materia in potentia? An vero materia est compositum non actu,

²⁵ ἀναγκαῖον ἄρα [γὰρ] τὴν ψυχὴν οὐσίαν εἶναι ὡς εἶδος σώματος. [ARIST. de An. 412a.19–20]

²⁶ ἕκαστον γὰρ τότε λέγεται ὅταν ἐντελεχεῖα ᾗ, μᾶλλον ἢ ὅταν δυνάμει. [ARIST. Ph. 193b.7–8]

Što o tom drugom? Forma je počelo onog τοῦ κινεῖσθαι, kretati se. Duša je forma organskog tijela itd. Dakle, duša je počelo τοῦ κινεῖσθαι, da se organsko tijelo kreće itd. [383] Od toga ništa nije besmislenije ni nedosljednije. Naime, ne može se nijekati niti veća premisa, a također niti manja, na temelju ovih riječi: »Nužno je da duša bude supstancija kao forma tijela« – koje stoje u 2. knjizi *O duši* u 1. poglavlju. Po tom, dakle, učenju niti životinje, niti živa bića, niti miješana, niti elementi nemaju u sebi počelo τοῦ κινεῖν, pokretanja samih sebe ili drugoga.

Isti razlog vrijedit će na nebesima, ako su sastavljena iz materije i forme, ako su prirodna tijela. Ako je to sve besmisleno u Aristotelovu nauku, forma o kojoj sve to ovisi, nije priroda, kako je sam tvrdio, ili je priroda također počelo τοῦ κινεῖν, pokretanja – što on ne tvrdi. Dakle nije to rečeno s vrlo čvrstim razlogom, nije zaista učeno.

Forma je više priroda, nego materija

[na margini]

Nadalje, što je to što kaže – da je forma više priroda, nego materija – ako je jedna i druga i supstancija i uzrok supstancije onog sastavljenog? Je li jedna i druga počelo onog τοῦ κινεῖσθαι, <kretati se>, je li jedna i druga priroda? Što znači dakle ono *magis*, više?

Je li možda to *više* označava nešto *jače*, ili *vrednije*, ili *strože*, ili *veće*? Ako su forma i materija supstancije, supstancija ne prima više i manje. Je li pak forma *vrednija* priroda nego materija? Čini se da je to htio kad je dao obrazloženje ove misli: »Svako *ono nešto*, naime, izriče se *više*, kad je aktualno, nego kad je u mogućnosti.« Ostavimo ono: *izriče se* – ako je to <samo> u govoru, pogledajmo što je u stvari. Je li ona materija za koju se kaže da je *δυνάμει*, *u mogućnosti*, tako da kao materija nije aktualno materija, nego materija u mogućnosti? Je li materija ono složeno, ne aktualno

sed potentia? Vel ne hoc quidem, quia materia numquam est ipsum compositum. Sed materia est in potentia ad compositum. Et cum compositum iam factum est, tunc dicitur magis esse et actu, quam antequam compositum esset. Si ita, forma quoque
5 antequam compositum sit, non in actu, sed in potentia ad compositum est, ipsa quoque. Ergo forma non magis natura, quam materia hac ratione est. Neque etiam hac alia: quoniam forma, antequam compositum fiat, non est actu forma, sed in potentia est forma. At materia est actu materia, etiam antequam compositum fieret: atque ita materia cum ἐντελεχείᾳ materia sit et actu,
10 forma autem sit forma, potentia et δυνάμει: materia sane magis erit et dicitur esse quam forma, atque ita forma minus natura et non magis natura erit quam materia.

Sed si rector Porphyrii interpretatio sit, compositum ipsum actu est et dicitur, compositum magis natura quam materia est,
15 iam compositum erit natura, atque ita tres naturas habebimus ex Porphyrii doctrina, quam doctrinam Aristoteles expresse negat:²⁷ *Quod vero ex his natura quidem non est, sed a natura, veluti homo, et magis natura haec quam materia.*

20 Quae haec est philosophia? Compositum ex materia et forma non est natura. Sed magis est natura quam materia? Aut ergo materia non est natura, cuius contrarium docuit: aut dum natura est, minus natura est quam id, quod natura non est.

25 Quae duo absurdissima inter se pugnantia si quis de senatu populove Peripatetico nitatur effugere dicatque illud magis de forma erga materiam dici, quod Coryphaei duo Alexander et Simplicius autumarunt, cogetur is rationem reddere, quo pacto

²⁷ (τὸ δ' ἐκ τούτων φύσις μὲν οὐκ ἔστιν, φύσει δέ, οἷον ἄνθρωπος.)
καὶ μᾶλλον αὐτῆ φύσις τῆς ὕλης. [ARIST. Ph. 193b.5–7]

nego potencijalno? Ili nije ni to zaista, jer materija nikada nije ono sâmo složeno, nego je materija u mogućnosti za ono složeno. I kad je ono složeno već nastalo, tada se kaže da *više jest* i aktualno, nego prije nego je bilo ono složeno. Ako je tako, forma također nije aktualno prije nego postoji ono složeno, nego je i sama u mogućnosti za ono složeno. Stoga forma na temelju tog razloga nije *više* priroda nego materija. Nije također na temelju ovog drugog <razloga>: jer forma, prije nego postane ono složeno, nije aktualno forma, nego je forma u mogućnosti, a materija je aktualno materija također i prije nego postane ono složeno. Tako materija, budući da je materija ἐντελεχεία i aktualno, a forma je forma u mogućnosti i δυνάμει – materija će biti *više* i *reći će se da jest* <*više* priroda>, nego forma. Tako će forma biti *manje* priroda, a ne *više* priroda, nego materija.

Ali ako je točnije Porfirijevo tumačenje: sâmo ono složeno i aktualno jest i <tako> se izriče, ono složeno *više* je priroda nego materija, pa će ono složeno biti priroda. Tako ćemo po Porfirijevu nauku imati tri prirode, a taj nauk Aristotel izričito poriče: »Ono što je iz njih, nije priroda nego od prirode, kao čovjek, a to je *više* priroda, nego materija.«³⁵

Koja je to filozofija? Složeno iz materije i forme nije priroda, ali je *više* priroda nego materija? Ili, dakle, materija nije priroda, poučavao je tome suprotno, ili, dok je priroda, manje je priroda od onoga što nije priroda.

Te dvije najbesmislenije međusobno sukobljene <teze> ako tko iz peripatetičkog senata ili naroda pokuša izbjeći i <ako> kaže da se ono *više* izriče o formi u odnosu na materiju³⁶, što su dva korifeja: Aleksandar i Simplicije smatrali, taj će biti prisiljen

³⁵ To je Petrićevo krivo čitanje grčkog teksta. Citat glasi: ARIST. Ph. 193b.3–7: ὥστε ἄλλον τρόπον ἢ φύσις ἂν εἴη τῶν ἐχόντων ἐν αὐτοῖς κινήσεως ἀρχὴν ἢ μορφήν καὶ τὸ εἶδος, οὐ χωριστὸν ὃν ἄλλ' ἢ κατὰ τὸν λόγον. (τὸ δ' ἐκ τούτων φύσις μὲν οὐκ ἔστιν, φύσει δέ, οἷον ἄνθρωπος.) καὶ μᾶλλον αὕτη φύσις τῆς ὕλης· Dio rečenice koji Petrić citira je u zagradama, a μᾶλλον se ne odnosi na rečenicu u zagradama, nego na ἢ μορφήν καὶ τὸ εἶδος.

³⁶ Očito je da je Petrić upoznat s tumačenjem navedenim u bilj. 35., ali ga ne prihvaća.

forma magis natura sit, cum ex aequo principia et causae τοῦ κινεῖσθαι, *moveri* sint. Quod si forma magis sit causa istius moveri, tunc forma imperfectior et minus natura erit quam materia, quia τὸ κινεῖσθαι, cum sit passio, imperfectionis est, ut τὸ κινεῖν
 5 perfectionis et actionis. Quae res in Aristotelis philosophia non admittetur vel a minimo de plebe.

Deinde quaeremus ex eo, quo modo nos doceat materiam esse δυνάμει, *in potentia*, formam vero ἐντελεχείᾳ, *in actu*? Quando materia δυνάμει, *in potentia* sit ad formam? Et forma sit non actu,
 10 sed actus, non materiae aut compositi, sed τοῦ δυνάμει, *potentiae* materiae ipsius?

Si in utraque interpretatione inextricabiles labyrinthi sint, si excellentissima ingenia torta hac ambiguitate, quid nos ex tali doctrina sperabimus?

15 Formam causam esse dicit, unam de quatuor generibus causarum. Esto si lubet, causa altera ipsius compositi intrinseca, non contendemus si etiam apertius συναίτια, *concausa* cum Platonicis dicatur. Deinde addamus ex superioribus formae nominibus illa οὐσία, τὸ τί ἦν εἶναι, λόγος, παράδειγμα, *substantia*, quod
 20 *quid erat esse*, *ratio*, *exemplum*. Praeterea adiiciamus triplicem substantiam pluribus locis Aristotelem nobis distinxisse: materiam, formam, ex his compositum, inter alia 7. *Metaphysico*, capite 3:²⁸ [384] *Maxime vero videtur esse substantia subiectum primum. Tale vero modo quodam materia dicitur, alio vero modo forma, tertium id*
 25 *quod ex his. Dico vero materiam veluti aes, formam vero figuram ideae, ex his vero statuum universam*^{iv}, *itaque si forma prior materia est et magis ens. Prior etiam erit eo, quod ex ambabus.*

²⁸ μάλιστα γὰρ [δὲ] δοκεῖ εἶναι οὐσία τὸ ὑποκείμενον πρῶτον. τοιοῦτον δὲ τρόπον μὲν τινα ἢ ὕλη λέγεται, ἄλλον δὲ τρόπον ἢ μορφή, τρίτον δὲ τὸ ἐκ τούτων (λέγω δὲ τὴν μὲν ὕλην οἷον τὸν χαλκόν, τὴν δὲ μορφήν τὸ σχῆμα τῆς ἰδέας, τὸ δ' ἐκ τούτων τὸν ἀνδριάντα τὸ σύνολον), ὥστε εἰ τὸ εἶδος τῆς ὕλης πρότερον καὶ μᾶλλον ὄν, καὶ τοῦ ἐξ ἀμφοῖν πρότερον ἔσται. [ARIST. *Metaph.* 1029a.1–7]

^{iv} Corr. ex universum

obrazložiti na koji je način forma više priroda, kad su podjednako počela i uzroci τοῦ κινεῖσθαι, onoga *kretati se*. Pa ako je forma više uzrok toga *kretati se*, tada će forma biti nesavršenija i manje priroda nego materija, jer, budući da je τὸ κινεῖσθαι trpnja, pripada nesavršenosti, kao što τὸ κινεῖν <pokretati> pripada savršenstvu i djelovanju. Tu stvar u Aristotelovoj filozofiji ne dopušta ni najnezatniji iz naroda. 5

Zatim ćemo ga pitati o tome, kako nas uči da je materija δυνάμει, u mogućnosti, a forma ἐντελεχείᾳ, aktualno? Kad je materija u mogućnosti, δυνάμει za formu? I forma nije aktualno, nego je ozbiljenje, ne materije ili onog složenog, nego <ozbiljenje> τοῦ δυνάμει, mogućnosti same materije? 10

Ako su u oba tumačenja nerazmrsivi labirinti, ako su najsjaj-niji duhovi izmučeni tom dvosmislenošću, čemu ćemo se nadati iz takvog nauka? 15

Kaže da je forma uzrok, jedan od četiriju rodova uzroka. Ako se sviđa, neka bude jedan unutrašnji uzrok samog složenog, ne-ćemo osporavati, ako se također otvorenije s platoničarima naziva συνάττια, su-uzrok. Zatim ćemo dodati od gornjih imena forme ona: οὐσία, τὸ τί ἦν εἶναι, λόγος, παράδειγμα, »supstancija, ono što bijaše biti, razlog, predložak.« Osim toga ćemo dodati da nam je Aristotel na više mjesta razlučio trostruku supstanciju: materiju, formu, ono složeno iz njih, među ostalim u 7. knjizi *Metafizike* u 3. poglavlju: [384] »Najviše se pak čini da je supstancija prvi subjekt. Takav se na neki način zove materija, na drugi način forma, a na treći ono što je iz njih. Zovem materijom, npr. mjed, formom oblik ideje, ono iz njih pak cijeli kip; stoga, ako je forma *prije* materije i *više* biće, bit će i *prije* onoga što je iz obje.« 20 25

Quem locum adscripsi totum, ut non solum ea substantiarum distinctio appareret, sed etiam id, quod adiunxit formam esse priorem et magis ens, tum materia, tum composito, quod est apprime considerandum, quod iterum eodem capite repetit
 5 cum aliqua additione:²⁹ *Quare forma et id quod ex ambabus substantia magis videatur esse quam materia.* Et capite 7:³⁰ *Formam vero dico quod quid erat esse, cuiusque et primam substantiam.*

De forma septem discutienda

Forma. Materia. [in margine]

10 Sunt ex his septem dogmata nobis discutienda: Quomodo forma sit magis ens; Magis substantia; Prima substantia; Prior quam materia; Compositum magis substantia quam materia; An forma sit omnino substantia; Et qualis substantia.

Primum itaque sumamus: Forma est magis ens quam materia. Quid est ens? Id quod est. Forma est ens, quia est. Materia quoque est ens, quia est. Quid ergo est illud magis? Apud neminem ex Peripato adhuc inveni hoc magis expositum. Videtur significare vel perfectionem, vel intensionem, vel durationem, vel tale quiddam. Si intensionem dicat, forma iam erit qualitas.
 15 Nam remissio et intensio non substantiae sed qualitatis esse, a principe eorum docti sunt. Si durationem dicat, durabilior ergo forma quam materia, at forma corruptibilis est, materia aeterna ex dogmate eorum patris, atque ita corruptibile durabilius, aeternius (ut ita dicam) aeterno et incorruptibili erit. Quae si quis
 20 concedat, transfuga ex Peripato in exilium agetur.

Si 'magis' significet perfectionem, rogamus an corruptibile perfectius sit incorruptibili, temporaneum aeterno, effectus perfectior quam causa? Materia enim causa est ut forma sit, non autem forma causa est ut sit materia. Materia actu est materia,

²⁹ διὸ τὸ εἶδος καὶ τὸ ἐξ ἀμφοῖν οὐσία δόξειεν ἂν εἶναι μᾶλλον τῆς ὕλης. [ARIST. Metaph. 1029a.29–30]

³⁰ (εἶδος δὲ λέγω τὸ τί ἦν εἶναι ἐκάστου καὶ τὴν πρώτην οὐσίαν). [ARIST. Metaph. 1032b.1–2]

To sam mjesto cijelo dopisao, ne samo da se pokaže ona razlika supstancijâ, nego također i ono što je pridodao da je forma *prije* i *više* biće, kako od materije, tako i od onog složenog; to posebno treba razmotriti, jer to po drugi put ponavlja u istom poglavlju s nekim dodatkom: »Stoga forma i ono što je iz obje čini se da je *više* supstancija nego materija.« I u 7. poglavlju: »Formom pak nazivam *ono što bijaše biti* svakoga i prvom supstancijom.« 5

O formi treba raspraviti sedam <pitanja>

Forma. Materija [na margini]

Iz toga trebamo raspraviti sedam poučaka: [1] na koji je način forma *više* biće, [2] <je li> *više* supstancija, [3] <je li> *prva* supstancija, [4] <je li> *prije* od materije, [5] < je li > složeno *više* supstancija, nego materija, [6] je li forma *uopće* supstancija i [7] *kakva* supstancija <je forma>. 10

Uzmimo prvo: Forma je *više* biće nego materija. Što je biće? Ono što jest. Forma je biće, jer jest. Materija je također biće, jer jest. Što je, dakle, ono *više*? Ni kod koga u peripatetičkoj školi dosad nisam pronašao da je razloženo to *više*. Čini se da znači ili *savršenstvo* ili *jakost* ili *trajanje* ili nešto takvo. Ako bi rekao *jakost*, forma će biti kvaliteta; naime slabost i jakost nisu svojstva supstancije nego kvalitete, kako ih je poučio njihov prvak. Ako bi rekao *trajanje*, trajnija je, dakle, forma nego materija; no forma je propadljiva, a materija vječna, po poučku njihova oca; tako će propadljivo biti trajnije, vječnije (da tako kažem) od vječnog i nepropadljivog. Ako bi to netko dopustio, bit će kao prebjeg prognan iz peripatetičke škole. 15 20 25

Ako bi ono *više* značilo *savršenstvo*, pitamo je li propadljivo savršenije od nepropadljivog, vremenito od vječnog, je li učinak savršeniji od uzroka? Materija je, naime, uzrok da forma jest, a nije forma uzrok da materija jest. Materija je aktualno materija, 30

forma vero in ventre materiae in potentia prius est, at actus perfectior potentia.

Postquam forma de ventre materiae extracta est, in actu ipsa quoque est, priore modo imperfectior est materia quae actu materia est. Secundo vero, quo ad actum par materiae, non perfectior. Ad haec, si apud Aristotelem substantia est perfectius ens quam accidentia, quia prior est et causa, ut alia existant, iisdem rationibus materia, quia prior quam forma et causa, ut forma existat, perfectior ens erit quam ipsa forma. His omnibus ergo rationibus materia perfectior et magis ens erit ipsa forma et perfectior etiam substantia quam forma sit iisdemmet rationibus.

Sed cur formam dicit et primam substantiam et priorem tum materia, tum composito? Est quidem composito prior tempore, vel potius non tempore, sed causalitate (ut ita loquar), sed prior materia, nec tempore est, cum haec sit aeterna, forma vero generetur, nec etiam ullo alio prioris significato, quae vel praedicamentis vel 5. *Metaphysico* sunt ab Aristotele tradita, atque huic etiam totum contrarium asseritur capite 11. materiam nempe esse priorem:³¹ *Deinde aliter quae secundum potentiam et quae secundum actum. Nam quae secundum potentiam, prius sunt: quae vero secundum actum^v, posterius, veluti secundum potentiam quidem dimidia totius et pars toto et materia ipsa substantiae. Nonne hic nominatim dicitur materia prior esse quam ipsa substantia, hoc est, vel forma, vel composito? Quae igitur haec dogmatum contrarietas? Qualis haec philosophia?*

Non poterit opinor salvator populus peripateticus principem salvare, etiam si inferat ex *Praedicamentis* illud prius dignitate, quia dignitas ista pendet a perfectione, ab excellentia, vel una res cum ipsis est. Haec autem materiae potius quam formae aut composito convenire ex aeternitate ipsius, ex causalitate, ex actu, ostensum est, sempiterno. Nulla ergo ratione forma est prior

³¹ ἔπειτα ἄλλως τὰ κατὰ δύναμιν καὶ κατ' ἐντελέχειαν· τὰ μὲν γὰρ κατὰ δύναμιν πρότερά [πρότερόν] ἐστὶ τὰ δὲ κατὰ ἐντελέχειαν <ὑστερον>, οἷον κατὰ δύναμιν μὲν ἢ ἡμίσεια τῆς ὅλης καὶ τὸ μῦρον τοῦ ὄλου καὶ ἡ ὕλη τῆς οὐσίας. [ARIST. *Metaph.* 1019a.6–9]

^v Corr. ex potentiam

a forma je u utrobi materije *prije* u mogućnosti, – a ozbiljenje je savršenije od mogućnosti.

Nakon što je forma izvučena iz utrobe materije i sama je aktualno; u prvom je stanju nesavršenija od materije koja je aktualno materija. U drugom stanju, što se tiče ozbiljenja jednaka je materiji, a ne savršenija. K tome: ako je kod Aristotela supstancija *savršenije* biće nego akcidenti, zato jer je *prije* i uzrok je da druge <stvari> postoje, iz istih tih razloga materija, jer je *prije* nego forma i uzrok da forma postoji, bit će *savršenije* biće od same forme. Dakle na temelju svih tih razloga, materija je savršenija i bit će *više* biće nego sama forma i *savršenija* je supstancija nego forma – na temelju istih razloga.

No, zašto kaže za formu da je prva supstancija i *prije*, kako materije, tako i onog složenog? Jest *prije* od onog složenog, s obzirom na vrijeme, ili radije, ne s obzirom na vrijeme, nego s obzirom na uzročnost (da tako kažem); no *prije* od materije nije ni s obzirom na vrijeme, jer je ona vječna, a forma nastaje, niti također s obzirom na ikoje drugo značenje onog *prije* koje je Aristotel iznio ili u *Predikamentima* ili u 5. knjizi *Metafizike*; a tome sasvim suprotno tvrdi u 11.³⁷ poglavlju, naime da je materija *prije*. »Potom drugačije <je ono> što je prema mogućnosti i ono što je prema zbiljnosti. Naime, ono što je prema mogućnosti je *prije*; ono što je prema zbiljnosti *kasnije*, kao što je npr. prema mogućnosti <*prije*> polovica od cijelog i <*prije*> dio od cijelog i <*prije*> materija od same supstancije.« Zar se tu izrijeком ne kaže da je materija *prije* nego sama supstancija, tj. nego forma ili ono samo složeno? Koja je to protuslovnost poučaka? Kakva je to filozofija?

Nije mogao, mislim, peripatetički narod kao spasitelj spasiti prvaka, premda navodi iz *Predikamentata* ono *prije*: *po dostojanstvu*³⁸, jer to dostojanstvo ovisi o savršenstvu, o izvrsnosti – ili je s njima jedna stvar. A da to bolje odgovara materiji nego formi ili onom složenom, pokazano je na temelju njezine vječnosti, iz uzročnosti, iz vječnog djelovanja. Ni iz kojeg razloga, dakle, nije

³⁷ Tj. 5. knjige *Metafizike*.

³⁸ Usp. ARIST. Cat. 14b.3–5: ἔτι παρὰ τὰ εἰρημένα τὸ βέλτιον καὶ τὸ τιμιώτερον πρότερον εἶναι τῆ φύσει δοκεῖ

quam materia. Nulla etiam est prima substantia forma ipsa. Quia prima omnium fit materia, secunda forma, tertia compositum, ex loco integro superius adducto, ex aliis multis, ubi de tribus his substantiis mentio est ab [385] auctore Peripati habita.

5 Sed eodem 7. capite 7. *Metaphysici*, in quo illa docebat, formam esse priorem substantia et materia, et composito alia contrarietate sibi contradicit, dum ait de composito:³² *Hoc quid homo vel planta, vel aliud quid talium, quae sane maxime dicimus substantias esse.* Quo loco *μάλιστα*, *maxime*, superlativum est illius *magis*, *μᾶλλον*, quo formam reliquis substantiis praeferebat, et materiae et composito: hoc vero loco compositum maxime substantiam esse dicit. Quod quidem veritate etiam examinatum, falsum est. Namque iisdem rationibus causalitatis, aeternitatis, materiam composito etiam praeferendam ex eiusdem principiiis
10
15 dogmatibus persuademur.

Sed an forma nedum prima vel prior vel perfectior substantia sit, sed omnino substantia, occasionem nobis praebet dubitandi summi in Peripato Alexandri et medicorum et veterum quorundam philosophorum et dogmata et autoritas, qui formas elementorum non substantias, sed accidentia esse putaverunt.
20

Accidens quid [in margine]

Accidentis quoque definitio eadem formae omnino convenit. Ex Aristotele quoque, ex re ipsa, forma sit accidens substantiae, tamen nomine non vere ab eo insigniatur. Rem ergo hanc expendamus. Accidens *Topico* capite 4. ita definitur:³³ *Quod potest inesse cuius uni et eidem et non inesse.* Ex Porphyrio quoque accidens est:³⁴ *Quod adest et abest sine subiecti corruptione.* Accidens ergo sui natura dicitur suo subiecto posse et inesse et ab eo abesse et id

³² τὸ δὲ τί <ὁ> ἄνθρωπος ἢ φυτὸν ἢ ἄλλο τι τῶν τοιούτων, ἃ δὴ μάλιστα λέγομεν οὐσίας εἶναι. [ARIST. *Metaph* 1032a.18–19]

³³ ὁ ἐνδέχεται ὑπάρχειν ὁτιοῦν ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ καὶ μὴ ὑπάρχειν [ARIST. *Top.* 102b.6–7]

³⁴ ὁ γίνεται καὶ ἀπογίνεται χωρὶς τῆς τοῦ ὑποκειμένου φθορᾶς. [PORPHYRIUS, *Isagoge* sive *quinque voces* 4,1.12.24–25]

forma *prije* nego materija. Sama forma također nije nikakva prva supstancija. Jer prva od svih <supstancija> biva materija, druga forma, treća ono složeno, na temelju cijelog prije navedenog mjesta, iz mnogih drugih gdje autor [385] peripatetičke škole spominje te tri supstancije. 5

No u 7. knjizi *Metafizike* u istom 7. poglavlju u kojem je počavao o tome da je forma *prije* supstancije i materije i onog složenog, drugom protuslovnošću sebi protuslovi kad kaže o onom složenom: »To nešto je čovjek ili biljka, ili nešto drugo od takvog za što najviše kažemo da su supstancije.« Na tom mjestu $\mu\acute{\alpha}\lambda\iota\sigma\tau\alpha$, *najviše* superlativ je od onog $\mu\acute{\alpha}\lambda\lambda\omicron\nu$, *više* kojim je formu pretpostavljao drugim supstancijama, materiji i onom složenom; na tom pak mjestu kaže da je ono složeno *najviše* supstancija. To je pak netočno, ako se istraži istinom, jer nas se istim razlozima uzročnosti, vječnosti, na temelju poučaka istog prvaka, uvjerava da materiju treba pretpostaviti složenom. 10 15

No je li forma, ne samo ona prva ili ona prije, ili ona savršenija supstancija, nego je li uopće supstancija, daju nam priliku dvojiti poučci i autoritet Aleksandra, najvećeg u peripatetičkoj školi, te liječnikā i nekih starih filozofa koji su smatrali da forme elemenata nisu supstancije nego akcidenti. 20

Što je akcident [na margini]

Definicija akcidenta također je ista, potpuno odgovara formi. Po Aristotelu i iz same stvari, forma bi bila akcident supstancije, ali je ipak ne označava točno imenom. Ispitajmo, dakle, tu stvar. 25 Akcident se definira u 1. knjizi *Topike* u 4. poglavlju ovako: »Ono što može biti u nečem pojedinom i ne biti u istomu.« Akcident je također po Porfiriju: »što jest u nečemu ili nije u nečemu, a da subjekt ne propada.« Kaže se, dakle, da akcident po svojoj priro-

quidem absque subiecti corruptione. Idem dicimus nos formae quoque convenire. Potest enim forma suo subiecto, id est suae materiae (de prima loquor) eidem et uni inesse et etiam ab ea abesse: non tamen materia corrumpitur. Materia aeterna est, manet, forma advenit, abit, illa tamen permanet. Neque id Aristoteli ignotum, materiam ὑποκείμενον plurimis locis vocanti formam quoque separabilem asserenti 8. capite *Metaphysici* 5. clare docenti eam rem his verbis:³⁵ *Accidit secundum duos modos substantiam dici, subiectum ultimum scilicet, quod non amplius de alio dicitur.*
 10 Id de prima materia. De forma vero:³⁶ *Et quod quid existens etiam separabile fuerit, tale autem est cuiusque forma et species separabilis.* Ergo et separabilis est forma et quando separatur a subiecto suo, id non corrumpitur. Accidens ergo est ex definitione.

Quantum [in margine]

15 Neque nobis quisquam obiiciat substantialem formam τὸ δὲ τὶ ὄν dici: quia accidentia eodem modo, ab eodem Aristotele, eodem libro capite 13. appellantur:³⁷ *Quantum dicitur id quod divisibile est in inexistentia, quorum utrumque vel singula unum quid et quod quid natum est esse.* Et libro 7, capite 7:³⁸ *Omnia quaecumque fiunt et ab aliquo fiunt et ex aliquo et aliquid, dico autem quod quid secundum singula praedicamenta.* Est enim vox communis omnibus essentiis et non propria formae, quae dicta est substantia. Cur vero forma haec dicatur substantia, albedo vero non etiam substantia dicatur, non video.

25 Quid enim substantia haec esset, nullibi locorum definivit methodicotatus magister, locus sane proprius inter alios erat

³⁵ συμβαίνει δὲ [δὲ] κατὰ δύο τρόπους τὴν οὐσίαν λέγεσθαι, τὸ θ' ὑποκείμενον ἔσχατον, ὃ μηκέτι κατ' ἄλλου λέγεται. [ARIST. *Metaph.* 1017b.23–24]

³⁶ καὶ ὃ ἂν τόδε τι ὄν καὶ χωριστὸν ἢ τοιοῦτον δὲ ἐκάστου ἢ μορφῆ καὶ τὸ εἶδος <χωριστόν>. [ARIST. *Metaph.* 1017b.24–26]

³⁷ Ποσὸν λέγεται τὸ διαιρετὸν εἰς ἐνυπάρχοντα ὧν ἐκάτερον ἢ ἕκαστον ἔν τι καὶ τόδε τι πέφυκεν εἶναι. [ARIST. *Metaph.* 1020a.7–8]

³⁸ πάντα δὲ τὰ γιγνόμενα ὑπὸ τέ τινος γίγνεται καὶ ἕκ τινος καὶ τί τὸ δὲ τι λέγω καθ' ἐκάστην κατηγορίαν. [ARIST. *Metaph.* 1032a.13–15]

di može biti u svom subjektu i ne biti u njemu – i to doista tako da subjekt ne propada. Mi kažemo da to isto odgovara također i formi. Forma, naime, može u svom subjektu, tj. svojoj materiji (govorim o prvoj), istoj i jednoj, i biti i ne biti – ipak materija ne propada. Materija je vječna, ostaje; forma pristupa, odstupa, a ona <materija> ipak traje. Nije nepoznato ni Aristotelu koji naziva materiju ὑποκείμενον na vrlo mnogo mjesta i koji također tvrdi da je forma odvojiva u 5. knjizi *Metafizike* u 8. poglavlju i koji jasno poučava tu stvar ovim riječima: »Na dva se načina izriče supstancija, tj. kao krajnji subjekt, koji se dalje ne izriče o drugome.« To <kaže> o prvoj materiji. O formi pak: »Postojeći kao *ono nešto* bit će odvojivo, a takvo je – bilo čija forma i odvojiva vrsta.« Dakle forma je odvojiva i kada se odvaja od svog subjekta, on ne propada. Stoga je akcident <forma> – po definiciji.

Koliko [na margini]

I neka nam nitko ne prigovori da se supstancijalna forma naziva τὸ δὲ τὶ ὄν, <ono nešto>, jer na isti način, isti Aristotel, u istoj knjizi u 13. poglavlju naziva akcidente: »Onim *koliko* naziva se ono što je djeljivo na u-postojeće <dijelove> od kojih svaki <dio> ili pojedini <dijelovi> su nastali da budu *nešto jedno* i *nešto ovo*.« I u 7. knjizi u 7. poglavlju: »Sve što nastaje od nečega nastaje i iz nečega: a nazivam *to nešto* prema pojedinim predikamentima.« <*To nešto*> je zajednički naziv za sve biti i nije vlastit formi koja je nazvana supstancijom. Zašto se pak ta forma naziva supstancijom, a bjelina se ne naziva također supstancijom, ne razabirem.

Što bi, naime, bila ta supstancija, ni na kojem mjestu nije definirao najmetodičniji učitelj; pravo mjesto među drugima bilo

hoc 7. libro eam alicubi definire. Id non fecit. Caput etiam totum unum libri 5. inscripsit de substantia, in quo tamen eam non definivit. In praedicamentis longissimo capite eam non definivit, in quo nullam de materia, nullam etiam de forma doctrinam docuit, particularem compositam substantiam qualitercumque descripsit.

Formam non esse substantiam sed accidens

[in margine]

Quaerimus quid substantia sit? Si substantia est ea, quae (ut
10 vulgata quaedam opinio asserit) per se substat, forma substantia non est. Non enim per se, sed in alio, in materia nempe substat. Si accidens est, quod accedit et recedit, forma accidens est, accedit enim et recedit. Si accidens est, quod accidit alicui subiecto, ita ut non necessario ei cohaereat, atque ideo ab eo divellitur,
15 sine subiecti illius ulla corruptione, forma accidens est. Accidit enim materiae huic aut illi sine necessitate, sed prout agens huic vel illi materiae applicatur, accidit, ut agenti similem materia formam sortiatur. Quae etiam divelli potest et corrumpi, non tamen materia illa corrumpitur. Quae materia sola ideo substantia est,
20 quia sola substat, sola subiicitur, sola accedentem [386] formam et reliqua accidentia suscipit, non in alio est, forma ergo accidens est, vel unum vel plura simul, eademque lege forma una et plures etiam uni materiae inhaerent.

Est primo materia, accedit ad eam primo forma elementorum, dein misti forma lapidis vel metalli. Tertio animati forma. Quarto animalis, quinto hominis in eodemmet subiecto, in eadem materiae primae parte. Plures ergo istae formae, plura accidentia illius partis sunt. Cur enim magis substantia est forma ignis, si quae est (adhuc enim incognita est), quam calor ignis, quam siccitas, quam raritas, quam levitas? Non enim magis per se substat quam hae qualitates, neque forte praecedit qualitates, nec prius materiae iungetur, quam iungantur qualitates. Sed forte sequitur et post dispositam qualitatibus materiam accedit et ingeneratur.

je da ju definira negdje u toj 7. knjizi. To nije učinio. Cijelo jedno poglavlje 5. knjige naslovio je *O supstanciji*, u njemu je ipak nije definirao. U *Predikamentima*, u najdužem poglavlju, nije ju definirao; u njemu nije iznio nikakav nauk o materiji, nikakav ni o formi, opisao je na neki način partikularnu složenu supstanciju. 5

Forma nije supstancija, nego akcident

[na margini]

Pitamo, što je supstancija? Ako je supstancija ona (kako tvrdi neko opće mišljenje) koja je sama po sebi, forma nije supstancija. Nije, naime, po sebi, nego u drugome, jest, naime, u materiji. Ako je akcident ono što pristupa i odstupa, forma je akcident, jer ona pristupa i odstupa. Ako je akcident onaj koji je slučajan nekom subjektu, tako da nije s njime nužno povezan i od njega se otkida bez ikakva propadanja tog subjekta, forma je akcident. Slučajna je <forma> ovoj ili onoj materiji bez nužnosti, ali kako se djelatni uzrok povezuje s ovom ili onom materijom, događa se da materija slučajno dobije formu koja je slična djelatnom uzroku. Ona se može i otkinuti i propasti, ipak ta materija ne propada. Ta je materija stoga jedina supstancija, jer je jedina u osnovi, jedina leži u osnovi, jedina prima [386] pristupajuću formu i ostale accidente, nije u drugome. Forma je, dakle, akcident, bilo jedan, bilo više istovremeno i po istom zakonu forma, jedna i također više njih, pripadaju jednoj materiji. 10 15 20

Postoji prvotno materija; pristupa joj prvo forma elemenata; zatim onog miješanog, forma kamena ili metala; treće je forma živog; četvrto životinje; peto čovjeka – u istom subjektu, u istom dijelu prve materije. Više je, dakle, tih formi, ima više accidenata onoga dijela <materije>. Zašto je forma vatre *više* supstancija, ako kakva postoji (do sada je, naime, nepoznata), nego toplina vatre, nego suhost, nego rijetkost, nego laganost? Naime ne *stoji u osnovi po sebi* više, nego te kvalitete, niti možda prethodi kvalitetama, niti će se *prije* povezati s materijom nego što se mogu povezati kvalitete. No možda dolazi *iza njih* i pristupa i urađa se nakon što je materija uređena kvalitetama. Zašto je, dakle, *više* supstancija, 25 30

Cur ergo magis substantia est, si posterior forte est? Quid etiam facit illi materiae, ut per se substet? Nequaquam ut sit ignis, ita ut ablata ea non amplius ignis sit.

5 Dicam ego quoque, ablato calore non est amplius ignis, ablata etiam alia qualibet qualitate ignis propria. Idem de aliis elementis, idem de mistis, inanimis, idem de anima praeditis. Nec ideo philosophia de salute magis periclitabitur, si animam accidens dicamus, quam si formam vel substantiam, utroque enim modo ex Aristotelis doctrina et generantur et corrumpuntur animae:
10 praeter quam hominis unus intellectus. Neque magis animae ab eo corpore separantur, accedunt et recedunt, si accidentia dicantur, quam si formae et substantiae, quales substantias et formas Aristoteles praedicat. Alioquin dicatur nobis, quid forma est?

15 Forma est substantia, ait Aristoteles. Aio ego, cur est substantia? Dicat rationem: per se non substet, in alio est. Quae ergo alia est ratio, ut substantia sit? Si dicatur, quia iuncta materiae facit compositum, dicam ego: si accidens etiam sit materiae iunctum, non prohibetur compositum efficere. Dicetur, efficit compositum substantiale, quod itidem substantia sit. Id ego pergo quaerere:
20 quidnam id est, quo compositum substantiale et substantia dicatur? An non etiam caliditas, albedo, si materiae accedat, accidat, iungatur, compositum efficiet? Inquient, non effici compositum, quod sit substantia. Et nos rogare non desinemus, quid ea substantia sit?

25 Nomen audio, rem non explicant. Formas istas, quas substantias dicunt, nemo adhuc agnovit sensu, nemo cogitatione attingit, rationes perinane vagantur, dum non explicatur, quid haec substantia sit. Accidentales, quas vocamus formas et sensu percipimus et cogitatione attingimus et vera experimur ea Aristotelis
30 verba 2. *De ortu*: τὰς γὰρ τῶν αἰσθητῶν ἀρχὰς αἰσθητὰς δεῖ εἶναι. *Sensibilium enim principia sensibilia oportet esse.*

ako je možda *kasnija*? Što također čini onoj materiji da u osnovi postoji po sebi? Nikako, da bi <po formi> vatra postojala, tako da, kad se ona ukloni, više ne bi bila vatra.

Reći ću također: kad je uklonjena toplina, nema više vatre, pa i kada se ukloni bilo koja druga vatri svojstvena kvaliteta. Isto <ću reći> o ostalim elementima, isto o miješanim <stvarima>, onim neživima, isto o onima s dušom. Neće filozofija o spasu stoga više biti u opasnosti, ako kažemo za dušu da je akcident, nego da je forma ili supstancija; i na jedan i na drugi način po Aristotelovu nauku i nastaju i propadaju duše osim jednog čovjekova razuma. Niti se više duše odvajaju od tijela, pristupaju i odlaze, ako se nazivaju akcidentima, nego <ako se nazivaju> onakvim formama i supstancijama – kakve supstancije i forme Aristotel propovijeda. Inače neka nam se kaže, što je forma?

Forma je supstancija, kaže Aristotel. Ja kažem, zašto je supstancija? Neka kaže razlog – nije u osnovi sama po sebi, u drugome je. Koji je, dakle, drugi razlog da je supstancija? Ako bi se reklo: jer povezana s materijom čini ono složeno, reći ću: i ako bi akcident bio povezan s materijom, nema prepreke da učini ono složeno. Reći će se: čini supstancijalno složeno – koje je isto tako supstancija. Ja nastavljam pitati ovo: što je ono po čemu se zove supstancijalno složeno i supstancija? Neće li također toplina, bjelina, ako pristupi materiji, ako joj pripada, ako se s njom povezuje, tvoriti ono složeno? Reći će da ne čini ono složeno koje je supstancija. I mi nećemo prestati pitati, što je ta supstancija?

Čujem ime, stvar ne objašnjavaju. Te forme koje nazivaju supstancijama, nitko do sada nije osjetilom spoznao, nitko <ih> nije mišljenjem dotakao, razlozi lutaju bez značenja, dok se ne objasni, što je ta supstancija. Forme koje zovemo akcidentalnima i osjetilom zamjećujemo i mišljenjem dotičemo. Iskustvom zamjećujemo da su istinite one Aristotelove riječi u 2. knjizi *O nastajanju*: τὰς γὰρ τῶν αἰσθητῶν ἀρχὰς αἰσθητὰς δεῖ εἶναι.³⁹ »Počela osjetilnih stvari treba da budu osjetilna.«

³⁹ Usp. ARIST. Cael. 306a.9–11: Δεῖ γὰρ ἴσως τῶν μὲν αἰσθητῶν αἰσθητὰς, τῶν δὲ αἰδίων αἰδίους, τῶν δὲ φθαρτῶν φθαρτὰς εἶναι τὰς ἀρχὰς, ὅλως δ' ὁμογενεῖς τοῖς ὑποκειμένοις. Nije nađen točan citat.

An ideo dicant formam esse substantiam, quia eius sit *determinare*, ὁρίξειν? Dicemus nos non minus determinare eam, si accidens esse dicatur. Cur licet asserere alias esse formas accidentales, alias substantiales? Quae est ratio huius constitutionis?
5 Iam dudum quaerimus, ut nobis explicent rationem substantiae istius famigeratae: et si ratio nulla redditur, cur credatur tali philosophiae? Albedo, caliditas entia sunt. Formae istae incognitae entiane sunt an non entia? Si entia, cur magis entia quam illa? Essentiae enim ratio par utrique. Aut si non par, ratio dicatur,
10 cur non par? Cur magis ens sit forma ista substantialis quam caliditas? Si non reddatur ratio, inanis erit ista iactatio, vana philosophia.

Asserit multis locis substantiam esse primum ens. Si de materia dicatur, in Peripato concedam. Eamque etiam magis ens
15 esse concedam ratione scilicet causalitatis, ratione quoque aeternitatis.

Si de forma id dicatur, rogabo causam? Si non afferatur, non credam. Si afferatur, expendam an vera causa sit. Si sit, acquiescam. Si non sit, non cessabo ego afferre multa, quae similia, vel
20 potius eadem sunt in formis istis et accidentibus.

Entia et ista et illae sunt. Neque magis ens forma (quod mihi assumo donec contrarium demonstratur) quam accidens. Utraque in subiecto, utraque in subiecto et nudo et formato. In materia namque prius accidentia corporis dimensionum sunt,
25 quam formae elementorum, quae formarum omnium primae in Lycaeo nudaе materiae insunt. Subiecto quoque his formato utraque insunt. Non enim minus formae aliae super alias accumulatur, quam accumulatur accidentia. Namque ad formas elementorum accumulatur forma misti: super hanc lapidis vel
30 metalli: super hanc nutritiva plantae: deinde sensitiva animalis: dein super hanc rationalis.

Da li oni mogu reći da je forma supstancija, jer je njezino svojstvo da definira, $\acute{\omicron}\acute{\gamma}\acute{\iota}\zeta\acute{\epsilon}\iota\nu$. Mi ćemo reći da neće manje definirati, ako bi se reklo da je akcident. Zašto je dopušteno tvrditi, da su jedne akcidentalne forme, a druge supstancijalne? Koji je razlog tog ustroja? Već dugo tražimo da nam objasne razlog te slavne supstancije, i ako se ne daje nikakav razlog, zašto bi se vjerovalo takvoj filozofiji? Bjelina, toplina su bića. Te nepoznate forme jesu li bića ili ne-bića? Ako su bića, zašto su *više* bića nego one? Naime, razlog biti jednak je objema <formama>. A ako nije jednak, neka se kaže razlog, zašto nije jednak, zašto je *više* biće ta supstancijalna forma nego toplina. Ako se ne daje razlog, isprazno će biti razmetanje, uzaludna filozofija.

Tvrđi na mnogim mjestima da je supstancija *prvo* biće. Ako bi se to reklo, u okviru peripatetičke škole o materiji – dozvolit ću. I dozvolit ću da je ona *više* biće, tj. iz razloga uzročnosti i iz razloga vječnosti.

Ako bi se to reklo o formi, pitat ću za uzrok. Ako se ne bi naveo, neću vjerovati. Ako bi se naveo, ispitat ću je li istinit uzrok. Ako bi bio, smirit ću se. Ako ne bi bio, neću prestati iznositi mnoga svojstva koja su slična, ili radije ista u tim formama i u akcidentima.

Bića su i one <forme> i oni <akcidenti>. I forma nije *više* biće (što pretpostavljam, dok se ne dokaže suprotno), nego akcident. Oboje su u subjektu, oboje u subjektu i golom i oblikovanom. U materiji su, naime, prije akcidenti dimenzijā tijela, nego forme elemenata koje se u Liceju⁴⁰ prve od svih nalaze u goloj materiji. Kad je subjekt <formama elemenata> oblikovan, oboje je u njemu. Ne nastavljaju se jedne forme na druge manje nego što bi se nastavljali akcidenti. Naime, na forme elemenata nastavlja se forma složenog, iznad nje <forma> kamena ili metala, iznad nje hranidbena <forma> biljke, potom osjetilna <forma> životinje, zatim iznad nje racionalna <forma>.

⁴⁰ Licej (Λύκειον), područje izvan Atene na kojem se nalazilo svetište Apolona Likeja i Gymnasion – škola u kojoj su poučavali sofisti, Protagora, Aristotel i njegovi nasljednici.

Neque eximit eas ex hac aggestione, quod vulgo [387] in scholis Peripateticis iactatur formas priores remanere quidem in subiecto, sed refractas, remissas. Quin imo refractio vel remissio ista sententiam nostram confirmat. Est enim propria qualitatum,
5 cum substantia nec magis nec minus recipiat ex ipsiusmet eorum principis^{vi} traditione. Praeterea recedit forma, recedunt accidentia, citius etiam quam accidentia nonnulla, evolata enim anima remanet ibi figura corporis organici, remanent quantitates, qualitates, quae misionem fecerant, ut ex hac ratione magis entia dici
10 possint, quam forma ea, quae corrupta est. Generantur accidentia, generatur forma, corrumpuntur illa, corrumpitur et haec et sane sine subiecti corruptione. Eadem ergo sunt haec omnia tum in formis, tum in accidentibus.

Obiectum est olim mihi inter colloquendum, me studio contradicendi terminos notos, concessos, senatus populique plebisque usu firmatos pervertere. Substantiae nomen tributum populariter tribus his – materiae, formae, composito. Me non aequae facere, qui hunc usum conteram. Miratus sum a philosopho, uti profitebatur obiectionem talem factam, deinde intuli. In usu esse
20 populi senatusque canis nomen designare terrestrem hunc nostrum canem, marinum alium, alium coelestem.

Num ergo, si quaeram distinctionem, si essentiam cuiusque, usum aboleam? Novi substantiae nomen tribus illis tribui ab Aristotele, novi tamen a vetustioribus philosophis, ab Alexandro Peripatetici senatus principe, a Galeno, a medicis universis
25 formas accidentia appellari. Vulgus vero appellare substantiam compositum tantum, non formam, non materiam, quas non novit, non cernit, non sentit. Itaque non esse ex usu populi, non ex usu totius senatus sapientum, id nomen substantiae tribus illis
30 tributum: solius Aristotelis esse ac Peripati. Et si maxime omnium sit, sapientum sit non me incongruam rem, non indignam viro philosopho quaerere, si aequivocum istud nomen sit, si univocum, si etiam, ut ipsi vocant, analogum, ut definitio substantiae afferatur ac inotescat. Res ipsas, essentias rerum, debe-

^{vi} Corr. ex principiis

Ne spašava ih iz tog nagomilavanja ono čime se općenito [387⁴¹] razmeću u peripatetičkim školama da prethodne forme ostaju doduše u subjektu, ali potisnute, oslabljene. Dapače to potisnuće ili ta oslabljenost potvrđuje našu misao. Ona je svojstvena kvalitetama, budući da supstancija ne prima ni više ni manje – po izlaganju njihova prvaka. Osim toga, povlači se forma, povlače se akcidenti, brže se povlači forma nego neki akcidenti; naime, kad odleti duša, ostaje ondje lik organskog tijela, ostaju kvantitete, kvalitete koje su činile mješavinu, tako da bi se iz tog razloga <akcidenti> u većoj mjeri mogli zvati bićima nego ona forma koja je propala. Nastaju akcidenti, nastaje forma, propadaju oni, propada i ona i to bez propadanja subjekta. Isto je, dakle, sve to, kako u formama, tako i u akcidentima.

Nekoć mi je u razgovoru prigovoreno da ja u želji za proturječenjem izvrćem pojmove poznate, odobrene, učvršćene upotrebom senata, naroda i puka; da je ime supstancije uobičajeno pridano ovom trojem: materiji, formi, složenom; da ja ne radim ispravno kad zatirem taj običaj. Čudio sam se da je filozof, kako se javno izjašnjavao, učinio takvu primjedbu; na to sam rekao da je običaj naroda i senata imenom *psa* označavati zemaljskog ovog našeg psa, drugog morskog, drugog nebeskog.

Da li, dakle, ako tražim razlikovanje, ako <tražim> bit svakog pojedinog, uništavam običaj? Znao sam da je Aristotel pridao ime supstancije tim trima, znao sam ipak da forme stariji filozofi, da ih Aleksandar, prvak peripatetičkog senata, da ih Galen i svi liječnici zovu akcidentima; a da puk naziva supstancijom samo ono složeno, a ne formu, ne materiju koje ne poznaje, ne zamjećuje, ne osjeća; dakle da nije u općoj upotrebi, da nije u upotrebi cijelog senata mudraca to ime supstancije pripisano onim trima, da je u upotrebi samo Aristotela i peripatetičke škole. Ako je najviše u upotrebi svih, i to mudraca, <znao sam> da ne tražim stvar neprikladnu, nedostojnu za muža filozofa – ako je to ime <supstancija> dvosmisleno, ako je jednoznačno, pa i ako je, kako sami nazivaju, analogno – da se donese definicija supstancije i da ona bude poznata; da filozofi trebaju promišljati

⁴¹ Krivo paginirano 373.

re philosophos philosophari non nomina, non vulgi usum, non quamlibet sapientum opinionem.

Aperiatur ergo nobis sacrosanctum istud mysticum mysterium, quod semper in ore est, numquam in oculis. Quid est substantia? In re quaero, non quaero in nomine, ut discam, an forma, 5
re ipsa, non nomine tantum substantia sit.

Allatum est primo substantiam id esse, quae rei dat esse. Dubitavi, an forma det esse rei sola, an etiam materia? Utraque responsum. Sed formae opere id factum, quae actu rem esse facit, 10
materiam potentia esse tantum. Dubitavi iterum, si caliditas, siccitas, levitas, raritas accedant materiae nudae, an ignem facturae sint? Responsum est praeparatorias has esse qualitates ad formam. Quaesitum tertio, quidnam esset haec forma? Id quod igni dat esse? Subiunxi qualitates illas quatuor efficere, ut ignis 15
esset, nullo alio indigere. Repetitum est idem nomen saepius, formam id esse quod rei daret esse. Post tandem non paucas postulationes postulavi, ut, quid esset ista forma, indicaretur? Cur non qualitates illae igni darent esse?

Haesitatum est diu, tandem soluta res est. Formam esse id, 20
quod principale est in re, a quo actiones eius proprie provenirent. Principale ergo est in igne caliditas et reliquae, quia actiones ignis, calefacere, siccare, rarefacere, ascendere, a nullo alio quam ab his proveniunt. Atque ideo eas esse formam ignis, ergo accidentia sunt forma ignis, ergo reliquorum elementorum. Ergo 25
mistorum ex elementis, non enim in his accidentia, substantiae fiunt.

Allatum est. Formam esse, quae rei in potentia, id est materiae advenit, accidentia esse, quae rei in actu ac iam formatae superveniunt. Si hoc verum est, quomodo dictum est qualitates 30
primas materiae primae, nondum formatae, advenire eique iungi? Neque id Aristotelicum est, cum enim accidens definiret, non expressit, quod accideret rei vel in actu, vel in potentia: sed quod

stvari same, biti stvari, ne imena, ne kolokvijalnu upotrebu, ne neko mišljenje mudrih.

Stoga neka nam se otkrije onaj presveti mistički misterij, o kojem se uvijek govori ali nikada jasno. Što je supstancija? Pitam <što je> u stvari, ne pitam <što je> po imenu, da naučim, je li forma u samoj stvari, a ne samo po imenu supstancija. 5

Navedeno je prvo da je supstancija ono što stvari daje bitak. Dvojio sam, da li sama forma daje bitak stvari, ili i materija? Odgovoreno je: jedna i druga, no da je to učinjeno djelovanjem forme koja aktualno čini da stvar jest, a da je materija samo u mogućnosti. Dvojio sam ponovno, da li toplina, suhost, lakoća, rijetkost pristupaju goloj materiji, da li će one učiniti vatru? Odgovoreno je da su to kvalitete koji pripremaju za formu. Pitano je treće, što bi bila ta forma? Ono što daje bitak vatri? Dodao sam da te četiri kvalitete <same> čine da bude vatra, da ne trebaju ništa drugo. Češće je ponovljen taj izraz, da je forma ono što stvari daje bitak. Konačno poslije ne malo zahtjeva, tražio sam da se odredi što bi bila ta forma? Zašto te kvalitete ne bi davale bitak vatri? 10 15

Dugo se oklijevalo, konačno je stvar riješena: da je forma ono što je glavno u stvari, od čega navlastito proizlaze njezina djelovanja. Glavno je, dakle, u vatri toplina i ostale <kvalitete>, jer djelovanja vatre: grijati, sušiti, razrjeđivati, dizati se u vis ne proizlaze ni od čega drugog, nego od njih, stoga da su te <kvalitete> forma vatre – dakle akcidenti su forma vatre, dakle i ostalih elemenata, dakle i miješanog iz elemenata; u njima <elementima> oni nisu akcidenti, postoje kao supstancije. 20 25

Navedeno je, da je forma ona koja pridolazi stvari u mogućnosti, tj. materiji, a da su akcidenti oni koji pridolaze aktualnoj i već oblikovanoj stvari. Ako je to istinito, kako je rečeno, da prve kvalitete prilaze prvoj još neoblikovanoj materiji i da se s njom povezuju? I nije to⁴² Aristotelovo; kad je, naime, definirao akcident, nije rekao da je *prisutan*⁴³ stvari, bilo aktualnoj, bilo u mo- 30

⁴² Tj. da akcidenti pridolaze aktualnoj i oblikovanoj stvari.

⁴³ Ovdje bih očekivala glagol *accederet*, jer Petrić hoće reći da Aristotel ne definira akcident kao ono što *pridolazi i odlazi* nego kao ono što može *biti ili ne biti* u nekom istom. Ovako, kako stoji: *accideret*, tj. pripada nečemu

uni et eidem inesse et non inesse posset, a qua definitione materia nuda non excluderetur, quae una et eadem esset. At si etiam ea conditio entis in actu necessario requireretur, non alienam a materia nuda esse, quae ens in actu, id est materia in actu et actu
5 esset, non autem in potentia, si progressio in infinitum est evitanda.

Deinde hac ipsa conditione formas omnes post primas esse accidentia necesse esse fateri: quia materiae nuda, forma ignis etiamsi detur substantiam eam esse, iuncta^{vii} ambo efficere compositum ens in actu. Forma misti, quae illi enti in actu accedet
10 postea et huic alia plantae vel animalis, esse ex conditione dicta accidentia. Nisi quis refugiat eo, ad adventum formae alterius, [388] priorem corrumpi. Quae opinio laborem illis non minimum parit.

15 Scimus Aristotelem docere hominem primo plantae vitam vivere, quia nutriatur: deinde animalis, quia sentiat etiam: postremo hominem fieri, quia intellectum adipiscatur de foris, qui sit illius forma excellentissima. Nunc rogamus istos formarum corruptores: an post adventum intellectus homo amplius sentiat
20 aut nutriatur? Si negent, eos^{viii} ad ferulam praeceptoris remittimus. Si affirment, affirmabimus nos eas actiones a formis propriis provenire, nutritionem a vegetali anima, sensationem a sensitiva. Dein quaeremus, an corpus hominis sit per solam materiam? Vel per solam formam? Per coniunctas utrasque aient. At quomodo
25 iunctae sunt, si ad formam intellectus priores omnes corruptae sunt?

Item rogabimus an corpus humanum mistum sit? Et an mistum ex elementis? Et an post mortem in elementa resolvatur? Nisi enim in ea resolvatur, falsa est Aristotelis philosophia,

^{vii} Corr. ex iunctae

^{viii} Corr. ex eas

gućnosti, nego <je rekao> da u jednoj te istoj <stvari> može biti i ne biti; po toj definiciji ne bi se isključila⁴⁴ gola materija koja je jedna te ista, pa ni onda ako bi se nužno tražilo da onaj uvjet aktualnog bića ne bude stran goljoj materiji; ona bi bila aktualno biće, tj. aktualno materija i aktualno, a ne u mogućnosti – ako se mora izbjeći napredovanje u beskonačno⁴⁵. 5

Potom, na temelju sâmog tog uvjeta⁴⁶, nužno je priznati da su sve forme poslije prvih akcidenti, jer s golom materijom povezana forma vatre, ako se i dopusti da je ona supstancija, <ipak tek> obje zajedno tvore složeno aktualno biće. Forma miješanog koja će poslije pristupiti tom aktualnom biću, i tom opet druga <forma> biljke ili životinje, na temelju rečenog su uvjeta akcidenti – osim ako netko ne pribjegne onome, da pri dolasku druge forme [388] prva forma propada. To mišljenje njima zadaje vrlo veliki posao. 10 15

Znamo da je Aristotel poučavao da čovjek živi prvo život biljke, jer se hrani, zatim životinje, jer također i osjeća, na kraju da postaje čovjekom, jer dobiva izvana razum koji je njegova najizvršnija forma. Sad pitamo te uništavače formi, da li čovjek nakon dolaska razuma i dalje osjeća ili se hrani? Ako bi nijekali, vratit ćemo ih pod štap učitelja. Ako bi potvrdili, mi ćemo tvrditi da ta djelovanja proizlaze od vlastitih formi, hranjenje od vegetativne duše, osjećanje od senzitivne duše. Zatim ćemo pitati, da li tijelo čovjeka postoji po samoj materiji, ili po samoj formi? Reći će, po tome što su obje povezane. A kako su povezane, ako su za formu razuma sve prethodne propale? 20 25

Opet ćemo pitati, da li je ljudsko tijelo miješano? Da li je miješano iz elemenata? Da li će se poslije smrti razložiti u elemente? Ako se, naime, ne bi u njih ne razložilo, netočna je Aristotelova

na slučajaj, kontingentan način ne vidim suprotnost prema *inesse et non inesse*. Ako može *biti i ne biti*, onda na kontingentan, nenužan način tamo jest (ako jest). Ipak u tekstu jasno stoji *accideret*.

⁴⁴ Kao ona kojoj mogu pristupiti akcidenti.

⁴⁵ Tj. materija kao ono prvo u nastanku složevine mora biti aktualno, jer tu Petrić shvaća potencijalnost kao lišenost aktualnosti koja slijedi iza aktualnog.

⁴⁶ Tj. da akcidenti dolaze aktualnoj, oblikovanoj stvari.

qua docet omnia mista ex quatuor elementis primo effici et in
ea postremo dissolvi. Si dissolvetur in elementa, rogamus an
in elementa formata vel in informia? Hoc inauditum hactenus
si audiam, ad ferulam iterum remittam. Informata ergo, unde
5 ergo recens advenit, misto illi^{ix} corpori dissoluto, forma elemen-
torum? Quomodo generatur eadem, quae prius corrupta fuerat?
Putant se tricas istas effugisse, si asserant intellectum uti formam
praestantiorum secum afferre et sentiendi et nutriendi vim: ita ut
corruptis etiam prioribus nutritiva et sensitiva animabus, homo
10 per eas novas et nutriatur et sentiat. Nihil proficiunt istis figmen-
tis.

Urgebimus enim, si intellectus deforis adveniens secum istas
potentias adferat, rogamus quomodo non materialis substantia
possideat potentias materiales? Deinde, si nutritiva et sensitiva
15 nihil operantur nisi materiae coniunctae, an non eas intellectus
frustra habuit, priusquam homini iungeretur? Ad haec, post co-
niunctionem, quo nam pacto eas corpori iungit loco priorum? Et
quomodo priores corrumpuntur? A quo nam istam corruptio-
nem patiuntur? Non enim ab intellectu, qui eas secum defert, qui
20 immaterialis cum sit, materialem actionem in materiata efficere
non valet.

Solvant itaque ista prius, deinde haec alia. Homine exani-
mato cadaver remanet integrum. Si formae corporis naturalis,
organici, misti, elementalis, ad intellectus adventum corruptae
25 sunt, cur cadaver cum omnibus his formis integrum remanet?
An etiam dicent ad abitionem animae eas statim gigni? Quod
somnia si somniabunt, urgebimus an una tantum generata sit,
reliquae adhuc corruptae iaceant? Atque rogabimus, quae nam
ea de quinque tanto privilegio fruatur? Si ostendere nesciant, ne-
30 queant, convictos se fatebuntur.

Si audeant aliquam affirmare, iterum rogabimus, quo modo
ea generata sit? Quo agente? Qua praeparatione? Deinde, cur ea
et non etiam alia de quinque genita sit? Et qua ratione, haec aliis
praelata?

^{ix} Auct. corr. ex ille

filozofija u kojoj poučava da se sve miješano prvo stvara iz četiri-ju elemenata i na kraju u njih razlaže. Ako se razloži u elemente, pitamo, da li u oblikovane ili bezoblične elemente? Ako bih čuo to do sada nečuveno, ponovno bih <ih> poslao pod štap. Dakle, u oblikovane; odakle je onda došla ovom pomiješanom razlo-
5
ženom tijelu nova forma elemenata? Kako nastaje ona ista koja prije bijaše propala? Misle da su izbjegli te stranputice, ako tvrde da razum kao savršeni forma donosi sa sobom silu osjećanja i hranjenja, tako da, premda su prethodne duše, hranidbena i osjetilna, propale, čovjek se hrani i osjeća na temelju ovih novih. 10
Ništa ne postižu tim izmišljotinama.

Naime, navalit ćemo; ako bi razum, izvana dolazeći, sa sobom donosio te moći, pitamo, kako bi nematerijalna supstancija posjedovala materijalne moći. Zatim, ako hranidbena i osjetilna
15
moć djeluju samo povezane s materijom, nije li ih razum imao uzalud, prije nego se povezao s čovjekom? K tome, poslije povezivanja, na koji ih način veže s tijelom umjesto prijašnjih? I na koji način prijašnje propadaju? Od koga trpe to propadanje? Ne <trpe ga> od razuma koji ih sa sobom nosi; budući da je nematerijalan, nema snage da u materiji postigne materijalno djelova-
20
nje.

Neka prvo to riješe, a zatim ovo drugo. Kad čovjek umre, leš ostaje cjelovit. Ako su forme tijela prirodnog, organskog, miješanog, elementarnog pri dolasku razuma propale, zašto leš sa svim tim formama ostaje cjelovit? Da li će također reći da one pri
25
odlasku duše odmah nastaju? Ako budu snivali taj san, ustrajat ćemo, je li samo jedna <forma> nastala, a ostale i dalje leže propale? I pitat ćemo, zašto ta <forma> od <njih> pet uživa toliku povlasticu? Ako ne znaju, ne mogu pokazati, priznat će da su pobijedeni. 30

Ako bi se usudili za neku <formu> potvrditi <da je nastala>, ponovno ćemo pitati, na koji je način ona nastala, pomoću kojeg djelatnog uzroka, kojom pripremom? Potom, zašto je nastala ta, a ne i neka druga od pet, iz kojeg razloga je ta pretpostavljena
35
drugima?

Quando has omnes tricas solvent, cedemus, subtilissime philosophatos praedicabimus. Si non solvent, recte nos conclusisse asseverabimus. Ex ea conditione entis in actu omnes reliquas, praeter primam, formas esse accidentia. Atque eandem primam
5 accidens esse ex absoluta accidentis conditione asseremus, nisi nobis definitio substantiae tandem et tot post secula afferatur, ad quam vere prima ista forma referatur possitque revera substantia dici.

Quod nisi fiat, frustra in philosophia decantabitur morosa
10 ista cantilena: forma est substantia, quia vel principalis sit in re, vel quia actiones proferat proprias, vel quia det esse rei, vel quia sit quodquid erat esse, vel quia sit quid rei, vel quia sit ratio, vel quia sit definitio. Propterea quod haec omnia habere potest, et accidens nihilominus esse.

15 Substantiae definitio [in margine]

Unicum erit refugium, si substantiam nobis definiant, ita ut vere forma ea definitione comprehendatur. Id ni fiat, non absque ratione non audiemus clamationes istas millies sine ulla ratione iteratas. Forma est substantia. Forma est prima substantia. Forma
20 est prior substantia. Forma est magis substantia.

Neque satis est, quod 9. *Metaphysico*, capite 2. substantia veluti definitur hoc modo:³⁹ *Quoniam siquidem substantia causa est esse unumquodque*. Rogamus namque an figura dat esse statuae? Ut statua sit an aes? Figura lecti det esse, ut lectus sit? Figura
25 domus det esse domui, ut domus sit?

Si quisquam addubitet, afferemus plurima loca ex Aristotele, et inter praecipua eum, qui istam definitionem eodem capite sequitur his verbis: [389]⁴⁰ *Ideo eorum, qui definiunt, alii dicunt, quid*

³⁹ ὅτι εἴπερ ἡ οὐσία αἰτία τοῦ εἶναι ἕκαστον. [ARIST. *Metaph.* 1043a.2–3]

⁴⁰ διὸ τῶν ὀριζομένων οἱ μὲν λέγοντες τί ἐστὶν οἰκία, ὅτι λίθοι πλίνθοι ξύλα, τὴν δυνάμει οἰκίαν λέγουσιν, ὕλη γὰρ ταῦτα· οἱ δὲ ἀγγεῖον σκεπαστικὸν χρημάτων καὶ σωμάτων ἢ τι <καὶ> ἄλλο τοιοῦτον προτιθέντες, τὴν ἐνέργειαν λέγουσιν· οἱ δ' ἄμφω ταῦτα {συν}τιθέντες

Kad riješe sve te stranputice, povući ćemo se i reći ćemo da su jako oštromno filozofirali. Ako ne riješe, tvrdit ćemo da smo ispravno zaključivali, da su na temelju onog uvjeta aktualnog bića sve ostale forme, osim prve, akcidenti. Tvrdit ćemo da je i ta prva akcident na temelju bezuvjetnog uvjeta akcidenta, ako nam se konačno, i poslije toliko stoljeća, ne donese definicija supstancije na koju se ta prva forma uistinu svodi i može se zvati supstancijom. 5

Ako se to ne dogodi, uzalud će se u filozofiji pjevati tvrdokorni otrcani napjev: forma je supstancija: ili – jer je *glavna* u stvari, ili – jer donosi *vlastita djelovanja*, ili – jer *daje bitak* stvari, ili – jer je *ono što bijaše biti*, ili – jer je *ono što* stvari, ili – jer je *razlog*, ili – jer je *definicija* – zato jer sve to može imati, a da ipak bude akcident. 10

Definicija supstancije [na margini]

Jedino će utočište biti, ako nam definiraju supstanciju, tako da se tom definicijom uistinu obuhvati forma. Ako se to ne dogodi, s razlogom nećemo slušati ta vikanja tisuću puta ponavljana bez ikakva razloga: forma je *supstancija*, forma je *prva* supstancija, forma je *prvotna* supstancija, forma je *više* supstancija. 15

I nije dovoljno što se u 9. knjizi *Metafizike* u 2. poglavlju kao na ovaj način definira supstancija: »Jer, ako postoji supstancija, uzrok je da svako pojedino jest.« Pitamo naime, da li oblik daje bitak kipu da biva kip ili mjed? Da li oblik kreveta može dati bitak da krevet jest? Da li oblik kuće može dati bitak kući da bude kuća? 20 25

Ako bi netko dvojio, navest ćemo vrlo mnogo mjesta iz Aristotela i između glavnih ono koje tu definiciju u istom poglavlju slijedi ovim riječima [389]: »Stoga od onih koji definiraju, jedni

sit domus? Quod lapides, lateres, ligna, potentia domum dicunt, materia enim haec sunt. Qui vero vas protegens suppellectilem et corpora vel quid aliud tale addentes actum dicunt. Qui vero ambo hac ponunt tertiam et ex his substantiam. Videtur enim sermo per differentias esse
 5 formae et actus. Quibus videmus domum tertiam substantiam appellari ex duabus primis, materia et forma conflatam et paulo post, inter Archytae definitiones, quietem appellat substantiam, ἐνέργεια δὲ καὶ οὐσία ἢ ἡρεμία.⁴¹ et secunda definitione aequitatem: ἡ δὲ ἐνέργεια καὶ ἡ μορφή ἢ ὁμαλότης.⁴² Actus vero et
 10 forma aequalitas. Et caput concludens:⁴³ Clarum vero ex dictis est, quae sit sensibilis substantia et quo modo, alia enim ut materia, alia ut forma, quando actus, tertia vero ex his.

Toto tamen capite cum de forma agere proposuisset, ne verbum quidem de substantiali forma protulit. Quidquid de forma
 15 dixit, aut de artificiali forma locutus est et substantiam appellavit, aut accidens aliquod naturale, ut quietem et aequalitatem.

Adeo ut toto capite colligamus, tum ex definitione formam posse esse accidens, tum ex definitionis explicatione esse accidens. Tantum abest, ut substantialem formam illa substantiae
 20 definitio nobis inferat.

τὴν τρίτην καὶ τὴν ἐκ τούτων οὐσίαν (ἔοικε γὰρ ὁ μὲν διὰ {τῶν} διαφορῶν λόγος τοῦ εἶδους καὶ τῆς ἐνεργείας εἶναι. [ARIST. Metaph. 1043a.14–20]

⁴¹ [ARIST. Metaph. 1043a.23–24]

⁴² [ARIST. Metaph. 1043a.25–26]

⁴³ φανερὸν δὲ ἐκ τῶν εἰρημένων τίς ἡ αἰσθητὴ οὐσία ἐστὶ καὶ πῶς· ἡ μὲν γὰρ ὡς ὕλη, ἡ δ' ὡς μορφή καὶ [ὅταν] ἐνέργεια, ἡ δὲ τρίτη ἢ ἐκ τούτων. [ARIST. Metaph. 1043a.26–28]

kažu, što je kuća i kažu da je kuća u mogućnosti: kamenje, zidovi, drvenarija – jer to je materija. Oni <kažu> da je <kuća> spremište koje čuva imetak i tijela ili što drugo takvo dodajući, govore o ozbiljenju. Oni pak koji to oboje <postavljaju> – postavljaju iz njih treću supstanciju. Čini se da je govor na osnovi razlika <govor> o formi i zbiljnosti.« Po tome vidimo da se kuća naziva trećom supstancijom iz prvih dviju, stvorena od materije i forme. I malo poslije, među Arhitinim definicijama, mirovanje naziva supstancijom: ἐνέργεια δὲ καὶ οὐσία ἢ ἡρεμία. [ozbiljenje i supstancija je mirovanje] i u drugoj definiciji jednakost: ἡ δὲ ἐνέργεια καὶ ἡ μορφή ἢ ὁμαλότης. »Ozbiljenje pak i forma je jednakost.« I zaključujući poglavlje: »Očito je iz rečenog, koja je osjetilna supstancija i na koji način; jedna, naime, kao materija, druga kao forma – kad je ozbiljenje, treća pak iz njih.«

U cijelom poglavlju, premda je izložio da će raspravljati o formi, nije iznio zaista ni riječ o supstancijalnoj formi. Sve što je rekao o formi ili je govorio o artificijelnoj formi i nazvao je supstancijom, ili o nekom prirodnom akcidentu, kao mirovanju ili jednakosti.

Stoga cijelim poglavljem zaključimo da, kako po definiciji forma može biti akcident, tako po tumačenju definicije i jest akcident. Daleko je od toga da bi nam ta definicija supstancije izložila onu supstancijalnu formu.

DISCUSSIONUM PERIPATETICARUM
TOMI IIII LIBER III

DE MATERIA PRIMA

5 Materia prima Aristoteli tertium rerum naturae principium
est, et quamquam primum et natura et excellentia, sit posteriore
tamen loco, tractatio ei tributa est ab ordinum ordinatore, quia
scilicet contraria putavit esse nobis notiora per eaque in materiae
cognitionem nos traxit. Multa primo libro numerosiora etiam
10 aliis de ea saepe locutus est, ut nullum sit fere in tot *Physicis* li-
bris, in *Metaphysicis* etiam (excepto uno naturae nomine) nomen
saepius nominatum quam materiae nomen. Quibus non nova
aliqua doctrina tradita est, sed vetus plusquam millies repetita.

Materiae dotes [in margine]

15 Haec scilicet de materia ab eo vel allegata vel considerata:
ὑποκείμενον, ἄμορφον, ανείδειον, ἀρρῦθμιστον, οὐκ ὄν κατὰ
συμβεβηκός, οὐσία, ἀρχή, στοιχείον, αἰτία, συναίτια, πέφυκεν
ἐφίεσθαι κατὰ φύσιν τ' ἀγαθοῦ, μήτηρ, θῆλυ, αἰσχροόν, τὸ
δυνάμει, ἀγέννητος, ἀφθαρτος, φύσις, τὸ πάσχον, τὸ πάντων
20 εἰδῶν δεκτικόν, *Subiectum, informe, deforme, inconcinnum, non ens*
per accidens, substantia, principium, elementum, causa, concausa, nata
est appetere natura bonum, mater, foemina, turpe, in potentia, ingeni-
ta, incorruptibilis, natura, patiens, omnium specierum susceptivum.
Haec nomina materiae sunt: rem ipsam perpendamus.

25 Aristoteles itaque in omni generatione contrarium ex contra-
rio fieri asseruit. Et quia contraria per se ipsa nec starent, nec age-
rent in se, nec in se paterentur, necesse putavit esse, ut aliquid

PERIPATETIČKE RASPRAVE
SVEZAK IV. KNJIGA 3.

O PRVOJ MATERIJU

Prva je materija Aristotelu treće počelo prirode i premda je 5
prvo i po naravi i po izvrsnosti, raspravu joj je ipak uređivač
redova dodijelio na kasnijem mjestu, jer je mislio da su nam kon-
trarna <počela> poznatija i preko njih nas je povukao k spoznaji
materije. Često je o njoj govorio, mnogo u prvoj knjizi¹, još broj-
nije u drugima tako da gotovo nema u tolikim knjigama *Fizike* 10
i *Metafizike* drugog imena češće spominjanog (izuzevši jednog:
imena prirode), nego što je ime materije. U njima nije izložen
neki novi nauk, nego je više od tisuću puta ponovljen stari.

Svojstva materije [na margini]

O materiji je on istaknuo ili uočio ovo: ὑποκείμενον, ἄμορφον, 15
ἀνείδεον, ἀρρύθμιστον, οὐκ ὄν κατὰ συμβεβηκός, οὐσία, ἀρχή,
στοιχεῖον, αἰτία, συναίτια, πέφυκεν ἐφίεσθαι κατὰ φύσιν
τ' ἀγαθοῦ, μήτηρ, θῆλυ, αἰσχροόν, τὸ δυνάμει, ἀγέννητος,
ἄφθαρτος, φύσις, τὸ πάσχον, τὸ πάντων εἰδῶν δεκτικόν – su-
bjekt, neoblikovano, bez forme, nezgrapno, akcidentalno ne-biće, 20
supstancija, počelo, element, uzrok, suuzrok, nastala da po nara-
vi teži za dobrim, majka, žena, ono sramotno, u mogućnosti, ne-
nastala, nepropadljiva, priroda, ono trpno, ono što može primiti
sve vrste. To neka budu imena materije, istražimo samu stvar.

Aristotel je, dakle, tvrdio da u svakom nastajanju ono kontrarno 25
biva iz kontrarnog. I budući da ono kontrarno niti postoji po
sebi, niti djeluje u sebi, niti trpi u sebi, smatrao je da je nužno da

¹ Tj. *Fizike*.

contrariis istis esset subiectum, quod ipsa sustineret, in quo ipsa fulcirentur, essent, haerent, hocque subiectum, ὑποκείμενον nominavit. Et cum de rerum naturalium generatione dicere proposuisset, id in artificum rebus ostendit. Hominem dixit esse subiectum amusi et musici, aes statuae. Semen animalium ac plantarum, lapidem mercurii, lignum lecti.

Postea libris *De ortu et interitu* de generatione rerum naturalium egit, exempla quoque rerum naturalium exhibuit, corpus subiectum sanitati, morbo, calori, frigori, humiditati, siccitati et caetera talia. In quibus illud maxima animi adversione dignum in tam multis sermonibus, quaestionibus de materia atque subiecto generationis, motis, absolutis, [390] nullum de prima exemplum attulit, nullum verbum enunciavit, totis 1. et 2. *Physicis*, totis etiam 1. et 2. *De ortu et interitu*, totis etiam 1, 2, 9, 10, 12. *Metaphysicis*. Imo tantum abest, ut hanc primam materiam nos docuerit aut approbaverit (quod scio universo Peripato inauditum fore), ut etiam eam dedocuerit, reprobaverit ad usum scilicet generationis. Hac in re una ab Ocello, a quo multa mutuatus est dissentiens, nempe ut Platoni ac Pythagoreis sese opponeret. Qui materiam hanc nudam considerarunt primo ad formas omnes recipiendas aptam: dein formis omnibus vestitam.

Quam nuditatem Aristoteles omnino reiicit. Nam primo *De ortu* capite 5. de augmento et decremento agens, sic dubitat:¹ *Circa quod est autem mutatio augmenti et decrementi (circa magnitudinem autem videtur esse augeri et minui) utro modo est reputandum? Utrum ex potentia magnitudine et corpore, actu vero incorporeo et non magno fieri corpus et magnitudinem? Et hoc cum dupliciter possit dici,*

¹ Περί δὲ ὃ ἐστὶν ἡ μεταβολὴ ἢ τῆς αὐτῆς ἀξίσεως καὶ {ἢ} τῆς φθίσεως (περὶ μέγεθος δὲ δοκεῖ εἶναι τὸ αὐξάνεσθαι καὶ φθίνειν), πότερως ὑποληπτέον, πότερον ἐκ δυνάμει μὲν μεγέθους καὶ σώματος, ἐντελεχείᾳ δ' ἄσωμάτου καὶ ἀμεγέθους γίνεσθαι σῶμα καὶ μέγεθος, καὶ τούτου διχῶς ἐνδεχομένου λέγειν, πότερως ἢ αὐξήσις γίνεται; πότερον ἐκ κεχωρισμένης αὐτῆς καθ' αὐτὴν τῆς ὕλης, ἢ ἐνυπαρχούσης ἐν ἄλλῳ σώματι; ἢ ἀδύνατον ἀμφοτέρως. χωριστὴ μὲν γὰρ οὐσα ἢ οὐδένα καθέξει τόπον, ἢ οἶον στιγμὴ τις, ἢ κενὸν εἶσται καὶ ἢ σῶμα οὐκ αἰσθητόν. [ARIST. GC 320a.27–b.2]

nešto bude u osnovi tom kontrarnom što ga podržava, u čemu je učvršćeno, u čemu jest i na što se oslanja i to je nazvao subjekt, ὑποκείμενον. I premda je obećao govoriti o nastajanju prirodnih stvari, pokazao je to u stvarima umješnika. Rekao je da je čovjek subjekt neobrazovanog i obrazovanog, mjed <subjekt> kipa, sjeme životinja i biljaka, kamen <da je subjekt> merkura², drvo kreveta. 5

Kasnije u knjigama *O nastajanju i propadanju* raspravljao je o nastajanju prirodnih stvari, izložio je i primjere prirodnih stvari: tijelo <kao> subjekt zdravlju, bolesti, toplini, hladnoći, vlažnosti, suhoći i ostalo takvo. U tim <primjerima> ponajviše je dostojno pažnje duše da u tako mnogim pokrenutim i završenim raspravama i kvestijama o materiji i o subjektu nastajanja nije donio [390] nikakav primjer o prvoj materiji, nije <o njoj> izgovorio ni riječ u cijeloj 1. i 2. knjizi *Fizike*, u cijeloj 1. i 2. knjizi *O nastajanju i propadanju*, u cijeloj 1., 2., 9., 10. i 12. knjizi *Metafizike*. Tako je daleko od toga da bi nas on poučio o toj prvoj materiji, ili da bi je dokazao (što znam da će biti nešto nečuveno u cijeloj peripatetičkoj školi), da ju je čak opovrgavao i pobijao u korist nastajanja – ne slažući se u toj jednoj stvari s Okelom od kojeg je mnogo posudio – da bi se, naime, suprotstavio Platonu i pitagorovcima. Oni su tu голу materiju smatrali sposobnom da primi sve forme, a potom odjevenom svim formama. 10 15 20

Tu golost Aristotel potpuno odbacuje. Naime u 1. knjizi *O nastajanju* u 5. poglavlju raspravljajući o povećavanju i smanjivanju dvoji ovako: »S obzirom na ono što je mijenjanje povećavanja i smanjivanja (a čini se da se povećavati se i smanjivati se – zbiva s obzirom na veličinu) – na koji to način treba prosuditi? Da li da iz veličine i tijela u mogućnosti, a aktualno iz netjelesnog i ne-veličinskog biva tijelo i veličina? I budući da se na dva načina 25

² Usp. ARIST. Ph. 190b.7: οἶον ἐκ τοῦ λίθου ὁ Ἐρμῆς – tj. iz kamena (rudače) se dobiva živa.

utro modo augmentum fit? Utrum ex separata ipsa per se ipsam materia, vel inexistente alicui alio corpori? Vel impossibile utroque modo? Separata enim existens vel nullum occupabit locum, vel veluti punctum quoddam, vel vacuum erit, vel corpus non sensibile.

5 Et post non multa sic concludit:² *Melius ergo facere ab omnibus separatam materiam, ut quae sit eadem et una numero, ratione vero non unam. Sed enim nec puncta, nec lineae ponendae sunt corporis materia ob easdem causas, illud vero cuius haec extrema sunt, materia est, quam numquam sine passione possibile est esse, neque sine forma. Hanc sententiam 2. De*
10 *ortu, capite 1. sic explicavit:³ Sed qui faciunt unam materiam praeter dicta (elementa quatuor) eamque corpoream separatamque, errant, impossibile enim est sine contrarietate esse corpus hoc, sensibile, existens.*

Deinde post Platonem reprehensum ita concludit:⁴ *Nos autem dicimus materiam quandam corporum sensibilem. Sed eam non*
15 *separatam, sed semper cum contrarietate, ex qua sunt ea, quae vocantur elementa. Determinatum vero est de ipsis in aliis exactius. Attamen quando et hoc modo ex materia sunt prima corpora, determinandum de his quoque principium et hoc quidem primum supponentes esse materiam, inseparatam quidem, sed subiectam contrariis. Non enim ca-*
20 *lidum materia est frigidum, neque hoc calidum, sed subiectum utrisque,*

² Βέλτιον τοίνυν ποιεῖν πᾶσιν ἀχώριστον τὴν ὕλην ὡς οὖσαν τὴν αὐτὴν καὶ μίαν τῷ ἀριθμῷ, τῷ λόγῳ δὲ μὴ μίαν. Ἀλλὰ μὴν οὐ δὲ στιγμᾶς θετέον οὐδὲ γραμμᾶς τὴν τοῦ σώματος ὕλην διὰ τὰς αὐτὰς αἰτίας. Ἐκεῖνο δὲ οὐ ταῦτα ἔσχατα ἢ ὕλη, ἢν οὐδέποτ' ἄνευ πάθους οἶόν τε εἶναι οὐδ' ἄνευ μορφῆς. [ARIST. GC 320b.12–17]

³ Ἄλλ' οἱ μὲν ποιοῦντες μίαν ὕλην παρὰ τὰ εἰρημένα, ταύτην δὲ σωματικὴν καὶ χωριστὴν, ἀμαρτάνουσιν· ἀδύνατον γὰρ ἄνευ ἐναντιώσεως εἶναι τὸ σῶμα τοῦτο αἰσθητῆς [αἰσθητὸν ὄν]. [ARIST. GC 329a.8–11]

⁴ Ἡμεῖς δὲ φαμέν {μὲν εἶναι} τίνα ὕλην τῶν σωμάτων τῶν αἰσθητῶν, ἀλλὰ ταύτην οὐ χωριστὴν ἀλλ' αἰεὶ μετ' ἐναντιώσεως, ἐξ ἧς γίνεται τὰ καλούμενα στοιχεῖα. Διώρισται δὲ περὶ αὐτῶν ἐν ἑτέροις ἀκριβέστερον. Οὐ μὴν ἀλλ' ἐπειδὴ καὶ τὸν τρόπον τοῦτον ἐστὶν ἐκ τῆς ὕλης τὰ σώματα τὰ πρῶτα, διοριστέον καὶ περὶ τούτων, ἀρχὴν μὲν καὶ πρώτην οἰομένοις εἶναι τὴν ὕλην τὴν ἀχώριστον μὲν, ὑποκειμένην δὲ τοῖς ἐναντίοις· οὔτε γὰρ τὸ θερμὸν ὕλη τῷ ψυχρῷ οὔτε τοῦτο τῷ θερμῷ, ἀλλὰ τὸ ὑποκείμενον ἀμφοῖν. Ὡστε πρῶτον μὲν τὸ δυνάμει σῶμα αἰσθητὸν ἀρχῆ. δεῦτερον δ' αἰ ἐναντιώσεις, λέγω δ' οἷον θερμότης καὶ ψυχρότης, τρίτον δ' ἦδη πῦρ καὶ ὕδωρ καὶ τὰ τοιαῦτα. [ARIST. GC 329a.24–36]

može reći, na koji način biva povećavanje? Da li iz po sebi odvojene materije ili iz one koja postoji u nekom drugom tijelu? Ili je nemoguće na oba načina? Ako postoji kao odvojena <materija>, ili neće zauzimati nikakvo mjesto, ili <će biti> kao neka točka ili prazni prostor ili ne-osjetilno tijelo.«

5

I ubrzo ovako zaključuje: »Bolje je učiniti da je materija odvojena od svih <stvari>, tako da je jedna te ista brojem, a po pojmu nije jedna. No niti točke niti crte ne treba postaviti kao materiju tijela iz istih razloga. Ono, naime, čije su to krajnosti, jest materija za koju nikad nije moguće da bude bez trpnje, niti bez forme.«

Tu je misao u 2. knjizi *O nastajanju* u 1. poglavlju ovako objasnio: »No oni koji čine jednu materiju osim rečenih (četiriju elemenata³) i nju čine tjelesnom i odvojenom, griješe; nemoguće je, naime, da tijelo koje postoji kao osjetilno postoji bez kontrarnosti.«

10

Potom, nakon što je Platon napadnut, zaključuje ovako: »Mi pak kažemo da postoji neka materija osjetilnih tijela, no da ona nije odvojena nego je uvijek s kontrarnošću; iz nje nastaje ono što se naziva elementima. Oni su točnije određeni u drugim <spisima>. Ipak, kad su i na taj način prva tijela iz materije, treba odrediti i njima počelo i to doista prvo, pretpostavljajući da je <to> materija, neodvojena doduše, ali subjekt kontrarnom. Nije, naime, toplo materija hladnom, niti to <hladno> toplom, nego je

15

20

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

³ Riječi u zagradi su Petrićevo tumačenje Aristotelova citata.

itaque primum corpus potentia sensibile principium est. Secundo vero contrarietates dico autem ut frigiditas et caliditas. Tertio autem simul ignis et aqua et talia. Quem locum ostendimus tomo 2. fuisse ex Ocello exscriptum ultima parte.

- 5 His itaque iactis ex Aristotele fundamentis, ne nobis iure, quod ipse iniuria Platoni eo loco fecit, obiiciat, de materia est determinate loquendum, atque ut διορασμόν aliquem et determinationem habeat.

Materia duplex ex Aristoteleⁱ [in margine]

- 10 Materia itaque duplex esse Peripato videtur prima nempe, quae elementorum contrarietatibus ἐναντιότησι subiacet. Et secunda quae ipsa sunt elementa, ex quibus formatis iam mista conflantur. Potest etiam et tertia et quarta et quinta et forte alia dici, prout ex diversimoda formarum aggeratione unum compositum alteri formae sedes et materia fit. Sed nos hos alios omnes materiarum gradus nomine secundae materiae appellabimus atque eam a prima materia separabimus. Dicimus itaque Aristotelem, quandocumque de generatione, [391] de corruptione, de alteratione, de augmento et decremento, de motu etiam locali locutus est et subiectum aliquod iis esse necessarium affirmavit, de
- 20 secunda hac materia est locutus.

ⁱ Corr. ex Aristoteles

subjekt obima i stoga prvo počelo je tijelo koje je osjetilno u mogućnosti. Drugo je pak <počelo> ono kontrarno, kažem kao npr. hladnoća i toplina, a treće <počelo> zajedno vatra i voda i takve stvari.« Za to mjesto smo pokazali u 2. svesku⁴ da je u posljednjem dijelu prepisano od Okela.

5

Pošto je to nabačeno iz Aristotelovih osnova, da nam <netko> s pravom ne prigovori ono što je on nepravedno na tom mjestu učinio Platonu, treba određeno govoriti o materiji i zato da bi imala διορισμόν, <definiciju> i neko određenje.

Po Aristotelu materija je dvostruka [na margini]

10

Čini se da je materija u peripatetičkoj školi dvostruka, prva <je>, naime, ona koja leži u osnovi kontrarnostima, ἐναντιότησι elemenata i druga – sami elementi – iz kojih se oblikovanih stvaraju već miješana <tijela>. Može se također navesti i treća i četvrta i peta i možda i <neka> druga kao što iz različitog nagomilavanja formi jedno složeno biva sjedište i materija drugoj formi. No mi ćemo sve te druge stupnjeve materijā zvati imenom druge materije i nju ćemo odvojiti od prve materije. Kažemo također da je Aristotel, kadgod je govorio o nastajanju, [391] o propadanju, o mijenjanju, o povećavanju i smanjivanju, također i o mjesnom kretanju i tvrdio da im je nužan neki subjekt, govorio o toj drugoj materiji.

15

20

⁴ Et illa Aristotelis veluti gloriatio fine cap. 8. Physici 1.: [Ph 191b.33–34] αὕτη γὰρ ἂν ὀφθεῖσα ἡ φύσις ἅπασαν ἔλυσεν αὐτῶν τὴν ἄγνοιαν. »Haec enim visa natura (scilicet materiae potentia) omnem soluisset eorum ignorantiam.« Ocelli, non Aristotelis inventum esse conspicitur. Subdit deinde Ocellus: [De universi natura 2.6.3–5] πρῶτως δὲ ὕλη τὸ πανδεχές, κοινὸν γὰρ ὑπόκειται πᾶσιν ὥστε πρῶτον μὲν τὸ δυνάμει σῶμα αἰσθητὸν ἀρχή, »Primo vero materia, susceptivum omnium, commune enim subiicitur omnibus itaque primum potentia corpus sensibile principium.« Quae ultima verba integra Aristoteles in 1. caput 2. De ortu transtulit. Sic enim ibi: [GC 329a.33–34] Ὡστε πρῶτον μὲν τὸ δυνάμει σῶμα αἰσθητὸν ἀρχή, »Itaque primum quidem potentia corpus sensibile principium.«, Francisci Patricii *Discussionum peripateticarum* Tomi IV, Basileae 1581, str. 238.

De locali motu nulli dubium esse puto, cum id quod loco movetur corpus sit et corpus sensibile. Idem docet de alteratione capite 4. libri *De ortu*:⁵ *Alteratio quidem est, quando manente aliquo subiecto, sensato existente mutatur in suis passionibus vel contrariis vel mediis.*

Quod etiam accretio in tali subiecto fiat formato, sequenti capite statuit verbis prius allatis, his scilicet:⁶ *Circa quod autem sit mutatio augmenti et decrementi (videtur autem circa magnitudinem esse: augeri et decrescere) utro modo existimandum? Utrum ex potentia, magnitudine et corpore, actu vero incorporeo et carente magnitudine fieri corpus et magnitudinem, et cum hoc dupliciter possit dici, utro modo augmentum fit, utrum ex separata per se ipsam materia, vel inexistente in alio corpore? Vel impossibile utroque modo? At cur id?*⁷ *Separata enim existens, vel nullum occupabit locum, vel veluti punctum aliquod, vel vacuum erit, vel corpus non sensibile.* At in quo accretio fit, et magnitudinem habet, et locum occupat, et corpus est, et corpus sensibile. At tale est, quod secundam materiam nuncupant.

Sed generatio et corruptio in prima vel in secunda materia fit? Dubium id est. Videtur namque praeter elementorum generationem, omnis alia generatio ex secunda materia fieri. Si enim nulla alia, simplicia corpora sint praeter elementa omniaque ex elementis composita sint, iam generationis aliorum compositum sit necesse est. Atque hoc modo verum evadet illud Aristotelis: sensibilium sensibilia et corruptibilium corruptibilia principia

⁵ ἀλλοίωσις μὲν ἐστίν, ὅταν ὑπομένοντος τοῦ ὑποκειμένου, αἰσθητοῦ ὄντος, μεταβάλλῃ ἐν τοῖς αὐτοῦ πάθεσιν, ἢ ἐναντίοις οὖσιν ἢ μεταξύ. [ARIST. GC 319b.10–12]

⁶ Περὶ δὲ ὅ ἐστιν ἡ μεταβολὴ {ή} τῆς αὐξήσεως καὶ {ή} τῆς φθίσεως (περὶ μέγεθος δὲ δοκεῖ εἶναι τὸ αὐξάνεσθαι καὶ φθίνειν), ποτέρως ὑποληπτέον, πότερον ἐκδυνάμει μὲν μεγέθους καὶ σώματος, ἐντελεχεία δ' ἀσωμάτου καὶ ἀμεγέθους γίνεσθαι σῶμα καὶ μέγεθος, καὶ τούτου διχῶς ἐνδεχομένου λέγειν, ποτέρως ἡ αὐξήσις γίνεται; πότερον ἐκ κεχωρισμένης αὐτῆς καθ' αὐτὴν τῆς ὕλης, ἢ ἐνυπαρχούσης ἐν ἄλλῳ σώματι; ἢ ἀδύνατον ἀμφοτέρως. [ARIST. GC 320a.27–34]

⁷ Χωριστὴ μὲν γὰρ οὖσα ἢ οὐδένα καθέξει τόπον, ἢ οἷον στιγμὴ τις, ἢ κενὸν ἔσται καὶ [ἢ] σῶμα οὐκ αἰσθητόν. [ARIST. GC 320a.34–b.2]

Mislim da o mjesnom kretanju to nikom nije dvojbeno, jer ono što se kreće <mjesnim kretanjem> tijelo je i to osjetilno tijelo. Isto poučava o mijenjanju u knjizi *O nastajanju* u 4. poglavlju: »Mijenjanje je, kad se nešto mijenja u svojim trpnjama ili kontrarnima ili srednjima, dok neki subjekt koji je osjetilan, traje.« 5

Da također i rast biva u takvom oblikovanom subjektu, utvrdio je u sljedećem poglavlju već prije navedenim riječima, tj. ovima: »S obzirom na što se zbiva mijenjanje povećavanja i smanjivanja (a čini se da se povećavati se i smanjivati se zbiva s obzirom na veličinu) – na koji to način treba prosuditi? Da li <treba prosuditi>, da tijelo i veličina nastaje iz veličine i tijela u mogućnosti, a aktualno pak iz onog netjelesnog i što je bez veličine? Budući da se to može reći na dva načina, na koji način biva povećavanje – da li iz materije koja je odvojena sama po sebi, ili <iz materije> koja postoji u drugome tijelu, ili je nemoguće na oba načina?« 10 A zašto to? »Postojeći kao odvojena ili neće zauzimati nikakvo mjesto, ili kao neka točka, ili će biti prazan prostor, ili neosjetilno tijelo.« 15 No ono u čemu biva porast, ima veličinu i zauzima mjesto i tijelo je i osjetilno tijelo; a takvo je <ono> što zovu drugom materijom.

No da li nastajanje i propadanje biva u prvoj ili u drugoj materiji? To je dvojbeno. Čini se da, osim nastajanja elemenata, svako drugo nastajanje biva iz druge materije. Ako, naime, ne bi postojala nikakva druga jednostavna tijela osim elemenata, i sve bi bilo sastavljeno iz elemenata, nužno je da bi ono složeno pripadalo nastajanju drugih <stvari>. A na taj način pokazat će se kao istinito ono Aristotelovo: da počela osjetilnih <stvari> tre- 20 25

ZA FILOZOFIJU

esse oportet. In tali quoque subiecto fieri omnes artificialium generationes apparet ex exemplis quae 1. et 2. *Physicis* et 9. *Metaphysico* affert. Praeterea capite 7. primi *Physici* haec habet:⁸ *Semper enim est aliquid quod subiicitur, ex quo gignitur id quod gignitur, ut planta et animalia ex semine.* Semen autem esse corpus compositum et non simplex nuda materia patet omnibus vel lippis.

Invaluit tamen opinio quorundam, qui se maxime Aristotelicos putant esse, ad adventum secundae formae priorem ita corrumpi, ut materia nuda remaneat. Et secundam formam secum
 10 apportare conditiones viresque prioris cunctas. Alii formam vel formas priores remanere quidem, non tamen amplius substantias esse, sed praeparatorias qualitates. Hos interrogo, quomodo arbitrentur formas, quae substantiae sunt ex doctoris eorum doctrina, in qualitates transire? Si generatio omnis omnisque
 15 transmutatio inter contraria ex eorum approbatione fit, inter vero substantiae genus et genus qualitatis nulla sit contrarietas, quia contraria in uno eodemque genere sunt, non potest genus alterum in alterum permutari.

Deinde etiam rogo, an formae priores corrumpantur ante
 20 advenientis formae adventum? An post adventum? An eodem tempore simul illae corrumpuntur, haec ingreditur? Si ante, restabit ergo subiectum illud sine forma ulla per aliquod temporis spatium. At id Aristoteli, loco altero paulo supra allato, negatur, docemur materiam non posse separari. Si post, simul ergo aliquo
 25 tempore fuerunt, quo si sese compassae sunt? Cur non etiam reliquum sese compatiantur? Altero agente opus erit, ut priorem expellat. Quod nam vero id erit? Si simul atque eodem instanti altera forma ingeneratur, altera corrumpitur, non amplius verum est priorem remanere ut praeparatoriam qualitatem.

30 Sed illos alteros materiae spoliatores ac denudatores rogabo. An ante adventum formae secundae materia nuda restet, an eodem momento, quo ipsa ingreditur, an post? Hoc tertium im-

⁸ ἀεὶ γὰρ ἔστι <τι> ὃ ὑπόκειται, ἐξ οὗ <γίνεται> τὸ γιγνόμενον, οἷον τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα ἐκ σπέρματος. [ARIST. Ph. 190b.3–5]

baju biti osjetilna, propadljivih propadljiva. Čini se također da u takvom subjektu bivaju sva nastajanja artificijelnih stvari – po primjerima koje donosi u 1. i 2. knjizi *Fizike* i u 9. knjizi *Metafizike*. Osim toga u 7. poglavlju 1. knjige *Fizike* ima ovo: »Uvijek je, naime, nešto što je u osnovi iz čega nastaje ono što nastaje, kao biljke i životinje iz sjemena.« A da je sjeme složeno tijelo, a ne jednostavna gola materija, jasno je svima pa i slabovidnima. 5

Ojačalo je ipak mišljenje nekih, koji za sebe smatraju da su najveći aristotelovci, da pri dolasku druge forme prethodna propada tako da materija ostaje gola i da druga forma sa sobom donosi sve uvjete i sile one prethodne <forme>. Drugi pak <smatraju> da prethodna forma ili forme doista ostaju, ali da više nisu supstancije, nego pripremajuće kvalitete. Njih pitam, na koji način misle da forme, koje su supstancije, po nauku njihovog učitelja prelaze u kvalitete? Ako svako nastajanje, svako mijenjanje biva, po njihovom priznanju, među kontrarnim, a između roda supstancije i roda kvalitete nema kontrarnosti, jer je ono kontrarno u jednom te istom rodu, ne može se jedan rod promijeniti u drugi. 10

Potom također pitam da li prethodne forme propadaju prije dolaska nadolazeće forme, ili poslije dolaska, ili u isto vrijeme zajedno – one propadaju, a ova ulazi. Ako <propadaju> prije, ostat će onaj subjekt u nekom razmaku vremena bez ikoje forme. A to Aristotel, na drugom malo prije navedenom mjestu⁵, niječe i poučeni smo da se materija ne može odvojiti. Ako <propadaju> poslije, bit će onda neko vrijeme zajedno; ako se u tom vremenu međusobno podnose, zašto se ne bi podnosile također i u preostalo <vrijeme>? Bit će potreban drugi djelatelj da istjera prethodnu <formu>. Što će to biti? Ako zajedno i u istom trenu jedna materija nastaje a druga propada, nije više istinito da prethodna ostaje kao pripremajuća kvaliteta. 15 20 25 30

No one druge pljenitelje i ogolitelje materije pitat ću: da li materija ostaje gola prije dolaska druge forme, ili u istom trenutku u kojem ona ulazi, ili poslije? To treće je nemoguće. Već je, naime,

⁵ Usp. Χωριστή μὲν γὰρ οὖσα ἢ οὐδένα καθέξει τόπον, ἢ οἶον στιγμῆ τις, ἢ κενὸν ἔσται καὶ [ἢ] σῶμα οὐκ αἰσθητόν. [ARIST. GC 320a.34–b.2]

possibile. Iam enim nova forma induta est. Si eodemmet instanti, hoc etiam plasmati ac figmento simile est, eam scilicet et nudam et vestitam simul esse, quod ne cogitari quidem vix possit.

5 Sed esto posse et cogitari et fieri, quaeram an tunc materia illa corpus sit, an locum occupet, an sit sensibilis? Haec enim inconvenientia materiae separatae [392] Aristoteles tribuit verbis iis, quae iam bis aut ter ex 1. *De ortu* attulimus. Sed si nullo tempore semen, ex quo animal vel planta generatur, insensibile sit, semper corpus sit, semper locum occupet, dicendum est non
10 esse Aristotelicam philosophiam hanc materiae denudationem, seu eodem instanti fiat seu etiam ante ingressum novae formae. Est ergo Aristotelica doctrina materiam inseparabilem esse οὐ χωριστήν. Semper cum contrarietate, numquam sine forma. Excedant ergo denudatores isti e schola Aristotelica.

15 Sed quid de primis elementorum scilicet formis censendum est? Mutetur aer in aquam. Quid dicendum? Materiam illius aeris forma aeris denudati? An eadem absurda consequentur? In nulla ergo formarum generatione, aut prima, aut secunda, aut aliis, materia denudatur, ut ullo umquam tempore vel momento a forma spoliata sit. Si id constans est, quomodo materia prima dicetur generationum aut generatorum causa esse et principium? Aer mutatur in aquam, non autem aqua ex materia, ut ex
20 subiecto fit, sed ex corpore composito ac iam formato, formato quidem prima forma.

25 Lapis formatus secunda forma, non ex materia nuda fit, sed ex corporibus formatis generatur. Materia ergo nuda non est

nova forma odjevena. Također je nalik tlapnji i izmišljotini, da ona bude i gola i odjevena istovremeno – to se uopće ne bi moglo ni misliti.

Ali neka bude da se može misliti i da može biti, pitat ću, je li tada ona materija tijelo, da li zauzima mjesto, je li osjetilna? Te, naime, neskladnosti Aristotel je pridao odvojenoj materiji [392] onim riječima koje smo već dva ili tri⁶ puta naveli iz 1. knjige *O nastajanju*. Ali, ako ni u koje vrijeme sjeme, iz kojeg nastaje ili životinja ili biljka, ne bi bilo neosjetilno, uvijek bi bilo tijelo, uvijek bi zauzimalo mjesto. Treba reći da to ogoljivanje materije nije Aristotelova filozofija – bilo da nastaje u istom trenu, bilo također prije ulaska nove forme. Aristotelovo je, dakle, učenje da je materija neodvojiva, οὐ χωριστήν. Uvijek s kontrarnošću, nikada bez forme. Stoga neka izađu ti ogolitelji iz aristotelovske škole.

No što treba držati o prvim formama elemenata? Neka se zrak promijeni u vodu. Što treba reći – da je materija onog zraka forma ogoljenog zraka⁷? Da li će iste besmislice slijediti? Dakle ni u kojem nastajanju formi, niti u prvom, niti u drugom, niti u ostalima materija ne biva ogoljena tako, da joj ni u kojem vremenu ili trenutku nije oduzeta forma. Ako to stoji, na koji će se način reći da je prva materija uzrok i počelo nastajanja ili nastalih <stvari>. Zrak se mijenja u vodu, ali voda ne nastaje iz materije kao iz subjekta, nego iz složenog tijela i već oblikovanog, doista oblikovanog prvom formom.

Kamen je oblikovan drugom formom, ne biva iz gole materije, nego nastaje iz oblikovanih tijela. Gola materija nije počelo

⁶ Usp. str. 148. bilj. 4. i str. 152. bilj. 7.

⁷ Držim da je riječ o tiskarskoj pogrešci i da bi umjesto: *Materiam illius aeris, forma aeris denudati?* trebalo stajati: *Materiam illius aquae, forma aeris denudati?* – da je materija one vode forma ogoljenog zraka? Petrić konstruira (apsurdni) način na koji bi elementi mogli prelaziti jedni u druge, npr. zrak u vodu. On očito ne može zamisliti da bi zrak prešao u vodu tako da se forma zraka promijeni u formu vode. Da bi se zrak promijenio u vodu prvo mora otići forma zraka. Preostala materija zraka prelazi zatim u vodu. Ali ona se ne može promijeniti u materiju vode, jer materija je svim elementima zajednička i ista: prva neoformljena materija – dakle materija zraka kojemu je otišla forma zraka postaje forma vode – a to je naravno besmislica.

principium generationum aut formarum, nec primarum, nec reliquarum: nullarum ergo. Non ergo est principium generationis ullius, sed principium generatorum omnium, intrinsicum, στοιχεῖον, *elementum*, αἰτία, *causa*, vel potius συναίτια, *concausa*
 5 cum forma, quod in omni generato insit. Nisi quis dicat, quia materia sit informis privationemque formarum omnium adnatam habeat, sit ad omnes δυνάμει, *potentia*, omnesque recipiat, ac omnes, ut multi de Averroico Peripato loquuntur, de sua potentia educat, ac veluti femina et mater ex suo ventre producat,
 10 ac nihil aliud esse eius sit, quam pura potentia ad omnes formas. Haec omnia omnis fere senatus populusque Peripateticus docet. At haec omnia ancipites atque arduas multas difficultates habent. Quas plerasque afferre nitentur, uti ostendamus qualem doctrinam et naturae rerum et naturalis scientiae principii nobis
 15 Peripatus tradiderit.

Primo itaque eam omnibus formis esse privatam dicere contrarium est Aristotelicis verbis his, quae sunt 1. *De ortu capite* 5:⁹ *Quam (materiam) numquam sine passione possibile est esse, neque sine forma.* Et quae etiam supra attulimus:¹⁰ *Nos vero dicimus materiam quandam corporum sensibilium, sed eam non separatam, sed semper cum contrarietate, ex qua fiunt ea, quae vocantur elementa.* His quoque:¹¹ *Materia namque medium est (scilicet duorum contrariorum) insensibilis et inseparabilis.* Si ergo impossibile est materiam ullo tempore sine formis esse semperque est cum contrarietate
 20 et numquam est a formis separata, quomodo est omnibus formis privata? Inquiet illico me non intelligere mentem Aristotelis, ignarum Peripateticae doctrinae. Non enim materiam esse sine formis, sed sui natura et per se esse informem omni prorsus forma carentem.

⁹ ἦν οὐδέποτε ἄνευ πάθους οἷόν τε εἶναι οὐδ' ἄνευ μορφῆς. [ARIST. GC 320b.16–17]

¹⁰ Ἡμεῖς δὲ φαμέν {μὲν εἶναι} τινα ὕλην τῶν σωμάτων τῶν αἰσθητῶν, ἀλλὰ ταύτην οὐ χωριστὴν ἀλλ' αἰεὶ μετ' ἐναντιώσεως, ἐξ ἧς γίνεται τὰ καλούμενα στοιχεῖα. [ARIST. GC 329a.24–27]

¹¹ ἢ γὰρ ὕλη τὸ μέσον ἀναίσθητος {οὔσα} καὶ ἀχώριστος. [ARIST. GC 332a.35–b.1]

nastajanjā formi, niti prvih, niti ostalih – nikojih, dakle. Nije počelo ikojeg nastajanja, nego počelo svih nastalih <stvari>, unutrašnje, στοιχείον, element, αἰτία, uzrok ili radije συναίτια, suuzrok – zajedno s formom jer je u svakoj nastaloj <stvari>; osim ako bi netko rekao, jer je materija bezoblična i ima prirodenu lišenost svih formi i za sve je <forme> δύναμις – u mogućnosti i sve prihvaća i sve ih, kako mnogi iz averoističke peripatetičke škole kažu, izvodi iz svoje mogućnosti i proizvodi ih, kao žena i majka, iz svoje utrobe, a njezin bitak nije ništa drugo nego čista mogućnost za sve forme. Sve to gotovo cijeli peripatetički senat i narod poučava. A sve to ima dvosjekle i mnoge teške poteškoće. Mnoge ćemo nastojati izložiti, da pokažemo kakvo nam je učenje o prirodi i o počelu prirodne znanosti prenijela peripatetička škola.

Stoga prvo reći da je ona lišena svih formi, suprotno je Aristotelovim riječima, onima koje su u 1. knjizi *O nastajanju* u 5. poglavlju: »Da nije moguće da ona (materija⁸) ikada bude bez trpnje i bez forme.« I one <riječi> koje smo donijeli gore: »Mi pak kažemo da postoji neka materija osjetilnih tijela, ali da ona nije odvojena, nego uvijek s kontrarnošću, iz koje nastaje ono što se naziva elementima.« I ovim <riječima> također: »Materija je sredina (tj. dvog kontrarnoga⁹), neosjetilna i neodvojiva.« Ako je, dakle, nemoguće da materija u ikojem vremenu bude bez formi i da uvijek jest s kontrarnošću i da nikad nije odvojena od formi, kako je lišena svih formi? Reći će ovdje da ja, neupućen u peripatetičko učenje, ne razumijem duh Aristotelov; naime, da nije materija bez formi, nego da je po svojoj naravi i po sebi bezoblična, potpuno lišena forme.

⁸ Petrićev umetak u Aristotelov tekst.

⁹ Petrićev umetak u Aristotelov tekst.

Audio verba pulchra, sonora, graviter prolata: res obscura tamen non declaratur. Impossibilis res non deducitur, ut possibilis videatur. Inintelligibile est materiam sui natura formis omnibus carentem, numquam tamen sine formis esse omnibus. Intelligit
5 quilibet homo, cum dicitur ignem natura esse calidum, aquam humidam natura, terram quoque natura gravem. Et quae natura talia sint, semper talia esse. Coelum natura circulo movetur, semper circulo movetur: Sol natura lucidus est, semper lucidus est quoque. Nonne me exhiberent, e scholis eorum si dicerem:
10 Sol natura lucidus est, semper tamen est tenebrosus? Coelum natura circulo movetur, numquam tamen circulo movetur? Homo natura est animal, numquam tamen est animal? Homo natura rationalis est, numquam tamen ratiocinatur? Aut quid monstrum est, si hoc non est? Materia natura caret omni forma, numquam
15 tamen caret omni forma? Haec sunt plasmata et teretismata longe magis quam illae ideae toties tam puerili licentia derisae ac exagitatae. Sed esto, detur, materia ista informis sit natura sua.

Quid aient? Dabiture illi saltem ea forma vel essentia, qua materia sit, nec aliud ens quam materia? Si hoc negetur, materia non erit materia. Si concedatur, dicemus eam suam habere
20 formam, per quam materia et non aliud sit. Si quidem verum sit illud dogma, rem per se formam esse et nihilominus posse dici informem et privatam omnibus formis, scilicet alienis. [393] At isto modo ignis quoque informis est, non aliter aqua, non aliter
25 lignum, lapis, bos, homo informes sunt, privati omnibus alienis formis, unam quisque horum habet, reliquas omnes non habet. Quid igitur praecipuum habet materia ista, ut informis dicatur?

Čujem lijepu riječi, zvučne, ozbiljno izložene, ipak nejasna se stvar ne objašnjava; nemoguća se stvar ne izvodi tako, da bi se činilo da je moguća. Neinteligibilno je da materija po svojoj naravi jest bez ikakvih formi, da ipak nikad nije bez svih formi. Svaki čovjek razumije, kada se kaže da je vatra po svojoj naravi topla, voda po naravi vlažna, a zemlja po naravi teška i što je takvo po naravi, da je uvijek takvo. Nebo se po naravi kreće u krug, uvijek se kreće u krug. Sunce je po naravi sjajno i uvijek je sjajno. Ne bi li me bili isfućkali iz njihovih škola da sam rekao: Sunce je po naravi sjajno, ali je ipak uvijek tamno? Nebo se po naravi kreće u krugu, ali se ipak nikad ne kreće u krugu? Čovjek je po naravi životinja, ali ipak nikad nije životinja? Čovjek je po naravi racionalan, ali ipak nikad racionalno ne zaključuje? Ili, kakvo je to čudo, ako to nije tako – materija je po naravi bez ikoje forme, ali ipak nikad nije bez ikoje forme? To su prazne riječi i cvrkutanja¹⁰ daleko više nego one ideje toliko puta ismijane tako djetinjastom obiješću. Ali neka bude, neka se dopusti, ta materija neka bude bezoblična po svojoj naravi.

Što će oni reći? Hoće li joj se dati bar ona forma ili bit po kojoj je materija a ne neko drugo biće, nego materija? Ako bi to nijekali, materija neće biti materija. Ako bi se dozvolilo, reći ćemo da ima svoju formu po kojoj je materija a ne nešto drugo, ako je doista istinit onaj poučak da je stvar po sebi forma i, usprkos tome, da se može reći da je bezoblična i lišena svih formi, tj. tuđih. [393] Na taj je način i vatra bezoblična, ne drugačije nego voda, ne drugačije, nego što su bezoblični drvo, kamen, govedo, čovjek, lišeni svih tuđih formi, svaki od njih ima jednu <formu>, a sve ostale nema. Što osobito ima ta materija da se naziva bezobličnom?

¹⁰ *Teretismata* je transliteracija grčkog termina i asocijacija na Aristotelov tekst: ARIST. APo 83a.32–33: τὰ γὰρ εἶδη χαιρέτω τερετίσματα τε γὰρ ἐστὶ. Riječ τερέτισμα znači zapravo cvrkutanje ptica, ali i prazno brbljanje. U trećem svesku za taj grčki termin upotrebljava Petrić prijevod *terriculamentum* – strašilo (na dva mjesta, Franciscus Patricius: *Discussio-num peripateticarum tomus tertius*, Frane Petrić, *Peripatetičke rasprave, svezak treći*, Institut za filozofiju, Zagreb 2009, str. 234 r. 4. i 13.). U ovom četvrtom svesku termin *terriculamentum* uopće se ne rabi, ali na šest mjesta Petrić upotrebljava grčku riječ u transliteraciji. Prevedena je grčka riječ.

Aristoteles 1. *Physico* capite 7. ita locutus est:¹² *Subiecta vero natura scibilis est per analogiam, ut enim ad statuam aes et ad lectum lignum, vel ad aliud aliquid eorum, quae formam habent, materia et informe habet antequam accipiat formam, vel quod quid vel ens. Nonne* 5 *aes informe hic est forma statuae, priusquam statuae formam recipiat, et lignum informe forma lecti est, priusquam ea forma induatur? Sed clarius id expressit his:*¹³ *Videtur autem natura et substantia rerum natura constantium quibusdam esse primum subiectum cuique, quod per se ipsum sit inconcinnum, ut lecti natura lignum et statuae aes. Sunt autem verba scripta 1. capite Physici 2.* 10

Ex quibus exemplis iisdem cum prioribus illis manifestum est idem sibi significare ibi ἄμορφον et informe, quod hic ἀρρῦθμιστον et *inconcinnum*. Neque tamen id dici de prima materia, non enim aes et lignum prima materia est, sed de subiecto 15 cuiuslibet rei, quod illud ἐκάστω declarat: et illud primum subiectum, πρῶτον ὑποκείμενον, non primam materiam, sed primum ac proximum cuique subiectum et immediatum. Namque vocem hanc 'primum' hoc significato saepe usurpat, de materia vero prima forte numquam. Itaque informe atque ἄμορφον, non tam 20 primae materiae ab Aristotele tribuitur, quam etiam subiecto cuiuslibet, formato quidem forma propria, sed informi adhuc aliena. Neque longe ab hoc sensu est talem materiam subiectum nimirum proximum dici posse, non ens per accidens. Nam informe cum adhuc sit formae recipiendae, est adhuc non ens, illud τὸ 25 δὲ τί, quod quid et ens, statua scilicet ac lectus, atque ideo non ens est per accidens. Quod sane de omnibus generaliter subiectis vere potest affirmari.

¹² ἡ δὲ ὑποκειμένη φύσις ἐπιστητὴ κατ' ἀναλογίαν. ὡς γὰρ πρὸς ἀνδριάντα χαλκὸς ἢ πρὸς κλίνην ξύλον ἢ πρὸς {τῶν} ἄλλων τι τῶν ἐχόντων μορφήν ἢ ὕλη καὶ τὸ ἄμορφον ἔχει πρὶν λαβεῖν τὴν μορφήν, {οὕτως αὐτὴ πρὸς οὐσίαν ἔχει} καὶ τὸ τότε τι καὶ τὸ ὄν. [ARIST. Ph. 191a.7–12]

¹³ δοκεῖ δ' ἡ φύσις καὶ ἡ οὐσία τῶν φύσει ὄντων ἐνίοις εἶναι τὸ πρῶτον ἐνυπάρχον [ὑποκείμενον] ἐκάστω, ἀρρῦθμιστον {ὄν} καθ' ἑαυτό, οἷον κλίνης φύσις τὸ ξύλον, ἀνδριάντος δ' ὁ χαλκός. [ARIST. Ph. 193a.9–12]

Aristotel je u 1. knjizi *Fizike* u 7. poglavlju ovako govorio: »Narav pak koja je u osnovi, spoznatljiva je po analogiji; kako se mjed odnosi prema kipu i drvo prema krevetu, ili prema nečem drugom nešto od onih <stvari> koje imaju formu – <tako i> materija ima i *ono bezoblično* prije nego primi formu ili *ono što* ili *biće*.« Nije li ta bezoblična mjed forma kipa prije nego što primi formu kipa i nije li bezoblično drvo forma kreveta prije nego mu je navučena ona forma <kreveta>? No, jasnije je to izrazio ovim <riječima>: »Nekima se čini da je narav i supstancija prirodnih stvari prvi subjekt svakoj pojedinoj <stvari> koji je po sebi neskladan, kao što je narav kreveta drvo, a kipa mjed.« To su riječi napisane u 2. knjizi *Fizike* u 1. poglavlju.

Iz tih istih primjera, zajedno s onim prethodnima, jasno je da mu ondje *ἄμορφον*, bezobličan znači isto što ovdje *ἀρρῶθμιστον*, neskladan. I to nije rečeno o prvoj materiji, nisu, naime, mjed i drvo prva materija, nego o subjektu kojoj god stvari – što objašnjava ono: *ἐκάστω*. A ono: prvi subjekt, *πρῶτον ὑποκείμενον*, <nije rečeno> o prvoj materiji, nego o prvom i najbližem subjektu svakoj stvari; naime tu riječ *prvi* često rabi u tom značenju, a o prvoj materiji gotovo nikada. Stoga *bezoblično* i *ἄμορφον* nije Aristotel toliko pridao prvoj materiji, koliko i bilo kojem subjektu, oblikovanom doista vlastitom formom, ali do tada neoblikovanom tuđom <formom>. Nije daleko od tog smisla da se takvu materiju, najbliži subjekt može nazvati akcidentalno ne-bićem; naime, budući da je do tada neoblikovan onom formom koju treba primiti, do tada je ne-biće; ono: *τὸ δὲ τί*, ono što i biće jest kip i krevet – i stoga je <najbliži subjekt> akcidentalno ne-biće. To se može uistinu tvrditi o svim subjektima općenito.

Sed morem geramus, concedamus primam materiam solam esse informem sui natura. Quid tandem erit rerum talis materia? Indivisibile quoddam, instar puncti vel vacui, nullum occupabit locum, corpus non erit, ex dogmatibus principis supra allatis, post quae intulit:¹⁴ *Corpus enim commune nullum*. Si igitur materia corpus non est, nullum occupat locum, quomodo adveniente forma mundi vel elementorum in tantam molem excrevit, tam vastum occupavit locum? Hic mirae ambages, mira teretismata de forma corporeitatis; nata ex teretismate illo, materiam esse informem, incorpoream, cuius vanitas apparebit tota hac tractatione.

Dicant enim nobis, quem in sensum accipiant haec magistri verba:¹⁵ *Separata enim existens vel nullum occupabit locum vel veluti punctum aliquod, vel vacuum erit vel corpus non sensibile?* Quam nam de his quatuor elegerit esse materiam per se informem?

Si vacuum, materia nulla iam est, quia vacuum in rerum natura nullum probante et asserente illo.

Si punctum, iam alio subiecto indiget, in quo sit. Si materia vacuum sit aut punctum, nullum absque dubio occupabit locum. At nunc cum forma omnem occupat locum. Quae nam igitur ex duabus per dimensiones loci omnes extenditur? Vacuum? Nequaquam. Punctum? Neque id quidem.

Prius illud in *Physicis* exploratum est, punctum paulo post reiicit:¹⁶ *Sed enim neque puncta ponendum, neque lineas materiam corporis ob easdem causas*. Quas causas? An quia nullum locum obtinent?¹⁷ *Illud vero cuius haec extrema materia est*. Illud materia est cuius extrema lineae et puncta sunt. Id iam corpus est, quod de quatuor ultimum, prius posuerat: ἢ σῶμα οὐκ αἰσθητόν, *vel corpus non sensibile*.

Si itaque materia est id, cuius extrema sunt puncta et lineae, id autem (vel superficies vel) corpus est, materia (vel superficies

¹⁴ σῶμα γὰρ κοινὸν οὐδέν. [ARIST. GC 320b.23]

¹⁵ Χωριστὴ μὲν γὰρ οὐσα ἢ οὐδένα καθέξει τόπον, ἢ οἶον στιγμῆ τις, ἢ κενὸν ἔσται καὶ σῶμα οὐκ αἰσθητόν. [ARIST. GC 320a.34–b.2]

¹⁶ Ἀλλὰ μὴν οὐ δὲ στιγμᾶς θετέον οὐδὲ γραμμᾶς τὴν τοῦ σώματος ὕλην διὰ τὰς αὐτὰς αἰτίας. [ARIST. GC 320b.14–16]

¹⁷ Ἐκεῖνο δὲ οὐ ταῦτα ἔσχατα ἢ ὕλη. [ARIST. GC 320b.16]

No priklonimo se, dopustimo da je jedino prva materija bezoblična po svojoj naravi. Što će biti takva materija stvari? Nešto nedjeljivo, poput točke ili praznog prostora, neće zauzimati nikakav prostor, neće biti tijelo po prvakovim poučcima gore navedenima; poslije toga je dodao: ne postoji nikakvo zajedničko tijelo. Ako, dakle, materija nije tijelo, ne zauzima nikakvo mjesto, kako je, pošto je pridošla forma svijeta ili elemenata toliko narasla, zauzela tako ogromno mjesto. Ovdje <su> čudna vrludanja, čudna cvrkutanja o formi tjelesnosti, nastala iz onog cvrkutanja da je materija bezoblična, netjelesna, te će se cijela ispraznost pokazati u ovom razmatranju. 5 10

Neka nam kažu u kojem smislu uzimaju ove učiteljeve riječi: »Ako je odvojena, ili neće zauzimati nikakvo mjesto, ili će biti poput neke točke, ili će biti prazan prostor ili ne-osjetilno tijelo.« Koju je od tih četiriju izabrao da bude po sebi neoblikovana materija? 15

Ako <bude> prazan prostor – ne postoji nikakva materija, jer u prirodi ne postoji nikakav prazan prostor, kako on dokazuje i tvrdi.

Ako točka – ona treba drugi subjekt u kojem bi bila. Ako bi materija bila prazan prostor ili točka, bez sumnje neće zauzimati nikakvo mjesto. A sada, s formom, zauzima cijelo mjesto. Koja se od te dvije širi preko svih razmjera mjesta? Prazan prostor? Nipošto. Točka? Ni to zaista. 20

Ono prethodno <tj. prazan prostor> otklonjeno je u *Fizici*, točku odbacuje malo kasnije. »No zbog istih uzroka ne treba postaviti niti točke niti crte da su materija tijela.« Kojih uzroka? Zar zato jer ne zauzimaju nikakvo mjesto? »Ono pak čije su to krajnosti <točke i crte> – to je materija.« Materija je ono što ima kao granice crte i točke. To je već tijelo – koje je među ono četvero prije postavio kao posljednje – ἢ σῶμα οὐκ αἰσθητόν¹¹ – »ili tijelo ne-osjetilno«. 25 30

Ako je materija, dakle, ono čije su krajnosti točke i crte, a to je (ili površina ili) tijelo, materija će biti (ili površina ili) tijelo.

¹¹ Usp. ARIST. GC 320b.2: ἢ κενὸν ἔσται καὶ σῶμα οὐκ αἰσθητόν.

vel) corpus erit. Si superficies dicatur, ridendi. Esto ergo corpus. Duo hic consideranda. An naturale corpus an mathematicum? An tertium quodpiam? Dicere materiam rerum naturalium mathematicum corpus esse ipse magister 1. *De elementis* confutavit.

5 Naturale ergo corpus istud sit necesse est, si modo corpus est. At corpus esse ex Aristotelis dogmate clarum est. Corpus enim aperte vocat, sed non sensibile: [394] σῶμα οὐκ αἰσθητόν. Atque ex hoc loco Graecos quosdam interpretes sumpsisse illud σῶμα ἄπιοιον clarum fit, *corpus carens qualitate*. Quod multo ad Aristotelis opinionem vicinius est quam Averrois forma illa corporeitatis. Quae si idem est, quod corpus qualitate carens, ut quibusdam visum, Aristotelica etiam est haec corporeitas. Sed si haec aliud sonet, iam Aristotelica non est.

Consideremus istud Aristotelicum σῶμα οὐκ αἰσθητόν, *corpus non sensibile*, interpretum σῶμα ἄπιοιον, *corpus inqualificatum* an quidquam sit? An alicubi sit? Nullibi esse ipsemet docet paulo post in verbis hisce:¹⁸ *Posteaquam est etiam substantiae corporeae materia, corporis vero talis (nam corpus commune nullum) eadem et magnitudinis et passionis est, ratione quidem separata, loco vero non separata*. Si loco non est separata, nullibi ergo est. Quid igitur est? An ubique est? Materia omnibus corporibus, elementis, coelis etiam communis, rationi consonum est omnem implere locum, qui tantis corporibus impletur. Sed si id, cur ait corpus vero commune nullum? Sed talis corporis materia?

¹⁸ Ἐπεὶ δ' ἐστὶ καὶ οὐσίας ὕλη σωματικῆς, σώματος δ' ἤδη τοιουδί (σῶμα γὰρ κοινὸν οὐδέν), ἡ αὐτὴ καὶ μεγέθους καὶ πάθους ἐστὶ, τῷ μὲν λόγῳ χωριστή, τόπῳ δ' οὐ χωριστή. [ARIST. GC 320b.22–24]

Ako bi se reklo površina – treba ih ismijati. Neka, dakle, bude tijelo. Dvije stvari tu treba razmotriti: da li prirodno tijelo ili matematičko ili neko treće? Reći da je materija prirodnih stvari matematičko tijelo, sam je učitelj odbijao u 1. knjizi *O elementima*¹². Nužno je dakle, da to bude prirodno tijelo, ako je uopće tijelo. A jasno je po Aristotelovu poučku da je tijelo. Otvoreno ga zove tijelom, ali ne-osjetilnim [394] *σῶμα οὐκ αἰσθητόν*. A jasno je da su iz tog mjesta neki grčki tumači¹³ uzeli ono: *σῶμα ἄποιον* – tijelo bez kvalitete. To je mnogo bliže Aristotelovu mišljenju, nego ona Averoesova forma tjelesnosti¹⁴. Ako je ona isto što i tijelo bez kvalitete, kako se nekima činilo, aristotelovska je i ta tjelesnost. Ali ako ta nešto drugo znači, nije aristotelovska.

Razmotrimo to Aristotelovo *σῶμα οὐκ αἰσθητόν*, ne-osjetilno tijelo, a kako tumače *σῶμα ἄποιον*,¹⁵ tijelo bez kvalitete, je li to nešto? Je li negdje? Da nije nigdje, sam poučava malo kasnije ovim riječima: »Kad postoji i materija tjelesne supstancije, tijela <upravo> takvog (naime ne postoji nikakvo zajedničko tijelo), ista je i po veličini i po trpnji, u razumu zaista odvojena, a s obzirom na mjesto neodvojena.« Ako s obzirom na mjesto nije odvojena, onda nije nigdje. Što je dakle ili gdje je? Materija je zajednička svim tijelima, elementima, nebesima, te je u skladu s razumom da ispunjava cjelokupno mjesto, koje je ispunjeno tolikim tijelima. Ali, ako je tako, zašto kaže da ne postoji zajedničko tijelo? A <postoji li> materija takvog tijela?

¹² Knjigom *O Elementima* naziva Petrić Aristotelov spis *De caelo* – što i sam kaže. Ovdje Petrić misli na Aristotelovu kritiku atomista (ARIST. Cael. 299a.11–13 i dalje: Ὅσα δὲ περὶ τῶν φυσικῶν σωμάτων ἀδύνατα συμβαίνει λέγειν τοῖς ποιούσι τὰς ἀτόμους γραμμάς, ἐπὶ μικρὸν θεωρήσωμεν καὶ νῦν). Usp. IV svezak *Peripatetičkih rasprava*, knjiga 7. str. 387. r. 9–10.

¹³ Npr. Simplicije i Filopon, usp. PHILOPONUS, In Ph. 17.577.12–13: οὐδὲν γὰρ ἄλλο ἐστὶ τὸ τοιοῦτον διάστημα ἢ σῶμα ἄποιον.

¹⁴ Petrić tu misli na Averroesov spis *De substantia orbis* i na Averroesovo učenje o materiji osjetilnih stvari koja osim različitih formi nužno ima i *dimensiones interminatae*. Te *dimensiones interminatae* ne postoje jedino u nebu.

¹⁵ Petrić ima dva prijevoda za ἄποιον: *inqualificatum* i *qualitate carens*.

Sed quid est etiam, quod ait, substantiae corporeae materia? Aliam enim difficultatem parit non parvam. Prius dixit materiam id esse, cuius extrema puncta et lineae essent: id autem corpus erat, et corpus non sensibile, hic vero videtur velle materiam quoque esse essentiae corporeae, veluti corpus in materia insit ut in subiecto. Quod si recipiatur, iam contradictio est manifesta. Materiam esse corpus et corporis materiam esse.

Si vero quod subnectit (corporis talis), ut expositio accipiat, corporis scilicet iam qualificati materia sit corpus ἄπιοιον et insensibile. Contradictio tolletur. Tollatur ergo ambiguitas et difficultas haec alioquin permagna et manifesta.

Si corpus ἄπιοιον, materia corporis τοιουδί, *talis*, iam qualificati, quid aiemus, communene est id ἄπιοιον corpus inqualificatumⁱⁱ? An hoc singulare? Commune non esse docet ipse. Materia ergo ut commune corpus nulla est, non omnibus subiacet corporibus. Quod tamen ab universo receptum est Peripato: materiam quandam communem subiectam omnibus corporibus, elementalibus praesertim, quia Simplicio atque Averroi non placuit coelis materiam inesse.

Quid ergo? Materia particularis est corporis talis, τοιουδί? *Qualis*? Dicatur nobis. Quatuor corpora autumant esse: terram, aquam, aerem, ignem. Haec singula et omnia talia, τοιαδί corpora sunt. Cuiam horum subiacet materia? Si uni, quid ergo, relicta carent materia? Si omnibus communis materia iam est. Si communis materia est eaque corpus seu inqualificatum, ἄπιοιον, seu insensibile, οὐκ αἰσθητὸν dixerimus, commune iam corpus dabitur. Cur ergo dictum est: σῶμα γὰρ κοινὸν οὐδέν¹⁹, *corpus commune nullum*?

Nulla est alia hos scopulos evadendi fuga, quam ut dicatur corpus commune nullum, quod scilicet sit separatum a qualitatibus, quantitativibus, sic enim statim subnectit:²⁰ *Eadem et a ma-*

¹⁹ [ARIST. GC 320b.23]

²⁰ ἢ αὐτὴ καὶ μεγέθους καὶ πάθους ἐστὶ, τῷ μὲν λόγῳ χωριστή, τόπῳ δ' οὐ χωριστή. [ARIST. GC 320b.23–24]

ⁱⁱ Corr. ex inaequalificatum

No, što je ono što naziva materijom tjelesne supstancije? Rađa, naime, drugu poteškoću, ne malu. Prije je rekao da je materija ono čije su krajnosti točke i crte – a to je bilo tijelo i to neosjetilno, ovdje se pak čini da hoće da i materija ima svojstvo tjelesne biti: budući da je tijelo u materiji, kao u subjektu. Ako bi se to prihvatilo, postoji jasna kontradikcija: da materija jest tijelo i da materija pripada tijelu. 5

Ako bi se ono što dodaje: takvoga tijela, prihvatilo kao objašnjenje: materija bi bila tijelo ἄποιον <bez kvalitete> i neosjetilno, tj. već određenog tijela – kontradikcija će se <time> dokinuti. Neka se, dakle, dokine dvoznačnost i ova poteškoća, uostalom prevelika i očita. 10

Ako je tijelo ἄποιον <neodređeno, bez kvalitete> materija tijela τοιουδί, takvoga, već određenoga – što ćemo reći, je li to ἄποιον, neodređeno tijelo ono zajedničko, ili je ono pojedino <tijelo>? Sam uči da zajedničko <tijelo> ne postoji. Stoga ne postoji materija kao zajedničko tijelo, ne leži u osnovi svim tijelima – ipak cijela peripatetička škola prihvaća da je neka zajednička materija u osnovi svim tijelima, osobito elementarnima, jer se Simpliciju i Averoesu nije svidjelo da materija pripada nebesima. 15 20

Što, dakle, da li partikularna materija pripada tijelu takvome – τοιωδί? Kakvome? Neka nam se kaže. Smatraju da postoje četiri tijela: zemlja, voda, zrak, vatra. Ona su, pojedina i sva, takva – τοιαδί tijela. Kojemu je od njih materija u osnovi? Ako jednome – ostala su dakle bez materije? Ako svima – materija je već zajednička. Ako je materija zajednička – reći ćemo da je ona tijelo, ili neodređeno, ἄποιον, ili neosjetilno, οὐκ αἰσθητόν – dobit će se zajedničko tijelo. Zašto je onda rečeno: σῶμα γὰρ κοινὸν οὐδέν, <ne postoji> nikakvo zajedničko tijelo? 25 30

Nema drugog bijega da se izmakne ovim stijenama, nego da se kaže da ne postoji nikakvo zajedničko tijelo koje je odvojeno od kvalitetâ i kvantitetâ – jer tako odmah dodaje: »Ista <materi-

gnitudine et passione est ratione separata, sed loco non separata. Et ante dixerat: *Quam numquam sine passione possibile est esse, nec sine forma.* Nullum ergo commune corpus est, quod a magnitudine et qualitate re ipsa et loco separatum sit, sed impossibile est materiam, corpus ἄποιον, corpus οὐκ αἰσθητόν, inqualificatum, insensibile, sine quantitate, sine passione et qualitate et forma esse. Nullibi ergo corpus istud ἄποιον, οὐκ αἰσθητόν, *inqualificatum, insensibile* erit, imo impossibile est reperiri. Quid ergo? Nonne consequetur haec necessario impossibile esse materiam esse?

10 Scio dictum ratione, non loco separatam. Sed quid hoc est, nisi somnium? τὸ δὲ τῆ νοήσει πιστεύειν ἄτοπον²¹, *Cogitationi enim credere absurdum.* Docuit nos ipse Princeps, quando scilicet ratio cum re non concordat.

Quid rei habet ratio nostra cum rerum natura? An quicquam naturalium rerum efficit ratio? Simile est dicere: Materia sine qualitatibus, quantitatibus, numquam aut est aut esse potest, ratio tamen cogitat eam illis carentem, ac si dicatur: coelum nullo umquam tempore est sine motu, ratio tamen id sine motu cogitat. Atque ideo etiam si quis coelum sine motu cogitet, sine motu tamen est numquam.

Pari modo: Si quis materiam cogitet sine qualitatibus esse, sine qualitatibus tamen est numquam aut sui natura esse potest. Cur ergo licuit Aristoteli? Cur licuit sectatoribus suis cogitationis vim in naturam transferre? Cur quod numquam est, natura esse dixerunt?

Numquam materiam sine qualitatibus esse dixerunt, natura tamen sua sine qualitatibus esse autumarunt? Numquam materia sine forma est, sui tamen natura informem esse [395] contenderunt? Ita effecerunt in materia, quod tamen aliis in rebus negarunt esse possibile, ut, quod semper natura sit, numquam tamen sit, numquam in actum veniat.

Docuerunt Pythagorei, docuerunt quoque Platonici materiam sui natura informem esse, numquam tamen sine formis esse, dum scilicet hic mundi ornatus permanet. Sed tempus con-

²¹ [ARIST. Ph. 208a.14–15]

ja> je odvojena od veličine i trpnje u razumu, ali s obzirom na mjesto nije odvojena.« I prije je rekao: »Za nju je nemoguće da ikada bude bez trpnje, niti bez forme.«¹⁶ Ne postoji, dakle, nika-
kvo zajedničko tijelo koje je u samoj stvari i s obzirom na mjesto
odvojeno od veličine i kvalitete, a nemoguće je da postoji mate-
rija, tijelo ἄποιον, tijelo οὐκ αἰσθητόν, neodređeno, neosjetilno, 5
bez kvantitete, bez trpnje i kvalitete i forme. Nigdje neće biti to
tijelo ἄποιον, οὐκ αἰσθητόν, neodređeno, neosjetilno, pa je ne-
moguće da ga se nađe. Što, dakle, neće li iz toga nužno slijediti to
da je nemoguće da materija postoji? 10

Znam pravilo da je <materija> odvojena u razumu, a ne s obzirom na mjesto. No što je to nego san? »Besmisleno je, naime, vjerovati mišljenju«, τὸ δὲ τῆ νοήσει πιστεύειν ἄτοπον – poučavao nas je sam prvak, tj. kad se razum ne slaže sa stvari.

Što ima naš razum s prirodom? Da li razum stvara nešto od prirodnih stvari? Slično je reći: materija bez kvaliteta i kvantiteta i nikad nije i ne može biti, ipak razum misli da je ona bez njih – kao kad bi tko rekao da nebo nikada ni u koje vrijeme nije bez kretanja, a razum ipak misli da je bez kretanja. I tako, kad bi tko i mislio da je nebo bez kretanja, ipak nikada nije bez kretanja. 15 20

Na isti način: ako bi tko mislio da je materija bez kvaliteta – ipak bez kvaliteta nije nikada, niti po svojoj prirodi može biti. Zašto je, dakle, to bilo dopušteno Aristotelu, zašto je <bilo dopušteno> njegovim sljedbenicima prenositi silu mišljenja na prirodu? Zašto su za ono, što nikada nije, rekli da jest po naravi? 25

Rekli su da materija nikada ne postoji bez kvaliteta, a ipak su tvrdili da po svojoj naravi postoji bez kvaliteta? Nikada materija nije bez forme, zar su ipak tvrdili da je po svojoj naravi bezoblična? [395] Tako su učinili u odnosu na materiju ono, što su nijekali da je moguće u ostalim stvarima: da ono što je uvijek po naravi, ipak nikada nije, nikada ne dođe do ozbiljenja. 30

Poučavali su pitagorovci, poučavali su i platoničari da je materija po svojoj naravi bezoblična, ipak da nikad nije bez formi, tj. dok traje ovaj ures svijeta. No dozvoljavali su da će biti vri-

¹⁶ Nema grčkog, usp. ARIST. GC 320b.16–17: ἦν οὐδέποτε ἄνευ πάθους οἷόν τε εἶναι οὐδ' ἄνευ μορφῆς.

cesserunt fore, quo materia, ornatu deposito, sola nudaque vacaret, ἀτάκτως *inordinateque* agigaretur. Natura ea informalitatis (ut ita dicam) in actum aliquando exitura est. Sed Aristoteli, cui mundus aeternus est, numquam corrumpendus, non dabitur locus materiae ad sui naturam exercendam, in actum deducendam. Quam rem Aristoteles, dum apud Ocellum repertas materiae conditiones in libros suos transcribit mundique aeternitatem ab illo adinventam multisque argumentis tractatam transfert, non perspexit hoc suae philosophiae maxime repugnare.

Probabilior esse videtur opinio quorundam de numero eorum, qui scholastici appellantur. Quod materia, dum alia forma in ea corrumpitur, nuda remanet, donec alia forma de eius sinu educatur, etiam si tantillum temporis id sit. Sed illorum est hoc inventum, non est Aristotelicum, qui aperte asseveravit materiam numquam sine passione aut sine forma esse posse, ut paulo supra visum.

Nunc cum Aristotele duceque eius Ocello agamus, informem φύσει sui natura fecerunt materiam, quod formis variantibus aliis post alias materiamque vestientibus aut senescentibusⁱⁱⁱ ex ea, nihil obstare, nihil obsistere posset. Nempe ne, si materia formam propriam haberet, aliam ingredientem non recipere potest. Sed nullam propriam haberet nudaque sui natura esset, ut aequam ad omnes recipiendas potentiam haberet, πανδεχής^{iv}, *omnium receptiva* esset. Sed informalitatem istam, ἀμορφίαν, nulla necessitas nullum naturae opus ostendit, aut coegit imaginari somnariive. Neque enim materia, si propriam unam haberet formam, alias recipere non posset.

Neque istam potentiam ad omnes formas aliam post aliam recipiendas habet, neque isto modo est πανδεχής, *omnium receptiva*. Est quidem materia πανδεχής^v, quia omnes formas in se recipit, ita ut nulla alibi relicta sit, quam ipsa non receperit. Sed non est πανδεχής, quod omnes formas depositis prioribus reliquas recipere queat. Non enim necesse est materiam ideo nudam

ⁱⁱⁱ Corr. ex senacentibus

^{iv} Corr. ex πανδεχές

^v Corr. ex πανδεχές

jeme u kojem će materija, kad ures bude odložen, sama i gola biti nezaposjednuta i ἀτάκτως – neuređeno se kretati. Ta narav neoformljenosti (da tako kažem) jedanput će doći do ozbiljenja. No Aristotel, kojemu je svijet vječan i nikada ne smije propasti, neće dati priliku materiji da izvrši svoju narav, da je dovede do ozbiljenja. Za tu stvar Aristotel, dok kod Okela pronađene uvjete materije prepisuje u svoje knjige i prenosi vječnost svijeta koju je on <Okel> pronašao i tumačio mnogim argumentima, nije zamijetio da to ponajviše proturječi njegovoj filozofiji. 5

Vjerojatnijim se čini mišljenje nekih iz broja onih koji se zovu skolastičarima, da materija, dok jedna forma u njoj propada, ostaje gola, dok se ne izvede druga forma iz njezina krila – makar to bilo samo vrlo kratko vrijeme. No to je njihov pronalazak, a ne Aristotelov koji je otvoreno tvrdio da materija ne može biti nikada bez trpnje ili bez forme, kako se vidjelo malo gore. 10 15

Sada istražujmo s Aristotelom i njegovim vođom Okelom: učinili su da je materija po svojoj naravi, φύσει, bezoblična, jer se ne može oduprijeti i suprotstaviti formama koje se mijenjaju jedna za drugom i koje oblače materiju ili iz nje nestaju. Naime, kad bi materija imala vlastitu formu, ne bi mogla primiti drugu koja ulazi. No kad ne bi imala nikakvu vlastitu <formu> i kad bi bila po naravi gola, tako da bi imala jednaku mogućnost da primi sve <forme>, bila bi πανδεχής, spremna sve primiti. No tu bezobličnost, tu ἀμορφίαν ne pokazuje nikakva nužnost, nikakvo djelo prirode, niti sili da ju se zamišlja ili sniva. Naime, materija, i da ima jednu vlastitu formu, ne bi bila nesposobna primiti druge. 20 25

Niti ima tu mogućnost da primi sve forme jednu za drugom, niti je na taj način πανδεχής, sposobna da <ih> sve primi. Materija je uistinu πανδεχής, jer prima sve forme u sebe, tako da nijedna nije ostala drugdje a da ju ona sama ne bi primila. Ali nije πανδεχής <sposobna da ih sve primi> zato, što može primiti sve preostale <forme>, kada su prethodne odložene. Nije, 30

dici et esse debere, quoniam si propriam haberet formam, alias supervenire et recipere prohiberetur. Est enim concessum eam primo *Elementorum* formis formari, deinde his tantum refractis mista alia super alia formari, non aliter atque homini vita prius
 5 vegetabilis concessa, qua nec refracta nec abolita, sed vegetata, adhuc sensitiva supervenit: et huic validae supervenit intellectus, prioribus etiam misti elementalibus formis nullo modo vel corruptis vel debilitatis.

Cur ergo quod iam formatis subiectis concedunt, materiae
 10 prohibent? Debili per se, ac si propriam haberet formam debilio-
 rem quoque habiturae ad resistendum, quam sint elementorum
 formae validae, et multo facilius quam hae refractionem debilitate sua passurae. Ratio ergo validior huius figmenti afferatur, si potest persuasura non iuratos. Nec πανδεχής^{vi} est ea ratione,
 15 quod depositis prioribus reliquas omnes recipere queat hoc alio modo.

Materia namque coeli, quod est permaxima mundi pars, numquam coeli formam ex Ocelli Aristotelisque dogmate deponit. Non ergo habet ea materia potentiam ad alias formas suscipiendas, nedum ad omnes. Et si dicatur habere, iam ea potentia, cum numquam ad actum sit exitura, semper frustra erit. Quorum utrumque contra dogmata eorum est.
 20

Sed quoniam Simplicius inter primores de senatu Averroesque, ut haec effugerent, ansa eis in *Metaphysicis* praebita aliam
 25 quandam coelo materiam affixerunt, ad elementa descendamus, quae omnia materiam uniusmodi habent.

Vulgatissima est sententia omnia elementa in se invicem transmutari, terram fieri aquam et contra aquam fieri terram, aquam itidem verti in aerem et conversim: nec non aerem in

^{vi} Corr. ex πανδεχές

naime, nužno da se materija stoga treba nazivati i biti gola, jer bi, da ima vlastitu formu, bilo zabranjeno da druge nadođu i da ih primi. Dozvoljeno je u 1. knjizi *Elementata* da ona bude najprije oblikovana formama, potom, dok su one samo potisnute, da se oblikuju mješavine, jedne nad drugima, ne drugačije nego što je i čovjeku prvo dozvoljen vegetativni život; a dok on nije ni potisnut niti uništen, nego živ k njemu dolazi i senzitivni <život> i k njemu zdravom dolazi razum, premda također prethodne forme elementarnog miješanog ni na koji način nisu propale ili bile oslabljene.

Stoga zašto ono što dozvoljavaju već oblikovanim subjektima, zabranjuju materiji, koja će se po sebi slabašno odnositi prema otporu, pa i kad bi imala vlastitu formu, svakako slabiju nego što su jake forme elementata, i koja će svojom slabošću lakše trpjeti odbacivanje nego one. Dakle, ako je moguće, neka se donese jači razlog za tu izmišljotinu koji će uvjeriti one koji se nisu zakleli <Aristotelu>. Nije <materija> πανδεχής iz onog razloga, po kojem kad budu odložene prethodne <forme>, sve preostale može primiti na taj drugi način.

Naime, materija neba, a to je ponajveći dio svijeta, nikada po Okelovu i Aristotelovu poučku ne odlaže formu neba. Nema, dakle, ta materija mogućnost za primanje drugih formi, osobito ne svih. I ako bi se reklo da ima, ta će mogućnost, budući da nikada neće doći do ostvarenja, uvijek biti uzalud. Od toga je i jedno i drugo protiv njihovih poučaka.

No jer su Simplificije i Averoes među čelnicima iz senata, da bi to izbjegli, a povod im je dan u *Metafizici*¹⁷, izmislili nebu neku drugu materiju, siđimo k elementima koji svi imaju materiju iste vrste.

Vrlo je prošireno učenje da se svi elementi mijenjaju međusobno jedni u druge, da zemlja postaje voda i obratno da voda postaje zemlja, voda da isto tako prelazi u zrak i obratno; da se

¹⁷ Petrić vjerojatno misli na ARIST. *Metaph.* 1050b.20–23: οὐδ' εἶ τι κινούμενον αἴδιον, οὐκ ἔστι κατὰ δύναμιν κινούμενον ἀλλ' ἢ ποθὲν ποί (τούτου δ' ὕλην οὐδὲν κωλύει ὑπάρχειν), διὸ ἀεὶ ἐνεργεῖ ἥλιος καὶ ἄστρα καὶ ὅλος ὁ οὐρανός.

ignem transmutari, rursus ignem in aerem. Si non prorsus, ne-
gem eam transmutationem fieri, sed dubitem vehementer aut
addubitem paulum, quibus nam rationibus id mihi persuade-
bitur? Aut quibus experimentis ostendetur? Non dico de totis
5 elementis, de partibus eorum quaero. Certe nemo umquam vidit
partem sphaerae ignis in aerem conversam, quando etiam totam
ignis sphaeram nemo aspexit umquam, aut vidit umquam quis-
quam aeris partem in eum ignem transire, rationibus id creditur
duo haec elementa habere symbolum inter se, caliditatem ipsam,
10 ea alterum in alterum transmutari contactu mutuo.

Quaero, ratio haec mihi [396] ostendat, an semper transmuta-
tio haec fiat, an temporibus interpolatis? Si dicatur semper fieri,
rogabo, quarum partium? Earumne, quae in contactu continuo
sunt an longin quarum? Non puto dicturos longin quarum, cum
15 actio et passio ex Aristotelis dogmate per contactum fiat. Earum
ergo partium fit, quae sese mutuo contingunt, convexo scilicet
aeris et concavo ignis? Concedent, puto, tunc interrogabo, an
tota superficies aeris convexa in ignem transmutetur? An sem-
per? Et si tota et semper, cur tandem totus aer iam multis seculis
20 in ignem non est conversus? Si non tota et non semper, cur haec
pars transmutetur, illa nequaquam? Cur nunc, non heri? Eaedem
de partibus concavi ignis interrogationes adhibebuntur, si per-
sistent asseverare. Sed si nec totae nec semper, haec autem pars et
illa et hodie transmutatur et non nudius tertius, causa aliqua est
25 assignanda.

Si coelorum variam agitationem dicent, concedemus coelum
agitari in dies varie. At rogabimus, an observatum sit ibi ea ele-
menta partibus permutari? Si nullam afferent observationem, cur
causam somniant rei, quae forte numquam facta est, numquam
30 certe visa.

Si coniectatione id asseverabunt, tunc rogabimus, eam co-
nietationem proferre non dedignentur. Si dicent necessario id
fieri ex causa universali, quia elementa in se invicem mutuo

zrak mijenja u vatru, obratno vatra u zrak. Ako ne bih potpuno nijekao da to mijenjanje biva, nego bih jako dvojio ili bih malo iznio dvojbu, kojim će me se razlozima u to uvjeriti, ili na osnovi kojih iskustava pokazati? Ne kažem o cjelovitim elementima, pitam o njihovim dijelovima. Sigurno nitko nikada nije vidio da se dio sfere vatre pretvorio u zrak, jer nitko nikada nije vidio ni cijelu sferu vatre i nitko nikada nije vidio da je dio zraka prešao u tu vatru; vjeruje se na temelju razloga, da ta dva elementa imaju međusobnu oznaku, samu toplinu, da se po njoj jedan u drugoga mijenjaju međusobnim dodirom.

Tražim, neka mi [396] taj razlog pokaže, da li to mijenjanje biva uvijek ili u izmijenjenim razdobljima? Ako bi se reklo da biva uvijek, pitat ću: <mijenjanje> kojih dijelova? Da li onih koji su u stalnom dodiru ili onih udaljenih? Ne mislim da će reći: onih udaljenih, jer djelovanje i trpnja, po Aristotelovu poučku, biva po dodiru. Biva li, dakle, <mijenjanje> onih dijelova koji se međusobno dodiruju, tj. konveksnog <dijela> zraka i konkavnog <dijela> vatre? Potvrdit će, mislim. Tada ću pitati da li se cijela konveksna površina zraka mijenja u vatru? Da li uvijek? Ako cijela i uvijek, zašto se ipak cijeli zrak u tako mnogim stoljećima nije promijenio u vatru? Ako ne cijela i ne uvijek, zašto se ovaj dio može promijeniti, a onaj nipošto? Zašto sada, a ne jučer? Ista će se pitanja postavljati o dijelovima konkavne vatre, ako ustraju potvrđivati. Ali ako se ne mijenjaju niti cijele, niti uvijek, nego ovaj dio i onaj i danas a ne prekjučer, treba naznačiti neki uzrok.

Ako bi rekli da je <uzrok> različito pokretanje nebesa, dozvolit ćemo da se nebo pokreće iz dana u dan različito. No pitat ćemo, da li je ondje zamijećeno da ti elementi u dijelovima prelaze <jedni u druge>? Ako ne navedu nikakvo zapažanje, zašto sanjaju uzrok stvari koja možda nije nikad bila, a sigurno <nije nikad> viđena.

Ako to budu tvrdili na osnovi nagađanja, tada ćemo tražiti da se udostoje iznijeti <da je> to nagađanje. Ako bi rekli da to nužno biva na temelju univerzalnog uzroka, jer se elementi mi-

transmutentur, iam haec est principii petitio. In qua laborare non laborabimus.

Sed quid procul a sensibus versamur utrique? Prae oculis sunt nostrates hic aer, aqua, terra. Dicat mihi de numero istorum philosophorum aliquis, an umquam viderint, observarint, aerem in aquam converti? Scio ego, vidi, concedam ex aqua et terra in aerem vapores ascendere, aerem eos fieri nemo umquam vidit. In nebulas eos constringi, rursus in aquam resolvi, rationi, non oculis credimus. Aerem quando umquam quisquam in aquam conversum vidit? Dicant, proferant experimentum aut aquam terram factam, aut hanc aquam? Vidimus saepe ad fenestras balnei, ad columnas, ad parietes aquam adnatam. Multi asserunt aerem ea loca contingentem aquam factum. Aio ego vapores eos fuisse. Quibus rationibus aut sensibus convincent non vapores sed aerem fuisse?

Habeo ego ollarum experimentum, in quarum operculis vapor exhalans, non aer, in aquam concrescit. Habeo Aristotelis confessionem vapores in aere nubes facere, deinde pluviam, forte numquam aerem in pluviam dixit conversum. At dixit aerem in aquam transmutari. Scio eum dixisse, sed experimentum cur non attulit? Adferant sui pro eo usque ad id tempus. Res dubia esto. Sed interim philosophis his, non sensatis, sed omnium maxime sensum profitentibus non credatur. Idem aio de aquae in terram conversione, atque e contra.

Videmus cotidie aquam a terra absorbi, terram fieri non videmus, nisi quis Aristoteli credere, videre credat esse. Terram aqua dilui quotidie videmus, videmus cessante agitatione terram subsidere, non tamen transisse in aquam nec transire.

Abiiciemus ergo auctoritates omnes, dicta, pronunciata, universales rationes omnes, quae in rebus sensatis cum experimentis non concordant:²² *Huius enim quaerere rationem dimisso sensu debilitas quaedam est intellectus.* Praeceptore ipso nos admonente. Nisi ergo rationes experimentis non consonabunt, in vera philo-

²² {καὶ} τούτου <γὰρ> ζητεῖν λόγον ἀφέντας τὴν αἴσθησιν, ἀρρωστία τις ἐστὶν διανοίας. [ARIST. Ph. 253a.32–34]

jenjaju jedni u druge izmjenično – to je već zahtijevanje počela.¹⁸
U tome se nećemo truditi.

No zašto se jedni i drugi krećemo daleko od osjetilā? Pred očima su nam ovdje naši: zrak, voda, zemlja. Neka mi kaže netko iz broja tih filozofa, jesu li ikada vidjeli, promatrali, da se zrak pretvara u vodu? Ja znam, vidio sam, dopustit ću da se iz vode i zemlje u zrak dižu pare; ali da one postaju zrak, nitko nikada nije vidio. Da se one stišču u oblake, potom da se razlažu u vodu, – to vjerujemo razumu, a ne očima. Da li je itko ikada vidio da se zrak pretvara u vodu – neka kažu, neka iznesu iskustvo – ili da je voda postala zemlja, ili zemlja voda? Često vidimo da je na prozorima kupališta, na stupovima, na zidovima nastala voda. Mnogi tvrde da je zrak koji dotiče ta mjesta postao voda. Ja kažem da su to bile pare. Na osnovi kojih će razloga ili osjetila dokazati da to nisu bile pare nego zrak?

Ja imam iskustvo s loncima na čijim se poklopcima para koja isparava, a ne zrak, pretvara u vodu. Imam Aristotelovo priznanje da pare u zraku stvaraju oblake, potom kišu. Možda nikada nije rekao da se zrak pretvara u kišu, no rekao je da se zrak mijenja u vodu. Znam da je to rekao, no zašto nije naveo iskustvo? Neka ga za njega navedu njegovi, do tog vremena stvar neka bude dvojbena. No u međuvremenu neka se ne vjeruje tim slijepim filozofima, ali koji više od svega propovijedaju osjetilo. Isto govorim o pretvaranju vode u zemlju i obratno.

Vidimo svaki dan da zemlja upija vodu, ali ne vidimo da <voda> postaje zemljom, osim ako netko može vjerovati da je vjerovati Aristotelu – vidjeti. Svaki dan vidimo da voda otapa zemlju, a vidimo, kad prestane trešnja, da zemlja ostaje, da ipak nije prešla u vodu, niti da prelazi.

Odbacit ćemo, dakle, sve autoritete, izreke, stavove, sve univerzalne razloge koji se u osjetilnim stvarima ne slažu s iskustvima: »Tražiti za to razlog bez osjetila neka je slabost razuma.« Sam nas je učitelj upozorio. Ako se razlozi ne budu slagali s iskustvima, u istinitoj ih filozofiji nećemo dopustiti. Nije, dakle, do-

¹⁸ *Petitio principii* je logička pogreška u kojoj se radi o tome da se zahtijeva, odnosno pretpostavlja ono što bi tek trebalo dokazati.

sophia non admitteremus. Non est ergo comprobatum elementa mutuo transmutari. Neque ulla est causa, cur id isti philosophi finxerint. Neque excrescunt, ut necesse sit, quod uni decrescit ex altero reparari. Neque est necesse, ut mista ex eis fiant, ea in se
 5 invicem mutari. Quae mutatio adinvicem si non fit, ut certe sensu non comprehenditur, rationibus autem principium petitur, materia unius elementi semper suae formae subiacet, numquam eam abiicit. Non ergo ad aliam suscipiendam formam potentiam habet, et si habet, frustra habet, cum ad actum numquam perve-
 10 niat. Non ergo materia omnium formarum est susceptiva, cum partes eius primariae numquam formas suas primas deponant, numquam alias vestiant.

Falso ergo dictum, doctum ab Aristotele Aristotelicisque omnibus materiam omnino sui natura esse omni forma nudam,
 15 potentiam habere ad omnes formas, nihil aliud esse quam puram potentiam, actu enim est id quod est. Formas primas semper possidet, numquam deponit.

Et quod in partibus primariis est a nobis dictum, dicendum est etiam de particulis iis, quae sunt in mistis. Ferrum ex elemen-
 20 tis mistum dicunt, materiae particulas elementorum habet lapis, itidem adamas, reliqua omnia.

Dicant ergo nobis, quando materia adamantis aut lapidis aut ferri materia corporis humani fiet? Quando hominis formam suscipiet? [397] Aut quomodo? Quid dico hominis? Elephanti, canis, nucis, quercus? Si nequeam ex eorum philosophia dicere, de silentio eos rogabimus.
 25

Esto igitur res non credita, suspensa quousque experimento aut ratione valida, sensu probata eam nobis comprobent. Neque ergo materiae particulae omnes formas suscipiendi potentiam
 30 habent, neque primariae partes, neque etiam tota ipsa materia.

Ruit ergo seu dogma seu somnium illud: materiam esse sui natura ἄμορφον, ἀνείδειον^{vii}, πανδεχῆς^{viii}, δυνάμει μόνον δύναμιν, *informem, omnisuscipiens, potentia solum potentiam*. Ruit

^{vii} Corr. ex ἀνείδειον

^{viii} Corr. ex πανδεχῆς

kazano da se elementi mijenjaju jedni u druge. I nema nikakvog razloga, zašto su to ti filozofi izmislili. Ne povećavaju se <elementi>, da bi bilo nužno da se, što se jednom smanjuje, obnovi iz drugog. Niti je nužno, da iz njih nastaju mješavine, da se oni <elementi> mijenjaju jedni u druge. Ako ne postoji to međusobno mijenjanje, kako se sigurno ne dohvaća osjetilom, a razlozima se zahtijeva počelo¹⁹, materija jednog elementa uvijek je u temelju svoje forme, nikada je ne odbacuje. Nema, dakle, mogućnost da primi drugu formu i, ako je ima, uzalud je ima, jer nikad neće doći do ozbiljenja. Stoga nije materija prijemčiva za sve forme, jer njezini prvotni dijelovi nikada ne odlažu svoje prve forme, nikada ne oblače druge.

Pogrešno su dakle rekli i poučavali Aristotel i svi aristotelovci da je materija sasvim, po svojoj naravi, gola od svake forme, da ima mogućnost za sve forme, da nije ništa drugo nego čista mogućnost. Aktualno je, naime, ono što jest. Uvijek posjeduje prve forme, nikad ih ne odlaže.

Što smo rekli o prvotnim dijelovima, treba također reći o onim djelićima koji postoje u miješanim <stvarima>. Kažu da je željezo smiješano iz elemenata, kamen ima djeliće materije elemenata, isto tako dijamant i sve ostalo.

Neka nam, dakle, kažu, kada će materija dijamanta ili kamena ili željeza postati materijom ljudskoga tijela? Kada će primiti formu čovjeka, [397] ili na koji način? Što kažem, čovjeka, slona, psa, oraha, hrasta? Ako ne mogu govoriti na temelju njihove filozofije, tražit ćemo da šute.

Neka stvar bude neprovjerena, neodlučena, dok nam je ne potvrde iskustvom ili valjanim razlogom koji je potvrđen osjetilom. Dakle, niti svi djelići materije nemaju mogućnost da prime sve forme, niti prvotni dijelovi <materije>, niti sama cijela materija.

Ruši se, dakle, ili poučak ili onaj san da je materija po svojoj naravi ἄμορφον, ἀνείδρον, πανδεχής, δυνάμει μόνον δύναμιν, bezoblična, sveprihvatajuća, da je samo mogućnošću moguć-

¹⁹ Tj. čini pogreška *petitio principii*.

etiam illud, quod ex his pendet, eam esse non ens per accidens. Semper enim et sui natura formas primarias possidet, per quas ens est per se, actu, etiamsi alias formas super primas asciscat, quibus pulchra est: atque ideo non admodum recte appellata
 5 *αἰσχρόν*, *turpe*, numquam enim deformis est, non solum alienis formis praedita, sed sua etiam propria, qua materia est et non aliud. Meliore ratione appellata est *θῆλυ*, *foemina* et *mater*, si intelligatur eam formas ab agente defluentes recipere primo, postea gestare.

10 Sed si intelligatur de ventre suo producere formas et ex sui potentia, in se prius latitantes, in actum et lucem proferre, duplici errore erratur. Primo quia id Aristotelicum non est. Nusquam enim Aristoteles id dixit. Deinde falsum est. Nihil enim absurdus quam materiam istam, quae ex Peripati dogmate nihil prope
 15 est, non ens est, pura potentia est sui natura informis, omnes omnium rerum formas habere, quae entia sunt, actus sunt, pulcherrimae sunt.

Neque multum confert eas potentia in ea esse asseverare. Essent enim innumerae potentiae, quae magis potentiae essent
 20 quam sit ipsa. Quae ultima et pura potentia praedicatur et nil aliud quam pura potentia asseritur. Aut enim ea de causa materia potentia pura dicitur, quia ad omnes formas ab alio recipiendas sit apta, aut quia ad producendas ex se, aut quia ipsa illae formae sit, quae potentia sunt, et nondum actu. Si concedatur
 25 primum, iam concedetur falsam esse assertionem illam, quod formae de ventre materiae educantur. Si ultimum, tunc materia non amplius materia, sed formae ipsae erunt. Si secundum, tunc materia non ultima, non pura potentia erit, sed ultimior (ut ita dicam) et exilior potentia erit, quaelibet forma quam sit ipsamet.
 30 Quae res contraria est ei, qua dicitur materiam ultimam omnium rerum esse.

Deinde quaero, an omnes istae formae in ea latitantes aequae in potentia sint? An alia quam alia paratior et promptior ad ac-

nost²⁰. Ruši se također ono što o tome ovisi – da je ona akcidentalno ne-biće. Uvijek, naime, i po svojoj prirodi posjeduje prvotne forme po kojima je po sebi aktualno biće, premda prihvaća iznad prvih druge forme po kojima je lijepa – i stoga nije potpuno točno prozvana αἰσχρόν, ono ružno, nikad, naime, nije bezoblična, nije opskrbljena samo tuđim formama, nego također i svojom vlastitom po kojoj je materija, a ne nešto drugo. Boljim razlogom nazvana je θῆλυ, žena i majka, ako se podrazumijeva da ona prvo prima forme koje teku od djelatelja, a poslije je trudna. 5

Ali ako se podrazumijeva da iz svoje utrobe i iz svoje mogućnosti proizvodi forme, koje su prije u njoj bile skrivene, da ih iznosi u ozbiljenje i na svjetlo – dvostrukom se pogreškom griješi. Prvo zato, jer to nije Aristotelovo <učenje>, nikad to Aristotel nije rekao. Potom – netočno je. Ništa, naime, nije besmislenije nego da ta materija, koja, po poučku peripatetičke škole, nije gotovo ništa, <koja> je ne-biće, čista mogućnost, po svojoj naravi bezoblična – ima sve forme svih stvari, koje su bića, koje su zbiljnost, koje su najljepše. 10 15

I ne koristi mnogo tvrditi da su one bile u njoj mogućnošću. Bile bi, naime, bezbrojne mogućnosti koje bi više bile mogućnosti nego što je to ona koja se izriče kao krajnja i čista mogućnost i za koju se tvrdi da nije ništa drugo do čista mogućnost. Ili se materija naziva čistom mogućnošću iz tog razloga jer je sposobna da primi sve forme od drugoga, ili jer <je sposobna> da ih proizvede iz sebe ili jer je ona sama te forme koje su u mogućnosti i još ne aktualno. Ako bi se priznalo ono prvo, priznat će se da je neistinita ona tvrdnja da se forme izvode iz utrobe materije. Ako <se prizna> ono posljednje, tada materija nije više materija, nego će postojati same forme. Ako <se prizna> drugo, tada materija neće biti krajnja, čista mogućnost, nego će krajnija (da tako kažem) i mršavija mogućnost biti bilo koja forma, nego što je to ona sama. Ta stvar suprotna je onoj <tvrdnji> kojom se kaže da je materija krajnja od svih stvari. 20 25 30

Zatim pitam, jesu li sve te forme koje su u njoj skrivene jednako u mogućnosti, ili je jedna spremnija i pripremnija za ozbi- 35

²⁰ ili – mogućnošću moć

tum? Si non aequae, unde ista inaequalitas in ea? Unde ista formarum potentialium differentia? Cum omnis differentia ab actu et forma aliqua sit? Si aequae, cur ad ignis admotionem ignis forma educitur et non aquae, quae aequae in vestibulo ac προθύροις est?

5 Inquient, puto, ob aptitudinem aut ob similitudinem illa extrahitur, non ista. Ad id iam non aequae est. Si similitudo ibi sit, si aptitudo maior.

Quaeram enim unde sit aptitudo ista maior? In tam exili, in tam aequa et pari potentia? Si causam adferent intrinsecam, tum
10 aliquod compositum est materia, non simplex, non purum. Si extrinsecam, rogabo, an ea sit tunc cum ignis extrahitur? An antea? Si antea, quando id fuit? Et quomodo, et dum materia aequae in potentia haberet formam ignis et aquae, habebat tamen differentiam aliquam istarum formarum, quae differentia iam per actum
15 est: indeque materia multiplex, non simplex est.

Deinde etiam, cur nunc ignis de materia extrahit hunc ignem, qui est in lucerna? Non autem illum qui est in ligno? Cum uterque in aequa exeundi potentia sit? Cur item nunc lignum hoc enascitur, non autem iam mille annis enatum est? Cum aequae
20 tunc esset nativitati vicinum ac nunc sit? Quae omnia absurda atque etiam alia multo plura, nisi recte solvantur, abiicienda est ea opinio, quae formas e materia educit cum oculis manibusque eas ab agente induci et videamus ferme et attrectemus.

Neque magis retinenda est Aristotelica illa sententia, qua
25 profert *materiam natam esse appetere bonum*: πέφυκεν ἐφίεσθαι κατὰ φύσιν ἀγαθοῦ Namque si bonum ab ea expeditum, forma quaeque intelligatur, falsitatem duplicem habet. Alteram, quod formas aliam post aliam desideret, ideoque generationem corruptionemque admittat. Alteram, quod omnino appetere possit,
30 si pura potentia est.

Si formae bonum illud sunt, quod materia expetit, rogabo cur magis formam hanc, quam illam concupiscat? Cum ad omnes aequam potentiam possideat? Scio responsuros formarum differentias esse, quia alia melior alia et diviniore sit. Recte id dic-

ljenje od druge? Ako nisu jednako <u mogućnosti>, odakle u njoj ta nejednakost, odakle <dolazi> ta razlika potencijalnih formi, kad svaka razlika biva od akta i neke forme? Ako su <potencijalne forme> jednako <u mogućnosti>, zašto se pri dodiru vatre izvodi forma vatre, a ne vode koja je jednako u predvorju i 5
 προθύροις, <na vratima>? Reći će, mislim, zbog prikladnosti ili zbog sličnosti izvlači se ona a ne ta. U odnosu na to, nije jednako <u mogućnosti svaka forma>, ako tamo biva sličnost, ako je veća prikladnost.

Pitat ću, naime, odakle biva ta veća prikladnost u tako malo, 10
 tako jednakoj, tako sličnoj mogućnosti? Ako iznesu unutrašnji uzrok, tada je materija nešto složeno, a ne jednostavno, ne čisto. Ako <iznesu> vanjski <uzrok> pitat ću, da li on postoji onda, kada se izvlači vatra, ili prije? Ako prije, kada je to bilo i na koji način? I dok je materija imala jednako u mogućnosti formu vatre 15
 i vode, imala je ipak neku razliku tih formi; ta je razlika već po aktu – pa je materija višestruka, ne jednostavna.

Potom također, zašto sada vatra iz materije izvlači ovu vatru koja je u svjetiljci, a ne onu koja je u drvu, kad je i jedna i druga u 20
 jednakoj mogućnosti da izađe? Zašto se isto tako sada rađa ovo drvo, a nije se rodilo već tisuću godina, kad je jednako bilo blisko rođenju kao što je i sada? Ako se sve te besmislice, također i druge još brojnije, ne riješe ispravno, treba odbaciti ono mišljenje koje izvodi forme iz materije, kad očima i rukama vidimo i gotovo 25
 možemo dotaknuti da ih uvodi djelatelj.

Niti se više smije zadržati ona Aristotelova misao kojom iznosi: »da je materija rođena da teži za dobrim«, πέφυκεν ἐφίεσθαι κατὰ φύσιν ἀγαθοῦ.²¹ Naime, ako se pod dobrim koje ona traži, shvaća neka forma, to sadrži dvostruku netočnost. Jednu, da želi forme jednu za drugom – i stoga dozvoljava nastajanje i propadanje. Drugu, da uopće može težiti, ako je puka mogućnost. 30

Ako su forme ono dobro za čim materija teži, pitat ću, zašto želi više ovu formu od one, kad prema svima posjeduje jednaku mogućnost? Znam da će odgovoriti da postoje razlike među formama, jer je jedna od druge bolja i božanstvenija. Prihvaćam da 35

²¹ Nema doslovnog citata, usp. najbližu frazu u ARIST. MM 2.7.20.2–3.

tum accipio. Metallum forma praestantior lapidis forma, plantae praestantior, quam metalli, animalis [398] divinior quam plantae, hominis denique divinior quam animalis. Si id verum est, ut est, cur materia non illico optimam formam expetit? Si aequae ad eam in potentia sit, atque ad infimam? Cur ergo tota elementa, omnes eorum particulae, homines non fiunt, ut nullus in rerum natura lapis sit, nullum metallum, nulla planta, nullum animal? Non omnia homines? Ista distinctio rerum a materiae aequa potentia non est, non est etiam ab eius appetitu. Quod si ad bonum sui natura ferretur, ad optimum semper ferretur. Cur enim ad debilius bonum feratur? Si aequae ad optimum potest?

Respondent, quia iam formarum debiliorum bono occupata est, ita ut non libere ad optimum ferri queat. At cur inquam debilioribus detinetur, si ab initio ad optimum ferebatur? Cur ab aeterno Aristotelico elementorum formas primas accepit, non autem hominis, si haec melior illius? Dicent (neque enim aliter dicere licet) id ab agente factum, vim materiae illatam. Rogabo, si ea vis adhuc perseveret, non omnibus materiae particulis hominis forma ornatis? Non negabunt opinor. Num ergo licet ex Aristotelis philosophia violentum quicquam aeternum esse asseverare?

Si elementorum formae infimae formarum sunt, cur primo materia eas expetivit, recepit? Atque ita recepit, ut amet amore inseparabili? Ut numquam eas deponat? Inquient, post has materia adhuc bonum concupiscit, alias formas appetit.

Rationabile est eam formas quanto meliores sunt, tanto magis desiderare. Cur ergo plantae formam deponens cum elementorum formis remanet? Corrupta namque plantae forma, ut aiunt, in elementa solvitur at horum forma, dogmate Peripati, deterior plantae forma est. Per accidens dicent id fieri. Rogabo, an id semper fiat? Non negabunt oculis. At quod per accidens est, id raro fit, ut princeps eorum plurimis locis docuit. Id ergo nihili responsum est.

Aliud respondebunt: Id praeter intentionem fieri non ex proposito fine. Rogabo rursus, praeter intentionem materiae vel na-

je to točno rečeno. Forma metala izvrsnija je od forme kamena; forma biljke izvrsnija je od <forme> metala; <forma> životinje [398] božanskija je od <forme> biljke; konačno, <forma> čovjeka božanskija je od <forme> životinje. Ako je to istinito, kao što jest, zašto materija ne teži odmah za najboljom formom, ako je u mogućnosti jednako za nju i za najnižu? Zašto, dakle, svi elementi, svi njihovi djelići ne postaju ljudi – tako da u prirodi ne bi bio nikakav kamen, nikakav metal, nikakva biljka, nikakva životinja; zašto sve nisu ljudi? Ta razlika stvari ne dolazi od jednake mogućnosti materije, ne dolazi također od njezine težnje <za dobrim>. Kada bi po svojoj naravi bila nošena k onom dobrom, bila bi nošena uvijek k onom najboljem. Zašto bi bila nošena k slabijem dobru, ako jednako može k najboljem?

Odgovorit će, jer je već zaposjednuta dobrom slabijih <formi>, tako da ne može biti slobodno nošena k onom najboljem. Ali zašto, kažem, biva zadržana slabijima, ako je od početka bila nošena k najboljem? Zašto je od Aristotelove vječnosti primila prve forme elemenata, a ne <formu> čovjeka, ako je ta bolja od one? Reći će (naime i nije dopušteno drugačije reći), da je to djelatelj učinio, da je materiji nanijeta sila. Pitat ću ako bi ta sila do sada trajala, zašto ne nad svim djelićima materije ukrašenima formom čovjeka? Mislím da neće nijekati. Zar je dopušteno, dakle, po Aristotelovoj filozofiji tvrditi da postoji neko nasilno vječno?

Ako su forme elemenata najmanje od formi, zašto je materija isprva za njima težila i primila ih; i tako primila, da ih ljubi neodvojivom ljubavlju, da ih nikada ne odlaže? Reći će, poslije njih nadalje materija želi dobro, teži za drugim formama.

Razumno je, da ona tim više čezne za formama, koliko su bolje. Zašto, dakle, odlažući formu biljke ostaje s formama elemenata? Kad je, naime, propala forma biljke, kako kažu, razlaže se u elemente, a njihova je forma, po poučku peripatetičke škole, lošija od forme biljke. Reći će da to biva akcidentalno. Pitat ću, biva li to uvijek? Neće poricati ono <što se vidi> očima. A ono što je akcidentalno, to rijetko biva, kako je njihov prvak na vrlo mnogim mjestima poučavao. Stoga je to ništavan odgovor.

Drugo će odgovoriti: to biva mimo htijenja, ne iz namjeravane svrhe. Pitat ću ponovno, mimo htijenja materije ili prirode

turae? Vel alterius agentis? Si huius et naturae, rogabo, cur semper et servato rerum ordine immutabili planta, dum corrumpitur, in elementa redit, numquam in animalis aut metalli aut lapidis? Et si aliquando id fiat, soluta nova forma tandem in elementa
5 recedit? Statutus est hic naturae ordo non praeter intentionem.

Si praeter materiae intentionem dicatur, iam materia et intentionem habet et finem propositi, quod purae potentiae, quod simplici rei, quod non enti non convenit. Id enim praestantissimorum entium est. Et si intentio illi tribuatur, cur non in melius
10 semper proficit? Numquam in deterius recedit? Cum utrumque aequae possit? Nullo ergo modo admittenda est appetitio ista materiae talis, nisi difficultates hae atque aliae plures rite dissolvantur.

Neque etiam video, si materia sit non ens per accidens, si
15 turpis, si deformis, si pura potentia, cur Aristoteles arguetur ingenitam esse? Incorrumpibilem fore? Quis enim id dubitat? Si mundus aeternus est, si nemo, quod non ens est, genitum audeat dicere? Si coelum, si elementa, quibus primus subest, incorruptibilia sint, non est laborandum incorruptibilem materiam fore.
20 Sed si incorruptibilis sit, cur dicitur passiva, παθητική, principium passionis, principium passivum? Non aliam ob causam dicent, quam quia recipit formas, eadem remanet tamen, non corrumpitur.

Esto, sed forma, quae a materia recipitur quidem, non tamen
25 manet, et corrumpitur adveniente alia, cur non magis passiva est? Cur principium passivum non nominatur? Quod enim magis patitur, magis passivum est, sive principium id sit, sive ex principiis quidpiam. Sed quod corrumpitur, magis patitur quam id, quod permanet. Forma autem corrumpitur, materia permanet:
30 forma igitur magis patitur quam materia. Magis igitur passiva forma est quam materia.

Sed aient: materia ideo passiva appellatur, quia tum formas recipit, tum etiam compositum per materiam patitur, formam agit. Actio enim a re quae actu est, non a re, quae potentia est,
35 provenit. Passio e contra a re, quae potentia est, non actu.

ili drugog djelatelja? Ako <mimo> njegove <namjere> i prirode, pitat ću, zašto se uvijek, i pored sačuvanog nepromjenljivog reda stvari, biljka dok propada vraća u elemente, a nikada u <formu> životinje ili metala ili kamena? I ako to nekad i biva, kad je nova forma razložena, odlazi li konačno u elemente? Taj red prirode nije utvrđen mimo htijenja. 5

Ako bi se reklo: mimo htijenja materije, tada materija ima htijenje i svrhu <svoje> namjere, što ne odgovara pukoj mogućnosti, jednostavnoj stvari, ne-biću. To je, naime, svojstvo najizvrsnijih bića. I ako bi se <materiji> pridalo htijenje, zašto ne napreduje uvijek prema boljem i nikad ne nazaduje k lošijem, iako oboje jednako može? Ni na koji način ne smije se pretpostaviti to htijenje takve materije, ako se uspješno ne riješe te poteškoće i druge još brojnije. 10

Ne uviđam također, ako je materija akcidentalno ne-biće, ako je ružna, ako je neoblikovana, ako je puka mogućnost, zašto Aristotel dokazuje da je nenastala, nepropadljiva? Tko, naime, u to sumnja: ako je svijet vječan, ako se nitko ne bi usudio reći da je on ne-biće, ono stvoreno, ako bi nebo, ako bi elementi, kojima je <svijet> prvi u osnovi, bili nepropadljivi – ne treba se truditi da materija bude nepropadljiva. Ali, ako je nepropadljiva, zašto se naziva trpnom, παθητική, počelom trpnje, trpnim počelom? Ne zbog drugog razloga, reći će, nego zato jer prima forme, ipak ostaje ista, ne propada. 15 20

Neka bude, ali forma, koju materija zaista prima, ipak ne ostaje i propada kada pridolazi druga. Zašto ona nije još više trpna, zašto se ne zove trpnim počelom? Ono, naime, što više trpi, više je trpno, bilo da je to počelo ili nešto od počelâ. Ali ono što propada više trpi, nego ono što traje. A forma propada, materija traje, forma dakle više trpi, nego materija; više je, dakle, trpna forma od materije. 25 30

No reći će: materija se zato naziva trpnom, jer, kako ona prima forme, tako također i ono složeno trpi kroz materiju i kroz formu djeluje. Djelovanje proizlazi od stvari koja je aktualno, a ne od stvari koja je u mogućnosti; naprotiv trpnja <proizlazi> od stvari koja je u mogućnosti, a ne aktualno. 35

Concedamus actionem a forma provenire in composito. Si concedamus passionem a materia in composito inesse, rem sensibus patentem negabimus. Cernimus, tangimus hominem pallescere, frigefieri, rubescere, calefieri: passiones hae sunt. In quo
5 nam sunt? In materia, inquit, hominis. Quae nam ista materia est? Caro, cutis, caetera. Caro et cutis materiae sunt informes an formatae? Procul dubio formatae. Quid in carne frigeat aut caleat? Forma carnis an materia eiusdem? Difficillimum est id dignoscere, inquit forte. [399] Caro compositum quid est ex
10 materia et forma. Sed materia carnis est, quae calorem et frigus recipit.

Intelligo verba pulchra respondentia, rem non percipio. Sensusne id patet, an ratione probatur? Sensus quidem materiam, nec forma carnis vestitam, nec nudam percipit. Ratio ergo id nobis
15 persuadeat, ratio haec est. Materia est principium receptivum. Ea ergo recipit calorem et frigus. Nondum satis est probatum: satis tamen prolatum.

Esto, materia formarum receptrix. Cur itidem caloris et frigoris? An haec formae sunt? Non potius accidentia composito et
20 qualitates? Imo vero, si forma actionis principium est, frigus autem et calor activa sunt, a forma igitur sunt. Si id probabile magis est, cur dicimus? Quando haec in composito mutantur, compositum pati per materiam, alienum his qualitatibus principium? Non autem per formam earum principium proprium? Rationabile ergo est compositum in his per formam pati. Forte quando
25 humescit aut siccit, si humiditas et siccitas sint receptivae et ideo passivae qualitates, dicetur compositum per materiam tunc pati. Constat ergo compositum quaedam pati per qualitates receptivas et passivas, et alia quaedam pati per qualitates activas.
30 Hae autem a forma sunt. Ergo compositum et per formam patitur et patitur ipsa forma, quando corrumpitur. Quid igitur prohibet activas qualitates formasque ipsas pati dicamus, seu in composito, seu in se etiam, si activae sint et actionis principia? Quando etiam actio ipsa patitur, dum corrumpitur?

35 Compositum ergo non magis per materiam, quam per formam patitur. Imo minus etiam per materiam patitur, quandoquidem per eam remanet, quod prius erat: per formam vero non

Dozvolimo da djelovanje u složenom proizlazi od forme. Ako dozvolimo da je trpnja u složenom od materije, nijekat ćemo stvar koja je jasna osjetilima. Zamjećujemo, dodirom osjećamo da čovjek blijedi, da mu je hladno, da se crveni, da postaje vruć – to su trpnje. U čemu su? Reći će: u materiji čovjeka. Koja je ta materija? Meso, koža, ostalo. Meso i koža, jesu li to bezoblične materije ili oblikovane? Bez sumnje – oblikovane. Što se u mesu hladi ili grije, da li forma mesa ili njegova materija? Možda će reći da je teško to raspoznati. [399] Meso je nešto složeno iz materije i forme. No materija mesa je ona koja prima toplinu i hladnoću.

Razabirem riječi koje lijepo odgovaraju, ali ne shvaćam stvar. Je li to jasno osjetilom ili se dokazuje razlogom? Osjetilo doista ne dohvaća materiju niti odjevenu formom mesa niti голу. Razlog nas, dakle, u to uvjerava. Razlog je ovaj: materija je prihvaćajuće počelo: ona, dakle, prima toplinu i hladnoću. Još nije dovoljno dokazano, ali je ipak dovoljno izneseno.

Neka bude materija prihvatiteljica formi, ali zašto također topline i hladnoće. Jesu li to forme, a ne radije akcidenti onom složenom i kvalitete? Dapače, ako je forma počelo djelovanja, a hladnoća i toplina su djelatni, dolaze onda od forme. Ako je to vjerojatnije, zašto kažemo, kada se to <hladnoća i toplina> u složenom mijenja, da ono složeno trpi kroz materiju, kroz počelo tuđe tim kvalitetama, a ne kroz formu, njihovo vlastito počelo? Razložitije je, dakle, da ono složeno u tome trpi kroz formu. Možda će se reći, da ono složeno, kad postaje vlažno ili suho, ako su vlažnost i suhost prihvaćajuće i stoga trpne kvalitete, trpi kroz materiju. Utvrđeno je da ono složeno nešto trpi po prihvaćajućim kvalitetama i pasivnima, a nešto drugo da trpi po aktivnim kvalitetama – a one su od forme. Dakle, ono složeno trpi i kroz formu i sama forma trpi, kada propada. Stoga što prijeći, <da> kažemo da djelatne kvalitete i forme same trpe, bilo u složenom, bilo u sebi, ako i jesu djelatne i počela djelovanja, kad i samo djelovanje trpi dok propada?

Ono složeno ne trpi više po materiji, nego po formi. Čak manje trpi po materiji, budući da po njoj ostaje ono što je bilo i prije.

permanet, nec amplius compositum est. Passivum ergo principium multo magis forma ipsa est, si corrumpi concedatur, quod Aristotelicum dogma est, quam materia, quae aeterna eiusdem dogmate est.

5 Neque ideo rectius passivum principium dicitur, quia recipit. Non enim materia recipit, quae nullibi nuda est, sed recipit compositum corpus et formas alias supervenientes et qualitates et accidentia alia. Quod si materiam, passivum principium, quia
10 recipiat, pergant asserere, quomodo nobis probare poterunt materiam de suo ventre formas producere? Si producere et proferre contraria sunt receptioni et inductioni? Si materia receptiva est, ab alio, non a se ipsa recipere necesse est. Si a se ipsa reciperet, eadem esset et dans et recipiens eandemmet rem. Et tempore eodem et eiusdem respectu. Quod si absurdum est, alterutrum
15 unde id sequitur, absurdum quoque erit. Si recipiens dicatur formarum, easdem non dare dicenda est. Si dare dicatur, non ergo receptiva est, non ergo passiva, sed formarum datrix activaque. Quorum utrum velint, tueantur, labantur in eorum philosophia, quam omniquaque veram usque adeo contentiose pervincere conantur.
20

Quid ergo de prima ista Aristotelica Aristotelicorumque materia concludendum, retinendum? De 24 forte attributis quatuor tantum retineri posse videntur ad quae nulla forte contradictio in Aristotelica philosophia consequatur: 1. quod sit principium; 2.
25 quod sit elementum non omnium tamen, sed primorum tantum corporum; 3. quod sit αἰτία, *causa*; 4. συναιτία, *concausa*. Reliqua omnia reiicienda, uti nec sensui patentia, nec rationi probabilia, sed absurda, incompatibilia, impossibilia. Atque hactenus tria Aristotelicae philosophiae rerum principia discussa sunt.

Po formi pak ne ostaje i više nije ono složeno. Trpno počelo mnogo je više sama forma, ako se dopusti da propada, što je Aristotelov poučak, nego materija koja je vječna po poučku istoga.

Niti će se stoga ispravnije zvati trpno počelo jer prihvaća. Naime, ne prihvaća materija, koja nigdje nije gola, nego prihvaća složeno tijelo – i druge forme koje dolaze i kvalitete i ostale akcidente. Pa ako za materiju nastave tvrditi da je trpno počelo jer prihvaća, kako će nam moći dokazati da materija proizvodi forme iz svoje utrobe – ako je proizvesti i iznijeti suprotno prihvaćanju i uvođenju? Ako je materija prihvaćajuća, nužno je da prihvaća od drugoga, a ne od sebe same. Da prihvaća od sebe same, ista bi bila i ona koja daje i ona koja prima istu stvar – i to u isto vrijeme i s obzirom na isto. Ako je to besmisleno, jedno i drugo što iz toga slijedi, također će biti besmisleno. Ako bi se reklo da je ona koja prima forme, treba reći da ne daje iste. Ako bi se reklo da ih daje, dakle nije prihvaćajuća, nije onda trpna, nego davateljica formi i djelatna. Neka sačuvaju što god od toga žele, neka se ogriješe u svojoj filozofiji za koju stalno tako tvrdoglavo pokušavaju nametnuti mišljenje da je na svaki način istinita.

Stoga, što treba o toj prvoj materiji Aristotelovoj i aristotelovaca zaključiti i zadržati? Čini se da od 24 atributa samo četiri mogu biti zadržana, iz kojih možda ne bi slijedila nikakva kontradikcija u Aristotelovoj filozofiji: 1. da je počelo; 2. da je element, ne svih, nego samo prvih tijela; 3. da je αἰτία, uzrok; 4. da je συναιτία, suuzrok. Sve ostalo treba odbaciti, kao ono što nije jasno osjetilu, niti razumu vjerojatno, nego besmisleno, međusobno nesnošljivo, nemoguće. Dotle neka budu raspravljena tri počela stvari u Aristotelovoj filozofiji.

DISCUSSIONUM PERIPATETICARUM
TOMI IIII LIBER IIII

DE MUNDI TEMPORISQUE

Aeternitate

5

Excussis eiectisque de schola veritatis tribus illis rerum mundanarum falsis principiis: materia, forma, privatione, libris tribus antecedentibus consequens est, ut de communibus accidentibus duo illa: motum et tempus, a quibus coeli et mundi aeternitatem
10 Aristoteles nixus est astruere, discutiamus ipsasque has aeternitates, quibus fundamentis nitantur qualibusque, pervideamus.

[400] Est in Graecorum historiis Prometheum Iapeti filium primum omnium physiologiae operam dedisse. Fratresque eius, Atlantem Astrologiae, Epimetheum Musicae studuisse. Floruerunt hi ante Mosen natum annis circiter 47, ante Aristotelem
15 MCCLIIII. Ante vero Christum MDCXXXV. Atlantis pronepos fuit Linus Chalcidaeus εἰς κοσμογονίαν, *mundi genituram* cecinit poemate, cuius initium fuit: ἦν ποτέ τοι χρόνος οὗτος, ἐν ᾧ ἅμα πάντ' ἐπεφύκει.¹ *Fuit quandoque tempus quoddam, in quo simul*
20 *omnia nata sunt.* Eo poemate Solis syderumque motus nec non animalium stirpiumque naturam complexus est. Ex Lino natus est Pierus, ex hoc Oeager. Ex quo Orpheus Lebethrius omnium Graecorum longe sapientissimus. Quem omnis Graecia suspexit, Pythagoras, Plato, Pythagoreorum Platoniorumque schola omnis et admirata magnopere et secuta est: is mundum a tribus Diis
25 fabrefactum mystico et maxime admirabili poemate decantavit. Orphei huius seu filius, seu certe auditor, Musaeus *Theogoniam*, Deorum genituram conscripsit. Fecit idem Hesiodus decimus de Orphei pronepotibus. Homerus quoque eadem de stirpe, ab Or-

¹ [D. L. Vit. 1.4.4]

PERIPATETIČKE RASPRAVE
SVEZAK IV. KNJIGA 4.

O vječnosti

SVIJETA I VREMENA

5

Budući da su u tri prethodne knjige raspravljena i iz škole istine izbačena ona tri netočna počela stvari svijeta: materija, forma, lišenost, slijedi da raspravimo o ona dva zajednička akcidenta: o kretanju i vremenu kojima je Aristotel pokušao potkrijepiti vječnost neba i svijeta. Razmotrimo na koje se i kakve temelje oslanjaju same te vječnosti. 10

[400] U povijesti Grka stoji da se Prometej, sin Japetov, prvi od svih posvetio fiziologiji, a da su njegova braća proučavala: Atlant astrologiju, a Epimetej muziku. Oni su bili u naponu snage prije rođenja Mojsijevoḡ otprilike 47 godina, prije Aristotela 1254 godine, a prije Krista 1635 godina. Atlantov praunuk bio je Lino Halkiđanin; opjevao je nastanak svijeta εἰς κοσμογονίαν - pjesmom čiji je početak bio: ἦν ποτέ τοι χρόνος οὗτος, ἐν ᾧ ἅμα πάντ' ἐπεφύκει. »Bilo je jednom neko vrijeme u kojem je sve nastalo zajedno.« Tom je pjesmom obuhvatio kretanje Sunca i zvi- 20 jezda, pa i životinja te narav rodova. Od Lina se rodio Piero, od ovoga Eagar, a od njega Orfej iz Leibetre, daleko najmudriji od svih Grka. Njemu se divila cijela Grčka; Pitagora, Platon, cijela škola pitagorovaca i platoničara veoma mu se divila i slijedila ga; on je u mističkoj i nadasve zadivljujućoj pjesmi pjevao da su ovaj 25 svijet stvorila tri boga. Sin tog Orfeja ili sigurno njegov slušač Musej napisao je *Teogoniju*, rođenje bogova. Isto je učinio Hesiod, deseti od Orfejevih praunuka, također je i Homer iz istog roda,

pheo eodem similiter decimus Hesiodique tertio gradu consobri-
 nus, mundum mundanosque Deos genitos multis locis attestatus
 est. Atque ita apud Graecos plusquam DCC annis in Atlantida-
 rumⁱ progenie dogma hoc, mundum esse genitum, perduravit.
 5 Eandem sententiam Thales Milesius CLX annis post Homerum
 Hesiodumque secutus est.

Iisdem temporibus Pherecydes Syrius, Epimenides Cretensis,
 Aristetas Proconnesius, Eugamnon Cyrenaesus, Abaris Scytha, Anti-
 machus Heliopolita, alii Theogoniam, alii Cosmopoeiam scrip-
 10 serunt, quod etiam fecit Palaephatus Atheniensis, ac Orpheus
 alter, Crotoniata, Pisistrati familiaris mundum genitum vel ceci-
 nerunt, vel versibus sunt attestati. Quod etiam asseruit Heracli-
 tus Ephesius et paucis post eum annis Xenophanes, Melissus et
 Parmenides et Anaxagoras et iuniores Leucippus et Democritus
 15 et de Italica schola princeps iste Pythagoras hanc opinionem
 hausit a praeceptoribus, Pherecyde, Aglaophemo, a sacerdoti-
 bus Aegyptiis, a Chaldaeis magis atque in Graeciam magnam
 attulit, quem auditores eius sunt secuti: Empedocles, Archytas,
 Timaeus, Philolaus, Archenetus, Brotinus, alii fere omnes prae-
 20 ter unum Ocellum Lucanum. Is non praeceptoris, sed propriam
 sententiam amplexus, primus omnium, ut videtur, mundanae
 aeternitatis assertor fuit. A quo quidem, ut alia multa, quae alibi
 sunt a nobis ostensa, Aristoteles et opinionem hanc et argumenta
 excrispsit. Non ea quidem omnia, sed de 11 Ocelli argumentis
 25 tria vel quatuor forte debiliora selegit. Ea sunt: a coeli figura, a
 motu circulari, a tempore.

Haec res senatus plebisque Peripateticae stomachos forte
 movebit: summum, ut contendunt philosophorum principem ab
 homuncione hoc, cuius vix nomen auditum tantae opinionis et
 30 principia et firmamenta excrispsisse asseri a quoquam. Sed id
 veritas ipsa clamat. Et nos palam faciemus eaque argumenta et
 quaecumque Aristoteles alia adinvenit discutiemus. Nulla am-
 bitione, nullo contentionis studio, sed Aristotelis more, veritatis
 amore, quae nos eo deduxit, ut in re omnium philosophicarum

ⁱ Auct. corr. ex Atlandidarum

od istog Orfeja slično deseti i u trećem stupnju Hesiodov bratić, potvrdio na mnogo mjesta da je svijet i da su bogovi svijeta rođeni. I tako je kod Grka više od 700 godina u potomstvu Atlantidā trajao ovaj poučak - da je svijet rođen. Istu je misao slijedio Tales Milećanin 160 godina poslije Homera i Hesioda. 5

U isto doba Ferekid Sirijac, Epimenid s Krete, Aristeja iz Prokonesa, Eugamnon iz Kirene, Abarid Skićanin, Antimah iz Heliopola, jedni su pisali o nastanku bogova, a drugi o stvaranju svijeta. To je također učinio Palefat Atenjanin i drugi Orfej, Krotonjanin, rođak Pizistratov, ili su pjevali da je svijet nastao, ili su to potvrđivali stihovima. To je također tvrdio Heraklit iz Efeza i malo godina iza njega Ksenofan, Melis i Parmenid i Anaksagora i mlađi: Leukip i Demokrit i iz italske škole onaj prvak Pitagora crpio je to mišljenje od učitelja Ferekida, Aglaofema, od egipatskih svećenika, od kaldejskih maga i donio ga u Veliku Grčku. 10
To su <mišljenje> slijedili njegovi slušači: Empedoklo, Arhita, Timej, Filolaj, Arhenet, Brotin, drugi gotovo svi osim jednog: Okela Lukana.¹ On nije prihvatio mišljenje učitelja, nego se držao vlastitog i prvi je od svih, kako se čini, tvrdio vječnost svijeta. Od njega je Aristotel zaista, kao i mnogo drugog što smo drugdje 15
pokazali, prepisao i to mišljenje i argumente – zaista ne sve, nego je od 11 Okelovih argumenata izdvojio možda tri ili četiri slabija. To su: na osnovi oblika neba, na osnovi kružnog kretanja, na osnovi vremena. 20

Ta stvar možda će uzrujati peripatetički senat i narod – da je 25
netko ustvrdio da je najveći, kako tvrde, prvak filozofā prepisao i počela i glavne dokaze toliko važnog mišljenja od tog čovječuljka, čije se ime jedva čulo. No to više sama istina i mi ćemo to objaviti i raspraviti ćemo i te argumente i ono drugo što je Aristotel k tome pronašao, ni iz kakvog častohleplja, ni iz kakve želje 30
za svađom, nego na Aristotelov način, iz ljubavi prema istini; ona nas je dovela do toga da u stvari od svih filozofskih stvari

¹ Opsežniju povijest nastanka znanosti i Aristotelovih preteča izložio je Petrić u III. svesku *Peripatetičkih rasprava*. Usp. Franciscus Patricius/Frane Petrić: *Discussionum peripateticarum tomus tertius/Peripatetičke rasprave, svezak treći*, Institut za filozofiju, Zagreb 2009. str. 16–28.

rerum maxima, nos ipsi primo fallacia sophismata agnoscere-
mus, dein toti recte philosophantium orbi patefaceremus, quo
agnosceretur tandem qualibus dogmatis fides adeo magna mul-
tis iam seculis adhibeatur.

5 Sed rem ipsam aggrediamur. Vidimus totum Atlantidarum
progeniem, Ionicam, Italicam, alias philosophorum scholas:
mundum hunc ortum habuisse clare asserentes. Ocellus primo
de hac via digressus est. Ocellum Aristoteles est secutus. Hi duo
mundum ingenitum asserunt, incorruptibilem fore adstruunt.
10 Hanc sententiam consideremus, rationes discutiamus, non con-
tradictores, sed arbitratores nos praestemus praecepto ipsius
hoc:² *Oportet enim arbitratores et non contradictores esse eos, qui ve-
rum iudicaturi sunt sufficienter.* Quam auream sententiam, ut ipse
1. *De coelo*, hanc ipsam quaestionem aggrediens, gravissime pro-
15 tulit, sic levissime servavit. Namque his pulcherrimis veritatis
inquirendae promissis, viam fallacissimis sophismatis stravit.
Platonem atque omnem antiquitatem acerbè derisit, posteritati
omni inique illudit. Deum denique impie contempsit. Sed res est
in manus sumenda.

20 Aristoteles asserit mundum non coepisse esse, non desitu-
rum esse, itaque esse ab utraque parte aeternum. Hanc thesim,
quae ordinate et continue poterat [401] tractari, confuse et di-
stracte, non philosophica ingenuitate, sed oratoria insinuatione
tractavit. Mundum esse aeternum conclusit capite 1. et 3. libri 1.
25 *De coelo*. Coepta tamen est ea res insinuari capite 4. *Physici* 3. sub
alio nomine. Infiniti nempe. Eamque non ordine (cuius unicum
authorem eum sui esse et volunt et contendunt) neque filo ora-
tionis et rei continuato. Sed sparsim, seu (ut ita dicam) serptim
ac saltatim per haec capita perduxit 3. *Physici*, uti dixi capite 4.
30 coepit, infiniti tractationem aggrediens. Deinde 6. et 7. capitibus
continuavit. Postea 4. *Physici* capitibus 11, 12, 13, 14. Post haec
veluti aliud agens, totis 10 capitibus 6. *Physici*, deinde 7. *Physici*
capite 1, *Physici* 8. capite 1, 2, 6, 8, 9. Libri 1. *De coelo* capitibus
3, 9, 10, 12. Libri 2. capite 1. et 3. Quibus omnibus 29 capitibus

² καὶ γὰρ δεῖ διαιτητὰς ἀλλ' οὐκ ἀντιδίκους εἶναι τοὺς μέλλοντας
τἀληθὲς κρίνειν ἰκανῶς. [ARIST. Cael. 279b.10–12]

najvećoj – mi sami prvo shvatimo silogističke pogreške, zatim da objavimo cijelom svijetu onih koji ispravno filozofiraju da se konačno shvati kojim se poučcima tako jako vjerovalo već mnogo stoljeća.

No krenimo na samu stvar. Vidimo da cijeli rod Atlantidā, jonska, italska <škola>, druge škole filozofā jasno tvrde da je ovaj svijet imao početak. Okel je prvo sišao s tog puta. Okela je slijedio Aristotel. Ta dvojica tvrde da je svijet nastao, pridodaju da će biti nepropadljiv. To mišljenje razmotrimo, razloge raspravimo, istaknimo se ne kao oni koji proturječe, nego kao prosuđivači po ovom napatku njega samoga: »Trebalo da budu prosuđivači, a ne oni koji proturječe – oni koji namjeravaju dovoljno prosuditi ono istinito.« To zlatno mišljenje, kako je sam u 1. knjizi *O nebu*, pristupajući tom istom pitanju, najozbiljnije izložio, veoma je slabo sačuvao. Naime ovim najljepšim obećanjima da će istraživati istinu nasuo je put najprevarnijim sofizmima. Platona i svu starinu oštro je ismijavao, cijelom potomstvu neprijateljski se narugao. Boga je potom bezbožno prezreo. Ali stvar treba uzeti u ruke.

Aristotel tvrdi da svijet nije započeo biti i da neće prestati i stoga da je s obje strane vječan. Tu tezu koju je mogao razmatrati u redu i povezano, [401] razmatrao je zbrkano i nepovezano, ne filozofskom domišljatošću, nego govorničkim nametanjem. Da je svijet vječan zaključuje u 1. i 3. poglavlju 1. knjige *O nebu*. Ta je stvar počela biti nametana u 3. knjizi *Fizike* u 4. poglavlju pod drugim imenom, naime *beskonačnog*. Nije ju proveo redom (njegovi žele i tvrde da je on bio njezin jedini utemeljitelj) niti u povezanoj niti govora i stvari, nego razasuto ili (da tako kažem) gmižući i skokovito kroz ova poglavlja: započeo je u 3. knjizi *Fizike*, kako sam rekao, u 4. poglavlju pristupajući raspravi o beskonačnom; zatim je u 6. i 7. poglavlju nastavio, a kasnije u 4. knjizi *Fizike* u 11., 12., 13. i 14. poglavlju. Poslije toga, kao raspravljajući o nečem drugom, <nastavio je> u cijelih 10 poglavlja 6. knjige *Fizike*, zatim u 1. poglavlju 7. knjige *Fizike*, u 8. knjizi *Fizike* u 1., 2., 6., 8. i 9. poglavlju, a u 1. knjizi *O nebu* u 3., 9., 10. i 12. poglavlju, u 2. knjizi <O nebu> u 1. i 3. poglavlju. Za sva ta 29 poglavlja kao

veluti corollaria apposuit libri secundi *De ortu* caput ultimum. Et *Metaphysici* 12. caput 6.

Totam hanc rem brevibus ante oculos ponam, uti quo tam operosa, tam distracta disputatio tendat, facilius comprehendatur. Thesis est: *Mundus est aeternus*. Probatio huius unica: *Quia coelum aeternum*. Haec rursus probationes non plures quam quinque habet. Prima est ab etymo aetheris, secunda ab antiquorum sententia, qui in coelo divinum et aeternum collocarunt. Tertia ab historia, quia non est memoriae proditum coelum aut toto aut partibus esse passum ullo tempore aut mutatum. Quarta, quia coelum caret contrariis, inter quae contraria generatio et corruptio versatur. Haec potentissima ratio. Eiusdem roboris quinta, quia motus coeli aeternus est: numquam coepit, numquam desinit. Haec ratio Ocelli est.

Hanc, quae sui natura non est manifesta, uti probaret, universas ingenii sui vires opere laboriosissimo verbosissimo effudit, argumentis a motoris aeternitate, a coeli rotunditate; ex Ocello sumptis: a motus coeli continuatione, a motus successione, ab eiusdem in infinitum divisione: a tempore denique. Quod itidem ut aeternum probaret, argumentis usus est a continuitate, a successione, in infinitum divisione, infinitate, quod Ocelli est. Haec probavit ab eadem motus in infinitum divisione et haec ab infinitate in magnitudine, in qua motus fit. Quae fuit initium primum tam callidae insinuationis. Hanc enim ab initio, *Physico* 3. simul cum numero et tempore infinito induxit, 4. continuavit, toto 6. obfirmavit. Quae omnia plena fallaciarum, plena sophismatum sunt. Cuncta sunt a nobis detegenda: eodemmet ordine vel verius confusione, qua ipse usus est.

Sic igitur rem tantam construendam 3. *Physici* capite 4. est aggressus. Infinitum necessario in natura est concedendum: non quidem actu quicquam, sed potentia tribus in rebus, tempore, numero, magnitudinis divisione. Ac ita sexto capite scribit:³

³ Ὅτι δ' εἰ μὴ ἔστιν ἄπειρον ἀπλῶς, πολλὰ ἀδύνατα συμβαίνει, δῆλον. τοῦτε γὰρ χρόνου ἔσται τις ἀρχὴ καὶ τελευτή, καὶ τὰ μεγέθη οὐ διαίρετὰ εἰς μέγεθῃ [ἄπειρον], καὶ ἀριθμὸς οὐκ ἔσται ἄπειρος. [ARIST. Ph. 206a.9–12]

korolare postavio je posljednje poglavlje 2. knjige *O nastajanju* i 6. poglavlje 12. knjige *Metafizike*.

Cijelu tu stvar ukratko ću zorno prikazati, da bi se lakše shvatilo kamo smjera tako teška, tako nepovezana rasprava. Teza je: svijet je vječan. Jedini je njezin dokaz: jer je nebo vječno. 5 Ta opet <teza> ima samo pet dokaza. Prvi je: na temelju značenja korijena <riječi> *eter*. Drugi: na temelju mišljenja starih koji su u nebu smjestili ono božansko i vječno. Treći: na temelju povijesti jer nije zapamćeno da je nebo, ili u cjelini ili u dijelovima, u bilo koje vrijeme bilo trpno ili se promijenilo. Četvrti: jer nebo 10 ne sadrži ono kontrarno, a kontrarnostima pripadaju nastajanje i propadanje. To je najjači razlog. Iste snage je i peti: jer je kretanje neba vječno, nikada ne započinje, nikada ne prestaje. To je Okelov razlog.

Taj <razlog> koji po svojoj naravi nije očit, da bi ga dokazao, 15 vrlo teškim radom i s mnogo riječi prosuo je sveukupne snage svoje domišljatosti u obrazloženjima: po vječnosti pokretača, po okruglosti neba - <i u obrazloženjima> uzetima od Okela: po kontinuitetu kretanja neba, po slijedu kretanja, po dijeljenju u beskonačno istoga, konačno po vremenu. Da bi dokazao da 20 je također i ono <vrijeme> vječno, poslužio se argumentima: po kontinuitetu, po slijedu, po dijeljenju u beskonačno, po beskonačnosti - a to je Okelovo. To je dokazivao na temelju istog dijeljenja kretanja u beskonačno, a <dijeljenje> po beskonačnosti u veličini po kojoj kretanje biva. Ona je bila prvi početak tako 25 mudrog uvođenja. Nju je, naime, uveo od početka u 3. knjizi *Fizike*, zajedno s beskonačnim brojem i vremenom, i nastavio je u 4. knjizi. U cijeloj 6. knjizi je to učvršćivao. Sve je puno pogrešaka, puno sofizama. Sve ih moramo otkriti i u istom redu ili istinitije od zbrke, koju je i sam rabio. 30

Ovako je, dakle, pristupio da izgradi toliku stvar u 3. knjizi *Fizike* u 4. poglavlju. Ono beskonačno nužno se mora dopustiti u prirodi - ne doduše nešto aktualno, nego u mogućnosti u tri- ma stvarima: u vremenu, broju i dijeljenju veličine i tako piše

Quod vero nisi sit infinitum simpliciter, multa impossibilia contingant, clarum est. Temporis enim erit principium quoddam et finis et magnitudines non divisibiles in infinitum et numerus non erit infinitus. Sic etiam post:⁴ Esse vero infinitum fides ex quinque, ex tempore
 5 hoc enim infinitum. Et ex divisione ea, quae est in magnitudinibus, utuntur enim etiam mathematici infinito. Et paulo post:⁵ Etenim, eo quia in cogitatione non deficit et numerus videtur infinitus esse et mathematica. Haec tria tamquam per se nota, clara, indubitata sumit esse infinita. Ex quibus deinde motus aeternitas pendet. Ex hoc
 10 autem coeli: deinde etiam mundi aeternitas concluditur.

Sed nos primo loco numeri et magnitudinis infinitatem, quoniam mathematica sint, nihil ad rem physicam facere asserimus. Deinde tria haec: tempus, numerum, divisionem magnitudinis esse infinita, falsum esse omnino affirmamus. Atque ob haec
 15 aliena et falsa principia nihil proprii, nihil veri de mundi et coeli et motus aeternitate posse vere et legitime demonstrari asseveramus. Veriusque a nobis dici posse in Aristotelem id, quod ab eo in veteres dictum sit: ἐνὸς ἀτόπου δοθέντος πολλὰ ἀδύνατα

⁴ τοῦ δ' εἶναι {τι} ἄπειρον ἢ πίστις ἐκ πέντε {μάλιστ' ἂν συμβαίνοι σκοποῦσιν}, ἐκ τε τοῦ χρόνου (οὗτος γὰρ ἄπειρος) καὶ ἐκ τῆς ἐν τοῖς μεγέθεσι διαιρέσεως (χρῶνται γὰρ καὶ οἱ μαθηματικοὶ τῷ ἀπείρῳ) [ARIST. Ph. 203b.15–18]

⁵ διὰ γὰρ τὸ ἐν τῇ νοήσει μὴ ὑπολείπειν καὶ ὁ ἀριθμὸς δοκεῖ ἄπειρος εἶναι καὶ τὰ μαθηματικὰ [ARIST. Ph. 203b.23–25]

u 6. poglavlju: »Jasno je da, ako jednostavno ne bi postojalo to beskonačno, dogodilo bi se mnogo nemogućeg. Postojat će neki početak i kraj vremena i veličine neće biti djeljive u beskonačno i broj neće biti beskonačan.« Tako također poslije:² »Vjeruje se da postoji beskonačno na osnovi pet <razloga>: na osnovi vremena, jer je ono beskonačno; na osnovi dijeljenja onoga što je kvantitativno; naime i matematičari rabe ono beskonačno.« I malo poslije: »Naime zbog toga što u mišljenju ne prestaje, čini se da su beskonačni broj i matematički predmeti.« To troje³ kao po sebi poznato, jasno i nedvojbeno uzima da je beskonačno. O njima zatim ovisi vječnost kretanja, a o tome <vječnost> neba; zatim se također zaključuje vječnost svijeta.

No mi na prvom mjestu tvrdimo da se beskonačnost broja i veličine, jer su to matematički predmeti, ništa ne tiče fizičke stvari. Potom, tvrdimo da je potpuno netočno da je ono troje – vrijeme, broj, dijeljenje veličine – beskonačno. Tvrdimo da zbog toga ova tuđa i netočna počela ne mogu istinito i zakonito dokazati ništa svojstvenog, ništa istinitog o vječnosti svijeta, neba i kretanja. Istinitije možemo mi reći protiv Aristotela ono što je on rekao protiv starih: ἐνὸς ἀτόπου δοθέντος πολλὰ ἀδύνατα καὶ

² Usp. ARIST. Ph. 203b.18–25: ἔτι τῷ οὕτως ἂν μόνως μὴ ὑπολείπειν γένεσιν καὶ φθοράν, εἰ ἄπειρον εἶη ὅθεν ἀφαιρεῖται τὸ γιγνόμενον· ἔτι τῷ τὸ πεπερασμένον αἰεὶ πρὸς τι περαίνειν, ὥστε ἀνάγκη μὴδὲν εἶναι πέρας, εἰ αἰεὶ περαίνειν ἀνάγκη ἕτερον πρὸς ἕτερον. μάλιστα δὲ καὶ κυριώτατον, ὃ τὴν κοινὴν ποιεῖ ἀπορίαν πᾶσι· διὰ γὰρ τὸ ἐν τῇ νοήσει μὴ ὑπολείπειν καὶ ὁ ἀριθμὸς δοκεῖ ἄπειρος εἶναι καὶ τὰ μαθηματικὰ μεγέθη καὶ τὸ ἕξω τοῦ οὐρανοῦ. Petrić ne navodi sve razloge. Aristotelovi su razlozi ovi: 1. Beskonačno vrijeme, 2. Beskonačno dijeljenje veličina, 3. Beskonačnost trajanja stvari pretpostavka je neprestajanja nastajanja i propadanja, 4. Konačno je uvijek konačno prema nečemu i 5. U mišljenju je ono mišljeno bez kraja (matematički broj i veličina i ono izvan neba). Čini se da se te točke djelomično poklapaju i da je to zapravo dioba na, s jedne strane, beskonačnost dijeljenja djeljivog u mišljenju i da je, s druge strane, izvod iz pojma konačnog koji pretpostavlja korelaciju prema nečem drugom.

³ Od pet Aristotelovih razloga Petrić uzima tri *beskonačnosti*: vrijeme, broj i dijeljenje veličine.

καὶ ἄτοπα συμβαίνει· *Uno absurdo dato, multa impossibilia et absurda accidunt.*

Ait Aristoteles: *Numerus est infinitus, non actu sed potentia.* Qua, inquam, potentia? προσθέσει, *additione* ait. Quod illi additio
5 in infinitum possit fieri. *Magnitudo itidem, ait, est infinita, non actu, sed potentia.* Qua potentia? *Contraria priori, [402]* inquit. Nempe ἀφαιρέσει, *ablatione.* Quod in infinitum dividi possit.

Esto numerus additione. Esto magnitudo ablatione seu divisione infinita. Rogamus nos, qui numerus additione est infinitus,
10 quae magnitudo? Naturalesne numeri et magnitudines an mathematicae? Si mathematicas dicat, dicemus nos primo aliena, non propria esse ista principia, contra Aristotelica dogmata. Non debere, non posse ex mathematicis principiis de naturalibus rebus conclusiones concludi.

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

ἄτοπα συμβαίνει.⁴ »Kad je dopušteno jedno besmisleno, događa se mnogo nemogućeg i besmislenog.«

Kaže Aristotel: »Broj je beskonačan, <ali> ne aktualno, nego u mogućnosti.«⁵ U kojoj, kažem, mogućnosti? προσθέσει, dodavanjem – kaže. Što bi mu moglo biti dodavanje u beskonačno? 5
»Veličina je također, kaže, beskonačna, ne aktualno nego u mogućnosti.« Kojoj mogućnosti? Suprotnoj prethodnoj, [402] kaže, naime αφαιρέσει, oduzimanjem. Jer bi se mogla dijeliti u beskonačno.

Neka bude broj dodavanjem, neka bude veličina oduzimanjem ili dijeljenjem beskonačna. Pitamo mi, koji je broj dodavanjem beskonačan? Koja veličina? Da li prirodni brojevi i veličine ili matematički? Ako bi rekao: matematički, prvo ćemo reći da su to strana, a ne vlastita počela, suprotno Aristotelovim poučcima, da ne treba, da se ne može iz matematičkih počela izvoditi zaključke o prirodnim stvarima.⁶ 10
15

⁴ Približan ali ne točan citat: ARIST. Ph. 185a.11–12.

⁵ Nema grčkog, najbliži citat nađen kod Simplicija: SIMPLICIUS, in Ph. 9.506.14–16: τοῦτο δὲ ἐστὶ τὸ ἐνεργεῖα μηδέποτε τὸ ἄπειρον ἀπολαβεῖν μήτε τὸ μέγεθος μήτε τὸν ἀριθμὸν, δυνάμει δὲ ἐνυπάρχειν τὸ δύνασθαι ἐπ' ἄπειρον αἰεὶ προχωρεῖν διὰ τὸ δυνάμει καὶ τὸ ἄπειρον τῆς ἐνυπαρχούσης ὕλης.

⁶ Usp. ARIST. APo 75a.38–b.6: Οὐκ ἄρα ἔστιν ἐξ ἄλλου γένους μεταβάντα δεῖξαι, οἷον τὸ γεωμετρικὸν ἀριθμητικῆ. τρία γάρ ἐστι τὰ ἐν ταῖς ἀποδείξεσιν, ἐν μὲν τὸ ἀποδεικνύμενον, τὸ συμπέρασμα (τοῦτο δ' ἐστὶ τὸ ὑπάρχον γένει τινὶ καθ' αὐτό), ἐν δὲ τὰ ἐξιώματα (ἀξιώματα δ' ἐστὶν ἐξ ὧν)· τρίτον τὸ γένος τὸ ὑποκείμενον, οὗ τὰ πάθη καὶ τὰ καθ' αὐτὰ συμβεβηκότα δηλοῖ ἢ ἀπόδειξις. ἐξ ὧν μὲν οὖν ἢ ἀπόδειξις, ἐνδέχεται τὰ αὐτὰ εἶναι· ὧν δὲ τὸ γένος ἕτερον, ὡς περ ἀριθμητικῆς καὶ γεωμετρίας, οὐκ ἔστι τὴν ἀριθμητικὴν ἀπόδειξιν ἐφαρμόσαι ἐπὶ τὰ τοῖς μεγέθεσι συμβεβηκότα, εἰ μὴ τὰ μεγέθη ἀριθμοὶ εἰσι· Pravilo se primjenjuje i unutar jedne znanosti, matematike: između aritmetike i geometrije, tim više između matematike i fizike. Usp. Također: ARIST. Cael. 268a.30–269a.14: Ἄλλ' ἐκεῖνο μὲν δηλον, ὡς οὐκ ἔστιν εἰς ἄλλο γένος μετάβασις, ὡς περ ἐκ μήκουσ εἰς ἐπιφάνειαν, εἰς δὲ σῶμα ἐξ ἐπιφανείας· οὐ γὰρ ἂν ἔτι τὸ τοιοῦτον τέλειον εἴη μέγεθος· ἀνάγκη γὰρ γίνεσθαι τὴν ἐκβασιν κατὰ τὴν ἔλλειψιν, οὐχ οἷόν τε δὲ τὸ τέλειον ἐλλείπειν· πάντη γὰρ ἐστὶν.

Naturalia autem entia sunt tempus et motus et coelum et mundus. Non licere nobis per suas leges, non licere illi per easdem de genere uno in aliud genus transire aut transferre.

Non posse naturales res ex mathematicis confici, docet ipsemet libro *De sensu*, capite 6. his verbis sane manifestissimis:⁶
 5 *Ergo sensibile erit compositum ex non sensibilibus? Sed necesse est. Non enim ex mathematicis.* Infestissime insectatus est sapientissimos viros Pythagoreos multis in locis: longissima contentione 3. *De coelo*. Totis 13. et 14. *Metaphysicis*, quod (ut ipse illis attribuit)
 10 de mathematicis rebus naturales conficerent et divinas. Cur nos ipsum probabimus, suspiciemus eadem facientem?

Mathematica sunt, ut ipse 2. *Physico*, capite 2. docet, *intellectione separabilia*, τῆ νοήσει χωριστὰ, mathematica intellectione tractantur, nullibi locorum consistunt, existunt. Naturales res,
 15 naturales numeri, naturales magnitudines per se consistunt, existunt, extra intellectionem sunt. Non ergo naturales ex mathematicis nasci possunt. Id ipse praeter citatos locos etiam quarto *Physico*, capite 1. testatus est in haec verba:⁷ *Ex intellegibilibus elementis nulla fit magnitudo.* Et hoc ipso tractatu de infinito ultimo
 20 capite admonuit nos: τὸ δὲ τῆ νοήσει πιστεύειν ἄτοπον⁸ *Intellectioni vero credere absurdum.* Cum enim dixisset prius:⁹ *Eo quod intellectione non deficiunt, et numerus videtur infinitus esse, et mathematicae magnitudines, et quod extra coelum.* Idque non probans solvit allatis verbis: *intellectioni credere absurdum.* Nullo ergo modo
 25 ex dogmate suo res naturales ex principiis mathematicis proveniunt aut conficiuntur. Neque ex mathematicis propositionibus naturalis conclusio potest aut induci aut colligi. Non potuit ergo per leges suas ex mathematica magnitudinis divisione infinita

⁶ τὸ ἄρ' αἰσθητὸν ἔσται συγκείμενον οὐκ ἐξ αἰσθητῶν. ἀλλ' ἀναγκαῖον· οὐ γὰρ {δὴ} ἔκ γε τῶν μαθηματικῶν. [ARIST. Sens. 445b.13–15]

⁷ ἐκ δὲ τῶν νοητῶν <στοιχείων> οὐδὲν γίγνεται μέγεθος. [ARIST. Ph. 209a.18]

⁸ [ARIST. Ph. 208a.14–15]

⁹ διὰ γὰρ τὸ ἐν τῆ νοήσει μὴ ὑπολείπειν καὶ ὁ ἀριθμὸς δοκεῖ ἄπειρος εἶναι καὶ τὰ μαθηματικὰ μεγέθη καὶ τὸ ἔξω τοῦ οὐρανοῦ. [ARIST. Ph. 203b.23–25]

Prirodna su bića vrijeme i kretanje i nebo i svijet. <Reći ćemo> da nam nije dopušteno po njegovim zakonima, da njemu nije dopušteno po istim <zakonima> prelaziti iz jednog roda u drugi rod, ili prenositi <iz jednog roda u drugi rod>.

Sam poučava u knjizi *O osjetilu* u 6. poglavlju da prirodne stvari ne mogu biti učinjene iz matematičkih ovim riječima – zaista potpuno jasnima: »Stoga će ono osjetilno biti sastavljeno iz neosjetilnog? Ali nužno je. Naime, ne iz matematičkih.« Vrlo neprijateljski napadao je najmudrije muževe pitagorovce na mnogim mjestima: u vrlo dugom napadu u 3. knjizi *O nebu*, u cijeloj 13. i 14. knjizi *Metafizike*, jer su (kako im je sam pripisao) iz matematičkih stvari izvodili prirodne <stvari> i božanske. Zašto ćemo mi dokazivati i pretpostavljati da je on to isto činio?

Matematički su predmeti, kako sam poučava u 2. knjizi *Fizike* u 2. poglavlju u mišljenju odvojivi, τῆ νοήσει χωριστά⁷. Matematički predmeti mišljenjem se razmatraju, ni na kojem mjestu nisu i ne postoje. Prirodne stvari, prirodni brojevi, prirodne veličine po sebi jesu, postoje, izvan su mišljenja. Ne mogu, dakle prirodne <stvari> nastati iz matematičkih. To je on sam, osim na navedenim mjestima, posvjedočio također u 4. knjizi *Fizike* u 1. poglavlju ovim riječima:⁸ »Iz inteligibilnih elemenata ne nastaje nikakva veličina.« I u toj istoj raspravi o beskonačnom, u posljednjem poglavlju upozorio nas je: τὸ δὲ τῆ νοήσει πιστεύειν ἄτοπον. Mišljenju pak vjerovati besmisleno je – premda je prije rekao: »Zbog toga što u mišljenju ne prestaju, čini se da je i broj beskonačan i matematičke veličine i ono što je izvan neba.« – i to ne dokazujući riješio je navedenim riječima: »Mišljenju vjerovati je besmisleno.« Ni na koji način, dakle, po njegovom poučku, ne proizlaze prirodne stvari iz matematičkih, niti se dovršavaju. I ne može se iz matematičkih sudova izvesti ili sabrati konkluzija o prirodnom. Nije se moglo, dakle, po njegovim pravilima, iz matematičkog beskonačnog dijeljenja veličine izvesti beskonač-

⁷ Približan citat: ARIST. Ph. 193b.34.

⁸ Usp. ARIST. Ph. 209a.18: ἐκ δὲ τῶν νοητῶν οὐδὲν γίγνεται μέγεθος.

motus infinitas deduci. Neque ex numeri mathematici additione infinitas temporis concludi.

Sed esto, liceat de genere in genus transgredi, leges transgredi proprias liceat: possibile esto ex mathematicis sensibilia componi. Nullum sequatur absurdum ex qualibet cogitatione res in natura veras provenire: negamus tamen nos, ut in genere eodem persistamus, verum esse mathematicum numerum in infinitum posse excrescere. Negamus etiam mathematicam magnitudinem infinite vel minui vel dividi posse. Quae falsitas palam fiet. Si nobis respondeatur ad haec quaesita:

I. Ista mathematica seu numeri seu magnitudines, quid rerum sunt?

II. Somniane sunt vel de numero entium sunt? Si somnia aut chimaerae, nihil nobiscum habent rei.

III. Si entia sunt, de numerone immaterialium et divinarum rerum sunt? Aut de genere materialium et naturalium?

Divina non esse aut abstracta, ipse contra Pythagoreos longissimis et pene puerilibus altercationibus annexus est persuadere et multis mortalibus persuasit. Naturalia itidem non esse, etiamsi naturalibus insint, ipse idem tum 2. *Physici* capite 7, tum 6. et 11. *Metaphysico* capitibus primis docuit, ubi mathematica a naturalibus tum per abstractionem, tum per tertium scientiae genus differre clarissime statuit. Si in hominis anima mathematica sint et per abstractionem ab ea fiant, nec per additionem numerus, nec magnitudo per divisionem infinita esse possunt. Neque enim animae sensus, nec phantasia, nec opinio, nec ratio, nec intellectus infinite aut dividere aut augere quicquam possunt. Quoniam et finitae potentiae sunt et terminatae actionis et es-

nost kretanja, niti iz dodavanja matematičkog broja zaključiti o beskonačnosti vremena.

Ali neka bude, neka je dozvoljeno prelaziti iz roda u rod, neka je dozvoljeno kršiti vlastite propise, neka bude moguće iz matematičkih <stvari> sastavljati osjetilne stvari. Neka ne slijedi ništa besmisleno, da na temelju bilo kojeg mišljenja u prirodi nastaju istinite stvari; mi ipak poričemo da ustrajemo u istom rodu, da je istinito da matematički broj može rasti u beskonačno. Poričemo također da se matematička veličina može beskonačno bilo umanjivati, bilo dijeliti. Ta će netočnost biti očita, ako nam se odgovori na ova pitanja.

I. Ti matematički predmeti, bilo brojevi, bilo veličine, što su uopće?

II. Jesu li snovi ili pripadaju broju bića? Ako su snovi ili himere, nemamo ništa s njima.

III. Ako su bića, pripadaju li broju nematerijalnih i božanskih stvari, ili rodu materijalnih i prirodnih stvari?

Da <ta matematička bića> nisu božanska ili odvojena nastojao je sam uvjeravati u vrlo dugim i gotovo djetinjastim raspravljajima protiv pitagorovaca i mnoge je smrtnike uvjerio. Da isto tako nisu prirodna <bića>, premda se nalaze u prirodnim <bićima>, sam je to poučavao, kako u 2. knjizi *Fizike* u 7. poglavlju, tako i u 6. i 11. knjizi *Metafizike* u prvim poglavljima gdje je sasvim jasno utvrdio da se matematičke <stvari> razlikuju od prirodnih, kako s obzirom na apstrakciju⁹, tako i s obzirom na treći rod¹⁰ znanosti. Ako bi matematičke <stvari> bile u duši čovjeka i nastale od nje apstrakcijom, ne mogu niti broj na temelju dodavanja, niti veličina na temelju dijeljenja biti beskonačni. Naime niti osjetilo duše, niti uobrazilja, niti mnijenje, niti razbor, niti razum ne mogu beskonačno niti dijeliti nešto niti povećavati, jer su moći konačne i imaju ograničeno djelovanje, a i biti su isto

⁹ Matematički predmeti, naime, ne postoje kao odvojeni, tj. izvan mišljenja, nego su apstrahirani, mišljenjem izdvojeni iz prirodnog bića i kao apstrahirani postoje samo u mišljenju.

¹⁰ Petrić tu govori o Aristotelovoj podjeli teorijske znanosti na prvu filozofiju, drugu filozofiju ili fiziku i matematiku.

sentiae itidem definitae. Finita autem vel essentia vel potentia, vel actionem infinitam habere non potest, quod ipse 8. *Physico* probavit. Neque quisquam hominum umquam infinite lineam divisam aut infinite auctum numerum cogitavit aut animo finxit
 5 aut fingere quivit, nisi forte quispiam argutetur infinitos homines tota mundi aeternitate id posse efficere. Ne nos arguat dubiis et negatis.

[403] Negamus enim nos istam mundi aeternitatem, istam hominum infinitatem. Afferet opinor numerum sui ipsius natura infinite augeri additione posse, etiamsi nullus hominum ne
 10 omnes quidem infinite eum auxerint, vel aucturi umquam sint. Quod ipse 1. *De ortu* his verbis affirmavit: καίτοι ἴσως οὐδεὶς ἂν διέλοι.¹⁰ *Forte nemo dividat*. Similiter magnitudinem, etiamsi numquam a quoquam divisa infinite fuerit aut erit, infinite tamen sui natura dividi posse.
 15

Rogabo ego, quae nam sit natura beati istius numeri? Quae natura magnitudinis istius? Quae illis potentias istas numquam venturas ad actum tribuat. Si ista natura materialis sit, finita est. Si itidem divina, finita est. Si in anima, finita quoque est. Quomodo
 20 ergo infinitam potentiam possidet? Contrario dogmati 8. *Physico* tradito: *nullum finitum potentiam infinitam habere*. Et potentiam istam, numquam venturam ad actum, aliis in rebus omnibus maxime absurdam Peripatus universus uno ore autumat, contendit, cur hac maxima in re praecipue probabimus? Quid plura? Teste
 25 ipsomet Aristotele volente, nolente, infinita ista vel numeri accretio vel magnitudinis divisio vanitas est manifesta. 8. capite 3. *Physici* totam infiniti tractationem claudens sic ait:¹¹ *Magnitudo vero neque ablatione neque intelligibili autione est infinita*. Quod quidem verissimum est, quia ut numerus diminutione et divisione in infinitum non abit, sed in unitate sistitur; sic etiam divisio et diminutio magnitudinis sistitur in puncto, quod in ea aequivalet unitatiⁱⁱ
 30

¹⁰ [ARIST. GC 316a.22–23]

¹¹ μέγεθος δὲ οὔτε τῆ καθαιρέσει [ἀφαιρέσει] οὔτε τῆ νοητικῆ ἀυξήσει ἔστιν ἄπειρον. [ARIST. Ph. 208a.21–22]

ⁱⁱ Corr. ex unitatati

tako ograničene. Ograničena pak bilo bit, bilo moć ne može imati beskonačno djelovanje, što je sam u 8. knjizi *Fizike* dokazivao, niti je itko od ljudi ikada zamislio beskonačno podijeljenu crtu ili beskonačno uvećan broj, niti je u duši umislio ili mogao umisliti, osim ako ne bi možda netko brbljao da beskonačan <broj> ljudi u cijeloj vječnosti svijeta to može učiniti. Neka nas ne pobija dvoj-
bama i poricanjima. 5

[403] Mi, naime, poričemo tu vječnost svijeta, tu beskonačnost ljudi. Iznijet će, mislim, da se broj može po svojoj prirodi beskonačno uvećavati dodavanjem, premda ga nitko od ljudi, ni svi doista nisu beskonačno uvećavali, niti će ikada namjeravati uvećavati. To je on sam u 1. knjizi *O nastajanju* tvrdio ovim riječima: καίτοι ἴσως οὐδεὶς ἂν διέλοι »Možda nitko ne bi dijelio.« Slično, da se veličina, premda nikada ni od koga nije bila beskonačno dijeljena, po svojoj prirodi ipak može beskonačno dijeliti. 15

Pitat ću koja je to narav tog blaženog broja, koja je narav te veličine koja im pridaje te mogućnosti koje nikad neće doći do ozbiljenja. Ako bi ta priroda bila materijalna, konačna je, pa ako je i božanska, konačna je; ako je u duši, također je konačna. Na koji način posjeduje beskonačnu mogućnost, kad je u 8. knjizi *Fizike* iznesen suprotan poučak: »Da ništa konačno nema beskonačnu moć.«¹¹ I tu mogućnost, koja nikada neće doći do ozbiljenja, cijela peripatetička škola jednoglasno smatra i tvrdi da je u svim drugim stvarima u najvećoj mjeri besmislena, zašto ćemo je u ovoj najvećoj stvari posebno potvrđivati? Što više? Po svjedočenju samog Aristotela, koji hoće to ili neće, to beskonačno povećavanje broja ili dijeljenje veličine očita je ludost; u 8. poglavlju 3. knjige *Fizike* zaključujući cijelu raspravu o beskonačnom kaže ovako: »Veličina pak niti oduzimanjem, niti inteligibilnim povećavanjem nije beskonačna.« To je zaista posve točno, jer kao što broj smanjivanjem i dijeljenjem ne odlazi u beskonačno, nego se zaustavlja u jedinici, tako se također dijeljenje i smanjivanje veličine zaustavlja u točki što je u njoj jednakovrijedno jedinici broja, 20 25 30

¹¹ Nema grčkog, usp. ARIST. Ph. 266a.24–25 οὐκ ἐνδέχεται ἐν πεπερασμένῳ μεγέθει ἀπειρον εἶναι δύναμιν.

numeri, attestante id Aristotelemet ipso 1. *Topico*, his verbis in fine:¹² *Et quod punctum in linea etiam unitas in numero, utrumque enim principium.*

Sed esto, concedamus mathematicis mathematicum numerum augmenti esse infiniti, mathematicam magnitudinem divisionis infinitae, certe quod proprium est praesentis tractationis, naturalis numerus nullus infinitus est. Finitae enim sunt rerum species et actu et potentia, non enim species in infinitum successione multiplicari possunt, ut quae nunc non sunt, postea sint. Quod si in speciebus finitudo ista est, in individuis quoque earum necessario erit. Quod si dicatur successione aeterna individuorum ea evadere infinita, tunc necessario infinitum ex finito orietur.

Cui contrarium Aristotelis sententiam opponemus, negantis ex finitis posse fieri infinitum 3. *Physico* capite quinto:¹³ *Compositum quidem non erit infinitum corpus, si terminata multitudine elementa fuerint.* Negantis etiam quicquam posse fieri infinito maius, quod eveniet necessario, si aeternitas ista infinitudinem procreat individuorum. Nam si aeternum tempus, ut ipse suique asserunt, futurum est a nostra hac aetate in posterum, infiniti post nos homines nascentur. At qui ab annis mille praeteritis ad nos fuerunt, si infinitis futuris addantur, maius hoc infinitum illa additione evadet. Quae absurda si in Aristotelis philosophia admittantur, non est cur meliora his principia haec putemus, aut futuras conclusiones expectemus. Atque haec de numeri naturalis infinitate satis sunt.

De magnitudine naturali [in margine]

De magnitudine vero naturali quid dicendum? Actum nullam magnitudinem infinitam esse opere anxio Aristoteles ipse confu-

¹² καὶ στιγμή ἐν γραμμῇ καὶ μονὰς ἐν ἀριθμῶ (ἐκάτερον γὰρ ἀρχή). [ARIST. Top. 108b.26–27]

¹³ σύνθετον μὲν οὖν οὐκ ἔσται τὸ ἄπειρον σῶμα, εἰ πεπερασμένα τῶ πλήθει τὰ στοιχεῖα. [ARIST. Ph. 204b.11–13]

kako to potvrđuje sam Aristotel u 1. knjizi *Topike* ovim riječima na kraju: »I ono što je točka crti, također je jedinica broju; oboje je, naime, počelo.«

Neka bude, dopustimo matematičarima da se matematički broj beskonačno povećava, da se matematička veličina beskonačno dijeli, sigurno je ono što je svojstveno za sadašnju raspravu – da nijedan prirodni broj nije beskonačan. Konačne su, naime, vrste stvari i aktualno i u mogućnosti; ne mogu se vrste u slijedu u beskonačno umnažati, tako da bi one koje sada nisu, bile poslije. Pa ako ta konačnost postoji u vrstama, nužno će postojati i u njihovim jedinkama. Ako bi se reklo da one postaju beskonačne vječnim slijedom jedinki, tada će nužno nastati beskonačno iz konačnog.

Nasuprot tome stavit ćemo mišljenje Aristotela koji je nije-kao da iz konačnog može nastati beskonačno u 3. knjizi *Fizike* u 5. poglavlju: »Složeno zaista neće biti beskonačno tijelo, ako elementi budu konačni s obzirom na mnoštvo;« on je također nije-kao da išta može postati veće od beskonačnog, što će se nužno dogoditi, ako ta vječnost rodi beskonačnost jedinki. Naime, ako vječno vrijeme bude buduće, kao što on i njegovi tvrde, od ove naše dobi prema kasnije, beskonačno će se ljudi roditi poslije nas. A <ljudi> koji su bili prije bezbroj godina do nas, ako bi se dodali beskonačnim budućima, to će beskonačno tim dodavanjem postati veće. Pa ako se takve besmislice mogu dopustiti u Aristotelovoj filozofiji, nema razloga zbog kojeg bismo mislili da su ova počela bolja od toga, ili zbog kojeg bismo očekivali <bolje> buduće zaključke. Toliko neka bude dovoljno o beskonačnosti prirodnoga broja.

O prirodnoj veličini [na margini]

Što treba reći o prirodnoj veličini? Sam je Aristotel pobijao brižnim radom da je ikoja veličina aktualno beskonačna. Mi ka-

tavit. Dicimus nos ex dogmate suo nullam naturalem magnitudinem vel esse vel esse posse potentia divisibilem infinite. Statuti sunt magnitudinum naturalium termini. Est maxima naturalis magnitudo, coelum ipsum, mundus, est etiam necessario minima magnitudo. Id ipsemet 1. *Physico* capite 4. contra Anaxagorae homoeomerias docuit:¹⁴ *Si vero impossibile est animal aut plantam quantamcumque esse secundum magnitudinem vel parvitatem. Et mox:*¹⁵ *Clarum itaque, quod impossibile carnem aut os aut aliud quid quantumcumque esse in magnitudine, aut in maius aut in minus. Et paulo post:*¹⁶ *Carnis vero determinata est quantitas magnitudine et parvitate, manifestum quod e minima carne nullum secernetur corpus, erit enim minor minima.*

Nulla ergo ex magistri summi doctrina est naturalis magnitudo, quae aut infinita [404] sit actu, aut potentia naturaliter infinite dividi queat. Sistetur namque *divisio, ablatio, destructio*, διαίρεσις, ἀφαίρεσις, καταίρεσις in minima scilicet magnitudine naturali, ut nulla possit cogitatione infinite dividi. Sic enim docet 8. capite 3. *Physici:*¹⁷ *Magnitudo vero neque ablatione, neque intellectuali accretione est infinita.* Sed etiamsi mente et cogitatione dividi possit et augeri, re tamen ipsa nec dividi nec augeri ulla ratione poterit. Sic enim proxime scripsit:¹⁸ *Non enim in re est excessus et defectus, sed in intellectione.* Idque quomodo esset, subiunxit: ἕκαστον [ἕκαστος] γὰρ ἡμῶν νοήσειεν ἂν τις πολλαπλάσιον ἑαυτοῦ αὐξῶν εἰς ἄπειρον· ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτο ἕξω τοῦ ἄστεός τις ἐστιν

¹⁴ εἰ δὴ ἀδύνατον ζῶον ἢ φυτὸν ὀπηλι[ί]κον{οῦν} εἶναι κατὰ μέγεθος καὶ μικρότητα, [ARIST. Ph 187b.16–17]

¹⁵ δῆλον τοίνυν ὅτι ἀδύνατον σάρκα ἢ ὄστον ἢ ἄλλο τι ὀπηλικονοῦν [ὀπηλίκον] εἶναι τὸ μέγεθος ἢ ἐπὶ τὸ μείζον ἢ ἐπὶ τὸ ἕλαττον. [ARIST. Ph. 187b.20–21]

¹⁶ τῆς δὲ σαρκὸς ὠρισταὶ τὸ ποσὸν {καὶ} μεγέθει καὶ μικρότητι [μεγέθει καὶ συμικρότητι], φανερόν ὅτι ἐκ τῆς ἐλαχίστης σαρκὸς οὐθὲν ἐκκριθήσεται σῶμα· ἔσται γὰρ ἐλάττων τῆς ἐλαχίστης. [ARIST. Ph. 187b.36–188a.2]

¹⁷ μέγεθος δὲ οὔτε τῇ καθαιρέσει οὔτε τῇ νοητικῇ αὐξήσει ἔστιν ἄπειρον. [ARIST. Ph. 208a.21–22]

¹⁸ οὐ γὰρ ἐπὶ τοῦ πράγματος ἡ ὑπεροχὴ καὶ ἡ ἔλλειψις, ἀλλ' ἐπὶ τῆς νοήσεως. [ARIST. Ph. 208a.15–16]

žemo na temelju njegova poučka da nijedna prirodna veličina nije i ne može biti potencijalno beskonačno djeljiva. Utvrđene su granice prirodnih veličina. Najveća je prirodna veličina samo nebo, svijet, ali nužno postoji i najmanja veličina. To je sam poučavao u 1. knjizi *Fizike* u 4. poglavlju protiv Anaksagorinih homeomerija: »Ako je pak nemoguće da životinja ili biljka budu proizvoljno velike s obzirom na velikost i malenost.« I ubrzo: »Jasno je, dakle, da je nemoguće da meso ili kost ili što drugo bude proizvoljno veliko s obzirom na veličinu i prema većem i prema manjem.« I malo poslije: »Jasno je da je određena količina mesa i s obzirom na velikost i na malenost, jer se od najmanje mesa ne može odvojiti nikakvo tijelo, bit će manje <meso> od najmanjeg.«

Ne postoji, dakle po nauku najvećeg učitelja prirodna veličina koja bi ili [404] bila aktualno beskonačna, ili bi se prirodno u mogućnosti mogla beskonačno dijeliti. Zaustavit će se, naime, dijeljenje, oduzimanje, smanjivanje – διαίρεσις ἀφαιρέσις, καταίρεσις – i to na najmanjoj prirodnoj veličini, tako da se ne bi moglo beskonačno dijeliti nikakvim mišljenjem. Tako poučava u 8. poglavlju 3. knjige *Fizike*: »Veličina pak nije beskonačna niti oduzimanjem niti misaonim povećavanjem.« No, premda bi se u umu i mišljenju i mogla dijeliti i povećavati, u samoj stvari neće se moći ni na koji način niti dijeliti niti povećavati. Tako je sasvim blizu napisao: »Nije višak i manjak u stvari, nego u mišljenju.« I dodao je kako bi to bilo: ἕκαστον [ἕκαστος] γὰρ ἡμῶν νοήσειεν ἄν τις πολλαπλάσιον ἑαυτοῦ αὐξῶν εἰς ἄπειρον· ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτο ἔξω τοῦ ἄστεός τις ἐστὶν ἢ [οὐδὲ] τοῦ τηλικούτου μεγέθους

ZA FILOZOFIJU

ἢ [οὐδὲ] τοῦ τηλικούτου μεγέθους ὃ ἔχομεν, ὅτι νοεῖ τις, ἀλλ'
ὅτι ἔστι [ἔχει]. τὸ δὲ τῆ νοήσει πιστεύειν ἄτοπον. *Unusquisque
enim nostrum cogitaverit multiplicem se ipsum augens se in infinitum,
sed non ob hoc extra urbem est quisquam, neque huius quantaecumque
5 magnitudinis quam habemus: ideo habemus, quia id quispiam cogitet,
sed quia habet. Cogitationi vero credere absurdum est.*

Mathematica cum naturalibus non convenire

[in margine]

Concludamus ergo primo loco hanc numeri mathematici et
10 magnitudinis mathematicae infinitatem alienam esse a natura-
libus rebus. Nihil posse vere et proprie ex mathematicis in natura-
libus entia transferri ob idque Aristotelicam argumentationem
ex mathematico infinito infinitum in natura astruentem impro-
15 priam esse atque alienam. Secundo vero etiam falsas hasce utras-
que infinitates esse, quia nec numerus nec magnitudo mathema-
tica infinitate aut augeri aut minui revera potest. Falsissimum
denique eas in naturalibus aut numeris aut magnitudinibus esse,
vel esse posse.

DE TEMPORIS INFINITATE

20 Nunc tempus ipsum, quod tertium infinitum Aristoteli erat,
perpendamus, an vere infinitum sit et quo id pacto Aristoteles
aut adstruat aut nobis persuadeat. Hanc infinitatem tamquam
maxime manifestam minimo negotio astruit simplici nimirum
assumptione. Ad infinitatem autem in numero et magnitudine

ὁ ἔχομεν, ὅτι νοεῖ τις, ἀλλ' ὅτι ἔστι [ἔχει]. τὸ δὲ τῆ νοήσει πιστεύειν ἄτοπον.¹² »Svatko od nas mogao bi sebe zamisliti višestrukim povećavajući se u beskonačno, no nije netko zbog toga izvan grada, niti imamo bilo kakvu veličinu koju imamo zato – jer bi to netko mislio, nego zato, jer <to> ima. Besmisleno je pak vjerovati mišljenju.« 5

Μαθηματικοὶ predmeti ne slažu se s prirodnima

[na margini]

Stoga zaključimo na prvom mjestu da je ta beskonačnost matematičkog broja i matematičke veličine tuđa prirodnim stvarima: Ništa se ne može istinito i prikladno iz matematičkih <predmeta> prenijeti u prirodna bića, <te> je zbog toga Aristotelovo obrazlaganje koje iz matematičkog beskonačnog utvrđuje beskonačno u prirodi, neprikladno i strano. Drugo, netočne su i te obje beskonačnosti, jer se ni broj, ni matematička veličina ne može uistinu beskonačno uvećavati ili smanjivati. Najnetočnije je napokon da <beskonačnosti> jesu u prirodnim ili brojevima ili veličinama, ili da mogu biti. 10 15

O BESKONAČNOSTI VREMENA

Sada ispitajmo samo vrijeme koje je Aristotelu treće beskonačno, je li uistinu beskonačno i na koji način Aristotel to ili utvrđuje ili nas uvjerava. Tu beskonačnost, kao ponajviše očitu, s najmanjim je naporom utvrdio jednostavnom pretpostavkom. Da uvede beskonačnost u broju i veličini nije se malo potrudio, 20

¹² Citat dosta izmijenjen, dio teksta je izbačen i promijenjen je redoslijed rečenica. Usp. tekst u kritičkom izdanju: ARIST. Ph. 208a.14–19: τὸ δὲ τῆ νοήσει πιστεύειν ἄτοπον· οὐ γὰρ ἐπὶ τοῦ πράγματος ἢ ὑπεροχῆ καὶ ἢ ἔλλειψις, ἀλλ' ἐπὶ τῆς νοήσεως. ἕκαστον γὰρ ἡμῶν νοήσειεν ἂν τις πολλαπλάσιον ἑαυτοῦ αὐξῶν εἰς ἄπειρον· ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτο ἔξω [τοῦ ἄστεός] τίς ἐστιν [ἦ] τοῦ τηλικούτου μεγέθους ὁ ἔχομεν, ὅτι νοεῖ τις, ἀλλ' ὅτι ἔστι·

inducendam non parum operae absumpsit, non paucas rationes adduxit. In tempore vero sola propositione atque assumptione totum negotium perfecit. Sexties infinitate hac temporis toto tractatu de infinito tantummodo nominata. Apponam autem
5 omnium locorum verba, quia semina sunt maximarum fallaciarum sequentium.

Itaque 3. *Physici* capite 4. sunt haec:¹⁹ *Esse vero infinitum ex quinque maxime probatio evenit considerantibus ex tempore, hoc enim est infinitum.* Capite deinde 6. libri eiusdem:²⁰ *Quod vero nisi sit infinitum, multa impossibilia accidunt clarum est, temporis namque erit aliquod principium et finis.* Iterum eodemmet capite:²¹ *Alioquin in tempore clarum est infinitum.* Et mox:²² *Praeterea in hominibus et tempore, dum corrumpuntur.* Et capite 7:²³ *Neque manet infinitudo, sed fit, quemadmodum et tempus et numerus temporis.* Et denique capite 8:²⁴ *Et tempus et motus infinita sunt et intellectio non manente eo, quod accipitur.*
10
15

Quibus omnibus locis infinitatem temporis assumpsit sibi, non per se claram, non rationibus ullis probatam. Quae assumptio principium et fundamentum est omnium sequentium fallaciarum, aequivocationum, sophismatum. Neque id solum egit,
20 sed semina aliarum fallaciarum iecit penultimis atque ultimis verbis: illis scilicet, quibus tempori infinito numerum adiunxit. Quoniam ex numero successionem texet. Istis vero adiunxit motum, quia ex motu temporis continuitatem, ex tempore continuo motus aeternitatem mira quadam techna permiscebit. Quatuor
25 itaque in tempore speculabitur: infinitatem, successionem, continuationem, aeternitatem.

¹⁹ τοῦ δ' εἶναι τι ἄπειρον ἢ πίστις ἐκ πέντε μάλιστα ἂν συμβαίνοι σκοποῦσιν, ἐκ τε τοῦ χρόνου (οὗτος γὰρ ἄπειρος) [ARIST. Ph. 203b.15–17]

²⁰ Ὅτι δ' εἰ μὴ ἔστιν ἄπειρον {ἄπλως}, πολλὰ ἀδύνατα συμβαίνει δῆλον. τοῦ τε γὰρ χρόνου ἔσται τις ἀρχὴ καὶ τελευτὴ [ARIST. Ph. 206a.9–11]

²¹ ἄλλως δ' ἐν τε τῷ χρόνῳ δῆλον τὸ ἄπειρον [ARIST. Ph. 206a.25–26]

²² ἐπὶ δὲ {τοῦ} χρόνου καὶ τῶν ἀνθρώπων φθειρομένων [ARIST. Ph. 206b.2]

²³ οὐδὲ μένει ἡ ἀπειρία ἀλλὰ γίγνεται, ὥσπερ καὶ ὁ χρόνος καὶ ὁ ἀριθμὸς τοῦ χρόνου. [ARIST. Ph. 207b.14–15]

²⁴ ὁ δὲ χρόνος καὶ ἡ κίνησις ἀπειρά ἐστι καὶ ἡ νόησις οὐχ ὑπομένοντος τοῦ λαμβανομένου. [ARIST. Ph. 208a.20–21]

naveo je ne malo razloga. Što se pak tiče vremena, cijeli je posao dovršio samim iskazom i pretpostavkom, jer je samo šest puta imenovana ta beskonačnost vremena u cijeloj raspravi o beskonačnom. Navest ću riječi svih mjesta, jer su sjeme najvećih pogrešaka koje slijede. 5

Dakle, u 3. knjizi *Fizike* u 4. poglavlju stoji ovo: »Da postoji beskonačno iz pet <razloga>, ponajviše dokazuju oni koji to razmatraju iz vremena – ono je, naime, beskonačno.« Potom u 6. poglavlju iste knjige: »Da je mnogo nemogućeg, ako ne postoji beskonačno – jasno je: bit će naime neki početak i kraj vremena.« 10 Ponovno u istom poglavlju: »Uostalom u vremenu je očito beskonačno.« I uskoro: »Osim toga u ljudima i vremenu, dok propadaju.« I u 7. poglavlju: »Beskonačnost ne traje, nego biva, kao što i vrijeme i broj vremena.« I konačno u 8. poglavlju: »I vrijeme i kretanje su beskonačni – i razumijevanje, jer ne traje ono što 15 biva primljeno.«

Na svim tim mjestima pretpostavlja beskonačnost vremena – po sebi nejasnu, nedokazanu i kojim razlozima. Ta pretpostavka počelo je i temelj svih pogrešaka koje slijede, dvosmislica, sofizama. I nije samo to učinio, nego je bacio i sjeme drugih pogrešaka predzadnjim i zadnjim riječima, tj. onima kojima je beskonačnom vremenu pridružio broj, jer će iz broja splesti slijed. Njima je pridodao kretanje, jer će nekim čudnim umijećem smiješati iz kretanja kontinuitet vremena, iz kontinuiranog vremena vječnost kretanja. Četiri <stvari> razmotrit će se u vremenu: bes- 25 konačnost, slijed, kontinuiranost, vječnost.

Primo ergo nos quoque infinitatem temporis discutiamus. Quid igitur ait Aristoteles: *tempus est infinitum*? Id sexties aut forte pluries affirmavit. [405] Sed quomodo probat? Nullo modo toto tractatu de infinito. Forte tractatu de tempore, aut 6. *Physico* 5 probabit.

Sed nos antequam ab infiniti tractatu discedamus, quid infinitum sit, quo pacto ab eo definiatur, videamus, ut usui nobis ea diffinitio, tum in tempore, tum in motu atque etiam in magnitudine esse possit, 3. *Physico* capite 4. habet infiniti definitiones 10 quinque, nobis una aut altera sufficiat:²⁵ *Infinitum est, quod impossibile est pertransire*. Idque evenit, quia terminos seu extrema non habet. Ait enim:²⁶ *Infinitum est, quod non habet terminum*.

Duas has definitiones sumamus. Tradita est etiam ab eo divisio infiniti 6. *Physico* capite 2:²⁷ *Dupliciter vero dicitur et longitudo et tempus infinitum et omnino omne continuum, aut secundum divisionem aut extremis*. Verum quoniam his verbis longitudinem, superioribus autem ultimis motum tempori coniunxit omnibusque infinitatem tribuit, operae fuerit precium tria haec coniunctim infinitatemque eorum expendere. Sunt enim eiusdem cognationis in hac ipsa infiniti actione. Sic enim de his 3. *Physico* capite 12. scripsit:²⁸ *Sequitur enim magnitudinem motus, motum vero tempus, eo quod sint et quanta et continua et divisibilia*. Deinde 6. *Physico* capite 4. de his ipsis tribus toto capite scribens ait:²⁹ *Et in eo, quod sint finita vel infinita, similiter habebit in omnibus*.

25 Sunt ergo per Aristotelicam doctrinam et magnitudo et motus et tempus infinita. At qua infinitate? Eane quae est in divisione? An ea, quae extremis caret? Duas enim hasce nobis tra-

²⁵ <ἄπειρόν ἐστι> τὸ ἀδύνατον διελεῖν {δὲ τὴν ἄπειρον ἀδύνατον} [ARIST. Ph. 265a.19–20]

²⁶ ἄπειρον ὃ ἂν μὴ ἔχη [τὸ μὴ ἔχον] πέρας [ARIST. Xen 978a.17–18]

²⁷ διχῶς γὰρ λέγεται καὶ τὸ μῆκος καὶ ὁ χρόνος ἄπειρον, καὶ ὅλως πᾶν τὸ συνεχές, ἥτοι κατὰ διαίρεσιν ἢ τοῖς ἐσχάτοις. [ARIST. Ph. 233a.24–26]

²⁸ ἀκολουθεῖ γὰρ τῷ μὲν μεγέθει ἢ κίνησις, τῇ δὲ κινήσει ὁ χρόνος, τῷ καὶ ποσὰ καὶ συνεχῆ καὶ διαίρετὰ εἶναι. [ARIST. Ph. 220b.24–26]

²⁹ καὶ ἐπὶ τοῦ πεπερασμένα εἶναι ἢ ἄπειρα ὁμοίως ἕξει κατὰ πάντων. [ARIST. Ph. 235a.37–235b.1]

Stoga prvo i mi raspravimo beskonačnost vremena. Što kaže Aristotel? *Vrijeme je beskonačno* – to šest ili možda više puta potvrđuje. [405] No kako dokazuje? Ni na koji način u cijeloj raspravi o beskonačnom. Možda će dokazati u raspravi o vremenu ili u 6. knjizi *Fizike*. 5

No mi, prije nego odstupimo od rasprave o beskonačnom, pogledajmo što je beskonačno, na koji ga on način definira, da bi nam ta definicija mogla biti od koristi, kako za vrijeme, tako za kretanje i za veličinu. U 3. knjizi *Fizike* u 4. poglavlju ima pet definicija beskonačnog; nama neka bude dovoljna jedna ili druga: ἄπειρον ἐστὶ τὸ ἀδύνατον διελθεῖν¹³ »Beskonačno je ono što se ne može prijeći.« To se događa jer nema međa ili krajnosti. Kaže naime: ἄπειρον τὸ μὴ ἔχον πέρας¹⁴ »Beskonačno je ono što nema među.« 10

Uzmimo te dvije definicije. On je također izložio podjelu beskonačnog u 6. knjizi *Fizike* u 2. poglavlju: »Dvojako se naziva i dužina i beskonačno vrijeme i uopće sve što je kontinuirano: ili prema dijeljenju, ili prema krajnostima.« Budući da je ovim riječima s vremenom povezao dužinu, a posljednjim gornjim kretanje i svima im je pridao beskonačnost, bit će vrijedno truda prosuditi to troje povezano te njihovu beskonačnost. Istog su srodstva, naime, u toj samoj djelatnosti beskonačnog. Tako je, naime, o njima pisao u 3. knjizi *Fizike* u 12. poglavlju: »Za veličinom slijedi kretanje, za kretanjem vrijeme zbog toga što su količine i kontinuirani i djeljivi.« Potom u 6. knjizi *Fizike* u 4. poglavlju o njima trima pišući u cijelom poglavlju kaže: »I s obzirom na to da su konačni ili beskonačni, slično će biti u svima.« 15 20 25

Stoga neka budu po Aristotelovu učenju i veličina i kretanje i vrijeme beskonačni. No koja je to beskonačnost, da li ona koja je u dijeljenju, ili ona koja nema krajnosti? Te dvije nam je, naime, 30

¹³ Nije doslovan citat, usp. ARIST. Ph. 265a.19 – 20.

¹⁴ Nije doslovan citat, usp. ARIST. Xen. 978a.17–18.

didit. Certe infinitate, quae extremis caret, magnitudo non est infinita. Et enim prolixitate pene Asiatica probavit 3. *Physico*, magnitudinem extremis infinitam nec esse nec reperiri posse in natura rerum. At si tria haec similiter se habent in infinitate ut
 5 modum dictum est, sequetur necessario, si magnitudo extremis non est infinita, neque motum neque tempus extremis infinitum aut esse, aut esse posse. Neque vero generalibus id verbis asseritur ab Aristotele, sed etiam singularibus, ita ipsomet scribente, eiusdem 6. *Physici* capite 10. de motu:³⁰ *Mutatio nulla est infinita.*
 10 Rationem quoque addidit:³¹ *Omnis enim ex aliquo in aliquid.* Quod etiam exemplis in omnibus motibus: generationis, corruptionis, alterationis, augmenti, decrementi confirmavit.

Et denique de locali motu sic intulit:³² *Itaque non est infinitus motus neque ferretur in infinitum.* Rationem huic quoque adiunxit:³³
 15 *Impossibile enim esset pertransire ipsum.* De quo vero genere infinitatis id doceret, declaravit universali conclusione:³⁴ *Quod quidem eo modo non est infinita transmutatio, ut non definiatur terminis, manifestum est.*

Quam rem etiam 7. *Physico* capite 1. confirmavit:³⁵ *Si enim unumquodque ab unoquoque movetur? Nihilominus unus numero uniuscuiusque est motus neque infinitus extremis.* Quod si magnitudo et motus non sunt extremis infinita, proculdubio ὁμοίως ἔξει κατὰ πάντων³⁶ *similiter habebit in omnibus*, tempus quoque non erit extremis infinitum. Quod 6. *Physico* capite 2. verbis luculen-

³⁰ μεταβολή δ' οὐκ ἔστιν οὐδεμία ἄπειρος. [ARIST. Ph. 241a.26–27]

³¹ πᾶσα <γὰρ> {μεταβολή ἔστιν} ἔκ τινος εἰς τι [ARIST. Ph. 225a.1]

³² ὥστ' οὐκ ἄπειρος ἡ κίνησις, οὐδ' οἰσθήσεται τὴν ἄπειρον. [ARIST. Ph. 241b.9–10]

³³ ἀδύνατον γὰρ διελεῖν αὐτήν. [ARIST. Ph. 241b.10–11]

³⁴ ὅτι μὲν οὖν οὕτως οὐκ ἔστιν ἄπειρος μεταβολή ὥστε μὴ ὠρίσθαι πέρασι, φανερόν. [ARIST. Ph. 241b.11–12]

³⁵ καὶ γὰρ εἰ ἕκαστον ὑφ' ἑκάστου κινεῖται, οὐθὲν ἦττον μία τῶ ἀριθμῶ ἢ ἑκάστου κίνησις, καὶ οὐκ ἄπειρος τοῖς ἐσχάτοις, [ARIST. Ph. 242a.64–66]

³⁶ [ARIST. Ph. 235b.1]

iznio. Sigurno, <onom> beskonačnošću koja nema krajnosti, veličina nije beskonačna. Naime, gotovo azijskom obilatošću dokazivao je u 3. knjizi *Fizike* da veličina koja nema krajnosti niti postoji, niti se može naći u prirodi. A ako je to troje slično s obzirom na beskonačnost, kako je upravo rečeno, nužno će slijediti, ako veličina nije beskonačna s obzirom na krajnosti, da niti kretanje, niti vrijeme nije niti može biti beskončno s obzirom na krajnosti. I to Aristotel ne tvrdi <samo> općenitim riječima, nego i pojedinačnima – kad tako sam piše u 6. knjizi *Fizike* u 10. poglavlju o kretanju: »Nijedno mijenjanje nije beskonačno.« I dodao je razlog: »Svako <mijenjanje> je iz nečega u nešto.« To je i potvrdio primjerima u svim kretanjima: nastajanja, propadanja, mijenjanja, povećavanja, smanjivanja.

Konačno je o mjesnom kretanju izložio ovako: »Stoga kretanje nije beskonačno niti se kreće u beskonačno.« Dodao je razlog tome: »Bilo bi, naime, nemoguće prijeći ga.« O kojem je pak rodu beskonačnosti to poučavao, izjavio je u univerzalnom zaključku: »Očito je zaista da mijenjanje nije beskonačno na taj način da ne bi bilo određeno međama.«

Tu stvar potvrdio je također u 7. knjizi *Fizike* u prvom poglavlju:¹⁵ »Ako svako od svakog biva pokrenuto, ipak je kretanje svakog brojem jedno i nije beskonačno s obzirom na krajnosti.« Pa ako veličina i kretanje nisu beskonačni s obzirom na krajnosti, bez sumnje ὁμοίως ἔξει κατὰ πάντων, slično će biti u svima, pa i vrijeme neće biti beskonačno s obzirom na krajnosti. To je u 6. knjizi *Fizike* u 2. poglavlju jasno napisano i potvrđeno: »Ista će

¹⁵ Usp. također: *Physicorum libri octavi textus alter*, 242a.29–31: καὶ γὰρ εἰ ἕκαστον ὑφ' ἑκάστου κινεῖται, οὐθὲν ἦττον μία τῶ ἀριθμῶ ἢ ἑκάστου κίνησις, καὶ οὐκ ἄπειρος τοῖς ἐσχάτοις.

ter scriptis confirmatum est:³⁷ *Eaedem divisiones erunt temporis et magnitudinis, atque utrumlibet infinitum et alterum; et sicut alterum, sic et alterum, veluti si extremis infinitum tempus, et longitudo extremis, si vero divisione, divisione etiam longitudo, et si utrisque tempus, utrisque etiam magnitudo.* Sed ostensum est magnitudinem extremis infinitam non esse, licebit per conversionem concludere tempus quoque extremis infinitum non esse, ut enim alterum, sic et alterum. Non sunt ergo extremis infinita magnitudo aut motus aut tempus, confessione, dogmate Aristotelis. Sed si quam infinitatem habeant, illam alteram divisionis habebunt. Sic enim docet de hac ipsa 7. *Physico* capite 6:³⁸ *Omnis etiam magnitudo et omne tempus semper [406] divisibilia.* 1. capite quoque eiusdem libri:³⁹ *Eiusdem vero est rationis et magnitudinem et tempus et motum ex indivisibilibus componi et dividi in indivisibilia.* Et paulo post:⁴⁰ *Simili modo necesse est longitudini et motui indivisibile esse tempus.* Sed tempus hoc divisionis modo esse infinitum scribit eodem capite in hunc modum:⁴¹ *Namque eorum, quae sunt per quantitatem infinita, non potest tangi in terminato tempore: sed eorum, quae sunt per divisionem infinita, potest.* Etenim tempus ita est infinitum. At si tempus hac divisionis infinitate est infinitum, eadem infinitate est infinita magnitudo quoque. Sic enim paulo post:⁴² *Sed si tempus infinitum sit, et magnitudo infinita erit, si vero magnitudo, et*

³⁷ αἱ γὰρ αὐταὶ διαιρέσεις ἔσονται τοῦ χρόνου καὶ τοῦ μεγέθους. καὶ εἰ ὀποτερονοῦν ἄπειρον, καὶ θάτερον, καὶ ὡς θάτερον, καὶ θάτερον, οἷον εἰ μὲν τοῖς ἐσχάτοις ἄπειρος ὁ χρόνος, καὶ τὸ μήκος τοῖς ἐσχάτοις, εἰ δὲ τῇ διαιρέσει, τῇ διαιρέσει καὶ τὸ μήκος, εἰ δὲ ἀμφοῖν <ὁ χρόνος>, ἀμφοῖν καὶ τὸ μέγεθος. [ARIST. Ph. 233a.16–21]

³⁸ πᾶν γὰρ μέγεθος καὶ πᾶς χρόνος ἀεὶ διαίρετά. [ARIST. Ph. 237b.20–21]

³⁹ τοῦ δ' αὐτοῦ λόγου μέγεθος καὶ χρόνον καὶ κίνησιν ἐξ ἀδιαίρετων συγκεῖσθαι, καὶ διαιεῖσθαι εἰς ἀδιαίρετα, [ARIST. Ph. 231b.18–20]

⁴⁰ ὁμοίως δ' ἀνάγκη τῷ μήκει καὶ τῇ κινήσει ἀδιαίρετον εἶναι τὸν χρόνον, [ARIST. Ph.232a.18–19]

⁴¹ τῶν μὲν οὖν κατὰ τὸ ποσὸν ἀπείρων οὐκ ἐνδέχεται ἄψασθαι ἐν πεπερασμένῳ χρόνῳ, τῶν δὲ κατὰ διαίρεσιν ἐνδέχεται· καὶ γὰρ αὐτὸς ὁ χρόνος οὕτως ἄπειρος. [ARIST. Ph. 233a.26–28]

⁴² ἀλλ' ἐάν τε ὁ χρόνος ἄπειρος ἦ, καὶ τὸ μέγεθος ἔσται ἄπειρον, ἐάν τε τὸ μέγεθος, καὶ ὁ χρόνος. [ARIST. Ph. 233a.32–34]

biti dijeljenja vremena i veličine kao i bilo kojeg drugog beskonačnog: i kako jedno, tako i drugo – kao na primjer: ako je vrijeme beskonačno s obzirom na krajnosti, i dužina je <beskonačna> s obzirom na krajnosti, ako pak s obzirom na dijeljenje, i dužina je <beskonačna> s obzirom na dijeljenje; a ako je s obzirom na oboje vrijeme <beskonačno>, također je s obzirom na oboje i veličina <beskonačna>.« No pokazano je da veličina nije beskonačna s obzirom na krajnosti, po konverziji će biti dopušteno zaključiti da ni vrijeme nije beskonačno s obzirom na krajnosti; kako, naime, jedno, tako i drugo. Stoga nije po priznanju, po poučku Aristotelovom, s obzirom na krajnosti beskonačna veličina ili kretanje ili vrijeme. No, ako bi imali neku beskonačnost, imat će onu drugu: <beskonačnost> dijeljenja. Tako poučava o njoj samoj u 7. knjizi *Fizike* u 6. poglavlju: »Svaka je naime veličina i svako vrijeme uvijek [406] djeljivo.« Također u 1. poglavlju iste knjige: »Iz istog se razloga veličina i vrijeme i kretanje sastavljaju iz nedjeljivih <dijelova> i dijele na nedjeljive <dijelove>.«¹⁶ I malo kasnije: »Nužno je da je na način sličan dužini i kretanju, vrijeme nedjeljivo.«¹⁷ No vrijeme je s obzirom na taj način dijeljenja beskonačno – piše u istom poglavlju ovako: »Naime, ono što je po kvantiteti beskonačno ne može se dotaknuti u omeđenom vremenu, ali ono što je s obzirom na dijeljenje beskonačno – može.« Tako je vrijeme beskonačno. A ako je vrijeme beskonačno tom beskonačnošću dijeljenja, istom beskonačnošću beskonačna je i veličina. Tako, naime, malo poslije: »Ako bi vrijeme bilo beskonačno, i veličina će biti beskonačna, ako pak veličina, <onda> i vrijeme.«

¹⁶ Petrić skraćuje citat. Nije Aristotelova teza da se veličina, vrijeme i kretanje sastoje iz nedjeljivih dijelova, nego da među njima postoji analogija s obzirom na dijeljenje na dijelove. Usp. ARIST. Ph. 231b.18–20: τοῦ δ' αὐτοῦ λόγου μέγεθος καὶ χρόνον καὶ κίνησιν ἐξ ἀδιαίρετων συγκεῖσθαι καὶ διαιεῖσθαι εἰς ἀδιαίρετα, ἢ μὴθὲν.

¹⁷ I ovdje Petrić skraćuje citat koji glasi: (ARIST. Ph 232a.18–19) ὁμοίως δ' ἀνάγκη τῷ μήκει καὶ τῇ κινήσει ἀδιαίρετον εἶναι τὸν χρόνον, καὶ συγκεῖσθαι ἐκ τῶν νῦν ὄντων ἀδιαίρετων. U ispuštenom nastavku Aristotel kaže da se vrijeme sastoji iz nedjeljivih *sada*, no *sada* nije dio vremena. Inače, kasnije Petrić rabi tu Aristotelovu tezu (da *sada* nije dio vremena) da bi ukazao na to da je vrijeme samo *ens rationis*, da nije biće u pravom smislu.

tempus. Idem in motu testatur capite 7:⁴³ *Quid enim differt motum aut magnitudinem facere infinitam? Necessè enim si utrumlibet et alterum esse infinitum.*

Quo autem pacto sit ista infinitas in tempore, capite 7. declaravit:⁴⁴ *Omne vero tempusⁱⁱⁱ in infinita divisibile.* Cum quo capite 6. magnitudinem coniunxerat:⁴⁵ *Omnis enim magnitudo et omne tempus semper divisibilia.*

Capite vero 4. tempori motum adiunxerat:⁴⁶ *Similiter et motus divisibilis et tempus divisibile.* Itaque verba ista: *Semper divisibilia, in infinitum divisibilis, similiter divisibile* aequipollent in tempore, in magnitudine, in motu. Tempus ergo et motus et magnitudo, si quomodo eis infinitudo concedatur, ex Aristotelis clarissimis dogmatibus, ea concederetur tantummodo, quae est in divisione. Altera autem illa extremorum infinitudo apertissimis et verbis et rationibus e rerum natura explosa expulsaque ab eo est.

Quid ergo, licebitne concludere syllogistice, vere, non Sophistice, tempus est divisibile in infinitum, ergo tempus est extremis infinitum? Simpliciter infinitum? Motus est divisibilis in infinitum, ergo motus est extremis infinitus? Simpliciter infinitus? Tantum dum sane valebit: magnitudo est divisibilis in infinitum, ergo magnitudo etiam extremis est infinita. Sophisma est putidum. Stadium est finitum, cursus in stadio est finitus, hora, qua decurritur, est finita, sunt tamen et stadium et cursus et hora divisione secundum Aristotelem infinita, et si quis adstruat inde, ergo stadium et cursus et hora sunt infinita extremis, quid ei faciemus aliud, quam ut eum exsibilemus? De schola logica eiicimus?

⁴³ τί γὰρ διαφέρει τὴν κίνησιν ἢ τὸ μέγεθος ποιεῖν ἄπειρον; ἀνάγκη γάρ, εἰ ὅποτερονοῦν, καὶ θάτερον εἶναι ἄπειρον. [ARIST. Ph. 238b.20–22]

⁴⁴ ἅπας δὲ χρόνος εἰς ἄπειρα μεριστός, [ARIST. Ph. 239a.9–10]

⁴⁵ πᾶν γὰρ μέγεθος καὶ πᾶς χρόνος αἰεὶ διαίρετά. [ARIST. Ph. 237b.20–21]

⁴⁶ ὁμοίως δὲ καί, εἰ ἡ κίνησις διαίρετή, καὶ ὁ χρόνος διαίρετός. [ARIST. Ph. 235a.22–23]

ⁱⁱⁱ Corr. ex tempore

Isto, što se tiče kretanja, potvrđuje u 7. poglavlju: »Koja je razlika smatrati beskonačnim kretanje ili vrijeme? Ako je bilo koje <od njih beskonačno>, nužno je da i drugo bude beskonačno.«

Na koji način jest ta beskonačnost u vremenu objasnio je u 7. poglavlju: »Svako je vrijeme u beskonačno djeljivo.« S njime je u 6. poglavlju povezo veličinu: »Svaka veličina i svako vrijeme uvijek su djeljivi.« 5

U 4. pak poglavlju vremenu je pridodao kretanje: »Na sličan je način i kretanje djeljivo i vrijeme djeljivo.« Stoga te riječi: *uvijek djeljivi, u beskonačno djeljivo, slično djeljivo* podjednako važe u vremenu, u veličini, u kretanju. Za vrijeme, dakle, i kretanje i veličinu, ako im se na neki način dozvoli beskonačnost, po sasvim jasnim Aristotelovim poučcima, dozvolit će se samo ona <beskonačnost> koja je u dijeljenju. A onu drugu – beskonačnost s obzirom na krajnosti on je najjasnijim riječima i razlozima istjerao i izbacio iz prirode stvari. 10 15

Što dakle, hoće li biti dopušteno zaključivati silogistički, istinito, a ne sofistički: vrijeme je u beskonačno djeljivo, dakle vrijeme je beskonačno s obzirom na krajnosti, jednostavno beskonačno? Kretanje je djeljivo u beskonačno, dakle kretanje je beskonačno s obzirom na krajnosti, jednostavno beskonačno? Dok bude vrijedilo takovo: veličina je djeljiva u beskonačno, dakle i veličina je beskonačna s obzirom na krajnosti, truli je sofizam. Trkalište je konačno, trčanje u trkalištu je konačno, period vremena u kojem se trči je konačan; ipak su trkalište, trčanje i period vremena, s obzirom na dijeljenje po Aristotelu beskonačni. Ako tko bude iz toga izvodio da su trkalište i trčanje i period vremena beskonačni s obzirom na krajnosti, što ćemo mu drugo učiniti nego da ga isfućkamo i izbacimo iz logičke škole? 20 25

Maiores sibilis, maiores cachinnis in eum utemur, si quis colligat hanc alteram. Quia motus sit infinitus divisione, ergo aeternus. Quia tempus sit infinitum divisione, ergo aeternum? Si id liceat, licebit etiam inferre: ergo hora est aeterna, ergo cursus in stadio est aeternus: ergo Hercules adhuc currit in Olympia curretque in aeternum.

Si haec ridicula sunt, non ergo recte, non vere, non logice concluditur: tempus et motus sunt infinita divisione; ergo etiam extremis infinita, ergo etiam aeterna. Sed rectissime, verissime, demonstrative concluditur. Si tempus et motus extremis infinita essent, aeterna quoque essent, sed non sunt extremis infinita testimoniis Aristotelis, ergo neque aeterna sunt. Nihil ergo haec ratio infinitatis per divisionem ad aeternitatem temporis et motus roboris aut veritatis affert. Altera illa infinitas extremorum, quae afferre poterat, si in natura reperiretur, ab Aristotele ipso a magnitudine expulsa et reiecta, in motu et tempore et per consequens et aperte negata est.

Ad continuationem ergo et temporis et motus accedamus, quae secunda de quatuor propositis est. Hanc Aristoteles videtur veluti mediam constituisse ad coniungendam utrimque infinitatem atque aeternitatem. Scripsit 4. *Physico* capite 11:⁴⁷ *Postea vero quam motum movetur ab aliquo in aliquid et omnis magnitudo est continua, et motus est continuus, et propter motum etiam tempus. Capite post ea sequenti:*⁴⁸ [407] *Sequitur enim magnitudinem motus, motum vero tempus, ut sint et quanta et continua et divisibilia. Etenim quia magnitudo talis est, idem motus patitur et propter motum tempus. Prioribus verbis docemur: quia magnitudo sit continua, motum esse continuum. Et quia motus est continuus, tempus etiam esse continuum. Secundis, quia magnitudo si quanta et continua et*

⁴⁷ ἐπεὶ δὲ τὸ κινούμενον κινεῖται ἔκ τινος εἰς τι καὶ πᾶν μέγεθος συνεχές, ἀκολουθεῖ τῷ μεγέθει ἡ κίνησις· διὰ γὰρ <τὸ> τὸ μέγεθος εἶναι συνεχές καὶ ἡ κίνησις ἐστὶν συνεχής, διὰ δὲ τὴν κίνησιν ὁ χρόνος [ARIST. Ph. 219a.10–13]

⁴⁸ ἀκολουθεῖ γὰρ τῷ μεγέθει ἡ κίνησις· τῇ δὲ κινήσει ὁ χρόνος, τῷ καὶ ποσᾷ καὶ συνεχῇ καὶ διαιρετᾷ εἶναι· διὰ γὰρ <τὸ> τὸ μέγεθος εἶναι τοιοῦτον ἡ κίνησις ταῦτα πέπονθεν, διὰ δὲ τὴν κίνησιν ὁ χρόνος· [ARIST. Ph. 220b.24–28]

Trebat ćemo više fućkanja, više ismijavanja, za onoga tko poveže ovu drugu <tezu>: Budući da je kretanje beskonačno s obzirom na dijeljenje, vječno je. Budući da je vrijeme beskonačno s obzirom na dijeljenje, vječno je? Ako bi to bilo dopušteno, bit će dopušteno također uvesti: određeni je, dakle, period vremena 5 vječan, trčanje u trkalištu je, dakle, vječno, Heraklo, dakle, još uvijek trči u Olimpiji i trčat će vječno.

Ako je to smiješno, ne zaključuje se ispravno, ni istinito, ni logički: vrijeme i kretanje su beskonačni s obzirom na dijeljenje, beskonačni su, dakle, i s obzirom na krajnosti, dakle i vječni. Naj- 10 ispravnije će se, najistinitije, dokazno zaključiti: da su vrijeme i kretanje beskonačni s obzirom na krajnosti, bili bi također vječni; no nisu beskonačni s obzirom na krajnosti po Aristotelovim svjedočanstvima, stoga nisu ni vječni. Taj, dakle, razlog beskonačnosti na temelju dijeljenja ne donosi nikakvu snagu ni istinu za 15 vječnost vremena i kretanja. Onu drugu beskonačnost s obzirom na krajnosti, koja je <tu snagu i istinu> mogla donijeti, da se u prirodi pronašla, sam je Aristotel istjerao i odbacio iz veličine, u kretanju i vremenu i sljedno tome očito ju je zanijekao.

Pristupimo, dakle, kontinuiranosti vremena i kretanja koja je 20 drugi od četiriju predloženih predmeta. Čini se da ju je Aristotel uspostavio u sredini da poveže oboje: beskonačnost i vječnost. Pisao je u 4. knjizi *Fizike* u 11. poglavlju: »Budući da se pokrenuto pokreće od nečega u nešto, i svaka je veličina kontinuirana i kretanje je kontinuirano, a zbog kretanja također i vrijeme.« Poslije 25 u sljedećem poglavlju: [407] »Kretanje slijedi veličinu, a vrijeme kretanje, jer su i kvantitativni i kontinuirani i djeljivi. Budući da je veličina takva <kvantitativna, kontinuirana i djeljiva>, isto trpi kretanje i zbog kretanja vrijeme.« U prethodnim nas se riječima poučava: da je kretanje kontinuirano, jer je veličina kontinuirana; 30 da je vrijeme također kontinuirano, jer je kretanje kontinuirano. Drugim <riječima nas se poučava> da su kretanje i vrijeme

divisibilis, motum quoque et tempus esse quanta et continua et divisibilia.

Hic primum quaero, si motus quantus est, cur in quantitatis praedicamento non connumeratur inter quanta, ut tempus? Excidit e memoria, detur venia. At 5. *Metaphysico* capite de quanto dicit Aristoteles motum et tempus esse quanta non per se, sed per accidens. Sic enim scribit eo loco:⁴⁹ *Eorum vero, quae per accidens dicuntur quanta, quiddam sic dicitur, ut dictum est, quod musicum sit quantum et album, eo quod sit quantum id cui insunt. Alia vero ut motus et tempus. Etenim haec quanta quaedam dicuntur et continua, eo quod illa divisibilia sint; quorum haec sunt passiones. Dico autem non quod movetur, sed quod motum est, namque eo quod quantum sit illud, et motus quantus est, tempus vero eo quod iste.*

Ex quibus verbis non solum motum esse quantum ex accidenti, quia quantum sit id, super quo factus est, sed etiam ex accidenti continuus et divisibilis: quia tale illud sit, in quo motus factus est. Id autem est, quod toties in *Physicis* μέγεθος καὶ μήκος, *magnitudinem et longitudinem* vocat. Tempus itidem ex iisdem his verbis et quantum et continuum et divisibile ex accidenti est, non quia magnitudo sit per accidens quanta et continua et divisibilis, quoniam haec omnia per se est, sed quia motus haec omnia per accidens sit, tempus quoque per motum haec omnia est per accidens: ita ut concludatur, magnitudo per se est quanta, per se continua, per se divisibilis. Motus, quia super magnitudine fit, est quantus per accidens, continuus per accidens, divisibilis per accidens. Tempus quoque, quia est vel numerus vel mensura, motus ipsius super magnitudine facti et quantum et continuum et divisibile est per accidens, quodam modo per secundum accidens.

Licebit ergo Aristoteli scientiarum omnium optimo magistro, veterum sapientum irrisori, ex motu continuo per accidens, per

⁴⁹ τῶν δὲ κατὰ συμβεβηκὸς λεγομένων ποσῶν τὰ μὲν οὕτως λέγεται ὡσπερ ἐλέχθη ὅτι τὸ μουσικὸν ποσὸν καὶ τὸ λευκὸν τῷ εἶναι ποσὸν τι τῷ ὑπάρχουσι, τὰ δὲ ὡς κίνησις καὶ χρόνος· καὶ γὰρ ταῦτα πῶς ἄττα λέγεται καὶ συνεχῆ τῷ ἐκεῖνα διαιρετὰ εἶναι ὧν ἐστὶ ταῦτα πάθη. λέγω δὲ οὐ τὸ κινούμενον ἀλλ' ὁ ἐκινήθη· τῷ γὰρ ποσὸν εἶναι ἐκεῖνο καὶ ἡ κίνησις ποσῆ, ὁ δὲ χρόνος τῷ ταύτην. [ARIST. *Metaph.* 1020a.26–32]

kvantitativni i kontinuirani i djeljivi, jer je veličina kvantitativna i kontinuirana i djeljiva.

Ovdje prvo pitam, ako je kretanje kvantitativno, zašto se u predikamentu kvantiteta ne ubraja među ono što je kvantitativno, kao npr. vrijeme? Zaboravio je, neka se dozvoli. A u 5. knjizi *Metafizike* u poglavlju o kvantitativnom Aristotel kaže da su kretanje i vrijeme kvantitativni, ne po sebi nego akcidentalno. Tako, naime, piše na onom mjestu: »Od onog pak što se akcidentalno zove kvantitativnim, nešto se tako naziva – kako je rečeno da je kvantitativno ono obrazovano i ono bijelo – zato što je kvantitativno ono čemu pripadaju. Drugo pak kao kretanje i vrijeme. To se naziva nekim kvantitativnim i kontinuiranim, zato što je djeljivo ono čega su to trpnje. A kažem: ne ono što se kreće, nego ono što je pokretano; naime zato što je to <pokretano> kvantitativno i kretanje je kvantitativno, a vrijeme <je kvantitativno> zato što je ono <kretanje kvantitativno>.«

Po tim riječima ne samo da je kretanje akcidentalno¹⁸ kvantitativno, jer je kvantitativno ono na čemu je nastalo, nego je također akcidentalno kontinuirano i djeljivo, jer je takvo <kvantitativno, kontinuirano i djeljivo> ono po čemu je kretanje nastalo; a to je ono što toliko puta u *Fizici* zove: μέγεθος και μήκος, veličina i dužina. Vrijeme isto tako po tim istim riječima kvantitativno je i kontinuirano i djeljivo akcidentalno, ne zato što je akcidentalno kvantitativna i kontinuirana i djeljiva veličina, jer <veličina> je sve to po sebi, nego zato, jer je kretanje sve to akcidentalno, pa je i vrijeme sve to akcidentalno – po kretanju. Tako da se zaključi: veličina je po sebi kvantitativna, po sebi kontinuirana, po sebi djeljiva; kretanje, jer biva na veličini, akcidentalno je kvantitativno, akcidentalno kontinuirano, akcidentalno djeljivo. Vrijeme je također, jer je ili broj ili mjera samog kretanja koje je nastalo na veličini, akcidentalno kvantitativno i kontinuirano i djeljivo, na neki način sekundarno akcidentalno.

Hoće li, dakle, Aristotelu, najboljem učitelju svih znanosti, ismijavatelju starih mudraca, biti dopušteno da iz kretanja, ak-

¹⁸ Akcidentalno, *ex accidenti* stoji ovdje u značenju: ne izvorno nego izvedeno iz nečeg drugog.

accidens divisibili, coeli et mundi per se continui, per se divisibilis, aeternitatem concludere? Ex tempore, ex secundo accidenti continuo et divisibili, motum coeli aeternum astruere? De propositionibus per accidens conclusionem per se colligere? Ubi est
 5 hac in re Aristotelica illa demonstratio tam celebris? Scientiarum domina? Sine qua nihil posse sciri, ab eo, ab suis toties declamatur? Cuius propositiones voluit esse per se et ne id quidem solum, sed per se primo et καθόλου, *universaliter*? Si nos philosophunculi argutaremur. Tempus est continuum, ergo motus est
 10 continuus. Motus coeli continuus est, ergo coelum continuum, expelleremur e schola: quia de propositionibus per accidens conclusionem per se concluderemus. Sophismata nos nectere clamarent. At quia Aristoteles argumentatur, tempus continuum est, motus coeli continuus est, ergo coelum est aeternum: siletur, creditur, suspicimus, stupescimus conclusionem nullo vinculo propositionibus iunctam. Quid enim habet rei aeternitas coeli cum
 15 motus continuitate?

Nectatur integer syllogismus. Omne id, cuius motus continuus est, aeternum est. Coeli motus est continuus, ergo coelum
 20 aeternum est. Syllogismus integra figura. At quid veritatis habet maior propositio? Verane est prima? Per se nota? An topica? An sophistica? An verior quicquam tota argumentatio, quam si dicatur: cursus in stadio continuus est sane, ergo etiam aeternus? Optime nobiscum vi rationis huius ageretur, quilibet nostrum
 25 immortalis esset, quia motus et gressus aliquando continuus ei esset. Sed Deus optime maxime, quibus in tenebris versamur?

Tempus in praedicamento quantitatis

[in margine]

Tempus est in *Praedicamentis* ab Aristotele annumeratum
 30 inter per se quanta, ac etiam proprio ab aliis separato praedicamento. In *Metaphysicis* vero inter quanta accidentaliter est posi-

cidentalno kontinuiranog, akcidentalno djeljivog, zaključi vječnost po sebi kontinuiranog, po sebi djeljivog neba i svijeta; da iz vremena, sekundarno akcidentalno kontinuiranog i djeljivog dokazuje vječno kretanje neba; da iz akcidentalnih sudova skuplja konkluziju po sebi? Gdje je u toj stvari onaj tako slavan Aristotelov dokaz, gospodarica znanosti – bez kojeg se ništa ne može znati – koji on i njegovi toliko puta recitiraju? Htio je da njegovi sudovi budu po sebi, i ne samo to, nego <da budu> po sebi prvotno i καθόλου, univerzalno. Da smo mi filozofčići obrazlagali: vrijeme je kontinuirano, kretanje je dakle kontinuirano; kretanje neba je kontinuirano, nebo je dakle kontinuirano – bili bismo istjerani iz škole, jer iz akcidentalnih sudova izvodimo konkluziju po sebi. Vikali bi da pletemo sofizme. Ali, budući da Aristotel obrazlaže: vrijeme je kontinuirano, kretanje neba je kontinuirano, nebo je dakle vječno – šuti se, vjeruje se. Divimo se, zaprepašteni smo da konkluzija nije povezana nikakvom vezom s premisama. Kakve veze ima vječnost neba s kontinuitetom kretanja?

Neka se poveže cijeli silogizam: Sve ono čije je kretanje kontinuirano, vječno je. Kretanje neba je kontinuirano. Dakle, nebo je vječno. Silogizam je ispravna figura. Koliko istine ima veća premisa? Je li prva istinita, po sebi poznata, ili je topička¹⁹, ili sofisticka? Je li nekako istinitije cijelo obrazlaganje, nego ako bi se reklo: trčanje u trkalištu je uistinu kontinuirano, dakle i vječno? Odlično bi nam išlo na osnovi snage tog razloga – bilo tko od nas bio bi besmrtnan, jer bi mu kretanje i hod bio tu i tamo kontinuiran. No Bože najbolji, najveći, u kojim se tamama nalazimo?

Vrijeme <je> u predikamentu kvantitete [na margini]

Vrijeme je Aristotel u *Predikamentima* ubrojio među ono po sebi kvantitativno i također u vlastitom od drugih odvojenom predikamentu. U *Metafizici* je pak postavljeno među ono akciden-

¹⁹ Tj. pripadna Aristotelovoj *Topici* u kojoj se razmatraju vjerojatni dokazi.

tum. Quid inconstantius? At vero quid a veritate alienius? Quid falsius? Quam motum et tempus esse quanta? Non magis quam musicum, quam album, quae eodem loco, *Metaphysico*, allata sunt inter accidentalibus quanta? Musicum et album suntne quanta? Nequaquam, ratio, quia per accidens quanta. Eadem ratio. Motus et tempus non sunt quanta, quia per accidens quanta. Sed [408] validiori etiam ratione non sunt quanta: definitione scilicet quanti non sunt quanta. Quid est quantum? Aristoteles ait eodem *Metaphysico*:⁵⁰ *Quantum dicitur id quod divisibile est in inexistencia, quorum utrumque aut quodlibet unum quid aut hoc aliquid natum est, esse.* In praedicamento vero quantitatis ait:⁵¹ *Quanti aliud est discretum, aliud continuum. Et aliud ex habentibus positionem partibus ad invicem constat, aliud ex non habentibus positionem.* Hic numerus est, illa continua quantitas.

Motus vero et tempus nec numerus sunt nec continuum, quia nec ipsa nec partes eorum singulae sunt unum quoddam, aut nata sunt esse hoc aliquid aut positionem ullam habent. Tempus namque praeteritum iam nihil est, futurum nondum est atque ideo non sunt hoc aliquid, non sunt hoc unum, nullam habent positionem. Motus quoque elapsus iam non est, neque unum est neque natum est, hoc aliquid esse. Neque etiam motus, qui succedet aliquid est. Si quidem vera sit doctrina 4. *Physici* capitis 11:⁵² *Et veluti motus, semper alius et alius. Et tempus.* Et post docet nihil posse accipi in tempore praeterquam τὸ νῦν, *nunc* instans, sicut in motu τὸ κίνημα, *motio*. Haec autem esse ait indivisibilia, ut punctum in magnitudine, ex quibus nec magnitudo nec motus nec tempus conficitur. Sic enim habet sexto *Physico*, capite 10:⁵³ *Neque enim tempus ex ipsis nunc, neque linea ex punctis: nec motus ex*

⁵⁰ Ποσὸν λέγεται τὸ διαίρετόν εἰς ἐνυπάρχοντα ὧν ἑκάτερον ἢ ἕκαστον ἐν τι καὶ τόδε τι πέφυκεν εἶναι. [ARIST. *Metaph.* 1020a.7–8]

⁵¹ Τοῦ {δὲ} ποσοῦ τὸ μὲν ἐστὶ διωρισμένον, τὸ δὲ συνεχές· καὶ τὸ μὲν ἐκ θέσιν ἐχόντων πρὸς ἀλλήλα τῶν ἐν αὐτοῖς μορίων συνέστηκε, τὸ δὲ οὐκ ἐξ ἐχόντων θέσιν. [ARIST. *Cat.* 4b.20–22]

⁵² καὶ ὥσπερ ἡ κίνησις αἰεὶ ἄλλη καὶ ἄλλη, καὶ ὁ χρόνος. [ARIST. *Ph.* 219b.9–10]

⁵³ οὐτε γὰρ ὁ χρόνος ἐκ τῶν νῦν οὐθ' ἢ γραμμῆ ἐκ στιγμῶν οὐθ' ἢ κίνησις ἐκ κινήματων· [ARIST. *Ph.* 241a.2–4]

talno kvantitativno. Što je nedosljednije? I što je istini više strano, što netočnije od toga da su kretanje i vrijeme kvantitativni, ne više od obrazovanog, od bijeloga, što je na istom mjestu u *Metafizici*²⁰ navedeno među akcidentalno kvantitativnim. Je li učeno i bijelo kvantitativno? Nipošto. Razlog: jer je akcidentalno kvantitativno. 5
Isti razlog: kretanje i vrijeme nisu kvantitativni, jer su akcidentalno kvantitativni. No i na temelju čvršćeg [408] razloga nisu kvantitativni, tj. po definiciji kvantitativnog nisu kvantitativni. Što je ono kvantitativno? Aristotel kaže u istoj *Metafizici*: »Onim kvantitativnim naziva se ono što je djeljivo na upostojeće <dijelove> 10 od kojih je *svaki* ili *bilo koji* <dio> nastao da bude *nešto jedno* ili *to nešto*.« U predikamentu kvantitete kaže: »Jedno kvantitativno je diskretno, drugo kontinuirano. Jedno se sastoji iz dijelova koji imaju položaj međusobno, drugo iz <dijelova> koji nemaju položaj.« Ovaj je broj, onaj je kontinuirana kvantiteta. 15

Kretanje pak i vrijeme niti su broj, niti kontinuirana veličina, jer niti oni sami, niti pojedini njihovi dijelovi nisu *jedno nešto*, niti su nastali da budu *ovo nešto*, niti imaju ikakav položaj. Naime, prošlo vrijeme nije više ništa, buduće još nije, i stoga nisu *ovo nešto*, nisu *ovo jedno*, nemaju nikakav položaj. Ni proteklo kretanje 20 više nije i nije *jedno*, niti je nastalo da bude *ovo nešto*. Također niti kretanje koje će uslijediti nije nešto. Ako je doista istinito učenje u 4. knjizi *Fizike* u 11. poglavlju: »I kao što je kretanje uvijek drugo pa drugo, <tako> i vrijeme.« I poslije poučava da se ništa ne može prihvatiti u vremenu, osim τὸ νῦν, *sada*, trenutak, kao u 25 kretanju τὸ κίνημα, *kret*. A za te kaže da su nedjeljivi kao točka u veličini – iz kojih <točaka> se ne tvori niti veličina, niti kretanje, niti vrijeme. Tako, naime, ima u 6. knjizi *Fizike* u 10. poglavlju: »Nije, naime, vrijeme iz samih *sada*, niti crta iz *točaka*, niti kretanje iz

²⁰ Usp. ARIST. *Metaph.* 1020a.26–32

*motionibus. Haec eadem non esse partes, cuius dicuntur 4. Physico capite 11 eodem docuerat his verbis:*⁵⁴ *Ad haec manifestum quod nunc non est particula temporis nec divisio motus, quemadmodum nec puncta lineae.*

5 Quid igitur dicemus? Tempus est quantum ait: continuum vel discretum? Continuum asserit et in praedicamento et maxima 4. *Physici* parte et toto 6. et parte 8. aiens tempus est continuum, divisibile semper et infinitum. Dicimus nos si tempus continuum
10 quantum est, partes ipsius positionem ex eius doctrina necessario habebunt. Nihil autem est in eo accipere praeter *nunc*, τὸ νῦν, nunc autem τὸ νῦν non est temporis pars Aristotele doctore. Et illae, quae partes temporis dicuntur, praeteritum et futurum non sunt, non extant, positionem non habent, non sunt hoc aliquid, sic ait 4. *Physici* capite 10:⁵⁵ *Eius namque hoc quidem factum est et non est, illud vero futurum est et nondum est. Ex his et ipsum infinitum tempus constat et id, quod semper sumitur. Illud vero, quod ex non entibus constat, impossibile videretur aliquando essentiam habere.*

Tempus ergo aut partes non habet aut tales habet, quae in rerum natura non existunt. Quonam igitur pacto non ens pars erit
20 entis? At si partes temporis nullae sunt, quomodo partes sunt et partes positionem habentes quomodo sunt si nullam nedum positionem, sed ne existentiam quidem ullam habent? Non ergo tempus quantum est vel continuum omnino est. Et si continuum non est, quomodo divisibile est semper et in infinitum? Falsum igitur est tempus semper dividi posse, infinite dividi posse?
25 Falsum quoque tempus esse continuum. Falsum tertio tempus quantum esse tale rectiusque diversum a quantitate, praedicamentum temporis factum est.

⁵⁴ καὶ ἔτι φανερόν ὅτι οὐδὲν μόνιον τὸ νῦν τοῦ χρόνου, οὐδ' ἡ διαίρεσις τῆς κινήσεως, ὥσπερ οὐδ' ἡ στιγμή [αἱ στιγμαὶ] τῆς γραμμῆς: [ARIST. Ph. 220a.18–20]

⁵⁵ τὸ μὲν γὰρ αὐτοῦ γέγονε καὶ οὐκ ἔστιν, τὸ δὲ μέλλει καὶ οὐπω ἔστιν. ἐκ δὲ τούτων καὶ ὁ ἄπειρος καὶ ὁ αἰεὶ λαμβανόμενος χρόνος σύγκειται. τὸ δ' ἐκ μὴ ὄντων συγκείμενον ἀδύνατον ἂν εἶναι δόξειε μετέχειν [κατέχειν] <ποτ'> οὐσίας [οὐσίαν]. [ARIST. Ph. 217b.33–218a.3]

pokretā.« U 4. knjizi *Fizike* u istom 11. poglavlju poučavao je da to isto nisu dijelovi onoga čemu pripadaju ovim riječima: »K tome očito je da *sada* nije djelić vremena, niti dioba kretanja, kao što ni točke <nisu djelići> crte.«

Što ćemo, dakle, reći? Vrijeme je, kaže, kvantitativno – kontinuirano ili diskretno? Kontinuirano, tvrdi, i u predikamentu <vremena>²¹ i u najvećem dijelu 4. knjige *Fizike*, i u cijeloj 6. knjizi i u dijelu 8. <knjige> govoreći: vrijeme je kontinuirano, uvijek djeljivo i beskonačno. Mi kažemo, ako je vrijeme kontinuirano kvantitativno, njegovi će dijelovi, po njegovom nauku, nužno imati položaj. Ništa se, međutim, u njemu ne može prihvatiti osim *onog sada*, τὸ νῦν, a *ono sada*, τὸ νῦν, nije dio vremena po naučitelju Aristotelu. A oni <dijelovi> koji se nazivaju dijelovima vremena, prošlo i buduće, nisu, ne postoje, nemaju položaj, nisu ovo nešto; tako kaže u 4. knjizi *Fizike* u 10. poglavlju: »Jedno njegovo nastalo je i <više> *nije*, drugo će pak *biti* i *još nije*. Iz njih se sastoji i samo beskonačno vrijeme i ono <bilo> koje se uvijek uzima. Čini se da bi bilo nemoguće da ono, što se sastoji iz nebića, ikad ima bît.«

Vrijeme, dakle, ili nema dijelove ili ima takve koji u prirodi ne postoje. Stoga na koji će način ne-biće biti dio bića? A ako ne postoje dijelovi vremena, kako su onda dijelovi i kako su dijelovi koji imaju položaj, ako nemaju ne samo nikakav položaj, nego doista niti ikakvo postojanje? Nije, dakle, vrijeme kvantitativno, niti uopće kontinuirano. A ako nije kontinuirano, kako je djeljivo uvijek i u beskonačno? Stoga je netočno da se vrijeme može uvijek dijeliti, beskonačno dijeliti. Netočno je također da je vrijeme kontinuirano. Treće je netočno da je vrijeme takvo kvantitativno, i točnije je učinjen predikament vremena, različit od kvantitete.

²¹ Usp. ARIST. Cat. 4b.23–25: συνεχές δὲ γραμμῆ, ἐπιφάνεια, σῶμα, ἔτι δὲ παρὰ ταῦτα χρόνος καὶ τόπος.

Quod de tempore dicimus, idem dicendum de motu. Motus namque iisdem rationibus non est quantum continuum, quia partes nullas habet existentes. Et si aliquas habeat, nullas tamen, quae positionem habeant, habet. Quia pars praeterita
 5 non amplius est. Et ea, quae secutura est, nondum est. Et illud κίνημα, *motio*, et illa διαίρεσις, *divisio*, quae respondet τῷ νῦν, *nunc temporis*, et puncto, στιγμῇ *lineae* est indivisibilis, atque ideo non est pars ipsius motus. Eadem itaque ratione cum tempore motus non est quantus, non est continuus, non est infinite
 10 et semper divisibilis. Falsa itaque sunt illustria illa principia:⁵⁶ *Eiusdem rationis et magnitudinem et tempus et motum ex indivisibilibus componi et dividi in semper [in]divisibilia*. Alterum etiam illud:⁵⁷ *Sequitur enim magnitudinem motus, motum vero tempus in eo, quod sint et quanta et continua et divisibilia*. [409^{iv}] Siquidem
 15 magnitudo et quanta et continua et divisibilis est. Motus vero et tempus nec divisibilia sunt nec continua nec quanta. Et si quomodo quanta sunt, quanta potius discreta sunt, quam continua.

Patet id temporis definitione Aristotelica. Est enim in ea positus numerus pro essentiali genere. Sic enim tempus est ab eo definitum:⁵⁸ *Hoc enim tempus est, numerus motus*. Et de motu eodem capite 11:⁵⁹ *Et sicut motus semper alius atque alius, ita et tempus et numerus temporis*. Tempus igitur et motus si quanta sunt, numeri sunt. Et numeri quidem, quos numerantes, non ii, quos numera-

⁵⁶ τοῦ δ' αὐτοῦ λόγου μέγεθος καὶ χρόνον {καὶ} κίνησιν ἐξ ἀδιαίρετων συγκεῖσθαι, καὶ διαιεῖσθαι εἰς ἀδιαίρετα, [ἢ μηθέν.] [ARIST. Ph. 231b.18–20]

⁵⁷ ἀκολουθεῖ γὰρ τῷ μὲν μεγέθει ἢ κίνησις, τῇ δὲ κινήσει ὁ χρόνος, τῷ καὶ ποσὰ καὶ συνεχῇ καὶ διαιετὰ εἶναι [ARIST. Ph. 220b.24–26]

⁵⁸ τοῦτο γὰρ ἐστὶν ὁ χρόνος, ἀριθμὸς κινήσεως [ARIST. Ph. 219b.1–2]

⁵⁹ καὶ ὡσπερ ἡ κίνησις αἰεὶ ἄλλη καὶ ἄλλη, καὶ ὁ χρόνος [ARIST. Ph. 219b.9–10]; οὕτω καὶ ὁ χρόνος [ARIST. Ph. 222a.31]; καὶ ὁ ἀριθμὸς τοῦ χρόνου. [ARIST. Ph. 207b.15]

^{iv} Corr. ex 399

O kretanju treba reći isto što smo rekli o vremenu. Kretanje iz istih razloga nije kontinuirana kvantiteta, jer nema nikakve postojeće dijelove. A ako bi i imao neke, ipak nema nikakve, koji bi imali položaj: jer prošli dio više nije, a onaj koji će slijediti, još nije. I ono *kret*, κίνημα i ona διαίρεσις, *podjela* koja odgovara onome τῶ νῦν, *sada* vremena, i *točki*, στιγμῆ crte nedjeljiva je i stoga nije dio samoga kretanja. Iz istog razloga, kao i vrijeme, kretanje nije kvantitativno, nije kontinuirano, nije beskonačno i uvijek djeljivo. Netočna su stoga ona slavna počela: »Iz istog se razloga veličina i vrijeme i kretanje sastavljaju iz nedjeljivih i dijele se u uvijek [ne]djeljivo²².« Također i ono drugo: »Slijedi naime veličinu kretanje, a vrijeme kretanje – u tome što su i kvantitativni i kontinuirani i djeljivi.« [409] Ako je veličina doista i kvantitativna i kontinuirana i djeljiva, onda kretanje i vrijeme nisu niti djeljivi niti kontinuirani niti kvantitativni. A ako i jesu na neki način kvantitativni, prije su diskretni kvantitativni, nego kontinuirani.

To je jasno po Aristotelovoj definiciji vremena. U njoj je postavljen broj kao bitan rod²³. Tako je on definirao vrijeme: »To je, naime, vrijeme – broj kretanja;« i u istom 11. poglavlju o kretanju <kaže>: »I kao što je kretanje uvijek drugo pa drugo, tako je i vrijeme i broj vremena.« Stoga ako su vrijeme i kretanje kvantitativni, i brojevi su. I brojevi zaista koje zovu onima s kojima bro-

²² *divisibilia* čini se da nije tiskarska pogreška jer Petrić i u grčkom citatu donosi διαμετά, ali u kritički objavljenom tekstu stoji ἀδιαίρετα i prijevod bi trebao biti *indivisibilia*. Osim toga Petrić ispušta zadnji dio rečenice – ἢ μηθέν – čime mijenja smisao rečenice. Naime, Aristotel tu ne kaže da se veličina, vrijeme i kretanje sastavljaju (i rastavljaju) niti iz nedjeljivih, niti iz djeljivih dijelova, nego da se veličina, vrijeme i kretanje jednako odnose prema djeljivosti na dijelove. Na drugom mjestu Petrić točnije interpretira slično mjesto koje nije jako udaljeno od ovoga: ὁμοίως ἔξει κατὰ πάντων (ARIST. Ph. 235b.1). Usp. str. 220. bilj. 29.

²³ Pravilo za definiciju glasi: *Definitio fit per genus proximum et differentiam specificam*. Definicija biva pomoću najbližeg roda i specifične razlike. Petrić umjesto *genus proximum* kaže *genus essentiale*, tj. rod koji se odnosi na ono bitno pojma koji treba definirati. Konkretno: *broj kretanja* je onaj rod pomoću kojeg se bitno određuje što je to vrijeme.

tos, vocant. Sic enim eodem capite scripsit:⁶⁰ *Quando namque extrema cogitaverimus et duo nunc dixerit anima, alterum prius, alterum posterius, tunc et hoc dicimus esse tempus. Et capite 14:⁶¹ *Impossibile est esse tempus anima non existente.**

5 Nullo igitur modo ex Aristotelis doctrina hac posteriore tempus et motus quantitates sunt: nullo modo continua, nullo etiam modo numeri in re ipsa, sed numeri in anima. Et si aliquid extra sunt, nullo modo aut continua aut numeri sunt.

10 Sed sunt quam maxime numeri, quam ratione ex divisione infinita aut continuitate, quae numero non conveniunt, arguetur temporis aut motus aeternitas? Sed sunt etiam quam maxime continuae quantitates quomodo ex divisione illa infinita, quae mentis est opus nostrae, nec in rem ipsam umquam transit, argui potest aeternitas rei naturalis? Rei extra nos positae?

15 Haec itaque fuit Aristotelis, summi philosophi, admirabilis logici hac in re eximia logica, vera scientia, admiranda philosophia, ut ex rebus non continuis, non divisibilibus, argutaretur infinitam, sempiternam temporis et motus divisionem, continuationem, ac demum aeternitatem.

20 Nunc accedat successio illa horum ipsorum aeterna. Quid de hac nos docet? 3. *Physico* capite 4. *tempus esse infinitum*. Quomodo tempus est infinitum? Non quidem extremis, id enim ipsemet reiecit. Non divisione, id enim nos ex sua doctrina reiecit. Quo ergo modo est infinitum? Tertio quodam genere infiniti,

⁶⁰ ὅταν γὰρ {ἕτερα} τὰ ἄκρα {τοῦ μέσου} νοήσωμεν, καὶ δύο εἴπη ἢ ψυχὴ τὰ νῦν, τὸ μὲν πρότερον τὸ δ' ὕστερον, τότε καὶ τοῦτο φάμεν εἶναι χρόνον. [ARIST. Ph. 219a.26–29]

⁶¹ ἀδύνατον εἶναι χρόνον ψυχῆς μὴ οὔσης, [ARIST. Ph. 223a.26]

jimo, a ne oni koji su brojeni.²⁴ Tako je, naime, napisao u istom poglavlju: »Kada zamislimo krajnosti i dva *sada* kaže duša, jedno prije, drugo kasnije, i tada za to kažemo da je vrijeme.« I u 14. poglavlju: »Nemoguće je da bude vrijeme, ako ne postoji duša.«

Stoga ni na koji način po ovom kasnijem Aristotelovu učenju 5 nisu vrijeme i kretanje kvantitete, ni na koji način kontinuirane, također ni na koji način brojevi u samoj stvari, nego brojevi u duši. I ako su nešto izvan <duše>, ni na koji način nisu ni kontinuirani, ni brojevi.

No neka budu ponajviše brojevi; iz kojeg će se razloga iz beskonačnog dijeljenja ili kontinuiteta, koji ne odgovaraju broju, obrazlagati vječnost vremena ili kretanja? No neka budu također ponajviše kontinuirane kvantitete; kako se može iz onog beskonačnog dijeljenja, koje je posao našeg uma i nikad ne prelazi u samu stvar, obrazlagati vječnost prirodne stvari, stvari koja je 15 smještena izvan nas?

To je bila u toj stvari izuzetna logika, istinita znanost, divljenja dostojna filozofija Aristotelova – najvećeg filozofa i divljenja dostojnog logičara, da iz nekontinuiranih stvari i nedjeljivih, brbljajući uvjeri u beskonačno, vječno dijeljenje vremena i kretanja, 20 kontinuiranost i konačno vječnost.

Sada neka pristupi slijed, koji je kod tih samih <vremena i kretanja> vječan. Što nas o njemu poučava? U 3. knjizi *Fizike* u 4. poglavlju: *vrijeme je beskonačno*²⁵. Kako je vrijeme beskonačno? Zaista ne krajnostima – to je sam odbacio. Niti dijeljenjem, 25 to smo mi odbacili na temelju njegova učenja. Na koji je, dakle,

²⁴ Ovdje Petrić zastupa Aristotelu doslovno suprotno mišljenje, naime Aristotel kaže da je vrijeme brojeni broj, a ne onaj kojim brojimo. Za taj se svoj stav, međutim, Petrić poziva na Aristotelovu tezu da bez duše ne može biti vrijeme, dakle drži ga utemeljenim u Aristotelu. Usp. Ph. 219b.5–8: ἐπεὶ δ' ἀριθμός ἐστι διχῶς (καὶ γὰρ τὸ ἀριθμούμενον καὶ τὸ ἀριθμητὸν ἀριθμὸν λέγομεν, καὶ ᾧ ἀριθμοῦμεν), ὁ δὴ χρόνος ἐστὶν τὸ ἀριθμούμενον καὶ οὐχ ᾧ ἀριθμοῦμεν.

²⁵ Nema grčkog, ali je pisano kao citat. Mjesta tog sadržaja ima u Aristotela dosta, ali je često izraženo u pogodbenoj rečenici. Najbliži citat je: ARIST. Ph. 218a.1–2: ἐκ δὲ τούτων καὶ ὁ ἄπειρος καὶ ὁ ἀεὶ λαμβανόμενος χρόνος σύγκειται.

successione scilicet sempiterna:⁶² *Eo quod semper aliud atque aliud assumatur. Et assumptum quidem semper terminatum sit, sed aliud semper et aliud, idem capite 7:⁶³ *Neque manet infinitudo sed generatur, sicut et tempus et numerus temporis. In eandem sententiam*
 5 *4. Physico capite 11:⁶⁴ *Et sicut motus semper alius atque alius, sic et tempus. Et capite 12. declarat quomodo tempus sit tale:⁶⁵ *Istud namque procedit secundum prius et posterius, semper aliud. Ipsa enim nunc alia.****

Itaque excutiamus totum hoc dogma, vim eius, robur et veritatem. Primum quid est hoc *tempus semper aliud atque aliud*^v *generari*? Num totum tempus aliud atque aliud semper fit? An partes eius aliquae? Totum fieri absurdum et impossibile mihi quidem videtur, forte et Aristoteli et Peripato universo. Pars ergo aliqua temporis fit. At de duabus (nam plures non habet, siquidem τὸ
 15 νῦν, *nunc*, negavit esse particulam, μόριον temporis) praeteritane fit alia atque alia semper an futura? Praeteritam fieri absurdum et impossibile et mihi videtur et Aristoteli non dubito visum; posteaquam a privatione ad habitum non fieri regressum nos docuit. Futura ergo pars temporis semper alia atque alia fit.

20 At qua nam ratione? Totane pars futura, an pars eius una, an partes plures? Partes arbitror dicturos nos, nisi discrepemus. Nam ego quidem sic accipio. At quo itidem modo hae partes plures, omnesne an aliquae? Totaene simul aut altera post alteram? Sic opinor Aristotelem docuisse. Sic enim puto eum voluisse per
 25 illud: *Secundum prius et posterius*. In successione ista partes hae:

⁶² τῷ ἀεὶ ἄλλο καὶ ἄλλο λαμβάνεσθαι, καὶ τὸ λαμβανόμενον μὲν ἀεὶ εἶναι πεπερασμένον, ἀλλ' ἀεὶ {γε} ἕτερον καὶ ἕτερον. [ARIST. Ph. 206a.27–29]

⁶³ οὐδὲ μένει ἢ ἀπειρία ἀλλὰ γίγνεται, ὥσπερ καὶ ὁ χρόνος καὶ ὁ ἀριθμὸς τοῦ χρόνου. [ARIST. Ph. 207b.14–15]

⁶⁴ καὶ ὥσπερ ἡ κίνησις αἰεὶ ἄλλη καὶ ἄλλη, <οὕτως> καὶ ὁ χρόνος [ARIST. Ph. 219b.9–10]

⁶⁵ οὗτος δὲ <καὶ> συμβαίνει <κατὰ> πρότερον καὶ ὕστερον ἀεὶ ἕτερος· τὰ γὰρ νῦν ἕτερα. [ARIST. Ph. 220b.9–10]

^v Auct. corr. ex alidu

način beskonačno? Trećim nekim rodом beskonačnog, tj. vječnim slijedom: »Time što se uvijek drugo pa drugo uzima, i uzeto je zaista uvijek omeđeno, ali uvijek drugo pa drugo.« Isto u 7. poglavlju: »Beskonačnost ne traje nego nastaje, kao i vrijeme i broj vremena.« O istoj misli u 4. knjizi *Fizike* u 11. poglavlju: »I kao što je kretanje uvijek drugo pa drugo, tako i vrijeme.« I u 12. poglavlju objašnjava kako je vrijeme takovo: »Ono, naime, napreduje prema prije i poslije, uvijek drugo. Naime, ono samo *sada* je <uvijek> drugo.«

Stoga pretresimo cijeli taj poučak, njegovu snagu, čvrstoću i istinitost. Prvo, što to znači: *vrijeme nastaje uvijek drugo pa drugo*. Da li cijelo vrijeme uvijek biva drugo pa drugo ili neki njegovi dijelovi? Čini mi se da je uistinu besmisleno i nemoguće da cijelo nastaje, možda i Aristotelu i cijeloj peripatetičkoj školi. Dakle neki dio vremena nastaje. A od dvaju <dijelova> (jer nema ih više, ako je nijekao da je τὸ νῦν, *sada* – djelić, μορίον vremena) da li prošli ili budući biva uvijek drugi pa drugi? Da prošli <biva>, čini mi se besmislenim i nemogućim i ne sumnjam da se i Aristotelu <to> činilo, jer nas je poučio da nema povratka od lišenosti do posjedovanja.²⁶ Stoga budući dio vremena biva uvijek drugi pa drugi.

Iz kojeg razloga? Da li cijeli budući dio ili jedan njezin dio, ili više dijelova? Mislim da ćemo reći dijelovi, da ne dođemo u kontradikciju, jer ja zaista tako shvaćam. Ali na koji način – tih više dijelova, je li svi ili neki; da li svi istovremeno ili jedan poslije drugog? Mislim da je Aristotel tako poučavao, smatram da je tako htio po onom: *prema prije i poslije*. Da li u tom slijedu ti

²⁶ Usp. ARIST. Cat. 13a.32–34 ἀπὸ μὲν γὰρ τῆς ἕξεως ἐπὶ τὴν στέρησιν γίγνεται μεταβολή, ἀπὸ δὲ τῆς στερήσεως ἐπὶ τὴν ἕξιν ἀδύνατον.

prius et posterius existuntne et consistunt? An continuo fluunt? Vel potius ita generantur, ut statim posteriore generata prior corrumpatur? Ita enim iis verbis videtur voluisse. *Neque manet infinitudo, sed generatur, sicut tempus et numerus temporis.* Sed quid
 5 ego percunctando rem et tempus tero? Nonne haec totam eius sententiam aperiunt. *Istud vero procedit secundum prius et posterius semper aliud ipsa enim nunc alia.* Et alibi:⁶⁶ *Nihil est sumere temporis praeterquam ipsum nunc.* Alio loco: τὸ δὲ νῦν ἀδιαίρετον. *Ipsum nunc indivisibile.* Alibi:⁶⁷ [410^{vi}] *Ad haec manifestum, quod non est*
 10 *particula temporis ipsum nunc.*

Tempus igitur, ut docet Aristoteles, semper aliud atque aliud fit: quia ipsa nunc alia fiant. Haec autem indivisibilia sunt. Et temporis pars non sunt. Si temporis pars non sunt, nec ergo tempus sunt et haec sunt, quae alia et alia semper fiunt. Ergo quod
 15 aliud et aliud fit, tempus non est. Non est ergo verum tempus aliud atque aliud semper fieri. Si perstent in sententia, sub inferam: tempus semper aliud atque aliud fit. Id quod in tempore aliud atque aliud fit, est ipsum *nunc*, τὸ νῦν. At nunc temporis pars non est nec tempus est. Tempus ergo semper aliud atque
 20 aliud, non tempus fit. Ex tam egregia, ex tam famigerata doctrina tam bella conclusio?

Alia si placet, etiam bellior. In tempore praeteritum nihil iam est, futurum nihil adhuc est. Sed nunc est continuatio:⁶⁸ *Continuatio temporis, continuat enim tempus praeteritum et futurum.* Nunc
 25 ergo continuat ea, quae non sunt omnino, ne dum tempora sunt. Praeterea praeteritum nihil est: nunc ipsum tempus non est: futurum nihil est. Ergo tempus nihil est vel saltem ex nihilis tribus constat.

⁶⁶ (οὐδὲν γὰρ ἔστι λαβεῖν ἐν τῷ χρόνῳ παρὰ τὸ νῦν) [ARIST. Ph. 251b.24–25]

⁶⁷ καὶ ἔτι φανερόν ὅτι οὐδὲν [οὐ] μόριον τὸ νῦν τοῦ χρόνου, [ARIST. Ph. 220a.18–19]

⁶⁸ συνέχεια χρόνου, {ὥσπερ ἐλέχθη}· συνέχει γὰρ τὸν χρόνον τὸν παρεληλυθότα [παρελθόντα] καὶ ἐσόμενον, [ARIST. Ph. 222a.10–11]

^{vi} Corr. ex 400

dijelovi: prije i poslije – postoje i jesu, kontinuirano teku, ili radije nastaju tako da odmah, kad je kasniji nastao, onaj prije propada? Tako je, naime, čini se želio onim riječima: »Ne traje beskonačnost, nego nastaje, kao vrijeme i broj vremena.«²⁷ No zašto ja oklijevajući trošim stvar i vrijeme? Zar ovo ne otkriva cijelu njegovu misao? »To pak napreduje prema prije i poslije, uvijek drugo, samo naime *sada* je drugo.« I na drugom mjestu: »Ništa se od vremena ne može uzeti osim samo *sada*.« Na drugom mjestu: τὸ δὲ νῦν ἀδιαίρετον²⁸ »Samo *sada* je nedjeljivo.« Drugdje: [410] »K tome je jasno da samo *sada* nije djelić vremena.«

Vrijeme, dakle, kako poučava Aristotel, biva uvijek drugo pa drugo, jer *sâmi sada* bivaju drugi, a oni su nedjeljivi. I nisu dio vremena. Ako <*sâmi sada*> nisu dio vremena, dakle nisu vrijeme i oni su ono što uvijek biva drugo pa drugo; dakle ono što biva uvijek drugo pa drugo, nije vrijeme. Stoga nije istinito da vrijeme uvijek biva drugo pa drugo. Ako bi ustrajali u <toj> misli, dodat ću: vrijeme biva uvijek drugo pa drugo; ono što u vremenu biva drugo pa drugo je samo *sada*, τὸ νῦν. A *sada* nije dio vremena i nije vrijeme. Vrijeme, dakle, uvijek drugo pa drugo nije vrijeme. Iz tako izvanrednog, iz tako razvikanog nauka, tako lijepa konkluzija?

Druga, ako se sviđa, još je ljepša. U vremenu ono prošlo nije više, buduće još nije; no *sada* je kontinuirano povezivanje: »Kontinuirano povezivanje vremena, jer kontinuirano povezuje prošlo i buduće vrijeme.« *Sada* dakle kontinuirano povezuje ono što uopće nije, a kamoli <da su> vremena. Osim toga prošlo nije ništa, samo *sada* nije vrijeme, buduće nije ništa, dakle vrijeme nije ništa ili se bar sastoji iz triju *ništa*.

²⁷ Nema grčkog citata, usp. οὐδὲ μένει ἢ ἀπειρία ἀλλὰ γίγνεται ὥσπερ καὶ ὁ χρόνος καὶ ὁ ἀριθμὸς τοῦ χρόνου. [ARIST. Ph. 207b.14–15]

²⁸ Nije doslovni citat. Usp: ARIST. Ph. 233b.33–34: Ἀνάγκη δὲ καὶ τὸ νῦν τὸ μὴ καθ' ἕτερον ἀλλὰ καθ' αὐτὸ καὶ πρῶτον λεγόμενον ἀδιαίρετον εἶναι,

Tempus Aristotelicum [in margine]

Tempus itaque Aristotelicum ne dum quantum vel discretum vel continuum vel divisibile vel infinitum. Sed omnino nullum esse, nihil esse ex suo dogmate convincitur. Quomodo ergo hoc nihil aeternum est? Quomodo coelum aut mundum aeternum efficere vim habebit. Eandem sane doctrinam nobis tradidit de motu:⁶⁹ *Et sicut motus semper alius atque alius, et tempus*. Eadem ergo ratione eadem falsitas in quanto vel divisibili vel discreto consequetur motum: eadem nihilitas (ut sic liceat loqui). Habet namque coelestis motus et reliqui ut pars, quae transiit, nihil sit. Quae adventura est, nondum sit. Motio vero et τὸ κίνημα ipsi *nunc* correspondens indivisibilis sit et motus pars non sit nec motus. Consequitur necessario, ut motus omnino nullus sit, nihil sit. Atque ita ab Aristotele Zenoniam illam doctrinam, motum tollentem, toties ab eo exagitatam docti probe erimus. Haec itaque de successione temporis et motus bellissima et acutissima doctrina aeternitatem nobis temporis et motus et coeli et mundi pollicita: et tempus et motum omnino abolet. Non tamen coelum nec mundum abolet.

20 Sed tamen largiamur tempus et motum esse aliquid. Quid aio aliquid? Sint res maximae. Quomodo ex tempore aeternitas coeli et mundi concludetur? 4. *Physico* capite 13. proponit quaestionem, utrum tempus finitum sit? An potius semper futurum est, numquam desitutum? Solvit numquam desitutum. Quaestio et solutio est in verbis hisce:⁷⁰ *Si vero non unum tempus, quod numquam, omne tempus fuerit terminatum, numquid ergo deficiet vel non, siquidem semper est motus.*

⁶⁹ καὶ ὡσπερ ἡ κίνησις αἰεὶ ἄλλη καὶ ἄλλη, καὶ ὁ χρόνος [ARIST. Ph. 219b.9–10]

⁷⁰ εἰ δὲ μηδεὶς [μὴ εἷς] χρόνος ὅς [ὁ] οὐ ποτε, πᾶς ἂν εἴη χρόνος πεπερασμένος. ἄρ' οὐν ὑπολείψει; ἢ οὐ, εἴπερ αἰεὶ ἔστι κίνησις; [ARIST. Ph. 222a.28–30]

Aristotelovo vrijeme [na margini]

I tako Aristotelovo vrijeme ne samo da nije kvantitativno ni diskretno ni kontinuirano ni djeljivo ni beskonačno, nego je nepobitno dokazano da uopće nije nikakvo, da po njegovu poučku nije ništa. Na koji je onda način to ništa vječno? Kako će imati snagu da učini nebo ili svijet vječnim. Isti nam je nauk prenio o kretanju: »I kao što je kretanje uvijek drugo pa drugo, <tako> i vrijeme.« Stoga iz istog razloga ista netočnost što se tiče kvantitativnoga, bilo djeljivog, bilo diskretnog zadesit će kretanje, ista ništavost (neka je tako dopušteno govoriti). Ima <to svojstvo> nebesko kretanje i ostala <kretanja>, da dio koji prolazi <više> nije ništa, koji će doći, još nije. *Kret* pak, τὸ κίνημα koji odgovara samome *sada*, nedjeljiv je i nije dio kretanja, niti je kretanje. Nužno slijedi da kretanja uopće nema, da nije ništa. I tako će nas Aristotel valjano poučiti onom Zenonovom nauku koji dokida kretanje, a koji je toliko puta napadao. Taj veoma lijep i veoma oštrouman nauk o slijedu vremena i kretanja koji nam je obećavao vječnost vremena i kretanja i neba i svijeta – potpuno razara i vrijeme i kretanje. No ne razara ipak ni nebo ni svijet.

Nego dajmo da je vrijeme i kretanje *nešto*. Zašto kažem *nešto*? Neka to budu najveće stvari. Kako će se iz vremena zaključiti vječnost neba i svijeta? U 4. knjizi *Fizike* u 13. poglavlju izlaže pitanje, da li je vrijeme konačno, ili je radije uvijek buduće koje nikada neće prestati? Riješio je da je ono koje nikada neće prestati. Pitanje i rješenje u ovim je riječima: »Ako ne postoji jedno vrijeme koje je uvijek, sve bi vrijeme bilo omeđeno. Hoće li, dakle, prestati ili ne, ako uvijek postoji kretanje.«

Tempus inquit non deficiet, quia motus semper est. Haec una ratio; altera est in his:⁷¹ *Postea quam ipsum nunc est finis et principium temporis, sed non eiusdem, sed praeteriti quidem finis, principium autem futuri, habebit forte veluti circulus in eodem quodammodo convexum^{vii} et concavum. Sic et tempus semper in principio et in fine. Et propterea videtur semper alius. Non enim eiusdem principium et finis ipsum nunc: simul enim et secundum idem contrapposita forent. Neque deficiet sane, semper enim in principio.*

Duae sunt rationes, quod tempus non deficiet. Posterior haec, quia semper in principio est. Prior illa, quia motus semper est. Examinanda sunt et verba et rationum vis perpendenda. Ait Aristoteles, tempus est semper in principio futuri. Ergo numquam ad finem perveniet. Ergo sempiternum, nec umquam desinet aut deficiet. Quid est hoc *tempus est semper in principio*? Declaravit principium et finem temporis esse ipsum 'nunc' initio verborum. At 'nunc' non esse μόριον, *particulam* temporis vidimus superius, nec esse tempus: quia tempus esset in infinitum divisibile, nunc vero est indivisibile. Hoc 'nunc', νῦν, itaque non est tempus. Hoc nunc, quod tempus non est, semper est in principio et fine temporis, principium ergo et finis temporis non est tempus. Tempus ergo non est in principio et fine: sed quoddam temporis indivisibile, quoddam punctum, quod tempus non est. Falsa ergo conclusio ea: *quia tempus est semper in principio*. Ergo [411] tempus non deficiet, quoniam id, quod in principio est, tempus non est. Sed si dicat Aristoteles futurum quod tempus est, semper in principio est: affirmabo ego ipsius verbis futurum nondum esse, atque ideo non esse tempus, atque inde tempus non esse in principio nec esse posse, cum nondum sit. Haec eadem omnia de praeterito tempore et fine eius asseverabo.

⁷¹ ἐπεὶ δὲ τὸ νῦν τελευτή καὶ ἀρχὴ χρόνου, ἀλλ' οὐ τοῦ αὐτοῦ, ἀλλὰ τοῦ μὲν παρήκοντος τελευτή, ἀρχὴ δὲ τοῦ μέλλοντος, ἔχει ἂν ὥσπερ ὁ κύκλος ἐν τῷ αὐτῷ πως τὸ κυρτὸν καὶ τὸ κοῖλον, οὕτως καὶ ὁ χρόνος αἰεὶ ἐν ἀρχῇ καὶ τελευτῇ. καὶ διὰ τοῦτο δοκεῖ αἰεὶ ἕτερος· οὐ γὰρ τοῦ αὐτοῦ ἀρχὴ καὶ τελευτῇ τὸ νῦν· ἅμα γὰρ ἂν καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ τὰναντία ἂν [τὰ ἀντικείμενα] εἶη. καὶ οὐχ ὑπολείψει δὴ· αἰεὶ γὰρ ἐν ἀρχῇ. [ARIST. Ph. 222a.33–b.7]

^{vii} Corr. ex connexum

Vrijeme, kaže, neće prestati, jer je kretanje uvijek. To je jedan razlog, drugi je u ovome: »Pošto je samo *sada* kraj i početak vremena, ali ne <početak i kraj> istoga, nego kraj prošloga, a početak budućeg, imat će možda kao kružnica na neki isti način konveksno i konkavno; tako je i vrijeme uvijek na početku i na kraju. I zbog toga se čini da je uvijek drugo. Nije, naime, samo *sada* početak i kraj istoga – *istovremeno*, naime, i u odnosu na isto bile bi <to> suprotnosti. Neće prestati uistinu <vrijeme>, jer je uvijek na početku.«

Dva su razloga što vrijeme neće prestati; drugi je ovaj – jer je <vrijeme> uvijek na početku; prvi je onaj, jer je kretanje uvijek. Treba odvagnuti riječi i istražiti snagu razlogā. Kaže Aristotel da je vrijeme uvijek na početku budućeg. Stoga nikada neće doći na kraj, dakle vječno je i nikad neće prestati i ne biti. Što je to: *Vrijeme je uvijek na početku?* Izjavio je da je početak i kraj vremena samo *sada* – na početku <svojih> riječi. A vidjeli smo prije da *sada* nije $\mu\acute{o}\rho\iota\omicron\nu\sigma$, djelić vremena i da nije vrijeme, jer bi vrijeme <navodno> bilo u beskonačno djeljivo, a *sada* je nedjeljivo. To, dakle, *sada*, τὸ νῦν nije vrijeme. To *sada*, koje nije vrijeme, uvijek je na početku i na kraju vremena; početak, dakle, i kraj vremena nije vrijeme. Stoga vrijeme nije u početku i na kraju, nego nešto nedjeljivo vremena, neka točka koja nije vrijeme. Netočna je, dakle, ona konkluzija: *jer je vrijeme uvijek u početku, dakle vrijeme [411] neće prestati*²⁹. Jer ono što je u početku, nije vrijeme. No ako bi Aristotel rekao da je ono buduće koje je vrijeme uvijek u početku, tvrdit ću riječima njega samoga da ono buduće još nije i da stoga nije vrijeme; i po tome da vrijeme nije u početku, niti da može biti, jer još nije. To sve isto potvrdit ću o prošlom vremenu i njegovom kraju.

²⁹ Zadnji dio nije kurziviran, ali je također citat.

Convincamque contraria sibi impossibilia in re ipsum docere. Sed praeteritum (ut ei donemus) esto tempus, futurum esto tempus. Sit illud in fine, sit hoc in principio. Rogabo, totum tempus ait Aristoteles aeternum esse, vel partem aliquam temporis?

5 Si partem, respondeat quis: praeteritam an futuram? Utramlibet eligat, termino altero aeternam, altero non aeternam concedat oportet. Praeteritum posteriore parte corruptum esse, quia finem habeat. Futurum anteriore, quia habeat principium. Ambae ergo temporis partes partim aeternae, partim non aeternae erunt. Qua

10 Chimaera quid nugacius? Si totum respondeatur tempus aeternum esse, quia scilicet anteriore parte principium non habuit, posteriore numquam finem attinget. Infinitum ergo utraque ex parte, quia terminos non habet, quia impossibile est, ut pertranseat. Hae enim sunt infiniti conditiones essentielles: impossi-

15 bilitas ista pertransitionis estne imaginaria vel est, uti vocant, realis? Si imaginaria, certe impossibile non est, ut tempus totum mente et conceptioni animi pertranseat. Et talis finis temporis cogitatione imponatur, ut numquam tempus aliud futurum expectemus. Hunc in modum Anaxagoras, Empedocles, physici

20 alii, qui mundum corruptum aliquando iri dixerunt, imaginati sunt finem temporis. Tempus igitur totum, quantum est in imaginatione, et principium et finem habere non est impossibile. Tempus vero reale (si modo reale quicquam dici potest, quod nulla sui parte consistat), revera infinitum esse; impertransibile esse autumat Aristoteles.

25

Desinamus nunc imaginari, sententiam eius afferamus. Affirmavit tertio *Physico* tempus infinitum esse, 4. et 6. disputavit et confirmavit. Hoc ergo aggrediamur.

Totum tempus (reale dico) est aeternum, quia infinitum. Infinitum vero quia non pertransibile, quia terminum non habet.

30 Placet haec asseveratio. Ne digrediamur ab hac, ne vagemur imaginarie, tempus reale est infinitum. Totumne an partes eius?

I dokazat ću da on poučava kontrarno u sebi, nemoguće u stvari. No neka prošlo (podarimo mu) bude vrijeme, neka ono buduće bude vrijeme, ovo bi bilo na kraju, ono bi bilo na početku – pitat ću, da li Aristotel kaže da je cijelo vrijeme vječno ili neki dio vremena? Ako bi tko odgovorio: dio, <pitat ću> prošli ili budući <dio>? Koji god bi izabrao, treba priznati da je jednom međom vječan, a drugom da nije vječan; da je prošlo <vrijeme> propalo u kasnijem dijelu jer ima kraj, a buduće u prethodnom dijelu jer ima početak. Oba, dakle, dijela vremena dijelom će biti vječna, dijelom ne-vječna. Od te himere što je šaljivije? Ako bi se odgovorilo da je cijelo vrijeme vječno, jer u prethodnom dijelu nije imalo početak, a u kasnijem nikada neće doseći kraj – beskonačno s oba kraja, jer nema međe, jer je nemoguće da se prijeđe; to su, naime, bitni uvjeti beskonačnog – <pitat ću> je li ta nemogućnost prelaženja imaginarna ili je, kako zovu, realna? Ako je imaginarna, sigurno nije nemoguće da se cijelo vrijeme prijeđe u umu i u pojmu duše i da se u mišljenju postavi takav kraj vremena da nikad <više> ne očekujemo drugo buduće vrijeme. Na taj način su Anaksagora, Empedoklo i drugi fizičari³⁰, koji su rekli da će jednom svijet propasti, zamišljali kraj vremena. Stoga nije nemoguće da cijelo vrijeme, koliko je u uobrazilji, ima i početak i kraj. Aristotel pak drži da je realno vrijeme (ako se uopće može zvati realnim nešto što se ne sastoji iz nijednog svojeg dijela) stvarno beskonačno, da se ne može prijeći.

Prestanimo sada zamišljati, iznesimo njegovu misao. Potvrđivao je u 3. knjizi *Fizike* da je vrijeme beskonačno i u 4. i 6. knjizi <o tome> raspravljao i potvrdio; krenimo, dakle, na to.

Cijelo je vrijeme (govorim o realnom) vječno, jer je beskonačno. Beskonačno je, jer se ne može prijeći, jer nema među. Dopadljivo je to tvrđenje. Ne odstupimo od njega, ne lutajmo imaginarno. Realno je vrijeme beskonačno. Da li cijelo ili njegovo

³⁰ Inače ih Petrić češće označava kao teologe, usp. Franciscus Patricius/Frane Petrić: *Discussionum peripateticarum tomus tertius/Peripatetičke rasprave, svezak treći*, Institut za filozofiju, Zagreb 2009. str. 55. r. 5–7: »Prijeđimo na one koje je Aristotel, premda su također bili teolozi, na mnogo više mjesta i mnogo više napadao kao filozofe fizičare.« Aristotel ih najčešće zove φυσιολόγοι.

An et totum et partes? Aut partium aliae finitae, aliae infinitae? Totum esse infinitum ait aperte Aristoteles 3. *Physico* capite 6. et in tempore clarum est infinitum. Partes vero asserit finitas:⁷² *Quod semper aliud atque aliud assumatur, et assumptum terminatum esse.* Partes itaque temporis acceptae semper finitae sunt et semper alia atque alia et accepta et finita est. At quod ex finitis partibus est, infinitum esse fasne est asseverare ei philosopho qui haec verba protulerit 3. *Physico* capite 5:⁷³ *Compositum sane non erit infinitum corpus, si terminata fuerint multitudine elementa.* Ex suo ergo dogmate si partes terminatae sunt, totum quoque terminatum est.

Sed forte inquiet: tempus a mea nativitate ad Aphrodisicum et ab Aphrodisico ad te est quidem utrumque finitum. Sed pars ea, quae meum natale antecessit est anteriore parte infinita, parte posteriore finita ad te. E contra pars ea, quae a natali tuo parte anteriore ad me est finita, posteriore vero infinita, atque ita verum est partes temporis alias totas esse finitas, alias parte alia tantum finitas altera infinitas. Accipio: tempus ergo constat partibus tum finitis, tum infinitis. Quod quidem si verum est, falsa sunt illa omnia, quae tot locis de infinito docuit: infinitum non posse pertransiri. Et iam praeteritum, quod parte illa anteriore est infinitum, pertransitum est. Infinitum terminos non habet et iam praeteritum et futurum aliqua parte semper terminos habent, finem scilicet et principium.

Et haec sequentia sunt etiam falsa. Infinitum nihil habet, quod sit primum, docet 8. *Physico* capite 5:⁷⁴ *Infinitorum nihil est primum.* 2. item *De animalium generatione*, capite 6:⁷⁵ *Ipsius semper*

⁷² τῷ ἀεὶ ἄλλο καὶ ἄλλο λαμβάνεσθαι, καὶ τὸ λαμβανόμενον μὲν ἀεὶ εἶναι πεπερασμένον, [ARIST. Ph. 206a.27–29]

⁷³ σύνθετον μὲν {οὔν} οὐκ ἔσται τὸ ἄπειρον σῶμα, εἰ πεπερασμένα τῷ πλήθει [τὸ πλήθος] τὰ στοιχεῖα. [ARIST. Ph. 204b.11–13]

⁷⁴ τῶν γὰρ ἀπείρων οὐκ ἔστιν οὐδὲν πρῶτον) [ARIST. Ph. 256a.18–19]

⁷⁵ ὅτι τοῦ μὲν ἀεὶ καὶ ἀπείρου οὐκ ἔστιν ἀρχή, [ARIST. GA 742b.20–21]

vi dijelovi, ili i cijelo i dijelovi, ili su jedni od dijelova konačni, drugi beskonačni? Aristotel otvoreno kaže da je cijelo <vrijeme> beskonačno u 3. knjizi *Fizike* u 6. poglavlju – i beskonačno je u vremenu očito³¹. Za dijelove je pak tvrdio da su konačni: »Jer se uzima uvijek drugo pa drugo i da je uzeto omeđeno.« Stoga su uzeti dijelovi vremena uvijek konačni i uvijek je drugi i drugi <dio> uzet i konačan. A da iz konačnih dijelova biva beskonačno, je li dozvoljeno da to tvrdi onaj filozof koji je iznio ove riječi u 3. knjizi *Fizike* u 5. poglavlju: »Složeno uistinu neće biti beskonačno tijelo, ako elementi budu omeđeni mnoštvom.«? Po njegovu poučku, dakle, ako su dijelovi omeđeni, cjelina je također omeđena.

No možda će reći: vrijeme od mog³² rođenja do <Aleksandra> Afrodizijskog³³ i od Afrodizijskog do tebe³⁴ – zaista je i jedno i drugo konačno; no onaj dio koji je prethodio mome rođenju u prethodnom je dijelu beskonačan, a u kasnijem dijelu konačan do tebe. Nasuprot tome, onaj dio koji je od tvojeg rođenja u prethodnom dijelu do mene konačan, u kasnijem je pak dijelu beskonačan. I tako je istinito, da su jedni dijelovi vremena cijeli konačni, a drugi samo s jedne strane konačni, s druge beskonačni. Prihvaćam; vrijeme se, dakle, sastoji kako iz konačnih, tako i iz beskonačnih dijelova. Ako je to istinito, netočno je sve ono što je na toliko mjesta poučavao o beskonačnom – da se beskonačno ne može prijeći. Već je prošlo koje je u onom prethodnom dijelu beskonačno – prijeđeno. Beskonačno nema međe – a prošlo i buduće već s neke strane uvijek imaju međe, tj. kraj i početak.

I to što slijedi također je netočno. Beskonačno nema ništa što bi bilo prvo, poučava u 8. knjizi *Fizike* u 5. poglavlju: »Od beskonačnoga ništa nije prvo.« Također u 2. knjizi *O rađanju životinja*

³¹ Nije kurzivirano kao citat, ali jest citat, usp. ARIST. Ph. 206a.25–26 εἰς τὸ πᾶσι χρόνῳ δῆλον [τὸ ἄπειρον].

³² Tj. od Aristotelova

³³ Uobičajeni je oblik Aphrodisaeus, ali našla sam i Aphrodisicus: Arnold Hermann Ludwig Heeren, *Geschichte der classischen Literatur in Mittelalter*, Bd. 2. Göttingen 1822. str. 301.

³⁴ Tj. do Petrića

et infiniti non est principium. At futurum hoc Aristotelicum infinitum est. Et tamen habet et primum et principium:⁷⁶ *Infinitorum nihil est ultimum*. At hoc praeteritum infinitum finem habet. Sed si finem ponimus, cur et contrarium eius principium non ponemus? Cum natura posito altero contrario, ponat et alterum et posito futuri principio, cur et eius contrarium finis non debet poni? Neque enim finis praeteriti [412] et principium futuri contraria sunt, quia non eiusdem partis, non eiusdem subiecti sunt: οὐ γὰρ τοῦ αὐτοῦ, *Non enim eiusdem*^{viii}, ait ipsemet loco superius allato. Ex hac ergo Aristotelica temporis aeternitate, infinitate, successione sex haec monstra pronascuntur: infinitum constare finitis; infinitum et finitum esse et infinitum; infinitorum esse aliquid primum et ultimum; infinitum habere terminos; infinitum posse pertransiri; contrariorum altero a natura posito non poni alterum. Atque omnia contra dogmata ab ipsomet tradita.

Sed esto recte ac vere, concedantur haec omnia. Amplius quaero. Tempus aeternum est, quia numquam deficiet. Numquam deficiet, quia semper in principio est. Hoc verumne est, ab Aristotele asseveratum? Et asseverat quidem et tuetur multis et argumentationibus et disputationibus. Nos simplici atque unico verbo negamus. Negamus tempus semper esse in principio. Esset quidem in principio semper, si futurum tempus semper consequeretur: at non consequente semper futuro, tempus non amplius in principio esse poterit. Nego itaque tempus semper futurum in principio aique aliquando fore tempus in fine, non amplius in principio, non amplius proderit tempori sua infinitas finita, nec proderit continuitas, non enim amplius sequenti tempori continuabitur. Non successio, quia nullum tempus aliud succedet. Nisi hanc comprobet Aristoteles vel Peripatus suus, tempus semper futurum in principio, quae assumpta est, non

⁷⁶ τῶν {γὰρ} ἀπειρῶν {οὐκ} ἔστιν οὐδὲν {πρῶτον} ἔσχατον [ARIST. Ph. 256a.18–19]

^{viii} Corr. ex eius

u 6. poglavlju:³⁵ »Ne postoji početak samoga *uvijek* i beskonačnog.« No to buduće Aristotelovo je beskonačno a ipak ima i prvo i početak: »Od beskonačnog ništa nije posljednje« – a to prošlo beskonačno ima kraj. Ali ako postavljamo kraj, zašto ne bismo postavili i njegovo suprotno – početak, kad priroda, nakon što je postavljeno jedno kontrarno, postavlja i drugo i kad je postavljen početak budućeg, zašto ne treba biti postavljeno i njegovo suprotno – kraj? Nisu, naime, kraj prošloga [412] i početak budućega kontrarni, jer ne pripadaju istom dijelu, ne pripadaju istom subjektu. οὐ γὰρ τοῦ αὐτοῦ, *ne pripada istome* – kaže sâm na gore navedenom mjestu.³⁶ Iz te, dakle, Aristotelove vječnosti, beskonačnosti, iz slijeda vremena rađa se ovih šest nakaza: da se beskonačno sastoji iz konačnih dijelova, da je beskonačno i konačno i beskonačno, da beskonačnima pripada <nešto> prvo i posljednje, da beskonačno ima granice, da se beskonačno može prijeći, da se ne postavlja i drugo od kontrarnog, kad je jedno po naravi postavljeno. A tome su suprotni svi poučci koje je sâm iznosio.

No neka sve bude točno i istinito, neka se sve to dozvoli. Pitam dalje. Vrijeme je vječno, jer nikada neće prestati. Nikada neće prestati, jer je uvijek na početku. Je li to zaista Aristotel tvrdio? Doista je tvrdio i branio i mnogim obrazlaganjima i raspravljanjima. Mi jednostavnom i jednom riječju nijećemo. Nijećemo da je vrijeme uvijek na početku. Bilo bi doista uvijek na početku, ako bi uvijek slijedilo buduće vrijeme, a ako ne slijedi uvijek buduće, vrijeme neće moći dalje biti na početku. Stoga kažem da buduće vrijeme neće biti uvijek na početku i kažem da će jednom vrijeme biti na kraju, a ne više na početku. Neće vremenu više koristiti njegova konačna beskonačnost, neće mu koristiti kontinuiranost, neće se, naime, više kontinuirano nastavljati na sljedeće vrijeme. Neće mu koristiti slijed, jer neće slijediti nijedno drugo vrijeme. Ako ne bi dokazali Aristotel ili njegova peripatetička škola: da je uvijek buduće vrijeme u početku, <tezu> koja je pretpostav-

³⁵ ARIST. GA 742b.20–21 ὅτι τοῦ μὲν αἰεὶ καὶ ἀπειροῦ οὐκ ἔστιν ἀρχή,

³⁶ Usp. str. 248. bilj. 71.

autem ulla probatione probata, actum fuerit de temporis aeternitate atque alia ingredienda erit via postquam hac non successit. Tantumdemque roboris habet mea negatio, quantum sua affirmatio, nisi aliud afferatur. Arripienda est ei alia argumentorum
 5 vis, uti asseratur, obfirmetur tempus semper in principio esse, semper futurum esse.

Nempe proferet Aristoteles motum eum, quem anteriore ratione posuerat cuiusque tempus sit vel numerus vel mensura vel passio et de quo dixerat in dubitatione:⁷⁷ *An deficiet tempus vel*
 10 *non? Quandoquidem semper est motus.* Quaero, de quo motu id dicatur? Utrumne de motu in genere an de motu coelestis sphaerae? Si de hoc, cur nam in genere? Et hic argumentatur et 8. *Physici* capite 1. Hic quidem, quia motus semper est, tempus non deficiet; ibi vero contraposita ratione: quia tempus aeternum, ideo
 15 et motus aeternus. Utra harum propositionum est per se et sui natura nota? Haecne *tempus est aeternum*? Ex qua deducatur non per se nota conclusio, ergo motus aeternus? Vel altera haec notior: *motus est aeternus*? Ex qua non per se nota ducatur illa: ergo tempus aeternum. Vel verius neutra est per se nota. Idque Aristotelica
 20 auctoritate patet, qui ad motus aeternitatem astruendam et diffinitione eius utitur et mobilis coeli natura, figura et motoris aeternitate atque hac ipsa temporis aeternitate, successione, continuitate, infinitate.

Quae ipsamet infinitas divisionis, continuitas, successio tam
 25 diffuse, tam scabrose, tam spinose ab Aristotele tractata est, ut tempori aeternitatem adstrueret: quoniam per se nota non videretur. Neutra ergo propositio sui natura nota est. Nonne ergo circularis est haec demonstratio? Motus aeternus est, ergo et

⁷⁷ ἀρ' οὖν ὑπολείψει <χρόνος>; ἢ οὐ, εἴπερ αἰεὶ ἔστι κίνησις; [ARIST. Ph. 222a.29–30]

ljena, ali nije nikojim dokazivanjem dokazana, završeno će biti s vječnošću vremena i trebat će krenuti drugim putem, jer ovim ne uspijeva. Jednako toliko snage ima moje poricanje, koliko i njegovo tvrđenje, osim ako se ne donese <nešto> drugo. On mora zgrabiti drugu silu obrazlaganja, da se ustvrdi, učvrsti da je vrijeme uvijek na početku, da će biti uvijek buduće. 5

Sigurno će Aristotel izložiti ono kretanje – koje je postavio u prethodnom razlogu – kojeg je vrijeme ili broj ili mjera ili trpnja³⁷ i o njemu je rekao dvojeći: »Hoće li vrijeme prestati ili ne – budući da je uvijek kretanje.« Pitam o kojem je kretanju riječ? Da li o kretanju općenito ili o kretanju nebeske sfere? Ako o <kretanju nebeske sfere>, zašto općenito? Obrazlaže se ovdje³⁸ i u 8. knjizi Fizike u 1. poglavlju. Ovdje zaista: jer je kretanje uvijek, vrijeme neće prestati³⁹; ondje pak suprotstavljenim razlogom: jer je vrijeme vječno, stoga je i kretanje vječno⁴⁰. Koji je od ovih sudova po sebi i po svojoj prirodi poznat? Da li ovaj: *vrijeme je vječno*, iz kojeg se može izvesti konkluzija koja nije po sebi poznata – *kretanje je dakle vječno*? Ili je onaj drugi poznatiji: *kretanje je vječno* – iz kojeg se može izvesti onaj koji nije po sebi poznat: *dakle vrijeme je vječno*? Ili istinitije – nijedan od njih nije po sebi poznat? I to je jasno na temelju Aristotelova autoriteta koji, da utvrdi vječnost kretanja, rabi i njegovu definiciju i prirodu i lik pokretljivog neba, i vječnost pokretača i tu samu vječnost, slijed, kontinuitet, beskonačnost vremena. 15 20 25

O toj samoj beskonačnosti dijeljenja, o kontinuitetu, o slijedu Aristotel je raspravljao razvučeno, površno, nesuvislo, da bi učvrstio vječnost vremena, jer se činilo da nije po sebi poznata. Nijedan stav nije po svojoj prirodi poznat. Stoga nije li kružan taj dokaz: kretanje je vječno, dakle i vrijeme; vrijeme je vječno, dakle 25

³⁷ Usp. ARIST. Ph. 223a.18–21: ἢ ὅτι κινήσεώς τι πάθος ἢ ἕξις, ἀριθμὸς γε ὢν, ταῦτα δὲ κινήτᾳ πάντα (ἐν τόπῳ γὰρ πάντα), ὁ δὲ χρόνος καὶ ἡ κίνησις ἅμα κατὰ τε δύνα μιν καὶ κατ' ἐνέργειαν;

³⁸ Tj. ARIST. Ph. 222a.29–30

³⁹ Parafraza, usp. ARIST. Ph. 222a.29–30 ἄρ' οὖν ὑπολείψει; ἢ οὐ, εἴπερ αἰεὶ ἔστι κίνησις;

⁴⁰ Usp. ARIST. Ph. 251b.13: εἴπερ αἰεὶ χρόνος ἔστιν, ἀνάγκη καὶ κίνησιν αἰεὶ εἶναι.

tempus. Tempus aeternum est, ergo et motus? Qualis ab ipsomet damnata est atque e numero et cognatione validarum argumentationum eiecta. Technas ergo Aristoteles, non demonstrationes, ac fallacias nobis in hac tam magna quaestione struxit hactenus.

5 Sed alia videtur ingressus via ad idem aeternum tempus probandum ex motu 8. *Physico* capite 1:⁷⁸ *Ad haec, prius et posterius, quomodo erit tempore non existente, vel tempus non existente motu?* Si tempus non est, non erit prius et posterius, ait Aristoteles. Obsecro Deum immortalem, optimum, maximum. Verumne id est?
 10 Si prius et posterius propria sunt temporis, ita ut nulli alii rei communicentur, nisi per tempus, nemini dubium extincta iri, si tempus auferatur. At si aliis etiam rebus communicentur et prius etiam tempori, quomodo vere dicitur: πρότερον καὶ ὕστερον πῶς ἔσται χρόνου μὴ ὄντος,⁷⁹ *Prius et posterius quomodo erunt*
 15 *tempore non existente?* At competere haec aliis etiam rebus prius quam tempori, haec eius verba, quae sunt 4. *Physico* capite 11. scripta, ostendunt:⁸⁰ *Prius vero et [413] posterius in loco primum est, et ibi quidem positione. Et postquam in magnitudine est prius et posterius, necesse est esse etiam in motu prius et posterius. Sed etiam*
 20 *in tempore est prius et posterius, propterea quod semper alterum eorum sequatur alterum.* Ac ne intelligamus motum insequi tempus, sed e converso tempus insequi motum, hac in re eadem paulo post adscribit:⁸¹ *Et tunc dicimus factum tempus, cum prioris et posterioris in motu sensum acceperimus.*

25 Duobus his locis clare perspecta sunt prius et posterius ante motui et magnitudini et loco inesse, quam tempori. Quomodo ergo dici potuit vere prius et posterius quomodo erunt non exi-

⁷⁸ πρὸς δὲ τούτοις {τὸ} πρότερον καὶ ὕστερον πῶς ἔσται χρόνου μὴ ὄντος; ἢ χρόνος μὴ οὐσης κινήσεως; [ARIST. Ph. 251b.10–12]

⁷⁹ [ARIST. Ph. 251b.10–12]

⁸⁰ τὸ <δὲ> δὴ πρότερον καὶ ὕστερον ἐν τόπῳ πρῶτόν ἐστιν. ἐνταῦθα μὲν δὴ τῇ θέσει· ἐπεὶ δ' ἐν τῷ μεγέθει ἔστι τὸ πρότερον καὶ <τὸ> ὕστερον, ἀνάγκη καὶ ἐν κινήσει εἶναι τὸ πρότερον καὶ ὕστερον, ἀνάλογον τοῖς ἐκεῖ. ἀλλὰ μὴν καὶ ἐν <τῷ> χρόνῳ ἔστιν τὸ πρότερον καὶ ὕστερον διὰ τὸ ἀκολουθεῖν ἀεὶ θατέρω θάτερον αὐτῶν. [ARIST. Ph. 219a.14–19]

⁸¹ καὶ τότε φαμὲν γεγονέναι χρόνον, ὅταν τοῦ προτέρου καὶ ὑστερού ἐν τῇ κινήσει αἰσθησιν λάβωμεν. [ARIST. Ph. 219a.23–25]

i kretanje? – kakav je sam osuđivao i izbacio iz broja i srodstva valjanih obrazlaganja. Lukavstva nam je, dakle – a ne dokaze – i prevare do sada sazdao Aristotel u tako važnom pitanju.

Ali čini se da je krenuo drugim putem da dokaže isto vječno vrijeme iz kretanja u 8. knjizi *Fizike* u 1. poglavlju: »K tome, kako će biti *prije* i *poslije*, ako ne postoji vrijeme, ili <kako će biti> vrijeme, ako ne postoji kretanje?« Ako nema vremena – neće biti prije i poslije – kaže Aristotel. Preklinjem Boga, besmrtnog, najboljeg, najvećeg – je li to istinito? Ako *prije* i *poslije* pripadaju vremenu kao ono vlastito, tako da nemaju udjela ni u kojoj drugoj stvari, osim po vremenu, nikome nije dvojbeno da će se ugasisi, ako se dokine vrijeme. A ako sudjeluju i u drugim stvarima i prije nego u vremenu, kako se istinito kaže: πρότερον καὶ ὕστερον πῶς ἔσται χρόνου μὴ ὄντος⁴¹, »prije i poslije, kako će biti ako ne postoji vrijeme?« A da to pripada također i drugim stvarima, prije nego vremenu, to pokazuju ove njegove riječi koje su napisane u 4. knjizi *Fizike* u 11. poglavlju: »Prije pak i poslije [413] prvo je u mjestu i tamo doista po položaju: i budući da je u veličini prije i poslije, nužno je da je i u kretanju prije i poslije; no i u vremenu je prije i poslije zbog toga što uvijek jedno od njih slijedi drugo.« A da ne bismo shvatili da kretanje slijedi vrijeme, nego obratno da vrijeme slijedi kretanje u toj istoj stvari malo kasnije pripisuje: »I tada kažemo da je nastalo vrijeme kad osjetilom dohvatimo ono *prije* i *poslije* u kretanju.«

Na ova dva mjesta jasno je uočljivo da su *prije* i *poslije* u kretanju i veličini i mjestu, prije nego u vremenu. Kako se, dakle, moglo istinito reći: *kako će biti prije i poslije ako ne postoji vrijeme*

⁴¹ Usp. str. 258. bilj. 80. i 81.

stente tempore (ad quam interrogationem suis verbis respondebimus extincto tempore posse ea superesse in motu, in magnitudine et loco).

5 Nec veriore ratione deducitur temporis aeternitas ex isto priore 8. *Physico* capite 1. Siquidem motus natura est tempore ipso prior.

FINIS QUARTI LIBRI.

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

– na to pitanje odgovorit ćemo njegovim riječima: da kad nestane vrijeme, oni mogu preostati u kretanju, u veličini i u mjestu.

Ni vječnost vremena se ne izvodi istinitijim razlogom iz *tog prije* u 8. knjizi *Fizike* u 1. poglavlju – ako je kretanje po prirodi prije samog vremena.

5

KRAJ ČETVRTE KNJIGE

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

DISCUSSIONUM PERIPATETICARUM
TOMI IIII LIBER V

DE MOTUS AETERNITATE

5 Multum multoque anxium laborem susceperat Aristoteles parte tertii et quarti *Physicorum* et toto sexto, ut ex temporis infinitate, divisione, continuitate, successione aeternitatem eius atque etiam motus adstrueret. Harum rerum rationumque fallacias falsitatesque deteximus nos labore non minore. Actum ergo
10 fuerit de temporis aeternitate, nisi motus aeternitas subveniat. Atque haec fuerat altera illa ratio: *Tempus non deficiet, siquidem semper est motus*. Succurret autem motus aeternitati temporis non infinitate, non divisione, non continuitate, non successione, quae omnes iisdemmet rationibus in motu quoque dirutae sunt. Ali-
15 unde ergo argumenta sumenda, ut motum aeternum esse probetur, construatur. Quo constructo temporis quoque aeternitas veluti soror gemella consequetur.

Quibus ergo artificiis machinisve construit Aristoteles motus aeternitatem? Sane 8. *Physico* capitibus 1, 7, 8. traditae sunt ab eo
20 rationes, uti Peripatus autumat, fortissimae, validissimae, quibus motus aeternitas necessario convincitur. Eas ergo rationes aggrediamur, perpendamus, vim earum excutiamus. Primo itaque capite ita habet:¹ *Incipiamus ergo primum ex determinatis nobis prius in Physicis. Dicimus itaque motum esse entelechian mobilis, quatenus mobile. Necesse ergo est existere resⁱ, quae possint moveri secundum quemque motum.*
25

¹ ἀρξώμεθα δὲ πρῶτον ἐκ τῶν διωρισμένων ἡμῖν ἐν τοῖς φυσικοῖς πρότερον. φαμέν δὴ τὴν κίνησιν εἶναι ἐνέργειαν [ἐντελέχειαν] τοῦ κινητοῦ ἢ κινητόν. ἀναγκαῖον ἄρα ὑπάρχειν τὰ πράγματα τὰ δυνάμενα κινεῖσθαι καθ' ἑκάστην κίνησιν. [ARIST. Ph. 251a.8–11]

ⁱ Corr. ex existeres

PERIPATETIČKE RASPRAVE
SVEZAK IV. KNJIGA 5.

O VJEČNOSTI KRETANJA

Aristotel se prihvatio velikog i veoma brižnog truda, dijelom 5
u trećoj i četvrtoj knjizi *Fizike* i u cijeloj šestoj, da iz beskonačno-
sti, iz dijeljenja, iz kontinuiteta i slijeda vremena izgradi njegovu
vječnost i <vječnost> kretanja. Ne manjim trudom mi smo otkrili
varke i pogreške tih stvari i razloga. Radilo se, dakle, o vječnosti
vremena, ako ne bi u pomoć došla vječnost kretanja. I to je bio 10
onaj drugi razlog: Vrijeme neće prestati, ako je uvijek kretanje.¹
A kretanje neće pomoći vječnosti vremena, ni beskonačnošću, ni
dijeljenjem, ni kontinuiranošću, niti slijedom – što je sve istim
razlozima pobijeno za kretanje. Drugdje treba, dakle, uzeti obra-
zloženja da se dokaže i izgradi da je kretanje vječno. Kada se to 15
izgradi, i vječnost vremena slijedit će kao sestra blizanka.

Kojim je, dakle, vještima zahvatima i lukavstvima Aristotel
izgradio vječnost kretanja? Uistinu u 8. knjizi *Fizike* u 1., 7. i 8. po-
glavlju iznio je razloge, kako smatra peripatetička škola, veoma
čvrste i veoma jake kojima se nužno dokazuje vječnost kretanja. 20
Krenimo stoga na te razloge, razmotrimo ih, ispitajmo njihovu
snagu. U prvom poglavlju ima ovako: »Započnimo prvo od ono-
ga što smo prije odredili u *Fizici*. Kažemo da je kretanje *entelehija*
pokretljivog, ukoliko je pokretljivo. Nužno je, dakle, da postoje
stvari koje se mogu kretati svakim kretanjem.« 25

¹ Parafraza citata, usp. str. 257. bilj. 39. i 40.

Paulo vero post exempla quaedam sic subiunxit:² Nonne et has (res) necesse est aut generatas esse aliquando, cum non essent, aut aeternas esse. Si ergo genita sunt, mobilium et moventium unumquodque necesse est ante acceptam aliam factam esse mutationem et motum,
 5 per quem factum est id quod potest moveri et movere. Si vero erant praeexistentia semper non existente motu, irrationabile videtur etiam iis, qui a seipsis sciunt, nihilominus procedentibus magis id accidere necesse est. Si namque aliis mobilibus existentibus, aliis moventibus, quandoque erit quippiam primum movens et motum, [414] quandoque
 10 vero nihil. Sed quiescit; necesse est hoc prius mutari, quia erat causa quaeprimam quietis. Quiescentia enim privatio est motus, itaque ante primam mutationem erit mutatio prior.

Deinde post alia quaedam exempla subnectit:³ Si itaque non semper movebantur, clarum est, quod non ita habebant, ut non possent
 15 hoc quidem moveri, illud vero movere. Sed oportebat eorum alterum mutari. Necesse enim est in relativis id accidere. Veluti cum non esset duplex, nunc duplex est, mutari, si non ambo alterum, erit igitur aliqua mutatio prior ipsa prima.

Age, ergo, excutiamus sinum Achillis istius, qui sese invincibilem toto terrarum orbe annis iam amplius MDCL venditavit,
 20 neminique hominum (quod quidem testimonio constet), prae-

² οὐκοῦν καὶ ταῦτα ἀναγκαῖον ἢ γενέσθαι ποτὲ οὐκ ὄντα ἢ αἰδία εἶναι. εἰ μὲν τοίνυν ἐγένετο τῶν κινητῶν <καὶ κινητικῶν> ἕκαστον, ἀναγκαῖον πρότερον τῆς ληφθείσης ἄλλην γενέσθαι μεταβολὴν καὶ κίνησιν, καθ' ἣν ἐγένετο τὸ δυνατόν κινηθῆναι ἢ κινήσασθαι· εἰ δ' ὄντα προὔπηρχεν αἰεὶ κινήσεως μὴ οὐσίας, ἄλογον μὲν φαίνεται καὶ αὐτόθεν ἐπιστήσασιν, οὐ μὴν ἀλλὰ μᾶλλον ἐπιπροάγουσι [προϊοῦσι] τοῦτο συμβαίνειν ἀναγκαῖον. εἰ γὰρ τῶν μὲν κινητῶν ὄντων τῶν δὲ κινητικῶν ὅτε μὲν ἔσται τι πρῶτον κινεῖν, τὸ δὲ κινούμενον, ὅτε [ὅτι] δ' οὐθέν, ἀλλ' ἡρεμεῖ, ἀναγκαῖον τοῦτο μεταβάλλειν πρότερον· ἦν γὰρ τι αἴτιον τῆς ἡρεμίας· [ἦ] γὰρ ἡρέμησις στέρησις <τῆς> κινήσεως. ὥστε πρὸ τῆς πρώτης μεταβολῆς ἔσται μεταβολὴ προτέρα. [ARIST. Ph. 251a.16–28]

³ εἰ τοίνυν μὴ αἰεὶ ἐκινεῖτο, δῆλον ὡς οὐχ οὕτως εἶχον ὡς ἦν [μὴ] δυνάμενα τὸ μὲν κινεῖσθαι τὸ δὲ κινεῖν, ἀλλ' ἔδει μεταβάλλειν θάτερον αὐτῶν [αὐτοῖν]· ἀνάγκη γὰρ ἐν τοῖς πρὸς τι τοῦτο συμβαίνειν, οἷον εἰ [ἦ] μὴ ὄν διπλάσιον νῦν διπλάσιον, μεταβάλλειν, <ἦ> εἰ μὴ ἀμφότερα, θάτερον. ἔσται ἄρα τις προτέρα μεταβολὴ τῆς πρώτης. [ARIST. Ph. 251b.5–10]

Malo pak poslije nekih primjera dodao je: »Zar nije nužno da su te <stvari> nastale jednom jer nisu bile, ili da su vječne. Ako su, dakle, nastale – svako pojedino od onog što se može kretati i što pokreće – nužno je da je, prije <one već> prihvaćene, nastala druga promjena i kretanje po kojem je nastalo ono što može biti pokretano i pokretati. Ako je to pak postojalo prije uvijek, dok nije postojalo kretanje, čini se nerazumnim i onima koji sami po sebi znaju, a isto tako je nužno da se to događa onima koji više napreduju <u znanju>. Ako će, naime, dok postoje jedni koji se mogu kretati, i drugi koji pokreću, jednom biti nešto prvo što pokreće i <što je> pokretano, a jednom [414] <neće biti> ništa, nego <sve> miruje – nužno je da se to prije promijeni, jer je postojao neki uzrok mirovanja; stanje mirovanja je, naime, lišenost kretanja; stoga prije prve promjene bit će prvija promjena.«

Zatim poslije nekih drugih primjera dodaje: »Ako se, dakle, <stvari> nisu uvijek kretale, jasno je da nije bilo tako da nisu mogle, jedna kretati se, druga pak pokretati; nego je trebalo da se jedno od njih promijeni. Nužno je, naime, da se to dogodi u relativnom, npr. kad ne bi bio dvostruk, sad je dvostruk, <nužno je> da se promijenilo, ako ne oboje, onda jedno <od dvojega>. Stoga će biti neka promjena prije same prve.«

Ispitajmo, dakle, utočište tog *Ahileja* koji se cijelom svijetu prodavao kao nepobjediv već više od 1650 godina i nijednom od ljudi (što je posvjedočeno) osim jedino Filoponu² nije dostajalo

² Ioannes Philoponus koji se naziva i Joannes Grammaticus napisao je spis *De aeternitate mundi* (protiv Prokla), spis je izgubljen. Usp. W. Wieland, *Die Ewigkeit der Welt (Der Streit zwischen Ioannes Philoponos und Simplicius)*, *Die Gegenwart der Griechen im neueren Denken* (Gadamer Festschrift), Tübingen 1960. str. 291–316.

terquam uni Philopono, animus aut vires suffecerunt, ut cum eo
congrederetur. Congressus est vir ille, fortissimo quidem animo,
pervicitque. Sed illius arma non cernimus, praeterquam a Sim-
plicio eius hoste prolata, eo forte modo, quo hostem proferre par
5 est.

Motus definitio [in margine]

Nos aliis armis, alia pugnandi arte ad hanc pugnam accede-
mus. Congrediamur ergo cum Achille hoc, qui non ex Thetide,
sed ex motus definitione ortus est. Quid ergo ait? Motus est actus
10 mobilis ut mobile. Esto. Ergo mobile ante motum. Intellico. Sed
motus semper fuit, ergo et mobile semper fuit. Et hoc percipio.
Quid tum postea? Motum semper fuisse obfirmat: quia nisi ae-
ternus fuisset, coepisset. Ante coeptionem quies aderat. Quies
autem est motus privatio. Ergo ante quietem motus alius prior,
15 primo incepto. Et priore illo alius prior idque in infinitum. Id
autem absurdum et impossibile. Ergo motus non coepit. Ergo
motus aeternus. Haec arma a Simplicio istius Achillis instructore

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

hrabrosti i snage da se s njim sukobi. Taj se muž najhrabrijom dušom sukobio i pobijedio je. No ne razabiremo njegovo oružje, osim onoga koje je izložio Simplicije njegov neprijatelj, možda na onaj način koji je prikladan da prokaže neprijatelja.³

Definicija kretanja [na margini]

Mi ćemo drugim oružjem, drugom vještinom borenja pristupiti toj borbi. Sukobimo se, dakle, s ovim *Ahilejem*⁴ koji se nije rodio od Tetide, nego iz definicije kretanja. Što, dakle, kaže? Kretanje je ozbiljenje pokretljivog kao pokretljivog.⁵ Neka bude. Pokretljivo je dakle prije kretanja. Razumijem, no kretanje je uvijek bilo, stoga je i pokretljivo uvijek bilo. I to shvaćam. Što poslije? Tvrdi da je kretanje uvijek bilo, jer da nije bilo vječno, bilo bi započelo. Prije započinjanja bilo je mirovanje. No mirovanje je lišenost kretanja. Dakle, prije mirovanja je drugo kretanje prvije od onog <kretanja> koje je prvo započelo. I od onog prvijeg drugo je <kretanje> prvije; i to u beskonačnost. To je, međutim, besmisleno i nemoguće. Stoga kretanje nije započelo; kretanje je dakle vječno. To oružje, koje je Simplicije, graditelj tog *Ahileja*⁶

³ Simplicije pobija Filoponove argumente protiv vječnosti kretanja u svojem Komentaru Aristotelove *Fizike*. Simplicije zove Filopona ó Γραμματικός.

⁴ Aluzija na Zenonov paradoks kretanja po kojem najbrži grčki junak Ahilej ne može prestići kornjaču, poslovično sporu životinju – ako ona ima makar malu prednost, jer je ne može *dostići*. Naime, Ahilej došavši do mjesta na kojem je bila kornjača (u trenutku kada je počeo trčati) ona je već malo odmakla itd.

⁵ ARIST. Ph. 251a.8–11, usp. str. 262. bilj 1. Također SIMPLICIUS in Ph. 9.446.5–10: καὶ γὰρ μέση οὖσα ἀμφοῖν ἢ κίνησις ἐφάπτεται καὶ τοῦ ποιούντος καὶ τοῦ πάσχοντος οὐκ ἀποτετμημένη. ἐὰν δὲ τοῦδε μόνον ἢ ἐν τῷδε μόνον ὄν ληφθῆ, οὐκέτι διασώσει τὸ μέσον. καὶ διὰ τοῦτο ὅταν μὲν κατὰ ἀποτομὴν αὐτὴν ὀρῶμεν ἐν τῷ κινουμένῳ θεωροῦντες αὐτὴν, ἐπειδὴ ἐν ἐκείνῳ ὑφέστηκεν, ἐντελέχειαν λέγομεν τοῦ κινήτου ἢ κινήτου.

⁶ Usp. SIMPLICIUS in Ph. 10.1185.13–15: πῶς ἐν δέχεται στέρησιν τινα προτέρων εἶναι τῆς ἀντικειμένης ἕξεως· εἰ οὖν ἢ ἡρεμία στέρησις κινήσεως ἐστίν, οὐκ ἂν εἴη πρὸ τῆς κινήσεως. Također: SIMPLICIUS

in arenam hanc explicata singula contemplemur, expendamus, ad veritatis incudem probemus.

De motu mobilis [in margine]

Primo itaque illa prima: motus est actus mobilis ut mobile.
5 Quem nam motum his verbis explicat Achilles? An eum quem genitor Aristoteles in naturae definitione assumpsit, quem 3. *Physico* tribus capitibus explicavit? Quem toto 5, parte 7. parteque 8. toties iteravit? Naturalem scilicet motum a natura ortum? Vel motum artificialem ab arte natum? Quo οἰκοδόμος
10 οἰκοδομεῖ, *aedificator aedificat*? Vel eum, quem his verbis libro *De memoria* capite 2. expressit?⁴ *Multoties iam impotens est ad recordandum, inquirere vero potens et invenit, hoc autem sit moventi multaque quousque talem moveat motum, cui consequatur res ipsa.* Vel etiam eum motum, quem hoc 8. *Physico* capite 3. rebus omnibus communem fecit:⁵ *Omnia quidem quiescere et huius rationem quaerere*
15

⁴ πολλάκις δ' ἤδη μὲν ἀδυνατεῖ {ἀνα}μνησθῆναι, ζητῶν [ζητεῖν] δὲ δύναται καὶ εὐρίσκει [εὐρίσκειν]. τοῦτο δὲ γίγνεται κινουῦντι πολλά, ἕως ἂν τοιαύτην κίνησιν κίνησιν ἢ ἀκολουθήσει [ἀκολουθεῖ] τὸ πρᾶγμα. [ARIST. Mem. 452a.7–10]

⁵ τὸ μὲν οὖν πάντ' ἠρεμεῖν, καὶ τούτου ζητεῖν λόγον ἀφέντας τὴν αἴσθησιν, ἀρρωστία τίς ἐστὶν διανοίας, καὶ περὶ ὅλου τινὸς ἀλλ' οὐ περὶ μέρους ἀμφισβήτησις· οὐδὲ μόνον πρὸς τὸν φυσικόν, ἀλλὰ πρὸς πάσας τὰς ἐπιστήμας ὡς εἰπεῖν καὶ πάσας τὰς δόξας διὰ τὸ κινήσει χρῆσθαι πάσας. [ARIST. Ph. 253a.32–b.2]

izveo u ovo borilište, razmotrimo <svako> pojedino, odmjerimo, iskušajmo na nakovnju istine.

O kretanju pokretljivog [na margini]

Prvo, dakle, ona prva <teza>: kretanje je ozbiljenje pokretljivog kao pokretljivog⁷. Koje, naime, kretanje tim riječima izlaže *Ahilej*? Da li ono koje je roditelj Aristotel pretpostavio u definiciji prirode, koje je izložio u 3. knjizi *Fizike* u tri poglavlja, koje je u cijelom 5., dijelom u 7. i dijelom u 8. toliko puta ponovio, tj. da je prirodno kretanje nastalo po prirodi? Ili <izlaže> ono artificialno kretanje rođeno vještinom – kojom οικοδόμος οικοδομεῖ, graditelj gradi? Ili ono koje je izrazio ovim riječima u knjizi *O pamćenju* u 2. poglavlju: »Često puta nesposoban je da se prisjeti, ali je sposoban da traži pa i pronalazi; to <se događa> onome koji pokreće mnoga <kretanja>, dok ne pokrene takvo kretanje za kojim slijedi sama stvar.«⁸? Ili također ono kretanje koje je u toj 8. knjizi *Fizike* u 3. poglavlju učinio zajedničkim svim stvarima: »<Tvrđiti> da sve miruje i tražiti razlog za to, odbacivši osje-

in Ph. 10.1182.1–5 καὶ οὐ προϋπήρξαν αὐτῶν ἄπειροι κινήσεις, αἶ γε πεπερασμένοι νῦν εἰσι, καὶ πρώτη κίνησις οὐκ ἔστιν, ἀλλ' αἰετὴ τῆς πρώτης ὑποτιθεμένης ἔστι προτέραν λαβεῖν. εἰ δὲ τοῦτο, ἀνάγκη καὶ τὴν ἐγκύκλιον τῶν οὐρανίων κινήσιν ἀναρχον εἶναι, Također: SIMPLICIUS in Ph. 10.1170.2–7 τὸ γὰρ κινητικὸν καὶ τὸ κινητὸν ἦτοι φθαρτά ἐστιν ἢ αἰδία· καὶ εἰ μὲν φθαρτά, κἂν φθαρείη πᾶσα φθορὰ διὰ κινήσεως, ὥστε ὑστέρα πάλιν ἔσται κίνησις τῆς ὑστάτης ῥηθείσης· εἰ δὲ ἀφθαρτά, εἰ τὸ μὲν κινητικὸν εἶη, τὸ δὲ κινητὸν τὸν ἄπειρον χρόνον, πάλιν αὐτῶν τὸ μὲν κινήσει, τὸ δὲ κινήσεται· τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ δυνατόν, ὃ γένοιτο ἂν, εἰ μὴ φθαρῆναι φθάσει τὸ λεγόμενον δύνασθαι.

⁷ Usp. ARIST. Ph. 251a.9–10: φαμέν δὴ τὴν κίνησιν εἶναι ἐνέργειαν τοῦ κινητοῦ ἢ κινητόν.

⁸ Usp. engl. prijevod: It often happens that, though a person cannot recollect at the moment, yet by seeking he can do so, and discovers what he seeks. This he succeeds in doing by setting up many movements, until finally he excites one of a kind which will have for its sequel the fact he wishes to recollect. [452a7–10], *On Memory and Reminiscence*, translated by J. I. Beare, in Ross, W. D. (Ed.) (1930). *The Works of Aristotle* (vol. 3). Oxford: Clarendon Press.

dimisso sensu debilitas quaedam est intellectus. Et de toto quodam et non de parte est controversia. Neque solum ad physicum id pertinet, sed ad omnes scientias, ut ita dicam, et ad omnes opiniones, eo quod motu omnes utuntur.

- 5 Cui nam motui ex istis, Aristotelicis quidem, non meis, definitio illa convenit? Naturali – puto responsuros Aristotelicos omnes familiares. Sic enim ipse pater familias 3. *Physico* ingressu ipso est professus:⁶ *Cum ergo natura sit principium motus et mutationis et methodus nobis de natura est, non oportet latere, quid sit motus.*
- 10 Hunc naturalem ergo motum in tribus eius libri de eo capitibus quinque definitionibus definivit. De quibus tertiam pro matre huius Achillis statuit.

- Clarum itaque atque inter omnes interpretes concessum est hanc definitionem, *motus est actus mobilis ut mobile*, physici et naturalis motus esse. De physica enim re, mundano nempe motu, aeterno motu, mundi aeternitate, fuit hoc capite Aristoteli disceptatio contra Empedoclem, Anaxagoram, Democritum, Platonem. Cum ergo ait: *Motus est actus mobilis ut mobile*; motum naturalem concordi omnes animo intelligimus. Mobile vero naturalene an artificiale, an animasticum, ut ita loquar, an mentale?
- 20 Naturale nimirum. Neque enim definitio haec alii mobili competet, nisi aequivoce. Aequivocum autem ab Aristotele in scientias non admittitur. Motus itaque naturalis (ut omnia [415] concordemus) est actus naturalis, mobilis naturalis ut mobile naturale.
- 25 Haec constant nobis: ne titubemus, ne labamur, ne lubricus hic locus extra rem, extra naturae terminos, invitos vel inscios, nos ferat.

⁶ Ἐπεὶ δ' ἡ φύσις μὲν ἐστὶν ἀρχὴ κινήσεως καὶ μεταβολῆς, ἡ δὲ μέθοδος ἡμῖν περὶ φύσεως ἐστὶ, δεῖ μὴ λαθάνειν τί ἐστὶ κίνησις. [ARIST. Ph. 200b.12–14]

tilno zamjećivanje, neka je slabost razuma. I prijepor je o nekom cijelom, a ne o dijelu. I ne odnosi se samo na fizičara, nego na sve znanosti, da tako kažem, i na sva mnijenja, zbog toga što svi upotrebljavaju kretanje.«?

Kojem kretanju od tih Aristotelovih, doista ne mojih, odgovara ta definicija? Prirodnom, mislim da će odgovoriti svi aristotelovci bliski obitelji; tako je, naime, sam otac obitelji priznao u 3. knjizi *Fizike* na samom početku: »Budući da je priroda počelo kretanja i mijenjanja, a naš je put <istraživanja> o prirodi, ne smije ostati skriveno što je kretanje.« To prirodno kretanje u tri poglavlja one knjige⁹ <koja su> o njemu definirao je s pet¹⁰ definicija. Treću od njih postavio je za majku tog *Ahileja*.

Jasno je i priznato među svim tumačima da je ta definicija – *Kretanje je ozbiljenje pokretljivog kao pokretljivog*¹¹ – <definicija> fizičkog i prirodnog kretanja. Aristotel je u tom poglavlju raspravljao o fizičkoj stvari, o svjetskom kretanju, vječnom kretanju, o vječnosti svijeta – protiv Empedokla, Anaksagore, Demokrita, Platona. Kad, dakle, kaže: *kretanje je ozbiljenje pokretljivog <bíca> kao pokretljivog*, svi složno u duši podrazumijevamo prirodno kretanje. A ono pokretljivo, da li je prirodno, ili artificijelno, ili s dušom, ili, da tako kažem, u umu? Prirodno dakako. I ta definicija nije prikladna drugom pokretljivom osim dvoznačno. No Aristotel ne dopušta dvoznačno u znanosti. Prirodno dakle kretanje (kako bismo [415] sve složili) prirodno je ozbiljenje onog prirodno pokretljivog kao prirodno pokretljivog. Složimo se u tome da se ne ljuljamo, da ne skliznemo, da nas ovo sklisko mjesto ne odnese protiv volje i bez našeg znanja izvan stvari, izvan međa prirode.

⁹ Petrić vjerojatno misli na petu knjigu *Fizike*, ali to nije sasvim jasno, jer o kretanju govori Aristotel na više mjesta u *Fizici* (1. i 7. poglavlje III. knjige, 1.–3. poglavlje V. knjige i 1.–2. poglavlje VII. knjige).

¹⁰ Određenja kretanja nalaze se na više mjesta u *Fizici* i u drugim spisima.

¹¹ Usp. ARIST. Ph. 202a.7–8: διὸ ἡ κίνησις ἐντελέχεια τοῦ κινητοῦ, ἢ κινητόν. Usp. str. 273. bilj. 12

Quid tunc sequebatur? Ergo necessario mobile extitit ante motum. Concedo, mobile naturale est ante, praecedit motum naturalem. Sed motus naturalis aeternus: ergo mobile naturale aeternum. Assumptionem si negem, ut nego, quomodo firmabitur? Hoc scilicet pacto deductione ad absurdum. Si motus naturalis aeternus non esset, coepisset aliquando. Concedo. Ante coeptionem quies erat. Concedo id quoque. Sed quies est privatio motus. Ergo ante quietem motus – et reliqua. Id totum pernego. Nego quietem omnem esse motus privationem. Nego etiam motum praecedere quietem omnem. Nego reliqua, quae ex his sequuntur.

Privatio duplex [in margine]

Sed ne ambiguitate huius privationis videatur cuiquam velle me Aristotelem ludere, distinguam ex ipsius doctrina duplicem esse privationem: altera est, quam ipso primo *Physico* principium naturalium rerum statuit. Quae formam omnem generabilem praecedit, quam forma omnis genita sequitur. Altera est, quae formam et habitum non praecedit, sed sequitur aliquando, ut praedicamento qualitatis docuit. Visum aliquis habet, deinde visu privatur, non amplius videt. Privatio haec secunda privatio est. Haec ex Aristotelis doctrina.

Ex mea vero, immo ex rerum ipsarum doctrina, circa omnem et formam et habitum naturalem, atque etiam, si lubet, artificialem, duplex privatio est: altera habitum et formam praecedens,

Što je tada slijedilo? Nužno dakle ono pokretljivo postoji prije kretanja.¹² Dopuštam, prirodno pokretljivo jest prije, prethodi prirodnom kretanju. No prirodno je kretanje vječno, dakle prirodno pokretljivo je vječno. Ako bih nijekao pretpostavku, kao što je niječem, kako će se potvrditi? Na taj način: svođenjem na besmisleno. Da prirodno kretanje nije vječno, jednom bi bilo započelo. Dozvoljavam, prije započinjanja bilo je mirovanje. Dozvoljavam također i to. No mirovanje je lišenost kretanja. Dakle prije mirovanja kretanje – i ostalo. To sve potpuno niječem. Niječem da je svako mirovanje lišenost kretanja. Niječem također da kretanje prethodi svakom mirovanju. Niječem ostalo što iz toga slijedi.

Lišenost <je> dvostruka [na margini]

Da se ne bi nekom činilo da se dvosmislenošću ove lišenosti želim poigravati s Aristotelom, razlikovat ću na temelju njegova nauka da je lišenost dvostruka. Jedna je ona koju je u 1. knjizi *Fizike* odredio za počelo prirodnih stvari. Ona prethodi svakoj formi koja može nastati; za njom slijedi svaka nastala forma. Druga je ona koja ne prethodi formi i *posjedovanju*, nego ponekad slijedi za njom, kako je učio u predikamentu kvalitete. Netko ima vid, zatim je lišen vida, više ne vidi.¹³ Ta je lišenost druga lišenost. To je iz Aristotelova nauka.

Iz mojega pak, dapače iz nauka samih stvari, u vezi svake prirodne forme i *posjedovanja*, pa, ako se hoće, i artificijelne <forme>, postoji dvostruka lišenost, jedna koja prethodi *posjedovanju*

¹² Usp. ARIST. Ph. 251a.9–14 φαμέν δὴ τὴν κίνησιν εἶναι ἐνέργειαν τοῦ κινητοῦ ἢ κινητόν. ἀναγκαῖον ἄρα ὑπάρχειν τὰ πράγματα τὰ δυνάμενα κινεῖσθαι καθ' ἐκάστην κίνησιν. καὶ χωρὶς δὲ τοῦ τῆς κινήσεως ὀρισμοῦ, πᾶς ἂν ὁμολογήσειεν ἀναγκαῖον εἶναι κινεῖσθαι τὸ δυνατὸν κινεῖσθαι καθ' ἐκάστην κίνησιν, οἷον ἀλλοιοῦσθαι μὲν τὸ ἀλλοιωτόν.

¹³ Usp. ARIST. Cat. 12a.26–29: Στέρησις δὲ καὶ ἕξις λέγεται μὲν περὶ ταῦτόν τι, οἷον ἡ ὄψις καὶ ἡ τυφλότης περὶ ὀφθαλμόν· καθόλου δὲ εἰπεῖν, ἐν ᾧ πέφυκεν ἡ ἕξις γίνεσθαι, περὶ τοῦτο λέγεται ἐκάτερον αὐτῶν.

altera formam et habitum consequens. In sanguine menstruo matris erat privatio meae formae, me vita functo altera illa sequetur privatio formae meae. Nomen utriusque idem, res ipsa et definitio diversa. Priorem, quae in menstruo erat, forma mea non
 5 antecessit, secundam antecedit. Idem in reliquis et habitibus et formis. Idem in motu est. Antequam motus inciperet, prior privatio aderat. Si motus cessabit, secunda privatio aderit. Priorem privationem motus non antecessit, secundam antecedit. Haec est meae negationis ratio et confirmatio. Verum non est, quia quies sit privatio motus, omnem privationem motum antecessisse.
 10 Secundam quidem antecessit, priorem nequaquam. Sic Aristoteles, ut contradiceret (quod praecipuum fuit eius viri studium) veteribus illis bonis ac sapientibus viris, Empedocli, Anaxagorae, Democrito, Praeceptorum Platoni, ambiguitate nominis, aequivocare lusit, illis illusit, posteros omnes decepit.
 15

Si motus aeternus non est, coepit. Verum id est. Si coepit, praecessit quies. Id quoque verum. Sed quies est privatio motus. Id etiam verum, privatio nempe antecedens. Ergo ante quietem motus fuit. Hoc falsum est. Nec magis verum quam dicere meam
 20 formam praecessisse privationem illam, quae in motuⁱⁱ menstruo erat. Non ergo ex hac falsitate veritas absurdi sequetur, ab initio scilicet in infinitum, neque ad impossibile deductio. Coepit ergo motus absque ullo impossibili, absque ullo infinito, absque ullo absurdo. Non ergo aeternus. Non ergo hac ratione mobile aeternum.
 25 Hac igitur Aristotelica illusionem detecta, ambiguitate subducta tota et motus et mobilis aeternitas labascit ac corrui.

Quid praeterea dicet? Reassumet puto ex definitione motus iam allata. Mobile natura praecedit motum. De naturali affirmabo. Subiunget, mobile istud aeternone tempore quievit? Vel
 30 motum est? Necesse enim est alterutrum fuisse. Sed quievisse aeterno ἄλογον {μὲν φαίνεται} καὶ αὐτόθεν ἐπιστήσασιν⁷ *irrationabile etiam a se considerantibus* ait. Non sufficit ἄλογον, *irrationabile*

⁷ [ARIST. Ph 251a.21–22]

ⁱⁱ Corr. ex motus

i formi, druga koja slijedi za formom i *posjedovanjem*. U menstrualnoj krvi majke bila je lišenost moje forme, kad umrem, slijedit će ona druga lišenost moje forme. Ime jedne i druge je isto, sama stvar i definicija – je različita. Prvoj <lišenosti> koja je bila u menstrualnoj krvi ne prethodi moja forma, drugoj prethodi. Isto u ostalim i *posjedovanjima* i formama. Isto u kretanju. Prije nego što je kretanje započelo, bila je prisutna *prva lišenost*, ako kretanje prestane, bit će prisutna *druga lišenost*. Prvoj lišenosti nije prethodilo kretanje, drugoj je prethodilo. To je razlog i potvrda mojeg nijekanja. Nije istinito da je zato što je mirovanje lišenost kretanja, svakoj lišenosti prethodilo kretanje. Drugoj je uistinu prethodilo, prvoj nipošto. Tako se Aristotel, da bi proturječio (što je bilo glavno nastojanje tog muža) onim starim, dobrim i mudrim muževima: Empedoklu, Anaksagori, Demokritu, učitelju Platonu, poigrao dvosmislenošću imena, dvoznačnošću stvari; njima se narugao, a sve je sljedbenike prevario.

Ako kretanje nije vječno, započelo je. To je istinito. Ako je započelo, prethodilo je mirovanje. I to je istinito. No mirovanje je lišenost kretanja. To je također istinito, naime – *prethodeća lišenost*. Prije mirovanja bilo je kretanje. To je neistinito. Nije istinitije ni reći da je moja forma prethodila onoj lišenosti koja je bila u menstrualnom kretanju. Neće, dakle, iz te neistinitosti slijediti istinitost besmislenog, tj. napredovanje u beskonačno niti svodenje na besmisleno. Započelo je, dakle, kretanje bez ičeg nemogućeg, bez ikakvog beskonačnog, bez ičeg besmislenog. Nije, dakle, beskonačno. Stoga nije iz tog razloga ono pokretljivo vječno. Pošto je otkrivena ova Aristotelova varka, podržana dvosmislenošću, cijela vječnost i kretanja i pokretljivog stala je posrtati i srušila se.

Što će osim toga reći? Ponovo će pretpostaviti, mislim, <ono> iz već navedene definicije kretanja: pokretljivo po prirodi prethodi kretanju. Potvrdit ću o prirodnom <kretanju>. Hoće li dodati: je li ono pokretljivo mirovalo u vječnom vremenu ili se kretalo? Nužno je, naime, da je bilo jedno od <tog> dvoga. Ali da je mirovalo u vječnom <vremenu> ἄλογον {μὲν φαίνεται} καὶ αὐτόθεν ἐπιστήσασιν, *nerazumno je također onima koji sami razmišljaju* – to

onabile esse affirmare, ratio est reddenda et adducenda. Aiunt salvatores eum veluti claram eam praetermisisse, uti ego aio: praetermissit uti infirmam et nihili. Nulla enim esse potest. Cur enim centrum mundi, cur terra perpetuo quiescit? Cur coelum
 5 Aristotelica assertionem, motibus omnibus praeter localem perpetuam agit quietem? Irrationabile esse asserit, si mobile quieverit? Dicat rationem. Cur inquam id? Non potest. Possum ego, non absurdam, verissimam adferre ex suo dogmate. Ait paulo post ante omne nunc tempus infinitum praecessisse. Ait modo
 10 absurdum esse mobile quievisse, rationem nullam attulit.

Audite vero meam. Natus sum post Aristotelem annis mille noningentis sexaginta. Post Christum MDXXIX. Illud nunc quo natus sum, hora circiter quarta noctis, diei XXV. Aprilis, tempus infinitum praecessit, ait ipse. Cur non est absurdum,
 15 tunc me natum esse? Nonne meum mobile, compositum hoc corpus, tempore infinito, quod praecessit, quievit, quousque in lucem prodii? Sed cur de me dico? De Aristotelis ipsius natalitate quaeram, cur non est illi visum absurdum [416] suum mobile infinito tempore quievisse usque ad annum primum XCIX.
 20 Olympiadis? Inquiet, materia mota est saepe, semper fortasse. At forma eius, totus ipse cur quievit? Cur omnes homines post eum nati, omnia animalia, omnes plantae, lapides, quidquid denique natum post Aristotelem est, cur non absurdum est infinito tempore quievisse?

Aient fortasse: quid tu singularia cum universo comparas? At aio ego, cur non eadem ratio absurditatis, quietis totius sit, quae partium singularium? Cur magister rationem, si in promptu erat, non attulit? Non comprobavit? Asseruit tantum? Assertioni simplici, quando philosophi sumus, non credimus, neque
 30 adeo cuius rationi de plebe credimus: sed patriciae, sed verae, sed necessariae.

Haec itaque ad Aristotelici argumenti quietem motus, quietem mobilis, aeternitatem utriusque dicta sunt. His illorum falsitas, ambiguitas, absurditas convicta iaceant.

kaže. Nije dovoljno tvrditi da je ἄλογον, *nerazumno*, treba dati i navesti razlog. Kažu spasitelji da ga je kao jasan izostavio, a kako ja kažem: izostavio je <razlog> kao slab i koji je ni za što. Ne može postojati nikakav. Zašto, naime, središte svijeta, zašto Zemlja neprestano miruje? Zašto nebo po Aristotelovom tvrđenju neprestano miruje s obzirom na sva kretanja osim mjesnog <kretanja>? Tvrdi da je nerazumno, ako bi pokretljivo mirovalo? Neka kaže razlog. Zašto, kažem, to? Ne može. Mogu ja navesti na temelju njegova poučka, ne besmislen, nego najistinitiji razlog. Kaže malo poslije – da je prije svakog *sada* prethodilo beskonačno vrijeme. Samo tvrdi da je besmisleno da je pokretljivo mirovalo, nije naveo nikakav razlog.

Poslušajte moj <razlog>. Rođen sam poslije Aristotela tisuću devetsto šezdeset godina, poslije Krista tisuću petsto dvadeset devet godina. Onom *sada* u kojem sam rođen – oko 4. sata u noći, dana 25. travnja – prethodilo je beskonačno vrijeme, kaže on sam. Zašto nije besmisleno da sam tada rođen? Nije li moje pokretljivo, ovo složeno tijelo, u beskonačnom vremenu koje je prethodilo, mirovalo, dok nije izašlo na sunce? No zašto o sebi govorim? Pitat ću o rođenju samog Aristotela, zašto mu se nije činilo besmislenim [416] da je njegovo pokretljivo mirovalo u beskonačnom vremenu, sve do prve godine 99. Olimpijade? Reći će: materija je pokrenuta često, uvijek možda. A njegova forma, zašto je on sam cijeli mirovao? Zašto nije besmisleno da su mirovali u beskonačnom vremenu svi ljudi poslije njega rođeni, sve životinje, biljke, kamenje, što god je rođeno poslije Aristotela?

Možda će reći <njegovi>: zašto uspoređuješ ono pojedinačno s općim? No ja kažem, zašto nije isti razlog besmislenosti mirovanja cjeline i pojedinačnih dijelova? Zašto učitelj nije donio razlog, ako mu je bio pri ruci? Zašto ga nije dokazao? Zašto ga je samo naveo? Pukoj tvrdnji, kad smo filozofi, ne vjerujemo i stoga ne vjerujemo bilo kojem razlogu iz naroda, nego plemićkom, istinitom, nužnom.

To neka bude rečeno o mirovanju kretanja, mirovanju pokretljivog, o vječnosti jednog i drugog u Aristotelovom obrazlaganju. Time neka leži svladana njihova neistinitost, dvoznačnost, besmislenost.

De motu motoris [in margine]

Ad alteram eius argumenti partem accedamus. De motu mobilis haec fuit, altera est de motu motoris. Si motor movere ipsum mobile coepit, nimirum quievit antea. Si quievit, privatio motus
5 in eo fuit. Motus ergo praecessit. Iam ad id responsum est.

Aliud non actum agam. Si motor quievit, ut movere inciperet ipse necessario est commotus, atque ita motus in motore ante motum in mobili. Si id verum est, cur uno nunc potius quam alio? Cur non antea, sed postea motus est motor, ut moveret mobile?
10 Quod quidem argumentum explicite Aristotelis non est, est tamen senatus ipsius plusquam Achilles.

Hanc rem agamus, motorem istum discutiamus, ecquid ambigui in sinu gerat, quo, ut quies illa, nobis illudat. Multi apud Aristotelem, multi apud res ipsas sunt motores. De multis seligamus
15 unum. Pater motorum atque motuum omnium est primus motor. Post hunc sunt multi longo rerum ordine dispositi. Proferamus de hac multitudine, quem Aristoteles dicit, si quieverat, motor antea, deinde motus est, ut moveret. Si de secundariis motoribus aliquem proferant, non pugnabo, ut moveret, eum
20 motum esse ab alio, atque hunc rursus ab alio usque ad primum. Cum ad hunc ventum erit, quaeram ab Aristotelico senatu, quoniam Princeps silentium in hac re plusquam quinquennale Pythagoricum observat, an etiam hunc dicant, quietem dum ageret, motum fuisse, ut mobile quietem moveret? Si affirment, dicam ex
25 Aristotelis doctrina eum movere, ut amatum, atque ut amatum non moveri. Quae est eius doctrina 12. *Metaphysico*. Pomum stat immotum, puerum tamen ad se movet. Atque ideo argumentum hoc nullam vim habere dicam: qua istum motorem moveat, quoniam immotus, motor iste movere potest. Imo necessario immo-
30 tus est, si primus motor est.

Si detrectent hanc Principis doctrinam dicantque motorem primum movere non solum ut finem et bonum, sed etiam ut

O kretanju pokretača [na margini]

Pristupimo drugom dijelu njegova obrazlaganja. Ovaj je <dio> bio o kretanju pokretljivog, drugi je o pokretanju pokretača. Ako je pokretač započeo pokretati samo pokretljivo, svakako je prije mirovalo. Ako je mirovalo, u njemu je bila lišenost kretanja. Pokretanje je, dakle, prethodilo. Na to je već odgovoreno.¹⁴ 5

Raspraviti ću drugo još neraspravljeno. Ako je pokretač mirovao, da bi počeo pokretati, sam je nužno bio pokrenut i tako je kretanje u pokretaču bilo prije kretanja u pokretljivom. Ako je to istinito, zašto u jednom *sada* radije, nego u <nekome> drugom? Zašto nije prije, nego poslije pokrenut pokretač da pokreće pokretljivo? To obrazloženje zaista nije izrijekom Aristotelovo, ali pripada njegovu senatu još više nego *Ahilej*. 10

Razmotrimo tu stvar, raspravimo o tom pokretaču, da li nosi u krilu nešto dvosmisleno, kao ono mirovanje kojim nam se ruga. Postoje mnogi pokretači kod Aristotela, mnogi kod samih stvari. Od mnogih izdvojimo jednog. Otac svih pokretača i kretanja je prvi pokretač. Poslije ovoga su mnogi poredani u dugom redu stvari. Pokažimo iz tog mnoštva <onoga> o kojem Aristotel kaže: ako je pokretač prije mirovao, poslije je pokrenut da bi pokretao. Ako pokažu nekoga od sekundarnih pokretača, neću se protiviti da je on pokrenut od drugoga, da bi pokretao, a taj opet ponovo od drugoga, sve do prvog. Kad se do njega bude došlo, pitat ću Aristotelov senat, jer se prvak u toj stvari pridržava više od petogodišnje pitagorovske šutnje, da li će i za njega reći, da je bio pokrenut, dok je mirovao, da bi <mirujuće> pokretljivo pokrenuo iz mirovanja. Ako bi potvrdili, reći ću na temelju Aristotelova nauka, da on <prvi pokretač> pokreće kao voljeno i da se kao voljeno ne kreće. To je njegov nauk u 12. knjizi *Metafizike*. Jabuka stoji nepokretna, a k sebi pokreće dječaka. Stoga ću reći da to obrazloženje nema nikakve snage, kojom bi pokrenulo tog pokretača, jer taj pokretač može pokretati ako je nepokretan. Dapače nužno je nepokretan, ako je prvi pokretač. 15 20 25 30

Ako bi otklonili taj nauk prvaka i rekli da prvi pokretač pokreće ne samo kao svrha i dobro, nego također kao djelatni i efi-

¹⁴ Razlikovanjem dviju lišenosti, usp. str. 273.

agentem et efficientem causam, atque hoc significato post suam quietem commotum esse, ut mobile quiescens moveret, asseram eos aequivoco vel laborare vel ludere.

5 Motus naturalis, mobile naturale, quies naturalis nobis in
 5 discussione sunt. Motor iste non est naturalis confitente, docen-
 te, contendente Aristotele 2. *Physico* capite 7:⁸ *Duplicia vero sunt*
principia moventia naturaliter, quorum alterum naturale non est. Non
enim habet motus principium in se. Tale autem est: si quid movet, non
motum, veluti id quod omnino est immobile atque omnium primum.
 10 Et 12. *Metaphysico* longo sermone contendit motorem hunc non
 naturalem, immobilem esse.

Motor itaque iste cum naturalis non sit, quomodo recte com-
 paretur ad mobile, ad quietem, ad motum, naturalia? Ait tamen
 Aristoteles: οὐ φυσικὴν ἀρχὴν, φυσικῶς κινεῖν *Non physicum*
 15 *principium physice movere ac naturaliter.* Quod haud scio an vere
 dicatur. Sed esto, naturaliter moveat: quid nam? Mobile natura-
 le, nimirum. Sed motor non physicus, si se ipsum moveat, non
 physice sane movebitur. Mobile namque quod ipsemet est, physi-
 cum non est. Sic ex motore non physico et mobili non physico
 20 motus qui ciebitur poteritne esse physicus? Nequaquam, neque
 enim motor, nec mobile principium motus physici habent in se.

Quid ergo ad rem nostram inde concludetur? Si motor ex
 priore quiete ad movendum vel materiam vel coelum excitatus
 est, physicae materiei vel physici coeli, physicum motum non
 25 physicus motus motoris non physici praecessit. Nonne iam
 aequivocum apparuit? Apparet clare syllogismum in aequivoco
 esse. Dum quiesceret coelum et motor quiesceret, ut primo [417]
 naturali motu coelum moveretur, necesse habuit, ut motor prius
 moveretur. Esto. At coelum physico motu movetur. Motor vero
 30 movetur motu non physico. Praecessit ergo physicum coeli mo-

⁸ διττὰ δὲ αἱ ἀρχαὶ αἱ κινουῦσαι φυσικῶς, ὧν ἡ ἑτέρα οὐ φυσικὴ· οὐ γὰρ ἔχει κινήσεως ἀρχὴν ἐν αὐτῇ. τοιοῦτον δ' ἐστὶν εἴ τι κινεῖ μὴ κινούμενον, ὥσπερ τό τε παντελῶς ἀκίνητον καὶ τὸ πάντων πρῶτον [ARIST. Ph 198a.35–b.3]

cijentni uzrok i da je u tom značenju nakon svog mirovanja pokrenut da bi pokretao ono pokretljivo koje miruje – tvrdit ću da oni imaju poteškoću s dvosmislenošću ili da se šale.

Raspravljamo o prirodnom kretanju, prirodnom pokretljivom, prirodnom mirovanju. Taj pokretač nije prirodan, kako to priznaje, poučava i tvrdi Aristotel u 2. knjizi *Fizike* u 7. poglavlju: »Dvojaka su počela koja pokreću prirodno, od kojih jedno nije prirodno <počelo>. Nema, naime, počelo kretanja u sebi. Takovo je <počelo>, ako nešto pokreće nepokrenuto, kao ono što je potpuno nepokretno i od sveg prvo.« I u 12. knjizi *Metafizike* u dugom govoru tvrdi da je taj ne-prirodni pokretač nepokretan.

Stoga taj pokretač, budući da nije prirodan, kako će se ispravno usporediti s onim pokretljivim, s mirovanjem, s kretanjem, s prirodnim <bićima>? Aristotel ipak kaže: οὐ φυσικὴν ἀρχὴν, φυσικῶς κινεῖν¹⁵ »Ne-fizičko počelo pokreće fizički i prirodno.« Ne znam je li točno rečeno, ali neka bude: može pokretati prirodno, ali što? Svakako prirodno pokretljivo. No ne-fizički pokretač, ako bi sam sebe pokretao, svakako neće biti pokretan fizički. Naime ono pokretljivo što je sam, nije fizičko. Može li se tako kretanje koje će biti potaknuto od ne-fizičkog pokretača i od ne-fizičkog pokretljivog, zvati fizičkim? Nipošto, jer ni pokretač, niti pokretljivo nemaju u sebi počelo fizičkog kretanja.

Što će se, dakle, za našu stvar odatle zaključiti? Ako je pokretač iz prethodnog mirovanja potaknut da pokreće ili materiju ili nebo, prethodilo je fizičkom kretanju fizičke materije ili fizičkog neba ne-fizičko kretanje ne-fizičkog pokretača. Nije li se to već učinilo dvoznačnim? Jasno je da je silogizam dvoznačan. Dok je nebo mirovalo, mirovao je i pokretač; čim se nebo pokrenulo prvim prirodnim [417] kretanjem, držao je da je nužno da se pokretač prije toga pokrenuo. Neka bude. No nebo se kreće fizičkim kretanjem. Pokretač se pak kreće ne-fizičkim kretanjem. Prethodilo je, dakle, fizičkom kretanju neba ne-fizičko kretanje

¹⁵ To je, čini se, Petrićeva parafraza. Usp. ARIST. Ph. 198a.35–36 διτταὶ δὲ αἱ ἀρχαὶ αἱ κινεῖσθαι φυσικῶς, ὧν ἡ ἑτέρα οὐ φυσικὴ· Usp. također: SIMPLICIUS in Ph. 9.367.12–13 οὐ γὰρ ἐστὶ φυσικὴ ἐκεῖνη ἀρχή, ἀλλὰ φυσικῶν·

tum motus non physicus motoris. Quid inde? Nonne motus hi aequivoci sunt? Ecquid ergo imponit nobis bonus Aristoteles? Nimirum veteres omnes subsannavit, praeceptorem despexit, de cathedra senem decrepitum deiecit. Posterose etiam omnes in
 5 posterum hoc sophismate motus atque altero illo quietis decipiet et fallat? Contigit id quidem illi hactenus voto iniquissimo: utinam iustiore voto nobis contingat fallacias istas, sophismata haec putida cognita iri a studiosis omnibus philosophiae.

Alter quidam eodem semine prognatus Achilles uno ictu iacebit. Motor iste cur nunc motus est et non prius aut posterius?
 10 Motor iste non est servus, uti Peripatus Aristotelis servum sese profitetur. Physicus non est, motu movetur non physico, dum immotus manet, motu non servili, sed libero, quando libet, quando placet.

15 Placuit mihi contra Aristotelem Natalis Domini et Stephani Martyris, sacris diebus anno MDLXVIII commentari, non ante libuit, non postea placuit, quid tum impossibilene an absurdum id mihi fuit? An peior me nihili homuncione est motor ille primus, qui omnes physicos superat motus, omnes motores?

20 Age ergo iam Achilles iste Aristotelicus de motu aeterno, non genito, et senatus Aristotelici alter iacentor. Accersatur alter, frater istorum. Motus, ut est ingenitus, ita est incorruptibilis, numquam corrumpetur. Id his descripsit verbis eodem primo capite 7. *Physici*:⁹ *Eadem ratio est motum incorruptibilem esse, sicut enim in eo, quod motus generaretur, eveniebat aliquam mutationem esse priorem prima, ita hic posteriorem ultima. Non enim simul cessat, ut moveatur quid et ut mobile sit, aut ut comburatur et sit combusti-*

⁹ ὁ δ' αὐτὸς λόγος καὶ περὶ τοῦ ἀφθαρτοῦ εἶναι τὴν κίνησιν· καθάπερ γὰρ ἐπὶ τοῦ γενέσθαι κίνησιν συνέβαιεν προτέραν εἶναι τινα μεταβολὴν τῆς πρώτης, οὕτως ἐνταῦθα ὑστέραν τῆς τελευταίας· οὐ γὰρ ἅμα πάυεται κινούμενον καὶ κινητὸν ὄν, οἷον καιόμενον καὶ καυστὸν {ὄν} (ἐνδέχεται γὰρ καυστὸν εἶναι μὴ καιόμενον), οὐδὲ κινητικὸν καὶ κινοῦν. καὶ τὸ φθαρτικὸν δὴ δεήσει φθαρῆναι ὅταν φθείρη [φθειρεται]· καὶ τὸ τούτου φθαρτικὸν πάλιν ὑστέρον· καὶ γὰρ ἡ φθορὰ μεταβολὴ τίς ἐστιν. εἰ δὴ ταῦτ' ἀδύνατα, δῆλον ὡς ἔστιν ἀίδιος κίνησις, ἀλλ' οὐχ ὅτε μὲν ἦν ὅτε δ' οὐ· [ARIST. Ph. 251b.28–252a.4]

pokretača. Što potom? Nisu li ta kretanja dvoznačna? Što nam, dakle, tovari dobri Aristotel? Svim se starim izrugivao, učitelja je prezreo, s katedre ga je izbacio kao nemoćnog starca, hoće li i sve nasljednike u budućnost zavarati i prevariti ovim sofizmom kretanja i onim drugim <sofizmom> mirovanja? To mu do sada uspijeva na temelju nepravedne zakletve. Kamo sreće da nama uspije na temelju pravednije zakletve, da te pogreške, te odvratne sofizme shvate svi koji se bave filozofijom. 5

Zaista će i drugi *Ahilej*, rođen iz istog sjemena, jednim udarcem pasti. Zašto je taj pokretač sada pokrenut a ne prije ili poslije. Taj pokretač nije sluga, kao što peripatetička škola ispovijeda za sebe da je Aristotelov sluga. Nije fizički <taj pokretač>, kreće se ne-fizičkim kretanjem, dok ostaje nepokretan, ne <kreće se> sužanjским kretanjem, nego slobodnim, kad mu je drago, kada mu se sviđa. 10 15

Svidjelo mi se izlagati komentare protiv Aristotela na svete dane Rođenja Gospodinova i <na dan> Stjepana mučenika godine 1568; nije mi se mililo prije, nije mi se svidjelo kasnije; zašto tada, je li to bilo meni nemoguće ili besmisleno? Je li gori od mene ništavnog čovječuljka taj prvi pokretač koji nadvisuje sva fizička kretanja, sve pokretače? 20

Nego neka miruje onaj Aristotelov *Ahilej* o vječnom, nenastalom kretanju i onaj drugi <*Ahilej*> Aristotelova senata. Neka se pozove njihov treći brat. Kretanje kako je nastalo, tako je i nepropadljivo, nikada neće propasti. To je opisao ovim riječima u istoj prvoj knjizi *Fizike* u 7. poglavlju: »Isti je razlog da je kretanje nepropadljivo. Kao što se u onome: da bi nastajalo kretanje – događalo, da je neka promjena prvija od prve, tako ovdje, da je kasnija od posljednje. Naime ne prestaje istovremeno, *da se nešto kreće* i da jest *pokretljivo*, ili da *nešto izgara* i da jest <istovre- 25 30

bile. Potest autem combustibile esse et non comburi? Neque ut moveri possit et motivum? Et corruptibile sane oportebit corrumpi quando corrumpitur et huius corruptivum rursus posterius. Corruptio enim quaedam mutatio est. Si haec impossibilia sunt, manifestum est aeternum esse motum. Sed non ut aliquando fuerit, aliquando vero non.

Cur inquam motus est incorruptibilis? Quoniam, inquit, sequeretur id absurdum, quod post ultimum motum futurus esset motus posterior. Cur inquam id sequeretur? Quia mobili moveri cessante mobile adhuc remanet, id est potentia illa remanet ut moveri adhuc possit. Potentiaⁱⁱⁱ autem omnis ad actum aliquando venit. Movebitur ergo aliquando. Ergo motus iste posterior erit motu illo ultimo. Quod et absurdum et impossibile est. Quod ut evitetur, necesse est fateri motum^{iv} incorruptum.

Experiamur vires etiam istius Achillis. Si cesset motus, mobile remanet. Si id negabo, quomodo probabunt? Puto dicturos: quia ut ex nihilo nihil fit, ita aliquid in nihil non abit. Verumne id esse asserent? An quaestionis tutandae et praeceptoris tuendi gratia id afferent? Si vere asserant, dicant nobis, quid nam entium aut rerum facta sunt tot formarum millia corruptarum ab Aristotelis aevo ad nostrum hoc? Quid factus est Socrates? Quid Plato? Quid ipse Peripati Princeps? Quo nam eorum formae abierunt, quae et entia et substantiae sane nobiles fuerant? Nonne millies

ⁱⁱⁱ Corr. ex potentiae

^{iv} Del. non

meno> nešto *zapaljivo*. Može biti zapaljivo i ne izgarati? <Ne prestaje istovremeno> *da se može kretati* i da jest ono *pokrećuće*?¹⁶ Ono *što može propasti* trebat će propasti, kad propada i *ono što čini njegovo propadanje* opet kasnije. Propadanje je, naime, neka promjena. Ako je to nemoguće, jasno je da je kretanje vječno, a ne da je jednom bilo, a jednom ne.« 5

Zašto je, kažem, kretanje nepropadljivo? Jer, kaže, moglo je slijediti to besmisleno da je poslije posljednjeg kretanja moglo biti neko kasnije kretanje. Zašto je to, kažem, moglo slijediti? Jer onom pokretljivom <biću> kad se prestane kretati, ostaje dalje *ono pokretljivo*, tj. ostaje mu ona mogućnost da se dalje *može kretati*. No svaka mogućnost jednom dolazi do ostvarenja. Dakle, jednom će se kretati. Dakle, to će kretanje biti poslije onog posljednjeg kretanja. To je i besmisleno i nemoguće. Da se to izbjegne nužno je priznati da kretanje ne propada. 10 15

Iskušajmo snage i tog *Ahileja*. Ako bi prestalo kretanje, ono pokretljivo ostaje. Ako to budem nijekao, kako će to dokazati? Mislím da će reći: *jer kako iz ničega ništa ne nastaje, tako nešto ne odlazi u ništa*.¹⁷ Da li će tvrditi da je to istinito, ili će to navoditi zbog očuvanja kvestije i obrane učitelja? Ako bi po istini tvrdili, neka nam kažu, zašto su nastale tolike tisuće propalih formi bića ili stvari od Aristotelova vremena do našeg? Zašto je stvoren Sokrat, zašto Platon, zašto sam prvak peripatetičke škole? Kamo su otišle njihove forme, koje su sigurno bile plemenita bića i supstancije? Nije li prvak tisuću puta napisao: kao što 20 25

¹⁶ U modernom kritičkom izdanju rečenica nije upitna.

¹⁷ To je vjerojatno Petrićeva konstrukcija, a ne citat, jer doslovni grčki citat nije nađen. S tom se tezom Aristotel ne slaže bezuvjetno, nego je pripisuje starim filozofima. Sam Aristotel razlikuje način na koji nešto biva iz bića, a kako iz ne-bića. Usp. *Metaph.* 1062b.31–33: εἴρηται γὰρ ἐν τοῖς φυσικοῖς πῶς ἐκ τοῦ μὴ ὄντος γίγνεται τὰ γινόμενα καὶ πῶς ἐξ ὄντος. Petrić, međutim, hoće reći da argument koji tvrdi da nakon prestanka kretanja nužno ostaje još ono pokretljivo (koje se može kretati), pretpostavlja tezu, da ništa ne nastaje iz ničega i da ne propada u ništa, tj. da Aristotel prešutno pretpostavlja tezu predsokratovaca. Svoje obrazloženje Petrić je mogao preuzeti od Tome Akvinskog koji u komentaru *Fizike* kaže da je taj Aristotelov dokaz dao priliku Averoesu da se usprotivi stvaranju iz ničega – ili direktno od Averoesa.

scripsit Princeps, ut generatio in ens, εἰς ὄν, sic corruptio in non ens, εἰς τὸ μὴ ὄν tendunt?

Sed de formarum corruptione examine proprio, praecedenti aliquo libro actum a nobis. Nunc satis est indicasse non necesse esse post corruptionem superesse aut formas aut composita. 5 Materia, aient, superest fortasse. Sed doceant me, quod de Aristotelica philosophia oportet divinare. *Cessante mundi vel coeli motu remanet mobile*, ait Praeceptor. Ecquid nam est hoc mobile? Materia mundi aut coelum, inquierent. Primane illa materia informis, an formis alia insignita? Si per motum formae generantur, 10 cessantne motu, cessat formarum generatio, an ideo etiam formae cessabunt inesse materiae? Solvendus est hic nodus, non uti Alexander olim ense Gordianum solvit, sed capita sunt extricanda, explicanda. Si formae mundi et coeli remanent, mundus et 15 coelum formata remanent (sine motu tamen). Si formae hae non remanent, materia informis remanet. Quid tum, remanetne mobilis? Esto, movebitur ergo. Atque ita motus post ultimum.

Aio ego, informis [418] materia si remaneat, non movebitur, atque ita nullus motus post ultimum. Non enim a se ipsa movebitur, cum nullam habeat activitatem. Non ab alio, quia coelum et 20 mundus, qui eam formis ornabant, nulla supersunt. Non ab ullo incorporeo, quia sufficit illam semel formis exornasse. Si tamen per Peripatum (quod videtur abnegare) penes eius voluntatem sit, materiae exornandae aliqua vis, quod si concedant, iam id 25 est Platonicum, Empedocleum, Anaxagoreum dogma profiteri, non Aristotelicum. Si motor necessitate et proprio esse movet,

ZA FILOZOFIJU

nastajanje smjera u biće, εἰς ὄν, tako propadanje u ne-biće, εἰς τὸ μὴ ὄν¹⁸.

No o propadanju formi vlastitim smo ispitivanjem raspravljali u nekoj prethodnoj knjizi¹⁹. Sada je dovoljno naznačiti da nije nužno da poslije propadanja preostanu ili forme ili složevine. Reći će, preostaje materija. Možda, no neka me pouče što iz Aristotelove filozofije treba proricati. *Kad prestaje kretanje svijeta ili neba, preostaje ono pokretljivo*²⁰, kaže učitelj. Što je to pokretljivo? Materija svijeta ili nebo, reći će. Da li ona prva neoformljena materija ili druga označena formama? Ako kretanjem forme nastaju, kad prestaje kretanje, prestaje nastanak formi. Da li će stoga forme prestati biti u materiji? Taj čvor treba razriješiti ne kao što je Aleksandar²¹ nekada riješio Gordijski čvor mačem, nego treba rasplesti poglavlja, objasniti ih. Ako preostaju forme svijeta i neba, svijet i nebo ostaju oformljeni (ipak bez kretanja); ako te forme ne preostaju, ostaje neoformljena materija. Što tada, ostaje li ona pokretljiva? Neka bude, kretat će se dakle. I tako <postoji> kretanje poslije posljednjeg.

Ja kažem: ako bi ostala neoformljena materija, [418] neće se kretati i tako neće biti nikakvog kretanja poslije posljednjeg. Neće se kretati sama od sebe, jer ne bi imala nikakve djelatnosti; niti od drugoga, jer nebo i svijet koji su <materiju> urešavali formama, nisu ostali; niti od ičega netjelesnog, jer je bilo dovoljno da ju jedanput uresi formama. Ako bi ipak po peripatetičkoj školi (što se čini da niječu) u vlasti njegove²² volje bila neka sila za urešavanje materije – ako bi to dopustili – to već znači izjašnjavati se za Platonov, Empedoklov, Anaksagorin poučak, a ne Aristotelov. Ako pokretač pokreće iz nužnosti i vlastitog bitka,

¹⁸ Usp. ARIST. Ph. 224b.8–10: διὸ καὶ ἡ φθορὰ εἰς τὸ μὴ ὄν μεταβολὴ ἐστίν· καίτοι καὶ ἐξ ὄντος μεταβάλλει τὸ φθειρόμενον· καὶ ἡ γένεσις εἰς ὄν, καίτοι καὶ ἐκ μὴ ὄντος.

¹⁹ Usp. IV sv. knj. 2.

²⁰ Nema grčkog, usp. ARIST. Ph. 251b.31–252a.1: οὐ γὰρ ἅμα παύεται κινούμενον καὶ κινητὸν ὄν, οἷον καιόμενον καὶ καυστὸν ὄν (ἐνδέχεται γὰρ καυστὸν εἶναι μὴ καιόμενον), οὐδὲ κινητικὸν καὶ κινούν.

²¹ Tj. Aleksandar Makedonski.

²² Tj. volje tog netjelesnog.

quid movebit coelo corrupto? Quod eius proprium mobile contendunt.

Sed esto, gratificemur istis acutissimis. Cessante motu remanet mobile, materia scilicet informis. Rursus movebitur. Interrogo, eodemne motu quo prius an alio? Si eodem, non cessavit motus prius. Quod contra suppositum est. Si alio, ergo prior non aeternus. Concedo. Ergo motus alius post ultimum. Nego post ultimum, concedo post priorem. Sed urgebunt: posterior iste motus vel ultimus est, vel non ultimus? Respondebo. Si alius motus eum sequetur, non ultimus, si in eo sistetur motuum successio, ultimus. Quid tum? Ergo potentia aliqua naturalis frustra. Concedo, eodem modo quo terra est mobilis secundum locum, non tamen movetur. Quo etiam materiae omnes particulae ad omnes formas suscipiendas aptae sunt, numquam tamen formas una aliqua particula recipiet. Quo etiam modo elementa secundum omnes partes corruptibilia sunt, non tamen dogmate eorum umquam ad corruptionis actum pervenient. Dicent alteram post alteram omnes posse corrumpi. Cur nam, rogo ego, non etiam omnes simul possunt? Quid id vetat? Dicent, ut mundus conservetur. Id iam est providentiae et voluntatis, non naturae necessitatis.

Possum ego uxorem ducere, possum in Indias proficisci, poterat et Aristoteles, numquam tamen eo profectus est. Ego neutrum faciam fortasse. Nonne hae potentiae frustra sunt? Et naturales quidem potentiae, veluti ignis sphaerae superior pars calida est, calefacere potest, numquam tamen quicquam calefaciet. Neque enim coelum calefaciet, quod impassibile ab Aristotele factum est. Non seipsum (actum enim ageret), non inferiora (numquam enim descendent, aut haec nostratia illuc ascendent) nisi per Peripatum via commonstretur, quae nullo vestigio adhuc signata est. Haec itaque sunt Achillis istius robustissimae vires, quibus non obsistitur, quin possit aliquis ultimus esse motus, si mobile remaneat. At si non remanet, omnis omnino motus intercidet. Atque haec quidem sunt argumenta duo, fallacia, captiosa, inepta, falsa, quibus Aristoteles sibi atque omnibus suis visus est motum in genere adstructum iri, perpetuum fuisse et fore.

što će pokretati, kada je propalo nebo, za koje tvrde da je njegovo vlastito pokretljivo?

No neka bude, popustimo tim najoštrijim <razlozima>. Kad prestaje kretanje, ostaje ono pokretljivo, tj. bezoblična materija. Ponovno će se kretati. Pitam, da li istim kretanjem kojim prije ili drugim? Ako istim, prijašnje kretanje nije prestalo, što je protiv pretpostavljenog. Ako drugim <kretanjem>, prethodno nije bilo vječno. Dopuštam. Stoga je drugo kretanje poslije posljednjeg. Niječem poslije posljednjeg, dopuštam poslije prethodnog. No nastojat će pritisnuti. Je li ono kasnije kretanje posljednje ili nije posljednje? Odgovorit ću: ako drugo kretanje bude za njim slijedilo, nije posljednje. Ako se u njemu zaustavi slijed kretanja, onda je posljednje. Što tada? Neka je dakle prirodna mogućnost uzalud. Dopuštam: na isti način na koji je Zemlja pokretljiva s obzirom na mjesto, a ipak se ne kreće; <na isti način> na koji su svi djelići materije prikladni da prime sve forme, ipak nikada neki jedan djelić neće primiti <sve> forme; na taj su način također elementi s obzirom na sve dijelove propadljivi, no ipak neće po njihovom poučku nikada doći do ozbiljenja propadanja. Reći će da svi mogu propasti jedan poslije drugog. Zašto, pitam ja, ne mogu također svi istovremeno, što to brani? Reći će, da se svijet sačuva. To je već posao providnosti i volje, a ne nužnosti prirode.

Mogu se oženiti, mogu putovati u Indiju; mogao je i Aristotel, ipak nikada tamo nije otputovao. Ja možda neću učiniti ni jedno od toga. Nisu li te mogućnosti uzalud? I prirodne su mogućnosti doista <uzalud>, kao što je gornji dio vatrene sfere topao i može grijati, ipak nikada ništa neće grijati. Niti će, naime, grijati nebo koje je Aristotel učinio netrpnim; niti sebe sama (činio bi, naime, učinjeno), niti niže (nikada, naime, neće sići, niti će se ovo naše tamo uspeti), osim ako peripatetička škola ne pokaže put, koji do sada nije označen nijednom stopom. To su najjače sile tog *Ahileja* kojima se ne priječi da bi moglo biti neko posljednje kretanje, ako bi ostalo ono pokretljivo. A ako ne ostane, propast će uopće svako kretanje. Ta su dva obrazloženja zaista pogreške, prevarne, glupe i netočne. Činilo se samom Aristotelu i svim njegovima da će kretanje općenito biti utvrđeno, da je bilo i da će biti trajno.

Nunc ad specialem primi motus nempe coelestis aeternitatem examinandam veniamus. Habet 8. *Physico* capite 6:¹⁰ *Manifestum vero etiam ex hoc, quod necesse sit aliquid unum et aeternum esse primum movens. Ostensum enim est, quod necesse sit semper motum esse. Si vero semper necesse est et continuum esse, etenim id semper, continuum. Quod autem deinceps, non continuum. Sed si continuus et unus, unus vero ab uno movente et uno moto.*

Necesse est, ait, esse motorem sempiternum, quia demonstratum est motum semper esse, ubi nam demonstratum id est? Nempe non alibi, quam primo capite istius 8. prioribus certe libris nihil tale demonstratum. Eo capite quid nam demonstratum est? *Quod necesse sit motum semper esse, ὅτι ἀνάγκη αἰεὶ κίνησιν εἶναι*¹¹. Illis scilicet sophismatis, quae a nobis patefacta labefactaque et diruta sunt.

Sed concedamus, demonstratum ibi esse motum in genere aeternum esse. Quid hinc illinc annectitur? Et *si semper necesse est continuum εἰ δὲ αἰεὶ, ἀνάγκη συνεχῆ εἶναι*¹². Quid nam rei est hoc obsecro? De motu locutus est ibi, quod sit aeternus. De quo vero motu? De motu in genere, de motu κατὰ τὸ ἐφεξῆς, *secundum deinceps*. Sic Simplicius, sic Alexander exposuerunt ea verba: καθ' ἑκάστην κίνησιν,¹³ *secundum quemque motum*.

Praeterquam quod motus definitio, quae principium illi est istius indagationis, est motus in genere definitio, non autem coelestis aut alterius cuiuspiam. Quid nunc infert? *Si vero semper, necesse est continuum esse*. Quid est hoc obsecro? Studione illudit

¹⁰ φανερόν δὲ καὶ ἐκ τοῦδε ὅτι ἀνάγκη εἶναι τι ἓν καὶ αἰδῖον τὸ πρῶτον κινουόν. δέδεικται γὰρ ὅτι ἀνάγκη αἰεὶ κίνησιν εἶναι. εἰ δὲ αἰεὶ ἀνάγκη συνεχῆ εἶναι καὶ γὰρ τὸ αἰεὶ συνεχές, τὸ δ' ἐφεξῆς οὐ συνεχές. ἀλλὰ μὴν εἴ γε συνεχῆς, μία. μία δ' {ή} ὑφ' ἑνός τε τοῦ κινουόντος καὶ ἐνός τοῦ κινουμένου· [ARIST. Ph. 259a.13–19]

¹¹ [ARIST. Ph. 259a.15]

¹² [ARIST. Ph. 259a.16]

¹³ [Ph. 251a.11 i Ph. 251a.13–14]

Sada pođimo na istraživanje posebne vječnosti prvoga, naime nebeskog kretanja. Stoji u 8. knjizi *Fizike* u 6. poglavlju: »Jasno je i iz toga, što je nužno da nešto jedno i vječno bude ono što prvo pokreće. Pokazano je, naime, da je nužno da kretanje bude *uvijek*. Ako je pak *uvijek*, nužno je da bude kontinuirano, jer je to *uvijek* kontinuirano. Ono što je s prekidom, nije kontinuirano. Ali ako je kontinuirano, jest jedno; jedno je pak po jednom koje pokreće i jednom pokretanom.«

Nužno je, kaže, da postoji vječan pokretač jer je dokazano da je kretanje uvijek. Gdje je to dokazano? Naime ne drugdje, nego u 1. poglavlju te 8. <knjige>²³; u prethodnim <knjigama> sigurno ništa takvog nije dokazano. Što je dokazano u tom poglavlju? »Da je nužno da je kretanje uvijek.« ὅτι ἀνάγκη αἰεὶ κίνησιν εἶναι, tj. onim sofizmima koje smo mi otkrili, oslabili i srušili.

No dopustimo da je ondje dokazano da je kretanje općenito vječno. Što se odatle onamo povezuje?²⁴ *I ako je uvijek, nužno je da je kontinuirano, εἰ δὲ αἰεὶ, ἀνάγκη συνεχῆ εἶναι.* Što je to, molim? O kretanju je ondje govorio da je vječno. O kojem pak kretanju? O kretanju općenito, <pa i> o kretanju κατὰ τὸ ἐφεξῆς – s prekidom. Tako je Simplicije²⁵, tako je Aleksandar izlagao one riječi: καθ' ἑκάστην κίνησιν, *prema svakom kretanju.*

Osim što je definicija kretanja koja mu je početak tog istraživanja, definicija kretanja općenito, ne nebeskog ili nekog drugog, što sada uvodi? *Ako je pak uvijek, nužno je da je kontinuirano.* Što je to, molim? Hoće li nas prevariti, ili se šali? Neka bude provjere-

²³ Usp. ARIST. Ph. 251a.13–15: ἀναγκαῖον εἶναι κινεῖσθαι τὸ δυνατὸν κινεῖσθαι καθ' ἑκάστην κίνησιν, οἷον ἀλλοιοῦσθαι μὲν τὸ ἀλλοιωτόν, φέρεσθαι δὲ τὸ κατὰ τόπον μεταβλητόν.

²⁴ Petrić prigovara Aristotelu da u prvom poglavlju osme knjige *Fizike* govori o kretanju koje nije kontinuirano, a u šestom poglavlju te knjige odatle želi izvesti zaključak o kontinuiranom kretanju.

²⁵ Usp. SIMPLICIUS in Ph. 10.1255.36–1256.1: καίτοι οὐχ ὡς συνεχῆς, ἀλλ' ὡς ἐφεξῆς αἰεὶ οὖσα κινήσεις ἐν τοῖς φθάσασι λόγοις ἐδείχθη, εἴτερον αἰεὶ πρὸ τῆς πρώτης ὑποτιθεμένης μεταβολῆς ἄλλην ἔδειξε προτέραν καὶ μετὰ τὴν τελευταίαν ἄλλην ὑστέραν. αἰ δὲ τοιαῦται κινήσεις ἐφεξῆς εἰσιν, ἀλλ' οὐ συνεχεῖς.

nobis? An ioco imponit? Probatum, demonstratum esto motum semper esse, secundum quemque motum, secundum deinceps, καθ' ἐκάστην κίνησιν. Ex eo *semper* sequi necessario infert motum esse etiam continuum. Quomodo id sequitur, Dii immortales? Si ea verba: *secundum quemque motum, si deinceps* dicerent continuum, nimirum peroptime sequeretur. Sed si *deinceps* hoc ipso contextu τὸ ἐφεξῆς dicit, *non continuum*, quomodo sequi potest [419] ut quod continuum non sit, continuum esse necesse sit? Quae illusiones sunt haec, quae teretismata?

10 Quid est *deinceps* ex 5. *Physico* capite 2:¹⁴ *Deinceps vero, cuius post principium solum existentis vel positione vel natura, vel alio quopiam sic determinati, ut nihil inter ea sit eorum, quae in eodem sunt genere.* Et principio 6. *Physici* iterum:¹⁵ *Deinceps sunt, inter quae nihil eiusdem generis est.* Quid autem est continuum ex eodem priore
15 illo loco?¹⁶ *Dico autem continuum esse, quando idem et unum fiunt utriusque extrema, quibus continguntur, et ut nomen significat, continentur.* Rursus 6. eodem loco:¹⁷ *Continua quidem quorum extrema unum.*

Si igitur ex his Aristoteleis definitionibus inter ea, quae 'deinceps' sunt, numquam aliquid eiusdem, sed alterius generis intercedit, in continuis vero extrema sunt unum. 'Deinceps' non idem est cum continuo, nec alterum sequitur alterum. Quod si est, motus qui est 'deinceps' nullo modo potest esse continuus. At prius ostensum est motum esse semper 'deinceps', non igitur
20 ostensum est etiam continuum eum esse necessario sequi. Sed forte repetent Aristotelicam rationem non ex demonstratis antea, sed ex sequentibus statim verbis:¹⁸ *nam semper continuum pendere.* Certe id adhuc nullibi demonstratum ab Aristotele fuit, neque

¹⁴ ἐφεξῆς δὲ οὐ μετὰ τὴν ἀρχὴν <μόνον> ὄντος ἢ θέσει ἢ εἶδει [φύσει] ἢ ἄλλῳ τινὶ οὕτως ἀφορισθέντος μηδὲν μεταξύ ἐστὶ τῶν ἐν ταύτῳ γένει [ARIST. Ph. 226b.34–227a.1]

¹⁵ ἐφεξῆς δ' ὧν μηδὲν μεταξύ συγγενές, [ARIST. Ph. 231a.23]

¹⁶ λέγω δ' εἶναι συνεχές ὅταν ταῦτὸ γένηται καὶ ἐν τῷ ἐκατέρου πέρασιν οἷς ἀπτονται, καὶ ὥσπερ σημαίνει τοῦνομα, συνέχηται. [ARIST. Ph. 227a.11–12]

¹⁷ συνεχὴ μὲν ὧν τὰ ἔσχατα ἐν, [ARIST. Ph. 231a.22]

¹⁸ καὶ γὰρ τὸ ἀεὶ συνεχές, [ARIST. Ph. 259a.16–17]

no, dokazano da je kretanje uvijek s obzirom na bilo koje kretanje, s obzirom na ono s *prekidom*, καθ' ἐκάστην κίνησιν. Uvodi iz tog *uvijek* da nužno slijedi da je kretanje također *kontinuirano*. Kako to slijedi, besmrtni bogovi? Da one riječi: *s obzirom na svako kretanje* i *s prekidom* znače *kontinuirano*, svakako bi sasvim dobro slijedilo. Ali ako *s prekidom*, τὸ ἐφεξῆς, u tom istom sklopu znači ne-kontinuirano, kako može slijediti, [419] da ono što *nije* kontinuirano, nužno *jest* kontinuirano. Koja su to ismijavanja? Koja cvrkutanja?²⁶

Što je *s prekidom* iz 5. knjige *Fizike* u 2. poglavlju: »*S prekidom* je pak ono koje postoji poslije samoga početka, i koje je po položaju, ili po naravi <formi>, ili po nečem drugom tako određeno, da ničeg nema među njima što je u istom rodu.« I na početku 6. knjige *Fizike* opet: »*S prekidom* je ono između čega nema ničeg istorodnog.« A što je kontinuirano iz onog istog prvog mjesta? »Kažem da je kontinuirano kad isto i jedno bivaju krajnosti jednog i drugog, kojima se dodiruju i kako ime znači: drže skupa.« Opet u 6. knjizi na istom mjestu: *kontinuirano je ono čije su krajnosti jedno*.

Ako, dakle, iz tih aristotelovskih definicija među onim što je *s prekidom* nikada ne nastupa nešto istog, nego drugog roda, a u kontinuiranom su pak krajnosti jedno, <onda> *s prekidom* nije isto što i kontinuirano, niti jedno slijedi za drugim. Ako je to tako, kretanje koje je *s prekidom* ni na koji način ne može biti kontinuirano. A prije je pokazano da je kretanje uvijek *s prekidom*, nije dakle pokazano da također nužno slijedi da je i kontinuirano. No možda će ponoviti da Aristotelov razlog ne ovisi iz prije dokazanih, nego iz riječi koje odmah slijede: »Naime, uvijek je kontinuirano.« Sigurno to do tada Aristotel nigdje nije dokazao,

²⁶ Usp. knjiga 3. str. 161. bilj. 10.

ita clarum est, ut per se pateat, aut sit necesse illi sine demonstratione credere. Contrarium potius est demonstratum. Motum esse semper deinceps ad motum.

Sic etiam Simplicius hoc loco intellexit:¹⁹ *Quia in principio ostensum est, quod semper est motus ad motum deinceps.* Sed ait Aristotelem ex suppositione id accepisse, nempe quia motus deinceps pendeat ex motu continuo. Quod Aristoteles quidem nequaquam ait. Attamen affirmabit postea ex motu coeli, qui continuus asseritur, pendere motus istos inferiores, qui sunt deinceps. Sed quid est hoc ad rem nostram? Probandum est non sumendum in re^v tanta et tam controversa veram esse sententiam eam: *Etenim semper continuum.* Namque id anceps et dubium est a me quidem negatum, ab Aristotele vero oppositum potius probatum. Si motum sumat esse continuum eo modo, quo 3. capite 5. *Physici* docuit:²⁰ *Continue vero movetur, quod nihil aut pauxillum intermittit rei, non temporis.*

Quid confert iam istud *semper*, quod est temporis, ad continuitatem motus, quae est in re, ἐν τῷ πράγματι? Istud igitur Aristotelicum et *semper continuum* dubium et controversum relinquitur et contrarium est ab eo in motibus, qui sunt deinceps, qui continui non sunt, probatum. In illis namque probavit motum semper esse, non autem in continuis adhuc. Quid deinde sequitur? ἀλλὰ μὴν, εἴγε συνεχῆς μία, *sed si continuus, unus.* Etiam non desinit nos ludificare? Quae est causa, si motus continuus est, ut unus etiam sit? Quid est συνεχῶς moveri, continue? Quod prius attulimus nimirum. *Continue movetur, quod vel nihil vel pau-*

¹⁹ ὅτι ἐν ἀρχῇ μὲν ἐδείχθη, ὅτι αἰεὶ ἐστὶ κίνησις κινήσεως ἐφεξῆς [SIMPLICIUS, in Ph. 10.1256.7–8]

²⁰ συνεχῶς δὲ κινεῖται τὸ μηθὲν ἢ ὅτι [τὸ] ὀλίγιστον διαλείπον τοῦ πράγματος μὴ τοῦ χρόνου [ARIST. Ph. 226b.27–29]

^v Auct. corr. ex te

niti je tako očito, da bi bilo po sebi jasno ili da bi bilo nužno da se tome vjeruje bez dokaza. Radije je dokazano suprotno: da je kretanje prema kretanju uvijek *s prekidom*.

Tako je također Simplicije na tom mjestu shvatio: »Jer je u početku pokazano da je uvijek kretanje prema kretanju *s prekidom*.«⁵ Ali kaže da je Aristotel to prihvatio na temelju pretpostavke, jer kretanje *s prekidom* ovisi o kontinuiranom kretanju²⁷. To Aristotel zaista nikada ne kaže. Ipak kasnije će potvrditi da o kretanju neba, za koje se tvrdi da je kontinuirano, ovise ova donja kretanja koja su *s prekidom*.²⁸ No što je to za našu stvar? Treba dokazati, a ne uzeti, u tako važnoj i tako spornoj stvari da je istinit onaj stav: uvijek je naime kontinuirano. To je nesigurno i dvojbeno; ja sam to nijekao, a Aristotel je radije dokazao suprotno – ako uzima da je kretanje kontinuirano na onaj način na koji je poučavao u 3. poglavlju 5. knjige *Fizike*: »Kontinuirano se pak kreće ono što ne propušta ništa ili vrlo malo od stvari, a ne od vremena.«¹⁵

Što već pridonosi ono *uvijek* koje pripada vremenu za kontinuitet kretanja koji je u stvari, ἐν τῷ πράγματι? Dakle, to Aristotelovo: *i uvijek <je> kontinuirano*, ostaje dvojbeno i sporno. Suprotno je dokazao u kretanjima koja su *s prekidom*, koja nisu kontinuirana. Naime, u njima je dokazao da je kretanje *uvijek*, a nije do sada <dokazao> da je u kontinuiranim <kretanjima>. Što zatim slijedi? ἀλλὰ μὴν, εἴγε συνεχῆς μία²⁹ »Ali ako je kontinuirano, jedno je.« Ne prestaje se šaliti s nama? Koji je razlog, ako je kretanje kontinuirano, da je također jedno? Što znači kretati se συνεχῶς, *kontinuirano*? Svakako ono što smo prije naveli: *Kontinuirano se pak kreće ono što ne propušta ili ništa ili sasvim malo*²⁵

²⁷ Usp. SIMPLICIUS in Ph. 10.1256.10–12: ἐλήφθη δὲ λοιπὸν ἐξ ὑποθέσεως, ὅτι πρὸ τῆς ἐφεξῆς αἰεὶ ἔστιν ἢ συνεχῆς αἰεὶ ἢ τοῦ ἀνεκλείπτου τῆς ἐφεξῆς αἰτίας.

²⁸ Usp. ARIST. Cael. 287a.23–26: Ἐτι δ' εἰ τῶν μὲν κινήσεων τὸ μέτρον ἢ τοῦ οὐρανοῦ φορὰ διὰ τὸ εἶναι μόνη συνεχῆς καὶ ὁμαλῆς καὶ αἴδιος, ἐν ἑκάστῳ δὲ μέτρον τὸ ἐλάχιστον, ἐλαχίστη δὲ κίνησις ἢ ταχίστη, δηλον ὅτι ταχίστη ἂν εἴη πασῶν τῶν κινήσεων ἢ τοῦ οὐρανοῦ κίνησις.

²⁹ Usp. THEMISTIUS, In Aristotelis Physica paraphrasis 5,2.161.9 5,2.161.9

xillum intermittit rei, non temporis. Intermittit quidem pauxillum, minimum intermittit tamen. Intermissio haec motus ut unus non sit, interrumpit: quia quies intercedit. Ubi quies, ibi prior motus finitur. Duo igitur vel plures sunt isti motus et tamen continuus
 5 est iste motus ex Aristotele, vel definitio illa continui motus falsa est, vel altera illa: *Continuum est quorum extrema unum*, ex locis 5. et 6. *Physicorum*. Quid enim sunt illa *quorum extrema et termini utriusque* nonne plura, ad minus duo sunt ista extrema vel termini. Si plura, si duo, conficiunt τὸ συνεχές, *continuum*, quomodo
 10 unus motus erit continuus in duobus? Quid est motus unus? 5. *Physico* capite 4. docet:²¹ *Tria enim sunt numero, circa quae dicimus motum unum, quid et in quo et quando. Dico autem quid, quia necesse est aliquid esse quod movetur, veluti homo vel aurum. Et in aliquo hoc ipsum moveri, velut in loco aut passione, et aliquando, in tempore enim*
 15 *omnia moventur.* Et post: τὸ δ' ἀπλῶς μίαν ἐν ἅπασιν τούτοις;²² *Simpliciter vero unum in omnibus hisce.* Si itaque continuus motus unus esse debet, tres has conditiones ex praescripto Aristotelis habere necesse est. Sed continuus motus potest pauxillum cessare, non quidem in tempore, sed in re, quae fuit harum trium
 20 secunda conditio.

Praeterea si *semper* est continuum et in eo semper diversi motus fiunt, et deinceps et [420] eodem tempore, quomodo, si continuus, unus, cum multi dupliciter sint? Verba vero illa, quae ex his infert:²³ *unus vero ab uno motore et uno moto*, difficultates
 25 novas pariunt. Si ad unum motum efficiendum tria necessario concurrunt: mobile, in quo, tempus, cur nunc post duos, cum duobus dimidiis libros movens etiam adiicitur, cur etiam unum motorem adiicit? Cum unum mobile eodem loco eodemque tempore a pluribus motoribus moveri potest?

²¹ τρία γὰρ ἐστὶ τὸν ἀριθμὸν περὶ ἃ λέγομεν τὴν κίνησιν <μίαν>, ὃ καὶ ἐν ᾧ καὶ ὅτε. λέγω δ' ὅτι ἀνάγκη εἶναί τι τὸ κινούμενον, οἷον ἄνθρωπον [ἄνθρωπος] ἢ χρυσόν [χρυσός], καὶ ἐν τινὶ τούτο κινεῖσθαι, οἷον ἐν τόπῳ ἢ {ἐν} πάθει, καὶ ποτέ· ἐν χρόνῳ γὰρ πάν κινεῖται. [ARIST. Ph. 227b.23–26]

²² [ARIST. Ph. 227b.29]

²³ μία δ' {ἡ} ὑφ' ἐνός τε τοῦ κινουμένου καὶ ἐνός {τοῦ} κινουμένου [ARIST. Ph. 259a.18–19]

od stvari, a ne od vremena.³⁰ Propušta zaista sasvim malo, veoma malo, ali ipak propušta. To propuštanje prekida kretanje tako da nije jedno, jer između nastupa mirovanje. Gdje je mirovanje, tamo završava prethodno kretanje. Ima dva, dakle, ili više tih kretanja, a ipak je to kretanje po Aristotelu kontinuirano; ili je netočna ta definicija kontinuiranog kretanja ili ona druga: *Kontinuirano je ono čije su krajnosti jedno* – iz mjestâ u 5. i 6. knjizi *Fizike*³¹. Što naime znači ono: *čije su krajnosti i međe jednog i drugog* – nema li ih više, najmanje postoje dvije te krajnosti ili međe. Ako više njih, ako dvije čine τὸ συνεχές, ono kontinuirano, kako će biti jedno kretanje kontinuirano u dvama <kretanjima>? Što je to jedno kretanje? Poučava u 5. knjizi *Fizike* u 4. poglavlju: »Brojem je troje kad kažemo da je kretanje jedno: što, u čemu i kada. Kažem što, jer je nužno da bude nešto što se kreće, kao čovjek ili zlato. I u nečemu da se to samo kreće, kao u mjestu ili trpnji, i kada, sve se naime kreće u vremenu.« I poslije: τὸ δ' ἀπλῶς μίαν ἐν ἅπασιν τούτοις.³² »Jednostavno pak jedno u svemu tome.« Stoga ako kontinuirano kretanje treba biti jedno, nužno je da ima ova tri uvjeta po Aristotelovu propisu. No kontinuirano kretanje može malčice stati, ne u vremenu nego u stvari – što je od ova tri uvjeta drugi³³ uvjet.

Osim toga, ako je *uvijek* kontinuirano, a u tom *uvijek* nastaju različita kretanja, pa i s *prekidom*, i u *istom* [420] *vremenu*, kako je <kretanje>, ako je kontinuirano, jedno – kad su mnoga <kretanja> dvostruka? One pak riječi koje iz ovih izvodi: »Jedno <kretanje> po jednom pokretaču i jednom pokrenutom« – rađaju nove poteškoće. Ako je, da se učini jedno kretanje, nužno da sudjeluje troje: *ono pokretljivo, u čemu, vrijeme*, zašto se sada, nakon dvije knjige s dvije polovice, dodaje *onaj koji pokreće*, zašto je dodao i *jednog pokretača*, kad i više pokretača može pokrenuti *jedno pokretljivo, na istom mjestu, u isto vrijeme*?

³⁰ Nema grčkog, usp. ARIST. Ph. 226b.25,27–29: συνεχῶς δὲ κινεῖται τὸ μηθὲν ἢ ὅτι ὀλίγιστον διαλείπων τοῦ πράγματος μὴ τοῦ χρόνου.

³¹ Usp. Ph. 228a.30 i Ph. 231a.22: συνεχῆ μὲν ὦν τὰ ἔσχατα ἔν.

³² [ARIST. Ph. 227b.29]

³³ Drugi je uvjet: mjesto.

Illud vero et *in uno moto* recte habet ad unum motum. Prima namque est trium illarum, unius motus, conditionum. Sed cathenam istam nihil concludit. Motus est semper, ergo et unius mobilis, vel est unius mobilis, ergo est semper. Sic enim cathena
5 connectitur.

Ostensum est motum esse semper. Si semper et continuus, si continuus et unus, si unus ab uno motore et uno mobili. Non cohaeret, inquam, postremus annulus cum primo. Motus est semper, ergo in uno mobili. Cur id? Quia scilicet priores non cohaerent. Non enim secundus cum primo: si semper, ergo continuus.
10 Neque tertius cum secundo: si continuus, ergo unus. Neque etiam cum tertio quartus: si unus, ergo ab uno motore et uno mobili. Falsa ergo tota haec est argumentatio et tot locis dissita, quot eius sunt partes.

Quae tamen veluti scala quaedam fuit Aristoteli, ut in coelum ascenderet, ad eius motus aeternitatem ostendendam. Sic enim *Physici* 8. capite 8. annectit ad haec:²⁴ *Quod autem potest esse aliquem (motum) infinitum, unum existentem et continuum, et iste est circularis, dicamus nunc.* Id autem quo nam modo probat? Longo scilicet sermone non posse esse continuum et unum motum
20 alium quam circularem. Non enim generatio, non corruptio, ut asserit, est continua, quia a contrario in contrarium, et haec terminata sunt. Non incrementum aut decrementum ratione eadem. Non alteratio eadem hac. De localibus vero non rectus,
25 non mistus, quia terminos habent, ad quos cum pervenerint, sisti oporteat, aut si pergant, iterum motum iterari, atque ita non unus, sed duo. Relinquitur ergo circularem motum solum posse esse continuum. Obsecro, quid est, quod nunc ait motum continuum? Et motum unum? Utrumne eosdem quos prius? An alia
30 significatione? Si alia, cur nobis ludificatur tam impense aequivoca unum de alio nectendo? Si eosdem quos prius, necesse est hunc quoque, si continuus sit, extrema habere una. Si unus,

²⁴ Ὅτι δ' ἐνδέχεται εἶναι τινα ἄπειρον <(κίνησιν)>, μίαν οὖσαν καὶ συνεχῆ, καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ κύκλω, λέγωμεν νῦν. [ARIST. Ph. 261b.27–28]

Ono pak *i u jednom pokrenutom* ispravno se odnosi prema jednom kretanju; jer je prvi³⁴ od onih triju uvjeta jednog kretanja. No ništa ne zaključuje taj lanac. Kretanje je *uvijek*, dakle i *jednog pokretljivog*, ili: <kretanje> je *jednog pokretljivog*, dakle *uvijek* je. Tako se, naime, lanac spaja.

5

Pokazano je da je kretanje *uvijek*. Ako je *uvijek*, i kontinuirano je; ako je kontinuirano, i *jedno* je; ako je jedno, od *jednog* je *pokretača* i *jednog pokretljivog*. Ne spaja se, kažem, posljednja karika s prvom. Kretanje je *uvijek*, u *jednom* dakle *pokretljivom*. Zašto to? Zato jer se prethodne <karike> ne spajaju. Ne <spaja se> druga <karika> s prvom: ako je *uvijek*, onda je *kontinuirano*. Niti treća <karika> s drugom: ako je *kontinuirano*, onda je *jedno*. Niti također četvrta s trećom: ako je *jedno*, onda je od *jednog pokretača* i *jednog pokretljivog*. Pogrešno je, dakle, cijelo to obrazlaganje i raštrkano na toliko mjesta koliko ima dijelova.

10

15

To je <obrazlaganje> Aristotelu bilo poput nekih ljestava da se popne na nebo da dokaže vječnost njegovih kretanja. Tako naime u 8. knjizi *Fizike* u 8. poglavlju na to dodaje: »Recimo sada da može postojati neko beskonačno (kretanje) koje je jedno i kontinuirano i ono je kružno.« A na koji to način dokazuje? U dugom iskazu da ni *kontinuirano* ni *jedno* ne može biti neko drugo kretanje osim kružnog. Nije, naime, nastajanje, nije propadanje, kako tvrdi, kontinuirano, jer je od kontrarnog ka kontrarnom, i to je omeđeno. Nije <kontinuirano kretanje> ni rast ni smanjivanje, iz istog razloga. Po tom istom nije ni mijenjanje. Od mjesnih <kretanja> pak nije <kontinuirano> pravocrtno, ni miješano, jer imaju međe; kad stignu do njih trebaju se zaustaviti, ili, ako nastave, iznova ponoviti kretanje. Tako to nije jedno <kretanje>, nego dva. Stoga preostaje da jedino kružno kretanje može biti kontinuirano. Molim, što je to što sada kaže: kontinuirano kretanje i jedno kretanje? Zar ona ista o kojima <je rekao> prije, ili u drugom značenju? Ako <govori> u drugom <značenju>, zašto se s nama tako silno šali, povezujući dvosmisleno jedno iz drugoga. Ako <govori> o istim <kretanjima> o kojima i prije, nužno je da i to također, ako je kontinuirano, ima krajnosti zajedno. Ako je

20

25

30

35

³⁴ Prvi je uvjet: *ono što*, tj. *ono pokretljivo*.

unum mobile, uno in loco, uno etiam in tempore eum efficiant. Si haec vera fuerunt 5. et 6. *Physicis*, cur non vera sint etiam 8? Examinandum ergo an revera motus reliqui continui non sint, et qua de causa.

5 Si generatio et corruptio fiunt instanti, indivisibiles sunt ideoque non continui, alia scilicet ratione quam illa, quia contrarios habeant terminos, si quidem quae indivisibilia sunt, terminos non habent.

10 Sed alteratio cur non est continua? Nempe, ait, quia inter contraria fit, quae terminata sunt. Et quia terminata, ideo non continua. Quae nam haec est ratio, dii boni maiores minoresque? Quia terminata, ergo non continua. Antea continuum ei fuit, quod terminos in unum iungebat. Nunc, quia terminatum quidpiam sit, ait non esse continuum.

15 Sed morem geramus primario philosopho. Incipiat frigidum lignum calescere sensim sensimque calor intendatur ad primum caloris gradum, ab hoc ad secundum atque inde ad tertium ac quartum sine intermissione ulla, qua de causa non est continua alteratio ista? Si continua sunt ea, quorum extrema sunt idem? 20 Finis scilicet primi gradus cum initio secundi idem sunt et extrema huius cum initio tertii. Cur etiam non unus motus est alteratio ista, si in uno ligno, unius caloris, uno continuato et non interrupto tempore fit? Ni reddatur ratio, id non ita esse concludendum ex Aristotelis doctrina, contra Aristotelis doctrinam. 25 Alterationem istam motum esse et continuum et unum, quando ei et continui motus et unius definitiones competunt. Cur itidem incrementum cuiusvis arboris primo vere non est continuum et unum, si continuum corpus efficit? Extremaque veteris et novi rami in idem veniunt? Ratio melior ni adducatur ex dogmate 30 Aristotelico, contra Aristotelicum dogma concludendum et continuum et unum esse.

Idem de decremento, idem de locali recto, si lapis e turri cadens ad terram descendat, nullo suae motionis intermisso tempore, eodem et continuo spacio. Alioquin ne spacium illud quod 35 decurrit continuum erit. Quae igitur falsitas theseos istius Ari-

jedno, neka ga čine: *jedno pokretljivo, na jednom mjestu i u jednom vremenu*. Ako je to bilo istinito u 5. i 6. knjizi *Fizike*, zašto ne bi bilo istinito i u 8. knjizi. Treba ispitati, dakle, da li uistinu ostala kretanja nisu kontinuirana i iz kojeg razloga.

Ako su nastajanje i propadanje trenutačni, nedjeljivi su, i stoga nisu kontinuirani. Iz drugog razloga <nisu kontinuirani> nego što je ovaj: *jer bi imali kontrarne međe* – ako doista ono što je nedjeljivo <uopće> nema međe. 5

No zašto mijenjanje nije kontinuirano? Naime zato, kaže, jer biva između kontrarnog, koje je ograničeno. I jer je omeđeno, zato nije kontinuirano. Koji je to razlog, dobri, veći i manji bogovi? Zato što je omeđeno, dakle nije kontinuirano. Prije mu je bilo kontinuirano ono što je međe povezivalo u jedno. Sada kaže da nešto nije kontinuirano, jer je omeđeno. 10

No priklonimo se prvotnom filozofu. Neka se započne grijati hladno drvo malo po malo. Malo po malo toplina se pojačava do prvog stupnja topline, od njega do drugog, i odatle do trećeg i četvrtog bez ikojeg prekida. Zbog kojeg uzroka to mijenjanje nije kontinuirano, ako je kontinuirano ono čije su krajnosti isto? Naime, kraj prvog stupnja isti je s početkom drugog i krajnosti ovoga s početkom trećeg <stupnja>. Zašto nije *jedno* kretanje to mijenjanje, ako biva u *jednom* drvu, *jedne* je topline, u *jednom* vremenu koje se nastavlja a ne prekida? Ako se ne bi dao razlog iz Aristotelova nauka, treba zaključiti da to nije tako, da je protiv Aristotelova nauka to mijenjanje kontinuirano kretanje i jedno, kada mu pripadaju definicije i kontinuiranog kretanja i jednoga. Zašto isto tako rast bilo kojeg stabla nije uistinu prvotno kontinuiran i jedan, ako stvara kontinuirano tijelo? Da li krajnosti stare i nove grane dolaze u isto? Ako se ne bi naveo bolji razlog iz Aristotelova poučka, protiv Aristotelova poučka treba zaključiti da je <taj rast> kontinuiran i jedan. 15 20 25 30

Isto <treba zaključiti> o smanjivanju, isto o pravocrtnom mjesnom <kretanju>, ako se kamen padajući s tornja spušta na zemlju, u neprekinutom vremenu svoga kretanja, u istom i kontinuiranom prostoru. Inače ni onaj prostor kroz koji pada neće biti kontinuiran. To je, dakle, netočnost ove Aristotelove teze: *nijedno* 35

stotelicae *nullum motum esse vel esse posse continuum et unum praeter circularem?* Sed si unitas et continuitas [421] motus alia nunc Aristoteli inducitur, et non quae antea, ne laboremus aequivoco. Videtur illi modo accipi continuitas, infinitudo, continuatio et
 5 successio motus infinita.

Alia ergo iam est quaestio ex novo continui et unius significato. Circulo Aristoteles eo loco infinitatem atque aeternitatem donare contendit. Sed cur non eadem donet motibus aliis? Aut cur potius largitatem suam ab aliis motibus revocet, qua principio
 10 8. *Physici* erga omnes motus usus fuerat, probando (uti sibi suisque visus est) motum in genere aeternum esse?

Nam si solus circulo motus aeternus est, quomodo motus elementalium motus in genere aeternus fuit? Salva res est. Sinu gerit, quod depromat in responsionem. Motus elementales esse
 15 motus plures *κατὰ τὸ ἐφεξῆς*, *secundum deinceps*, successione alterius post alterum, non autem *κατὰ τὸ συνεχές*, *per continuitatem*, illoque pacto eos esse aeternos. Circulares autem motus et unus et continuus et aeternus est infinitate. Sic enim aiebat:²⁵ *esse quendam infinitum, unus cum sit et continuus.*

20 Quaeram ego, utrum motus iste circularis, quia infinitus est, unus et continuus sit? Vel quia unus et continuus est, infinitus etiam sit. Magni enim interest, utro modo placeat id dici.

Si prius illud, quia infinitus, unus et continuus neque unus iam neque continuus est. Infinitudo enim in magnitudine ab eo
 25 reiecta et confutata est. A nobis vero in motu et in tempore. Si vero, quia unus et continuus sit, infinitus etiam dici mereatur, iam reliqui omnes motus infiniti erunt. Sed ex Aristotelicis argu-

²⁵ εἶναι τινα ἄπειρον, μίαν οὖσαν καὶ συνεχῆ, [ARIST. Ph. 261b.27–28]

kretanje nije i ne može biti kontinuirano i jedno osim kružnog?³⁵ No ako Aristotel uvodi [421] drugu jednost i kontinuiranost kretanja i to ne onu koja je prije bila, nemojmo se mučiti s dvoznačnim. Samo se čini da on prihvaća kontinuiranost, beskonačnost, kontinuirano nastavljanje, beskonačni slijed kretanja. 5

Već je, dakle, drugo pitanje na temelju novog značenja kontinuiranog i jednog. Aristotel nastoji na tom mjestu beskonačnost i vječnost darovati kružnici. Ali zašto neće istu <beskonačnost i vječnost> dati drugim kretanjima? Ili, zašto bi radije uskratio drugim kretanjima svoju darežljivost koju je bio primijenio na početku 8. knjige *Fizike* na sva kretanja, dokazujući (kako se čini njemu i njegovima) da je kretanje općenito vječno? 10

Naime, ako je samo kretanje po kružnici vječno, kako je bilo vječno kretanje elemenata, kako kretanje općenito? Stvar je spašena. Nosi u krilu ono što može izvaditi kao odgovor, da su elementarna kretanja više kretanja: κατὰ τὸ ἐφεξῆς, *s prekidom*, u slijedu jedno za drugim, da nisu κατὰ τὸ συνεχές, *kontinuirano*, i da su na taj način vječna. A kružna kretanja – ona su i *jedno i kontinuirano* i *vječno* beskonačnošću. Tako je, naime, govorio: »da postoji neko beskonačno, jer jedno je i kontinuirano.« 15 20

Pitat ću ja, da li je to kružno kretanje jedno i kontinuirano, jer je beskonačno? Ili, jer je jedno i kontinuirano, onda je i beskonačno? To je veoma važno, na koji se god način sviđa to reći.

Ako je ono prije, jer je beskonačno – <zato> jedno i kontinuirano, nije već niti jedno, niti kontinuirano, jer je beskonačnost u veličini on odbacio i pobijao, a mi smo <odbacili i pobijali beskonačnost> u kretanju i u vremenu. Ako bi pak zbog toga što je jedno i kontinuirano, zaslužilo da se zove beskonačnim, već će sva 25

³⁵ Nema grčkog, usp. ARIST. Metaph. 1071b.10–11 κίνησις δ' οὐκ ἔστι συνεχῆς ἀλλ' ἢ ἢ κατὰ τόπον, καὶ ταύτης ἢ κύκλω. Usp. također: ARIST. GC 337a.17–24: Ἐπεὶ δ' ἀνάγκη εἶναι τι τὸ κινουῦν εἰ κίνησις ἔσται, ὡσπερ εἴρηται πρότερον ἐν ἑτέροις, καὶ εἰ ἀεὶ, ὅτι ἀεὶ τι δεῖ εἶναι, καὶ εἰ συνεχῆς, ἐν τῷ αὐτῷ καὶ ἀκίνητον καὶ ἀγέννητον καὶ ἀναλλοίωτον, καὶ εἰ πλείους εἶεν αἱ κύκλω κινήσεις, πλείους μὲν, πάσας δὲ πως εἶναι ταύτας ἀνάγκη ὑπὸ μίαν ἀρχὴν· συνεχούς δ' ὄντος τοῦ χρόνου ἀνάγκη τὴν κίνησιν συνεχῆ εἶναι, εἴπερ ἀδύνατον χρόνον χωρὶς κινήσεως εἶναι.

mentis, quibus conatur demonstrare motum circularem et principio et fine carere, colligo eum velle, quoniam unus et continuus est, infinitum quoque esse. Ea argumenta in manus sumamus, expendamus, examinemus, igni probemus, aureane revera sint an plumbea.

Itaque post probationem rectum motum non esse continuum prima argumentatio est, capite 8, his comprehensa verbis:²⁶ *Is vero qui est, in circumferentia erit unus et continuus. Nihil enim impossibile accidit. Id enim quod movetur ab A simul movebitur in A secundum idem propositum in quod enim veniet, etiam movetur in illud, sed nequaquam simul movebitur contrarios neque oppositos: neque enim omnis qui ex hoc ei qui in hoc contrarius, aut oppositus. Sed contrarius quidem is qui in rectum, in eo enim sunt contrarii secundum locum, veluti is qui est secundum diametrum. Abest enim plurimum, oppositus vero is qui est secundum longitudinem. Itaque nihil prohibet moveri et nullo tempore deficere.*

Simplicius solet omnia magistri argumenta in formam redigere: id in hoc oblitus est, annitamur igitur nos. Quod non in contraria aut opposita movetur, continue movetur. Circularis motus in contraria aut opposita non movetur, circularis ergo motus continue movetur. Atque ideo nullo prohibetur tempore moveri.

Minori quidem propositioni prorsus contrariam scripsit libro 1. *De coelo* capite 4. in haec verba:²⁷ *Praeterea necesse est id, quod circulo fertur, undecumque incipiat in omnes similiter pervenire contrarios locos. Loci autem contrarietates illico enumerat sursum,*

²⁶ ἢ δ' ἐπὶ τῆς περιφεροῦς ἔσται μία καὶ συνεχῆς· οὐθὲν γὰρ ἀδύνατον συμβαίνει· τὸ γὰρ ἐκ τοῦ Α κινούμενον ἅμα κινήσεται εἰς τὸ Α κατὰ τὴν αὐτὴν πρόθεσιν (εἰς ὃ γὰρ ἤξει, καὶ κινεῖται εἰς τοῦτο), ἀλλ' οὐχ ἅμα κινήσεται τὰς ἐναντίας οὐδὲ τὰς ἀντικειμένας· οὐ γὰρ ἅπαντα ἢ εἰς τοῦτο [ἐκ τούτου] τῆ ἐκ τούτου [εἰς τοῦτο] ἐναντία οὐδ' ἀντικειμένη, ἀλλ' ἐναντία μὲν ἢ κατ' εὐθείαν [ἐπ' εὐθείας] (ταύτη γὰρ ἔστιν ἐναντία κατὰ τόπον, οἷον τὰ [ἢ] κατὰ διάμετρον· ἀπέχει γὰρ πλεῖστον), ἀντικειμένη δὲ ἢ κατὰ τὸ αὐτὸ μῆκος· ὥστ' οὐδὲν κωλύει συνεχῶς κινεῖσθαι καὶ μηδένα χρόνον διαλείπειν· [ARIST. Ph. 264b.9–18]

²⁷ ὅτι ἀνάγκη τὸ κύκλῳ φερόμενον ὀποθενοῦν ἀρξάμενον εἰς πάντας ὁμοίως ἀφικνεῖσθαι τοὺς ἐναντίους τόπους [ARIST. Cael. 271a.24–25]

ostala kretanja biti beskonačna. No iz Aristotelovih obrazloženja kojima nastoji dokazati da kružno kretanje nema ni početak ni kraj, izvodim da on želi, jer je jedno i kontinuirano, da je također i beskonačno. Uzmimo u ruke ta obrazloženja, odvagnimo, ispitajmo, u vatri iskušajmo, jesu li uistinu zlatna ili olovna. 5

Stoga, poslije dokazivanja da pravocrtno kretanje nije kontinuirano prvo obrazlaganje je u poglavlju 8. sadržano u ovim riječima: »Ono <kretanje> pak koje je po kružnici, bit će jedno i kontinuirano. Ne događa se, naime, ništa nemoguće. Ono što se kreće iz A, istovremeno će se kretati u A prema istom planu³⁶ <svojeg kretanja>; u koje će, naime, doći, već se kreće u to, ali nikada se neće istovremeno kretati kontrarnim, niti nasuprotnim <kretanjima>; jer nije svako <kretanje> koje je iz toga, kontrarno ili nasuprotno onome <kretanju> koje je u to. Kontrarno je doista ono kretanje koje je pravocrtno. U njemu postoji kontrarno s obzirom na mjesto, kao ono <kretanje> koje je po promjeru. Najviše je pak udaljeno nasuprotno kretanje, ono koje je po dužini. Stoga ništa ne priječi da se [kontinuirano³⁷] kreće i da ni u kojem vremenu ne prestaje.« 10 15

Simplicije običava sva obrazloženja učitelja svesti na formu <silogizma>, to je u ovome zaboravio, pokušajmo stoga mi. Ono što se ne kreće u kontrarno ili nasuprotno, kreće se kontinuirano. Kružno kretanje ne kreće se u kontrarno i nasuprotno, dakle kružno se kretanje kreće kontinuirano. I stoga nije spriječeno da se u svakom vremenu kreće. 20 25

Doista, manjoj je premisi sasvim suprotnu napisao u 1. knjizi *O nebu* u 4. poglavlju ovim riječima: »Osim toga nužno je da ono što se kreće ukруг, odaklegod započne, slično stiže u sva kontrarna mjesta.« Ondje nabraja kontrarnosti mjesta³⁸: gore, dolje i

³⁶ Malo neuobičajen latinski prijevod za grčku riječ πρόθεσις koja se inače najčešće prevodi s *impetus*. Johannes Argyropulos prevodi riječ πρόθεσις na tom mjestu u *Fizici s appetitio*: Etenim id, quod ex A movetur, simul ad ipsum movebitur, eadem nimirum appetitione. [monumenta.ch]

³⁷ Petrić je, čini se, zabunom izostavio riječ *continue*. U grčkom citatu, naime, stoji: συνεχώς, ali u latinskom je tekstu riječ ispala.

³⁸ *loci contrarietates*: gore – dolje, lijevo – desno, naprijed – natrag; inače ih Petrić navodi kao *distantiae*.

deorsum et reliquas quatuor. Utra igitur vera harum propositionum? Utramque veram esse minime esse potest. Sed esto, falsa sit haec primo *De coelo*. Vera sit minor argumenti. Hanc ergo discutiamus. Ait: *Circularis motus in contraria aut opposita non movetur*. Si ostendatur a nobis in contraria moveri, ecquid erit premi? Nonne de localis motus specie loquimur, cum de circulari motu est sermo? Certe. Quid ergo in loco est contrarietas? Est equidem triplex, nempe sursum, deorsum et cognatae. Est etiam alia loci contrarietas, quam hoc textu annectit:²⁸ *Huic enim contraria sunt secundum locum, veluti ea quae secundum diametrum, plurimum enim abest*. Id luculentissime explicavit secundo *Meteoro*, capite 6:²⁹ [422] *Supponatur quidem primo contraria secundum locum esse, quae plurimum secundum locum distant, sicut contraria secundum speciem sunt ea, quae plurimum distant secundum speciem, plurimum autem distant secundum locum ea, quae posita sunt ad invicem secundum diametrum*.

Nunc ergo quaeremus ex aliquo de familia Peripati, an in circulo sit diameter? Fatebitur opinor, nec reclamare mathematicis Aristoteli ipsi audebit. Tum rursus, an in corpore sphaerico fateatur diametrum esse aliquem? Neque id, credo, negabit. Tum inferemus nos in circulo, corpore sphaerico, quia in eis diameter sit, loca per diametrum opposita esse contraria loca. Concedet id totum reor. Concedet quoque coelum sphaericum esse corpus, et diametrum proinde habere, habere etiam per diametrum loca contraria, veluti sunt Arietis et Librae principia. Neque hoc, ut puto, inficias ibit. Tum rogo, an velit primum Arietis gradum aliquando esse posse in oriente? Volet. An eundem gradum agnoscat aliquando posse etiam esse in occidente? Hoc quoque donabit. Tum ego inferam illum gradum ab opposito et contrario loco ad oppositum et contrarium esse motum. Et primum

²⁸ (ταύτη γὰρ ἔστιν ἐναντία κατὰ τόπον, οἷον τὰ [ἦ] κατὰ διάμετρον ἀπέχει γὰρ πλείστον), [ARIST. Ph. 264b.15–16]

²⁹ ὑποκείσθω δὲ πρῶτον μὲν ἐναντία κατὰ τόπον εἶναι τὰ πλείστον ἀπέχοντα κατὰ τόπον, ὥσπερ κατ' εἶδος ἐναντία τὰ πλείστον ἀπέχοντα κατὰ τὸ εἶδος· πλείστον δ' ἀπέχει κατὰ τόπον τὰ κείμενα πρὸς ἄλληλα κατὰ διάμετρον. [ARIST. Mete. 363a.30–34]

ostale četiri. Koji je, dakle, od tih sudova istinit? Nikako ne može biti da je jedan i drugi istinit. Ali neka bude, neka je neistinit ovaj iz prve knjige *O nebu*. Istinita neka bude manja <premisa> obrazložena. Stoga raspravimo o njoj. Kaže: *Kružno kretanje ne kreće se u kontrarno ili suprotno*. Ako bismo mi dokazali da se kreće u kontrarno, hoće li biti prednost? Ne govorimo li o vrsti mjesnog kretanja kad je govor o kružnom kretanju? Sigurno. Što je, dakle, kontrarnost u mjestu? Trostruka je, naime: gore, dolje i srodne. Postoji također i druga kontrarnost mjesta koju dodaje ovim tekstom: »Ovome <pravocrtnom kretanju> je kontrarno *po mjestu*, kao ono <kretanje> koje je po promjeru; najviše je, naime, udaljeno.« To je najjasnije objasnio u 2. knjizi *Meteorologije* u 6. poglavlju: [422] »Neka se prvo pretpostavi da je ono kontrarno *po mjestu* ono što je *po mjestu* najudaljenije, kao što je kontrarno po vrsti ono što je najudaljenije po vrsti; a najudaljenije je po mjestu ono što je postavljeno nasuprot po promjeru.«

Sad ćemo, dakle, pitati nekoga iz obitelji peripatetičke škole, da li u krugu postoji promjer? Mislim da će potvrditi, i neće se usuditi proturječiti matematičarima i samom Aristotelu. Tada opet <pitat ćemo>, da li se tvrdi da u sfernom tijelu postoji neki promjer? Niti to neće, mislim, nijekati. Tada ćemo mi izvesti da u krugu i u sfernom tijelu, budući da u njima postoji promjer, postoje mjesta nasuprotna po promjeru, kontrarna mjesta. Mislim da će sve to priznati. Priznat će također da je nebo sferno tijelo i da stoga ima promjer, da također ima po promjeru kontrarna mjesta, kao što su počeci Ovna i Vage. Niti to, mislim, neće poricati. Tada pitam da li bi htio da prvi stupanj Ovna nekada može biti na istoku? Htjet će. Da li bi priznao da isti stupanj nekad može biti također na zapadu? To će također podariti. Tada ću ja izvesti da se onaj stupanj od nasuprotnog i kontrarnog mjesta pokrenuo k nasuprotnom i kontrarnom; i da je prvi stupanj Vage

Librae gradum, qui in occidente erat, eodemmet tempore ad locum occidenti contrarium orientem videlicet pervenisse. Atque ita non solum contrarios locos in coelo in sphaerico corpore esse, sed eodem tempore motus quoque contrarios necessario fieri.

5 Confirmabo id verbis Aristotelicis initio *Mechanicorum*:³⁰ *Secundo vero quod simul movetur contrarios motus, simul enim in anteriorem movetur locum et posteriorem.*

Minor itaque primi huius argumenti Aristotelico dogmate manifesto falsa est. Quid vero maior? Antea totis 3, 4, 5, 6. *Physicis* motus continuitas pendeat a continuitate magnitudinis. Nunc pendet a carentia contrarietatis aut oppositionis. Hanc rem discutiamus.

Omnis localis motus rectus, circularis, mistus a termino: *unde* ad terminum: *quo* necessario fit, multis docente id Aristotele. Termini isti: *unde, quo*, in circulo, in sphaera, in coelo, oriens nempe et occidens diametro opposito plurimum distantes contrarii sunt. Coelum tamen ait continue moveri. In motu recto naturali termini contrarii sunt ex doctrina primi *De coelo*, aliis: *sursum deorsum*, ad quae gravia et levia moventur, uterque igitur et circularis et rectus inter contrarios terminos: *unde* et *quo* movetur, uterque continuus. Ubi ergo veritas est maioris illius propositionis? Quod non inter contraria aut opposita movetur, continue movetur? Cum omnino motus nullus esse possit non inter contraria non continuus.

25 Falsa igitur et maior. Falsa igitur et conclusio et tota prima ista argumentatio. Falsum et corollarium illud:³¹ *Itaque nihil prohibet continue moveri et nullo tempore deficere.*

Unde nam pendet hoc nullo tempore deficere? Utrumne quia continue movetur? Vel quia non inter contraria? Vel quia

³⁰ δεύτερον δὲ ὅτι ἅμα κινεῖται τὰς ἐναντίας κινήσεις· ἅμα γὰρ εἰς τὸν ἔμπροσθεν κινεῖται τόπον καὶ τὸν ὀπισθεν. [ARIST. Mech. 848a.4–5]

³¹ ὥστ' οὐδὲν κωλύει συνεχῶς κινεῖσθαι καὶ μηδένα χρόνον διαλείπειν· [ARIST. Ph. 264b.17–18]

koji je bio na zapadu kroz isto vrijeme očito stigao k zapadu kontrarnom mjestu, na istok. I stoga ne samo da postoje kontrarna mjesta na nebu, u sfernom tijelu, nego da također u isto vrijeme nužno bivaju i kontrarna kretanja. Potvrdit ću to Aristotelovim riječima na početku knjige *Mehanike*: »Drugo pak, da se ujedno kreće kontrarnim kretanjima. Ujedno se naime kreće u prethodno mjesto i u kasnije.«

Stoga je manja premisa tog prvog obrazloženja po Aristotelovu poučku očito netočna.³⁹ Što je pak s većom premisom?⁴⁰ Prije u cijeloj 3., 4., 5. i 6. knjizi *Fizike* kontinuiranost kretanja ovisila je o kontinuiranosti veličine, sada ovisi o nepostojanju kontrarnosti ili nasuprotnosti. Tu stvar raspravimo.

Svako mjesno kretanje, pravocrtno, kružno, miješano – nužno biva od međe *odakle* do međe *kamo*, kako je to Aristotel poučavao u mnogim spisima. Te međe: *odakle*, *kamo* – u krugu, u kugli, u nebu, istok i zapad, najviše razmaknute u nasuprotnom promjeru, kontrarne su. Za nebo ipak kaže da se kontinuirano kreće. U prirodnom pravocrtnom kretanju, kontrarne međe su iz nauka u 1. knjizi *O nebu*, i iz drugih <knjiga> *gore* i *dolje* – prema kojima se kreće ono teško i lagano; i jedno i drugo <kretanje> i kružno i pravocrtno, kreće se između kontrarnih međa *odakle* i *kamo*, jedno i drugo je kontinuirano. Gdje je, dakle, istina one veće premise? Ono što se ne kreće između kontrarnog ili nasuprotnog kreće se kontinuirano, jer ne bi moglo biti nikakvo kretanje <koje> nije između kontrarnog, pa ni kontinuirano.

Netočna je, dakle, i veća <premissa>. Netočna je, dakle, i konkluzija i cijelo to prvo obrazlaganje. Pogrešan je i onaj korolar: »Stoga ništa ne priječi da se kreće kontinuirano i da ni u kojem vremenu ne prestaje.«

O čemu ovisi ono: da ni u kojem vremenu ne prestaje? Da li zato jer se kontinuirano kreće, ili zato jer nije između kontrar-

³⁹ Manja premisa je: Kružno kretanje ne kreće se u kontrarno i nasuprotno, dakle kružno kretanje kreće se kontinuirano. Vidi str. 305. r. 23–24.

⁴⁰ Veća je premisa: Ono što se ne kreće u kontrarno ili nasuprotno, kreće se kontinuirano. Vidi str. 305. r. 21–23.

circulo? Si quia circulo, iam cuiusvis globi motus nullo tempore deficiet. Quod si non admittitur, non ideo coeli motus non deficiet, quia circulo fiat. At si quia non inter contraria, nulla ea causa est, quia inter contraria eum fieri iam ostensum est. Si quia
 5 continuus, rectus quoque omnis motus, nullo tempore deficiet. Est enim omnis continuus, continuitate scilicet ea, quam docti ab Aristotele sumus quarto *Physico*, in magnitudine, in loco, in motu, in tempore reperiri. Atque etiam alia continuitate, quae est apud eum secundo *De generatione* in his verbis:³² *Itaque et recta*
 10 *horum latio imitans eam, quae circulo continua est.*

Rectus ergo motus clare hic continuus est, et si quia continuus numquam motus coeli deficit, rectus quoque qui continuus est, numquam deficiet. Si vero alio significato continuitatem nunc interpretetur, continuationem et indeficientiam, non alia
 15 sane haec erit argumentatio, quam si dicatur: motus coeli non deficiet, quia non deficiet. At hanc Aristotelis ars logica non admittit. Nulla itaque ratione, nulla vi nititur haec argumentatio prima, nulla itidem collectio ex ea facta: coeli motum numquam defecturum.

20 Secundam aggrediamur, quae eodem capite est:³³ *Est enim motus circularis ab eodem in idem, rectus vero ab eodem in aliud.* Quae in figuram ita, si libet, ducatur. Motus, qui ab eodem in idem fit, continuus est. Circularis motus ab eodem in idem fit: ergo circularis motus continuus est. Nova haec tota doctrina inaudita
 25 prioribus [423] libris.

Antea audiebamus motus continuus est, quia super continua fieret magnitudine. Id nunc veluti obsoletum omittitur, novum genus producitur. Traditum est antea omnem motum fieri inter terminos, unde et quo, eaque non solum diversa esse, sed etiam
 30 opposita, sed etiam contraria. Nunc alii termini reperti, ab eodem in idem, in alius. Prioribus libris auscultatoriis hisce continuum

³² Ὅστε καὶ ἡ εὐθειᾶ <τούτων> φορὰ μιμουμένη τὴν κύκλω συνεχῆς ἐστίν. [ARIST. GC 337a.6–7]

³³ ἡ μὲν γὰρ κύκλω κίνησις ἐστίν ἀφ' αὐτοῦ εἰς <τὸ> αὐτό, ἡ δὲ κατ' εὐθειᾶν ἀφ' αὐτοῦ εἰς ἄλλο. [ARIST. Ph. 264b.18–19]

nog, ili zato jer je ukrug? Ako zato <ne prestaje> jer je ukrug – ni kretanje bilo koje kugle neće prestati ni u kojem vremenu. Ako se to ne dopušta, neće kretanje neba ne-prestati zato, jer je ukrug. A ako <zato neće prestati>, jer nije između kontrarnog, ništavan je to uzrok, jer već je pokazano da <kretanje neba> biva 5
među kontrarnim. Ako zato <neće prestati>: jer je kontinuirano, ni svako pravocrtno kretanje neće prestati ni u kojem vremenu. Svako je, naime, kretanje kontinuirano, tj. onom kontinuiranošću o kojoj nas je Aristotel poučio u četvrtoj knjizi *Fizike* da se nalazi 10
u veličini, u mjestu, u kretanju, u vremenu, a također i drugom kontinuiranošću koja je kod njega u 2. knjizi *O nastajanju* u ovim riječima: »Stoga je i njihovo pravocrtno pomicanje, oponašajući ono koje je ukrug, kontinuirano.«

Pravocrtno, dakle, kretanje jasno je ovdje kontinuirano; ako kretanje neba nikad ne prestaje, jer je kontinuirano, također i 15
pravocrtno koje je kontinuirano, nikad neće prestati. Ako bi se pak u drugom značenju sada tumačila kontinuiranost, kontinuirano nastavljanje i ne-prestajanje, neće to biti drugo obrazloženje od onoga ako bi se reklo: kretanje neba neće prestati, jer neće prestati. A tu <argumentaciju> Aristotelova logička vještina ne 20
dopušta. Stoga se ni na koji razlog, ni na koju prisilu ne oslanja to prvo obrazloženje. Iz njega se također nije izvelo da kretanje neba nikada neće prestati.

Krenimo na drugo <obrazloženje> koje je u istom poglavlju: »Kružno kretanje je od istog u isto, pravocrtno pak od istog u 25
drugo.« To <obrazloženje>, ako se sviđa, neka se svede na <silogističku> figuru ovako: Kretanje koje biva od istog u isto, kontinuirano je. Kružno kretanje biva od istog u isto. Stoga je kružno kretanje kontinuirano. To je novi nauk, nečuven u prethodnim 30
knjigama. [423]

Prije smo slušali: kretanje je kontinuirano jer biva nad kontinuiranom veličinom. Sada se to kao potrošeno ispušta. Izvodi se novi rod. Iznijeto je prije da svako kretanje biva između međa *odakle* i *kamo* i da one nisu samo različite, nego i 35
nasuprotne, pa i kontrarne. Sada su nađene druge međe, od *istog u isto* i <od istog> u *drugo*. U prethodnim knjigama, za

id esse auscultavimus, quod extrema ita coniungeret, ut unum fierent, nunc auscultamus continuum id esse, quod ab eodem in idem movetur.

Inquiet aliquis non malus Peripateticus illa priore de motibus aliis de recto intelligi, hoc vero de circulari solo, ut est in minore. Aio ego, maior propositio universaliorne est minore vel aequipollens vel eadem.

Si eadem, qua lege syllogismus is nectetur de minoribus duobus? Si aequipollens, nescio an scientificus, si sit talis. Quod in circulo ab eodem in idem movetur, continue movetur. At circulus ab eodem in idem movetur, circulus ergo continue movetur. Quam argumentationem Chrysippia etiam sophistica explodet, expellet.

Si vero universalior est, contra veterem Aristotelis doctrinam est, qua et motus terminos longe alios et continui definitionem longe aliam ab hac constituit. Est praeterea, nedum per se non manifesta et clara, sed etiam obscurissima, sed etiam aenigmatica. Cur ergo aliis probationibus non est probata? Non est adstructa? Ut aliquid ad hanc rem tantam confirmandam valeret, uti libenti animo reciperetur? Quando nunc, donec, quid sibi velit, aperiat, non recipitur.

Nihil ergo nobis priora duo argumenta persuaserunt. Nihil, quod ad coeli aeternum motum conferat probarunt.

Tertium afferamus, siquid melius possit. Est eodem capite:³⁴
 25 *Et is quidem, qui est in circulo numquam in iisdem, ille vero qui est in recta, saepe in iisdem. Itaque eum qui semper in alio atque alio fit,*

³⁴ καὶ ἡ μὲν ἐν τῷ κύκλῳ οὐδέποτε ἐν τοῖς αὐτοῖς, ἡ δὲ κατ' εὐθείαν πολλάκις ἐν τοῖς αὐτοῖς. τὴν μὲν οὖν ἀεὶ ἐν ἄλλῳ καὶ ἄλλῳ γιγνομένην ἐνδέχεται κινεῖσθαι συνεχῶς, τὴν δ' ἐν τοῖς αὐτοῖς πολλάκις οὐκ ἐνδέχεται ἀνάγκη γὰρ ἅμα κινεῖσθαι τὰς ἀντικειμένας. ὥστ' οὐδ' ἐν τῷ ἡμικυκλίῳ οὐδ' ἐν ἄλλῃ περιφερείᾳ [περιφορᾷ] οὐδεμιᾶ ἐνδέχεται συνεχῶς κινεῖσθαι· πολλάκις γὰρ ἀνάγκη ταῦτα κινεῖσθαι καὶ τὰς ἐναντίας μεταβάλλειν μεταβολάς· οὐ γὰρ συνάπτει τῇ ἀρχῇ τὸ πέρασ· ἡ δὲ τοῦ κύκλου συνάπτει, καὶ ἔστι μόνη τέλειος. [ARIST. Ph. 264b.19–28]

slušanje⁴¹, čuli smo da je kontinuirano ono koje bi tako povezivalo krajnosti da bi bile jedno. Sada čujemo da je kontinuirano ono što se kreće od *istog* u *isto*.

Reći će netko, nije loš peripatetičar, da se ono prvo shvaća o drugim kretanjima, o pravocrtnom, ovo pak samo o kružnom, 5 kako stoji u manjoj <premisi>. Ja kažem, je li veća premisa općenitija od manje ili jednakovrijedna ili ista?

Ako je ista, po kojem se pravilu može povezati ovaj silogizam iz dvije manje premise⁴²? Ako je jednakovrijedna, ne znam je li znanstven <silogizam>, ako bi bio takav: što se po kružnici od 10 istog u isto kreće, kontinuirano se kreće. A kružnica se od istog u isto kreće, kružnica se dakle kontinuirano kreće.⁴³ To obrazloženje također će i Hrizipova sofistika⁴⁴ isfučkati i protjerati.

Ako je pak općenitija, protiv starog je Aristotelova nauka u kojem je uspostavio daleko druge međe kretanja i daleko drugu 15 definiciju kontinuiranog od ove. Osim toga, ne samo da nije po sebi očita i jasna, nego je također veoma tamna, čak zagonetna. Zašto, dakle, nije dokazana drugim potvrdama? <Zašto nije> izgrađena, da nešto vrijedi za potvrđivanje toliko važne stvari, da bi ju se dragovoljno prihvatilo – kad se sada ne prihvaća dok ne 20 pokaže što <zapravo> ona znači?

Ništa nas nisu prva dva obrazloženja uvjerila, nisu dokazala ništa što bi pridonijelo vječnom kretanju neba.

Treće navedimo, ako može nešto bolje. Stoji u istom poglavlju: »I ovo <kretanje> zaista koje je po kružnici nikada nije u 25 istim <međama>. Ono pak koje je na ravnoj crti često je u istima. Stoga se ono koje je uvijek u drugom pa drugom može kretati

⁴¹ To je upućivanje na grčki naslov Aristotelove *Fizike* – φυσικῆς ἀκροάσεως.

⁴² Tj. silogizam u kojem nijedna premisa nije univerzalna. To je protiv pravila: Ex propositionibus mere particularibus nihil sequitur.

⁴³ Ta dva suda ne mogu činiti silogizam, jer ne sadrže tri, nego dva pojma. Riječ je zapravo samo o jednom sudu koji je drugi put samo malo drugačije formuliran.

⁴⁴ Petrićev negativan odnos prema Hrizipu upućuje na to da je do informacija o Hrizipu došao vjerojatno preko Seksta Empirika.

potest moveri continue, illum vero qui in iisdem saepe, non potest. Necessesse enim simul moveri oppositos. Itaque neque in semicirculo, neque in alia circumferentia ulla potest continue moveri. Saepe enim necesse est eadem moveri et contrarias mutari mutationes, non enim iungit
5 principio finem is vero, qui circulo coniungit et solus est perfectus.

Ita reducatur. Motus, qui semper in alio atque alio fit et numquam in eodem fit, potest semper moveri. Motus circularis semper in alio atque alio fit et numquam in eodem. Motus ergo circularis semper moveri potest. Obsecro vos, dii philosophiae,
10 quid est usquam terrarum contradictio, si haec non est cum praecedente. Modo dixerat:³⁵ *Motus circularis is est, qui ab eodem in idem.* Et nunc statim scilicet adnectit: *Circularis motus numquam in iisdem*³⁶. Si tam absurdam dictionem in Platone aut Democrito aut alio vetere deprehendisset, quos cachinnos tolleret iactabundus Aristoteles? Omnia Lycaei subsellia clamarent, sibillarent.
15 Sed liceret illi illius quodam fortunato genio, nostro malo daemone, et haec et alia et absurdiora, credimus nihilominus contrarias, contradictorias ab eo prolatas utrasque veras esse. Nec hiscere quidem audemus contra, sed quando sic non bonis daemonibus placet, haec tam aperta nequaquam sit contradictio,
20 argumentum examinemus, quoniam sic non malis diis placet, ut non omnino illi credere omnia nobis non sit nefas.

Primo itaque maiorem argumenti propositionem. Motus, qui semper in alio atque alio et numquam in eodem fit, potest semper moveri. Non videtur nobis ex earum numero esse, quae per se aut sensu aut ratione notae sint. Neque enim toto neque partibus est manifesta. Quid enim significant illa: in alio atque alio moveri? Equidem non satis capio, utrumne in mobili alio atque alio? An in loco alio atque alio? An in qualitate, an in quantitate,
25 an in forma, an in termino alio atque alio? Quid tandem id est?
30

³⁵ ἡ μὲν γὰρ κύκλω κίνησις {ἔστιν} <ἡ> ἀφ' αὐτοῦ εἰς <τὸ> αὐτό, [ARIST. Ph. 264b.18–19]

³⁶ καὶ ἡ μὲν ἐν τῷ κύκλω οὐδέποτε ἐν τοῖς αὐτοῖς, [ARIST. Ph. 264b.19–20]

kontinuirano, a ono koje je često u istima, ne može. Nužno je, naime, da se istovremeno kreće suprotnim <kretanjima>. Stoga se niti po polukružnici, niti po ikojem drugom obodu ne može kretati kontinuirano. Često je, naime, nužno da se kreće u istim <međama> i da se izmjenjuju kontrarne promjene. Ne povezuje to <kretanje na ravnoj crti> kraj s početkom. Ovo pak koje je po kružnici povezuje i jedino je savršeno.«

Neka se svede ovako: svako kretanje koje uvijek u drugom pa drugom biva i nikada nije u istom, može se uvijek kretati. Kružno kretanje biva uvijek u drugom pa drugom i nikada u istom. Stoga se kružno kretanje može uvijek kretati; molim vas, bogovi filozofije, što je igdje na svijetu proturječje, ako nije to, <povezano> s prethodnom <premisom>. Upravo je rekao: »Kružno kretanje je ono koje je od istog u isto.« I sada odmah povezuje: »Kružno kretanje nikada nije u istim <točkama>.« Ako bi tako apsurdan iskaz bio pobijao kod Platona ili Demokrita ili nekog drugog starog, koji bi grohot Aristotel dignuo hvališući se; sve klupe u Liceju bi vikale, fućkale. No njemu bi bilo dozvoljeno po nekom njegovom sretnom božanstvu, a našem zlom demonu, i to i drugo još besmislenije; ipak vjerujemo da su kontrarni i kontradiktorni <iskazi> koje je izložio, i jedan i drugi istiniti. Ni zucnuti se zaista ne usuđujemo protiv toga. No, budući da se tako sviđa zlim demonima – ta tako jasna <kontradikcija> neka ne bude kontradikcija. Ispitajmo obrazloženje jer se tako sviđa dobrim bogovima, da nam bar bude dopušteno ne vjerovati mu sve potpuno.

Prvo, dakle, <ispitajmo> veću premisu obrazloženja. Kretanje koje je uvijek u drugom pa drugom i nikada u istom, može se uvijek kretati. Ne čini nam se da <ta premisa> pripada broju onih koje su po sebi ili osjetilom ili razumom poznate. Niti je, naime, u cjelini, niti u dijelovima, očita. Što znači ono: kretati se uvijek u drugom pa drugom? Zaista ne shvaćam dovoljno, da li u pokretljivom drugom pa drugom, ili u mjestu drugom pa drugom, ili u kvaliteti, ili u kvantiteti, ili u formi, ili u međi drugoj pa drugoj. Što je to napokon?

Ait Alexander referente Simplicio, id esse quod in circumferentia coeli nullum sit actu punctum, in quod motus umquam perveniat. Simplicius quoque idem balbutit. Quid est in circumferentia nullum actu esse punctum, in quod umquam motus perveniat? An forte motus fit in circumferentia, tamquam in loco? Vel tamquam in mobili? Si dicat, tamquam in loco, certe motus coeli non fit in coeli circumferentia. Si tamquam in mobili, mobile ipsum si est ipsum coelum, coelum movebitur [424] in sua circumferentia. Itane balbi isti balbutiunt in re tanta?

10 Praeterea quid est illud aliud: *in circumferentia coeli nullum esse actu punctum*? Forte actu punctum est id, quod lineas terminat? Sed sit quodcumque velint, quid tum propterea? An motus ideo in punctis vel actu vel potentia fit?

Docuit nos doctor eorum, docuerunt quoque acutissimi hi ipsi discipuli interpretesque motum omnem in loco fieri, in magnitudine fieri, non in punctis, quae neque magnitudo neque locus sunt. Quenam ergo haec est nova doctrina inintelligibilis incomprehensibilisque? Studione nos Themistiano illo sepie atramento obruit Aristoteles? Obruunt interpretes sui? Ut in tanta quaestione nihil intelligamus, credamus tamen hanc ipsam aenigmaticam rationem validissimam rationem esse.

20 Sed esto, credant Aristoteli servi sui: nobis iuramento ipsius solutis nequaquam persuadebit, nisi rationem apertam validam verissimam audiamus. Id itaque quod magister dixit, motum, 25 qui semper in alio atque alio fit, concedam interpretibus, ut pun-

Kaže Aleksandar, po Simplicijevu izvještaju⁴⁵, da je to <zato>, jer na kružnici neba nema aktualno nikakve točke u koju bi ikad kretanje stiglo. Simplicije također isto trabunja. Što znači da na kružnici ne postoji aktualno nijedna točka u koju bi ikad kretanje stiglo? Je li možda kretanje po kružnici kao u mjestu ili kao u pokretljivoj? Ako bi rekao: kao u mjestu, sigurno kretanje neba ne biva na kružnici neba. Ako <bi rekao>, kao u pokretljivoj, ako je samo pokretljivo – samo nebo, nebo će se kretati [424] po svojoj kružnici. Zar ti trabunjavci tako trabunjaju u toliko važnoj stvari?

Osim toga što je ono drugo: Na kružnici neba ne postoji aktualno nikakva točka? Da li je možda *aktualno točka* ono što omeđuje crte? Neka bude, štogod žele, što tada zbog toga? Da li je kretanje zato u točkama, bilo da su aktualno ili u mogućnosti?

Poučavao nas je njihov učitelj, poučavali su također najostroumniji, oni sami, učenici i tumači da svako kretanje biva u mjestu, da biva u veličini, a ne u točkama koje nisu niti veličina niti mjesto. Koji je to, dakle, novi nauk, nerazumljiv i neshvatljiv? Da li nas je Aristotel nastojao zaliti onim Temistijevim crnilom sipe. Da li su nas zalili njegovi tumači, da u toliko važnom pitanju ništa ne razumijemo, ali ipak vjerujemo da je sam taj zagonetni razlog potpuno vrijedan razlog.

No neka bude, neka vjeruju Aristotelu njegovi sluge, nas koji smo razriješeni od zakletve njemu, nikada neće nagovoriti, ako ne čujemo razlog jasan, važeći i sasvim istinit. Stoga, to što je učitelj rekao o kretanju koje je uvijek u drugom pa drugom, dopustit

⁴⁵ SIMPLICIUS in Ph. 10.1309.19–30 Καὶ ἐκ τούτου τοῦ ἐπιχειρήματος δείκνυσι τὴν διαφορὰν τῆς κύκλω κινήσεως πρὸς τὴν κατ' εὐθείαν, καθ' ἣν διαφορὰν ἢ μὲν κύκλω κινήσεις δύναται συνεχῆς εἶναι, ἢ δὲ κατ' εὐθείαν οὐ δύναται. ἢ μὲν γὰρ ἐν τῷ κύκλω φησί, τουτέστιν ἢ κύκλω, οὐδέποτε ἐν τοῖς αὐτοῖς. καὶ προσυπακούει ὁ Ἀλέξανδρος τὸ γίνεται, ἵνα ἢ οὐδέποτε ἐν τοῖς αὐτοῖς γίνεται τῷ μηδὲ ἐνεργεῖα τι εἶναι ἐν τῇ περιφερείᾳ σημείον, ἐν ᾧ γινομένη στήσεται, ἢ ὅλως γίνεται καὶ ἀπογίνεται, τὴν δὲ κατ' εὐθείαν καὶ ἐπ' εὐθείας πολλάκις ἐν τοῖς αὐτοῖς ἀνάγκη γίνεσθαι τε καὶ ἀπογίνεσθαι, ἔπεσθαι δὲ τῷ μὲν μηδέποτε ἐν τοῖς αὐτοῖς τὸ μὴ ἔχειν ἀνάγκην στήναι, τῷ δὲ πολλάκις ἐν τοῖς αὐτοῖς γινόμενον τὸ ἀνάγκην ἔχειν ἐν ᾧ γίνεται πάλιν καὶ πάλιν ἴστασθαι ἐν αὐτῷ· ἐν ᾧ γὰρ γίνεται κατ' ἐνεργεῖαν, καὶ ἀπογίνεται ἀπ' αὐτοῦ.

cta in circumferentia intelligant nulla esse actu. Quid tandem sibi volunt ista puncta? Motus, inquam, semper in alio atque alio puncto fit. Quomodo id, inquam, explicate nobis avidis doctrinae egregiae. Motusne coeli per suam circumferentiam fit? An
5 potius circumferentia cum toto coeli corpore movetur? Sic potius. At motus iste corporis coelestis, inquam, in loco fit: non loco quidem ambiente extimam superficiem, sed totum coeli corpus capiente. Utrum puncta ista in eo loco sunt? Sint potentia, non actu uti asserunt? Quid ad motum ista puncta conferent? Quid
10 ad continuum motum?

Docent motum semper in alio atque alio puncto esse, ut concedamus, at quo id modo? Una scilicet circumvolutione ab oriente per occidens in idem oriens coelum volvatur atque ita iteretur circumvolutio ista, cur non per eadem puncta motus iterabitur?
15 Idque toties, quoties coelum circumvolvitur?

Atque ita motus circularis semper ab eodem in idem fiet, ac illud quod minore protulit, motum circularem numquam in eodem, sed semper in alio atque alio fieri adeo contra verum est, ut nullo modo circulo convenire possit sitque potius recti motus
20 proprietas. Namque si magnitudo recta protrahatur, semper et puncta et loca alia atque alia occupabit. Et si motus progrediatur super infinite protracta recta linea vel magnitudine, prorsus falsum est utrumque dictum. Motum scilicet circularem semper in alio atque alio esse, nisi id in unica circumvolutione intelligatur,
25 et motum rectum in iisdem saepe esse, nisi motus per idem rectum saepe repetatur. Falsa itaque maior istius argumenti: falsa non minus etiam minor.

Ad quartum argumentum accedamus, quod est capite 8., in quo Simplicius autumat principalissimam esse causam, cur mo-

ću tumačima da shvate da točke na kružnici nisu aktualno. Što napokon znače te točke? Kretanje, reći će, biva uvijek u drugoj pa drugoj točki. Kako to, kažem, objasnite nama koji smo željni izvrsnog nauka. Da li kretanje neba biva po njegovoj kružnici, ili se radije kružnica kreće s cijelim tijelom neba? Radije tako. A to kretanje nebeskog tijela, kažem, biva u mjestu, ne u mjestu koje obuhvaća krajnju površinu, nego <u mjestu> koje zauzima cijelo tijelo neba. Da li su te točke u tome mjestu? Jesu li potencijalno, a ne aktualno, kako tvrde? Što će pridonijeti kretanju te točke? Što kontinuiranom kretanju?

Poučavaju da je kretanje uvijek u drugoj pa drugoj točki, kako možemo dopustiti, ali na koji način? Jednim okretajem od istoka preko zapada u isti istok okreće se nebo: tako bi se ponavljao taj okretaj. Zašto se ne bi kretanje ponavljalo preko istih točaka i to toliko puta koliko će se puta okretati nebo?

Tako će kružno kretanje uvijek bivati od istog u isto. A ono što je izložio u manjoj <premisi>, da kružno kretanje ne biva nikada u istom, nego da biva uvijek u drugom pa drugom, tako je protiv istinitog da ni na koji način ne može odgovarati kružnici, i prije je svojstvo pravocrtnog kretanja. Naime, ako bi se ravna veličina produžila, zauzimat će uvijek i točke i mjesta, druga pa druga. I ako bi kretanje napredovalo nad beskonačno produženom ravnom crtom ili veličinom, potpuno je netočno i jedno i drugo rečeno; tj. da je kružno kretanje uvijek u drugom pa drugom (osim ako se to ne shvati u jednom <jedinom> okretaju) i da je pravocrtno gibanje često u istim <točkama>, osim ako se kretanje ne ponavlja često po istom pravcu. Stoga je netočna veća premisa tog obrazloženja, ne manje je netočna također i manja premisa.

Pristupimo četvrtom obrazloženju koje je u 8. poglavlju⁴⁶ u kojem Simplicije misli da stoji glavni uzrok zbog kojega je kreta-

⁴⁶ Tj. Aristotelove *Fizike*.

tus coeli continuus sit. Est autem illis verbis comprehensum:³⁷
Rationabiliter vero accidit circularem unum esse et continuum et non eum, qui in rectum est, recti enim finitum est et principium et medium et finis et omnia habet in seipso. Itaque est, unde incipiet id, quod movetur et ubi desinet. In extremis enim quiescit omne vel unde vel quo. Circumferentiae vero indefinitae sunt. Quid enim magis quovis terminorum, qui sunt in linea. Similiter namque unumquodque et principium et medium et finis, ita ut semper aliquis sit in principio et fine, et nunquam propterea movetur, et quiescit quodam modo sphaera, eundem enim obtinet locum. Causa vero est, quia accidit omnia eadem esse centro. Etenim principium et medium magnitudinis et finis est, ita ut quia hoc sit extra circumferentiam, non est ubi quiescat quod fertur, ut per transitum. Semper enim fertur circa medium, sed non circa extremum. Et quia hoc maneat, semper quodammodo quiescit universum et movetur continue.

Sic potest redigi: Quod non habet unde motus incipiat, aut quo terminetur, movetur continue. Circulus non habet, unde motus incipiat, aut quo [425] terminetur. Circulus ergo continue movetur. Hoc argumentum ex Ocello desumptum est, quod ipse nominibus τὸ ἀναρχον, καὶ ἀτελεύτητον τοῦ σχήματος expressit. A Simplicio validissimum est creditum, ideo quod de maiore propositione nulla videtur dubitatio adduci posse. Minorem vero Aristoteles confirmavit: quoniam in circulo nullum videtur posse actu principium, actu medium nullum, finem denique actu

³⁷ εὐλόγως δὲ συμβέβηκε τὸ τὴν κύκλῳ μίαν εἶναι καὶ συνεχῆ, καὶ μὴ τὴν ἐπ' εὐθείας· τῆς μὲν γὰρ ἐπ' εὐθείας ὄρισται καὶ ἀρχὴ καὶ τέλος καὶ μέσον, καὶ πάντ' ἔχει ἐν αὐτῇ [ἐαυτῇ], ὥστ' ἔστιν ὅθεν ἄρξεται τὸ κινούμενον καὶ οὗ τελευτήσει (πρὸς γὰρ τοῖς πέρασιν ἡρεμεῖ πᾶν, ἢ ὅθεν ἢ οὐ), τῆς δὲ περιφεροῦς ἀόριστᾶ· τί γὰρ μᾶλλον ὁποιοῦν πέρασ τῶν ἐπὶ τῆς γραμμῆς; ὁμοίως γὰρ ἕκαστον καὶ ἀρχὴ καὶ μέσον καὶ τέλος, ὥστ' ἀεὶ τε <τινὰ> εἶναι ἐν ἀρχῇ καὶ {ἐν} τέλει καὶ μηδέποτε. διὸ κινεῖται τε καὶ ἡρεμεῖ πῶς ἢ σφαῖρα· τὸν αὐτὸν γὰρ κατέχει τόπον. αἴτιον δ' ὅτι πάντα συμβέβηκε ταῦτα [τ' αὐτὰ] τῷ κέντρῳ· καὶ γὰρ ἀρχὴ καὶ μέσον τοῦ μεγέθους καὶ τέλος ἔστιν, ὥστε διὰ τὸ ἔξω εἶναι τοῦτο τῆς περιφερείας οὐκ ἔστιν ὅπου τὸ φερόμενον ἡρεμήσει ὡς διεληλυθός (ἀεὶ γὰρ φέρεται περὶ τὸ μέσον, ἀλλ' οὐ πρὸς τὸ ἔσχατον), διὰ δὲ τὸ τοῦτο μένειν ἀεὶ τε ἡρεμεῖ πῶς τὸ ὅλον καὶ κινεῖται συνεχῶς. [ARIST. Ph. 265a.27–b.8]

nje neba kontinuirano. Sadržano je u onim riječima: »Razborito je pak da je kružno <kretanje> jedno i kontinuirano, a ne ono koje je pravocrtno. Konačan je početak i sredina i kraj pravocrtnog <kretanja> i sve ima u sebi, stoga jest odakle će početi ono što se kreće i gdje će prestati. U krajnostima, naime, miruje sve ili u 5
odakle ili u *kamo*. <Krajnosti> pak kružnice su neodređene. Zašto bi, naime, <neka> bila više <međa> od bilo koje od međa koje su na toj crti. Slično je svaka <točka> početak i sredina i kraj, tako da je uvijek neka na početku i na kraju. I stoga se sfera nikada ne kreće i na neki način miruje, zauzima, naime, isto mjesto. Uzrok 10
je u tome, što se događa da sve <točke> jednako pripadaju središtu. Naime, početak i sredina veličine je i <njezin> kraj, tako da, jer je to izvan kružnice, ono što se kreće nema gdje bi mirovalo, kao kroz prijelaz; jer se uvijek kreće oko srednje <točke>, a ne oko krajnje <točke>. Budući da to može trajati, sveukupno uvijek 15
na neki način miruje i kontinuirano se kreće.«

Može se svesti ovako: Ono što nema odakle bi započelo kretanje, ili gdje bi završilo, kreće se kontinuirano. Kružnica nema *odakle* bi kretanje započelo ili *gdje* bi završilo. [425] Kružnica se, dakle, kontinuirano kreće. To je obrazloženje uzeto od Okela što 20
je on izrazio imenima: τὸ ἄναρχον καὶ τὸ ἀτελεύτητον καὶ τοῦ σχήματος, [bez početka i bez kraja oblika]⁴⁷ Simplicije ga je smatrao najvaljanijim, zato što se čini da se o većoj premisi ne može navesti nikakva dvojba. Manju je pak Aristotel potvrdio, jer se čini da se u kružnici ne može naznačiti nikakav aktualni početak, 25

⁴⁷ Nema latinskog prijevoda, citat je jako skraćén. Usp. OCELLUS, De universi natura 1.15.1 Cijeli citat glasi: 1.15.1–3 ἔτι δὲ καὶ τὸ ἄναρχον καὶ τὸ ἀτελεύτητον καὶ τοῦ σχήματος καὶ τῆς κινήσεως καὶ τοῦ χρόνου καὶ τῆς οὐσίας τοῦτο πιστοῦται διότι ἀγένητος ὁ κόσμος καὶ ἄφθατος.

5 nullum assignari. Quod si in circulo est, debet etiam in circuli motu esse, cuius contrarium in recta contingit, quia ibi est principium et finis, unde necessario incipiat motus, et in quo quiescat. Haec probatio est in Aristotelis verbis satis prolixa, ad examen descendamus.

In circulo, in circulari motu, ait hic, nullum esse principium, a quo motus incipiat, nullum finem in quo terminetur. Contrarium nos docuit is idem Aristoteles calce 9. capitis 1. *De coelo* in verbis hisce:³⁸ *Circularis vero corporis idem locus unde incipiat et in quem finit.* Quid est in circulari corpore idem locus unde incipiat et in quem finiat? Si nihil est in circulo tale? Quid vero haec alia verba sibi volunt 2. *De coelo* capite 2:³⁹ *Eodem modo et de principio ipsius moveri, etenim et si numquam incepit, attamen habere necesse est principium unde incepisset, si incepisset motum, moveri.* Quid hic sibi vult, principium motus coeli, quod necesse est coelum habere? Quomodo ponitur in minore nullum est principium? Hic vero in caeli motu circulari principium necessario requiritur?

20 Quo pacto in iis negatur motum coeli habere principium, unde incipiat, hoc vero eodem capite scribit:⁴⁰ *Coeli vero principium circulationis, unde ortus astrorum.* Habet ergo hoc capite et coeli circulare corpus locum, qui principium motus est et finis. Et coeli etiam motus circularis principium habet. In argumento vero hoc non habet. Nonne haec apertissima est contradictio?

25 Aient sui fortasse, prae nimio ingeniorum acumine utramque partem veram esse distinctione illa ex trivio tritissima actu et potentia. Aient in probatione non habet actu, habet in potentia in secundis et tertiis verbis. Utrum horum eligent, ut dicant? Actu- ne an potentia? Si actu dixerint, contradictionem faciunt ita manifestam, ut distinctio iam non habeat locum. Si potentia dicent:

³⁸ τοῦ δὲ κύκλω σώματος ὁ αὐτὸς τόπος ὅθεν ἤρξατο καὶ εἰς ὃν τελευτᾷ. [ARIST. Cael. 279b.2–3]

³⁹ Τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ κινεῖσθαι καὶ γὰρ εἰ μηδέποτε ἤρξατο, ὅμως ἔχειν ἀναγκαῖον ἀρχήν, ὅθεν ἂν ἤρξατο, εἰ [ἦ] ἤρξατο κινούμενον, {κἂν εἰ σταίη, κινηθεῖη ἂν πάλιν} <κινεῖσθαι>. [ARIST. Cael. 285b.5–8]

⁴⁰ τοῦ δ' οὐρανοῦ ἀρχὴ τῆς περιφορᾶς, ὅθεν αἱ ἀνατολαὶ τῶν ἀστροῶν, [ARIST. Cael. 285b.17–18]

nikakva aktualna sredina, napokon nikakav aktualni kraj. Ako je to u kružnici <tako>, treba biti također u kretanju kružnice. Tome suprotno događa se u pravocrtnom kretanju. Tamo je početak i kraj, odakle nužno može započeti kretanje i u kojem može mirovati. To dokazivanje je u Aristotelovim riječima dosta dugo, spustimo se na ispitivanje. 5

On kaže da na kružnici, u kružnom kretanju ne postoji nikakav početak od kojeg bi kretanje započelo, nikakav kraj u kojem bi završilo. Suprotno nas je učio taj isti Aristotel na kraju 9. poglavlja u 1. knjizi *O nebu* ovim riječima: »Isto je mjesto kružnog tijela odakle <kretanje> započinje i kamo završava.« Što je u kružnom tijelu isto mjesto odakle bi započelo i kamo bi završilo, ako na kružnici nema ničeg takvog? Što mu pak znače ove druge riječi u 2. knjizi *O nebu*, u 2. poglavlju: »Na isti način i o početku samoga *kretati se*: naime, i ako nikad nije započelo, ipak je nužno da ima početak odakle je započelo, ako se pokrenuto započelo kretati.« Što mu to znači: početak kretanja neba za koje je nužno da ga nebo ima? Kako se postavlja u manjoj <premisi>: nema nikakvog početka, a ovdje se pak u kružnom kretanju neba nužno traži početak? 10 15 20

Na koji se način u onim <riječima> niječe da kretanje neba ima početak odakle bi počelo, a u ovom istom poglavlju piše: »Početak pak kruženja neba je <tamo> odakle je nastanak zvijezda.« Ima u tom poglavlju i kružno tijelo neba mjesto koje je početak kretanja i <njegov> kraj. Kružno kretanje neba također ima početak, a u ovom obrazloženju ga nema. Nije li to najjasnija kontradikcija? 25

Možda će reći njegovi da je zbog prevelike oštine duha i jedan i drugi dio istinit na temelju onog iz trivija uobičajenog razlikovanja između *aktualnog* i onog *u mogućnosti*. Reći će: u dokazivanju nema <kružno tijelo početak i kraj> *aktualno*, ima ga *u mogućnosti* – u drugim i trećim riječima. Koje će od ovoga izabrati da kažu, da li *aktualno* ili *u mogućnosti*? Ako bi rekli *aktualno*, čine 30

circulatio coeli, inferam ego, est actu. Quomodo rei, quae actu iam est, principium erit in potentia? Actu movetur et a dextris quotidie motum incipit actu dicente Aristotele:⁴¹ *Si igitur incipit a dextris*. Quid est illud *incipit*, actu nimirum est inceptio ista et
5 non potentia.

Habeo domi globum coelestem et terrestrem axibus impositos. Circulares sunt, sphaerici sunt. Quiescunt sponte sua. Possunt circulo moveri: moventur aliquando, dum circumverto. Interrogo oculatissimum magistrum, qui coelestes illos tam anxie
10 contemplatus est, hos nostros despexit aut forte non aspexit. Cum e quiete eos excito et manu in gyrum moveo, utrum motus hic habuit principium. Necesse est eum respondere, aut dum movetur non moveri, aut habuisse motionis principium aut non habuisse, de tribus eligat quod placet.

Non puto selecturum primum, remitteretur enim ad sententiam illam a se latam octavo *Physico*:⁴² *Et huius rationem quaerere, dimittentes sensum imbecillitas quaedam est mentis*. Si seligat tertium, eum globi motum non habuisse principium, dicam ego: ergo globi mei motus aeternus est, ergo mobile, ipse scilicet globus
20 aeternus est. At nudius tertius a plastico fabrefactus est, ergo movebatur circulo, antequam factus esset. Et si movebatur, iam erat, erat ergo et non erat.

Si haec summo philosopho non placent, restat, ut de tribus secundum seligatur. Coepit ergo motus globi mei manus quidem
25 impulsu. Unde ergo coepit moveri, si nullum habet principium, non solum actu, ut Aristoteles et sui omnes aiunt, sed ne potentia quidem, ut aio ego? Est enim circularis, eius figurae nullum est principium actu, nullum potentia, movetur tamen nobis videntibus, Aristotele confitente. Unde ergo motus iste principium
30 sumpsit? Motus idem finem saepe habuit, saepe habebit, nisi dicatur sempiterno eum in motu futurum, cum tamen nullum finem vel actu, vel potentia habeat.

⁴¹ Εἰ οὖν ἄρχεται ἀπὸ τῶν δεξιῶν [ARIST. Cael. 285b.19]

⁴² τούτου ζητεῖν λόγον ἀφέντας τὴν αἴσθησιν, ἀρρωστία τίς ἐστὶν διανοίας [ARIST. Ph. 253a.33–34]

tako očitu kontradikciju da je <ono> razlikovanje već neumjesno. Ako kažu: *u mogućnosti*; kruženje neba, reći ću ja, aktualno je; kako će početak stvari koja već aktualno jest – biti u mogućnosti? Aktualno se kreće i s desna svakodnevno aktualno započinje kretanje, kako kaže Aristotel: »Ako dakle započinje s desna.« Što znači ono *započinje* – aktualno je bez sumnje to započinjanje a ne u mogućnosti. 5

Imam kod kuće nebeski i zemaljski globus, postavljene na osi, kružni su i sferni. Miruju sami od sebe, mogu se kretati ukруг; ponekad se kreću, dok ih okrećem. Pitam najoštrovidnijeg učitelja koji je one nebeske <globuse> tako brižno motrio, je li ove naše prezreo ili možda nije pogledao? Kada ih iz mirovanja pomaknem i rukom uokруг vrtim, da li je to kretanje imalo početak? Nužno je da on odgovori ili da se ne kreće, dok se kreće, ili da je imao početak kretanja ili da ga nije imao. Od triju <odgovora> neka izabere što se sviđa. 10 15

Ne mislim da će izabrati onaj prvi, bio bi naime upućen na onu misao koju je iznio u 8. knjizi *Fizike*: »I za to tražiti razlog, zanemarujući osjetilo, neka je slabost uma.« Ako bi izabrao treće, da ono kretanje globusa nije imalo početak, reći ću: kretanje je mojeg globusa vječno, stoga ono pokretljivo, on sam, tj. globus, vječan je. A prekjučer ga je izradio oblikovatelj; dakle, ukруг se kretao prije nego što je učinjen. Pa ako se kretao, već je bio; bio je, dakle, i nije bio. 20

Ako se to najvećem filozofu ne sviđa, preostaje da od tri <odgovora> izabere drugi. Kretanje mojeg globusa započelo je, uistinu poticajem ruke. Odakle se, dakle, počelo kretati, ako nema nikakva početka, ne samo aktualnog, kako Aristotel i svi njegovi kažu, nego, kako ja kažem, niti u mogućnosti. Kružno je <to kretanje>, njegov lik nema nikakav aktualni početak, nikakav potencijalni <početak>, ipak se kreće, kako se nama čini i kako Aristotel priznaje. Odakle je dakle to kretanje započelo? Isto kretanje često je imalo kraj; često će ga imati, osim ako se ne bi reklo da će biti u vječnom kretanju, kad ipak nema nikakav kraj, bilo aktualno ili u mogućnosti. 25 30 35

Si lapis rotundus ab alto demittatur, in descendendo circulo movebitur. Quid dicendum? Principium circularis motus habuit, vel potius non habuit? Quia in ea rotunditate nullum est principium: aut numquam circulo [426] moveri desinet, quia in eius
5 figura nullus est finis? Audivi quosdam de cordatis Aristotelicis, de senatu Peripatetico, cum haec inter colloquendum protulissent, clamare, irasci, excandescere, de sellis surgere, abire: me artificiales circulos, accidentales, non naturales producere, fallacias nectere. Aristotelem de coelo locutum, cui circularis figura
10 non arte, non accidente, sed natura insit. Ad irascentiam commotus, ad clamorem etiam consternatus sum.

Mittamus iracundos istos acclamatores cum principe eorum, leniter placideque agamus. Quid ergo, philosophorum summe, non habere principium, non habere finem, coelone competit ratione, qua coelum, an ratione, qua rotundum ac circulare est? Si
15 qua coelum, cuiuscumque id figurae sit, necessario semper sine principio ac fine erit, cum id a forma atque essentia, non autem a figura habet. Quid ergo opus fuit coelo circulari figura et non triangulari aut alia quacumque, cum non prohiberetur sine principio ac sine fine esse. Neque prohiberetur, cum quavis figura
20 axibus imposita circulariter moveri?

Si vero proprietas haec: non habere principium, non habere finem, coelo convenit, non ut coelum est, sed quatenus est circulare et sphaericum, per se et primo circulo id conveniet in universum, non autem huic aut illi vel circulo vel sphaerae. Quae
25 sua doctrina fuit in triangulo, nempe tres angulos habere duobus rectis aequales, non scaleno, non aequilatero, non aequicruri primo et per se convenire, sed triangulo in universum.

Similiter si dicam ego non habere principium, non habere
30 finem est propria circuli in genere passio, primo et per se, non autem vel mei lignei, vel illius coelestis passio, vel naturalis, vel artificialis. Itaque si hoc sit, ut est, principium non habere et finem, non magis lineari circulo competit quam plumbeo aut ligneo aut aureo, et non magis caelesti quam lapideo, quia passio
35 haec figurae illius in universum est propria, non materiei, circuli simpliciter, non circuli aurei aut coelestis, et non magis coelestis quam aerei. Cur ergo altercamur coelo potius convenire quam

Ako bi se okrugli kamen bacio s visine, spuštajući se kretat će se ukруг. Što treba reći, je li imao početak kružnog kretanja ili ga radije nije imao, jer u onoj okruglosti nema nikakvog početka; ili se nikada neće [426] prestati kretati ukруг, jer u njegovu liku ne postoji nikakav kraj? Čuo sam neke od pametnih aristotelovaca iz senata peripatetičke škole, kad sam to u razgovoru iznio, kako viču, bjesne, divljaju, dižu se sa stolaca i odlaze: da ja proizvedim artificijelne krugove, akcidentalne, ne-prirodne, da pletem prevare; da je Aristotel govorio o nebu koje ima kružni lik, ne po vještini, ne akcidentalno, nego po prirodi. Uzrujan sam od srdžbe, prestrašen od vike.

Ostavimo te srdite bukače. Raspravljajmo s njihovim prvakom, polako i smireno. Pripada li nebu, dakle, najuzvišeniji filozofe, da nema početak, da nema kraj iz razloga što je nebo ili iz razloga što je okruglo ili kružno? Ako <mu to pripada utoliko> što je nebo, ma kojeg oblika bilo, nužno će uvijek biti bez početka i bez kraja, jer je to od forme i biti, a ne od oblika. Što je nebu trebao kružan oblik, a ne trokutast ili neki drugi, iako mu nije priječeno da bude bez početka i kraja i nije mu priječeno da se s bilo kojim oblikom postavljenim na os kružno kreće?

Ako pak to svojstvo da nema početak, da nema kraj, ne odgovara nebu kao nebu, nego ukoliko je kružno i sferno, po sebi i prvo pripadat će to krugu općenito, a ne ovome ili onome ili krugu ili kugli. Ono što je po njegovu nauku vrijedilo za trokut, naime da ima tri kuta jednaka dvama pravima, ne odgovara prvo i po sebi raznostraničnom, ni jednakostraničnom, ni jednakokračnom <trokutu>, nego trokutu općenito.

Slično ako bih rekao: *nemati početak, nemati kraj* – to je vlastita trpnja kruga općenito, prvenstveno i po sebi, a nije trpnja mojeg drvenog ili onog nebeskog ili prirodnog ili artificijelnog <kruga>. Stoga, ako je tako, kako i jest, da *nemati početak i kraj* ne pripada više nacrtanom krugu, nego olovnom ili drvenom ili zlatnom, ne više nebeskom, nego kamenom, jer ta je trpnja vlastita tom obliku općenito, a ne materiji; krugu naprosto, a ne krugu zlatnom ili nebeskom, ne više nebeskom nego mjedenom – zašto se, dakle, svađamo da radije pripada nebu, nego mojem globusu, <nema-

globo meo, nec principium nec finem? Cum aequae virtute circuli simpliciter utrique aequae conveniat?

Et si passio haec aequae meo globo competit, nimirum motus ipsius circularis, aequae ac coelesti principio et fine carebit^{vi}, itaque aequae cum illo aeternus erit. Qua proprietatum ac uirium aequitate, ut hic meus aeternus cum illo, sic ille cum meo corruptibilis non iniuria credetur.

Sed quid argutamur de circulari vel sphaerica figura, quod principium non habeat, nec finem, cum id non circulo proprium sit, sed cuicumque figurae vel regulari vel irregulari competat? Quod si, ut inauditum, non creditur, dicatur, ostendatur nobis, ovali aut trianguli aut quadranguli, at rhombi principium et finis, pentagoni, sexagoni, cubi, octaedri, dodecaedri, icosaedri, pyramidis, ubi est principium, ubi finis? In quo latere, in quo angulo acutissimus aliquis id commonstrabit?

Quaeram enim ex eo tuis verbis, o bone philosophorum princeps:⁴³ *Quid enim magis uteris terminus eorum, qui sunt in linea? Similiter enim unumquodque et principium et medium et finis.* Si dixerint hoc latus, illud triangulum potius quam alium, dicant etiam rationem, non quamcumque, sed validam, ut in scientia sciamus, non placito. Convincant nos, qui negamus ullum esse principium, ullum finem in quavis figura. Non contentione et rixis, sed studio veritatis. Cedemus illis, cedemus veritati, cedant illi Principi suo, tibi qui 2. *De animalium ortu*, capite 4. scripsisti:⁴⁴ *Sicuti ligneorum aut lapideorum animalium, haec enim talia principium non habent omnino. Sed animalia habent omnia et intus habent.* Non habere igitur principium neque finem non est circuli proprium, sed commune omnibus figuris; non est proprium coelo, ut circulare est. Et si coelo aeternitas competit, quia nec principium nec finem habeat, eadem aeternitas competet omnibus principio et

⁴³ τί γὰρ μᾶλλον ὅποιον οὖν πέρας τῶν ἐπὶ τῆς γραμμῆς; ὁμοίως γὰρ ἕκαστον καὶ ἀρχὴ καὶ μέσον καὶ τέλος, [ARIST. Ph. 265a.32–34]

⁴⁴ ὥσπερ ξυλίνων ἢ λιθίνων ζώων· τὰ μὲν γὰρ τοιαῦτ' οὐκ ἔχει ἀρχὴν ὅλως, τὰ δὲ ζῶα πάντ' ἔχει καὶ ἐντὸς ἔχει. [ARIST. GA 740a.15–17]

^{vi} Corr. ex carebiti

ti> niti početak, niti kraj, iako jednako, vrlinom kruga naprosto, odgovara jednom i drugom jednako?

Ako ta trpnja pripada jednako mojem globusu – njegovo kružno kretanje – jednako kao i nebeskom, bit će on bez početka i kraja. Stoga će jednako <moj globus> s onim biti vječan. Na temelju te jednakosti svojstava i prava – kao što je ovaj moj vječan s onim, tako je i onaj s mojim propadljiv – s pravom će se vjerovati. 5

No zašto brbljamo o kružnom ili sfernom obliku da ne može imati početak niti kraj, kad to nije vlastito <samo> krugu, nego može pripadati bilo kojem liku, bilo pravilnom, bilo nepravilnom? Ako se u to kao nečuvveno ne vjeruje, neka kažu, neka nam pokažu početak i kraj ovala ili trokuta ili četverokuta, ili romba; gdje je početak, gdje kraj peterokuta, šesterokuta, kocke, oktaedra, dodekaedra, ikosaedra, piramide? Na kojoj stranici, u kojem kutu će to netko najoštroumnije pokazati? 10 15

Pitat ću, naime, na temelju toga tvojim riječima, dobri prvače filozofa: »Zašto je bilo koja od onih <točaka> na crti više međa? Slično je, naime, svaka početak, sredina i kraj.« Ako bi rekli, ova stranica, onaj trokut <je početak> radije nego drugi, neka kažu i razlog, ne bilo koji nego valjani, da to na osnovi znanosti, a ne proizvoljnošću znamo. Neka pobiju nas koji niječemo da postoji ikoji početak, ikoji kraj u bilo kojem obliku, ne borbom i svađom nego nastojanjem oko istine. Popustit ćemo im, popustit ćemo pred istinom, neka popuste oni svojemu prvaku, tebi koji si u 2. knjizi *O nastanku životinja* u 4. poglavlju napisao: »kao <što netočno govore⁴⁸> o drvenim ili kamenim životinjama: takve uopće nemaju počelo; no sve životinje imaju i imaju ga u sebi.« *Stoga nemati početak i kraj* nije vlastito kružnici, nego je zajedničko svim oblicima; nije vlastito nebu zato što je kružno. I ako nebu pripada vječnost, jer nema početak i kraj, ista vječnost pripadat će svima koji nemaju početak i kraj, tj. svim tijelima koja god ona 20 25 30

⁴⁸ Usp. za umetak cijeli citat: ARIST. GA 740a.13–17: διόπερ ὅσοι λέγουσιν, ὥσπερ Δημόκριτος, τὰ ἔξω πρῶτον διακρίνεσθαι τῶν ζώων, ὕστερον δὲ τὰ ἐντός, οὐκ ὀρθῶς λέγουσιν, ὥσπερ ξυλίνων ἢ λιθίνων ζώων· τὰ μὲν γὰρ τοιαῦτ' οὐκ ἔχει ἀρχὴν ὅλως, τὰ δὲ ζῶα πάντ' ἔχει καὶ ἐντός ἔχει.

fine carentibus, omnibus scilicet corporibus quaecumque ea sint, eademmet tam valida Simplicio visa ratione, haec de figura.

Addamus coelum circolare sane est, circulone ideo movetur, quia circolare est, vel quoniam coelum est? Si quia coelum, quamcumque habeat figuram, circulariter movebitur. Neque enim prohibent mathematici, viri sagaces, aut mater rerum natura, cuiusque figurae corpus, si axibus imponatur, circulariter posse moveri. Cur ergo coelo, ut circulo moveretur, circularem figuram necessariam fuisse putavit? Circularis figura non est ratio, non est causa motus circularis, sed huius causa vera est in axe moveri, qualecumque [427] id sit corpus, quod in gyrum rotetur. Exemplum Ixion apud inferos, carnes apud nos verubus fixae.

Sed age, nulla figura, nullum corpus figurae principium aut finem habet, quid, quaeso, commune aut cognatum habet principium figurae cum principio motus? Lapis, cuiusvis figurae eum vel natura vel casus vel ars figuraverit, moveatur deorsum, vel violento impulsu, vel descensu naturali, dicat nobis universus Peripati senatus populusque, an motus principium habuerit? Si non habuit, quia figura eius principium non habet, aeterno ergo tempore motus est, motus eius aeternus quoque erit, quia figura illius lapidis finem non habet. Si vero principium motus habuit, cum descendere coepit, dicite nobis, miraculi huius adhuc ignaris, qua parte figurae huius motus principium fuit. Si primam

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

jesu, po istom razlogu koji se Simpliciju⁴⁹ činio tako valjanim. To o obliku.

Dodajmo: nebo je svakako kružno, da li se kružno kreće zato jer je kružno, ili zato jer je nebo? Ako zato jer je nebo, kakav god imalo oblik, kretat će se kružno. Ne priječe matematičari, mudri muževi, niti majka priroda da se tijelo bilo kojeg oblika, ako se postavi na os, može kružno kretati. Zašto je, dakle, mislio da je nebu nužan kružni oblik da bi se ukrug kretalo? Kružan oblik nije razlog, nije uzrok kružnog kretanja, nego je njegov istinit uzrok što se kreće oko osi, ma kakvo [427] bilo to tijelo koje se uokrug vrti. Primjer je Iksion⁵⁰ u podzemlju, kod nas meso pričvršćeno na ražanj.

No dobro, nijedan oblik, nijedno tijelo nema početak ili kraj oblika; pitam, što ima zajedničko ili srodno početak oblika s početkom kretanja? Kamen kojeg god ga je oblika priroda ili slučaj ili vještina oblikovala, može se kretati prema dolje, ili nasilnim poticajem, ili prirodnim padanjem – neka nam kaže cjelokupni senat i narod peripatetički, da li je kretanje imalo početak? Ako nije imalo, jer njegov oblik nema početak, kretao se, dakle, u vječnom vremenu, njegovo kretanje također će biti vječno, jer oblik tog kamena nema kraj. Ako je pak imao početak kretanja kad je započeo padati, recite nama, neupoznatima do sada s tim čudom, u kojem je dijelu oblika bio početak tog kretanja. Ako

⁴⁹ Usp SIMPLICIUS in Cael. 7.424.17–24: Μήποτε δὲ τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ μέσον καὶ τὸ τέλος οὐ τοπικῶς λαμβάνει μόνον ὁ Ἀριστοτέλης, ἀλλὰ καὶ χρονικῶς καὶ κατὰ τὴν κίνησιν. δηλοῖ δὲ καὶ αὐτὸς τὴν ἐλάττονα πρότασιν τὴν λέγουσαν, ὅτι ἡ κύκλω φορᾶ οὔτε ἀρχὴν ἔχει οὔτε μέσον οὔτε τέλος, ὑπομιμνήσκων διὰ τοῦ τῶτε γὰρ χρόνῳ αἰδῖος καὶ τῶ μήκει συνηγμένη καὶ ἄκλαστος· ὥστε μήτε κατὰ τὸν χρόνον ἀρχὴν ἔχειν ἢ μέσον ἢ τέλος μήτε κατὰ τὴν φορᾶν ἢ τὸ διάστημα κυκλικὰ ὄντα· τὸ γὰρ τῶ μήκει συνηγμένον καὶ ἄκλαστον καὶ περὶ τῆς κύκλω φορᾶς εἴρηται.

⁵⁰ Iksion je bio kralj tesalskih Lapita, ubio je oca svoje žene kad je ovaj tražio miraz. Zeus ga je ipak primio na Olimp. Iksion se zaljubio u Heru, a kako mu je Zeus bio sklon učinio je dvojnicu Here, Nefele s kojom je Iksion rodio Kentaura. Iksion se hvalio da je osvojio Heru, pa ga je Zeus kaznio pribivši ga na gorući kotač na kojem se vječno vrti govoreći: Budite zahvalni svojim dobročiniteljima.

lapidis partem cum principio motus esse simul motam assignabit, cedemus vobis, imo etiam adorabimus vos. Si non assignabit, quousque non assignabit, pro certo habebimus vos assignare non posse idque nobis persuadebimus ea ratione ac causa
 5 necessario evenire impossibile esse assignare, quia nulla sit cognatio inter principium figurae, quod nullum est, et principium motus, quod aliquid est.

Descendat lapis nulla regulari figura aut nominata. Utrumne, quia rectus non est, non movebitur recto descensu, sed motum
 10 efficiet figurae similem? Sit etiam rectus. An ideo recta linea descendit, quia rectus est? An vero quia gravis? Recti motus docuit Aristoteles et primo *De coelo* et aliis locis, gravitatem et levitatem causam esse, rectitudinem aut obliquitatem figurae non agnovit, pro causa itaque pro certo habemus Aristotelem, cum circularis
 15 motus causam refert, in figurae circularitatem ludere, nobis illudere nosque irridere, cum a carentia principii in figura sphaerica colligit carentiam principii motus coeli, rerum nulla inter se cognatione iunctarum. Causam, cur id credamus, reddidit nobis Aristotelesmet ipse libro *De sensu*:⁴⁵ *Sensibile enim erit compositum*
 20 *ex non sensibilibus? Sed necessarium, non enim ex mathematicis.* Circulus est figura mathematica, motus est sensibilis res et naturalis. Quid ergo inter se habent negotii? Non enim sensibilia ex mathematicis fiunt. Ait circulum actu non habere principium, medium et finem, potentia ait habere. At potentia ista ad actumne veniet
 25 umquam? Si non, et frustra est, et ad motum hunc nihil confert. Si veniet, quid nam conferet? Principiumne circulo dabit, medium et finem, aut non dabit? Si non dabit, nihil impediet, quin motus non incipiat. Si dabit, principium conferet motui et medium et finem, ergo non aeternus.

30 Sed docuit nos 3. *Physico* cogitationi credere esse irrationabile, τὸ δὲ τῆ νοήσει πιστεύειν, ἄλογον⁴⁶, transitum a mathematicis cogitatione perceptis, multoties in Pythagoreis reprehendit,

⁴⁵ τὸ ἄρ' αἰσθητὸν ἔσται συγκείμενον οὐκ ἐξ αἰσθητῶν. ἀλλ' ἀναγκαῖον· οὐ γὰρ δὴ ἔκ {γε} τῶν μαθηματικῶν. [ARIST. Sens. 445b.13–15]

⁴⁶ [ARIST. Ph. 208a.14–15]

naznačite da je prvi dio kamena pokrenut zajedno s početkom kretanja, popustit ćemo vam, čak ćemo vas obožavati. Ako ne naznačite, sve dok ne naznačite, smatrat ćemo sigurnim, da ne možete naznačiti. I bit ćemo uvjereni da se to nužno događa iz tog razloga i uzroka, što je to nemoguće naznačiti, jer nema nikakvog srodstva između početka oblika koji ne postoji i početka kretanja koji jest nešto. 5

Neka pada kamen bez pravilna ili imenovana oblika. Da li se zato, jer nije ravan, neće kretati pravocrtnim padanjem, nego će tvoriti kretanje slično obliku? Neka također bude ravan, da li zato pada po pravoj crti, jer je ravan ili zato jer je težak? Aristotel je poučavao u prvoj knjizi *O nebu* i na drugim mjestima da je uzrok pravocrtnog kretanja težina i laganost; a ravnost ili zakrivljenost oblika nije priznavao za uzrok. Stoga smo sigurni da se Aristotel, kada stavlja uzrok kružnog kretanja u okruglost oblika, šali, da nam se ruga i da nas ismijava – kad iz nepostojanja početka u sfernom obliku izvodi nepostojanje početka kretanja neba, stvari koje nisu međusobno povezane nikakvim srodstvom. Razlog zašto da to vjerujemo, dao nam je sam Aristotel u knjizi *O osjetilu*: »Zar neće osjetilno biti sastavljeno iz osjetilnog? No nužno je⁵¹: ne iz matematičkog.« Krug je matematički lik, kretanje je osjetilna stvar i prirodna. Kakvog, dakle, međusobnog posla imaju? Osjetilno ne nastaje iz matematičkog. Kaže da kružnica aktualno nema početak, sredinu i kraj, a u mogućnosti kaže da ima. Da li će ta mogućnost ikada doći do ozbiljenja? Ako ne, uzaludna je i ništa ne pridonosi ovom kretanju. Ako dođe, što će pridonijeti? Da li će dati kružnici početak, sredinu i kraj, ili neće dati? Ako ne da, ništa neće priječiti da kretanje ne započne. Ako bude dala, donijet će početak kretanju i sredinu i kraj – <kretanje> dakle nije vječno. 30

No učio nas je u 3. knjizi *Fizike* da je nerazumno vjerovati mišljenju: τὸ δὲ τῆ νοήσει πιστεῦειν ἄλογον. Prijelaz od matematičkih <predmeta> dohvaćenih mišljenjem na mnogo je mjesta

⁵¹ Tj. nužno je da bude sastavljeno iz osjetilnog.

in Platone atque aliis derisit, cur ergo id ipsum ipse committit? Validissimum argumentum putavit esse: circulus, res mathematica, nullum habet principium, nullum finem, ergo motus in circulo nullum habebit principium, nullum finem, motus inquam res naturalis ac sensibilis beneficium hoc a re mathematica recipiet? Iaceat igitur hoc sophisma cum reliquis de coeli motu aeterno. Iaceant etiam cum reliquis omnibus sophismata de motu ac temporis infinitate, continuatione, successione, aeternitate, evirata, exanguia.

10 Aggrediamur sophisma aliud, quod magis quam teretisma ullum meticulosos terret. Argumentum unicum est a motoris aeternitate 8. *Physico* capite 6:⁴⁷ *Sed enim si est aliquid tale, movens quidem, immobile vero et aeternum, necesse est et primum ab eo motum aeternum esse.* Argumenti vis est: si motor aeternus est, et mobile
15 est aeternum. Sed motor aeternus, ergo mobile aeternum. Sed coelum est mobile tale: ergo coelum aeternum.

Sed motoris aeternitas usquamne est adhuc demonstrata? Est eodemmet capite:⁴⁸ *Cum itaque oporteat motum semper esse et non deficere, necesse est esse aliquid aeternum, quod primum movet, vel unum, vel plura.* Quod sic argumento ducitur: si motus aeternus, motor etiam aeternus. Sed motus aeternus, ergo motor etiam aeternus. Ex hoc aliud: si motor aeternus, mobile quoque aeternum.

25 Si vero negetur haec: mobile esse aeternum, quomodo vera esse probabitur? Aristoteles quidem ipse nihil ad hanc, sed sua familia aiunt. Quia ab aeterno non provenit nisi aeternum. Neque tamen tam acuti sunt, ut discernant hanc elegantem eorum assertionem implicare contradictionem. Quomodo enim [428] provenit, si aeternum est? Aut si provenit, quomodo est aeternum?

⁴⁷ ἀλλὰ μὴν εἴ γε ἔστιν τι αἰεὶ τοιοῦτον [τοῦτο], <τὸ> κινουὺν μὲν τι [μέντοι] ἀκίνητον δὲ αὐτὸ καὶ αἴδιον, ἀνάγκη καὶ τὸ πρῶτον ὑπὸ τούτου κινούμενον αἴδιον εἶναι. [ARIST. Ph. 259b.32–260a.1]

⁴⁸ Ἐπεὶ δὲ δεῖ κίνησιν αἰεὶ εἶναι καὶ μὴ διαλείπειν, ἀνάγκη εἶναι τι αἴδιον ὁ πρῶτον κινεῖ, εἴτε ἐν εἴτε πλείω [ARIST. Ph. 258b.10–11]

pobijao u pitagorovaca⁵², u Platona i drugih je ismijavao, zašto se onda on sam tom istom pridružuje? Smatrao je da je najvaljanije obrazloženje: kružnica, matematička stvar, nema nikakav početak, nikakav kraj, dakle kretanje ukrug neće imati nikakav početak, nikakav kraj; zar će kretanje, kažem, stvar prirodna i osjetilna tu povlasticu primiti od matematičke stvari? Stoga neka se odbaci taj sofizam s ostalima o vječnom kretanju neba. Neka se odbace također sa svim ostalima, sofizmi o beskonačnosti, kontinuitetu, slijedu, vječnosti kretanja i vremena – kao bez snage i beživotni.

Krenimo na drugi sofizam koji više nego ikoje cvrkutanje plaši strašljivce. Jedno jedino obrazloženje je na temelju vječnosti pokretača u 8. knjizi *Fizike* u 6. poglavlju: »No ako postoji nešto takvo nepokretno i vječno što zaista pokreće, nužno je da i prvo kretanje od njega bude vječno.« Snaga obrazloženja je <ova>: Ako je pokretač vječan, i ono pokretljivo je vječno. No pokretač je vječan, dakle i ono pokretljivo je vječno. Nebo je takvo pokretljivo. Nebo je dakle vječno.

No je li vječnost pokretača ikada do sada dokazana? Jest u istom poglavlju: »Budući da kretanje treba uvijek biti i da ne prestaje, nužno je da postoji nešto vječno što isprva pokreće, ili jedno ili više njih.« To se ovako svodi na obrazloženje: ako je kretanje vječno, pokretač je također vječan. No kretanje je vječno, pokretač je dakle također vječan. Iz toga ovo drugo: ako je pokretač vječan, ono pokretljivo je također vječno.

Ako bi se nijekala ta <tvrdnja> da je pokretljivo vječno, kako će se dokazati da je istinita. Sam Aristotel zaista ništa <ne kaže> o tome, ali njegova obitelj, oni kažu. Jer od vječnog proizlazi samo vječno. I nisu ipak tako oštroumni da razaberu, da ta njihova otmjena tvrdnja implicira kontradikciju. Na koji način, naime, [428] *proizlazi*, ako je vječno? Ili, ako proizlazi, na koji je način *vječno*?

⁵² Usp. npr. ARIST. *Metaph.* 1090a.30–35: οἱ μὲν οὖν Πυθαγόρειοι κατὰ μὲν τὸ τοιοῦτον οὐθενὶ ἔνοχοι εἰσιν, κατὰ μὲντοι τὸ ποιεῖν ἐξ ἀριθμῶν τὰ φυσικὰ σώματα, ἐκ μὴ ἐχόντων βάρος μηδὲ κούφότητα ἔχοντα κούφότητα καὶ βάρος, εἰκάσι περὶ ἄλλου οὐρανοῦ λέγειν καὶ σωμάτων ἀλλ' οὐ τῶν αἰσθητῶν.

Sed ne in verbis captiosos nos esse clament, negamus nos veram eam esse in re ipsa: negamus etiam in Aristotelica doctrina, rationem asserimus celebrem: in aeternis nulla est efficiens causa, nulla productio. Ad haec, coelum aeternum est, quod et hic asserit
 5 et argumentis superioribus valde adnixus est comprobare. Coelum haec inferiora gubernat, elementorum scilicet motum, generationem, corruptionem. Cur motus hi et generatio et corruptio numero aeterna non sunt, ut coelum aeternum est? Si ab aeterno non nisi aeternum? Natura, quae cum Deo nihil frustra facere
 10 toties asseritur, nonne aeterna est? Haec tamen corruptibilium rerum causa est. Deus ipse aeternus est. Is cum natura nihil frustra facere saepe numero dicitur, cur non omnia ab eo facta aeterna non sunt? Sol et homo generat hominem. Sol aeternus est, homo ab eo genitus aeternus non est. Materia aeterna est, ex ventre
 15 eius, ut traditur, forma extrahitur: cur non aeternum, quod ex aeterno eruitur? Si ergo in universum non est vera ratio haec ab aeterno non nisi aeternum, non recta ratione hinc a motore aeterno mobilis aeternitas concluditur.

Concludamus ergo coelum rationibus iis, quae ab Aristotele adductae sunt, aeternum esse non esse probatum: non ex motoris aeternitate, non ex circulari coeli figura, non ex circulari eius motu, non ex motu continuo et uno, non ex motu *deinceps*, ἐφεξῆς, non ex tempore, non ex infinito. Non est ergo Aristotelica mundi aeternitas, tam putidis sophismatis adstructa, admittenda aut recipienda. Quorum sane sophismatum maximus labor fuit, maximus nixus, a longinquo exorsus, ita ut a 3. *Physico* cum ordiretur, dimidio 4. fundamenta ei iacerentur, toto 6. construeretur, toto 8. culmen ei imponeretur atque ornaretur.

Quae tantis laboribus constructa fabrica detecta fundamentorum inanitate, fucis parietibus facto, deletis characteribus, qui-

No da ne bi vikali da smo varalice u riječima, nijećemo da je <ta tvrdnja> istinita u samoj stvari, nijećemo također <da je istinita> u Aristotelovu nauku. Navodimo slavan razlog: u vječnom nema nikakvog eficientnog uzroka, nikakvog proizvođenja. K tome, nebo je vječno, što i tu tvrdi i gornjim je obrazloženjima veoma 5 nastojao to dokazati. Nebo vlada nad ovim nižim, tj. kretanjem elemenata, nastajanjem i propadanjem. Zašto ta kretanja i nastajanje i propadanje brojem nisu vječni, kao što je nebo vječno – ako od vječnog <proizlazi> samo vječno? Nije li vječna priroda, za koju toliko puta tvrdi da s Bogom ništa ne čini uzalud? A ona je 10 ipak uzrok propadljivih stvari. Sam Bog je vječan. Često se govori da on s prirodom ništa ne čini uzalud. Zašto sve što je on učinio nije vječno? Sunce i čovjek rađa čovjeka. Sunce je vječno, čovjek od njega rođen nije vječan. Materija je vječna, iz njezine utrobe, kako se iznosi, izvlači se forma. Zašto nije vječno ono što 15 se izvlači iz vječnog? Ako, dakle, za sveukupnost nije istinit taj razlog: od vječnog samo vječno, ne zaključuje se onda s pravim razlogom: od vječnog pokretača vječnost pokretljivog.

Zaključimo, dakle, da nije dokazano onim razlozima koje je Aristotel naveo da je nebo vječno: niti iz vječnosti pokretača, niti 20 iz kružnog oblika neba, niti iz njegova kružnog kretanja, niti iz kretanja kontinuiranog i jednog, niti iz kretanja ἐφεξῆς, s *prekidom*, niti iz vremena, niti iz beskonačnog. Stoga se ne smije uzeti i prihvatiti Aristotelovu vječnost svijeta poduprtu gnjilim sofizmima. Najveći je bio posao, najveći napor oko tih sofizama, izdaleka 25 započeo, tako da ga je u 3. knjizi *Fizike* započeo, u sredini 4. knjige leže mu temelji, u cijeloj se 6. knjizi izgrađuje, a u cijeloj je 8. knjizi postavljen i urešen vrhunac.

Ta tolikim naporima izgrađena zgrada, kad je otkrivena ništavnost temelja, jer je lažni nakit bio na zidovima, kad su uništeni zna- 30

bus veluti alteri Atlantis Magi palatio (ut est apud Ferrariensem poetam) evenit, tota corruit, ac solo aequata iacet.

FINIS LIBRI QUINTI

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

kovi – dogodilo se kao palači drugog Atlanta čarobnjaka (kako stoji kod ferarskog pjesnika⁵³) – cijela se srušila i leži srušljena s tlom.

KRAJ PETE KNJIGE

⁵³ Usp. Ludovico Ariosto, *Orlando furioso* XXII. 23:
Astolfo, poi ch'ebbe cacciato il mago,
levò di su la soglia il grave sasso,
e vi ritrovò sotto alcuna imago,
ed altre cose che di scriver lasso:
e di distrugger quello incanto vago,
di ciò che vi trovò, fece fraccasso,
come gli mostra il libro che far debbia;
e si sciolse il palazzo in fumo e in nebbia.

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

IZDAVAČ:
INSTITUT ZA FILOZOFIJU

ZA IZDAVAČA:
Filip Grgić

PRIJELOM:
Stjepan Ocvirk

TISAK:
GRAFOMARK

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU

Zagreb, lipanj 2012.

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 809652.

ISBN 978-953-7137-11-3 (cjelina)

ISBN 978-953-7137-20-5 (Sv. 4) (cjelina)

ISBN 978-953-7137-19-9 (Sv. 4/1)

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU